

Het drievoudig Rome : dagboek eener reis door Italië

<https://hdl.handle.net/1874/365002>

BIBL. RES. ROTT.

SOC. JESU.

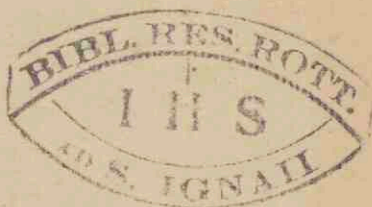
TOPOGRAFIE

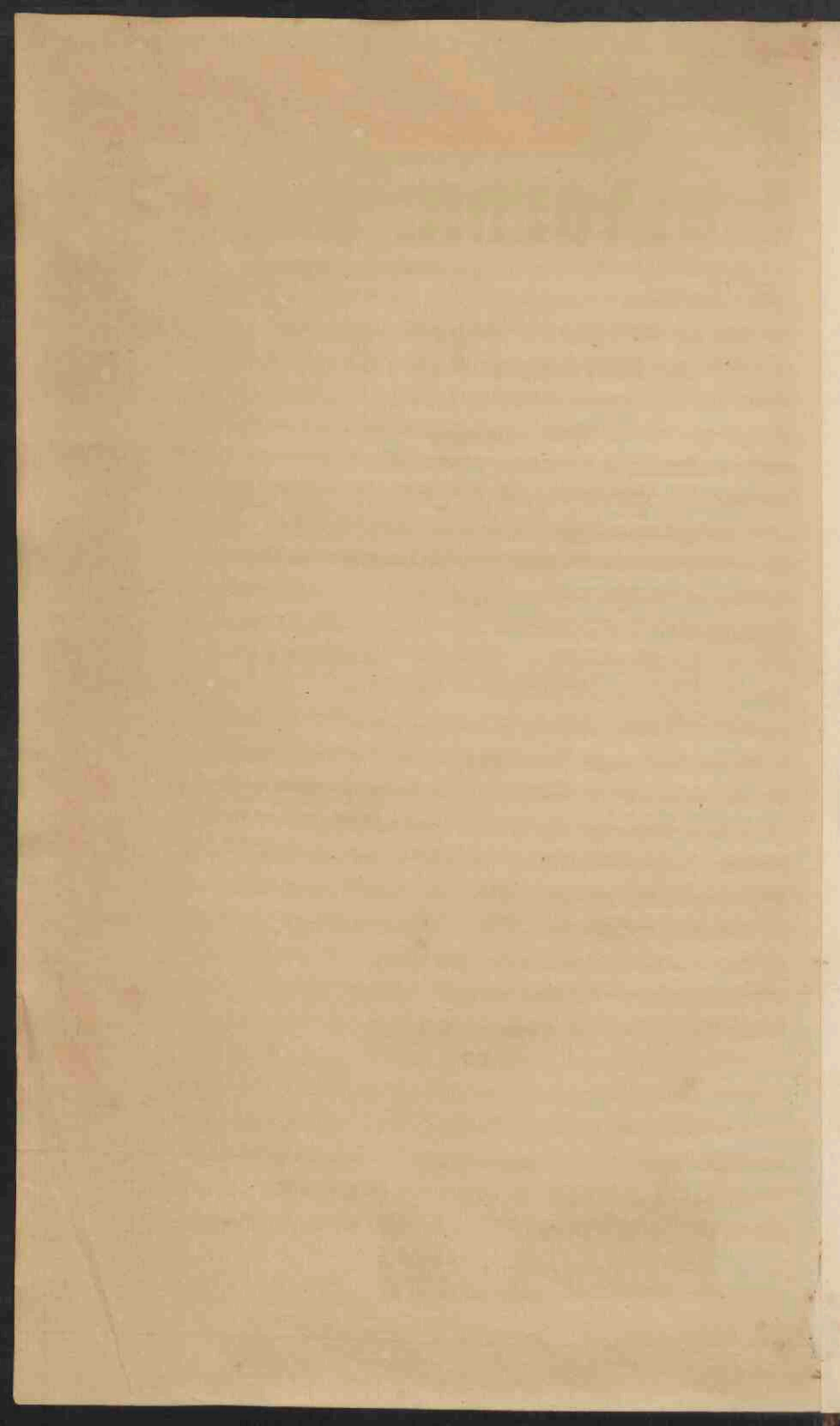
IKONOLOGISCH
INSTITUUT DER
RIJKSUNIVERSITEIT
UTRECHT

Nu 112

00457

T
ROME
 $\frac{1}{56/3}$

Ja

HET
DRIEVOUDIG ROME.

III.

+ T Rome 1

RIJKSUNIVERSITEIT TE UTRECHT

1888 5388

LB-KUN = T Rome 156, 3

HET

ACS 3362

DRIEVOUDIG ROME.

DAGBOEK

EENER REIS DOOR ITALIË,

VERGEZELD

- 1°. VAN EENE KAAFT, VOORSTELLENDEN DEN PLATTEN-GROND VAN HET OUDE EN VAN HET HEDENDAAGSCHE ROME;
- 2°. VAN EENE KAAFT, WAAROP DE PLATTE GROND VAN HET ONDERAARDSCHEN ROME OF DER KATAKOMBEN IS GESCHETST;

DOOR

DEN ABBÉ J. GAUME,

Vicaris-Generaal van het Bisdóm van Nevers, Ridder der Orde van St. Sylvester, Lid der Akademie van de Katholieke Godsdienst te Rome, enz. enz.

BIBLIOTHEEK DER
RIJKSUNIVERSITEIT
UTRECHT

DERDE DEEL.

*Nec unquam (civitas) nec
major nec sanctior.
Nooit was er grooter of heiliger stad.*

Tit. Liv. Hist. lib. I.

ARNHEM,

TER BOEKDRUKKERIJ VAN JOSUÉ WITZ.

1856.

DRIEVOUDIG - ROLLE

L. J. J. BOEK

WATTE DEER DOOR L. J. J. BOEK

VERGELIJD

1. VAN DEZE WERK, AANGEBODEN EN VERKOPEN WORDT
2. VAN DEZE WERK, AANGEBODEN EN VERKOPEN WORDT
3. VAN DEZE WERK, AANGEBODEN EN VERKOPEN WORDT
4. VAN DEZE WERK, AANGEBODEN EN VERKOPEN WORDT

IKONOLOGISCH
INSTITUUT DER
RIJKSUNIVERSITEIT
UTRECHT

DEEL I

DEEL I

DEEL I

DEEL I

DEEL I

HET
DRIEVOUDIG ROME.

26 Februarij.

Reis naar Mugnano. — Cemetino. — Catacomben. — Kerk. — Het crucifix van Constantijn. — Martelwerktuigen. — Grot van den H. Felix. — Bergpassen. — Mugnano.

Lang reeds vóór het krieken van den dag, rolde ons ligt reisvoertuig de schoone, heuvelachtige vlakke van het noordelijk Campanië door, om ons naar *Mugnano* heen te brengen, een gehucht op negentien mijlen afstands van Napels gelegen, en dat sedert eenige jaren druk door pelgrims wordt bezocht, als zijnde de plaats, waar het stoffijk overschot eener jeugdige martelaresse uit de eerste eeuwen der christenheid rust, en waaraan het God behaagt, tal van wonderwerken te volvoeren. Haar naam is wijd en zijd vermaard: zij heet de H. Philomena. Ook wij wilden, even als zoovele anderen, ons nederig bedevaartsoffer, tevens met onze gebeden en dankzeggingen aan God, tot onze hulpe op haar altaar gaan nederleggen.

Op vierdehalve mijl van Napels ligt het dorpje *Cemetino*, eene plek, zóó klein, dat men den naam er van op niet eene

landkaart vindt; geen reiziger, die er meê bekend is, en geen wonder ook, want men vindt er niets dan christenoudheden. Een napelsche priester zeide ons: « het reizend publiek heeft onze gewone wegwijzers zoodanig geërgerd, dat deze, teneinde geen paalen voor de zwijnen te werpen, maar liever nooit van iets spreken, wat naar reliquiën of naar eenige gewijde oudheid, hoegenaamd, zweemt; zelfs beantwoorden zij gewoonlijk nooit eene vraag, die daarop betrekking heeft, tenzij een geestlijk gewaad, of wel eene bijzondere aanbeveling hen ten aanzien van den vragende de noodige zekerheid geeft. » Wat hij ons gezegd had, werd in het dorpje Cemetino bewaarheid.

« Waar zijn de catacomben, vroegen wij, en waar is de grot van den H. Felix? » De kerkbewaarder vestigde een scherpen blik op ons, en zwiingend scheen hij ons als met eenig wantrouwen te willen afvragen: wie zijt gij en kan ik u deze gewijde plaats wel met eenig vertrouwen laten zien? Niet lang lieten wij hem in de onzekerheid, maar gaven hem te kennen, door wien wij hierheen gezonden waren, en daarop beijverde zich de goede jongeling, om ons deze rijke en hoogst-merkwaardige catacomben terstond in en rond te leiden.

Nola, de zetel van den gouverneur van Campanië, telde vijftig duizend inwoners, en was verscheiden malen het schouwtooneel der bloedigste geloofsvervolging; niet alleen zag het zijn eigen telgen, maar ook de christenen uit den omtrek voor de vierschaar van den bewindhebber heengesleurd. Onder dat getal behoorde ook de H. Januarius, bisschop van Benevento, die, in een grooten ketel geworpen, den marteldood onderging. Wij kregen dat martelwerktuig weldra te zien. De H. Felix, bisschop van Nola, verwierf hier den zegepalm der bloedgetuigenis met nog drie duizend twee honderd andere geloovigen, en daaronder ook het doorluch-

tig maagdenpaar Julia en Jucunda. Dit had plaats onder Valerianus, ten jare 239 na Christus, en wel te Cemetino, op tien minuten afstands van de stad, waar de lijken dezer geloofshelden geborgen werden in eene catacombe, *Cæmeterium in Pincis* genaamd. Tallooze pelgrims uit alle streken van het Westen en zelfs van het Oosten stroomden derwaarts, naar luid der getuigenis van den H. Paulinus, die zelf niet weinig tot luister dezer gewijde plaats bijdroeg, door, namelijk, verscheiden jaren van zijn leven bij het lijk van den H. Felix en zijner medemartelaren door te brengen. Vijf kerken werden op deze catacombe gebouwd; de middelste, aan den H. Felix-zelven toegewijd, schitterde als een keurjuweel, in parelen gevat.

Et manet in mediis quasi gemma intersita gemmis,
Basilicas per quinque sacri spatiosa sepulcri
Atria diffundens..... 1).

Thans gaat men deze heiligdommen door eene soort van zegeboog binnen, de *Arco santo* genaamd, waarop men ter linkerzijde het volgende te lezen vindt :

Siste gradum, quamvis properas, en siste, viator,
Te cogat pietas, religioque loci.
Ingredere, et cineri manibus da lilia plenis
Felicis; felix posce, et habebis iter:
Quemque Augustinus, Paulinus, Bedaque dictis
Concelebrant, flexo tu venerare genu.
Ingredere, at mundo corde, et simul excute plantas,
Sanctorum quando corpora mille premas.

De aan St. Jan den Evangelist toegewijde kerk bevat drie altaren, *arcosolium* hier geheeten, en die vrij wel overeen-

1) S. Paulin, *Epist.*

komen met de catacomben van Rome. Het middenaltaar voert een antiek opschrift :

ARA VERITATIS.

A ✱ Ω

Bij dit eeuwenheugend altaar staat, aan den eenen kant, de bisschopsstoel van Nola's doorluchtigen kerkvoogd, den H. Paulinus; die stoel is eenvoudig van hout zamengesteld; aan de andere zijde staat een marmeren kuip of bekken, waarin het bloed der hier ter plaatse geslagtofferde christenen opgevangen werd. Links van diezelfde kerk bevindt zich eene uitgestrekte grot, of zoogenaamd netwerk, *opus reticulatum*, in den vorm van eene vierkante zaal, waarvan een hoek door een wijden ketel, of, beter gezegd, door een in *mattoni* (steen) grof gemetselden oven wordt ingenomen: in dat foltertuig moest Benevento's waardige bisschop, de H. Januarius, levend worden verbrand; doch, gelijk des Heeren beminde leerling, behield hij ongedeerd het leven te midden der vlammen, en bleef voor nog andere martelplagen gespaard: ter weërszijde bevindt zich een kamertje, of stevig gewelfd kerkerhol, waar de H. Januarius en zijne medemartelaars, Festus, Desiderius, Proculus, Eutyches en Acacius, werden opgesloten. Vóór den ketel, in eene soort van *arca*, of nis, ziet men de kolommen staan, waaraan deze martelaren gegeeseld werden; de vlekken van hun bloed zijn daarop nog zichtbaar. Naar het vroom gebruik der katholieke pelgrims drukten ook wij onze lippen eerbiedig op die wreede teekenen eener geloovige volharding, welke wij-zelven daarbij tevens ootmoedig afsmeekten van God.

Wij begaven ons vervolgens naar de catacomben, die regts van de kerk liggen, werwaarts het pad over het tegenwoordig kerkhof heenloopt. Te midden der grafsteden van het

hedendaagsch geslacht ontdekt het oog nog altijd de twee antieke zuilen, waaraan de christen-martelaren, in stede van onthoofd te worden, den galgedood ondergingen, door middel van een tusschen deze twee kolommen gespannen touwwerk. In de daad, het heidendom schreef zijne regters allerlei afwisselende strafoefeningen voor: nu eens wilde het volk bloed zien, en dan wederom haakte het naar andere gruweltooneelen: de onderaardsche gang, waar wij nu in afstegen, was in der tijd een echt slagthuis. Eene lange rij van namen duidt hier de christenhelden aan, die, te dezer plaatse, in het duister den marteldood stierven, waaraan hunne broeders te Rome in het openbaar, bij de volksspelen van het amphitheater, werden prijs gegeven. Niet verre vandaar, bevindt zich de diepe kuil, die een der schitterendste feiten onzer eerste christentijden voor den geest terugbrengt.

De H. Felix, een priester van Nola, had het bestuur dezer kerk op zich genomen, voor zoo lang de H. Maximus, Nola's bisschop, uithoofde eener wreede vervolging, in het gebergte verscholen, afwezig was. Felix werd gegrepen, gegeeseld en, aan handen en voeten gebonden, neêrgeworpen in een vuns en duister hol, dat met glas en potscherven was opgevuld. Een hemelbode bevrijdde hem echter vandaar, en zoo snelde hij naar zijnen bisschop heen, wien hij het leven redde. Op het eervol slagveld teruggekeerd, waar nieuwe strijd hem wachtte, daar herkennen hem de soldaten van den gezagvoerder, aan wier vervolging hij zich niet, dan door een wonderwerk, onttrekken kan. Op zijnen weg treft hij een diep hol aan: hij werpt er zich in. Toen zijne vervolgers er voor kwamen, vonden zij den ingang dicht met spinrag bezet, weshalve zij vermeenden, dat niemand daar was binnengegaan, en zoo nu vervolgden zij den heilige verder langs een geheel ander pad, terwijl hij veilig, ter plaatse waar hij zich

bevond, door eene moedige christin bezocht, verzorgd en verpleegd werd, zes maanden lang, om voorts wederom in vrede zijn heilig ambtwerk door te zetten. Wij legden een bezoek in die grot-zelve af. Ofschoon ik dit feit reeds kende, alvorens de plaats te zien, waar het voorgevallen was, zoo gevoelde ik nooit méér dan hier het verschil, dat er bestaat tusschen het lezen of hooren verhalen van een mirakel, en het aanschouwen, of handtastelijk aanroeren van de plaats, waar een of ander wonderwerk is geschied. Diep geroerd verlieten wij de plek, die eerst met martelaarsbloed, en daarna, eeuwen lang, met de vrome tranen besproeid werd van tallooze pelgrims, derwaarts uit het Oosten en het Westen heengestroomd 1).

De thans daar ter plaatse staande kerk is rijk aan marmmer en aan oude opschriften. Te midden in, praalt een prachaltaar, toegewijd aan het H. Sacrament, en dat met martelaarsgebeente is opgevuld. In eene altaarkas, of zoogenaamd *dypticon*, van eene der zijkapellen, wordt het eerste crucifix bewaard, dat op last van keizer Konstantijn, ten jare 516, naar de overlevering wil, vervaardigd werd. Het is van zilver en draagt zoowel door het Christusbeeld als door geheel het grootsch karakter van uitvoering den byzantijnschen stempel, zoo als ook Rome nog eenige dergelijke schoone monumenten oplevert 2).

Van Cemetino uit, kronkelt de weg tusschen welig bebouwde bergen, doch wier top nu nog met sneeuw was overdekt. Te midden dier bergen, niet verre van de Minardagrot, de oude *Crypta Minarda*, bevindt zich het *Arpajodal* 3). Wij wilden deze beroemde bergpas een oogenblik van

1) S. Paulin. *Natalit.* 6 etc.

2) Boldetti. *Observaz.*, etc., lib. II, c. 19 p. 607 en volg.

3) Zie de geleerde verhandeling van pater Daniëlo, 1778.

naderbij beschouwen, het tooneel, waarop Rome's trots zoo diep vernederd werd: een keten van cirkelvormige bergen, in dubbele rij, en die, aan het uiteinde van het dal, dat nu eens breed en dan weër zeer eng is, uitloopen op een flauw ruischende beek: ziedaar het gezigt, zoo als zich dat hier ter plaatse vertoont; en, alsnu ons in het jaar 455 van Rome met den geest verplaatsende, kwam het ons voor, alsof wij daar de Romeinen zagen, misleid door de als herders vermomde soldaten van Pontius, en hoe zij zich vermetel in deze gevaarlijke engte waagden, teneinde, zoo snel mogelijk, het door de Samniten belegerde Luceria ter hulp te komen. De eerste engte zijn ze reeds door; maar tot de tweede genaderd, daar vinden zij den uitgang door boomstronken en rotsblokken versperd. Boven hun hoofd wemelen al de hoogten van vijanden: zij willen op hunne schreden terugkeeren, maar vinden ook dáár wederom den uitgang der bergpas, even als den eersten, gesloten. Onze verbeelding schildert ons nu die hooghartige Romeinen onthutst, heen en weërsnellende, doch zonder elkaër eenige oplossing te kunnen geven van het vreeslijk vraagstuk, dat hun hier was voorgelegd; terwijl, van den anderen kant, de Samniten ze begroetten met hoongelach, en geheel dees woestenij van hunne zegekreten weërgalmen doen. Eindelijk, het vreeslijk oogenblik is daar: twee lansen worden naast elkaër in den grond gezet en eene derde er dwars over heen gelegd, om er het smaadjuk uit zaam te stellen, waaronder de ontwapende consuls allereerst moesten doorgaan, na hunne waardigheidsteekenen te hebben afgelegd, en om voorts opgevolgd te worden door de romeinsche legioenen, wien geen ander deksel meer werd overgelaten, dan het onderkleed-alleen. De Samniten, die middelerwijl van de bergen omlaag gekomen waren, vormden eene dubbele rij, waartusschen de verwonnelingen, onder de grievendste belee-

digingen der trotsche en juichende verwinnaars, heentrokken. Zoo hebben ook magt, eer en aanzien, wanneer die overdreven worden, eene sombere schaduwzijde, en leveren stof in overvloed voor die er leering uit willen trekken.

Op onze linkerhand zagen wij *Avellino* liggen, den klasiëken bodem der uitmuntende notenteelt, die daarnaar haren naam draagt, en tevens de geboorteplaats van den H. Andreas, den roem der Theatijnen; — links af lieten wij Benevento liggen, eene stad van 15,000 zielen, door hare gulden poort (*porta aurea*), geheel van parisch marmer opgetrokken, en door hare steenen bruggen over de *Calore*, niet minder dan door hare talrijke herinneringen, beroemd. Op anderhalve mijl afstands van Avellino ligt de *Monte Vergine*, waarop een der meest bezochte heiligdommen van Italië staat gebouwd. Eindelijk ontdekten wij, tusschen twee bergketenen, het dorpje *Mugnano*, welks kerk, eenige honderde schreden van den weg af gelegen, bevallig uitkomt aan het einde van eene met jonge boomen beplante laan; eene zachte glooijing geleidt naar het kerkportaal heen. Ter linkerzijde van dit heiligdom ziet men de kapel van de doorluchtige martelares. De rijkdommen, die haar onderscheiden, en de talloze *ex voto*, die hare wanden overdekken, spreken luide zoo voor de magt der Heilige als voor de vereering, welke de geloovigen haar toebrengen. Rond het grafgesteente, dat uit de catacombe te gelijk met het ligchaam der jeugdige christenheldin werd overgebracht, ziet men offergeschenken, zelfs uit China herwaarts gezonden, alsmede opschriften, die getuigen van de dankbare hulde door Napel's vorsten en vorstinnen, gelijk mede door nog andere prinsen aan deze Heilige gewijd. Het opschrift van den zerksteen, in dezer voege er op geplaatst:

LVMENA IN PACE FI.

moet dus gelezen worden

FILVMENA IN PACE.

De wachter van dit graf is een eerwaardig priester, die ons als broeders ontving, en wien wij in de kapel der Heilige volgden. Zoo als wij aan den voet van het altaar waren neêrgekniel, deed zich het orgel hooren, waarbij zich de klank van eenige welluidende schellen voegde, die in beweging werden gebragt bij het trekken der koorden, waar langs de gordijnen wegschoven, die de heilige relieken hielden overdekt: dit was voor de talrijke pelgrims, die in de kerk op hunne kniën lagen, het teeken, dat de kostbare overblijfselen der H. Filomena hun ter aanschouwing zouden gegeven worden; en, in de daad, daar vertoonde zich de glorievolle martelaresse, rustende op een bed van fluweel, rijk met edelgesteenten omzet, het hoofd met een schitterkrans, of parelkroon, omgeven, de polsen met gouden armbanden versierd, en in de rechterhand den palmtak der overwinning. Onderwijl aller oogen zich op het stoflijk overschot der doorluchtige geloofsgetuige vestigden, werd het *Credo* door de knielende menigte tot driewerf plegtig in koor herhaald. Daarop opende de geestlijke, met koorhemd en stoel bekleed, het tabernakel en nam er de bloedvaas uit, welke hij al de aanwezige geloovigen liet kussen, onder het uitspreken dezer eenvoudige woorden, die aller verlangen en bede zoo volkomen uitdrukten: « door de tusschenkomst der H. Maagd en Martelaresse Philomena bevrijde de Heer u van alle kwaad. Amen. *Per intercessionem beatæ Filomenæ virginis et martyris liberet te Deus ab omni malo. Amen.* »

Na onze gebeden voleindigd te hebben, verlangden wij het ontbijt te nemen, waartoe men ons een hôtél aanwees, welks uithangbord ik hier wil opteekenen, ter gunste van hen, die na ons te dezer plaatse komen mogen: *Locanda e Trattoria de' divoti di S. Filomena, di Domenico Stincone*. Intusschen moeten wij opmerken, dat de heer Domi-

nicus Stincone zijne gasten, soms tegen wil en dank, onderwerpt aan eene strenge vastenwet; zoo, bij voorbeeld, konden wij niets anders van hem krijgen dan ieder één ei en enkele *broccolibladeren*, het onvermijdelijk hoofdgerecht van geheel Italië's platteland. Wij maakten van den nood eene deugd, denkende, die kan bidden, moet ook kunnen vasten.

Intusschen kwamen wij tot het besluit, om in deze streken, waar zoo zelden reizigers komen, nog een kleinen uitstap te maken, echter geheel verschillend van het oorspronkelijk doel, dat ons hierheen bracht: mijne jeugdige togtgenooten hadden, namelijk, nog niet vergeten, dat hier in de nabijheid het slagveld van *Cannæ* lag, en dáár wilden zij heen. Het sloeg 7 ure, toen wij te Cerignola aankwamen, een gehucht, door zijn amandelhandel bekend, en waar wij den nacht doorbragten, die maar al te lang duurde voor een onzer jeugdige vrienden, vroeger een carthaagsch veldheer (wel te verstaan in de latijnsche school!); het kostte hem, in de daad, moeite, om tot den morgen toe zijn brandend verlangen in te toomen naar de levendige aanschouwing ook van dát tooneel der bitterste vernedering van Rome's hardnekkigen trots.

27 Februarij.

Het slagveld van *Cannæ*. — Tugt van Hannibal. — Nola. — De H. Paulinus. — Augustus. — De klokken. — Terugkomst te Napels.

Vroeg reeds in den morgen was een ieder op de been, en spoedig daarop maakte ons rijtuig op het vermaarde slagveld halt. Het ligt ongeveer twee mijlen generzijds Barletta, het oude *Barulum*, welks sterke citadel de oevers der

Adriatische zee bestrijkt. Twee gelijklijnig loopende heuvels vormen, tusschen hun midden door, eene breede vallei, en dáár was het, in die uitgestrekte vlakte, dat Rome en Carthago elkander het wereldbewind betwistten. Aangezien wij nu gekomen waren, om getuigen van dien grooten worstelstrijd te zijn, zoo zetten wij ons ter plaatse-zelve op een dezer heuvelen neder, in de nabijheid van een welig vloeiende beek, waar wij, in onze verbeelding, beurtelings de paarden van Emilius en de olifanten van Hannibal zich zagen komen drenken. Daar schallen de trompetten: de legerbenden geraken in beweging; het geklikklak der wapenen, de vreeslijke schok der op elkander inhortende strijdbenden doen den toeschouwer verstijven van den schrik, en geheel den omtrek weërgalmen van het daverend geweld. Weldra geraken de romeinsche gelederen in verwarring; van weërszijde neemt de strijdwoede, in teugellooze hevigheid toe, maar, eindelijk, is Hannibal verwinnaar voor de vierde maal: tachtig duizend Romeinen blijven op de plaats, en hunne lijken geven aan deze vallei een naam, dien zij meer dan twintig eeuwen lang behouden heeft: *Campo di Sangue*: het bloedveld!

Met het oog op dezen nieuwen triomf kan men niet anders dan den veldheersgenie van Hannibal bewonderen, ofschoon het moeilijk is, om zijnen krijgsmarsch door Italië genoegzaam te begrijpen. Hij had de Romeinen aan de oevers der Trebia en van het Trazimeensche meer geslagen; door deze zegepraal lag de weg naar Rome voor hem open, en bevond hij zich op slechts acht-en-twintig mijlen van deze hoofdstad verwijderd. Waarom nu, in stede van daar heen te snellen, er zich zestig mijlen van te verwijderen, om voort te trekken naar de kust der Adriatische zee? Hield welligt eene onzichtbare hand, de hand van Hem, die Rome het oppergebied der wereld wilde voorbehouden, den verwinnaar op duister-

zinnige wijze terug? Of toog Hannibal naar de zeezijde heen, om te gemaklijker van Carthago de noodige hulpbenden en toevoer te bekomen, na zooveel strijd, inspanning en vermoeyenis? Of wilde hij stuk voor stuk de Romeinen verdelgen en achter zich geen leger meer overlaten, om, wanneer hij het beleg rond Rome zou slaan, niet tusschen twee vuren te geraken? De kwestie bleef voor ons onopgelost, in weêrwil eener zeer geleerde bespreking van het onderwerp, dat, helaas! tot Nola toe bleef aanhouden en ons vergeten deed, om in de verte aan Venosa, de wieg en bakermat van Horatius, onzen groet toe te brengen:

Nam Vesius arat finem sub utrumque colonus.

Nola is eene der oudste steden van Campanië, door de Etruskers aangelegd en thans met negen duizend zielen bevolkt. Groote herinneringen hechten zich aan deze nederige, door de reizigers maar al te zeer veronachtzaamde stad. De grafsteden, die de omliggende vlakten als overdekken, hebben het meerendeel der etrussische vazen opgeleverd, welke men in het museum van Napels bewondert. Door Marcellus verdedigd, mogt Nola, tot tweewerf toe, zich beroemen, zegepralend den verwinnaar van Cannæ te hebben weêrstaan; doch, eene andere soort van helden deed haar bukken voor de banier van het Kruis, die er door de verwinnende hand van den H. Petrus werd geplant, even als te Rome op de tinne van het Capitoel 1). Na hem verdedigde eene ontelbare schaar van

1) Remundini, *Hist. eccles. Nolan.*; Stravius, p. 1406, etc. — Aangezien er meermalen in dit werk sprake is van den apostolischen oorsprong der kerken van Italië, zoo meen ik hier de getuigenis van den H. Leo te moeten aanhalen: « Manifestum est, inquit, in omnem » Italiam nullum instituisse Ecclesias, nisi eos, quos venerabilis apostolus

geloofshelden de zoowel te Nola, als geheel de wereld door, aangevochten van des christendoms, dat er, in de derde en in de vierde eeuw, door Maximus, Felix, Acacius, Aurelia en duizend anderen meer, in den bloedigsten strijd, maar, met volkomen zekere overwinning, gehandhaafd werd. Op dat schitterend slagveld zien wij, in de IV. eeuw, een strijder te voorschijn treden, wiens roemvolle naam alle glorie vereenigt in zich—alléén. De zoon eens senators, de consul, de prefect van Rome, zóó rijk in goederen, dat men ze koningrijken heette, *regna Paulini*, de vriend van den H. Ambrosius, van den H. Augustinus, en met deze beiden evenarende in genie, in welsprekendheid en in deugd, ziedaar Paulinus, Nola's bisschop, — een Franschman: welk eene roerende herinnering voor reizigers zoo als wij!

Wij bevonden ons op de plaats-zelve, waar zijne herinnering nog heden ten dage krachtig voortleeft, en zich in de lieflijkste kleuren steeds vertoont. Toen de in de sakristij vereenigde kanoniken vernamen, dat wij Franschen waren, vingen zij dadelijk het gesprek met ons over dien grooten man aan, en hadden geene woorden genoeg, om het land te prijzen, dat zulke verheven geesten opleverde. « Onze vrome vaders, zoo zeiden ze, zagen hem bij het graf van den H. Felix aankomen, met zijne twee beminde gezellinnen,

» Petrus aut ejus successores constituerint sacerdotes. » *Epist. XXV. ad Decentium Engubium*, n. II. — De geleerde Mamachi voegt er bij, dat deze kerken klaarblijkelijk tot de tijden der apostelen opklimmen: « Distulisse autem eos ad tertium quartumve sæculum, » ut, in Italia, religioni latissime propagandæ operam darent, cum in » remotissimis regionibus adeo propagata secundo sæculo esset, ut ne » vicus quidem esset, in quo Christus minime coleretur, numquam » credam. » — *Orig. et Antiq. Christ.* t. II., lib. 2, p. 245, in de Noot.

de nederigheid en de armoede. Geheel zijne eerzucht bepaalde zich bij het dorpelwachtersambt der kerk van onzen Heilige: des morgens bezemde hij haar schoon, des avonds sloot hij haar digt, des nachts bewaakte hij haar. Ieder jaar vervaardigde hij een dichtstuk, hetwelk hij den H. Martelaar, als tot een geschenk, op zijnen feestdag aanbod 1). Hoevele droevige tranen zag men hem niet plengen, toen hij, na vijftien volle jaren, het nederig kosterambt te hebben waargenomen, zich genoodzaakt zag, een bisschops-zetel te bestijgen, en plaats te nemen in het hoog bewind der kerk; intusschen, de nederigheid en de armoede stegen met hem op dien troon!

« 's Avonds vóór zijn dood, kwam Postumius, een priester, hem aan zijne schamele sponde zeggen, dat er veertig zilverstukken tot kleeding der armen werden vereischt. —

« Wees gerust, antwoordde de Heilige, glimlagchend, mijn bankier zal u wel betalen. » Naauwelijks had hij die woorden gesproken, of een priester van Lucanië komt met vijftig zilverstukken, van wege een bisschop en een vromen geloovige aan hem toegezonden. « Postumius, dus sprak de H. grijsaard, dank met mij den Heer; geef twee stukken van dit geld

1) Wij bezitten vijftien dergelijke dichtstukken, die met de schoonste werken der gulden letteroudheid kunnen wedijveren, vervuld van de reinste zedeleer, en niet minder de aandacht waardig van elken christen-kunstenaar. De H. Paulinus heeft het leerstuk der wezenlijke tegenwoordigheid des Heeren in het H. Sacrament in deze twee regels kernachtig zaamgevat:

In cruce fixa caro est, qua pascor; de cruce sanguis
Ille fluit vitam quo bibo, corda lavo.

Elders spreekt hij van het kerklijk schilderwerk, door hem genoemd een boekwerk voor die niet lezen kunnen, en waarop hij eene schitterende lofspraak houdt.

aan den boodschapper, en betaal met de overige hen, die de kleederen voor de armen hebben geleverd. » Het werd nacht, en Paulinus sluimerde een weinig in; daarna ontwaakte hij, om, zoo als hij gewoon was, de priesters te gaan wekken tot het bidden der *malutinen*; overigens bragt hij den dag tot aan de Vespers in eerbiedige stilte door. Toen de lampen door hem ontstoken waren, hief hij zijne handen ten hemel en zeide: « ik heb Christus, mijnen Heer een fakkel ontstoken: *paravi lucernam Christo meo*: en hij ontsliep in den Heer, ten jare 451. Indien het geoorloofd ware, dus ging de deken van het kapittel voort, dat kinderen hunne goede en lieve moeder een verwijt deden, dan zouden wij het Rome kwalijk mogen nemen, dat zij het ligchaam van onzen vader naar de stad der Apostelen deed overbrengen. Wanneer gij daar terug zult zijn, zoo bid ik u, hem er in onzen naam een bezoek te willen gaan brengen: gij zult hem vinden in de kerk van den H. Bartholomeus-op-het-eiland. »

Eenigen dezer waardige geestelijken hadden de goedheid, ons te geleiden naar de onderkerk of *crypt*, waar de reliquiën van den H. Felix rusten; en, even als het ligchaam van den profeet, zoo ook werkt zijn stoflijk overschot, dat door geheel de wereld vereerd wordt, onophoudelijk mirakelen uit: zijn gebeente brengt een wonderolie voort, waarvan de kracht menigwerf zieken tot geneezing strekte.

Bij het uitgaan der kerk gingen wij eenige overblijfsels van het heidendom, misschien wel de bouwvallen zien van het paleis, waarin Augustus stierf; de tijd heeft ze echter zoo onkenbaar gemaakt, dat men dienaangaande niets met zekerheid beslissen kan. Door welk ondoordringbaar raadsbesluit der Voorzienigheid moest dezelfde plek den held van het heidendom, den trotschen werelddwinger Augustus, en den

held van het Evangelie, den doorluchtigen telg der beroemdste Romeinen zien sterven, hem, die zich vrijwillig verootmoedigde en arm werd ter liefde Gods en van zijne broederen! Waarom bezitten wij van dit tweeledig sterfbed zoo naauwkeurige bescheiden? Leerrijk, voorwaar, is het voor de nakomelingschap, om op hetzelfde tooneel in den doodstrijd te aanschouwen die twee mannen, welke men te regt mag noemen de persoonlijke uitdrukking van hun godsdienstig geloof en van de wereld, welke zij vertegenwoordigden! Wij mogten in den geest toeschouwers zijn bij de laatste oogenblikken van den H. Paulinus, en ons verkwikken aan zijn vreugdestralend gelaat, aan zijne zieleblijdschap, aan zijne zalvende woorden, aan zijn teeder afscheid en aan dat roerende en streelende vertrouwen, waarmede hij den eeuwigden slaap ingaat: o mogten wij sterven zoo als hij!

En nu, dáár op die puinen van dat heidendom neêrziende, konden wij ook den stervenden Augustus ons voorstellen: hoe moest zijn einde zijn? Bestormd door Livia, welke hij aan haren echtgenoot Drusus-Nero had ontvoerd, zien wij den ouden keizer zijn kleinzoon Agrippa Postumus onterven, en den wereldtroon vermaken aan Livia's zoon, Tiberius. Door angstige bekommring gejaagd, tracht hij eenige afleiding te vinden in vermaken van allerlei aard en ook in het reizen: Livia overreedt hem, om den naar Illyrië vertrekkenden Tiberius tot Benevento uitgeleide te doen; en de meester der wereld, tot den slaaf eener vrouw afgedaald, gehoorzaamt aan haren wil! Zoodra Tiberius ingescheept is, meent Augustus nu naar Rome weêr te keeren, doch de vreeslijkste ingewandskramp belet hem, verder te komen dan Nola; en de geschiedenis heeft ons geboekt, dat Livia, teneinde wêl zeker te zijn, dat het bewind aan Tiberius niet mogt ontgaan, den dood des grijzen wereldregeerders verhaastte door

het vergiftigen van de vijgen aan den boom, waar hij gewoon was, ze te gaan plukken 1). Wat hiervan zij, zooveel is zeker, dat deze even heerschzuchtige als zedelooze vrouw een renbode naar Tiberius afzond, om hem te gelasten, terstond terug te keeren; daarna deed zij geheel het paleis rondom zoodanig met wachten bezetten en afsluiten, dat, zonder haar verlof, geene tijdingen hoegenaamd tot den kranke konden doordringen, en tevens niets kon uitlekken van wat er in 's keizers paleis omging.

In den ochtend van den 19. Augustus, 766 van Rome, verzocht de beheerscher der heidensche wereld, die zijn einde nu voelde naderen, dat men hem een spiegel zou brengen: na zich daarin beschouwd te hebben, liet hij zich de haren in orde schikken en de verslenste wangen een weinig opkleuren; en voorts eenige vrienden aan zijn doodsbed bij zich ontboden hebbende, vroeg hij hun: *welnu, heb ik de levensklucht niet goed gespeeld? zoo ja, juicht mij dan toe* 2). Na zulk een vaarwel deed hij allen van zich heen gaan, en blics den adem uit. Het was drie ure in den namiddag, als Augustus dat laatste bedrijf zijns levens eindigde, in dezelfde kamer, waar Octavius, zijn vader, gestorven was: men schreef het jaar 14 na Christus geboorte. Livia had zoodanig het volk gerust weten te stellen ten aanzien van des keizers toestand, en tevens zulke maatregelen genomen, dat, op den eigen oogenblik, toen de dood van Augustus bekend werd, ook tegelijk de troonsopvolging van Tiberius verzekerd was 3).

1) Dion. LVI, p. 675

2) Amicos admissos percunctatus: Ecquid iis videretur, minimum vitæ commode transegisse, adjecit et clausulam, etc. — Suet. Aug. 99.

3) Tacit. anal. 1, 5.

's Menschen leven eene klucht en de mensch-zelf een tooneelspeler: ziedaar dan het laatste geloofsartikel, door Augustus aan de wereld gepredikt! Is er afschuwlijker zedeleer denkbaar? Met ijzing en afschuw verwijdert men zich van een stervende, wiens mond zulk een laster uit, terwijl men God den Verlosser zegent, die gekomen is, om den zoo diep vervallen sterveling uit het slijk op te beuren en hem te leeren, dat het leven van den tijd de beslissende leerschool is van het leven der eeuwigheid.

Wij hadden Nola verlaten zonder aan zijne klokken te denken, doch dit verzuim werd spoedig hersteld. Naauwelijks waren wij in 't open veld, of daar klonk ons het *Ave Maria* der hoofdkerk welluidend achterna; en het scheen alsof die klokken ons toeriepen: «vreemdelingen, gij, die zoovele herinneringen uit dit oord medevoert, vergeet toch ook niet, dat wij van Campanischen oorsprong zijn: Nola zag ons geboren worden, Rome voedde ons op, en de christenwereld, die ons aannam, heeft ons lief en zegent ons. Gij, reizigers, die daar heentrekt, onthoudt ook gij ons uwe zegenspraak niet; immers, onze stem moet u dierbaar zijn, want, van de wieg tot aan het graf, paart zij zich aan uwe vreugde, om die te verhoogen, en aan uwe droefheid, om die te helpen lenigen; altijd stemt haar toon tot onsterflijke hoop, die gegrond is op de troostvolle mysteriën, welke zij ook in dit oogenblik u weêr luide verkondigt van omhoog.» En wij allen begroetten met het vrolijk klinkend klokgeklep blijde den aartsengel, die des Verlossers menschwording boodschapte, Maria, de gezegende onder de vrouwen, en het Woord, dat gekomen was in het vleesch.

De geschiedenis en de poëzij der klokken hielden ons nog bezig, toen eene barsche stem naast het rijtuig zich liet hooren: *i passaporti*; uwe paspoorten? Wij hadden

er geen; het scheelde weinig, of de grenswachter van Napels had ons, Excellenties, in verzekerde bewaring gebragt, doch spoedig veranderde hij van toon, en scheen ons voor een klein drinkgeld ongehinderd door te willen laten; wij betuigden ons daartoe niet genegen, en zoo moest hij dan eindigen enkel met een schimpwoord *Francesacci* (vervoerde Franschen)! Ziedaar het slot van dezen langen en schoonen dag, die, zonder deze kleine wederwaardigheid, ons niet het minste ongerief opleverde.

28 Februarij.

Een woord vooraf. — Anekdote betreklijk Alphonso de Liguori. — Nocera. — Frater Philippus. — De kamer van den H. Alphonso de Liguori. — Bijzonderheden betreklijk zijnen dood. — Zijne afbeelding. — Lacava. — De Bibliotheek. — Terugkomst te Napels. — Predikers in de straten.

Een ieder weet, dat in de vorige eeuw eene vreeslijke bende van verwaten en godlooze schrijvers de godsdienst bedreigde, en met haar de maatschappij, de zeden en het geloof: de ontzettende omwenteling, wier schok geheel de wereld sidderen deed, was het schrikbarend gevolg dier helse zamenzwering; doch het behaagde God, tegen dien stortvloed van algemeene ramp de hechtste borstwering op te werpen, in mannen van zijnen geest vervuld, in heiligen, die de brandende golven der dwaling zegevierend bezwoeren; en, door het doen bewaard blijven der zuivere leer des christendoms, een volgend geslacht het éénige middel te verschaffen, dat in staat is, om het menschedom terug te brengen en te behouden binnen de veilige palen van orde en tucht. Parijs kroonde den Apostel des ongeloofs met lauwe-

ren, onder geheel Europa's toejuiching, en nog in onze dagen is Ferney, het buitenverblijf van den godvergeten grijsaard, voor eene menigte reizigers als eene gewijde pelgrimsvaart. Met gespannen aandacht, en als traden zij een heiligdom binnen, ziet men hen het vertrek van den antichristlijken wijsgeer ingaan, om daar, diep eerbiedig, de gordijnlappen, die rond zijn ledekant fladderen, met den vingertop aan te raken, of den ouden wandelstok ter hand te nemen, dien een óver-oude tuinier hun aanduidt als te hebben toebehoord aan den heer van het huis; zij teekenen al die bijzonderheden naauwkeurig op, en verheffen zich niet weinig van ze ter plaatse-zelve te hebben vernomen: het verhaal er van is voor hen eene zaak van hoogen roem, en hunne reize naar Ferney een glanspunt in hun leven.

In weêrwil, of liever ten gevolge, daarvan, zullen welligt sommigen verwonderd staan, wanneer zij een christen-reiziger met geestdrift de plaatsen zien bezoeken en beschouwen, waar heiligen en beroemde vrome mannen woonden en werkten, of wanneer zij hen met aandoening hooren spreken over de gewaarwordingen, die zich bij dat bezoek van hen meester maakten; doch de wereld is nu eenmaal zoo! « Wanneer wij, zoo zeide ik aaa mijne jeugdige vrienden, gelijk zoovele anderen, Italië doorkruisten, om er schilderingen, standbeelden, heidensche bouwvallen, befaamde historische plaatsen, dikwerf het schouwtooneel der weinig eervolle daden van de helden der oudheid, in oogenschouw te gaan nemen, zoo zou men dit wel zeer eenvoudig vinden: men zou ons houden voor liefhebbers, misschien voor zaakkundigen, met dit gevolg, dat menigeen ligtelijk uitriep: o welk eene heerlijke reis hebben zij gedaan! Maar, aangezien wij alles in het ware daglicht stellen, en, behalve heidensche herinneringen, welke wij volstrekt niet miskennen,

toch, bij voorkeur, ons hechten aan den christen-voortijd, zoodanig bijvoorbeeld, dat de catacomben van Cemetino, het slagveld waar onze vadersen zegevierend het heidendom bestreden, ons méér belangstelling inboezemen dan de engten van Cadium en de vallei van Cannæ, — nu kunt gij er zeker van zijn, dat onze reis bij sommigen weinig of geen genade vinden zal. Doch, in vrede's naam: wij zullen toch maar voortgaan, zoo als wij begonnen zijn, en, behalve onze beschouwing van heidensche puinen, toch ook, en wel bij voorkeur, onze aandacht wijden aan gedenkteekenen en heiligdommen van christlijken oorsprong en aard; bewondering voor elk meesterstuk van den menschlijken genie; maar, bovenal eerbied, liefde en huldebetuiging voor onze heiligen en voor onze martelaars, hulde aan het zweet en het bloed en den arbeid van hen, wien hunne berispiers en hunne lasteraars niet minder dan wij verschuldigd zijn het licht en al die instellingen der geordende maatschappij, waarop de tegenwoordige eeuw het hoofd zoo hoog verheft. »

Ziedaar het woord vooraf, waarna ik, ten drie ure in den ochtend, den dag opende, die ons in de rigting van Portici op reis zag gaan. Mijn inleidingswoord was een gevolg van de omstandigheid, dat wij Nocera stonden te bezoeken, eene plek, eeuwig dierbaar aan het christenhart, waar Italië's Franciscus de Sales leefde, schreef, leed en stierf, de groote apostel en steunpilaar des geloofs en der zeden, de heldhaftige bestrijder der dwalingen van de vorige eeuw: een ieder zal begrijpen, dat ik bedoel Alphonso Maria de Liguori. Ons wachtte de vreugde van zijn woonvertrek te zullen bezoeken, en mij het voorregt van het H. Misoffer Gode te zullen mogen aanbieden op des heiligen roemvol graf. Behalve wat er in zijne meermalen herdrukte schriften betrekkelijk het leven van dien heilige staat aangeteekend,

worden er ook nog verscheiden daarop betrekking hebbende anecdoten door de ouden van dagen in herinnering bewaard. Even zestien jaren oud, werd Alphonso met grooten roem door de universiteit van Napels tot de doctorale waardigheid bevorderd, doch zonder dat deze glansrijke onderscheiding hem in het minst hoovaardig maakte: integendeel, hij, die begreep hoezeer de hoogmoed het hart in gevaar brengt, begaf zich dikwerf in stille afzondering, om dáár krachten te putten voor zijne deugd. Liefst van al koos hij hiertoe het huis der Lazaristen te Napels, bekend onder den naam van *Missionnarj della Vergine*.

Te Parijs had ik veel omgegaan met een dier eerwaardige telgen van den H. Vincentius van Paulo, die destijds zijn verblijf te Napels had. Eenige dagen voor onzen togt naar Nocera, bragt ik hem een bezoek en, met eene gulhartigheid, welke ik nimmer vergeten zal, onthaalde mij de goede pater F.... niet als een gast, maar als een vriend. Hij toonde mij de kerk, de binnenkapel, de tuinen, geheel het klooster, enz. « Nu, zeide hij, moet ik u ook nog eene cel laten zien, die voor ons een waar heiligdom is; » en zoo opende hij dan voor mij het nederig vertrek, waarin de jonge Liguori jaarlijks *retraite* kwam houden. « Misschien, dus ging de vriendelijke grijsaard voort, zoudt gij nu ook wel lust hebben, om kennis te maken met den predikant, die den H. Alphonso *bekeerde*; welnu, kom dan slechts mede: hij is bij mij. »

Wij traden de kamer van den missionaris binnen, en deze deed mij nu plaats nemen naast hem, en tegenover eene schilderij, die met een zwaar gordijn was overdekt. « Deze schilderij, zeide hij mij, behoort ongeveer eene eeuw lang aan de Missie; zij werd ons door een onzer paters van Florence toegezonden. De waarheid van het feit, dat er door

voorgesteld wordt, is door altijd zichtbare bewijzen gestaafd, door de getuigenis onzer paters van Florence en door de beëdigde verklaring van den held der vreeslijke geschiedenis-zelve: in ons archief wordt het oorspronkelijk proces-verbaal van dat alles zorgvuldig bewaard. Weet dan, dat een grijsaard van Florence sedert lang in verboden omgang leefde met eene vrouw, die, alhoewel hij, na langen weêrstand aan de genade, zich eindelijk bekeerd had, desniettemin hardnekkig de boetvaardigheid weigeren bleef: zij stierf onbekeerd. Als nu, op zekeren avond, die grijsaard in zijne kamer lag te bidden voor een groot Christusbeeld aan 't kruis, zoo verneemt hij plotsling naast hem een gedruisch als van een hevigen storm, en daar tusschen krijscht eene vrouwenstem, die hem toeroept: « ik ben verdoemd! doch God staat mij toe, dat ik u het bewijs kom leveren van de verschriklijke kracht des vuurs, dat mij blakert. » Op den oogenblik-zelven worden twee vurige handen met de vijf vingers dusdanig op de schilderij gedrukt, dat zij door en door het doek heengaan. » — Bij die woorden schuift de pater het gordijn weg, en ik zie, in de daad, het kenmerk der vingeren, gelijk de achtenswaardige geestelijke het mij had meêgedeeld: waar de hand geraakt had, was de plek weggebrand, en zelfs kon men de verkoling door het vuur op de schilderij-lijst te weeggebragt duidelijk als door een vinger aangebragt, opmerken. Voorwaar een vreeslijk gezigt!

« Bij gelegenheid eener *retraite*, dus ging pater F.... voort, stelde men deze schilderij in het openbaar ten toon. Men kan ligtlijk nagaan, welk een indruk daardoor op een hart als dat van Alphonso gemaakt werd; en alhoewel hij reeds geheel aan God toebehoorde, zoo hield de heilige jongeling toch niet op met gedurig te herhalen: « aan mijne

retraite bij de missionarissen *della Vergine* ben ik mijne bekeering verschuldigd. »

Middelertijd waren wij Pompeji, even als hare rampzalige zuster Stabia reeds voorbij getrokken, en nu liep het reispad door eene breede vallei, waarin, op het einde, het stadje Nocera gelegen is, dat, even als de omliggende plaatsen, door de Grieken gesticht, vervolgens eene romeinsche kolonie, en, eindelijk, door Hannibal uitgeplunderd en verwoest werd. Uit zijne asch herrezen, viel het later weër in de magt der Saracenen, die er zich, eeuwen lang, vestigden: vandaar droeg dit stadje mede den naam van het *Nocera der heidenen*, even als het bijgelegen St.-Agatha ook wel *St. Agatha der Gothen* genoemd werd. Wanneer een profaan reiziger hier ook al niets vindt, dat zijne nieuwsgierigheid prikkelen kan, zoo verkeert de katholieke pelgrim in juist het tegenovergestelde geval: alles gewaagt daar van den H. Alphonso, en alles, wat dien grooten man slechts betreft, boezemt hem eene levendige belangstelling in. Wij vonden in de nederige zonen van den Allerheiligsten Verlosser, broeders vol hartlijkheid en dienstbetoon, die met de meeste bereidwilligheid toestonden, dat ik de H. Mis op het graf van hunnen dierbaren vader lezen mogt. De doorluchtige bisschop rust in de kerk, welke hij-zelf heeft doen bouwen; zijn ligchaam ligt onder het altaar der kapel, die het linker gedeelte van den kruisarm uitmaakt. Toen wij er binnentraden, was die kapel omringd door eene schaar van pelgrims, in tranen en gebeden neêrgeknield voor den *goeden heilige*, wiens onveranderlijke teederhartigheid, evangelische armoede en echt-vaderlijke liefde door hunne ouderen zoo lang en zoo zeer bewonderd was.

Uit de kerk begaven wij ons naar het refectorium, waar de overste van het klooster ons allereerst de plaats, waar

de H. Alphonso zat, aanwe aanwees. Het scheen ons toe, als aanschouwden wij daar nog den achtbren grijsaard, neêrgezeten op een kleine houten bank, aan den muur vast, terwijl hij een deel van zijn karig voedsel in een voor hem geplaatsten schotel afzonderde, tot een offer aan onzen Heer, in den persoon van een arme der stad. Ons wachtte daar een bord soep, met een weinig rundvleesch en een paar oranje-appelen, tot nagereg't bij het ontbijt. Het tafellinnen en vaatwerk was in volkomen overeenstemming met den geest van versterving en armoede, die deze echte geestelijken zoo bijzonder kenmerkt. Frater Philippus kruigde door zijn vriendlijk onderhoud niet weinig de spijzen, welke zijne hand ons had toebereid. Frater Philippus is een voorwerp van bewondering in de omstreken en de vreugde van het huis. Toen hij vernomen had, dat wij Franschen waren, verzocht en kreeg hij verlof, om met ons te spreken: hij verhaalde ons nu zijne levensgeschiedenis. Als oud soldaat van het keizerrijk, in een twintig veldslagen eervol verwond, was hij troostloos geworden over Napoleons val; en toen, de wereld moede, ging hij rust zoeken in de dienst van den éenigen heer en meester, dien niemand onttroonen kan: hij werd geestelijke broeder in de congregatie van den H. Verlosser. De grijze krijgsman had zich met Latijn noch godgeleerdheid immer kunnen bezighouden: hij predikte dus niet, noch hoorde biecht, of schreef boeken; maar hij was kok van het huis en, immer vrolijk, had hij altijd iets van den ouden soldaat, en die vrije krijgsmans-manieren bijbehouden, die bij hem opperbest met het zwarte ordekleet en het witte keukenschort zamen gingen.

Na afloop van het ontbijt, gingen wij het huis zien. Met eerbied aanschouwden wij geheel dat klooster, die portalen, gangen en binnenplaatsen, waar de groote heilige zoo

dikwerf op en neer was gegaan; en zoo kwamen wij dan nu ook aan de zoogenaamde *piano nobile* (edele verdieping), de verblijfplaats van den vermaarden stichter der Orde. Door eene kleine, ongeverwde houten deur, in den kloostergang, treedt men eene cel binnen, die tien voet lang en acht voet breed zal zijn. Waarlijk, diep wordt men getroffen bij het aanschouwen dier koude en naakte wanden, van die grove steenen vloer, van die dun gepleisterde zoldering, te nauwnood bestand, om het doorstuiven te beletten, en dan van dat slecht sluitend venstertje, waarvoor de groote godgeleerde het meerendeel zijner vrome en doorwrochte werken heeft zitten schrijven, zoo ook, eindelijk, van dat altaar, hetwelk men er heeft opgerigt sedert zijne heiligverklaring, en waarvan het armlijk voorkomen zoo geheel in overeenstemming is met de zelfverloochening, waarvan de groote heilige steeds het luidst-sprekend toonbeeld was.

Een houten beschoot, met eene glazen deur er in, scheidt de werkkamer van het slaapvertrek af, en daarin vonden wij het navolgende: eene kleine slaapstede, met een matras er in, ter dikte van eene plank, en daarover eene dunne deken; de onderlagen van het bed rusten op vier ijzeren stijlen van dertig duim hoog; drie oude matten stoelen; twee niet minder oude armzetels, met leer overtrokken, waarvan er een op rollen stond, om den grijsaard door de gangen van het klooster rond te voeren; een tafeltje, eene koperen lamp, eene waskaars, die bij zijn sterfbed brandde, ziedaar al het huisraad van den onsterflijken kerkleeraar uit den nieuweren tijd, van den zoon der grooten dezer aarde, van den wijd vermaarden bisschop van St.-Agatha. Voorwaar, een sprekend bewijs voor de kracht der katholieke godsdienst, die alléén in staat is zulk eene geringschatting van de goederen der wereld te weeg te brengen!

In dit merkwaardig vertrek, dat zich daar nog juist zóó voordeed, gelijk als op den dag toen de heilige stierf, onderhielden ons de paters, die met ons waren, over de laatste oogenblikken van den H. Alphonso: « Onze hoog gelukzalige vader, zeiden zij, koesterde steeds het verlangen van te midden zijner kinderen te mogen sterven, en zijn vertrouwen op de Moeder Gods was zóó groot, dat hij nimmer een oogenblik twijfelde, of zij zou bij God dien troost hem wel verwerven. « Mijn God! — zoo schreef hij te midden zijner loopbaan — nu reeds dank ik u voor de gunst, welke gij mij zult bewijzen, door mij te laten sterven, omringd van mijne zoo innig-dierbare kinderen, die alsdan geene andere bekommernis zullen hebben dan voor mijn eeuwig heil, en die allen mij zullen bijstaan, opdat mijn sterfbed zalig zij. » Zijne hoop werd niet verijdeld: op het eerste berigt zijner ziekte, kwamen onze paters en onze fraters zonder ophouden uit al onze huizen naar hem heen; en, als een andere Jacob, ging Alphonso den doodstrijd te gemoet, omgeven door zijn talrijk kroost, hetwelk hij zegende met geheel zijn hart; en deze kamer, waar wij ons thans bevinden, werd, even als de kloostergangen, welke wij straks zijn doorgegaan, met tranen als overstroomd.

« De pater-rector en de pater Buonapane stonden aan het hoofdeinde zijner sponde; aan de voeten lag pater Fiore geknield. Een hunner bood hem een beeld der H. Maagd aan, zeggende, dat hij haar zou aanroepen, om een zaligen dood. Op het hooren van Maria's naam, opende de heilige zijne oogen, nam het beeld, beschouwde het langen tijd, en geraakte in eene vreugdevolle verrukking, die hem naar eene gelukzalige eeuwigheid overbragt. Niet de minste beweging werd men aan zijn ligchaam gewaar: geene zamentrekking der ledematen, geene belette ademhaling of pijn-

lijke zucht: en nogtans hij was ontslapen. Men schreef den 1. Augustus, 1787, toen, tegen elf ure des ochtends, in den ouderdom van negentig jaren, tien maanden en vijf dagen, onze goede vader, door zijne kinderen omringd, in de armen van den Heer en der allerheiligste Maagd, den geest gaf, op den oogenblik-zelfen toen de *angelus* werd geluid. »

Toen de paters ons, ter herinnering van ons bezoek, een afdruk van het echte portret des heiligen vereerden, deelden zij ons daarbij tevens eenige bijzonderheden betrekkelijk zijn persoon mede, die sedert in de *Gedenkschriften* van pater Tannoja zijn opgenomen geworden 1). « Onze vader was van middelbare gestalte; hij was zwaar van schedel, bloozend van kleur, met een breed voorhoofd, een vriendlijk hemelblauw oog, gebogen neus, kleinen mond, en altijd een glimlach op de lippen; zijn baard was zwaar en zijn haar zwart, doch kort; hij knipte het dikwijls zelf. Daar hij bijziende was, zoo gebruikte hij een bril, doch hij preekte zonder, eveneens als wanneer hij met vrouwen sprak. Zijne stem was helder en welluidend, zoodat hij, hoe groot de kerk ook ware, en hoe lang de missie ook duurde, altijd duidelijk verstaan werd; hij behield haar tot zijnen dood. Zijne houding was indrukwekkend; zijne manieren waren deftig en tevens bevallig, zoodat alles zich vereenigde, om zijn voorkomen lieflijk en te gelijk eerbiedwekkend te maken. »

Eindelijk, het was tijd geworden, om dit Gode gevallen huis vaarwel te zeggen: na nogmaals knielende voor het altaar onze hulde aan den grooten heilige toegebracht, en de achtenswaardige paters hartlijk omhelsd te hebben, vertrokken wij naar La Cava, eene kleine stad in de schilderachtige

1) Drie deelen in 8°. Parijs, 1842.

vallei van *Monte Metelliano*; zij is beroemd door haar Benedictijner klooster, een der merkwaardigste van Europa. Gedurende de binnenlandsche oorlogen, die, in de middel-eeuwen, Italië teisterden, werd het klooster van *La Cava* de schuilplaats, waar velen hunne adelsbrieven en eigendomsbewijzen kwamen bergen. De algemeene achting en de eerbied, die de geestelijken daar omgaven, vormden, als 't ware, een ringmuur rond hun klooster, waaraan noch krijgsknechten, noch wie ook, hoe hoog en aanzienlijk hij geplaatst ware, zich ooit zou hebben durven vergrijpen; en zoodoende dan ook is dit vermaarde klooster te gelijk eene schatkamer geworden der historische wetenschap, waar ongeveer zestig duizend oorspronkelijke charters bewaard liggen, alsmede eene verzameling van wetten der Lombarden, welke Muratori niet gekend heeft, toen hij zijne verzameling uitgaf. Het verwondert mij, dat niet eenigen onzer oudheidvorschers zich derwaarts begeven, om eene zoo vruchtbare mijn, ter dienste van de geschiedenis, grondig te leeren kennen: te oordeelen naar het onthaal, hetwelk wij er genoten, mogen ze veilig er op rekenen, dat ook zij door de voortreffelijke geestelijken, die het klooster bewonen, zeker, ontvangen zullen worden met alle hartlijkheid en wetenschaplijk hulpbetoon.

Onder geleide van den pater-archivist bezochten wij de bibliotheek, die, naar de uitdrukking van de Bonald, teregt het uitgestrekte graf der menschlijke kennis heeten mag. Intusschen staat het in de magt der levenden, de dooden hier op te wekken, en wij riepen er dan ook eenigen te voorschijn. Hunne kennis, hun gezond oordeel, de levendigheid van hun geloof en het naïve van hunne taal maakten, dat het ons leed deed, slechts zoo weinige oogenblikken in hun onderhoud te mogen deelen; doch onze tijd was te beperkt, daar wij vóór den avond in Napels terug moesten zijn. In-

tusschen hield de geleerde archivist ons nog een poos bezig met een bijbel uit de VIII. eeuw, dien hij als met opzet bij het Evangelie van den H. Joannes opensloeg, zeggende: « zoo er in Frankrijk Socinianen zijn mogten, wees dan zoo goed, hun te zeggen, dat gij, met eigen ooggen, gelezen hebt de vermaarde zinsnede: « *Tres sunt, qui testimonium dant in caelo, Pater, Verbum et Spiritus sanctus, et hi tres unum sunt.* Drie zijn er die getuigenis geven in den hemel, de Vader, het Woord, en de H. Geest, en deze drie zijn één. » — « Nu ten minste zult gij weten, dat zij ten onregte het mysterie der H. Drieëenheid verwerpen, op grond, dat zij die zinsnede in niet één oud handschrift hebben gevonden! »

Wij dankten het onzen vluggen postiljon, dat tegen zonn ondergang onze reiswagen reeds weder Napels binnenrolde. Welk een heerlijk schouwspel, die lazuurkleurige golf, verlicht door de laatste stralen van den ondergaanden dag, en dan wemelende van schepen in allerlei schakering en van ligte vaartuigen in elke rigting doorsneden, terwijl de kaai zelf wederom een geheel ander schouwspel oplevert van talloze wandelaars langs de breede gangpaden, en de koffijhuizen omstuwde zijn van drinkers, lezers en snappers, rond kleine tafeltjes gezeten, tot midden in de straat. En onder die menigte, woelig als de baren der zee, daar zagen wij, hier en daar, voor de huizen op eene soort van vlug zamengetimmerd theater, *Palco* genaamd, geestelijken in de open lucht bezig met prediken: ze voerden een groot crucifix, als een scepter, in de hand, en verklaarden daaruit, in gloeiende taal, de leer van Hem, die de armen en de geringen is komen zalig maken. De toedrang rond die spreektribune was buitengemeen groot, en daarbij heerschte onder de toehoorders diepe stilte, eerbied en aandacht, terwijl allen daar stonden

met het hoofd ontbloot: noch het geraas van den altijd voorbijsnorrenden *corricolo*, noch de kreten der in de nabijheid spelende jeugd, noch de altijd hooggestemde gesprekken der luidruchtige voorbijgangers, met een woord, niets hoege-naamd, vermogt de aandacht der toehoorders af te leiden om zoo te zeggen van de lippen des gewijden redenaars. Zoo ziet het er in de steden van Italië nog altijd uit: zonder vrees voor hoon of smaad, kan de godsdienst zich daar voortdurend in de straten en op de openbare pleinen vertoonen, ja, zelfs er het godlijk zaad uitstrooijen in volkomen zekerheid, dat het eene goede aarde zal vinden, om daarin opgenomen te worden.

Al deze predikanten waren jesuiten. Nog dien avond had ik gelegenheid, een dezer geestelijken te ontmoeten, en ik gaf hem mijne verwondering te kennen over dat vreemdsoortig schouwspel, waarvan ik wel dikwerf had hooren spreken, maar nu voor de eerste maal getuige had mogen zijn.

« Vreest gij niet, vroeg ik hem, het godlijk woord aan de bespottung over te geven, en onze heilige waarheden op die wijze te zullen zien miskend en veracht? Of, daarenboven, welke vruchten kunt gij verwachten van eene predicatie, gehouden op zulk eene plaats, voor zulke toehoorders, en onder zulke omstandigheden? — Gij zijt de eerste niet, die eene dergelijke opmerking maakt. Vreemdelingen berispen ligtelijk, wat niet met de gebruiken van hun land overeen komt; en men zegt hier, dat fransche reizigers, over het algemeen, de laatste niet zijn in het uitbrengen van oordeelvellingen, waarvan het lichtzinnige zeker niet het minste gebrek is. Wat de miskenning of verachting betreft, waarvoor gij vrees koestert, mij dunkt, gij hebt u-zelfen kunnen overtuigen, dat daarvan geene sprake is. Ik-zelf heb dikwerf, even als onze overige paters, op die wijze gepredikt, en,

wanneer ik slechts het geringste bewijs van bespottung daarbij had opgemerkt, voorzeker, ik zou niet aarzelen, om u dit te zeggen. Bij ons is de eerbied voor de godsdienst nog geen ijdel woord; zal dat zoo blijven? dit weet ik niet; maar tot dusverre kunnen wij onze aloude gebruiken voortdurend bewaren, en voortzetten zonder de minste vrees te moeten koesteren voor het kwaad, hetwelk gij vreest. Gij vraagt mij nu ook, op welke vrucht wij kunnen hopen van deze predicaties in de open lucht? de uitslag gaat ons niet aan: men zegt ons: preekt, en wij preken. Even als onze visschers daar in de golf van Napels, zoo ook werpen de evangelische visschers hunne netten, meer of min, op goed geluk uit: soms blijken ze bij het ophalen ledig te zijn, doch tusschen beiden leveren zij ook wel eene goede vangst op: Gods geest werkt waar hij wil. Zoo, bij voorbeeld, zijn er, die, onder een of ander voorwendsel, de preek in de kerk verzuimen te komen hooren; en zie, daar zien zij in 't voorbijgaan onze *Palchi*: het oor luistert toe, één-enkel woord, ééne-enkele goede gedachte dringt hun in 't harte door, en, zeker, dáár mag men vrucht verwachten! Ik spreek bij ondervinding, en dit moet wel algemeen het geval zijn geweest, daar de meeste heiligen van Rome en van Napels deze volkspredicaties steeds hebben aangemoedigd en in praktijk gebragt. Ik zal u slechts den H. Alphonso noemen, wiens graf gij heden hebt bezocht. In het spoor van zulke voorgangers schrijden wij, vol vertrouwen en met kennis van zaken, voort. Wilt gij wel zoo goed zijn, dit een en ander aan sommige uwer landgenooten van onzentwege meê te deelen? »

Ik beloofde dit den goeden pater, en wij namen afscheid van elkaër.

1 Maart.

Ischia. — Procida. — Siciliaansche vespers. — Lazurgrot. — Capri. — Herinneringen aan Tiberius. — Monte Solaro. — Fransche herinneringen. — Salerno. — Grafsteden van den H. Mattheus, — en van den H. Gregorius VII. — Amalfi. — Kathedraal. — Historische herinneringen. — Atrani. — De deuren van San-Salvatore. — Sorrento. — Tasso. — Quisisana. — Castellamare. — De L. Vrouw van Pozzano. — Een koopvaardijschip. — Godvruchtig gebruik.

Men vindt te Napels stoombooten, waarmee men in éénen dag geheel de golf rond komen kan; zij leggen voor de hoofdplaatsen aan, en geven den reizigers tijd, om de merkwaardigste punten aan de kust in oogenschouw te kunnen gaan nemen. Reeds vroeg in den morgen gingen wij op zulk een allerliefste boot aan boord; zij zou zoowel de golf van Sorrento als die van Napels aandoen. Men ligte het anker onder het gejuich eener talrijke en aanzienlijke bemanning. Om alle noodeloze herhaling te vermijden, zal ik vooraf, in eens af, voor goed hier aanteekenen, dat op geheel dien lieflijken togt het oog zich voortdurend aan het verruklijkste schouwspel volop verzadigen kan.

In ruime zee gekomen, daar lag links af Ischia en Procida, half-grieksche en half-romeinsche eilanden, op den westlijken hoek van kaap Misene gelegen, en waarvan het eerste 20 duizend inwoners telt. Zijne voortreffelijke badwaten lokken vele zieken uit, terwijl de liefhebbers van het fraaije landschap er een bezoek komen geven, om het heerlijk schouwspel te genieten zijner schilderachtige valleijen, van den weelderigen plantengroei, die er heerscht, als ook van de *Epomea-piek* die, zoo men zegt, van zijne vulkanische

spits een gezigt oplevert, dat in geenen deele voor de piek van Teneriffe behoeft onder te doen. — Ischia, het *Inarima* van Virgilius en van Homerus, en het *Pythecusa* van Plinius en van Strabo, herinneren den katholieken pelgrim aan de mirakuleuze komst der H. Restituta, door de almachtige hand van den God der martelaren naar deze oevers heengeleid.

Boven Procida zweeft eene bloedige schim, wier aanblik den franschen reiziger sidderen doet. Te midden van het eiland verheffen zich de bouwvallen van hooge en sombere muren, waar thans slechts de jagers eene halte houden, maar waar, in vroeger eeuwen, het vreeslijk slot stond van Jan van Procida, den wreeden heer van het eiland, en den hoofdaanlegger der beruchte slagting onder onze landgenooten aangerigt, en als de *Siciliaansche vespers* in de geschiedenis geboekt. Jan van Procida, die het vertrouwen der vorsten van Napels genoot, viel bij Karel van Anjou in ongenade, en zwoer, dat hij zich daarover wreken zou. Als bekwaam geneesheer, maakte hij van de talrijke betrekkingen, welke de uitoefening van dat bedrijf hem aan de hand gaf, gebruik tot het smeden eener wijdvertakte zamenzwering, die eindigde met het ombrengen der Franschen, die toenmaals Sicilië beheerschten. Teneinde geen enkel slagtoffer hun mogt ontsnappen, deden de eedgenooten alle personen, welke zij ontmoetten, het woord *Cicerone* uitspreken, hetgeen voor elken vreemdeling eene zekere moeilijkheid opleverde, die hem terstond als zoodanig verraadde, en den dood voor hem ten gevolge had. Tegen het einde der vespers, op Paaschdag van het jaar 1284, te Palermo aangevangen, ging dit bloedbad zoo snel en algemeen voort, dat daardoor op eenmaal aan het fransche gezag op Sicilië een einde werd gemaakt. — Het eiland Procida telt slechts 12 duizend inwoners, die eene zekere vermaardheid genieten, zoo door de geoefendheid hun-

ner zeebouwers, als door de schoonheid der faizanten, welke men onder hen kweekt.

Met het oog onophoudelijk naar deze beide zeevaranden heengeslagen, werden wij, frisch op doorstoomende, weldra op de *Lazuurgrot* opmerkzaam gemaakt. Een plat vaartuig kwam van den oever de reizigers aan boord afhaken, die dit onderaardsch natuurverschijnsel gaarne wenschten te zien. De wind stak juist van pas min of meer op, zoodat wij weldra, en zonder eenig ongemak, tot voor den ingang der grot konden naderen. Onder een zeer hoog gewelf, waaraan duizende der bevalligste kristalvormen (*Stalactiten*) glinsteren, bevindt zich de waterspiegel van een Meer, dat ongeveer dertig ellen in omvang, op vier ellen diepte heeft. Lazuurkleurig is er de stroom, de rots, het zand, met een woord, geheel de grot, en het doorschijnende van het watervlak is zóó zuiver, dat men de fraai-gevormde schelpen, die op den bodem van het Meer in de sierlijkste vormen verspreid zijn, als met de hand er uit meent te kunnen grijpen. Zoo zagen en bewonderden wij dit grootsch natuurtafereel, hetwelk de wetenschap meent, op stellige gronden te kunnen verklaren, doch aan wier ontwikkeling, als geheel buiten ons plan gelegen, ik mij liefst niet wagen zal.

Na de Lazurgrot kwam het eiland Capri onze aandacht tot zich roepen. In de daad, ik weet niet, welke gewaarwording de overhand heeft, wanneer men voor het eerst op dien bodem voet aan land zet: is het vrees, afschuw of medelijden? Om 't even; maar, waarheen men den blik ook wendt, alomme vervolgt Tiberius' wreede schim des toeschouwers oog: daar ziet men, op een heuveltop, de nog goed-bewaard gebleven bouwvallen van het paleis van dien vorst; hier brengen ons eene menigte mosaïken, rijke bouwsieraden en prachtige bad-

stoven het wulpsch leven van dezen verdorven wereldheerscher sprekend voor den geest terug; — ginds trekt het eigenlijke keizersslot, op eene eenzame rots gelegen, het oog tot zich, en klinkt vandaar, alle eeuwen door, het vonnis der gerechtigheid uit ieders mond over Livia's laaghartigen, onmenschlijken zoon. Om het met één woord te zeggen, het zoo weelderige en ontoeganklijke eiland Capri kon alléén de verblijfplaats van een Tiberius zijn.

De geschiedenis heeft gezorgd, dat deze vonnisvelling behoorlijk gewettigd wordt. Ik herinner mij hier de plaats, waar Suetonius en Tacitus verhalen, dat Tiberius, het lastig verblijf in zijne hoofdstad moede, Rome verliet, om er nooit weder te keeren. Hij deed, bij een openlijk afgekondigd bevelschrift, elk en een iegelijk verbieden, om hem voortaan in zijne rust te komen storen. Door soldaten omringd, die beletten, dat men hem naderde, zwierf hij langen tijd in de meest verborgen streken van Campanië rond, zonder echter ergens naar zijn zin eene behoorlijke plaats van afzondering te kunnen vinden. Het gezigt van menschen en steden moede, verliet hij het vaste land, en stak naar het eiland Capri over, eene verblijfplaats, voor hem volkomen passend: immers, rondom tusschen klippen gelegen, was *Caprea* slechts op één punt toegankelijk, zoodat niemand, zonder opgemerkt te worden, daar landen kon; overigens was het een waar lustoord, dat, tegen den noordewind beschut, gedurende geheel den zomer, door de lieflijkste koelte omsuisd werd. De golf van Napels ligt in het verschiet, en de reizigers zijn het over het algemeen eens, dat het gezigt, wat men van *Monte Solaro* geniet, het schoonste is, dat door gansch Italië wordt aangeboden. Tiberius deed daar twaalf schitterende paleizen bouwen, voor de ongelooflijkste uitspattingen bestemd, en twaalf

bloedgerigten, vanwaar hij, elf jaren lang, enkel dood- en verbanningsvonnissen over de wereld liet uitgaan 1).

De wreedaardige keizer bevond zich te dier plaatse volkomen op zijn gemak: immers, van de wereld afgescheiden en door niemand gehinderd, kon hij er zich naar hartelust aan al zijne verfoeilijke neigingen overgeven. De geschiedschrijvers verklaren ook daardoor de voorkeur, welke hij aan het verblijf op Capri gaf. Onder andere bewijzen, heeft Suetonius opgeteekend een voorval, dat er met een ongelukkigen visscher plaats greep, en ons hier, ter plaatse-zelve, in de gedachten kwam. Deze brave man had eens een schoonen karpers gevangen, dien hij terstond tot een geschenk voor den keizer bestemde. Hij kloutert met zijn visch, op levens gevaar, langs de steile rotsen omhoog, en wendt zich plotseeling, als verrassender wijze, tot Tiberius; doch deze, onthutst en vertoornd te gelijk, beveelt, dat men den armen man grijpen en hem met den visch het gezicht schuren zal. Onderwijl des dwingelands bevel wordt uitgevoerd, laat de visser zich ontvallen: « gelukkig, dat ik mijn groote zoekreeft ook niet heb meêgebragt. » De barbaarsche vorst laat oogenblikkelijk dien visch halen, en zijn rampzalig slagtoffer met dat watermonster de huid van het aangezicht schuren 2).

Naar den onveranderlijken gang van Gods raadsbesluit, moest het door zoovele misdaden bezoedelde Capri eene zuiveringsproef ondergaan, en nu sedert eeuwen is 't het verblijf van vrome kloosterlingen, alsmede de bewaarplaats der meeste reliquiën van de heilige maagd en martelaresse Agatha 3). Voor een fransch reiziger levert Capri ook nog eene belang-

1) Plin., lib. III., 6.

2) Suét. lib. IX.

3) S. Greg., lib. I, *Epist.* 34, *ad Jo. Episc. Surrentinum.*

rijke herinnering op: namelijk, van zege tot zege voortgestuwd, was Murat, eindelijk, tot op den troon van Napels gekomen; doch, schoon ook geheel het land zich aan hem onderwierp, Capri kon noch onderworpen, noch vermeesterd worden. Murat geeft aan den generaal Lamarque bevel, om aan dien staat van zaken een einde te gaan maken. Deze trekt er met 1600 man keurtroepen heen, en het gelukt hem, na wonderen van dapperheid verrigt te hebben, de belegerden tot overgave te dwingen. Bij die gelegenheid schreef Salicetti, minister van Napels, uit Capri: « ik heb er de Franschen gevonden, maar ik kan niet gelooven, dat zij er gekomen zijn. » En, wie verdedigde destijds dat nieuwe Gibraltar? Napoleons kerkerwachter op St. Helena, sir Hudson-Lowe.

Wij stевenden kaap Campanella om, en binnen weinige uren waren wij aan Salerno's oever, eene bevallig op eene berghelling gelegen stad van ongeveer 12 duizend zielen; de golf, die haar bespoelt, is naar haar genoemd. Naar de onregelmatige, enge en met lava-steen belegde straten, alsmede naar hare bontbeschilderde huizen te oordeelen, zou men meenen, in eene moderne stad van den tweeden rang te zijn, en nochtans is zij het oude *Salernum*, grieksch van oorsprong, doch, vervolgens, onder het juk der Romeinen, der Lombarden en der Noormannen gebragt; de geleerde stad wier geneeskundige school heel de wereld door was beroemd. Doch de tijd en de menschen, welke laatste meer te vreezen zijn dan de tand des tijds, hebben haar antiek voorkomen, van lieverlede, vervormd en als 't ware omgekeerd. Hare universiteit bestaat nog, doch zonder luister, en de wetenschappelijke leerstellingen van Salerno's eenmaal wijd-beroemde school zijn in spotverzen jammerlijk ondergegaan 1).

1) Zij werden in het begin der XII. eeuw door Jan van Milaan, ter dienste van Robertus, hertog van Normandië, in latijnsche verzen

De kathedraal, van gothischen oorsprong, is geheel gemoderniseerd door de versierselen, welke *San-Felice* er aan toevoegde. Salerno's roem bestaat nog altijd in het bezit van het ligchaam des H. apostels Mattheus en van den H. paus Gregorius VII. De reliquiën van den H. Mattheus werden ten jare 1080 uit het land der Parthen, waar de godsgezant gearbeid en zijn leven geëindigd had, naar Salerno overgebracht. Het onderzoek naar de echtheid van dat kostbaar gebeente had plaats door de zorg van den bisschop Alfano, die te dezer gelegenheid een welsprekenden brief aan den H. paus Gregorius VII. schreef, welk merkwaardig stuk Baronius, tegelijk met het antwoord van dien opperherder, ons bewaard heeft 1). Op grond dezer dubbele getuigenis, door de onafgebroken overlevering en eene menigte onwraakbare mirakelen bevestigd en versterkt, knielt de katholieke reiziger, in diepen eerbied, bij het graf des grooten apostels neder, om, vervolgens opgestaan, terstond daarna andermaal vrijen loop te geven aan het gevoel der hoogste bewondering bij een niet minder roemvol graf.

In die-zelfde kerk is, namelijk, het mausoleum van den H. paus Gregorius VII., die daarop *staande*, in marmer, krachtig en majestueus van uitdrukking, werd afgebeeld; het is, als zag men voor zich den Mozes der middeleeuwen, Israël beschermende tegen de ijverzuchtige woede der Pharao's van het Noord. Zijn protestantsche geschiedschrijver ontslaat ons van de moeite, om den lagen laster te weerleggen, door zekeren reisgids in Italië uitgestooten tegen den heiligen opperherder, die, na twaalf jaren van onafgebroken

gehuldigd; en dit dichtstuk, waarvan slechts een derde gedeelte (373 van de 1239 verzen) bewaard bleef, is door L. Martin, in 1653, in spotverzen overgebracht.

1) *Annal.*, t. XI, an. 1080. C. D.

strijd, der Kerk de vrijheid verwierf en de maatschappij redde. Met welgevallen ziet men die twee groote mannen naast elkander rusten: den H. Mattheus, die als martelaar stierf voor de prediking van het H. Evangelie, en den H. Gregorius VII., in ballingschap overleden, omdat hij het geschokt gebouw der godsdienst krachtig had geschraagd 1). Een-zelfde strijd, een-zelfde zegeroem! Om den triomf van den H. Mattheus, op het heidendom behaald, duurzaam voort te zetten, werden eene menigte kolommen van het kostbaarste marmer uit de tempels van *Pæstum* naar zijne kathedraal overgebracht; terwijl de onsterflijke zegepraal van den H. Gregorius VII. op de verdrukkers der Kerk herdacht wordt in een opschrift uit zijnen tijd-zelven. Op een antiek bas-relief, dat het graf van den kardinaal Caraffa, 's pausen vriend en bewonderaar, tot versiersel dient, leest men deze woorden, die eene aanspeling zijn op het standbeeld, waarvan ik zoo even sprak: *Hic mortuus jacere delegit vivus, ubi Gregorius septimus Pontifex maximus libertatis ejusdem (ecclesiasticæ) vigil assiduus excubat adhuc, licet cubet*: «bij zijn leven verlangde hij, om na zijnen dood te rusten, dáár, waar paus Gregorius VII. als een wakker beschermheer der vrijheid van de Kerk, haar nog tot een levend schild strekt, al ligt hij dan ook in het graf!»

Wij verlieten Salerno, om ons naar Amalfi te begeven. Dit middeleeuwsche Athene, en door haren uitgestrekte handel Venetië's mededingster, is thans niets meer dan een schilderachtig gelegen dorp; doch onder de herinnering van zooveel en zoo grooten, helaas! verdwenen luister, heeft het voor 't gemoed weinig aanloklijks, om enkel natuurschoonheden,

1) «Dilexi justitiam et odivi iniquitatem, propterea morior in exsilio;» zoodanig luiden de laatste woorden van dien grooten paus.

myrthen- en olijfwouden, grotten, bouwvallen, en door den wijnstok welig omslingerde, hagelwitte huizen tusschen het groen van prachtige oranjeboomen verscholen te zien. De hoofdkerk, op de plaats van een heidenschen tempel gebouwd, is het éénige spoor, dat van Amalfi's ouden glans en heerlijkheid is overgebleven: wij zagen daar twee schoone zuilen van rood graniet, twee antieke sarcophagen, een bas-relief van grieksch beitelwerk en een antiek porfiren bekken, dat tot doopvont diende. Grooter schat, echter, dan al die kunstweelde, levert de prachtige grafstede op, waarin het ligchaam van den H. apostel Andreas rust. Nadat de Franschen Constantinopel ingenomen hadden, deed de kardinaal Piëtro van Capua het stoflijk overschot van dien heilige naar Italië overbrengen, en het in de kathedraal van Amalfi bijzetten 1). Even als de beenderen van Elizeus, zoo ook hebben die van Andreas, den apostel, eene profetische kracht: niet slechts, dat daardoor kranken genezen worden, maar, luide doen zij steeds de onsterflijke woorden hooren, welke de martelaar sprak, bij het aanschouwen van zijn kruis: « ik groet u welkom, kostbaar kruis, sints zoo lange het voorwerp mijner brandende begeerte: ontvang mij in uwe armen en bied mij mijnen Heer aan. »

Alhoewel Amalfi slechts een flauw schaduwbeeld zijner vorige grootheid is, zoo wekt het bij den reiziger toch de edelste herinneringen op, vooral met betrekking tot de hoogst belangrijke ontdekking, die daar eenmaal plaats gegrepen heeft. Vooreerst brengt Amalfi ons zijne vermogende zeebouwers te binnen, die, in 1020, te Jerusalem een hospitaal stichtten, waaruit de doorluchtige orde der Maltezer-ridders haren oorsprong nam. Drie eeuwen later vond een andere zeeman van

1) Ughelli, *Italia sacra*, t. VIII.

Amalfi, Flavio Gioia, het kompas uit 1). Hoe ver gaat 's menschen vernuft: een met zeilsteen aangestroken naald is de sleutel geworden, waarmee alle poorten van het uitgestrekt heelal ontsloten worden, even als later de stoomkracht allen afstand nagenoeg geheel vernietigd heeft! Om aan het nageslacht voor altijd te leeren, dat het kompas door een onderdaan des konings van Napels (destijds een jongere tak van Frankrijks koningshuis) werd uitgevonden, plaatste Gioia eene *Lelie* boven het Noord. Dit gebruik is door alle natiën gehandhaafd, doch zonder op den oorsprong of de beteekenis in het minst te letten; Frankrijk's roem heeft daarbij meer gewonnen dan verloren! Onsterflijk door de uitvinding van het kompas, kan Amalfi vreedzaam rusten in het bloedig graf, dat door die van Pisa er voor gegraven werd. Bovendien heeft het nog eene andere aanspraak op de welwillende herinnering van het nageslacht, namelijk, door de daar onder zijne rookende puinen gevonden *Pandecten* van Justinianus, die, aan de vernieling onttrokken, zoo zeer de beoefening bevorderd hebben van het romeinsche regt.

Op korten afstand van Amalfi, kwamen wij het dorpje Atrani, Mazaniello's geboorteplaats, vlugtig door, zoodat wij alleen een oog konden werpen op de bas-reliefs der bronzen deuren van de *San-Salvatore*-kerk. Deze deuren werden in 1087 gegoten en zijn alzoo de oudste van die soort in Italië; ons ontbrak de tijd om er eenig kunstoordeel over te vellen, maar, uit een christlijk oogpunt beschouwd, gaven zij ons een merkwaardig opschrift te lezen, aanduidende, dat zij gemaakt waren op last van Pantaleon, den zoon van Pantaleon Viaretta, *tot losprijs zijner ziel* (*pro mercede animæ suæ*).

1) Men heeft beweerd, dat het kompas door de Sinezen is uitgevonden; doch die meening verraadt al te zeer haar *filosofisch* gehalte, om voor echte munt te worden aangenomen.

Kaap-Campanella in volle vaart omstoomende, ging onze boot pijlsnel Sorrento voorbij, welks trotsche ligging wij in de verte bewonderden, even als de bouwvallen zijner tempels, aan Neptunus en aan Diana gewijd, gelijk voorts ook den vijver van Antoninus Pius, en het huis, of, beter gezegd, de plaats van het huis, waar Tasso geboren werd. Vervolgens kwamen wij voorbij *Quisisana* (hier geneest men), een luisterrijk Casino van den koning van Napels, beroemd door de gezonde lucht, welke men daar inademt; verderop lag Castellamare, de plaatsvervanger van Stabia, het derde slagtoffer van den Vesuvius, met zijne minerale wateren, zijne manufacturen en zijne bekoorlijke villa's, die de schaduwwijke helling van het gebergte als bezaaijen; eindelijk, Pozzano's vermaarde heuvel, waar Maria's mirakuleus beeld een altaar van Diana tot voetstuk heeft.

Toen wij de haven van Napels in 't gemoet kwamen, stevende ons een groot vaartuig tegen, met een aantal passagiers aan boord. De luidruchtigheid en het gebaar der bemanning lieten ons geen twijfel, of het waren allen Napolitanen, in wier midden een matroos met een bus rondging, waarop een vlamvend vuur geschilderd was. Natuurlijk werd onze nieuwsgierigheid door dat vreemdsoortig schouwspel gaande gemaakt, en ik vroeg, wat dat alles te beteekenen had? « Dat schip, zeide mij de kapitein, is in de koopvaardij tusschen Napels en Sorrento, doch neemt ook wel reizigers naar laatstgenoemde stad mede, vanwaar het met oranje-appelen terugkomt. De matroos, dien gij daar ziet, haalt aalmoezen op tot het laten lezen van missen voor de zielen in het vagevuur, een aloud vroom gebruik, op liefde en eerbied voor de overledenen gegrond, en bij deze bevolking voortdurend krachtig in leven gebleven. » Dit roerend tooneel was het laatste, wat wij op de golf van Napels mogten genieten: een half uur later waren wij in het hôtel der *Speranzella* terug.

3 Maart.

Vertrek uit Napels. — Denkbeelden nopens de Napelsche bevolking. — Capua. — Anecdote. — Calvi. — Ponte-Storto.

De dag van ons vertrek, en alzoo de afscheidsdag, was daar. Wij bragten het vaarwel toe aan eenige onzer medepelgrims, welke wij in langen tijd, ja, misschien nimmer weder zouden zien: vaarwel Toledo, vaarwel Speranzella, en weldra ook gij, Napels, vaarwel! Dat woord is het vaste parool der reizende wereld, uitdrukking, weemoedig van beteekenis, maar tevens ook diep van zin, daar zij magtig en krachtig ons herinnert, dat de mensch hier op aarde een wezen is van slechts éenen dag, voor welks oog alles heengaat en verdwijnt als een ijdel schaduwbeeld, terwijl de mensch zelf weldra spoorloos is verdwenen, zoodat men eindelijk te vergeefs zelfs de plek zoekt, waar hij een oogenblik heeft vertoefd! — Reeds bevonden wij ons aan de *Chiaja*, in afwachting van een nog uitblijvenden reisgezel; en, zie daar werden wij digt omstuwd door tal van lazzaroni, die, even als zij ons bij onze aankomst het eerst hadden begroet, thans, bij ons vertrek, ons ook het laatst vaarwel wilden toebrengen: immers, zoo als wij vroeger reeds opmerkten, men vindt ze alom groepsgewijze bijeen, waar iets voor hen te verdienen valt, aan de haven, op de markt, bij alle pleinen der stad, met één woord, overal.

Een hunner, een knappe, vlugge jongen, met een buitengewoon sterk-sprekend gelaat, vertoonde zich aan ons rijtuig, groette onze Excellentiën diep eerbiedig en bood ons duizend en meer hartlijke wenschen aan voor onze goede reis, voor onze gelukkige terugkomst bij onze vaders, moe-

ders, broeders, zusters, en wie er al verder volgden, tot in het vierde geslacht. En wat vroeg hij voor dat alles? — slechts ééne *bottiglia*. Wanneer men daarbij nu nog in aanmerking neemt de beteekenisvolle gebaren, die er door den spreker werden te werk gesteld, om over het *doel* van zijne wenschen het noodige licht te verspreiden, dan is het wel niet vreemd, dat wij daaraan volgaarne onzerzijds ruimschoots beantwoordden en wel van ganser harte, om niet te zeggen zelfs met eene soort van erkentlijkheid: immers, toen wij Rome verlieten, had men ons voorspeld, dat wij Napels niet onbestolen uit zouden komen; ja, hadden wij de kwaadsprekende wereld willen gelooven, dan mogten wij beurs, horloge en neusdoek wel met naald en draad in onzen zak vast gehecht hebben, om er, in het gewoel van zoovele deugnieten, als men ons in de straten van Napels voorspiegelde, één-enkeligen dag zeker van te zijn. Het ging met die profetiën als met het gewone verhaal van zekere reisgidsen door Italië, en daarom hechtten mijne jonge reisgezellen daaraan dan ook zóó weinig waarde, dat zij zelfs twee flesschen champagne op de eerlijkheid der lazzaroni verwedden durfden, welke de wederpartij kwijt zou zijn, wanneer wij, onverlet, met al wat wij meegenomen hadden, te Rome zouden zijn weêrgekeerd: en zie, de weddenschap werd door ons gewonnen: wij hadden Napels in alle rigtingen doorkruist; wij hadden zakdoek noch beurs verborgen gehouden, en, toen wij nu onze koffers gingen pakken, werd er niet het minste stukje van onze bagaadge vermist; eindelijk, daar zaten wij veilig en wél in den reiswagen, en was alle gevaar nu voorbij. Zou het dan niet onbillijk geweest zijn, wanneer wij den lazzarone bij zijn afscheidsgroet onhebblijk ontvangen en hem niet eene ruime teug van zijn gesuikerden wijn toegestaan hadden, hem, wiens door ons beproefde eerlijkheid ten gevolge had, dat

er voor ons te Rome twee flesschen champagne stonden te wachten ?

Onderwijl men nog bezig was, om aan het grenskantoor onze paspoorten van policiewege na te zien, sloeg ik de rond ons rijtuig geschaarde lazzaroni, met een opmerkzaam oog, gade: vijf en twintig honderd jaren verleden, kwamen die echte zonen der Etruskers en der Grieken naar deze oevers heen, en nog heden ten dage hebben zij grootendeels het kostuum, de eigenaardige gewoonten en den smaak hunner vaderen bijbehouden: nóg dragen zij de phrygische muts, waarmede onze klassieke demagogen van 1795 zich tooiden, een kegelvormig hoofddeksel van roode wol, en waarvan de top naar voren, naar achter, of op zijde over het oor heen valt, al naar ieders luim, of wel de mode dit voorschrijft. Men zou blind moeten zijn, om daarin niet een onwraakbaar bewijs te zien van de gehechtheid eens volks aan zijne overleveringen en aloude zeden; Napels levert echter daarvan nog méér proeven op, en zoo, onder anderen, herinner ik mij deze: de Romeinen bestraatten hunne wegen met breede zerksteen en, en beschilderden hunne woningen van boven tot onder *al fresco*; Pompeji is hiervan het sprekend bewijs; welnu, geheel Napels en de groote wegen, die er op uitloopen, zijn nog heden ten dage op dezelfde wijze bestraat; en men vindt er geen woning zoo arm, of op hare wanden vervangt ten minste nog een geel kleursel de antieke fresco's; — de gebarentaal der Campaniërs 1), de inrigting hunner magazijnen, hunne wijze van leven en akkerbouw, ja, ik zou bijna zeggen, hun trek naar vermaak en zelfs naar bloed, zijn zoovele luidsprekende ge-

1) Men weet, dat de beroemde kanonik De Jorio in de gebaren van het napelsche volk eene zeer natuurlijke verklaring heeft gevonden van de figuren en zinnebeelden, die op de etruscische vazen voorkomen.

tuigen voor wat ik, zoo even, aanmerkte, en zullen ook de aandacht van hen, die eene natie grondig bestuderen, wel zeker niet ontgaan.

Bij het opmerken dezer verbazingwekkende gehechtheid van een volk aan zijne nationaliteit, komt men als van-zelf tot deze gevolgtrekking: wanneer de mensch zoo streng het zuiver stoffijke vasthoudt, zaken, die nogtans aan velerlei wijziging, aan mode, aan meerder gemak, ja, zelfs soms aan den invloed van een verstandig begrepen eigenbelang onderworpen zijn, met hoedanige kracht van geest en wil moest hij dan wel niet, vóór achttien eeuwen, zich vastklemmen aan onstoffijke zaken, geworteld in de zedeleer, door opvoeding, neiging, hartstogt en godsdienstig gebruik, gedurig-aan bevestigd en versterkt? Wanneer men, bij het grondig en ernstig bespiegelen van dat denkbeeld, met aandacht let op het karakter en op het temperament van dit volk, op den aard van het klimaat en op het heerlijke land, dat er door bewoond wordt, dan stijgt het mirakel zijner bekeering tot het christendom in verbazende mate, ja, bereikt zelfs het toppunt, om zoo te zeggen, der onmogelijkheid, wanneer men er bijvoegt: het christendom heeft niet slechts de Napolitanen, maar alle volken, volkomen herschapen, zoo ten aanzien hunner gewoonten, als hunner wetten en zeden, en wat alles in één woord uitdrukt, ten aanzien van hun geloof.

Een vrij luije voerman was de oorzaak, dat wij niet vóór elf ure te Capua aankwamen: zijne zeer oude en in langdurige dienst vergrijsde paarden stonden nu en dan stil op den weg. Met zulke voermiddelen liepen wij gevaar van misschien onder den blooten hemel ons een nacht-verblijf te moeten toebereiden, en dit te meer, daar wij den terugtogt naar Rome dienden te doen langs de vrij lastige en bijna woeste baan van Abruzzo en Monte-Cassino. Wij

verzochten onzen koetsier, om versche paarden te nemen, of ten minste er, volgens ons verdrag, nog een derde paard bij te spannen; hij weigerde dit kortaf, en zoo dan zagen wij ons verplicht, eene klacht tegen hem in te leveren bij den *Podestà*, die den weerspanning voor zich daagde, en hem, na partijen gehoord te hebben, in het ongelijk stelde, terwijl hij zijne regtspraak besloot met de woorden: « deze heeren zijn priesters, en verdienen dus alle vertrouwen; en gij, zijt een deugniet. » De voerman evenwel hernam: « zijn zij priesters, dan ben ik toch een christen-mensch: *Se sono sacerdoti, sono cristiano, io.* » — *Birbante*, schelm! zeide de regter, houd den mond en doe, wat ik u beveel. » Wij kregen een paard méér.

Op drie mijlen afstands van Capua, splitst de heerbaan zich in tweëen, en loopt er een pad over Mola en Terracina op Rome; naar Napels heengaande, waren wij langs dien weg gekomen. De andere, die regts loopt, geleidt door Isernia en Venafro naar Aquila. Op het punt van scheiding vindt men nog, te midden van bouwvallen, een somber en morsig gehucht; ziedaar al, wat er overbleef van het oude Calvi, eertijds zoo beroemd, en waarvan de wijn, door Horatius bezongen, met dien van Falernum om den prijs dong. De weg, dien wij nu insloegen, kronkelt voortdurend langs een regts afgelegen keten van goed bebouwde bergen; maar woningen worden er zoo weinig gevonden, dat daardoor het oord een droefgeestig aanzien bekomt, en zelfs min of meer angstwekkend wordt. Het was volkomen avond geworden, toen wij aan een afgelegen herberg kwamen, ik geloof *Ponte-Storto* genaamd.

Wanneer het verhaal van reizigers in het Oosten getrouw is, dan mogen wij het er voor houden, hier een echte karavanzerail aangetroffen te hebben: een geheel alleen staand

huis, vlak aan den weg, met een vierkant plein er voor, zoo als dat van een klooster, alhoewel zonder de minste uiterlijke bevalligheid, en dan die schuur-zelve zonder deuren of vensters er in, een open ruim, onder een ruw dak, en waar menschen en vee, ezels, paarden, ossen, buffels, enzv. te zamen zijn, zonder dat er iets als alleen een drommedaris aan ontbreekt. Wij vonden er een groot honderdtal lotelingen, die, gedeeltelijk, vrij treurig rond den haard zaten, en waarschijnlijk aan hunne achtergelaten betrekkingen dachten, terwijl andere, aan lange tafels gezeten, zich in een schaterend drinkgelag telkens luide lieten hooren, door het uitbrengen van vrolijke toasten, of wel zaten toe te luisteren bij het verhaal van een oud soldaat, die heel wat te vertellen wist. Onder onze reisgezellen bevond zich een jonge schotsche schilder, die er vermaak in had, om dit door de vlammen van een flauw nog opflikkerend vuur beschenen tafereel in schets te brengen, en, werkelijk, zelfs in Italië zou het moeite kosten, een schilderachtiger tafereel te vinden, dan wat zich hier voordeed aan ons oog. Van ons avondmaal heb ik weinig te zeggen, alleen, dat het ons nagenoeg onmogelijk was, er een mond aan te zetten. Door de groote menigte, die er vóór ons was aangekomen, kon de overigens vriendlijke herbergierster, met den besten wil van de wereld, niets meer opdisschen: geheel haar voorraad was verdwenen, en wij ondervonden, in volle kracht, de volstreckte waarheid der oude kernspreuk: *Tarde venientibus ossa* (die te laat komt, vindt den hond in den pot). Ook wat onze nachtrust betreft, dien-aangaande moet ik mede het diepste stilzwijgen bewaren: immers, er valt aan geen verkwikkende rust te denken, daar, waar een onophoudelijk geraas van karren en voerlieden, van ezels en ezeldrijvers, van zingende soldaten, en wat niet al nachtgerucht meer, tot in den versten uithoek der *locianda*

(herberg); allen slaap onmogelijk maakte: op reis is het ook al geen goud, wat er blinkt, en zijn het niet overal rozen zonder doornen.

3 Maart.

San-Germano. — Bouwvallen. — Monte-Cassino. — De kerk. — De bibliotheek. — Herinnering. — Anecdote. — Het hôtél dell'Amalfi.

Nog vóór den dageraad waren wij reeds naar San-Germano en Monte-Cassino op weg; het oord bleef steeds hetzelfde; alleen werd de vallei enger, en op korte afstanden deden zich kleine dorpen voor, of, beter gezegd, groepen van witte huizen, op de helling der bergen gebouwd, en daaraan als neêrgehangen, gelijk zwaluwnesten tegen de graauwe muren van een oud kasteel. Het weder was zeer fraai, en de lucht zoo zacht, dat de leeuwrik boven ons reeds haar lentelied vrolijk zong. Welk een onderscheid van bevallig toongemengel, vergeleken bij het krijschend wapengeweld, dat zoo dikwerf hier in deze eenzame vallei weêrgalmd, als er nu eens als verwinnaars en dan weêr als verwonnelingen, Samniten, Romeinen, Sarazenen of Noormannen doortrokken, en hun spoor zoodanig door verwoesting kenmerkten, dat thans nóg het oog hier overal op bouwvallen stuit.

San-Germano, dat in de bogt der vallei ligt, levert daarvan een eerste bewijs. Het werd in 866 door Bertarius, abt van Monte-Cassino, op de puinen van het oude Cassinum gebouwd, eene belangrijke stad der Samniten, eerst door de Romeinen bemagtigd, en voorts aan de barbaren ten prooi gevallen. Van al dien ouden luister is niets overig, dan de

herinnering—alléén, eenige graniet kolommen in de kerk en een tamelijk slecht bewaard gebleven amphitheater, op kosten van Ummida Quadratilla gebouwd en aan de bewoners geschonken. Eenige eeuwen later, zou deze vrouw haar fortuin welligt aan het bouwen van een gasthuis hebben besteed: men ziet hieruit, welken invloed een godsdienststelsel uitoefent. — Het opschrift, dat den naam der stichteresse van dit bloedig schouwtooneel voor het nageslacht bewaarde, bevindt-zich te Monte-Cassino en luidt als volgt:

UMMIDA C. F.
 QUADRATILLA
 AMPHITHEATRUM ET
 TEMPLVM CASINATIBVS
 SVS PECVNIA FECIT. 1)

Wat den heidenschen tempel betreft, waaraan dit-zelfde opschrift herinnert, hiervan is geen spoor meer te vinden.

Na een zeer eenvoudig ontbijt gebruikt te hebben, begaven wij ons naar de binnenplaats van den *Albergo*, waar ons onze vreedzame lastdieren reeds stonden te wachten, bestemd tot den togt naar het klooster, dat op den top van het gebergte ligt: ik bedoel onze *ezels*. Men drijve den spot niet met dit goedaardig dier, dat den reiziger in Italië, en niet minder den philanthroop, een voorwerp van eerbied en achting moet zijn. Geen bergreiziger, geen arme-zelfs, of hij vindt het, overal en altijd, gewillig tot zijne dienst bereid, en niet zelden overtreft zijne waardij verre die van den arabischen klepper. — Onze karavaan bestond uit Europeanen

1) Ummida, Cajus' dochter, Quadratilla, heeft voor de inwoonders van Cassinum, op haar kosten, het amphitheater en den tempel gebouwd.

en Amerikanen: de beide werelden, de oude en de nieuwe, schenen te wedijveren in het toebrengeu harer hulde aan het oude heiligdom der wetenschap en der beschaving, werwaarts zij zich in pelgrimsvaart heenbegaven. Van onder op gezien, doet het klooster van Monte-Cassino zich in al den ernst van een stout vestingwerk voor. Zijne breede gewelven en hooge muren zijn ook ligt verklaarbaar, wanneer men nagaat, onder welke omstandigheden het werd gebouwd, en men daarbij in aanmerking neemt al, wat er gedurende de eerste eeuwen na zijne stichting voorviel.

Aan den voet van dit gebergte, welks verheven kruin over al de omliggende bergen heen ziet, kwam, in 329 een man, nog jong, en Benedictus genaamd. Hij droeg een lang zwart kleed, had een stok in de hand, en, zonder misschien zelf te weten, waar hij heenging, ving hij, geheel alléén, eene voetreise herwaarts aan, komende van uit de woestijn van Subiaco, met geen anderen gids, dan de inwendige aandrift des apostels, reizende en trekkende, werwaarts God hem zond: « *quò Deus impulerit.* » (Paulus.) In de daad, God voerde hem aan de hand, want hem was eene groote zending opgelegd. Tijdens hij in eenzaamheid de afgelegene valleijen der Appenijoen doorwandelde, vernam men, aan de eene zijde, het vreeslijk krakend zamenstorten van het onder de herhaalde mokerslagen der barbaren ten gronde gaande romeinsche rijk, en, van den anderen kant, de ruwe kreten van woestaards, die in digte horden uit het hart van Azië kwamen toesnellen, om de van een gerukte brokken, bloedig van den Kolossus afgescheurd, elkander met de wapenen te betwisten: dood en verderf teekenden hun pad, terwijl zij niets dan ruïnen achter zich lieten. Intusschen behaagde het God, de wetenschap en de beschaving, als de kiem, die eene nieuwe wereld zou doen ontluiken, uit dien draaikolk

van moord en brand te redden door de hand van den nederigen pelgrim, die, even als Israël, alvorens naar Babylon in ballingschap te gaan, de vonk van het heilig vuur in de aarde wist te verbergen: zoo ook zocht Benedictus eene schuilplaats, waar hij zijnen dubbelen schat in veiligheid brengen kon; en nu, aan den voet van dit gebergte gekomen, daar openbaart hem de Hemel, dat hij hier ter plaatse verwijlen moet: hij bestijgt den bergtop, sloopst er een Apollo-tempel, en doet dien vervangen door een heiligdom, aan den waren God gewijd, met een nederig dak er bij, waaronder zijne dienaren wonen zullen. Een fraai fresco herinnert in de kerk aan dit onvergeetlijk feit.

Monte-Cassino werd weldra de zetelplaats der wetenschap en van hare zuster, de beschaving, even als van heider gemeenschaplijke moeder, de godsdienst. Italië, Engeland en Duitschland werden beurtelings beschenen door het licht der missionarissen, van deze bergen tot hen afgedaald. In de daad, roerend kwam mij de aanblik voor, als ik daar zag en opmerkte, hoe, in dezen oogeblik, op dezelfde plek, naar den verheven bergtop, den alouden zetel der westersche beschaving, belangstellend te gelijk omhoog stegen drie Franschen, een Pruis, twee Engelschen en een Amerikaan.

Ter helft van het gebergte staat eene kapel, toegewijd aan de H. Scholastica, tweelingzuster van den H. Benedictus; voorts eene andere aan den H. Maurus, een der eerste en roemrijkste telgen van den eerwaardigen patriarch, toegewijd; eindelijk, alvorens aan het klooster te komen, heeft men de herberg, een uitgestrekt en goed-ingerigt gebouw, waar de vreemdelingen een gastvrij onthaal vinden, dat hun wordt aangeboden met eene hartelijkheid, de eerste christeneeuwen waardig. Eene lange en sombere grot van kiezelsteen strekt het klooster tot ingang. Het voorplein, de trap naar de onder-

verdieping, en de indrukwekkende gevel der basiliek, op de bergkruin in de woestijn der Appenijnen gebouwd, leveren een gezigt op, dat een ontzettenden indruk maakt op des bezoekers gemoed. Regts en links er voor vertoonen zich de kolossale standbeelden van den H. Benedictus, van zijne zuster de *H. Scholastica*, en van beider moeder de *H. Abondantia*. Als onder het gewijd oog van dit heldengeslacht, komt men langs een trotschen trap voor de groote deuren der kerk, die van brons gegoten en met merkwaardige bas-reliefs versierd zijn. De middeldeur werd in 1066 uit Constantinopel herwaarts gebragt. Op die ter linkerzijde staan in zilveren letters de schenkingen vermeld, aan de abdij in landerijen, dorpen en kasteelen vermaakt. De derde deur vermeldt in chronologische orde de jaartallen der her- en verbouwing van klooster en kerk. Als eene waardige mededingster der rijke kerk van Sint-Maarten te Napels, onderscheidt zich ook de basiliek van Monte-Cassino, bij uitnemendheid, door hare kostbare beitelwerken in hout, alsmede door hare uitstekend schoone koorboeken. Alleen Benedictijners waren in staat, om te schrijven, te illustreren, en met duizenden van vignetten, het een al poëtischer en al schitterender dan het ander, die groot-folio vellen velijn te versieren, wier omvang te zamen ligtlijk het derde of vierde gedeelte zou beslaan van een morgen land.

Boven de crypt of het *Soccorpo*, waarin zich de grafsteden van den H. Benedictus, van de H. Scholastica, van den H. Maurus, en van den H. Placidus bevinden, staat het hoogaltaar, schitterend van keurgesteenten, van albast, lapislazuli en van allerlei kostbare, hoogst zeldzame marinersoorten. De sarcophaag, die het ligchaam van den broeder en de zuster bevat, voert dit schoone opschrift :

BENEDICT. ET SCHOLASAM
 UNO IN TERRIS PARTU EDITOS,
 UNA IN DEUM PIETATE COELO REDDITOS
 UNUS HIC EXCIPIT TUMULUS,
 MORTALIS DEPOSITI PRO ÆTERNITATE
 CUSTOS. 1)

De zijkapellen, even als de grafsteden van den prins van Mignano en van den jongen Piëtro de Medicis, zijn fraai van bouw en buitengemeen luisterrijk. Al dat uiterlijke schoon moge echter den christen-bezoeker de heiligheid niet doen vergeten, welke de door hem bezochte plaats sints eeuwen opleverde: ieder altaar, elke schilderij en ieder beeldhouw-werk herinnert aan een merkwaardigen trek van een of anderen christenheld; van alle kanten blikte eene schaar van heiligen hem aan, en geheel die merkwaardige basiliek schijnt nog te weërgalmen van het manlijk woord, dáár door die tallooze zonen der woestijn aan de wereld, van af de spits der bergen toegesproken, of smeekend hemelwaarts geheven voor hunne broederen, die daar omzwierven onder huane voeten in het aardsche tranendal.

Van uit de kerk, begaven wij ons, onder geleide van den vriendlijken en geleerden archivaris, naar het klooster heen. Had de aanblik der kerk ons het hart geroerd, ook het klooster wekte hoogst gewigtige herinneringen in onzen geest op. De oude kloosterorden, luide predikers der leer van het behoud, geven ons in hunne gewoonten, taal en kostuum, tot zelfs in de geheele inrigting hunner verblijfplaatsen toe, het

1) Een-zelfde graf, als bewaarplaats van het sterflijk hulsel voor de eeuwigheid, heeft hier ontvangen Benedictus en Scholastica, te eenerdragt op aarde gebaad, en door een-zelfde godvrucht voor den hemel herboren.

getrouw beeld eener wereld, die elders niet meer bestaat: vooral is ieder Benedictijner-klooster, als 't ware, eene bladzijde der oude geschiedenis, niet slechts voor den christen, maar ook voor den wijsgeer, en dikwerf zelfs voor den kunstenaar.

« De bouwstijl der kloosters, zoo schreef de abbé Fleury, is die van het romeinsche huis. » De waarheid dezer opmerking is zoo duidelijk zichtbaar in Monte-Cassino, dat de bezoeker er, met de minste oplettendheid, zich dadelijk van overtuigt. « Het klooster van Monte-Cassino, zegt een onzer fransche reis-gidsen, is eene echte geestlijke en geleerde kolonie, die in haren schoot alle kunsten, ambachten en bedrijven omvat, ofschoon allen in verschillende gebouwen regt gemakkelijk op zich-zelve zijn ingerigt. Eveneens als bij de ouden, die het openbaar gedeelte van hunne woning groot, en het huislijke gedeelte klein en beknopt maakten, zoo is dit ook het geval in het klooster: de voorgang, de galerijen, de kapittelzaal, de refter (spijszaal), met een woord, al, wat de kloosterlingen in het algemeen aangaat, is ruim en grootsch van bouworde: daár zetelt de gemeente, en ieders persoonlijkheid verdwijnt hierbij geheel; de cel der abtdij beslaat echter niet méér ruimte dan een kamer in Pompeji. Alleen de kloosters hebben dien geest der ondheid bewaard, gebruiken, geheel en al tegenovergesteld aan de zeden en gewoonten van eenig later tijdvak in de geschiedenis der maatschappij, wier leden hunne behoeften en genietingen hebben uitgebreid en vermenigvuldigd in dezelfde mate, waarin wij hen meer en meer zien afnemen aan innerlijke kracht. »

De bibliotheek, een schoon en ruim vertrek, met de standbeelden der groote mannen van de Benedictijner-orde versierd, bevat 20 duizend boekdeelen, die, hoe zeldzaam deze werken meestal ook zijn, toch nog verre overtroffen

worden door den rijken schat van de kostbaarste archiven, die hier worden bewaard, en waaronder men acht honderd originele charters telt, waarvan velen tot de IX. eeuw opklimmen.

Na met ons over de belangrijke schriften van den vermaarden pater Frangipani met betrekking tot den H. Augustinus gesproken, en ons de zeer talrijke handschriften getoond te hebben van al te ligtvaardig aan dien grooten kerkleeraar toegeschreven werken, opende onze achtenswaardige geleider eene kas, zeggende: « ziehier een stuk, dat niet van den bisschop van Hippona is; » en met een stelde hij ons een oorspronkelijken brief van den vreeslijken Mahomet II. aan paus Nicolaas V. ter hand, waarin de sultan den paus verzoekt, om de krijgstoerustingten der christen-prinsen tegen de Turken wel te willen doen ophouden. Merkwaardig is de oostersche gloed, die reeds in de eerste regelen van dit stuk doorstraalt: « Koning der Koningen, Heer der Heeren, Machabeth, Admiraal, Groot-Sultan Begri, zoon van den Grooten Sultan Marath, dienaar der zeven Musaphy, geeft den groet, dien hij waardig is, aan Nicolaas, plaatsbekleeder van Jesus Christus, door de Joden gekruist. » Meent men niet, Nebucadnezar te hooren? Het antwoord van den opperherder, dat bij des sultans brief is gevoegd, begint aldus: « Nicolaas, dienaar der dienaren Gods, groet van harte Machabeth, heer der Turken en prins der ongelovigen. » Welk een contrast! De paus treedt vervolgens in de bijzonderheden der grieven, welke de christenwereld tegen de Ottomannische Porte heeft, en verklaart, op de krachtigste wijze, dat de valsche beloften van den sultan hem niet zullen verschalken, of van gedragslijn doen veranderen. Waarom toch gaan de verguizers en lasteraars van het pausdom niet putten aan de zuivere bron van het kerklijk-historisch archief?

Wij gingen vervolgens de enge en lage kapel bezoeken, die eens de cel van den H. Benedictus was, en wier gezigt ons in diepen eerbied bij vernieuwing ontvonken deed: daar zagen wij in een schoon schilderwerk den onsterflijken patriarch voorgesteld, terwijl hij zijne dierbare zuster nastaat, wier geest, onder de gedaante eener duif, hemelwaarts snelt. Vervolgens wilden wij nu ook nog eene wandeling rond het klooster doen, minder, om het verruklijk uitzigt, dat zich daar voor het oog opdoet, te genieten, dan wel om er ons ter plaatse-zelve te verlustigen in zoo menige herinnering, als dat oord den ernstigen bezoeker aanbiedt, en waarvan er hoofdzakelijk twee den franschen reiziger meer bijzonder aangaan.

In de schaduw dezer statige muren, dartelde, voor zes of acht eeuwen, eene breede schaar van jonge kinderen over het uitgestrekte grastapijt, dat de olijf- en eikenboomen, die hier ongekunsteld in de vrije natuur wassen, omgeeft met het weligste groen. Die vrolijke scholieren waren allen zonen van aanzienlijke familiën des lands, door hunne ouders aan de kloosterlingen van den H. Benedictus toevertrouwd, om er menschen van te kweeken, mannen in den zin, gelijk men dat in die dagen verstond: eene streng-christlijke opvoeding en geestontwikkeling bereidde daar de jeugd tot den grooten kampstrijd des levens voor. Het valt niet te ontkennen, dat de middeleeuwen, met haar half ridderlijk, half kloosterlijk karakter, waarbij echte godsdienstzin en ware zielgrootheid den hoofdtoon voerden, grootstendeels de vrucht was van de opvoeding der Benedictijnen. Onder deze edele kweekelingen van Monte-Cassino blinkt de jonge Thomas, de zoon van den graaf van Aquino, glanzend uit; het kasteel zijner ouderen lag in de nabijheid van het klooster, waar hij, op vijfjarigen leeftijd, werd heengezonden, en

vanwaar hij niet om laag steeg, dan om de parel te worden der kroon van de ontluikende orde des H. Dominicus, de schitterendste star der Parijsche hoogeschool, en, onder den naam van Doctor *Angelicus* (de engelachtige kerkleeraar), het voorwerp der gedurige bewondering van geheel de wereld te zijn.

Dit oord herinnert ook nog luide aan een anderen persoon, wiens nagedachtenis wij hier niet onopgemerkt mogen laten. De orde van den H. Benedictus beleefde reeds de tweede eeuw van haar roemvol bestaan, toen, op zekeren dag, tegen het vallen van den avond, twee onbekende pelgrims het rotsachtig pad van Monte-Cassino opstegen, en vervolgens klopten aan de kloosterpoort, waar hun het hartlijkst welkom tegenklonk, dat door hen minzaamst beantwoord werd. De abt ondervroeg hen naar de reden van hunne komst: « wij verlangen, dus spraken de vreemdelingen, met u God te dienen in dit heilig huis. » Zij worden onder de broeders opgenomen, maar tevens zorgvuldig gadegeslagen, opdat men wèl zeker mogt zijn, of zij de ware roeping hadden. De abt-zelf neemt het toezigt over een hunner geheel op zich, en, teneinde zijn geduld en zijnen ootmoed op de proef te zetten, stelt hij hem tot wachter der kudde aan; de vreemdeling neemt met welgevallen die taak op zich, en geleidt het vee elken morgen langs het bergpad, waar wij ons thans bevinden, en brengt telken avond de kudde vrolijk naar het klooster terug. Daar doen zich plotseling, op zekeren ochtend, eenige stroopers in het woud voor, en willen hem van een zijner schapen berooven; manmoedig treedt hij hun te gemoet, zeggende: « doet met mij, wat gij wilt, maar, ik zal niet gedoogen, dat gij u iets toeëigent, wat mij is aanvertrouwd. » De booswichten schudden den armen herder nu tot het hemd toe uit, en in dien toestand

komt hij in het klooster terug, waar de abt, om hem te meer te beproeven, niet slechts geen het minste medelijden met hem toont, maar hem zelfs berispt als een lafaard, wien men niets kan toevertrouwen. Niets anders antwoordt de vreemdeling, in alle nederigheid, daarop, dan deze woorden: « ik weet maar al te zeer, dat ik niets ben dan een zondaar, die vele fouten begaat. »

Eenigen tijd daarna stelt de abt hem op eene andere proef, en beveelt hem, de broeders in het verrigten der keukendienst te gaan helpen. De vreemdeling buigt zich in ootmoed neder, en begeeft zich aan zijne nieuwe bezigheid; doch, daar hij nimmer iets soortgelijks had verrigt, zoo kon het niet missen, of telkens deed hij iets verkeerd, zoodanig, dat de kloosterkok, daarover wrevelig geworden, hem handtastelijk eene zeer gevoelige berisping deed ondergaan. De vreemdeling verdroeg dien smaad, zonder één enkel woord te spreken, maar zijn medgezel, die zijne verontwaardiging niet langer meester was, voegde den kok deze woorden toe: « broeder, God en Carloman mogen het u vergeven: *frater ignoscat Deus et Carlomannus.* » Eenige dagen daarna, bragt eene nieuwe fout weêr dezelfde bestraffing te weeg, en des vreemdelings medgezel zeide, op nieuw: « broeder, God en Carloman mogen het u vergeven. » Eindelijk, ten derden male kwam wederom eene onhandigheid den armen novice op dezelfde mishandeling te staan; doch nu kon de medgezel van den onbekende zich niet langer meer bedwingen, maar greep hij, in toorn, een vijzelstamper op, en bragt er den kok een gevoeligen slag meê toe, zeggende: « booze knecht, God noch Carloman mogen het u vergeven: *Nec tibi Deus parcat, serve nequam, nec Carlomannus ignoscat.* »

De abt deed, na van den twist onderrigt te zijn, des vreem-

delings medgezel gevangen zetten, en hem 's anderen daags voor het vergaderde kapittel verschijnen, waar de beschuldigde, knielend, deze woorden vernam, welke de abt hem toesprak: « waarom hebt gij den broeder-kok geslagen? » — « Omdat ik, dus luidde het antwoord, den slechtsten aller knechten den besten en den edelsten aller menschen heb zien slaan. » — « Wie is het dan, dien gij den edelsten aller menschen noemt? » — « Het is onze vorst, Carloman, zeide de beschuldigde, die zijne waardigheid en de glorie der wereld ter liefde van Jesus Christus verlaten heeft. » Bij het vernemen dezer woorden, rijzen al de geestlijken, met den abt aan het hoofd, uit hunne zetels op, en omringen den monarch, om hem duizend malen vergeving te vragen; doch deze, vergetende, wat hij in de wereld geweest was, zeide: « mijne vaders en mijne broeders, gij bedriegt u: ik ben geen vorst, ik ben niets dan een arme zondaar. » Weldra werd, op last van paus Stephanus, de arme zondaar van Monte-Cassino naar Frankrijk gezonden, om met zijnen broeder Pepijn over de groote vredesbelangen van Europa te gaan onderhandelen. Hij stierf op dien togt en alleen zijn lijk kwam, in een gouden doodkist, op Monte-Cassino terug, waar het in 1628 werd gevonden 1). Deze geschiedenis van den franschen vorst geleidt ons als van-zelf tot de gewigtige opmerking van het onderscheid tusschen het karakter der middeleeuwen en dat van den tegenwoordigen tijd. In die dagen van geloof achtte men den ootmoed, dien grondslag van alle christen-deugden, als den waarborg van alle maatschappelijke deugd, en alle verdienste trachtte zich volkomen in de schaduw te plaatsen; zoodat, wanneer iemand, zonder daartoe de minste pogingen in het werk gesteld te hebben, tot deze of gene waardigheid geroepen

1) *Histoire de l'Ordre de Saint-Benoit*, t. II, p. 11.

werd, dan antwoordde hij, al bevende: gij bedriegt u, ik ben niets dan een arme zondaar; en hij bragt de grootste dingen ten uitvoer. Thans evenwel gaat men anders te werk: ieder, die vooruit wil komen (en wie wil dat niet?) laat de trompet over zich steken, en verschijnt, met het hoofd in de lucht, in het openbaar, waar hij, op zijn eigen hoogmoed zich verheffende, aan de menigte, wier stem hij komt afbedelen, toeroept: ik ben de bekwaamste, de deugdzzaamste, de waardigste! Intusschen, wanneer hij aan het werk gaat, dan stapelt hij fouten op fouten, en zelfs komt het er bij hem op allerlei laagheden niet aan. Dat is ook wel natuurlijk; maar wee den volken, bij wie zulk een stelsel heerscht!

De werkelijkheid nam nu weldra voor de herinneringen plaats, en wij zagen de school, waar de Benedictijners nog immer voortgaan, de jeugd te vormen tot wetenschap en deugd. Tusschen de zestig en zeventig jongelieden genieten bij hen het voortreffelijkst onderwijs. Tijdens ons bezoek op Monte-Cassino telde men er achttien paters, elf novicen en dertien fraters. Hun leven, tusschen gebed en studie verdeeld, gaat onder Gods oog in eene kalmte voorbij, welke ieder voor zich moge wenschen, doch die, helaas, dezen gewijden kloosterdrempel niet overschrijdt.

Naauwelijks hadden wij San-Germano verlaten, en bevonden wij ons wederom op de schoone baan der vallei, of plotseling stokt ons voertuig, rolt vervolgens met een schok terug, en voert ons tot naar den rand van een steilen afgrond heen: *Sant Antonio, Sant Antonio!* was de éénige kreet, dien de voerman uitbragt. In een oogwenk waren wij den wagen uitgesprongen, en zagen nu, hoe een onzer paarden daar stond te waggelen op zijn pooten, en, al stuiptrekkende, ons bijna in het vreeslijkst verderf had gestort. Het arme dier viel eerst als dood ter aarde, en de koetsier maakte van

dat oogenblik gebruik, om de strengen los te snijden; te nauwernood was dit geschied, of daar bruischte ons ros het schuim rond den bek, en hief het zich, als woedend, omhoog, doch om weldra voor goed neer te ploffen, met de vier hoefijzers in de lucht. *Sant Antonio! Sant Antonio! che disgrazia!* schreide onze *veturino*, terwijl hij zijn hoed op den grond smet, en zich de haren uit het hoofd haalde.

Franschman, Engelschman en Amerikaan, wij allen beijverden ons, om strijd, in het troosten van den man en het helpen van het dier; alleen onze pruisische reisgezel bleef roerloos toezien, terwijl hij rustig zijn pijp bleef doorrooken, en van tijd tot tijd den voerman toeriep: *Coquin, il être ta faute: toi il avoir dû nous donner une meilleur cheval.* Na veel moeite aangewend te hebben, gelukte het den koetsier, het ongelukkig beest weer op de been en zelfs voor den wagen te krijgen. De Pruis zette zich wederom deftig op zijne plaats, rookte lustig toe, en bleef zijn gegrom steeds doorzetten; doch wij, minder gerust, legden een gedeelte van den weg te voet af, zeggende: wanneer in Frankrijk eens zoo iets gebeurd ware, welk een stortvloed van verwenschingen en vloeken zou er dan niet bij den voerman zijn losgebroken! Doch in Italië bepaalt het zich bij het vrome aanroepen van een Heilige, en wel van Antonius, op wiens feestdag, naar oud gebruik, het gedierte gezegend en onder zijne bijzondere bescherming gesteld wordt. Ziedaar het onderscheid tusschen een volk, dat gelooft, en een volk, dat geen geloof meer heeft: in het ongeluk bidt het een, terwijl het andere God lastert.

Het was zes ure, toen wij aan het afgelegen hôtél dell' *Amalfi* afstegen, bij een voorpost, die de uiterste grens van het koninkrijk Napels bewaakt; uit aanmerking van ons gebrekkig rijspan, besloten wij er den nacht door te brengen.

Terwijl ieder onzer bezig was met het uitdragen en afpakken der bagage, werd ons rijtuig door een hoop jongens omgeven, wier nieuwsgierigheid zelfs zóó ver ging, dat zij op den wagentreë gingen staan, teneinde het rijtuig ook van binnen in oogenschouw te kunnen nemen. Een hunner, die een fraaije pijp in een van de wagentasschen opmerkte, vond goed, om er die uit te nemen, en maakte er zich meê uit de voeten: de eigenaar van het gestolen voorwerp was onze Pruis. Op de binnenplaats der herberg gekomen, is zijne eerste gedachte om te gaan rooken: hij tast in zijn zak, en begeeft zich vervolgens naar het rijtuig, om er zijne pijp te zoeken; doch, te vergeefs, zij is verdwenen, en na nu aan iedereen er naar gevraagd te hebben, komt hij terug, al schreeuwende, brommende en krijschende: *On m'a volé mon pipe!* De voerman, die rustig stond toe te kijken, beantwoordde met schamperen glimlach den razenden Pruis: *Excellence, c'est votre faute: il fallait veiller.* Eindelijk trok een soldaat van den voorpost op den jongen dief los, en bragt weldra de pijp terug, die nu, voor een paar carlinen tot drinkgeld, in het bezit van den bevredigden eigenaar wederkwam.

4 Maart.

Arce. — Arpino. — Herinnering aan Cicero en Marius. — Aquino. — Herinnering aan den H. Thomas. — Rocca-Secca en pater San-Germano. — Ceprano. — Frosinone. — Ferentino. — On- gewijde herinneringen. — Kerker van den H. Ambrosius. — De avond-angelus. — De herberg *della fontana*.

De regs-afloopende bergketen brengt groote herinneringen voor den geest: *Arce*, waarvan men de bouwvallen aan den gezigteinder ontdekt, ging door voor de schoonste villa

van Atticus, Cicero's broeder; terwijl Arpino, ginds omhoog gelegen, de wieg en bakermat is van den grootsten romeinschen redenaar, wiens woning in de kleine *cortina*-straat zou hebben gestaan. Marius, te zelfder plaatse geboren, heeft er geene andere herinneringen nagelaten dan zijn naamalléén. Niet verre vandaar bespeurt men *Aquino*, met de bouwvallen van een kasteel, waarin de H. Thomas het eerste levenslicht aanschouwde. Dit aan groote mannen zoo bijzonder vruchtbare land, leverde ook nog den ridder van Arpino op, wiens onloochenbaar talent, doch door slechten smaak geleid, op de bouwkunst zulk een verderflijken invloed uitoefende.

Het dorp *Rocca-Secca*, op hetzelfde heuvelvlak gelegen, is rijk in oudheden, en herinnert den vriend van godsdienst en wetenschap aan den beroemden pater San-Germano, missionaris in Indië, zes en twintig jaren lang. Als architect en geograaf bestuurde deze geleerde geestlijke de bouwwerken der haven van Rangoun, in het Birmanse keizerrijk, waarvan hij ook eene kaart vervaardigde, de naauwkeurigste, welke men kent. Hij stierf ten jare 1819 in zijne geboorteplaats.

Na ik weet niet hoeveel slingerpaden in het gebergte, loopt de baan, eindelijk, te *Ceprano* uit, eene kleine stad aan de Liris, de eerste plaats in den Kerklijken Staat, voor die van Napels komen, met eene, naar het ons toescheen, buitengewoon behoeftige bevolking, die met een onvruchtbaren bodem te kampen heeft, en bovendien door den uithoek, waarin zij gelegen is, niet of zeer weinig met het overige gedeelte des lands in aanraking komt. Van daar af tot *Frosinone* toe blijft de weg zeer slecht; het voorkomen dier kleine stad verschilt oneindig veel met dat van Ceprano: hare schoone gebouwen, regelmatige straten, en uiterlijke welvaart, ken-

baar in huisraad en kleeding, dit alles te zamen duidt eene nijvere bevolking, tevens met een vruchtbaren bodem aan. Op het groote marktplein heeft men een gezigt, dat gehouden wordt voor het schoonste van dit gedeelte van Italië, en het apostolisch paleis vertoont grooten luister, dien het aan Gregorius XVI. te danken heeft.

Na een togt van twee uren, kwamen wij te *Ferentino*, even schilderachtig als laatstgenoemde stad, op een berg gelegen, en welks wallen, uit groote bloksteen, zonder metselwerk, zaamgesteld, eene hooge oudheid aanduiden, en deze stad kenmerken als eene sterkte, die weleer zeer belangrijk moet zijn geweest. In hare omstreken hielden de volken van Latium hunne groote vergaderingen, doch welk gebruik door Rome, die hen overwon, verboden werd, uit vrees, dat daardoor welligt aanleiding of gelegenheid tot opstand mogt gegeven worden. De Ekwers, de Volskers en de Hernikers, die in *Ferentino* t'huis waren, wisten evenwel een magtig verbond tegen de Romeinen met elkaër aan te gaan, en zich van *Tusculum* meester te maken; door den consul *Servilius* op hunne beurt verslagen, werden zij, evenwel, verplicht, zich op nieuw aan Rome te onderwerpen.

Ik zou van dit ondergeschikt wapenfeit hier geen gewag maken, wanneer het ons niet aan een ander herinnerde, dat buitengemeen geschikt is, om de zeden van het heidensche Rome te kenmerken. De opgestane volkeren hadden driehonderd kinderen in gijzeling gegeven; zoodra vernam niet de consul *Appius* de nederlaag hunner ouders, of hij deed ze naar het Forum brengen, geeselen, en vervolgens allen onthoofden. Die gruwbre wreedheid verbitterde de Herniken en Volsken tot het uiterste, en zij zonnen lang op wraak; evenwel, toen zij die wilden uitoefenen, was het te laat, en morgen zullen wij het slagveld zien, waar de aloude

vrijheid dier heldhaftige volksstammen voor altijd verloren ging.

Tallooze opschriften, standbeelden en andere oudheden, waaronder men een marmeren tafel met bronzen letters opmerkt, brengen Ferentino's lotwisselingen in herinnering terug, zijne verovering door de Romeinen, en de meer of min bekende namen zijner burgers en bewindslieden. Even als al de volkeren van Italië, werden ook de Herniken, vroeg reeds, de groote weldaad des christendoms deelachtig: aan het hoofd der bisschoppen van Ferentino plaatst de overlevring een leerling van den H. Petrus 1). De bloedstroom der martelaren, die er het evangelisch zaad bevochtigde, bragt daar tallooze geloofshelden voort, en hieronder schittert een voorvechter, die thans nog, na vijftien eeuwen, de eer van een onsterflijken triomf geniet, ter plaatse-zelve, waar hij zijne roemvolle zege bevocht. Ambrosius, een veteraan uit het keizerlijk leger, lag te Ferentinum in garnizoen, toen Diocletiaan zijne bloedige vervolging tegen de christenen aanving. Ook hij werd gevat en in de vlammen geworpen, doch, hoe ook beproefd, zoo ontkwam toch de onverschrokken kampvechter aan deze en alle andere martelproeven: hij bleef volharden in het geloof, ja, grooter en vrijmoediger trad hij daarna telkens weër in den kampstrijd, onder de kruisbanier, op. De proconsul, hierdoor op het hevigst verbitterd, liet hem op nieuw inkerkeren, en vervolgens onthoofden. Den 16. Augustus van het jaar 305, verwierf hij zich de martelkroon, en ging hij in de zegevierende gelederen van Christus' bloedgetuigen over 2).

Wij mogten dien kerker aanschouwen, een duister, vuns

1) Ughelli, *Italia sacra, de Ferentinat, episcop.*, p. 672.

2) Baron, an. 303, n. 119.

en eng hol, geheel in den romeinschen trant gebouwd, even zoo als de Mamertijnsche gevangenis. In de kathedraal bewoondert men het standbeeld van den H. Martelaar, te paard gezeten en van echt zilver bewerkt, een schoon kunststuk uit de XVI. eeuw. Ferentino telt verscheiden kloosters, onder anderen dat der Clarissen en dat der Oblaten, gebouwen, waarin de schoonste regelmatigheid heerscht.

De dag spoedde ten einde, en wij meenden te Ferentino nachtverblijf te houden; doch men zeide ons, dat, drie mijlen verder, op den weg naar Rome, eene uitmuntende herberg zich bevond, genaamd *Albergo sotto la fontana*; wij besloten dus, onverwijld derwaarts heen te trekken. Den berg afrijdende, ontmoetten wij eene menigte vrouwen van de stad, die water geput hadden aan eene bij het begiu van het dal gelegen bron. Haar kostuum was allerschilderachtigst, en de koperen waterkruiken, welke zij droegen, hadden nog denzelfden vorm als ten tijde van Horatius. Op dat tafereel van patriarchale zeden volgde weldra een ander van hooger belang; daar zagen wij, namelijk, landlieden en herders van het veld terugkeeren, dezen aan het hoofd hunner kudden, genen met schup en hark op de schouders, allen in vrolijk gesprek, gelukkig in het uitzien naar hunne haardsteden, waar zij de rust zouden hervinden, zoo aangenaam voor den veldeling, na het doorstaan van de hitte des daags. Doch, hoor, daar laat zich op eens de zilvertoon van verscheiden klokken vernemen, en verkondigt den *Angelus* wijd in het rond: allen, jong en oud, kinderen en grijzen, ontblooten zich het hoofd, knielen aan den weg neder, en huldigen de H. Moedermaagd, wier naam in het hart van den arme, méér nog dan in dat van den rijke, kalmte, vertrouwen en hemelschen vrede wekt. Waarom toch geven Frankrijks Academie-schilders zulke lieflijke en tevens zoo roerende tafereelen ons met het penseel niet terug?

De avond was gevallen, toen onze reiswagen, in volslagen duister, voor den *Albergo* halt maakte. Wanneer, in de middeleeuwen, aanzienlijke pelgrims, na zonne-ondergang, de middeleeuwen, aanzienlijke pelgrims, na zonne-ondergang, voor een ouden burgt aankwamen, dan blies de op den toren van het groote voorwerk geplaatste schildwacht, den hoorn; de valbrug werd nedergelaten, en men haalde de gasten bij toortslicht in. De italiaansche Vetturino heeft dit aloud gebruik niet vergeten. Op het herhaald roepen van onzen voerman en het klappen van zijn zweep, verscheen de herbergier, met eene lamp in de hand, aan zijne deur: « *Padrone*, spoed u, om open te maken, daar zijn edele vreemdelingen, die de herbergzaamheid bij u komen inroepen; hun getal is groot; maak in allerijl het avondeten gereed en spreid hun het nachtleger. » Het antwoord op deze echte troubadoursrede klonk ons hoogst onridderslijk dus in de ooren: « Er is geen plaats! — Maak echter maar open: mijn rijtuig moet er toch in. — De staldeur is veel te laag, gij zult er niet door kunnen. » Middelerwijl dat gesprek gevoerd werd, waren wij reeds afgestegen, en hadden in een oogenblik de plaats naar behooren opgenomen, waaruit het ons volkomen duidelijk werd, dat wij beland waren in de rampzaligste herberg, welke wij op geheel den togt hadden aangetroffen. Wij wilden dus tot Valmontone doorgaan; — onmogelijk: onze koetsier zeide ons, dat, geen kwartier verder op, de *Maremmen* beginnen, waarin hij zich bij den nacht niet durfde wagen. Wij zagen elkander aan met een weemoedigen blik, waarin te lezen stond: geduld en onderwerping!

Het beroemde hôtel *della fontana* gedoogde niet, dat wij het rijtuig op stal bragten; wij moesten het dus geheel ontpakken, en, na deze operatie volbragt te hebben, kostte het den koetsier nog moeite, om zijn wagen in een open schuur binnen te brengen. Van Ceprano af, hadden wij niets

gebruikt en waren alzoo niet weinig hongerig en dorstig geworden; doch, helaas! de leeftogt, welke de herberg kort te voren nog opleverde, was door drie, even voor ons aangekomen, ezeldrijvers geheel verslonden. Na lang omzoeken, vond men, eindelijk, toch nog in den vergeten hoek van een oud buffet eenige alles behalve versehe eijeren, twee vischjes en vier oranjeappelen. De maaltijd duurde niet veel langer, dan ik hier tot het beschrijven der geregten noodig heb. Intuschen was onze honger alles behalve bevredigd, en, teneinde nu de luid-schreeuwende maag, die te regt hare eischen gelden deed, eenigzins tot bedaren te brengen, kwamen wij overeen, om den dag te besluiten met het lievelingsspel der Italianen, het befaamde *mourra*. Onze onhandigheid vermaakte den hospes buitengemeen, en het scheen, alsof hij meer en meer schik in ons begon te krijgen, tenminste hij verontschuldigde zich gedurig aan en op allerlei wijze, dat hij zulke *cdèle* en vriendelijke vreemdelingen niet beter hunner waardig had kunnen ontvangen. « Hebben wij weinig te eten gehad, dan zult gij ons, zoo zeiden wij hem, toch ten minste wel eenige goede bedden bezorgen? — *Ecco, Padroni, ecco*: Ziet maar eens hier! » En hij wees ons op twee bossen stroo, die neêrgeworpen lagen in den hoek van het vertrek, dat tevens tot keuken diende, tot eetkamer en tot doorloop van de straat naar den stal. Waken, kouten of staande slapen, ziedaar de drieledige keus, die ons overbleef. Ieder onzer begreep, wat hem te doen stond, uitgezonderd onze vriend de Pruis. Na overal rond gesnuffeld te hebben, wist hij, eindelijk, eene plek te vinden, waar hij zich een paar uren slaap meende te kunnen verschaffen, doch, tegen middernacht, daar zagen wij hem aankomen op eene wijze, die ons terstond aanduidde, wat er met hem gebeurd was, en, als uit éenen mond, vroegen wij hem: « hebt gij wèl geslapen? »

— Hij antwoordde: « *moi, pas dormir; de petites animaux qui m'affligent et montent jusqu'à mon tête.* » Een schaterend gelach begroette zijne jammerklagt, terwijl hij, door allerlei handgrepen, genoegzaam aanduidde, dat er bijna geen plek aan zijn gansche lijf was, die niet van jeuking brandde.

Toen hij binnentrad, gingen er juist twee karabiniers uit, die tegen 10 ure in de herberg waren aangekomen. In den beginne had het gezigt dier van top tot teen sterk gewapende mannen een zekere vrees bij ons te weeg gebragt, doch die weldra voor vertrouwen plaats maakte. Deze soldaten doorkruisen alle nachten de *Maremmen*, en maken op boosdoeners jagt. Zij zeiden ons, dat wij slechts twee mijlen van Anagni verwijderd waren, dat de weg goed was, en dat wij wél zouden doen, een bezoek in die stad af te leggen. Wij gaven aan hunnen raad met des te meer genoeg gehoor, daar dit uitstapje ons toch niet zou beletten, om nog denzelfden dag te Rome te zijn.

5 Maart.

Anagni. — Villa van Cicero. — De kathedraal. — De crypt. — Het graf van den H. Magnus en der H. Oliva. — Het kapittelarchief. — Handschriften. — Charter van Bonifacius VIII. — Herinneringen. — Valmontone. — Slagveld van den Consul Fabius Ambustus. — Het Regilla-meer. — Terugkomst te Rome.

Reeds met het krieken van den dag waren wij te *Anagni*, de oude hoofdstad der Herniken, zeer aangenaam gelegen, en die thans ongeveer 6000 inwoners telt. Cicero bezat hier in de omstreken zijne lieflijke villa-Amalthea, doch waarvan men bijna geen spoor meer vindt. Rome heeft Anagni twee

malen veroverd, eens met krijgsgeweld door zijne consuls, en andermaal met de wapenen der liefde door den H. Petrus. Christus stedehouder zond naar dit oord, dat tegen zijn grondgebied aanlag, apostelen heen, en onder Decius zien wij reeds den H. bisschop Magnus het geloof, door hem aan Anagni's bevolking gepredikt, bezegelen met zijn bloed. Eene doorluchtige maagd, de H. Secundina, was deelgenoot in zijn triomf 1). Wij begaven ons onmiddellijk naar de kathedraal, welk grootsch, maar tevens vriendlijk en tot innige godvrucht stemmend gebouw een monument van groot archeologisch gewigt bevat, ik bedoel de uitgestrekte crypt of liever eene onderkerk uit de elfde eeuw, wier vorm aan die der eerste kerken herinnert, te weten, twee zijkoren, behalve het gewone koor, met een prachtig *Abside* (koortribune), door fresco's opgeluisterd, die te gelijk grootsch zijn, doch tevens het naïve der christlijke kunst tot kenmerk hebben. Daár rust het stoflijk overschot van den H. Magnus en der H. Oliva, eene niet minder doorluchtige maagd dan de H. Secundina, en, even als deze, het voorwerp der teederste vereering van Anagni's volk.

Bij de grafstede van den H. Magnus leest men dit latijnse vers:

Extrahitur Verolis, acquirit Anagnia nummis.

« Uit Veroli weêrgehaald, werd hij door Anagni teruggekocht. » Dit opschrift herinnert een feit, dat voor den vromen ijver pleit, die Anagni's bevolking bezielde en aanspoorde, om de overblijfselen van haren apostel te bezitten. Het ligchaam, namelijk, van den H. Magnus was naar Veroli overgebracht, welke kleine, tusschen Ferentino en Frosinone gelegen

1) Mamachi, *Antiquit. et orig. christ.*, t. II, p. 239; Baron., *Not. ad martyr.*, 15 Jan., 19 Aug.

stad door de Sarazenen verwoest werd, die het gebeente van den roemvollen martelaar in handen van hunnen koning stelden. Deze liet aan de inwoners van Anagni zeggen, dat zij hunnen kostbaren schat terug konden krijgen, mits zij er goed voor betaalden. Oogenbliklijk wordt de aanzienlijke losprijs afgezonden, en bekomt men het ligchaam van den Heilige, die thans daar rust in een schitterend graf, waarbij het vers ter eeuwige gedachtenis van een feit staat ingegrift, dat tamelijk onverstaanbaar is voor de eeuw, waarin wij leven, maar zeer klaar en duidelijk voor die er geloovig over denkt.

Een der kanoniken had de goedheid, ons naar de kapittelarchieven te brengen, waaronder hij ons verscheiden zeer zeldzame handschriften toonde, onder andere, de beroemde oorkonden, vermeldende al de kostbaarheden door paus Bonifacius VIII. aan de kathedraal van Anagni, waarvan hij kanonik geweest was, vermaakt, en even zoo door Innocentius III., Gregorius IX. en Alexander IV. Dit stuk is op parkement geschreven, en de tekst in tweeën verdeeld; het eerste gedeelte, dat den inventaris der kostbaarheden bevat, vangt dus aan: *In nomine Domini. Amen. Haec sunt paramenta, quae donavit Ecclesiae Anagninae sanctissimus Pater D. Bonifacius Papa VIII. diversis temporibus.* Het tweede gedeelte duidt de gouden en zilveren voorwerpen aan, door dienzelfden paus ten geschenke gegeven, en daarboven leest men: *Hoc est inventarium argenti et auri laborati dati Ecclesiae Anagninae per praedictum D. Papam.*

Wij zagen hier eenige dier kostbare geschenken, doch die minder uitblonken door rijkdom van stof of schoonheid van bewerking, dan wel merkwaardig waren door de hand, die ze geschonken had. Bonifacius VIII. vertoont zich in het kleine Anagni met al den luister zijner grootheid: dáár was het, dat deze waardige opvolger van den H. Gregorius VII.

onverschrokken krijg voerde tegen de dwinglandij der wereldsche vorsten, en, terwijl hij de Kerk vrijwaarde van slavernij, tevens de vrijheid der volken handhaafde. Om deze dubbele reden onderging hij, gelijk de edele balling van Salerno, zijn leven lang, de vervolging der despoten en van hunne trawanten; en na zijn dood de lasterlijke verguizing hunner lage levensbeschrijvers: die dubbele roem was zijn deel! Bij het doorwandelen der straten van Anagni staan telkens voor de verbeelding Nogaret en Sciarra Colonna, den grooten paus in 't aangezicht honende, en meent men nog de kaakslagen te hooren, heiligschennend even als die, welke Caiphas knechten durfden toebrengen aan des Verlossers gewijd hoofd. Tot in zijn graf nog werd de moedige kerkvorst vervolgd, en belaagd in zijne nagedachtenis door een bende van anti-katholieke schrijvers, die, terwijl zij het despotismus huldigen, zich de gezworen vijanden en lasteraars betoonen van het pausdom en de daden der Kerk.

Wij zetten nu den togt naar Rome voort, en kwamen weldra in de *Maremmen*, eene uitgestrekte heidevlakte, met kwijnend kreupelhout en distelig struikgewas overdekt, en waarlangs de weg verscheiden mijlen lang is. Wij trokken er echter zonder het minste letsel door, en nog vóór den middag bereikten wij Valmontone, een schoon dorp, dus genaamd naar de hoogte, waarop het ligt, omringd door een uitgestrekt en vruchtbaar dal. Een weinig verder op, naar de zijde van Rome heen, bevindt zich het slagveld, waar de consul Marcus Fabius Ambustus de Herniken voor goed versloeg: het jaar van Rome 595 1). Het tooneel van den strijd is eene niet groote vlakte, tusschen de bergen ingesloten, waardoor de beweging der ruitery wel zeer belemmerd werd, zoodat dan ook, reeds

1) Sigonius, *Comment. in fastos. et triumph. Rom.*, p. 66.

bij den aanvang van het gevecht, de romeinsche kavalerie van het paard steeg, om de voorhoede der infanterie uit te maken. De Herniken, die de bloem hunner jongelingschap te wapen gebragt hadden, deden deze voorop gaan, om de spits af te bijten. Vreeslijk was het bloedbad, dat er werd aangerigt, en men zette de moorddadige worsteling tot 's avonds toe door: eindelijk werden de Herniken verwonnen, maar de nacht belette, ze te vervolgen. De consul keerde te Rome terug, en vergenoegde zich met wat men noemde de *Ovatie*, of kleinen triomf.

Destijds voorspelden de overwinningen, alomme door Rome in Italië behaald, dat het weldra geheel de wereld zou overeren: van alle zijden lachte de zege het toe. Te middag kregen wij het Meer *di Santa Prasseda*, oudtijds het *Regilla-meer*, in 't gezigt. Drie jaren na de zoo even vermelde overwinning, verwe de dictator Posthumius de wateren van dit sedert vermaard geworden Meer met het bloed der Latijnen. Wij hadden alzoo die beide schouwplaatsen van jammer en verdrukking op denzelfden dag aanschouwd, en nu dan traden wij, door geen wapenallarm meer gestoord, de diepe stilte eener woestenij in, bij het naderen der zoogenaamde Romeinsche Campagne.

Wanneer men van Napels terugkomt, nog geheel vervuld van den indruk dier zoo schitterende als levendige stad, dan gevoelt men zich te beter gestemd, om de indrukwekkende kalmte van het eeuwige Rome naar eisch te schatten: bij het binnentreden, wordt het ons klaar, dat wij den voet in eene andere wereld zetten, en dat de belangen en geheel de geest dier beide wereldsteden in allen deele van elkander verschillen; te Napels, even als in andere hoofdplaatsen, heeft het tijdelijke de overhand: te Rome, daarentegen, geldt het de eeuwigheid; te Napels en elders wisselt het uiterlijk voor-

komen der dingen, bij gedurig rumoer en luidruchtige volksvreugde, telkens af; te Rome, het middelpunt des geloofs, heerscht de plegtigste stilte, als die der grootsche bouwvallen van geheel de wereld, en zóó is de stad van Petrus een geheel op zich-zelf staand monument, in volkomen harmonie met de innigste behoeften van het hart; en vandaar dan ook, zonder twijfel, de teedere aantrekkelijkheid, die er u boeit, de lieflijke vrede, die er u verzelt, de weemoed, die zich van u meester maakt, als ge haar verlaat: in de daad, onbeschrijflijke zielsgebaarwordingen, welke *alle* reizigers, zonder onderscheid, in meerdere of mindere mate hier ondervinden, ofschoon dan ook het meerendeel er volstrekt niet op is voorbereid, en dat, nagenoeg, allen er de ware oorzaak niet van verstaan.

6 Maart.

Ceremonie der gouden Roos. — Rome's liefdadigheid ten aanzien der volksopvoeding. — Catechismus. — Aartsbroederschap der H. Maria-*del-Pianto*. — Het keizersfeest. — Retraites der eerste H. Communie. — Sinte-Lucie-*in-Trastevere*. — Sint-Vitus op den Esquilijn.

Rome hield zich nog altijd zeer levendig bezig met de bekeering van den heer Ratisbonne. Teneinde ook mijn dankoffer daarbij te voegen, wilde ik de H. Mis aan het altaar der mirakelkapel lezen, werwaarts een groot aantal geloovigen heenstroomde: in Italië houdt de menigte zich met een wonderwerk altijd in hooge mate bezig.

Wij hadden nu den vierden zondag in de vasten, den dag der zegening van de gouden Roos. Teneinde van die ceremonie getuigen te kunnen zijn, begaven wij ons naar de

Sixtijsche kapel. Doch wat is de beteekenis en welke is de oorsprong van dit aloud gebruik? Wanneer men deze vraag niet weet te beantwoorden, heeft men weinig of niets aan het bijwonen dier plegtigheid. Oudtijds begaven de pausen zich te paard uit het paleis van Lateraan, waar zij hun zetel hadden, naar de basiliek van het H. Kruis-van-Jerusalem, waar de dag gevierd werd met eene mis, die, geheel de katholieke wereld door, aanvangt met het woord: *lactare. Juich!* Ter helft van de heilige, maar moeilijke, veertigdaagsche vaste gekomen, wil de Kerk haren kinderen moed inboezemen, en hun eene heilige vreugd verwekken door te verwijzen naar den reeds halverwege bereikten eindpaal hunner boetvaardigheid, en het hun toonen van de onsterflijke kroon, die het loon hunner ontbering en van hunnen strijd zal zijn; en, om nu dien indruk te levendiger en voor het volk verstaanbaarder te maken, brengt Rome het denkbeeld dier vreugde zinrijk ter aanschouwing door middel eener Roos, der bloemen koningin. Ziedaar den zin van het poëtisch gebed, dat de zegening er van vergezelt.

Nadat de H. Mis volbragt is, vertoont de paus de gewijde Roos aan het volk, als het zinnebeeld van aller hoop in de toekomst, als ook van de gemoedsstemming, waarin zich thans een ieder bevindt. De opperherder, steeds met de Roos in de hand, wordt door den prefect van Rome tot op den drempel der basiliek uitgeleid, bij welke gelegenheid die magistraat oudtijds in purper gekleed en met goudstof geschoeid was; hem was hiet opgedragen, om den H. Vader bij het op- en afstijgen van zijn paard behulpzaam te zijn, voor welk eerbiedbewijs de paus hem dan ook de Roos vereerde, welke hij gekniel ontving; daarna kuste hij des opperherders voet. In latere dagen zijn de pausen van dat gebruik afgeweken en hebben de Roos steeds toegezonden aan dezen of genen vorst, aan

eene of andere kerk, aan een hooggeplaatsten persoon, of soms ook wel aan de keizers van Duitschland, wanneer die werden gekroond. Thans, evenwel, wordt zij geschonken aan vorsten of vorstinnen, wier vroomheid en weldadigheid op dat eereblijk van den H. Stoel aanspraak mogen maken. De zegening van de gouden Roos geschiedde voor het eerst in het jaar 1050, onder de regering van paus Leo IX.; evenwel meent men met grond te mogen aannemen, dat die plegtigheid nog van véél vroeger dagteekening heugt 1).

De ceremonie heeft heden ten dage in de zoogenoemde *parament- of tapisserie-zaal* plaats. Na de in het rituaal bepaalde gebeden, zalft de H. Vader de Roos met welriekenden balsem, waarvan hij te midden van den kelk, en alzoo in het hart der bloem, een weinig indruppelt op een vlok boomwol, die daar in een opengewerkt doosje besloten is; vervolgens besprenkelt hij haar met wijwater, bewierookt ze, en stelt haar daarna aan een kamerdienaar ter hand, die de kostbare bloem voor den paus uitdraagt, en haar in de kapel te midden van het altaar plaatst op een rijk met goud geborduurd zijden kleed. Na de mis wordt zij voorts even plegtig vandaar weggenomen en naar het vatikaan overgebracht, om er zoo lang bewaard te blijven, tot de H. Vader goed vindt, er den een of ander mede te begunstigen 2).

Dien zelfden dag nog hervatten wij den draad onzer beschouwing van Rome's liefdadigheid, waarmee wij ons vroeger tot op onze reis naar Napels meer bijzonder hadden bezig gehouden, door, namelijk, onze aandacht te vestigen op zoodanige inrigtingen en werken van barmhartigheid, die door

1) Constanzi, l. I, p. 15.

2) Cartarius, *De Rosa aurea*; Martinelli, *Roma ex Ethnica sacra*, etc.

particulieren worden verrigt, met betrekking tot lichaamljke lijdens, en zulken, die naar den geest behoeflijg zijn; thaus bleef ons nog over, een blik te werpen op de middelen, welke Rome aanwendt ter genezing der zedelijke kwalen van het volk. Die middelen zijn tweeledig, of om het kwaad te voorkomen, of om het te herstellen. De eerst-bedoelde trachten den mensch tot het hoogste punt van zedelijkheid op te voeren door het verlevendigen des geloofs en der godvrucht in aller gemoed: daartoe strekken, in ruime mate, het houden van catechismus, het prediken, de retraites, het gebed van veertig uren, de kruisweg-statiën, de groote broederschap van het H. Sacrament, de geestlijke vereeniging van den H. Aloysius van Gonzaga, de avondschole en gebedvereenigingen bij het ingaan van den nacht, de instelling der *Pericolanti* enz. Onder de laatst-bedoelde middelen, namelijk, tot zedelijke verbetering des misdadigers, rangschikke men de boetegestichten, de vereenigingen ten behoeve der gevangenen en nog vele andere vrome werken, die van tweeledige werking zijn, te weten voorbehoedmiddelen en middelen tot verbetering. Het meerendeel dier inrigtingen is, ongetwijfeld, algemeen bekend, en men vindt ze nagenoeg overal geheel de katholieke wereld door; zodoende laat het zich, oppervlakkig gesproken, aanzien, alsof het nutteloos en vervelend kon wesen, er hier nog, in het bijzonder, bij stil te staan: dit is echter niet alzo; want, behalve dat Rome al die middelen het éerst gebezigt heeft, zoo heerscht er dáár eene dusdanige éénheid van opvatting en inwerking dier instellingen van liefdadigheid, dat men meer bepaald een voorwerp van studie er van moet maken, wanneer men een grondig oordeel wil leeren vellen over de wêlbegrepen aanwending der werken van barmhartigheid, zoo als de Moeder aller kerken die in praktijk brengt.

Bij het doorwandelen van de straten der stad, ontmoetten wij overal gansche scharen van kleine jongens, die zich opgeruimd naar de verschillende kerken heenbegaven. Wij volgden zoo'n vrolijken troep, die de kerk van *Santa-Maria-del-Pianto* binnen ging. Na een kort gebed, begon de catechismus, die verklaard werd door een der leden van de Aartsbroederschap der christlijke leering, wier ontstaan van 1567 heugt. Een edelman van Milaan, met name Marco Lusana, die te Rome gekomen was, wijdde zich liefderijk toe aan het godsdienstig onderwijs der jeugd; verscheiden ijverige geestlijken voelden zich opgewekt, om hem daarin bij te staan, en zoo ontstond er eene godvruchtige broederschap, die door den H. Pius V. en Benedictus XIV. krachtig werd gesteund. Onder de middelen, welke men te werk stelde, om den naijver der kinderen op te wekken, werkte, als meest met het romeensch karakter overeenkomstig, best van allen, de plegtige wedstrijd van den eersten zondag na *Quasimodo*, bij welke gelegenheid twee kinderen uit elke parochie, in 't bijzijn der oversten en afgevaardigden van de verschillende kerkgemeenten, en onder een grooten toevloed van geloovigen, met elkander dingen naar den prijs. De leerlingen onderwerpen daarbij elkander over alles, wat de kleine catechismus van Bellarminus bevat, en hij, die daarin zich op alle punten het meest ervaren toont, wordt als verwinnaar uitgeroepen en verkrijgt den *Keizerstitel*, terwijl vier anderen, die hem het naast bij komen, zijne hofraden worden, te weten twee met den rang van prins, een met den graad van kapitein en een als schildknaap of ridder. Daarop vangt er een allergeestigst schouwspel aan: de jonge vorst van zeyen of acht jaren oud wordt op een troon geplaatst en met lauweren gekroond; hij krijgt een scepter in de hand, terwijl een schitterend kruis hem op de borst wordt gehecht. De prinsen

en officieren van zijn huis, brengen hem in een prachtig rijtuig naar de ouderlijke woning, waar in een fraai versierd vertrek door zijne niet minder dan hij-zelf gelukkige familie mede een troon voor den jeugdigen monarch is opgericht, en daar dan ontvangt hij de gelukwenschen en hulde, die hem door talrijke bezoekers, van allerlei rang, stand en leeftijd, ruimschoots wordt toegebracht.

De daaraan volgende dagen begeeft hij zich, altijd in een rijtuig gezeten en door een der leden van de Aartsbroederschap vergezeld, naar de aanzienlijkste personen van Rome, die hem op de streelendste wijze allerlei kleine geschenken vereeren. Zijne regering duurt een jaar lang, waarna een nieuwe keizer wordt uitgeroepen. Ziedaar het hoofdmiddel, ter aanmoediging van de kinderen uitgedacht. Doch ook de catechisten-zelve zijn niet vergeten, namelijk dezulken, die door de zorg der Aartsbroederschap naar de verschillende parochiën van Rome worden heengezonden tot het onderwijzen der christlijke leer. Eenige leden der confrérie zijn steeds bij dat onderrigt tegenwoordig, en wanneer zij, die alzoo den catechismus onderwijzen, zoowel mannen als vrouwen, zich daarbij onderscheiden, en tevens stichtlijk de algemeene communie bijwonen, die alle twee maanden in *Santa-Maria-del-Pianto* plaats heeft, dan ontvangen zij daarvoor eene belooning, en worden zij bovendien ingeschreven onder het getal der regthebbenden op een uitzel, in geval zij huwen willen.

Door eene zoodanige zamenwerking van geestlijken en leeken, wordt het ontluikend geslacht reeds terstond bij zijne eerste ontwikkeling als gevoed met het kostbaar manna der godsdienst, terwijl het zout der godlijke wijsheid op de lippen der jeugd een weldadigen prikkel geeft, zoo ter wering van alle zedenbederf, als te gelijk tot het doen ontkiemen van een echt-christlijken zin.

Weldra toch zal dat jeugdig geslacht tot de H. Tafel willen naderen: Rome's moederlijke liefde wacht het reeds met open armen op den drempel des heiligdoms. Het zou mij te ver buiten mijn bestek voeren, wanneer ik een volledig tafereel wilde malen van al de teedere zorgen, die hier aangewend worden, om de jeugd waardiglijk op te leiden tot den hemelschen disch: het zij dus genoeg, te zeggen, dat er te Rome een groot aantal gestichten bestaat, waar, tegen den tijd der eerste H. Communie, jongens en meisjes, ieder afzonderlijk, worden opgenomen voor den tijd van acht dagen, om daar, geheel kostloos, verpleegd, onderwezen en voorbereid te worden voor het meest belangrijk oogenblik van geheel het leven.

Met de vurigste belangstelling bezochten wij een dergelijk gesticht, dat zich bij *Santa-Lucia-in-Trastevere* bevindt, en dat door een vroom priester, Don Joachim Michellini, pastoor der kerk van den H. Verlosser, op *Ponte-Rotto*, werd gesticht. Diep bedroefd bij het gezigt van zulk een groot aantal kinderen, die daar door de straten omzwierven en zich aan allerlei ondeugden schuldig maakten, besloot hij, om te trachten, dat hieraan een einde komen mogt, en het gelukte hem, ze, door middel van eenige kleine belooningen, elken zondag, in een daartoe geschikt lokaal bij een te brengen. Met behulp van andere geestlijken, begon hij hun den catechismus te onderwijzen, deed hen de Mis hooren en bragt ze tot de H. Sacramenten. Terwijl hij de jeugd daarvoor beloonde, zegende ook God den priester en zijn werk. Door eenige vrome lieden ondersteund, werd het hem mogelijk, eene regelmatige *retraite* te kunnen houden met kinderen, die hunne eerste H. Communie zouden doen, en wier getal aanvankelijk zich, gedurende acht dagen, tot vier en twintig bepaalde. Weldra, evenwel, kon hij er méér plaatsen, en die

retraites vermenigvuldigen, geheel het jaar door; zelfs werden de meesten dier arme kleinen door hem van top tot teen gekleed.

Wat de edele Micchelini aan gene zijde van den Tiber bewerkstelligde, datzelfde deed een zijner vrome amtsbroederen aan een ander uiteinde der stad, namelijk, in het kwartier *de' Monti*. Don Sante Diotavelli, die het oud klooster naast Sint-Vitus, op den Esquilijn, gelegen, ten gebruike gekregen had, rigtte daar voor de kinderen van die wijk eene plaats van *retraite*, ter voorbereiding tot de eerste H. Communie, ordelijk in, en, even als in Trastevere, worden zij ook daar gehuisvest, verpleegd, onderwezen en, zoo noodig, geheel gekleed. Soortgelijke huizen vindt men bij Sinte-Galla, bij Sint-Laurens-*in-Paneperna*, in het klooster *del-Divin-Amore*, in de nabijheid van *Santa-Maria-Maggiore* enzv. 1).

Ziedaar eenige van de middelen, welke Rome voor het zedelijk leven harer kinderen bezigt; en, wanneer er nu soms ook nog eenigen aan hare zorg mogten ontglippen, en opwassen in geestlijke onwetendheid, maar tevens ook in het daaruit ontspruitende kwaad, zoo vinden deze toch later, in de straks door mij genoemde huizen, het gereede middel tot onderrigt en eene altijd bereidwillige hand tot leiding op het pad van nuttige burgers, die alleen uit goede christenen te vormen zijn. Ook voor hen, wie en hoe ze ook zijn mogen, biedt zich daar de gelegenheid tot *retraite* en christlijk onderwijs aan; zij genieten er dezelfde teedere verzorging, gedurende hun verblijf, en, wanneer de christlijke liefde ze weder aan de maatschappij heeft teruggegeven, zoo ontvangt zij ze toch telkens weder op verschillende tijden, daar ter plaatse,

1) Constanzi, *Istituzioni di Pietà* t. I, p. 117—219.

als onder hare vleugelen terug. Vooral de vaste is het oogenblik, waarin Rome dat treffend schouwspel ter bewondering aanbiedt: kan er wel een belangwekkender zijn? ik geloof het niet, en toch, welke reiziger neemt de moeite of schenkt zich-zelfen het genoegen, om er ooggetuige van te zijn? Voor van daag was het te laat geworden, om dat genot onmiddellijk te smaken; morgen hopen wij er ons aan te vergasten, na een bezoek bij Overbeck te hebben afgelegd.

7 Maart.

Bezoek bij Overbeck; bijzonderheden, dezen kunstenaar betreffende. — Hoe Rome zich tot het paascheest voorbereidt. — Predikaties. — Statiën. — Catechismus. — Retraiten. — Kerklijke plegtigheden. — Opmerkingen van een protestant.

Onder wat Rome voor den opmerkzamen reiziger belangrijks in het godsdienstige ter beschouwing en bewondering oplevert, bekleedt de engelachtig vrome, echt-godvruchtige, Overbeck eene eerste plaats. Wij meenden, dat een bezoek, heden bij hem afgelegd, ons plan voor den dag niet hinderlijk zou wezen. De schilder, die de kunst tot een waar priesterschap weet te verheffen, en wiens tafereelen, als waren zij eene taal des hemels, tot hoofd en hart weet te doen spreken, om er liefde voor de deugd en brandenden ijver voor het bovenaardsche door in 't gemoed te wekken, te bevestigen, of te vermeerderen, ik vraag het u, is hij niet eene levende bron van zuivere zedeleer? En wanneer, daarenboven, die kunstenaar eene school vormt, waarin hij er zich op toelegt, om zijne leerlingen in te wijden in de geheimen der christlijke kunst, door hen tevens deelgenoot te doen worden van zijn

blakend geloof, van zijne teedere godvrucht, en van zijne zuivere zeden, ik vraag het, heeft zóó een niet alle regt op de openbare hulde der geloovigen en van elken kunstenaar, dien eernaam waardig?

De welwillende vriend, die ons vergezelde, deelde reeds onderwege ons eenige bijzonderheden ten aanzien van den nieuwen *Angelico da Fiësole* mede. « Overbeck, zoo zeide hij ons, is een Duitscher van geboorte. Na aan de academie van Weenen zich in de grondbeginselen der kunst genoegzaam geoefend te hebben, vertrok hij, in 1809, naar Rome, werwaarts een onweêrstaambre zucht, gelijk ook een blakende liefde voor de oudheid, hem beendreef, en waar weldra hem volgden twee vrienden, Pieter Cornelius, en Willem Schadow, beiden thans hoofden eener tegenovergestelde rigting, in Duitschland. Daarbij voegden zich, intusschen, nog eenige jongelieden, die door een nieuw streven in de kunst bezielde waren. Allen vestigden zich in een oud klooster, waar zij een schamel, maar ernstig studieleven leidden, gevoed als zij waren door geestdrift en hoop op eene schitterende toekomst. Gedurende eenige jaren, bleef hun verblijf en hun werkring te Rome onopgemerkt, waar de krijg, die destijds geheel de wereld en bepaald Italië, maar vooral Rome-zelf teisterde, aller gemoederen bezig hield met de gebeurtenissen van den dag; doch na 1813, toen de vrede terugkeerde, daar trokken zij in hooge mate door hun grootsch frescowerk de aandacht tot zich, ieder naar gelang van zijn verschillend talent. Overbeck had de duitsche vormen langzamerhand overgesmolten in den italiaanschen schildergenie.

« Van nature teeder gestemd en sterk overhellende naar het eenvoudige, het naïve der christlijke kunst, zoo had de jonge schilder zich vooral verdiept in de beschouwing der godlijke Maagd; en, terwijl zijne kunstenaars-verteelding vervoerd werd

door de schoonheden van Raphaël, daar ontwikkelde zich tevens in zijnen geest eene andere wereld, die hem het Protestantismus deed vaarwel zeggen, zoo als hij dit reeds vroeger met de *Renaissance* had gedaan. Het werd hem toch duidelijk, dat, zonder een zuiver en volmaakt geloof aan de mysteriën der godsdienst, geen echt-katholiek karakter aan zijne tafereelen te geven was: dus ging hij, door de meesten zijner vrienden gevolgd, weldra tot de katholieke Kerk over, en, van toen af, heette men hem en de zijnen de *Nazareners*. Kort daarna, evenwel, liep, door velerlei omstandigheden, de duitsche school te Rome uit een, en Overbeck is er alléén gebleven, *als de engel, bestemd, om het heiligdom, waar de vernieuwing der nationale kunst had plaats gegrepen, ongeschonden te bewaren.* »

Wij vonden hem in stille afzondering in het paleis-*Cenci*, waar hij het schoonste toonbeeld oplevert van den christen kunstenaar, op wiens gelaat, dat van edelen ernst schittert, zich niet slechts een vlekloos leven, maar ook de gedurige bespiegeling eener hoogere wereld sprekend vertoonen. In den eenvoud zijner manieren, even als in zijn kinderlijk, maar te gelijk bezielde onderhoud, herkent men altijd een Duitsch gemoed, eene ziel, gestadig aan, door het brood des levens gevoed en gesterkt. Het gebed heiligt des kunstenaars school, waar, onder de leerlingen, eene echt-godsdienstige stemming heerscht. Overbecks talent en zijne deugd beiden worden zoodanig geschat en bewonderd, dat een jeugdig kunstenaar ons zeide: « voor een penseelstreek van Overbeck moet ieder den hoed afnemen. » En, in de daad, ik moet het bekennen, zijne tafereelen stemmen tot geloof en tot gebed: met den blik daarop gevestigd, wellen de edelste aandoeningen in het hart omhoog: zoo, onder anderen, *de instelling van het allerheiligste Sacrament*, als ook *de*

krooning der H. Maagd in den hemel, welk laatst-bedoeld onderwerp, gelijk men weet, bij voorkeur door al de katholieke scholen vóór de *Renaissance* gekozen werd. « Sedert dien tijd is het niet meer begrepen of behandeld, en de Maria-hemelvaart is ons steeds geleverd geworden onder het beeld van eene altijd min of meer zinnelijk voorgestelde vrouw, die, in eene dikwerf zéér gedwongen houding, door engelen met moeite geschraagd en op wolken weggevoerd wordt. Hoeveel reiner en lieflijker is de opvatting van Overbeck, aan de oude schilderscholen ontleend: de Zone Gods, in heerlijkheid naast zijne moeder neêrgezeten, houdt haar met onuitspreeklijke teederheid in zijne armen, terwijl Maria, met het hoofd op den schouder haars Zoons rustende, het volle genot smaakt èn van de kalmte, die daar heerscht in het paradijs, èn van het terugvinden, voor altoos, van Hem, dien zij zoo lang missen moest. Engelenscharen vormen in een starrenhemel het symbolisch loover, dat Moeder en Zoon omgeeft. In de daad, het lieflijke en bevallige van dit tafereel gaat alle beschrijving te boven. »

Toen wij den vromen kunstenaar over zijne meesterstukken spraken en hulde toebagten, gaf hij ons in alle nederigheid ten antwoord: « o mogt ik slechts zóó gelukkig zijn, dat mijne zwakke pogingen strekten tot stichting voor vrome zielen, en ze helpen konden bij het bespiegelen der heilige mysteriën van ons geloof: ziedaar het doel, waarnaar ik streef. » Mogten op hunne beurt onze jonge schilders zich niet enkel bepalen bij het studeren van Frederik Overbecks penseeltrant, maar het zich ten pligt maken, om zijn leven na te volgen, en hem op zijde te streven in de levendigheid van zijn geloof en in de opregtheid zijner godvrucht: voor hen, zoowel als voor den grooten meester, ligt daarin de hechtste grondslag van hunnen roem.

Het vereischt geen betoog, dat wij het paleis-*Cenci* verlieten vol bewondering van het talent des katholieken schilders en van diepen eerbied voor zijne deugd. Wij vergaten echter niet, daarbij op te merken, hoe de Voorzienigheid in den persoon van den onsterflijken kunstenaar Rome plaatste aan het hoofd der beweging, die de kunst moest herscheppen in christlijken zin: er staat dus geschreven: dat de koningin des geloofs roemvol in het schoone, zoowel als in het ware en goede, den toon geven moet.

Gisteren beschouwden wij Rome's liefdadigheid in het voorbereiden der jeugd tot het groote werk der eerste H. Communie; heden hebben wij haar te bewonderen bij het vervullen van een anderen, haar dierbaren pligt: de stonde nadert, waarin christenen van allen leeftijd moeten toetreden tot den heiligen disch. Ten gevolge der paaschwet, bezit de Kerk het krachtigst middel, om het zedelijk leven harer kinderen gedurig nieuwe kracht bij te zetten, te bezielen, te bevestigen of te doen toenemen. Deze heilige wet, welke de protestantsche lord Fitz William 1), te regt, beschouwt als den noodwendigen grondslag van iedere maatschappij, wordt door Rome in al haar gewigt innig begrepen 2), en, om haar

1) *Brieven van Atticus.*

2) Ziehier de slotsom, welke deze scherpzinnige redkundige trekt uit eene lange, volmaakt goed-zamenhangende volgrees van gezonde sluitredenen:

« Kortom, *deugd, gerechtigheid en zeden moeten de grondslagen van alle gouvernementen uitmaken.*

« Welnu, *het is onmogelijk, die drie noodzakelijke grondslagen onwrikbaar te vestigen, zonder de vierschaar der boetedoening, dewijl deze vierschaar, de meest geduchte van alle regtbanken, zich uitsluitend van het geweten meester maakt, en dit, op meer afdoende wijze dan elke andere vierschaar, bestuurt.*

« Intusschen *is het onmogelijk, die boetevierschaar tot stand*

in volle kracht van uitwerking te doen zijn, grijpt zij alle middelen aan, als predikaties, statiën, den catechismus, retraites en wat dies meer zij.

Gedurende de vaste telt men, zoo in de kloosters, als in de parochiekerken, meer dan zestig predikanten, die van den kansel, of van den *Palco*, de eeuwige waarheden aan het volk, alle uren van den dag, ja, tot in den nacht toe, verkondigen, en wel onder een grooten toevloed van geloo-

te brengen, zonder het geloof aan de wezenlijke Tegenwoordigheid, het hoofdbeginsel des R. K. geloofs, dewijl zonder dat het H. Sacrament alle waarde en achting verliest, en waar dat geloof te niet gaat, daar vervalt ook tevens de biechtstoel van zelf, even als de biecht noodzakelijk wordt overal, waar het geloof aan het allerheiligste Sacrament krachtig leeft; — en zoo dan, waar dit eene geloof, namelijk aan de wezenlijke Tegenwoordigheid, zich niet der biecht innig paart, daar worden ook noodwendig deugd, gerechtigheid en zeden in volmaakte praktijk gebracht. Derhalve dan, zoo als ik gezegd heb: « het is onmogelijk, een gouvernementsstelsel, hoedanig ook, tot stand te brengen, dat duurzaam en van voordeelige werking is, tenzij het steune op de R. K. godsdienst, in het algemeen, en meer bepaald op het leerstuk der wezenlijke Tegenwoordigheid, met de daaraan verbonden wettelijke verplichting der H. Communie. »

« Wanneer men durft beweren, dat de kinderen der katholieke Kerk slecht en verdorven zijn, in weêrwil dezer gewijde wet en ten spijt der pligten, die daaruit voortvloeijen, wat moeten wij dan wel zeggen van menschen, die door deze heilzame banden niet gebonden worden? De onderdanen der gelukkigste en bloeiendste monarchie, die ooit op aarde bestaan heeft, hebben er zich plotseling aan onttrokken; en wat is daarvan het gevolg geweest? Die ongelukkige verwaasden, buiten toom en breidel geraakt, durfden zich alles onderwinden, en hunne gruweldaden hebben, even als eene buiten hare oevers slaande zee, met vernieling van dijken en dammen, welke God-alleen weêr zal kunnen herstellen, geheel Europa onderst boven gekeerd, de wereld overzwalpt, en den franschen naam met eene onuitwischbre vlek geschandmerkt, de verachtlijkste, die er op eene natie kleven kan. »

vigen, die daarbij, volgens mijne persoonlijke overtuiging, zéér zijn gesticht. De meeste kloostergeestlijken nemen aan dit godvruchtig werk een levendig deel; de Jesuit, de Capucijn, de Passionist, de Dominicaner, de Recollet en de Theatijn, ieder in zijn eigenaardig en indrukwekkend kleed, en daarbij somwijlen zeer welsprekend. De beroemde pater Ventura deed de menigte naar Sint-Pieter en naar Sint-Andreas-*della-Valle* heenstreamen!

Dat algemeen en onafgebroken verkondigen van het godlijk woord roert en schokt aller gemoed, zoodat de heilige Stad, gewoonlijk reeds zoo ernstig gestemd, in die dagen een nog plegtstatiger voorkomen aanneemt: de schouwburgen zijn gesloten, alleen de kerken, de bedehuizen en de retraites zijn toegankelijk, dag en nacht.

Rome bedient zich ook nog van eene andere soort van prediking, niet minder welsprekend, en misschien nog wel méér afdoende dan de vorige, te weten van de Statiën, die met Aschdag beginnen, om eerst na Paschen te eindigen; iederen dag is eene der kerken van Rome bij uitnemendheid plegtig ingerigt en geopend voor het gebed: de altaren staan dan met bloemen getooid, de vloeren zijn bestrooid met geurig loof, de kolommen en kapellen met guirlanden versierd en door talloze waslichten opgeluisterd, terwijl alle reliquiën worden uitgezet, zoodat op dien dag het stoffijk overschot der martelaren, tevens met de foltertuigen, welke zij te verduren hadden, door Rome aan het geloovig volk wordt ver-
toond en voorgehouden, en dit veertig dagen lang, als in eene bedevaart van graf tot graf; en, als omstuwd door een wolk van geloofshelden, uit allen rang en stand, leeftijd en kunne zaamgevloeid, zegt het aan zijne kinderen: « Ziedaar uw voorgeslacht, ziedaar wat het heeft verrigt! Zijt gij zijner waardig, zijt gij waardig uwer moeder? Worstelaars in den

strijd des levens en des geloofs, ò mogt gij bezweken zijn in den kamp, zie de ure is daar, om te herrijzen en naar het slagveld weder te keeren: uwe vaderen toonen, te uwer be-
moediging, u hunne onsterflijke zegepalmen; tot een licht op uw pad, wijzen zij u op hun voorbeeld, en, om u te schragen, maken zij u deelgenooten van hun gebed. * Een volle aflaat is aan het bezoek der statiekerk verbonden, en de geloovigen van iederen stand begeven er zich met heilige geestdrift en ijver heen 1).

1) De *Statie* is eene vrome godsdienstoefening, Rome-alleen eigen. Tertullianus en de H. Hiëronymus brengen haar terug tot de jaren 192 en 202, onder het pausschap van den H. Victor of van den H. Zephirinus. De H. Gregorius de Groote regelde de dagen dier godsdienstoefening, het aantal er van en de gewijde plaatsen, waar zij moesten gehouden worden: *Stationes Gregorius per Basilicas, vel beatorum martyrum cœmeteria, secundum quod hactenus plebs romana quasi eo vivente certatim discurrit, sollicitè ordinavit.* — Joan. Diacon. *Vita, lib. II, c. 6*; Durandus, *Rational. divin. offic. lib. VII, c. 1.* — Het woord *Statie* drukt een grootsch denkbeeld uit, en beteekent, in krijgskundigen zin, de uren, welke de schildwachten, behoorlijk gewapend, op hun post te velde doorbrengen. Eveneens hadden ook de eerste christenen, op het zedelijk terrein, hunne wachturen (*staties*) te vervullen: zij kwamen dan op de grafsteden der martelaren bij elkander òf ter viering hunner zegepraal, op den verjaardag van hun glorievollen dood, òf, om, bij de herinnering van zooveel christenheldenmoed, ook den hunnen op te wekken, ter volharding in den heiligen strijd, òf, om hunne magtige bescherming in te roepen. Ziedaar den zin, door de kerkvaders en door den H. Isidorus van Sevilla (*Etymolog.*) aan het woord *Statie* gegeven. Rome heeft zorgvuldig dit aloud en edel gebruik gehandhaafd, zoodat, in rustige tijden althans, de Statiën regelmatig en met meerder luister gehouden werden. Het volk kwam in eene kerk, niet verre van de Statiekerk verwijderd, te zamen, tevens met den paus en de overige geestlijkheid: vervolgens ving de plegtige optocht of processie naar de bestemde plaats aan, waar de vrouwen zich noordwaarts schaalden, en de mannen zuidwaarts, zoodat er geene verwarring te duchten was. De paus hield bij die gelegenheid

Het is op den statie-dag, dat men iedere kerk van Rome moet bezoeken, want behalve het stichtlijk opkomen der bevolking, de schoonheid der godsdienstoefening, en den rijkdom der aangebragte sieraden, ziet men er dan ook nog alle reliquiën ten toon gesteld, en daaronder eenigen, die alleen te dezer gelegenheid, en dus slechts eens in het jaar, aan het volk ter vereering worden gegeven 1).

eene leerrede (*homelie*), deed daarna de Mis, en reikte de H. Communie aan de geloovigen uit. Dit gebruik hield stand tot op het verplaatsen van den pauslijken stoel naar Avignon; en van dit oogenblik af werden de Statiën vervangen door het houden van wat men noemt: *de pauslijke kapel*. Zie Moretti, *De Presbyt.*, 178; Ferraris, *Art. Statio*.

1) Ten gerieve van den katholieken reiziger, zal ik hier de dagen en de plaatsen der verschillende Statiën, zoo als die gedurende geheel den vastetijd gehouden worden, opgeven:

- == *Aschwoensdag*. — Statie in Sinte-Sabina.
- Donderdag*. — Sint-Joris in Velabrum.
- Vrijdag*. — Sint Johannes en Paulus op den Aventijn.
- Zaterdag*. — Sint Tryphon-in-*Piazza-Fiammetta*.
- == *Eerste Zondag in de Vaste*. — Sint Jan-van-Lateraan.
- Maandag*. — Sint Pieter-in-banden.
- Dingsdag*. — Sinte Anastasia.
- Woensdag*. — Sinte Maria-de-Meerdere.
- Donderdag*. — Sint Laurens-in-*Paneperna*.
- Vrijdag*. — De twaalf Apostelen.
- Zaterdag*. — Sint Pieter op het Vaticaan.
- == *Tweede Zondag in de Vaste*. — Sinte Maria-in-*Domnica*.
- Maandag*. — Sint Clemens.
- Dingsdag*. — Sinte Balbina.
- Woensdag*. — Sinte Cecilia.
- Donderdag*. — Sinte Maria-in-*Trastevere*.
- Vrijdag*. — Sint Vitalis.
- Zaterdag*. — Sint Pieter en Marcellinus.
- == *Derde Zondag in de Vaste*. — Sint Laurens buiten de muren.
- Maandag*. — Sint Marcus.

De dagelyksche prediking der groote waarheden van het christendom, het schitterend voorbeeld der heiligen, wier graf-

-
- Dingsdag.* — Sinte Prudentiana.
Woensdag. — Sint Sixtus.
Donderdag. — Sint Cosmas en Damianus.
Vrijdag. — Sint Laurens *in-Lucina*.
Zaterdag. — Sinte Suzanna.
 = *Vierde Zondag in de Vaste.* — H. Kruis-in-Jerusalem.
Maandag. — De vier Gekroonde Martelaren.
Dingsdag. — Sint Laurens-*in-Damaso*.
Woensdag. — Sint Paulus-buiten-de-muren.
Donderdag. — Sint Maarten-*in-Monte* en Sint-Sylvester-*in-Capite*.
Vrijdag. — Sinte Aurelia en Sinte Bibiana.
Zaterdag. — Sint Nicolaas-*in-Carcere*.
 = *Passie Zondag.* — Sint Pieter op het Vaticaan en Sint Lazarus.
Maandag. — Sint Chrysogonus *in-Trastevere*.
Dingsdag. — Sint Cyriacus *in Santa Maria in Via Lata* en in Sint Cyrus en Sinte Julia.
Woensdag. — Sint Marcellus.
Donderdag. — Sint Apollinarius.
Vrijdag. — Sint Stefanus *in Monte Caelio*.
Zaterdag. — Sint Jan der latijnsche poort.
 = *Palmzondag.* — Sint Jan van Lateraan.
Maandag. — Sinte Praxedis.
Dingsdag. — Sinte Prisca en Sinte Maria *del Popolo*.
Woensdag. — Sinte Maria de Meerdere.
Donderdag. — Sint Jan van Lateraan.
Vrijdag. — H. Kruis in Jerusalem.
Zaterdag. — Sint Jan van Lateraan.
 = *Paaschzondag.* — Sinte Maria de Meerdere.
Maandag. — Sint Pieter en Sint Onuphrius.
Dingsdag. — Sint Paulus buiten de muren.
Woensdag. — Sint Laurens buiten de muren.
Donderdag. — De twaalf Apostelen.
Vrijdag. — Sinte Maria *ad Martyres*.
Zaterdag. — Sint Jan van Lateraan.
 = *Zondag van Quasimodo.* — Sint Pancratius.

steden, als 't ware, geopend staan, en wier welsprekende overblijfselen, geheel den vastetijd door, den geloovigen ter aanschouwing gegeven worden, ziedaar het tweeledig middel, waarvan Rome zich bedient, om de gemoederen van haar kroost ter zedelijke opstanding te stemmen, doch, teneinde dit doel te bereiken, moet het middel naar ieders behoefte worden aangewend: immers, sommigen vatten maar slecht, wat op plegtigen toon *hun van den kansel* wordt verkondigd, terwijl welligt een nog grooter aantal toehoorders het gesprokene, ja, wel begrijpt, maar verzuimt, om er op zich-zelfen de toepassing van te bewerkstelligen; op beide deze wegen bereikt de waarheid haar oogmerk niet, en gaat haar voedsel voor de ziel verloren. Rome verliest dit geenzins uit het oog, en daarom wordt er, volgens het heilzaam voorschrift van Benedictus XIV. (1755), in alle parochiën, even als in de bedehuizen, 's avonds, catechismus-oefening gehouden, ter voorbereiding van Paschen, waarbij volwassenen, mannen en vrouwen, ter bijwoning genoodigd zijn, terwijl een ieder verplicht is, er zijne dienstboden heen te zenden, en zelfs met dien verstande, dat, ter vermindering van uitvlugten, alsof men door bezigheden daarvan kon worden terug gehouden, alle koffijhuizen en magazijnen verplicht zijn, de deur te sluiten, zoo lang die godsdienstoefening duurt, en, teneinde de opkomende vergadering, door gelijksoortigheid van toehoorders, te meer vrucht moge plukken van het gegeven godsdienstig onderrigt, wordt er gezorgd, dat de verschillende klassen der bevolking, zooveel mogelijk, soort bij soort hare bijzondere zamenkomsten ten bedoelden einde houden. Dit catechetisch onderwijs wordt op den vierden zondag van de vaste aangevangen, en duurt geheel die week door 1).

1) Men leest in het *Diario sacro*: Dom. quarta di quares. Alle

Ten gevolge dezer zoo nuttige godsdienstoefeningen, leeren de armen en de onwetenden, evenzeer als de rijken en de geleerden het weten, in welk eene gemoedsstemming de christen de H. Tafel behoort te naderen; mogt evenwel het verstand genoegzaam toegelicht, maar het hart nog niet voldoende bewogen zijn, zoodat het ware zieleleven te lang zou uitblijven, bij de snelle aannadering van het hooge kerkfeest, dan zijn de retraite-huizen daar, om de laatste hinderpalen volkomen uit den weg te ruimen.

Dergelijke inrigtingen, waar zich de mensch, in stille afzondering, tegenover God plaatst, om te trachten, de waarheden des christendoms innig te leeren kennen, de wonden zijner ziel te peilen, en herboren te worden tot de deugd, zijn gansch Rome door verspreid, zoodat men ze, even als de hospitalen, overal vindt, in ieder wijk van de stad: het klooster der Passionisten op Monte-Cœlio, dat der Franciscanen op Monte-Paletino, het huis der Lazaristen op Monte-Citorio, zijn ter retraite, zoowel voor priesters als voor leeken, toegankelijk. In Sinte-Lucia-in-*Trastevere* worden armen, soldaten en handwerkslieden kosteloos ter retraite opgenomen, en vinden er, acht of tien dagen lang, het noodige voedsel voor ligchaam en ziel. Tevens is daar ook toegang voor jonge lieden, tenzij men ze naar *Ponte-Rotto* verwijst. Voor studenten worden deze geestlijke oefeningen gehouden in de Universiteit, in het Romeinsch collegie, in Sint-Eusebius, enz. In 1819 bragt Mgr. Piatti, aartsbisschop van Trebisonde, op *Monte-Janiculo* een retraite-huis tot stand voor den adel en de officieren van het garnizoen; deels op zijne kosten,

ore 22 si dà principio nelle solite chiese ai catechismi in ap. parecchio alla S. Pasqua stabiliti da Benedetto XIV nel 1733, e di sera negli oratorj notturni.

deels door de middelen, welke Pius VII. daartoe beschikbaar stelde, heeft hij daar eene stichting verordend, die, in de daad, voortreflijk heeten mag, en waar men alle maanden, maar vooral gedurende den vastetijd, vrome bezoekers ontvangt, wier getal werkelijk groot is, terwijl de vruchten, welke de grootmoedige stichter er meê beoogde, door den Hemel zeer gezegend worden. Het zedelijk leven blaakt in al deze retraite-huizen wederom vurig op, en weet zich alzo, gedurig aan, krachtig te handhaven tegenover de veelvuldige wereldsche beslommingen, die anders de ziel langzamerhand geheel medeslepen en onvatbaar maken zouden voor den invloed van hooger licht. Op die wijze dan oefent de *retraite* te Rome zoowel in de huisgezinnen, als in geheel het burgerlijk en staatsleven, dagelijks, den heilzaamsten invloed uit.

Aanzienlijke vrouwen, meisjes, huismoeders uit alle standen der bevolking begeven zich tezelfden einde naar de nonnenkloosters, voornamelijk naar dat *del-Bambin-Gesù*, bij Monte-Esquilino, naar Sint-Ursula, *del-Divin-Amore*, nabij de Liberiaansche basiliek, enz. De laatstgenoemde stichting behoort aan de Augustinessen, wier hoofdbezigheid bestaat in het leiden der retraites voor de vrouwen. Hare instelling dagteekent te Rome van het jaar 1616, en werd van Montefiascone, waar de kardinaal Barbarigo haar tot stand bragt, derwaarts overgevoerd. De overste draagt den titel van *Moeder-Vicaria*, aangezien de H. Moeder Gods als de hoofdmoeder van het huis wordt beschouwd. De retraiten geschieden daar het geheele jaar door. Twee aan het klooster verbonden priesters houden er den catechismus, preken er en hooren biecht, zoo voor de kinderen, die zich ter eerste H. Communie voorbereiden, als voor volwassenen, die er zich bij stille afzondering in de deugd wenschen te oefenen, en telkens op nieuw zich toerusten tot den altijd moeilijken levens-

strijd 1). De talrijke dames- en jonge-dames-vereeningen, *dame, e semi-dame*, houden hare retraite in *Caravita*, waarover ik zoo straks spreken zal.

Den mensch te vormen tot het aanhooren van Gods stem, hem te brengen tot nadenken over zich-zelf, en hem te doen oordeelen, hoe hij inwendig is gesteld, ziedaar het doel der predikaties, der statiën, der retraiten en van de gedurige catechismus-oefening, welke Rome gedurende den vastetijd onophoudelijk en overal te werk stelt. Hoeveel vermogend men zich evenwel die middelen nu ook al voorstelle, zoo zijn ze echter toch nog niet geheel en al voldoende, ter volkomen bereiking van het beoogde doel: om in zijne eigen oogen werkelijk wederom hersteld te zijn in den staat van genade, zoo als hij het verlangt, heeft de rouwmoedige zondaar toch nog de vereischte kwijtschelding noodig, en begeert hij uit den mond zijns regters duidelijk en met zoo-vele woorden te hooren: *ga in vrede, uwe zonden zijn u vergeven*. Die verzekering is eene behoefte, eene noodzakelijkheid voor zijn gemoed, en nochtans, o onbegrijpelijk geheim! hij heeft vrees, om de vierschaar te naderen, waar dat oordeel der barmhartigheid uitgesproken wordt; maar Rome's liefderijkheid, en hare teeder-moederlijke zorgen, heeft, om den rouwmoedigen zondaar den weg naar die vierschaar ligt te maken, overal boven de biechtstoelen opschriften geplaatst, geschikt, om hem het gemoed te stemmen tot vertrouwen en openhartigheid. Wie zou, met het oog daarop gevestigd, er niet moedig henengaan? Een vermaard protestant, door zijn ingekankerd vooroordeel tegen het katholicismus algemeen bekend, heeft zich toch niet kunnen onthouden, om die opschriften openlijk te bewonderen. Ziehier eenige, welke

1) Constanzi, t. I, p. 117—125.

hij de moete heeft genomen, in zijn werk op te teekenen: « *Ga en vertoon u aan den priester. — Ik zal tot mijn Vader gaan en hem zeggen: mijn Vader, ik heb gezondigd. — Uwe zonden zullen in den hemel vergeven zijn. — Mijn ziel, herneem uwe kalnte. — Ga in vrede en zondig niet meer. — Wie u hoort, hoort mij. — Komt tot mij, gij allen, die onder den last uwer ellende zucht. — De regtvaardige God zal mij in barmhartigheid terug ontvangen. — Zie of er in mij nog een spoor van onge-regtigheid overbleef, en leid mij op het pad naar den hemel terug. — Hier worden de verzuchtingen aangehoord van hen, die hunne boeijen slaken willen 1).* »

En, als om nu geheel dit heilrijk werk de kroon op te zetten, zoo volgen, eindelijk, de luisterrijke, indrukwekkende plegtigheden der Goede Week-zelve. Nergens ter wereld vindt het oog een grootscher en tevens verteederender tooneel, dan Rome, in die heilvolle dagen voor den christen oplevert: zóó groot is de geheimzinnige kracht er van, dat zij den toeschouwer, als 't ware, overvoeren in eene bovennatuurlijke sfeer, waarvan de indruk zelden of nooit geheel bij hem wordt uitgewischt. In weêrwil der kwaadwilligheid en van den anti-christlijken geest, die zich onophoudelijk tegen Rome openbaart, gaat het steeds kalm voort, om zich, gedurende den vastetijd te vertoonen in de gedaante eener kuische, ernstige en ingetogen vrouw en huismoeder, zoodanig, dat, wat een protestantsch schrijver daarover eens schreef, nog heden ten dage bewaarheid wordt: « Ik heb, zoo zegt hij, opgemerkt, zoo te Rome, als geheel Italië door, dat, niettegenstaande het toenemend zedebederf, de bevolking in alle standen der maatschappij zich gedurende den vastetijd buiten-

1) Addison. *Remarks on several parts of Italy*, bl. 31.

gemeen inhoudt: men hoort dan niet, zoo als wel vroeger, vloeken of godlooze gesprekken, maar maakt opschik en slemperij er nederig voor ingetogenheid, matigheid en boeteping plaats; alle avonden gaat men met stichting ter preek, en worden er overvloedig aalmoezen voor de armen ingezameld; ja, alles teekent rouwmoedigheid en begeerte, om zich ernstig te verbeteren. Ik moet bekennen, dat ik in Italië het nut der vaste beter dan elders heb leeren waarden, en regt laten wedervaren aan de gronden, waarop die instelling rust, en ik kan volstrekt de meening niet deelen van hen, die gelooven, dat de mensch, die, te allen tijde een leven moet leiden overeenkomstig de beginselen zijns geloofs, niet, dan bij dwcepzieke overdrijving, een gedeelte van het jaar zou afzonderen voor eene méér dan gewone godvruchtsoefening: wanneer men toch nagaat, hoe moeilijk het valt, om de menschen standvastig binnen de palen van hunnen pligt te houden, dan zal men weldra moeten erkennen van hoeveel gewigt het is, om, in den loop van het jaar, een zeker doelmatig tijdsbestek af te zonderen, waarin men hen verplicht, om tot zich-zelfen in te keeren, en ernstig over hunnen gemoedsstand na te denken; uit vreeze, dat anders ligtelijk de zonde te diepe wortelen schiete, en de gewoonte van het kwaad zich maar moeilijk meer uitroeijen laat » 1).

1) Sir Edwin. Sands, *Europæ speculum*.

8 Maart.

Wat Rome alle zondagen verrigt ter schraging van het zedelijk leven. — Parochiaal en particulier godsdienstig onderrigt. — De *Missio Urbana*. — Oefeningen van Sint-Vitus en van de H. Maria-in-Capella. — Verklaring der H. Schrift. — Kruisweg in het Colosseum. — Het lof van het H. Sacrament. — Dagelijksch onderrigt en godsdienstoefening ter eere des Verlossers en van de H. Maagd. — Eene begrafenis.

Wat Rome bij het aannaderend Paaschfeest en voor de eerste H. Communie der kinderen heilzaams verrigt, ter aankweeking en versterking van het zedelijk beginsel in het gemoed harer kinderen, dat zet zij gedurig voort, om hen te doen volharden, zooveel mogelijk, in den genadetoestand, dien zij hun heeft toebercid. Tegenover de onophoudelijke pogingen, door den eeuwigen vijand des menschedoms ten kwade bewerkstelligd, wendt het niet minder krachtige pogingen ten goede aan, en geheel het jaar door bereidt de heilige Stad voor hare gelukkige bewoners tallooze en altijd afwisselende middelen, om hen te doen volharden in de beoefening van godsdienst en deugd.

In overeenstemming met het voorschrift van het Concilie van Trente, houden de pastoors, alle zondagen, in de parochie-mis eene predicatie voor hunne gemeente, en doen haar 's avonds te zamen komen, om de verklaring van den catechismus bij te wonen; voorts zijn er nog vele andere kerken, waar, alle feestdagen, godsdienstig onderrigt aan het volk gegeven wordt. In de kerk van *Gesù*, in *Ara-Coeli*, in de *Twaalf Apostelen*, en elders, wordt ten elf ure 's ochtends gepreekt. In al de kerken of bedehuizen der talrijke broederschappen, wordt, na de getijden der overledenen, of van de

H. Maagd, voor de broederschap eene opwekkende leering gehouden, die in het Italiaansch betiteld wordt met het bevallig woord: *un fervorino*, en waarop dan eene mis volgt. Datzelfde heeft ook plaats in de universiteiten, collegies, seminariën en vrome vereenigingen, welke Rome overvloedig in alle wijken heeft. Ziedaar wat den voormiddag betreft.

's Avonds wordt in de kerk *Sopra Minerva* de rozenkrans geboden, en een der broeders van pater Lacordaire, een Dominicaan, houdt daarna eene kanselrede, die, wegens het talent van den gewijden spreker, meestal eene groote schaar van toehoorders uitlokt. Gelijkzeitig heeft dan ook plaats wat men noemt de *Missione urbana*. Een priester, daartoe bijzonder bestemd en uitgelezen, brengt, in eene vooraf bepaalde kerk, het volk onder zijn gehoor te zamen tot het bijwonen van eene soort van catechismus, op gemeenzamen trant voorgedragen, en die besloten wordt met het plegtig verwekken van een acte van berouw. Het volk is aan deze wijze van godsdienstoefening bijzonder gehecht, die alle maanden van kerk afwisselt. Gewoonlijk is het de directeur van *Caravita*, die zich met deze nuttige, maar zeer bewerkelijke taak belast. In Sint-Vitus, op Monte-Esquilino, wordt 's zondags voor de kinderen en volwassenen, die gedurende het jaar regelmatig geestlijke oefeningen gehouden hebben, dienst gedaan. In de nonnen-kerken, even als in de opvoedingsgestichten voor de jeugd, heeft men, op zon- en feestdagen, mede bijzondere godsdienstoefening, die door gewone of geordende priesters wordt geleid. Tegen het vallen van den avond, ziet men langs den Tiber, naar de zijde van Sint-Michiel, de zeelieden, wier vaartuigen in de haven van *Ripa-Grande* liggen, zich naar de kerk van *Santa-Maria-in-Capella* heenbegeven. In dit eerwaardig heiligdom, dat aan de Sterre-

op-zee is toegewijd, vereenigt de broederschap van den H. Paulus de armen en de matrozen roudom zich, om hun den catechismus te verklaren, de biecht af te nemen, en voorts hen te stemmen tot het waardiglijk ontvangen van het H. Sacrament.

Er is nog eene andere soort van prediking, welke ik te Rome-alléén heb gevonden, en die mij toeschijnt, zeer geschikt te zijn, om onder de geloovigen een schat van godsdienst-kennis en godvrucht te verspreiden: ik bedoel de *Herme-neutica*, of verklaring der H. Schrift, waartoe zich geestlij-ken der verschillende kloosterorden leenen, die het gewijde woord onderling verdeelen, en van het eene half jaar tot het ander op denzelfden kansel er de verklaring van geven, te beginnen met het boek *Genesis* (der Schepping), opgevolgd door eene regelmatige uiteenzetting ook der overige boeken van het Oude Testament, wier oorsprong, onderwerp en indeeling beknopt verklaard en voorts opgehelderd worden door de voorstelling van de daarin voorkomende hoofdfeiten, waaruit dan tevens praktische zedelessen voortvloeijen. Op die wijze wordt, in een tijdsbestek van twee jaren, geheel de H. Schrift, van de boeken van Mozes af, tot de openbaring van Joannes toe, behandeld en ontwikkeld. Met groot genoegen mogten wij bij zulk eene leerrede — iets geheel nieuws voor ons — tegenwoordig zijn, onder eene groote menigte toehoorders uit de volksklasse, en waarbij vooral een talrijke schaar van vrouwen opgemerkt werd. Te oordeelen naar de stilte en de algemeene aandacht, die daarbij heerschte, scheen het, dat deze godsdienst-oefening aan alle tegenwoordigen eene hooge mate van belangstelling inboezemden. Ik, voor mij, maakte daaruit eene andere gevolgtrekking, ter beschaming der protestanten, die immer de Kerk blijven beschuldigen, alsof deze zich verzette tegen het bestuderen der H. Schrift: de

wederlegging dier vermetele aanklagt wordt hier gegeven in het openbaar, door het regelmatig en volledig voordragen, ontwikkelen en toelichten van geheel den bijbel. Het zijn voornamelijk de paters Jesuiten, Augustijnen en Franciscanen, die dit gewichtig werk met glans verrigten.

Op de zon- en feestdagen wordt er te Rome nog eene andere godsdienstoefening gehouden, waaraan eene groote menigte geloovigen deel neemt: te weten, het plechtig bezoek van den kruisweg in het Colosseum. De broederschap van de *Via Crucis* begeeft zich van uit haar bedehuis, dat op het Forum ligt, in processie derwaarts, waarbij vooruit gedragen wordt een groot houten kruis, waarmee gewoonlijk belast is de kardinaal-beschermheer der broederschap, in het boetkleed gehuld. De optogt der broeders wordt door dien der zusters, *Sorelle*, gevolgd, mede met een kruis aan de spits, meestal gedragen door eene of andere aanzienlijke vrouw, misschien wel uit het geslacht van Fabius of der Scipio's. Langzaam statig trekt de stoet, onder godvruchtig kerkgezang, naar het Colosseum voort. Te midden van dat vermaarde worstelperk der barbaarsche oudheid aangekomen, scharen zich de beide confreriën rond het groote kruis, dat daar geplant staat, terwijl eene digte menigte in stille aandacht reeds ter plaatse-zelve ligt neêrgeknield. Een geestelijke uit het klooster van den H. Bonaventura beklimt het voetstuk van het kruis, en houdt eene rede, meestal in verband met de reusachtige bouwvallen van dit wereldvermaarde amphitheater, en met den grooten worstelstrijd, die daar eenmaal door het christen-voorgeslacht zoo luisterrijk volstreden is; hoe eenvoudig ook het gesproken woord al klinkt, zoo sleept het, door de kracht der waarheid, die er in woont, toch weldra aller harten onweêrstaanbaar mede; en wij zagen, tijdens ons bezoek aldaar, de geloovigen, zoowel Romeinen als vreemde-

lingen, met hunne tranen den grond besproeijen, die, voor vijftien eeuwen met het bloed onzer vaderen werd gedrenkt.

Bij deze vrome bedevaarten voegt zich nu nog het Lof van het H. Sacrament, dat elken zondag in veertig kerken gehouden wordt; en het is op die wijze, dat Rome den dag des Heeren viert door telkens nieuw geestlijk leven in het hart van al zijne kinderen te wekken.

En wat nu wordt er tot dat-zelfde doeleinde gedurende den loop der week verrigt? Iederen dag verrijst de zon, om de aarde te verlichten en vruchtbaar te maken; elken dag vernieuwt zich de lucht, om het geschapene levenskracht te verschaffen: welnu, wat de weldadige natuur, aan de hand Gods, tot behoud des ligchaams verrigt, dat doet Rome in zedelijken zin voor het behoud van onsterflijke zielen. Elken dag schittert de zon der waarheid aan haren gezigteinder, en het heilig woord, dat er de uitstraling van is, doordringt de gemoederen van allen, die van goeden wille zijn. En om nu de eentoonigheid te voorkomen, zoo wisselen die heilzame godsdienstoefeningen in vorm en uiterlijke gedaante onophoudelijk af, zoodat hoofd en hart beiden, elk naar zijne stemming en behoefte, ongetwijfeld zeker, in den loop der week een heilmiddel vinden tegen hunne zwakheid, voedsel voor den geestlijken honger, licht in de duisternis op ieders pad.

Het hoofddenkbeeld bij Rome's liefdadige zorgen voor 's menschen heil openbaart zich gestadig door het vestigen van den blik der geloovigen op de drie groote voorwerpen der katholieke eeredienst: het *heiligste*, het *beminlijkste* en het *roerendste* wordt onophoudelijk den geloovigen voor oogen gesteld en op het hart gedrukt: *Jesus*, *Maria* en *de zielen in het vagevuur*. Vandaar in Rome's godvrucht dat mengsel van kracht, van kinderlijk vertrouwen en teederheid, hetwelk ik nergens in die mate aangetroffen heb; vandaar ook die

kenmerkende wijze, waarop de armen van Rome om een aalmoes vragen, en waarin zoo juist de geest van het catholiciſmus in de hoofdstad der christenheid wordt uitgedrukt: *Un mezzo bajocco per l'amor di Gesù sacramento, di Maria santissima et delle anime del purgatorio*. De uitſlag leert, dat het de bedoeling der moeder en der meestresse aller kerken is, om dit drieledig gevoel tot zijne hoogste krachtontwikkeling op te voeren. Het geestlijk onderrigt, ter voeding van het geloof en tevens ter opwekking van ware godvrucht, wordt, in ruime mate, geheel de week door, en overal toegediend. 's Namiddags hebben er in de kerk *della Vallicella* twee onderrigtingen plaats met betrekking tot de pligten van het maatschappelijk leven; 's avonds wordt dit onderrigt op velerhande wijzen en op onderscheiden plaatsen, meer bepaald in de missie van *Monte-Citorio*, gelijk mede in al de verschillende kerken en bedehuizen, voor de avond-godsdienst bestemd, overvloedig gegeven en belangstellend gevolgd. Alle dagen, het gansche jaar door, staat het H. Sacrament in de kerk van de H. Maria-Magdalena, op het Quirinaal, voor de geloovigen ten toon.

Alle dagen, het gansche jaar door, wordt er in Santa-Maria-*della-Pace* eene mis aan de H. Drieëenheid opgedragen, tot dankzegging voor de hooge gunsten, door ieder der drie godlijke Personen, aan de H. Moeder Gods verleend.

Alle dagen, het gansche jaar door, wordt, in gemeenschaplijke vereeniging, de rozenkrans gebeden en de zegen met het H. Sacrament gegeven in de kerken van Santa-Maria-*Sopra-Minerva*, in Sint-Nicolaas-*dei-Perfetti*, in Sint-Cyrus, in Santa-Maria-*del-Pianto*, van Geloſte, en van Loreto, in Santa-Maria-*dei-Monti*, in *Ara-Coeli*, in Sint-Celsus, in de H. Engel-Bewaarders, in Sint-Nicolaas-*in-Carcere*, in Sint-Bartholomeus-op-het-eiland, in de H. Drie-

vuldigheid der pelgrims, in de kerk van den goeden dood, in Sint-Laurens-*in-Damaso*, in de H. Maria van Genade, in *Porta-Angelica*, in Santa-Maria-*di-Monte-Santo*, in de H. Maria der Engelen, en bij de paters van Boete.

Alle dagen, het gansche jaar door, worden plegtig de getijden der H. Maagd van de Zeven Smarten gebeden in de kerken van Sint-Marcellus en der H. Maria-*in-Via*.

Alle dagen, het gansche jaar door, bidt men de litanïen der H. Maagd en den rozenkrans in de kerken der H. Maria-*in-Cosmedin*, der H. Maria-*della-Pietà*, op het Colonna-plein, en in Sint-Franciscus van Paulo-*ai-Monti*.

Alle dagen, tegen het vallen van den avond, worden de getijden der overledenen op het kerkhof van *Monte-Janiculo* en, geheel de stad door, het Ave-Maria voor de dooden plegtig gebeden.

Bij ons bezoek van eene dezer vrome godsdienstoefeningen, in de kerk der H. Maria van Genade, zagen wij een jong meisje ter aarde bestellen. Sedert vier en twintig uren lag het lijk gekist in de kerk, omringd door een aantal vriendinnen en kennissen der jeugdige overledene, in het wit gekleed en gesluijerd, die met een wasfakkel in de hand rond de baar knielden, vanwaar zij zich achterevolgens ter H. Tafel heen begaven, om tot de communicatie te gaan, ter christlijke hulp voor de rust der ziele van hare vriendin, die daar nederlag, in een helder wit doodkleed, met een krans van rozen op het hoofd en een met gouddraad gestikten sluijer over het gelaat, dat er zich doorheen vertoonde in al de kalmte van een zachten slaap, in de onschuld des harten ingegaan. Niet ver vandaar stond het geopend graf, werwaarts men, onder roerend kerkgezag, het jeugdig slagtoffer van den dood heenbragt; dat graf was voor haar, die er in daalde, als de schoot eener moeder, waaruit voor de ontslapene een nieuw

leven te ontspruiten stond. Hare nagedachtenis wordt niet uitgewischt: de steen, die haar gebeente dekt, zal de plek blijven, waar hare vriendinnen en bloedverwanten telkens zullen komen neêrknielen, om haar gedachtig te zijn in het verdienstlijk gebed. Hoe schoon drukt dit roerend schouwspel geheel en al het katholiek denkbeeld, den geest der teedere moederkerk uit! welk een verschil tusschen zulk eene ter aarde-bestelling, te midden der gemeente, aan den boezem der godsdienst en in het hart van Gods tempel, omringd door de liefderijkste belangstelling, bevestigd door de onbreekbare banden der vriendschap en van het bloed; — en dan daar tegenover onze wijze van begrafenis in Frankrijk, als ter loops en in allerijl verrigt, op een afgelegen hoek onzer steden, werwaarts zeer zelden zelfs de blik zich meer rigt; voorzeker, ja, dat onderscheid is zeer groot!

9 Maart.

Sinte Francisca Romana. — Avondgebeden. — Caravita. — Avondscholen.

Reeds vroeg in den morgen begaf het volk zich in menigte naar de kerk van *Tor dei Specchi*, waar met grooten luister het feest van de H. Francisca Romana gevierd werd. Ik-zelf genoot het voorregt van de H. Offerande op te mogen dragen ter plaatse-zelve door zoovele vrome herinneringen vervuld, en te midden eener christen-gemeente, de heilige, wier feestdag men hield, volkomen waardig. Francisca werd in 1584, te Rome uit een doorluchtig geslacht geboren, en huwde, nog jong zijnde, Lorenzo Ponzani, evenzeer uitstekend, zoo door geboorte, als door vermogen en door deugd. Dit huwelijk geleck in allen deele aan den

echt van den H. Eleazar met de H. Delphina. Weduwe geworden zijnde, besloot Francisca, zich geheel te wijden aan de armen en aan God. Reeds in de wereld had men haar bij het geven van aalmoezen nog tevens een voorbeeld van versterking zien voegen, dat, in de daad, van eene zeer groote zelfverloochening getuigde: zij verlangde, namelijk, dat de armen voor het goede brood, hetwelk zij hun gaf, haar de in hun zak verdroogde broodkorsten zouden afstaan; en terwijl de behoeftigen het smaaklijk voedsel der weelde in haar bijzijn genoten, at de edele vrouw het grove brood der ellende. De grootmoedige zelfopoffering, waarvan deze doorluchtige heilige ten toonbeeld strekte, drukt zich in hare kloostergemeente met een woord uit, dat overal elders *professie* heet, doch hier *oblatie*, toewijding, genoemd wordt: in de daad, eene scherpzinnigheid van uitdrukking, sprekend voor den geest en roerend voor het hart; immers, op deze wijze aangeduid, verschijnt ons de non niet als iemand, die bloot hare gelofte aflegt (*professeert*), maar als een gewijd slagtoffer (*Oblaat*), dat, in alle nederigheid, zich-zelf bij het altaar komt aanbieden, om voor altoos en onverdeeld zich toe te mogen wijden aan Gods heilige dienst.

De kapel en al de zalen van het klooster waren met dames uit den aanzienlijksten stand overvuld, want de *Oblaten* der H. Francisca zijn meestal uit de hoogere klasse der maatschappij voortkomstig. Na aldaar nog een plechtig lof van het H. Sacrament bijgewoond te hebben, verlieten wij dit gewijd gesticht, om wederom onze opmerkingen ten aanzien van Rome's christlijke liefdadigheid voort te zetten.

Wanneer men, tegen het vallen van den avond, over de boulevards van Londen of Parijs komt, zoo ontmoet men gansche scharen van werklieden, mannen, vrouwen en kinderen, die zich naar de luisterrijk verlichte schouwburgzalen

heenbegeven, om daar, tot laat in den nacht, voorstellingen bij te wonen, die voor goed geld de slechtste begrippen onder het volk brengen, ten aanzien van godsdienst, zeden en deugd: zoo worden de hartstogten in beweging gebragt, alle kwade begeerten ontstoken en het zieleleven den dood aangedaan, zoodanig, dat langzamerhand alle pligt verandert in een ondraaglijken last; in allen geval, komt de menigte er nimmer vandaan hetzij deugdzamer, hetzij meer gelaten of te vreden met haar lot, en althans nooit méér opgewekt tot vlijt en arbeidzaamheid; en echter, gaat een gedeelte van 's volks inkomsten en het bestaansmiddel van menige familie op die wijze roekeloos verloren. Ook te Rome vindt men, ja, schouwburgen; doch de stukken, die daar vertoond worden, zijn vooraf streng onderzocht en nimmer schadelijk voor het volk; terwijl naast die uitspanningsplaatsen tevens nog anderen geopend zijn, waar de burger van allen rang en stand, zoowel de rijke, als de arme, gelegenheid in overvloed vindt, om het zedelijk leven kracht bij te zetten, moed op te doen tegen de dagen van tegenspoed, troost te vinden bij iedere droevige wederwaardigheid, steun in alle levensomstandigheden, en dat alles kosteloos en zonder het minste bezwaar van welken aard dit ook zij: ik bedoel de avond-godsdienst-oefeningen.

Deze worden gehouden in kerkgebouwen, kapellen of bedehuizen, die telken avond voor het volk geopend zijn. Gewijd gezang of ander muziek, godsdienstig onderrigt, gebeden en meer dergelijke vrome oefeningen hebben daar tot laat in den avond plaats, en wel in al de wijken van Rome, waarbij steeds een groote volkstoeloop plaats heeft. Zoo, bij voorbeeld, is er eene in *Santa-Maria-del-Pianto*, bij het Julia-plein, die bestuurd wordt door de leden der aartsbroederschap van de christlijke leer. De kardinaal Antonelli,

wiens herdenken onder de katholieken steeds in zegening blijven zal, heeft er vier in de afgelegenste buurten van Rome tot stand gebracht, te weten, in 1795, en met wier bestuur een hooggeacht priester, Don Jozeph Marconi, belast was; de eerst-bedoelde *ai-Monti*, de tweede op het Barberini-plein, de derde in *Trastevere*, en de vierde bij het Navona-plein, in de kerk *della-Pace*.

De uitgestrektheid der stad en de groote belangstelling des volks vorderden weldra méér zulke inrigtingen, vooral de Leonina-wijk en de omstreken van het Vaticaan: de abbé graaf Fioravanti, later als bisschop van Riëti overleden, kwam in die behoefte te hulp en bragt, op de wijze der reeds bestaande, ook zulk eene avond-oefening in de kerk van den H. Engel-*ai-Corridori* tot stand. Nu bleven nog overig de volkrijke buurten van *Ponte-Quattro-Capi*, waaryoor de ijverige kanonik Carboni, pastoor van *San-Angelo-in-Pescheria*, zorgde, zoodat ook dáár weldra hetzelfde goede werk een aanvang nam, en wel in *Santa-Maria-in-Vincis*, waar, onder de bijzondere bescherming van den H. Franciscus-Xaverius, en als ondergeschikt aan het oratorium van *Caravita*, zoowel eene menigte geloovigen, als ijverige priesters, 's avonds te zamen komt. Er bestaan verder nog vele andere dergelijke bedehuizen, welke ik, korthedshalve, hier stilzwijgend voorbijga, met uitzondering evenwel van *Caravita*, het oudste en beroemdste van allen; bovendien, de geschiedenis er van is tevens die van alle andere: overal hetzelfde doel, dezelfde orde, dezelfde middelen.

Ten jare 1606 bevond zich te Rome een jonge novice der orde van den H. Loyola, met name Nicolaas Promontorio. Volgens het bestaande gebruik, ging hij elken zondag, te gelijk met zijne gewijde ambtgenooten, in de stad, hier en daar, voor de voorbijgangers in 't openbaar prediken, en

rond zijn *palco* was altijd de toevloed der menigte groot; zijn welsprekend woord en vurige godvrucht boeiden het volk aan zijn persoon, en na de predicatie volgden de meesten hem naar den biechtstoel, terwijl hij, in eene naastbijgelegen kerk, op den laatsten zondag van iedere maand, aan eene ontelbre menigte de H. Communie uitreikte. Niet lang daarna werd eene kapel van het *Collegio Romano* tot vergaderplaats bestemd voor elken feestdag, en vandaar gingen nu, in alle rigtingen, deze ijverige predikers ter stad in, met den vromen stichter dier weldadige instelling aan het hoofd.

Pater Promontorio werd in de tweeledige betrekking van bestuurder der missie en van president dezer vereeniging opgevolgd door pater Caravita, die zich van zijne godvruchtige taak met blakenden ijver kweet, zoodanig, dat hij door ruime giften spoedig in staat werd gesteld, om de prachtige kapel te bouwen, die nog zijnen naam draagt, en te midden van Rome, niet ver van de Sint-Ignatius-kerk, gelegen is. Drie patroons werden er aan gegeven: de H. Drievuldigheid, Santa-Maria-della-Pietà, en de groote apostel van den nieuweren tijd, de H. Franciscus Xaverius: de keuze van dit patroonschap drukt en het doel, en de middelen van een dergelijk liefdewerk volkomen uit.

Het bedehuis wordt alle dagen, tegen 24 uren Italiaansche klok, dat is, bij zonneondergang, geopend. Ziehier de geestlijke oefeningen, die er uitsluitend voor de mannen worden verrigt. Men vangt aan met eenige gebeden, opgevolgd door eene korte leerrede, die door den directeur gebonden wordt; daarna heft men den schoonen kerkzang *Salve Regina* aan. Dit gezang geëindigd zijnde, zoo wordt het H. Sacrament uitgesteld, waarbij de menigte nederknielt en het *fervorino* aanvangt, namelijk, eene luid-uitgesproken

acte van berouw. Daarop wordt de zegen gegeven over de knielende schaar, wier vermorzeld en verootmoedigd hart, voorzeker, den hemel tot groote vreugde strekt. Dingsdag, Donderdag en Zaterdag, worden er, in plaats van gepredikt, boetplegingen gehouden, terwijl een groot aantal geestlijken ter plaatse-zelve biecht hoort, en daarmee dikwijls tot laat in den nacht bezig blijft. Intusschen wordt de rozenkrans aanvankelijk in de kapel luid opgebeden, en vervolgens, als in koor, langs de straten voortgezet, waarbij zich dan ook nog anderen komen voegen, die de Moeder der barmhartigheid en van genade lofzingen, totdat de stoet, bij het Maria-beeld *del-Archetto*, op het Madame-plein gekomen, zich oplost, en een ieder vreedzaam en gesticht huiswaarts keert.

Caravita is niet alleen elken dag 's avonds, maar op alle verplichtte feestdagen ook 's morgens uitsluitend voor de mannen geopend, wier biecht er gehoord wordt. Een half uur lang wordt er ook kortè meditalie gehouden; voorts zingt men er de getijden der H. Maagd, gevolgd door eene korte toespraak, en besloten door de H. Offerande der mis. Op den eersten zondag van iedere maand heeft er de voorbereiding plaats tot een zaligen dood, en worden er de getijden der overledenen gebeden, waarna geheel de vergadering ter H. Tafel gaat.

Van Kersavond af, tot Nieuwjaar toe, houden er de mannen hunne retraits; doch, bij zekere gelegenheden komen in *Caravita* uitsluitend twee zeer uitgestrekte vrouwen-vereenigingen bij elkaar. De eerste, in 1707 opgericht, en door paus Clemens XI. bekrachtigd en met verscheiden aflaten begunstigd, bestaat uit de bloem van Rome's bevolking; zij draagt den naam van de Dames-congregatie, wier leden eens ter maand daar zamen komen voor de retraits van den goeden-dood; voorts houden zij er in de Passieweek, acht dagen lang, geestlijke

oefening en een *triduum*, tot voorbereiding van Maria-hemelvaart. Zij komen er ook nog bijeen, zoo dikwerf eene van de leden gestorven is, en men daarvoor de uitvaart viert, bij welke gelegenheid ieder eene ruime offergift voor zielmissen ten behoeve der overledenen aanbrengt, maar tevens ook eene aalmoes gaat besteden in het groot vrouwen-hospitaal; daarenboven begeven zich de leden ook meermalen naar de gevangnissen heen, om daar onderrigt te geven aan vrouwen, die tot kerkerstraf veroordeeld zijn. De tweede der bedoelde congregaties, genoemd die der *Semi-Dame*, pleegt al die zelfde liefdewerken, maar op andere dagen, en strekt hare zorgen meer bepaald tot het hospitaal van *Sint-Jacob-der-Ongeneeslijken* uit.

Men ziet alzoo, dat de confreriën van Caravita, even als alle soortgelijke inrigtingen, niet slechts het zedelijk leven van hen beoogen, die er onmiddellijk leden van zijn, maar dat zij haren werkkring tevens ook uitstrekken tot anderen, die er niet toe behooren. Zoo, bij voorbeeld, zorgen de vier mannen-congregaties, waarvan Caravita, om zoo te zeggen, het middelpunt is, met voorbeeldeloozen ijver voor de arbeidende klasse, die gewoonlijk in de groote steden geheel verwaarloosd wordt. Priesters en leeken te zamen doorkruissen alle buurten van Rome, ja, zelfs tot buiten de stad, om er bevatlijk godsdienstonderrigt te gaan geven aan den gemeenen man, dien zij opzoeken in hoeken en stegen, in kelders en op vlieringen, met een woord, overal, waar zij meenen, van nut te zullen kunnen zijn. Zij noodigen allen in *Caravita* op bezoek, waar liefdevolle biechtvaders het volk steeds zitten te wachten; — en God-alléén is het bekend, hoevele verdwaalde zielen langs dien weg teruggebracht worden op het ééniġ goede pad, waarvan de afwijking dikwerf slechts het gevolg was eener al te langdurige veronachtzaming van het

godsdienstig leven. Veelmalen mogten wij geluigen zijn van dit gezegend en bewonderenswaardig schouwspel, dat voor den christen reiziger, voorzeker, oneindig véél belangrijker is dan het trotsch gezigt van het Colosseum of der Januspoort. Ja, zoowel in al de onderdeelen, als in het geheele zamenstel harer liefdewerken, betoont de Christenstad zich als de zorgvolle moeder harer kinderen en het toonbeeld aller kerken, uitstekend in heiligen ijver, evenzeer als door de almagt van haar geloof. Ziedaar, in eenige trekken, het schitterend tafereel gemaald, hetwelk deze vrome instellingen voor den ernstigen beschouwer opleveren, doch waarvan Europa weinig of geen kennis draagt, en waarmede de gewone reizende wereld zich te Rome allerminst bezig houdt.

Dit is echter niet alles: de zucht naar kennis, waardoor zich onze eeuw zoo bijzonder onderscheidt, is even zigbaar in Italië als in Frankrijk; doch, het schrander doorzigt, waaraan 't Rome nooit faalt, doet het die kenniszucht leiden en aan den zedelijken vooruitgang zijner bevolking dienstbaar maken. Reeds weten wij, wat het voor het onder-richt der jeugd heeft gedaan; doch ook de rijpe leeftijd is het voorwerp zijner bestendige zorgen. In het begin van 1842 telde Rome reeds acht avondschoolen, door meer dan duizend volwassenen bezocht. Zulk eené school kost slechts 160 scudis (400 gulden) in het jaar. Men ziet daaruit met hoeveel zuinigheid Rome dergelijke inrigtingen weet te drijven, doch die dan ook alleen dáárdoor mogelijk wordt, dewijl de onderwijzers geen ander loon begeeren, dan den zegen Gods op hun kosteloos onderrigt der armen, aan wier nut zij volgaarne hunne avonduren ten offer brengen, met een ijver, die in niets aan dien der broeders van het christlijk onder-richt toegeven. Een groot aantal geestlijken en leeken wijden zich aan dit verdienstelijk liefdewerk, waarvan het hoofddoel

minder is om geleerde, dan wel om brave, werkzame en echt-zedelijke burgers te kweeken, die alleen uit goede christenen te vormen zijn. De pastoors der stad leggen den grootsten ijver voor deze inrigtingen aan den dag. Een honderdtal personen en de president der kerklijke hulpkas bezorgen de noodige fondsen voor de lokalen, het aanschaffen van schrijfbehoeften, en voor wat de zondags-vereeniging verder aan onkosten heeft. Onder de voornaamste weldoeners noemde men ons den kardinaal Patrizi, vicarius van Zijne Heiligheid, den hertog Sforza Cesarini, en boven al de adellijke families Buoncompagni en Borghese, welke men altijd aantreft overal, waar werken van liefde worden verrigt.

Gelijk op alles, zoo drukt Rome ook op deze volksscholen den echt-christlijken stempel: dus vervangt, zaturdags avonds, het biechthooren de gewone lessen, en is de zondag ochtend tot gezamenlijke godsdienstoefening bestemd. Na het ontbijt kunnen de jongelieden zich in de schoone tuinen, rond het gebouw gelegen, verder, geheel den dag door, op alle betaamelijke wijzen, vermaken. Zoodoende dan vereenigen de avondscholen te Rome alle vereischten, om, bij ontwikkeling van den geest, te gelijk ook het hart te stemmen tot godvrucht en deugd; en, aan de hand der Kerk, weet de H. Stad dat tweeledig edel doel volkomen te bereiken.

10 Maart.

Voortdurende uitstelling en aanbidding van het allerheiligste Sacrament. — Voortdurende vereering der H. Maagd.

Terwijl de volken van het tegenwoordig Europa, door den maalstroom van zaken en zinlijk vermaak meêgesleept, in voortdurende beweging zijn, terwijl zij, door hunne onderlinge

aanraking, in stede van elkanders zedelijk leven te bevorderen, aan elkaër onderling de brandende koorts overdoen van louter stoffijk bejag, vertoont Rome aan des opmerkzamen beschouwers oog een geheel verschillend tafereel: in heilige ingetogenheid en diep-eerbiedige stilte ligt het, nacht en dag, ter neêrgeknield voor Hem, die den volkeren het bovennatuurlijk leven bedeeft, waarvan Hij-zelf de eeuwige bron is. Als bruid en moeder tevens, laat de heilige Stad geen oogenblik het offer harer Gode gewijde beden en tranen varen, maar smeekt zij Hem zonder ophouden, om licht voor de blinden, barmhartigheid voor de schuldigen, zegen voor heel het menschedom, waarvan zij de liefderijke schutsvrouw is. Het is Monica te Milaan, het is Antonius in de woestijn, het is Mozes op den berg, smeevende om bekeering of om zegepraal, en die ze altijd verkrijgen; of, beter gezegd, het is 't christendom, met zijn tevens glansrijk en troostrijk leerstelsel van de toepasselijkheid en wederkeerige werking der verdienste; met een woord, het is Rome, zich vertoonende in de volle kracht van het apostelschap der waarheid, en tegelijk optredende in het gewijde priesterambt der verzoening.

De moeder aller Kerken blijft geen oogenblik in gebreke, waar het de vervulling geldt dezer nieuwe, aan de volken maar al te weinig bekende zending. Van af den eersten dag des jaars, tot den laatsten toe, staat, nacht en dag, het allerheiligste Sacrament op de altaren ten toon, en is er, gedurig aan, door tal van geloovige aanbidders omgeven. Dit godvruchtig werk dagteekent juist van den oogenblik, toen het zegevierende Protestantismus, geheel Europa door, aan het Heilige der heiligen de wezenlijke tegenwoordigheid in de aardsche tabernakelen betwistte, Gods tempels baldadig schond, het gewijde stof der martelaren in den wind wierp, en de priesteren Gods schandlijk om het leven bragt. Ten jare 1560

werd er voor het eerst met de gedurige Aanbidding een begin gemaakt door de aartsbroederschap van den goeden dood, in de kerk van den H. Laurentius-*in-Damaso*. Van dezen oogenblik af aan, is die oefening algemeen geworden, en wel om nooit meer te eindigen. Den eersten dag van het kerklijk jaar, namelijk, op den eersten zondag in den advent, stelt, na de pontificale mis, in de Sixtijnsche kapel, de H. Vader het allerheiligste Sacrament in de Paulijnsche kapel op het altaar ten toon, waar het tot dingsdag-morgen verblijft, en door gestadig afwiselende geloovigen knielend vereerd wordt. Vandaar wordt het overgebracht naar de basiliek van Sint-Jan-van-Lateraan, en zoo vervolgens naar de andere hoofdkerken, gelijk, eindelijk, ook naar al de overige bedehuizen, die door den kardinaal-vicarius daartoe aangewezen zijn.

Na alzoo, geheel den jaarkring rond, door de gansche uitgestrektheid der stad te zijn omgevoerd, komt het heilig Spijsoffer der Verlossing terug op de plaats, van waar het is uitgegaan, teneinde onverwijld weêr op nieuw het zelfde pad heilbrengend in te slaan. Het allerheiligste Sacrament blijft in iedere kerk veertig uren uitgesteld. 's Morgens wordt er hoogmis gedaan, welke eene menigte lezende missen volgen; tegen den middag heeft er in de kerk eene processie plaats, waarbij de litanie van alle Heiligen wordt gezongen, als om de hemellingen in te roepen, dat zij hunne hulde aan God met het smeekgebed der aarde mogen paren. Den derden dag heeft al dat-zelfde nogmaals plaats, en wordt de zegen met het Hoogwaardigste gegeven, terwijl, op den oogenblik, dat de Verlosser der wereld in het gewijde tabernakel terugkeert, het statig klokgelui reeds weder verkondigt, dat Hij in eene andere kerk op nieuw het altaar bestegen heeft.

Nooit ontbreekt het er aan aanbidders der Godheid, die

op deze wijze de hulde komt ontvangen en de bede vernemen van haar teeder bemind kroost. Door het *Diario Romano* weet iedereen vooruit, in welke kerk het veertig-uren gebed plaats heeft; doch, ook zonder dat hulpmiddel, weten de geloovigen, hetzij uit het geheugen, of wel door het klokgeklep en de rijke tapijten, die voor de kerkportalen zijn opgehangen, wáár de schare zijn moet, en het altaar haar wacht. Geheel den dag door, brengt eene meer of min talrijke menigte den Godlijken Middelaar gedurige hulde toe. Heb dank, o God! voor dat Gij het ons vergundet, zóó dikwerf getuigen van dit indrukwekkend schouwspel te hebben mogen zijn!

Doch, wanneer het avond wordt, zal dan de zucht naar rust die kerkbezoekers niet haastig doen wegtrekken? Geen nood: de groote broederschaps-vereeniging van het allerheiligste Sacrament heeft de roemvolle taak op zich genomen, om bij 't altaar te blijven waken, in naam van geheel de stad. Zij is zamengesteld uit al, wat zich in Rome aanzienlijks bevindt, zoo onder de geestlijkheid, als onder de prelaten, onder het heilig collegie, onder den adel, en onder het volk; hare leden zijn door al de wijken der stad verspreid, en wisselen om beurten, gedurende den ganschen nacht, elkander aan het altaar af. Tegen negen ure 's avonds, komt een daartoe bestemd rijtuig hen aan hunne huizen afhalen. Zij zijn minstens vier in getal, de priester en de koorknaap daaronder niet begrepen. Zij brengen vier uren in het gebed door, waarna zij door anderen afgelost worden. Bij deze gewijde oefening wordt als handleiding een boekje gebruikt, dat overdenkingen, gebeden en lofzangen bevat, waarmede zij hunnen bidstond vervullen.

Terwijl de aanwezige priester zorgt, dat alles volgens de bepaalde kerklijke voorschriften plaats grijpt, luidt de

koorknaap ieder uur de klok, teneinde de geloovigen, wáár zij zich ook mogen bevinden, uit te noodigen tot het komen huldigen van het hemelsche Lam. In de daad, dat roerend klokgeklep, te ieder uur van dag en nacht, maakt op het godvruchtig gemoed eenen indruk, dien ik onmogelijk schetsen kan; ja, zelfs tot op de onverschilligsten toe, blijft de inwerking daarvan niet achter; ik zou dit, des noods, met een aantal bewijzen kunnen staven. Nog moet ik hier zeggen, dat er soms ook een loflijke naijver onder de bezoekers van het allerheiligste Sacrament plaats grijpt, ten aanzien van het elkander toevoegen van gebeden tot lafenis der zielen van de afgestorvenen, die den een of den ander meer bijzonder dierbaar zijn. Dit geschiedt soms ook wel ten behoeve van levenden, zoo als ik weet, dat een hunner de gebeden en de H. Communie zijner broeders dringend inriep ten voordeele der bekeering van een misdadiger uit den aanzienlijken stand: de uitkomst heeft zijne verwachting verre overtroffen.

De eeuwigdurende aanbidding van het allerheiligste Sacrament is eene der uitsluitende gloriestarren, maar niet de éénige, aan Rome's kroon: in de hoofdstad des geloofs worden ook nog andere godvruchtige werken verrigt, geschikt, om het zedelijk leven in den boezem der volken te onderhouden, om over de wereld een stroom van genade te doen uitvloeijen, en om de gerechtigheid Gods te ontwapenen in zijnen billijken toorn over de misdaden, alomme op aarde gepleegd. Daaronder telt men de groote gebedsvereeningen ter eere der H. Drievuldigheid, van het vleeschgeworden Woord, van het H. Bloed, van de koningin der Barmhartigheid enzv. Onafgebroken gebeden, overvloedige aalmoezen, verstervingen van allerlei aard, ziedaar de middelen, waarvan zich de vrome broeders bedienen, ter bereiking van hun edel doel. Onder al die verschillende instellingen is er echter

eene, welke ik met een bijzonder genoeg hier eenigzins nader wil aanroeren. In Frankrijk hebben wij waarborgmaatschappijen tegen brand- en hagelschade, tegen overstromingen, tegen het vergaan van schepen, ja, wat niet al meer? Dat alles kan zijn nut hebben; doch eene maatschappij, wier oogmerk het is, om de bron der aardsche rampen te stoppen, door de regtvaardigheid Gods te vermurwen tot barmhartigheid, en zijnen toorn in ontferming te doen overgaan, ik vraag u, is zulk een genootschap niet nuttiger en levert het geen veiliger waarborg op? Welnu: er bestaat te Rome eene vereeniging van onafgebroken gebeden ter afwending van alle geeselen Gods. Al ontbreekt het ons nu ook aan de vereischte bescheiden, om al de stoflijke resultaten, door die instelling te weeg gebragt, met cijfers aan te toonen, dan zal toch niemand dwaas of godloos genoeg willen zijn, om er de hooge beteekenis en de heilzame uitwerking van te durven loochenen.

Bij al de groote middelen, welke Rome dagelijks aanwendt, om de godsvrucht in het hart zijner kinderen aan te wakkeren of levendig te houden, moet nu ook nog een ander gevoegd worden, dat niet minder krachtig en even voortdurend werkt, te weten de vereering der H. Maagd.

Die vereering van de Godlijke Moeder, der bruid Gods en der teedere zuster van geheel het menschdom is de katholieke wereld als de lieflijkste harer pligten ingeschapen. Rome, het treffend toonbeeld der éénig-ware godsdienst, onderscheidt zich ook in dit opzigt boven alle andere steden, stammen en volken. Onmogelijk zou het wezen, om op schrift te brengen dat alles, wat het op tallooze wijze te werk stelt, om zijne heilige liefde en zijn teeder vertrouwen jegens de H. Moedermaagd onafgebroken uit te drukken. Het zij genoeg, te zeggen, dat er geen plein, geene straat, geen steeg, ja

bijna geen huis in geheel de eeuwige stad te vinden is, waar des pelgrims oog niet een beeld van 's Heeren gezegende Moeder ontmoet, terwijl het schilder- en beeldhouwwerk, het verguldsel, de sierlijke verlichting en de bevallige of kernachtige bijschriften, die er aan verbonden zijn, gelijk niet minder de eerbied, door de voorbijgangers er voor betoond, luide getuigen van de godvruchtige stemming, die ook in dat opzigt Rome's bevolking bezielt.

Reken nu daar nog bij, dat op de hoeken der straten zich overal kleine kapellen bevinden, aan de H. Moeder Gods gewijd, waarbij de buurtbewoners, op hunne kosten, voortdurend was- en lamplicht doen branden, en waarvoor men, gedurig aan, op alle uren van den dag en van den avond, personen biddende vindt. Eindelijk verlieze men niet uit het oog, dat Rome niet minder dan zes en zestig kerken telt, toegewijd aan de H. Maagd, en zulks onder de verschillende titels, waarmede de katholieke wereld de eeuwige koningin der engelen en der menschen op aarde vereert. In een groot gedeelte dier tempels worden elken dag, in eenigen wekelijks of maandelijks, en wederom in anderen op onderscheiden tijden talloze godsdienstoefeningen te harer eere gehouden, zoo als: plegtige litanïen, novenen, *tridua*, luisterrijke missen en loven, en wat dies meer zij; en al die plegtigheden getuigen van onbeschrijflijke geestdrift en heiligen godsdienstijver tevens: niet een der Maria-dagen, waartoe zich geen duizenden van allerlei rang, stand en jaren voorbereiden, zoo door retraits, als door vasten en andere goede werken. Behoeft men zich dan wel te verwonderen, dat talloze genaden de vrucht eener zoo teedere liefde zijn?

Doch ook onuitwischbaar is in Rome's hart de dankbaarheid jegens Maria ingegrift. Weenen, door de Turken bedreigd, wordt door Sobieski ontzet. Eenstemmig met den poolschen

veldheer, verklaart de katholieke wereld, dat de eer dier wondervolle zegepraal aan Maria-alléén toekomt. Om haar voor die weldaad te danken, is er, in 1684, door paus Innocentius XI. eene broederschap ingesteld, en sedert dien tijd heeft deze vrome vereeniging geen oogenblik opgehouden, uit naam van geheel Europa, haar het dankoffer toe te brengen. Ieder jaar, op den stichtingsdag, ziet men eene talrijke schaar uit de kerk van den *H. Naam van Maria*, op het Forum van Trajanus gelegen, zich in processie heenbegeven naar de kerk der *H. Maria-der-Overwinning*, om er den lofzang der zegepraal dankend aan te heffen. De paus neemt altijd aan dit edel werk der erkentlijke godsvrucht deel, door, namelijk, de aartsbroederschap plegtig te zegenen, bij het voorbijtrekken van het Quirinaal.

Wanneer de dankbaarheid aanspraak heeft op telkens nieuwe gunstbewijzen, dan, dunkt mij, kan niemand zich verwonderen over de tallooze genade, evenmin als over de schitterende wonderwerken, waarmede Maria veelmalen hare teeder-bemide stad begunstigt. In 1842 zag men een armen bedelaar, die aan beide beenen lam en, even als Eneas van Jerusalem, geheel de stad door bekend was, onafgebroken om genezing smeeken, neêrgeknield voor de Madonna van het paleis-*Cenci*. Als hij, in weêrwil van zijn gedurig smeeken, zijn vurigen wensch on vervuld zag blijven, zeide hij op zekeren dag aan de Godlijke Moeder, in de naïve taal, die aan het italiaansche volksgebed eigen is: « lang reeds kwam ik hierheen, en toch genas ik niet; welnu, het is van daag voor 't laatst: daar liggen mijne krukken: ik ben niet van voornemen, om er mij langer van te bedienen, en ik blijf hier liggen, totdat gij mij het gebruik mijner beenen zult hebben teruggegeven. » Het geloovig gebed roerde den hemel: de kranke is genezen; hij is buiten zich-zelfen van

vreugd, de menigte dringt om hem heen, men schreeuwt het uit, men weent, men jubelt, allen staan van verrukking opgetogen. De Madonna wordt luisterrijk versierd en verlicht, terwijl, drie dagen en drie nachten lang, eene onafgebroken orchestmuziek in welluidende toonen de vreugde des volks en den lof van Haar verkondigt, wier hulpe nimmer te vergeefs ingeroepen wordt. Ik zeide in mij-zelf: als dat in Frankrijk gebeurde, zou niemand er acht op slaan. Doch, ik vergis mij: een ijsskoude twijfel zou op bijna aller lippen zweven, de meesten zouden er de schouders bij ophalen en de dagbladen geen woorden genoeg hebben, om het feit te bespotten en te belasteren: en zulk eene natie, meent men, dat nog een mirakel waardig zou zijn!

II Maart.

Novene van den H. Jozef. — Voorbereiding tot de verschillende kerkfeesten. — Wat Rome elken dag der week te werk stelt ter aankweeking van het zedelijk leven des volks. — Prediking voor de joden.

Toen wij gisteren, tegen het vallen van den avond, na Sint-Paulus-buiten-de-muren (waar statie gehouden werd) bezocht te hebben, terugkwamen, hoorden wij het gelui van een oneindig aantal klokken, die de geloovigen ter kerke riepen. « *Ecco la Novena di S. Giuseppe*; hoor, riep onze gids in vervoering uit, dat is Sint-Jozef's novene. » Het was te laat geworden, om ons onmiddellijk met den aard en de beteekenis dezer ons nieuwe proeve van Rome's godvrucht bekend te maken, en dus stelden wij dat uit tot den volgenden dag, dien wij thans den dag van heden noemen.

Geheel de week door, levert Rome, elken ochtend, telkens een ander middel op, om de godvrucht der geloovigen weêr te wekken of te voeden. Wij willen hier een oogenblik stilstaan bij dit, in de daad, wondervol stelsel van diep doorzigt en hooge menschenkennis, waarvan het resultaat is, dat achtervolgens alle roerselen van het hart worden aangedaan, de eentoonigheid vermeden en een geschikt voedsel geleverd wordt, naar ieders smaak, hoe verschillend en moeilijk te treffen die ook wezen moge. Aangezien de gelegenheid er zich thans voor aanbiedt, zal ik beginnen met een woord van de Sint-Jozefs-Novene te zeggen. Vroegtijdig reeds bevonden wij ons aan den voet van het kapitoel, en nu omhoog gaande langs de steile glooijing, die eenmaal den vreeslijken naam der *Verzuchtingsplaats* droeg, kwamen wij weldra aan de kapel van Sint-Jozef-*de'-Falegnami*, een heiligdom, toebehoorende aan de broederschap der timmerlieden, en dat op de Mamertijsche gevangenis is gebouwd. Het mogt mij gebeuren, het H. Misoffer te kunnen opdragen op de plekzelve, waar de HH. Petrus en Paulus, als Nero's gevangenen, hunnen godlijken Meester zoo roemvol beleden. De opgekomen geloovigen bestonden grootendeels uit ambachtslieden, en het was, in de daad, roerend en siachtlijk, hen eerbiedig de litanie te hooren zingen ter eere van hunnen doorluchtigen patroon.

De H. Jozef verheft zoowel den arme als den handwerksman in de oogen der wereld, terwijl hij tevens de patroon is van den goeden dood, wenschlijk voor allen, maar meer bijzonder nog voor hen, die den levenslast moeten dragen onder de verzengende hitte des daags; en uit dit tweeledig oogpunt beschouwd, is des Heeren voedstervader de beminde patroon van het volk. Dien ten gevolge kon men dan ook hetzelfde schouwspel, waarvan wij thans ooggetuigen mogten

zijn, te gelijkertijd op verschillende plaatsen der eeuwige stad, opmerken: zoo, bijvoorbeeld, vonden wij het bij de Weezen op Ara-Coeli, bij de Stervenden, bij den Goeden Dood, in Sint-Nicolaas-*in-Arcione*, in de Rotonde, in *Lungara* over den Tiber, in den H. Naam van Maria, in *Santa-Maria-in-Monticelli*, in Sint-Stefanus-*del-cacco*, in den H. Franciscus van Paula-*dai-Monti*, in de HH. Engelbewaarders, en in de H. Maria-*del-Pascolo*: alomme werd er gebeden, gebiecht en gecommuniceerd.

Die novenen, *tridua*, *retraites*, met een woord, al die zorgvolle hulpmiddelen, zoo zeer vermogend ter opwekking van het godsdienstig gevoel des volks, worden door Rome vooral aangewend bij het naderen der hoogtijden en voorname feesten, zoo van den Verlosser als van zijne godlijke Moeder en der heiligen, in het algemeen. In den loop van het jaar telt men, behalve de gewone godsdienstoefeningen, vijf en tachtig openbare novenen en vijf en zeventig plechtige *tridua*. « Het geloof der volken (zoo zeide men ons te dezer zake) vindt voedsel in uitwendige handelingen, zoo als pelgrims-togten, broederschappen, feestplegtigheden, met een woord, in al dergelijke bedrijven, waaraan geheel het volk deel neemt; en wat nu is er in Frankrijk van de godsdienst geworden, sedert dat alles werd afgeschaft? Met het uiterlijke is te gelijkertijd het innerlijke verdwenen! » — Intusschen schijnt Rome vooral eene hoofdzaak te maken van de nagedachtenis der overledenen, zoodanig, dat men niet dan met diepe roering op het papier kan brengen dat alles, wat deze teedere moeder te werk stelt ten behoeve van haar ontslapen kroost. Het zij genoeg, dat ik hier bij al het vroeger gezegde nog voege, dat, gedurende de acht dagen, die het allerzielenfeest volgen, tallooze offers van goede werken en gebeden gebragt worden door *alle* godvruchtige vereenigingen, enkel tot zielelafenis

van hen, die ons in den dood zijn voorgegaan. Alomme ziet men in overvloed giften toestroomen, om gedurige missen te doen opdragen voor de overleden broeders en zusters, waarbij scharen van geloovigen niet slechts door het gebed, maar ook door het deelnemen aan de HH. Sacramenten zich ijverig werkzaam betoonen in de christlijke toepassing van deze Gode gevallige liefdediensten, waarbij Rome-zelve, terwijl het de godvrucht zijner kinderen vurig aanwakkert, tevens met het loflijkste voorbeeld voorgaat, door octaaf-missen, gebeden en leering, gehouden in de kerken van den H. Gregorius, op *Monte-Coelio*, in die van den Goeden Dood, *del Suffragio*, in *Via-Giulia*, de Rotonde, van St. Nicolaas *in-Arcione*, van den H. Naam van Maria, van Jesus en Maria in den *Corso*, van de HH. Engelbewaarders, van Santa Maria-*Sopra-Minerva*, van den H. Laurentius *buiten-de-muren*, van den H. Andreas-*delle-Fratte*, der H. Maria van Mirakel, van Sint Laurens *in-Damaso*, van *Ara-Coeli*, van Sint Agatha *in-Trastevere*, gelijk ook nog in vele andere kerken, alsmede op een aantal begraafplaatsen, en in het Colosseum, waar elken dag de roerende plegtigheid van den H. Kruisweg plaats vindt.

Op die wijze nu weet Rome, te allen tijde, de aandacht der geloovigen te boeijen en te vestigen op de belangen der eeuwigheid, en zoo dan ook gaat er het leven der bevolking voorbij in gedurig afwisselende en daardoor altijd verlevendigde vrome gevoelens en gewaarwordingen, enkel doelende op heiliging van handel en wandel, en iederen dag der week den christen stemmende tot de behartiging van zijn bovenaardsch belang.

Doch bovenal de zondag is rijk in hemelschen troost: hij zij, wie hij zij, voor iedereen, die om kracht, om licht, om liefde, om moed of om genade komt smeeken, levert die eerste dag der week een schat van zaligheid op, niet slechts

voor de aarde, maar hoofdzakelijk voor den oogenblik, wanneer de levensweek voor goed zal worden gesloten, en eene nieuwe week staat geopend te worden, doch die duren zal tot in eeuwigheid. Op de altaren van twintig onderscheiden kerken zit God plegtig ten troon, en wacht er de geloovigen, om Hem eerbiedig te naderen in het gebed. In de kerk der HH. Engelbewaarders, even als in die van *Santa-Maria-del-Suffragio* wordt hoofdzakelijk gebeden voor den Goeden Dood, terwijl in vijftien andere heiligdommen meer bepaald wordt afgesmeekt de gave des geloofs, der onderwerping, maar vooral de groote deugd der lijdende menschheid, het geduld. Tot dit laatste doeleinde wordt den geloovigen aanhoudend gelegenheid gegeven bij het ootmoedig bezoek van den smartlijken kalvarieberg, zoo in het Colosseum, als op de begraafplaats van *Monte-Janiculo*.

De maandag vestigt zijne godsdienstige aandacht op de zielen der afgestorvenen, en, om daartoe krachtig meê te werken, wordt het allerheiligste Sacrament in de navolgende kerken uitgezet: in die der H. Apostelen op *Ara-Coeli*, in Sint-Antonius van Portugal, in Sint-Andreas-*della-Valle*, in de kerk *del-Divin-Amore*, bij het Borghese-plein, in Sint-Michiel *in-Borgo*, en in Santa-Maria *in-Publicolis*. Aan het bezoek van al deze kerken, is voor hen, die daar aandachtig hunne gebeden komen uitstorten, een volle aflaat verbonden toepasselijk op de zielen in het vagevuur.

De dingsdag is toegewijd aan de verlevendiging van den christlijken moed, bij de herinnering, dat de strijdende kerk op aarde een magtigen steun in de heiligen der triomferende kerk bezit, die haar van uit den hemel bijstaan. De H. Anna, de vermogende moeder der alles-vermogende Maria, de H. Antonius van Padua, als beschermer van des christens tijdelijke belangen, bieden hem hunne diensten en hunne

hulp welwillend aan, terwijl hij in de kerk van *Sinte-Anna-del-Borgo*, in die van den H. Antonius van Padua, en in *Sint Andreas-delle-Fratte*, gelijk ook nog in zeven andere kerken, het Allerheiligste zal vinden uitgezet.

De woensdag roept de huisvaders naar den H. Jozef heen, als voor hen het schitterendst voorbeeld ter navolging. Het allerheiligste Sacrament wacht te dien einde de geloovigen in negen kerken, bepaaldelijk in *Sint Jozef-della-Lungara* en in de kapel der *Rotonda*, toegewijd aan den voedstervader van Gods Zoon.

De donderdag is de dag, waarop de Zaligmaker-zelf ieder, die zucht, en elk, die weent, tot zich roept, met andere woorden, al het Adams kruost. De kerken van *Sint Nicolaas-in-Carcere*, der Weezen, van *Sint Agatha-in-Suburra* en van *Sint-Laurens* openen te dien einde hare deuren, terwijl in *Santa Maria-in-Campo-Carleo* het geschiedverhaal van 's Heeren laatste avondmaal treffend wordt herhaald.

Vrijdag, de dag van smarte en van berouw, aanschouwt den gekruisten Zaligmaker-zelfen op tallooze altaren, en daarbij de Moeder der Smarten, in wier boezem ontelbre geloovigen hunne bekommernissen vertrouwlijk komen uitstorten, opdat de godlijke Moedermaagd ze tevens met hun berouw moge overdragen aan haren beminden Zoon, en van Hem vergiffenis hunner zonden afsmeeken. De rozenkrans der zeven Smarten of Weeën wordt daartoe plegtig gebeden in *Santa-Maria-in-Via*, in de kerk van den H. Franciscus van Paula, van den H. Augustinus, en van den H. Thomas-*in-Parione*. In den H. *Andreas-delle-Fratte* en in *San-Carlo-de-Catinari* wordt oefening gehouden door de broederschap van het H. Hart, en in de kerk *di Gesù* worden de getijden gehouden door de broederschap van den Goeden Dood. De vrome broederschap *del-Gonfalone* bidt den Zaligmaker, in het

Oratorium der HH. Petrus en Paulus, een der schitterendste van Rome, om verlichting en bevrijding der arme slaven. In Santa Maria-in-Monticelli wordt voor de stervenden gebeden; in het Oratorium van den gekruisten Godmensch, *Via-di-S. Isidoro*, bidt men om de bekeering der zondaars, voornamelijk van hen, die in hun uiterste liggen. Gelijktijdig houdt de geloovige menigte overal, in grooten getale, den H. Kruisweg, in het Colosseum, in Santa-Prasseda, in de kerk van den H. Verlosser, bij den H. Lodewijk der Franschen, en in Sinte Helena-de'-*Cesarini*; — middelerwijl weërgalmt Sint-Pieter van het trotsche *Vexilla Regis*, diep treffend aangeheven voor Michel Angelo's meesterstuk, de *Madona-della-Pietà*.

Maar zaturdags, zie, daar troont vreugde, aardse en hemelsche blijdschap op heel Rome's glanzend gelaat: het is de dag van Maria, die alle Madonnabeelden met feestlicht en feestgroen ziet tooijen, terwijl, zoo mogelijk, méér nog dan op andere dagen, de vurigste beden zich van uit alle punten der H. Stad hemelwaarts verheffen tot haar, de Maagd, vol van genade. Des ochtends wordt er hoogmis gedaan in Sint Jan-dei-*Fiorentini*, ter eere der H. Moeder Gods, tot afwendig van groote rampen, als, onweder, oorlog, en heerschende ziekten; het katholiek geloof wendt zich daarvoor tot haar, die den almachtigen wereldregeerder toe kan spreken met het lieflijk-klinkend, en vrede-ademend woord: *mijn Zoon!* 's Avonds weërgalmen de wanden van tallooze tempels, aan de Koningin der engelen en de Troosteresse der bedrukten gewijd, van roerende smeekgebeden en verheerlijkend lofgezag. Vooral trekt de schoonste en tevens de bevalligste van al de kerken, door Rome ter eere der H. Maagd gesticht, te weten, *Santa Maria Maggiore*, de godvruchtige menigte tot zich, en dáár is het, dat men eene onafzienbare schaar de

verheven litanie der H. Maagd van Loretto hoort zingen, zoo roerend eenvoudig, en daardoor zoo treffend verheven, dat men zou meenen, oorgetuige van den zang der engelen te zijn.

Middelerwijl Rome, voor Juda's doorluchtige dochter dus den blijden lofzang aanstemt, kan het toch niet gedoogen, dat Abraham's droevig kruost geen deel aan der christenen vreugde hebben zou; de eeuwige stad noodigt het dus uit, om haar geestlijk genoeg te komen deelen, en in Maria zijne doorluchtigste zuster te erkennen, de moeder van zijnen God. Alle zaturdagen heeft er, in de kerk van den H. Engel-in-Pescheria, godsdienstig onderrigt voor de Joden plaats. Het derde gedeelte, ten minste van die boven de twaalf jaren oud zijn, is verplicht, het bij te wonen. Een dominicaner, doctor in de H. godgeleerdheid, en die grondig in het Hebreeuwsch ervaren is, verklaart bij die gelegenheid het oude testament, en vooral die profeciën, welke op de komst en de eigenaardige kenmerken van den Messias doelen, terwijl hij hun aantoot, dat al deze voorspellingen zich verwezenlijkt hebben in het leven van Jesus-Christus, onzen Heer. Talrijke bekeeringen, en vooral in de laatste jaren meer dan ooit, zijn de vrucht dezer liefderijke instelling van paus Gregorius XIII. Doch er is voor de Joden nog eene andere, niet minder welsprekende prediking, en welke zij alle dagen hooren kunnen, te weten: vóór de kerk, die naar de groote poort van het joden-kwartier (Ghetto) gekeerd is, staat een kolossaal crucifix geplant, en daar rond staan aan beide zijden, in 't Latijn en in 't Hebreeuwsch, met groote letters, deze woorden van den Zaligmaker, door Isaias uitgesproken, te lezen: « *Expandi manus meas tota die ad populum incredulum*: ik heb, geheel den dag door, mijne handen naar het ongeloovig volk uitgestrekt 1). » De Jood van Rome

1) Isai., C. LXV, 2.

kan zijne wijk niet uit komen, zonder dat beeld voor zich te zien, en zonder die roerende woorden te lezen, wier heilrijke herinnering hem, ook in weêrwil van zich-zelfen, meermalen verontrustend bezig moet houden, zelfs te midden der hem zoo bijzonder eigen, ja, aangeboren handelbedrijvigheid.

12 Maart.

Mis in Sint-Nicolaas-in-Carcere. — Vereeniging van den H. Aloysius van Gonzaga. — Het werk *delle Pericolanti*. — Aanmerkingen. — Zede-statistiek.

Vóór acht ure bevonden wij ons reeds, even als daags te voren, aan den voet van het Kapitoof. Ik weet niet, welk eene geheime aantrekkingskracht dit oord voor den christenreiziger heeft: men schept er behagen in, om zijn gebed uit te storten op de plaats-zelve, waar, alle dagen, zoovele eeuwen lang, het heidendom zijne trotsche praalvertooningen bielde: levendig voelt zich het hart gestreeld door het vereeren van den waarachtigen God, op de bouwvallen der afgodentempels, en om in de romeinsche kerkers der grijze oudheid de roemvolle strijders te huldigen, wier moed de kluisters van 't menschedom verbrak. Het spoor eener tallooze menigte volgende, kwamen wij aan Sint Nicolaas-in-Carcere, waar het statie-dag was. Zoo als de naam van dit bedehuis het aanduidt, bevonden wij ons hier ter plaatse, waar eens eene gevangenis stond, bestemd, gelijk men meent, voor gegijzelden om schuld; en zoo dan vereert thans het christendom, op de plek, waar eenmaal de woeker dikwerf zijne rampzalige slagtoffers zoo wreedaardig knevelde en kwelde, een heilige, die de vader van weezen en ongelukkigen was. En alsof de Voorzienigheid de menschenliefde van Myra's grooten bisschop

zichtbaar voor elks oog wilde doen voortleven, zoo levert zijn gebeente, dat, in het koninkrijk Napels, te Bari, bewaard wordt, eene wonderdadige oliestof op, die kranken tot geneesmiddel strekt. De hooge vereering, welke geheel Europa dezen Vincentius van Paulo in het Oosten bestendig toedraagt, is algemeen bekend, doch misschien minder weet men, dat, in het Westen, Rome allereerst hem ter eere eene kerk heeft gesticht. Onder het hoogaltaar rusten, gedeeltelijk, de lichamen der doorluchtige martelaren Marcus, Marcellinus, Faustinus en Beatrix. Het uitgestelde Allerheiligste, de tegenwoordigheid dier beroemde martelaren, de herinnering aan den grooten bisschop, de half heidensche naam, dien het heiligdom voert, ziedaar redenen genoeg, om des christens gemoed diep te roeren, en hem, als 't ware, te kluisteren aan den voet van het altaar, waar eene groote schaar van mannen en vrouwen uit de volksklasse was heengestroomd, en zich in 't vurigst gebed verdiepte, als klonk hun eene stem in het binnenste, dat zij dáár tot een hart spraken, gevoelig voor ieders behoefte en leed. Wij begaven ons vandaar naar het Romeensch Collegie, met het doel, om er eenig narigt te bekomen betrekkelijk de vrome vereeniging van den H. Aloysius van Gonzaga.

Er is in 's menschen leven een tijdperk van zeer gevaarlijken aard, waarin de lichtzinnigheid dikwijls tot misdaad voert, en waarvan Tasso zeide:

Nella florida età quando più l'uom vaneggia.

Dit tijdperk nu is beslissend, zoowel ten goede als ten kwade, en niet alleen in het Boek der Spreuken, maar ook in dat der ondervinding staat geschreven: de jongeling zal tot aan zijn graf het spoor volgen, waarop hij zijne eerste schreden heeft gezet. Rome's liefderijke zorg houdt dan ook steeds over dat tijdperk een teeder wakend oog; en strekt

zijne liefde zich ook al tot iederen leeftijd uit, zoo tracht het toch vooral de jongelingschap in 't bijzonder beschermend te leiden. Om nu niet te gewagen van wat zij in de leerscholen en andere inrigtingen van opvoeding en onderwijs voor het ontlukend manlijk geslacht te werk stelt, dag en nacht door, — zoo zal ik hier voor den oogenblik slechts alléén spreken over de vereeniging van den H. Aloysius van Gonzaga voor de jongelingen, en van de instelling *delle Pericolanti* voor de jonge meisjes.

Onder de bescherming van een engelreinen, jeugdigen heilige, die den roem en de vreugde der Romeinen steeds uitmaakt, kwam eene talrijke vereeniging van jongelingen tot stand, wier doel het is, moedig met al de gebreken, aan hunnen leeftijd meer bijzonder eigen, te strijden, zooals zinlijkheid, vadsigheid, verwaandheid, en het najagen van allerlei wereldsch vermaak. Elken zondag komt de jeugdige en vrolijke makkerschap bijeen, om te zamen te bidden, te leeren en zich onderling te vermaken. De voorgangers of aanvoerders van dit kleine leger geleiden deze keurgelederen in den fraaijen tuin, onder den naam *de' Cerchi* bekend, en daar ziet men dan dien vrolijken troep ongekunsteld, als jongens van vijftien jaren, zich aan allerlei soort van onschuldige spelen overgeven, totdat, eindelijk, hunne uitspanning, weér even als in 't begin, met het gebed besloten wordt. Bij het stadwaarts keeren, loopt het gesprek steeds over een of ander gewijd onderwerp, en heeft dit meestal de herinnering aan de teedere liefde van de Koningin der maagden ten doel; terwijl, hoe meer de feestdag van hun patroon nadert, des te vuriger ook hun ijver toeneemt in het betrachten, ieder van de pligten, verbonden aan zijnen stand. De zes zondagen, die den feestdag van den H. Aloysius van Gonzaga voorafgaan, zijn als zoovele proefdagen van heiligen

wedijver in het trachten, wie van allen hem wel het meest vereeren zal: gebedsvereening, het naderen tot de H. Sacramenten, en wat van dien aard al meer is, wordt daartoe op 't ijverigst aangewend.

Eindelijk, daar verschijnt de groote dag: men begeeft zich naar den zoo zeer geliefkoosden tuin, waar, te midden in, een prachtaaltaar is opgerigt, en waarop een komfoor brandend zich vertoont. De jongelingen scharen zich in een wijden kring er rond, terwijl, intusschen, bij afwising, vrolijke muziek zich in welluidende toonen hooren doet, opgevolgd door koorgezang, tot lof van den hemelschen vriend aangeheven, en waarin zijne deugden, zijne goedheid, zijne mirakelkracht luide verkondigd en gehuldigd worden. Daarna, evenwel, vangt er eene plegtigheid aan, even ernstig als kinderlijk roerend van aard: al de leden der broederschap, hier aanwezig, hebben, namelijk, een grooten brief in de hand, gesloten in een fraaijen omslag met allerlei figuren versierd, en voorts met lint en gouddraad omwonden: zoo-genaamd een berigt van de aarde aan den hemel. In dien brief brengt de jeugdige schrijver, behalve zijne hulde, ook ernstig ter sprake al de goede voornemens, welke hij op aarde verlangt te bewerkstelligen, terwijl op het adres te lezen staat: Aan den Heiligen jongeling Aloysius van Gonzaga, in het Paradijs. (*Al Santo Giovane Luigi Gonzaga, in Paradiso.*) Op een door de muziek gegeven teeken, treden allen naar het altaar heen en leggen te zamen hunne brieven in de vlammen van het komfoor, en ziet men, te midden van wierookwalmen, onder feestgeluid, het vuur de heilige geloften omkronkelen, en de wind ze omhoog voeren in tintelende vonken, die ten hemel streven, terwijl de vreugdedronken jongelingschaar de lucht van hare juichtoonen vrolijk weërgalmen doet.

Geheel het jaar door, zweeft de gelofte van den feestdag hun voor den geest, waarvan de schoonste vruchten het gevolg zijn, vooral daar deze vergezeld gaan van het vermogend gebed, door den magtigen beschermbeër der jeugd aan den troon des Eeuwigen neêrgelegd, in blakende liefde voor de hem zoo dierbare jeugd. Ziedaar, onder anderen meer, de heilrijke gevolgen van dit feest, dat, al had het ook slechts alléén de verdienste van te werken op de kinderlijke verbeelding, en de jongelingschap vermaak te doen vinden in schuldlooze uitspanning, die bij anderen zoo ligt in kwaad, ja, tot misdrijf ontaardt, zoo zou de uitwerking en invloed er van reeds ieders lof volkomen waardig wezen. De mensch, maar vooral het kind, heeft aan feestgenoegen behoefte; en ik vraag u, wat is er sinds het aankomend geslacht van kinderen tot denkers is vervormd, en de zoogenaamde onnoozele kerkfeesten voor de jeugd verloren zijn gegaan, — ik bid het u — wat is er sinds geworden van zijne vermaken, gewoonten, zeden en geloof?

Uit het Romeinsch Collegie begaven wij ons naar den Janiculus, om er het gesticht *delle Pericolanti* te gaan bezoeken, dat voor de jonge meisjes hetzelfde is, wat de vereeniging van den H. Aloysius van Gonzaga voor de jongelingen ten doel heeft. Zoodra de pastoor eener gemeente ontdekt, dat er hier of daar een jong meisje of jonge weduwe in *gevaar* verkeert, door in de wereld te blijven, zoo is hij verplicht, daarvan aan de oversten dezer stichting kennis te geven, die alsdan de in *gevaar* verkeerende persoon (*la Pericolante*) voor korter of langer tijd, al naar de omstandigheden het vorderen, liefderijk opneemt. Tegen het laatst der vorige eeuw werd deze inrigting tot stand gebragt door den ijverigen Francesco Cervetti, die in liefde wedijverde met den door ons vroeger loflijk herdachten *Tata Giovanni*. En zoo dan was dit liefdegesticht het voorwerp der vaderlijke

zorgen van paus Pius VI., wiens thesaurier, Mgr. Ruffo, er eene zijde-fabriek tot stand bragt, waar de kooplieden zeer hoog meê loopen, terwijl een vijfde gedeelte der winst ten voordeele komt van de jeugdige handwerksters, en de rest wordt aangewend tot onderhoud en ten voordeele van het etablissement. Wij vonden er een getal van vijftig meisjes. Intusschen zijn er ook nog andere soortgelijke inrigtingen, alhoewel op kleiner schaal, in de verschillende parochiën der stad voorhanden. Zoodra het gevaar geweken is, keeren de *Pericolanti* weder tot hare familie terug, met dit gevolg, dat meestal zij, die eene ergernis en smaad der maatschappij dreigden te worden, nu voortaan zoowel de Kerk, als haar geslacht tot vreugde en sieraad zijn.

Ziedaar dan nu, in korte trekken, de algemeene en bijzondere hulpmiddelen, welke Rome bezigt, om onder zijne kinderen het zedelijk leven te kweeken, te voeden, uit te breiden en te bestendigen. En wat nu is de slotsom van dit alles? Wanneer men geloof hechte aan wat sommigen daarvan zeggen, dan zouden de romeinsche zeden niet veel beter zijn dan die van alle andere natiën, waarop de godsdienst het grootste deel van haren invloed heeft verloren; en, zoo voort redenerende, komt men dan tot het besluit, dat, 1°) de Romeinen een volk zijn van lage huichelaars, die, in weêrwil van zoovele bronnen ter zedelijke verbetering, te naauwernood opwegen tegen volkeren, die van zulke magtige hefboomen volkomen verstoken zijn; en, 2°) dat het christendom er geheel en al, of tenminste nagenoeg volkomen, dood is, uithoofde van de onmagt zijner hulpmiddelen ter bevordering van het zedelijk geluk eener beschaafde maatschappij. Op grond dus van zulk eene redenering, wordt, natuurlijk, het doemvonnis over dat alles, wat de godsdienst te Rome verrigt, met trotsche verachting uitgesproken; dat

vonnis treft allereerst de H. Stad, maar, in de daad, de godsdienst-zelve het meest.

Ik heb tegen dat alles slechts één bezwaar in te brengen, namelijk, laat ons de statistiek eens nagaan, teneinde te zien, wat deze ons ten opzichte van het cijfer der hier of daar gepleegde misdaden leert; en, wat nu zegt zij ons? Dat, terwijl in de twee hoofdsteden der hedendaagsche, zogenoemde groote wereld, Londen en Parijs, de kindermoord nagenoeg dag op dag voorkomt, die gruwel te Rome nagenoeg onbekend is; — terwijl men te Parijs jaarlijks tusschen de vier en vijf honderd, en te Londen nog meer, zelfmoorden pleegt, heeft men er, in een tijdsverloop van vijf en twintig jaren, te Rome slechts elf op te teekenen gehad, en daaronder dan nog wel vier, die bedreven werden in ijlede koorts; — terwijl te Parijs het getal der vondelingen van een tot drie ten honderd, en te Londen van een tot twee percent bedraagt, zoo staat het te Rome slechts van één op vijf honderd geboren; — terwijl men te Parijs, helaas, niets bevreemdends er in ziet, dat een stervende, met de onverschilligheid van het reedeloos vee, de eeuwigheid te gemoet ziet, zonder er aan te denken, om zich met God en met de menschen te verzoenen, aan wie beiden men zoo aanhoudend zich vergrepen heeft, vertoont zulk een droevig schouwspel zich te Rome niet dan bij zéér groote uitzondering; — eindelijk, terwijl allerlei soort van buitensporigheden in Frankrijk de krankzinnigengestichten met tachtig ten honderd, en in Engeland met nog meer slagtoffers bevolkt, zoo kan men te Rome, in weérwil der warmte van het klimaat en de daardoor meerdere levendigheid van bloed, toch niet meer dan een van de zes dier ongelukkigen op hare rekening stellen.

De kindermoord, het te-vinden-leggen, de zelfmoord, de verstokte onboetvaardigheid op het sterfbed en de krankzin-

nigheid ten gevolge van allerlei uitpattingen, ziedaar, men kan het niet loochenen, de groote kenmerken der zedeverbastering, zoo in de groote steden, als bij een volk in het algemeen; — en, daar nu van alle wereldsteden Rome het minst die kenmerken van verval oplevert, zoo mag men het er voor houden, dat de Romeinen geen volk van lage huichelaaers zijn, even zoo, ja, méér nog verbasterd dan natiën, waar het christendom niet heerscht; verder mag men daaruit ook nog besluiten, dat te Rome het christendom niet dood is of op sterven ligt, maar, in tegendeel, dat Rome's godsdienst overal, waar het haar slechts vergund is, haren invloed vrij uit te oefenen, het Adams kroost verhindert van terug te storten in den afgrond dier zedelijke verbastering, waaruit zij het vóór achttien eeuwen heeft opgebeurd; en mag men, eindelijk, tot dit besluit komen, dat Rome, in weérwil der verpeste begrippen en nog afschuwlijker voorbeelden, welke het van elders ontvangt, steeds is en blijft de bij uitnemendheid heilige en wezenlijk heiligende stad.

Het zou, in de daad, ongerijmd wezen, om al zijne inwoners tot heiligen te willen maken, maar, te midden hunner strafwaardigste euveldeeden, behouden ze toch in den regel altijd ééne eigenschap, die de weldadige vrucht is der christlijke opvoeding en van de godsdienstige gewoonten, die er heerschen: wij bedoelen het berouw. « Even als gij, Franschen, — zeide ons een man van groot verstand — zoo hebben ook wij, Romeinen, het ongeluk van allerlei fouten te begaan; maar niet, even als gij, kunnen wij er zonder berouw bij blijven voortleven. » Vroeg of laat, spreekt de stem van het geweten den schuldige toe, en doet hem op het pad der deugd terugkeeren, maar vooral behaalt die stem in de ure des doods er op den zondaar eene beslissende zegepraal. Door de ondervinding gestaafd, is deze opmerking ook nog daarenboven

schitterend bevestigd geworden door de bekentenis, welke een niet verdachte getuige daarover heeft afgelegd. Een bekend lid (C... D...) onzer geheime genootschappen en tevens, zeer natuurlijk, een hevige revolutionair, doorkruiste den Kerklijken Staat, om daar voor de gelederen der Carbonari te werven; na zich, twintig jaren lang, alle mogelijke moeite gegeven te hebben ter bereiking van zijn doel, schreef hij: « met die Italianen is niets aan te vangen: men meent ze gewonnen te hebben, doch, ééne ligte koorts of ééne goede preek is genoeg, om ze ons weér te doen ontsnappen, en daarmee gaan ze op nieuw ter biecht, en alles is voorbij! »

13 Maart.

Mis in Sint-Stanislaus-Kotska. — Rome's liefdadigheid ten opzichte van het zedelijk leven. — Gevangenen. — Bezoek op den Engelenburgt, op het Capitool, in de Thermen van Diocletiaan. — Aartsbroederschap van den H. Hiëronymus. — Gevangenis der *Via-Giulia*.

Die den uitgestreken muur van het Quirinaal-paleis langs komt, om afwaarts naar de Vierbronnen-straat te gaan, verzuime niet, de op zijne linkerhand gelegen Sint-Andriëskerk te bezoeken, een echt kleinnood, de aandacht van den kunstenaar zoowel als van den christenreiziger waardig. Intusschen moet ik hen, die door jesuitenvrees bevangen zijn, vooraf waarschuwen, dat deze paters dáár eene verblijfplaats hebben: men vindt er jongen, en men vindt er ouden, levenden en dooden. De prins Camillo Pamphili deed in 1678 deze kerk tot een noviciaat voor de beroemde orde bouwen. De gevel, in korinthischen stijl opgetrokken, is versierd met een fraai cirkelvormig portiek, door twee jonische kolommen geschraagd. Het binnenste des heiligdoms, is geheel en al met

kostbaar marmer bekleed, en, daarenboven, versierd met rijk frescowerk, terwijl de vorm van het gebouw rond is. Behalve verscheiden andere meesterstukken van schilderkunst, vindt men boven het hoog-altaar een tafereel der *Kruisiging*, door Bourguignon, en in de kapel van den H. Stanislaus, diens *Afbeeldsel* door Carlo Maratto. Van af den bodem tot hoog in het gewelf toe, schittert deze kapel van verguldsel en van keurgesteenten, maar het schoonste sieraad is het ligchaam-zelf van den Heilige, dat, onder het hoofdaltaar, in eene rijke tombe van *lapis-lazuli* bewaard wordt. Het was mij vergund, dáár het H. Misoffer op te dragen: levendig stelde ik mij al mijne jeugdige vrienden in Frankrijk hierbij voor den geest, en vurig beval ik hen in de bescherming van den engelachtigen Heilige aan.

Na de Mis, geleidde een der paters ons het ruim en luchtig noviciaat-huis rond, waar wij de kamer van den H. Stanislaus, die tot eene kapel ingerigt werd, bezochten. Te midden in ligt het beeld van den Heilige op zijn doodbed uitgestrekt, met hoofd, handen en voeten van het schoonste witte marmer; zijn kleed is van zwart, de matras met de kussens van geel marmer gebeiteld, een meesterstuk van Le Gros, zoodat ik, gelijk ieder, die het aanschouwt, werkelijk aan de sponde van een stervende meende te zijn. Aan de wanden wordt het schrift van den heilige, in lijstwerk opgehangen, zorgvuldig bewaard, en meent men daarin, als 't ware, nog de stem te hooren, die zoo roerend tot het hart van elken echten katho- liek blijft voortspreken, met hetzelfde onvergeetlijke woord, dat voor altoos in het geheugen der christenheid zal blijven bewaard, te weten: Op Maria hemelvaart van het jaar 1568, stond de H. Stanislaus, gelijk hij-zelf zulks voorspeld had, gereed, om in den hemel het feest van de Koningin der Engelen te gaan vieren; daar naderde hem de overste van

het huis, door al de novicen omringd, en beval hem, krachtens de verplichting tot gehoorzaamheid, om te zeggen, wat hij toch gedaan had, en wat men doen moet, om van de H. Moeder Gods de gunsten te erlangen, waarmeê hij zoo rijklijk was bevoorregt geworden. De stervende antwoordde: « *Quidquid minimum, dummodo sit constans* . ook de geringste hulde, doch die slechts aanhoudend zij. »

Gisteren hebben wij de schets voleind van de middelen, welke Rome aanwendt, om het zedelijk leven in zijne kinderen te onderhouden; nu bleef ons nog over, te zien, wat het bewerkstelligt, om hen, die daarvan afgeweken zijn, er toe terug te brengen. Ik spreek niet van zondaren, die de genade missen, ofschoon de vroeger aangeduide geestlijke hulpbronnen tot het terugbekomen daarvan, zoo mogelijk, allerkrachtigst kunnen werken; maar ik bedoel den strafschuldige, op wien de hand der justitie rust, of wel de vrouw, die in het verborgen de ergernis van haar eervergeten leven boet. Anderen dan ik hebben reeds meer of minder juist met lof over Rome's gevangnissen gesproken, daarbij alleen lettende op haar stoflijk doel; doch, ik vraag het, welke reiziger, ofschoon zelfs daartoe met een bepaalden last vereerd, heeft het oorbaar geacht, om de middelen bekend te maken, waarvan Rome zich bedient, teneinde den misdadiger tot de zedelijke vrijheid terug te brengen, dat wil zeggen, tot het pad der deugd? En toch kan de meesteres der volken hun ook dáárin tot een navolgenswaardig voorbeeld strekken, hoe die heilige pligt moet worden vervuld, ja, zoo men wil, dat moeilijk vraagstuk volkomen kan worden opgelost.

Om te beginnen, heeft Rome, het eerst van allen, *dat* boetestelsel aangenomen en toegepast, hetwelk men kan beschouwen als het meest-geschikte middel tot zedelijke verbe-

tering van gevangenen. Nergens ter wereld is dit stelsel beter begrepen en verstandiger gebruikt dan te Rome. Zijne gewone gevangenen zijn geene kerkers, waar de mensch, onder den ijzeren arm van brutaal geweld, geheel en al verdierlijkt wordt; integendeel, zij geven den ongelukkige, die daar zijne tijdelijke straf ondergaat, alle middelen aan de hand, om tot het zoo noodig gevoel van eigen waarde terug te komen, berouw te krijgen over het gepleegde kwaad, en moed te scheppen tot terugkeer in het goede spoor. Innig overtuigd, dat het christendom-alléén ieder in het bijzonder, gelijk de menschheid in het algemeen, behouden kan, zoo roept Rome de magtige hulp daarvan dan ook uitsluitend in. Voor de godsdienst staan de deuren van alle gevangenen open: zij spreekt en zij handelt er volkomen vrij. Elke kerker heeft zijne bijzondere geestlijken, die, als ware beschermengelen, nacht en dag, gereed zijn, om troost, bemoediging en algeheele genezing te schenken aan zielen, die dikwerf méér rampzalig, dan wel strafwaardig zijn. Elken morgen wordt er gemeenschaplijk gebeden en daarna het H. Misoffer voor de gevangenen opgedragen, waardoor de veroordeelden gedurig-aan herinnerd worden aan de hooge waarde hunner onsterflijke ziel, aan de grootsche bestemming van den mensch voor de eeuwigheid, en aan de altijd barmhartige goedheid van hunnen hemelschen Vader. Daarbij komen dan nog regelmatig godsdienstoefeningen, vergezeld van geestlijk onderhoud en onderrigt, teneinde langs dien weg van lieverlede tot zelfs in de verstoktste gemoederen en meest-benevelde verstandenen gevoel en begrip te wekken van den toestand, waarin zij verkeeren, en zucht, om daaruit los te geraken en terug te komen op het eenig goede pad.

Met deze gedurige aankweeking van het zedelijk beginsel in den gevangene, paart zich voorts jaarlijks een nog sterker

prikkel ter bereiking van het verheven doel, en draagt, vroeg of laat, altijd de verlangde vrucht: in elke gevangenis wordt, namelijk, ieder jaar eene doelmatige retraite gehouden. Die van den Engelen-burgt heeft tegen vastenavond plaats. De gevangenen zijn dan vrij van werk, om zich geheel en al met de voorbereiding tot het waardig vervullen van den paaschpligt, waaraan zij alsdan, door bijzondere vergunning, reeds mogen voldoen, te kunnen bezig houden. De broederschap van den H. Paulus is met het daartoe in het werk stellen van de geschiktste priesters belast, waarvan er eenigen prediken, anderen biecht-hooren, of de retraiten besturen, terwijl de vrije uren in gemeenschaplijk gezang, stichtlijke lectuur, of onderling gebed worden doorgebracht. Gedurende deze retraite krijgen de gevangenen van den H. Vader eene geldelijke tegemoetkoming voor wat zij missen aan verdienste door vrijen arbeid, die alsdan mede noodwendig stil moet staan 1).

De ervaring heeft het geleerd, dat voor gevangenen geen grooter hinderpaal hunner zedelijke verbetering bestaat, dan de onophoudelijke omgang met elkander; en in dat opzigt is de eenzame opsluiting welligt het heilzaamste hulpmiddel; doch dáár, waar dat niet bestaat, verzuimt Rome geenszins, om de gevangenen in gestadige aanraking te brengen met deugdzame en achtenswaardige menschen, wier omgang en gesprekken langzamerhand van den weldadigsten invloed op de gemoederen dezer ongelukkigen zijn. Zoo dan ziet men, dagelijks, in alle gevangenaissen, behalve vaste kapellanen, ook nog allerlei andere priesters en vrome leeken, die tot het zoo moeilijk, maar daarom des te verdienstlijker werk der zedelijke verbetering van den gevangene, komen medewerken. Ziedaar wat wij overal hebben gevonden, in de gevangenaissen

1) Constanzi, t. I., p. 204.

van den Engelen-burgt, van het Capitoel en der Thermen van Diocletiaan.

Terwijl wij ons met deze nasporingen bezig hielden, werden wij nog bekend gemaakt met het bestaan van twee vrome vereenigingen, meer bijzonder aan het stoflijk en zedelijk belang der gevangenen gewijd, en die, in 't voorbijgaan gezegd, beiden reeds van de XVI. eeuw dagteekenen. « Het schijnt, zegt een protestantsch geschiedschrijver, dat Rome, in dit merkwaardig tijdsgewricht, zich door den glans zijner, in de daad, godlijke werken, heeft willen wreken op de alom hoog uitgebazuinde lasteringen der Reformatie. » De eerstbedoelde is de aartsbroederschap van den H. Hiëronymus-*della-Carità*, ten jare 1319, ingesteld door Giulio di Medici, neef van Leo X. en vervolgens paus onder den naam van Clemens VII.; zij heeft op het Farnese-plein de schoone kerk van den H. Hiëronymus in eigendom, en telde onder hare leden den H. Philippus van Neri en nog verscheiden andere personen van schitterende deugd, wier verheven menschenliefde in de godgevallige vereeniging, werkdadig en wel in allerlei rigtingen, gedurig voortleeft.

1°. Alhoewel meer bepaald voor de gevangenen werkzaam, zoo verleent zij toch hulp en bijstand ook aan alle huiszittende armen der stad, die daartoe in vier wijken is verdeeld, welke zij, om beurten, alle drie maanden, voorziet nu eens van brood en dan weder van andere levensbehoefden of kleederen. Teneinde niemand der bewelddigden te kwetsen, wordt de onderstand in geld altijd zondags, zéér vroeg in den morgen, in de bidkapel van den H. Hiëronymus, uitgereikt.

2°. Zij geeft een bruidschat of uitzet aan jonge meisjes.

3°. Zij draagt bij tot het onderhoud van het klooster *delle Convertite*.

4°. Zij onderhoudt, in een bij Sint Hiëronymus gelegen

huis, veertien priesters, die belast zijn met het grootste gedeelte harer liefdegiften uit te reiken, en tevens het geestlijk welzijn harer beweldadigden te behartigen, alsook in hare drukbezochte kerk biecht te hooren, de H. Mis te lezen, en verder alles te verrigten, wat slechts van eenig geestlijk nut kan zijn.

3°. Zij neemt de belangen waar van arme weduwen en weezen bij het geregt, door middel van een advocaat, dien zij betaalt; en wanneer de daarbij betrokken armen te Rome woonachtig zijn, zoo bekostigt zij ook nog alles, wat strekken kan, om de afdoening hunner hangende belangen te bespoedigen.

6°. Om den anderen dag doet zij brooduitdeeling aan de gevangenen.

7°. Elken morgen doet zij twee H. Misoffers opdragen in iedere gevangeniskerk, waartoe zij al het noodige verschaft.

8°. Zij doet de H. Mis lezen voor de kranke gevangenen, wien zij geneesmiddelen schenkt en alle hulp en bediening verschaft, welke een kranke noodig heeft.

9°. Zij laat zich vertegenwoordigen in de gevangnissen door een prelaat, die tot hare vereeniging behoort, bij de regtbank, zooveel mogelijk, ten voordeele der veroordeelden werkzaam is, en bij hun vertrek uit den kerker betaalt, wat zij daar schuldig mogten zijn gebleven, of wel hun nog een aalmoes bij het heengaan uitreikt.

10°. Eindelijk, heeft zij een regtsgeleerde in dienst, dien zij met de verdediging der beschuldigden belast.

Doch dit is nog niet alles. Toen, op het midden der XVII. eeuw, Innocentius X., in de *Via-Giulia*, de gevangenis deed bouwen, die zijnen naam draagt, en welke Howard-zelf beschouwt als eene der schoonste en doelmatigste van geheel

Europa, nam de aartsbroederschap van den H. Hiëronymus haar op hare kosten geheel en al over, en belastte zich met het onderhoud en de verzorging der gevangenen uit haar eigen fonds. Op die wijze kwamen deze ongelukkigen niet slechts in handen en ten laste der christlijke weldadigheid, maar tevens werd zoodoende de schatkist van staat daardoor buitengewoon bevoordeeld. Toen echter, tengevolge van vele noodlottige tijdsomstandigheden, de inkomsten dezer gewijde broederschap merklijk geleden hadden, schonk de apostolische kamer haar voortaan eenigen onderstand. « De geestlijken van Sint Hiëronymus, dus gaat Mgr. Morichini voort, komen alle zondagen in deze gevangenis preken, catechismus-houden, en andere godvruchtige oefeningen besturen, onder medewerking der paters jesuiten, die dagelijks, zoowel de *Juliaansche* gevangenis, als al de overigen in de stad, ijverig bezoeken, om er in overvloed van geestlijke dienst te zijn. De broederschap-zelve, in de kerk van Sint Hiëronymus gevestigd, besteedt den zondag in allerlei liefde werken ten beste der kranke gevangenen, wien zij versnaperingen brengen, het bed schudden, den baard scheren, en voorts troost, bemoediging en onderrigt mededeelen » 1).

Terwijl nu eene menigte jongelieden, mannen en vrouwen, aan het ziekbed in de hospitalen den zondag doorbrengen, begeven zich te gelijktijdig ijverige christenen naar de gevangnissen heen, om daar mede het werk van ware broederliefde aan den gevallen natuurgenoot op het hartlijkst te verrigten: zóó waar is het, dat de godsdienst innig blaakt van ware moedermin voor alle ongelukkigen, even als zij troost heeft in alle ramp, wijsheidslessen voor elken stand, rang en ouderdom.

1) *Instit. de Bienfaisance*, p. 239.

11 Maart.

San-Pietro-in-Montorio. — Bezoek in het Boetegesticht der jeugdige gevangenen. — Broederschap *della Pietà der gevangenen*. — Sint-Michiel. — Andere goede werken ten voordeele der gevangenen. — De Ieren in Sint-Agatha-*alla-Suburra*.

Naarmate het plegtig oogenblik der H. Paasch-communie meer en meer nadert, vermeerdert Rome hare heilmiddelen in dubbele mate. Gisteren had er eene processie plaats ter eere van Maria *addolorata*, en tevens het begin van een octaafgebed, tot Maria de Moeder der smarten gerigt. Terwijl deze statige omgang, met het *Tronco* (crucifix) voorop, langs het Colonna-plein en door den Corso geschiedde, ving er in een andere wijk van Rome, namelijk, in San-Pietro-in-Montorio een vrome pelgrimaadje aan. Te beginnen van Passie-zondag tot den zondag van *Quasimodo*, is er volle aflat te verdienen voor alle geloovigen, die de kapel bezoeken, gebouwd ter plaatse, waar de prins der Apostelen den kruisdood onderging. Kan men geschikter middel uitdenken, om in de gemoederen het tweeledig gevoel te wekken, dat voor de omstandigheid wordt vereischt, te weten, vertrouwen en berouw? Ook wij volgden heden den volksstroom bergopwaarts naar den Janiculus heen, teneinde de daar te houden statie bij te wonen; na afloop daarvan, staken wij den Tiber over, om het Boetegesticht der jeugdige gevangenen een bezoek te gaan brengen.

In deze stichting van Leo XII., ten behoeve van uit Sint-Michiel ontslagen kinderen tot stand gebragt, hadden wij op nieuw ruimschoots gelegenheid ter bewondering van Rome's liefdadigen geest. Door een gelukkig toeval vonden

wij er twee afgevaardigden der aartsbroederschap van den H. Hiëronymus, die met het bestuur van dit voortreffelijk boetehuis waren belast. Verscheiden priesters van de *vereeniging der vrome werklieden* verzorgden deze kinderen voor wat het geestlijk onderrigt betreft, en zulks op eene wijze, die, in weêrwil der betreuenswaardige afwijking van dit nog zoo jeugdig geslacht, toch bepaalde hoop geeft op een spoedigen en blijvenden terugkeer tot het pad der wijsheid en der deugd. Op het gelaat dier arme kleinen teekenden zich, als gelijktijdig, schaamte, berouw en vreugde, tot een gelukkig bewijs, dat deze gemoederen, nog niet in het kwaad verhard, zelve bedacht zijn op herstel van het bestaande euvel. Elk dezer kinderen heeft eene afzonderlijke cel; allen zijn met wolweven bedrijvig, waarbij het diepste stilzwijgen in acht genomen wordt. Deze boete-inrigting is geheel op de leest van Sint-Michiel geschoeid, gelijk dit ook het geval is met de landbouw-kolonie, waarover ik bij het bezoeken van *villa Albani* spreken zal.

Juist toen wij heen zouden gaan, kwamen er twee geestelijken, welke de vriend, die ons vergezelde, kende. Nadat de eerste pligtpleging afgelopen was, zeide hij ons: « deze heeren behooren tot de broederschap *della Pietà-der-gevangenen*, wier middelpunt zich in de kerk van Sint-Jan-*della-Pigna* bevindt, en die meer bepaald voor de dienst in de *Innocentiana*-gevangenis bestemd zijn, waar men ze ook onophoudelijk bezig vindt met troosten, onderrigten en opbeuren der gevangenen, die hen zeer liefhebben. Een priester, die, met den titel van solliciteur, tot deze broederschap behoort, is belast met het dagelijksch bezoek der gevangenis, waar hij de spijze komt keuren, die kiescher, overvloediger en gezonder moeten zijn voor de geheel afgezonderd zittende boetelingen. Overigens is de behandeling, welke de gevangene-

nen hier ondergaan, uiterst liefderijk, vol van oplettendheden, zoo ten aanzien van het ligchaamlijk als van het geestlijk belang, in dier voege, dat, door eene verstandige samenwerking van stoflijke en bovenstoflijke krachten, de misdadiger langzamerhand uit het slijk der zonde opgebeurd en wederom vatbaar gemaakt wordt tot het betreden van den weg der deugd. »

Deze broederschap werd door een jesuit, pater Tallier, tot stand gebragt, en door Gregorius XIII. goedgekeurd; in 1575 schonk Sixtus IV. haar eene jaarlijksehe rente van twee duizend scudi (5000 gulden), teneinde voor die gelden eenige wegens schuld gegijzelde personen tegen het Paasch- en Kersfeest vrij te maken. Thans heeft zij hoofdzakelijk ten doel, om, door tusschenkomst bij lastige schuldeischers, de gijzeling van behoeftige werklieden te voorkomen 1).

Den Tiber langs den berg van *Quattro-Capi* weêr over gaande, begaven wij ons nu naar het beroemd boetegesticht van Sint-Michiel. Om er zich, voor wat het gebouw betreft, eenig denkbeeld van te vormen, stelle men zich eene uitgestrekte, regt doorlopende zaal voor, aan hare langste zijden met drie rijen cellen bezet, die uitkomen op een balkon, dat rond het binnenruim loopt. Twee groote vensters, tegen over elkander aan de kortste zijden geplaatst, voorzien volkomen in het benoodigde licht en de vereischte lucht voor dit verblijf. Aan het uiteinde staat een altaar opgerigt, terwijl langs de wanden weefgetouwen geplaatst zijn, waarvan men zich in de ruime werkplaatsen van het gesticht bedient. De vier en zestig cellen kunnen door den directeur met één oogopslag overzien worden, het groote voorregt van dit door Bentham uitgedacht gevangenis-stelsel. De wijze, waarop Sint-Michiel

1) Mgr. Morichini, p. 211.

is ingerigt, mag, in de daad, grootsch genoemd worden, en te regt beschouwt men dit gesticht dan ook als het waardig toonbeeld van al dergelijke gevangenhuisen, zoo in Amerika, als in Zwitserland, Frankrijk en Groot-Brittanje 1).

Het denkbeeld, dat den stichter bezielde, verdient hier eenigzins nader te worden toegelicht. Clemens XI. had dat gedeelte van Sint Michiel doen aanbouwen, waar onderrigt in kunsten en ambachten gegeven wordt; doch nu oordeelde de wijsheid van dien eerbiedwaardigen opperherder het gepast, om tevens eene afdeeling van zijn liefdegesticht te doen inrigten ter straf- en boeteplaats voor misdadige jongelingen; en, in de daad, wie moet niet erkennen, dat levensverbetering met eene tweede opvoeding gelijk staat? In zijn besluit van 14 November 1705, drukt hij zich in dezer voege daarover uit: « Thans, daar het nieuwe gesticht voltooid is, met zijne zestig behoorlijk van elkander gescheiden cellen, allen vereenigd in één grooten kring; en dat de bij die zaal aangrenzende vertrekken gepast in te rigten zijn, zoo voor de lakenweverij, als voor nog andere takken van industrie, zoo willen en bevelen wij, dat alle kinderen of jongelieden beneden de twintig jaren oud, die, in het vervolg, wegens een of ander misdrijf, zullen moeten gevangen gezet worden, in plaats van naar de gewone tuchthuizen, naar het nieuwe verbeterhuis worden overgebracht; en, aangezien er kinderen zijn, die, uit hooswilligen aard, tegen hunne ouders opstaan, en, ten gevolge van hun slechte inborst, sterk overhellen naar alle kwaad, zoo willen en bevelen wij, dat ook deze in datzelfde huis zullen kunnen worden overgebracht, te hunner tuchtiging en verbetering.

« De gevangenen zullen in de beginselen der christlijke

1) Mgr. Morichini, p. 106.

leer onderwezen en bekend gemaakt worden met wat eene geordende maatschappij regt heeft van iedereen te vorderen. Dien ten gevolge bevelen wij aan de hoog eerwaarde kardinalen, beschermbeeren van het gesticht, om er een priester heen te zenden, die niet slechts dagelijks de H. Misse leest, maar ook de gevangenen onderrigt, in alles, wat voor het christlijk leven te weten noodig is. Daarenboven, verlangen wij, dat bekwame onderwijzers deze boetelingen een of ander ambacht zullen doen aanleeren, teneinde zij, door zich aan beiden te gewennen, de ledigheid afleeren, en, tot de maatschappij teruggekeerd, door werkzaamheid en goede zeden mogen uitmunten. »

Wanneer men het gesticht van Sint-Michiel aandachtig en naauwkeurig gade slaat, dan komt, bij het aanschouwen der heilrijke vruchten, welke die voortreffelijke inrigting oplevert, onwillekeurig voor den geest, wat Montesquieu zegt: « De wijsbegeerte verrigt niets goeds, wat de godsdienst niet vóór haar, en beter dan zij, reeds gedaan heeft. » Wanneer alzoo de philanthropie van onze dagen het cellulair-gevangenisstelsel als hare vinding zich toe wil eigenen, dan vergrijpt zij zich zeer aan de waarheid en aan het eigendomsregt, door zich een roem aan te matigen, waarop alléén de Kerk van Rome aanspraak maken mag, daar het tevens ook overbekend is, dat het denkbeeld eener dergelijke inrigting zoo oud mag heeten als het christendom-zelf, en waarvan de toepassing te Rome alle theoriën en alle proefnemingen der vlaamsche en amerikaansche philanthropen lang en breed vooraf is gegaan. Ziedaar alzoo op nieuw een goed artikel voor een *woordenboek van nieuwerwetsche oudheden*.

« Er bestaat, zegt te dien opzigte de heer Guizot, een al te weinig opgemerkt feit in de instellingen der Kerk, namelijk, haar stelsel van boetekerkeren, dat de aandacht te

meer verdient, dewijl het, zoo ten opzichte van de beginselen, als met betrekking tot de toepassing van het strafregt, in volkomen overeenstemming is met de nieuwere filosofie. Wanneer men den aard der straffen van de Kerk, en dien der openbare boetepleging nagaat, waarin voornamelijk hare strafoefening bestond, dan blijkt het, dat deze vooral ten doel hadden, om het gemoed van den misdadiger te stemmen tot berouw, en om tevens door een afschrikkend voorbeeld heilzaam te werken op de gemoederen van hen, die deze straf- en boetepleging zagen. Daarbij komt ook nog een ander denkbeeld, namelijk, dat der afboeting van het gepleegde kwaad. In 't algemeen gesproken, weet ik niet, of die twee denkbeelden, te weten, van straf en van verzoening door boete, wel te scheiden zijn, en of er in elke strafpleging, behalve de noodzakelijkheid, om den strafschuldige tot berouw over zijne misdaad te brengen, en te gelijk anderen, die er toe genegen mogten wezen, er van af te schrikken, zich ook nog niet eene verborgen, maar dringende behoefte verklaart, om het bedreven onregt af te boeten. Doch, deze kwestie daarlatende, zoo is het echter stellig zeker, dat berouw en voorbeeld het doel moeten zijn eener echt-wijsgeerige wetgeving. Is het niet in naam van deze beginselen, dat de verlichtste schrijvers van onzen tijd op eene algeheele hervorming der strafwetgeving in Europa hebben aangedrongen? Intusschen, *sla hunne boeken open, en gij zult verbaasd zijn over de gelijkvormigheid der strafmiddelen, welke zij voor slaan, met die, welke de Kerk reeds lang in practijk heeft gebragt* 1). »

Ziedaar alzoo, in 't kort, de verschillende middelen, welke

1) *Hist. de la Civilisat. en Europe*; Leçon VI, p. 13.

Rome bezigt, om den misdadiger zedelijk te verbeteren. Indien de gestrengheid der wet hem ter dood veroordeelt, dan ziet hij zich onmiddellijk door nieuwe liefde-zorg als omringd. Behalve wat ik dienaangaande reeds vroeger gezegd heb, moet ik hier nu nog aanteekenen, dat verscheiden broederschappen den goeden dood van zulke veroordeelden tot het voorwerp van haar vromen ijver en van haar gebed maken. In de prachtige kerk der Augustijnen, in den Corso, wordt door de broederschap van den H. Naam van Jesus en van Maria het Allerheiligste, van af den morgen der strafpleging, tot na de volvoering er van uitgezet. Bovendien gaan verscheiden harer leden door de stad om aalmoezen rond, teneinde het H. Misoffer ter hulpe van den veroordeelde te doen opdragen; zij, die met dat godvruchtig werk zich belasten, behooren soms tot de hoogste klasse der maatschappij. Op het Pasquino-plein houdt zich de aartsbroederschap tot bijstand der stervenden met den vurigsten ijver bezig, om voor hen, die in doodstrijd zijn, en bijzonder voor die den dood der misdadigers sterven, de genade des hemels af te smeeken, tot een zaligen overgang in de eeuwigheid. Behalve de plegtige uitzetting van het Allerheiligste en het inzamelen van liefdegiften tot het doen van zielemissen, noodigt zij ook nog, bij middel van rondgezonden biljetten, alle kloosterlingen en godvruchtige vereenigingen der stad en van den omtrek dringend uit, om, door kracht van gebeden, van de godlijke barmhartigheid voor den misdadiger te verkrijgen een zaligen dood. Is er christlijker werk denkbaar, is er iets zedelijkers te verrigten, zelfs bloot uit het oogpunt der koele rede beschouwd? Doch, hoe roemvol is dat feit dan niet voor Rome, — want in geen andere stad ter wereld treft men zulk een schouwspel aan.

Op uitnoodiging van onzen geleider, begaven wij ons,

alvorens huiswaarts te keeren, naar de kerk van Sint-Agatha-*alla-Suburra*. De kweekelingen van het Iersch Collegie waren daar te zamen, om er, naar gewoonte, een *Triduum* te houden ter eere van den H. Patricius, apostel van hun heldhaftig vaderland. Het was schoon, om te zien, hoe al die toekomstige strijders voor de waarheid zich door verdubbeling van geloofsijver daar voorbereidden tot het plegtig ontvangen van het brood, dat helden kweekt; maar niet minder schoon was het, al die zonen van het edel Ierland, in het eeuwig Rome, geknield te zien liggen aan den voet van het altaar eener maagd en martelares, en van uit den hemel over hunne natie de bescherming af te hooren smeeken van Hem, die er de afgodendienst uit verdreef. Wie weet het, of niet de H. Agatha-*alla-Suburra* Ierlands redster eenmaal wezen zal. Wat hiervan ook zij, de katholieke reiziger, getuige van dit roerend tooneel, vereenigt van ganscher harte zijne innigste beden met de verzuchtingen van hen, die in verdrukking zijn; en, mag het voorgevoel van zijn geloof niet ijdel wezen, dan begroet hij reeds met geestdrift den aannaderenden dag, waarop het trotsche Albion gedwongen zal worden, om de kluisters zijaer doorluchtige gevangene te slaken, en O'Connell's vaderland voor het oog der katholieke wereld zich op nieuw zal vertoonen, getooid met al de bekoorlijkheden, welke een smetloos voorhoofd en de lidteekenen van roemvolle wonden bijzetten aan het gelaat eener maagd en martelares.

15 Maart.

Bezoek in de kerk van den H. Augustinus. — Bibliotheca Angelica. — Refugiën van het kruis van Loretto, der H. Maria-in-Trastevere, en der godlijke barmhartigheid. — Opmerkingen.

Om zoo te zeggen, in het hart van Rome, op de bouwvallen van den keizerlijken brandstapel, verheft zich de schoone en groote kerk van den H. Augustinus. Daar wij ons voorstelden, heden de boete-inrigtingen, voor de vrouwen bestemd, te bezoeken, zoo kwam het ons niet ongepast voor, alvorens verder te gaan, eerst onze hulde te brengen aan hem, die zelf een doorluchtige boeteling is geweest. Daar kwam nog bij, dat reeds op de eerste bladzijde der geschiedenis van deze kerk, en wel boven aan, een fransche naam te lezen staat. Zij is, namelijk, haar ontstaan verschuldigd aan den kardinaal Guillaume d'Estouteville, minister van Frankrijk, te Rome, ten jare 1485, en haar koepel is de eerste, die in de eeuwige Stad werd opgerigt. Het zou te omslagtig zijn, al de kapellen te willen beschrijven, die zich hier vertoonen, met het schoonste schilderwerk en de kostbaarste marmer-soorten versierd. De schilderij van den H. Augustinus, boven het altaar van den regter kruisarm der kerk geplaatst, is het werk van Guerchini; links bewondert men den *H. Thomas van Villeneuve, aalmoezen uitreikende*, door Hercules Ferrata geschilderd; in de voorlaatste kapel bevindt zich de groep der *H. Maagd, met het Kind-Jesus en den H. Andreas*, een meesterstuk van Sansovino. Doch de parel aan de kroon dezer kerk is de *Propheet Isaias*, door Raphaël gemaald, aan den derden pijler, links bij het binnen-

komen. De jeugdige mededinger van Buonarotti (Michel Angelo) moet zich wel geveleid hebben gevoeld, toen hij dezen over dat werk met den hoogsten lof hoorde spreken, daar toch die schilderij vervaardigd werd met het doel, om de profeten, door Michel Angelo, in de Sixtijn'sche kapel, op het Vaticaan, geschilderd, zoo mogelijk, naar de kroon te steken. Ik moet hier doen opmerken, dat dit meesterstuk in mosaïk werd overgebracht. Het is slechts twee el breed, op twee en een halve el hoog, en echter zijn, gedurende zes jaren, drie mosaïk-werkers te gelijk, onafgebroken, met dien arbeid bezig geweest. In de daad, het geduld van een Romein wordt er toe vereischt, om zulk een arbeid zoo volhardend ten einde te brengen. Soortgelijke schilderijen, in mosaïk bewerkt, komen gemiddeld op tachtig duizend guldens te staan.

Wordt de moderne kunst in deze kerk waardig vertegenwoordigd, ook het antiek penseel bekleedt er eene niet minder eervolle plaats. De schoone beeldtenis der H. Maagd, die daar vereerd wordt, levert stof in overvloed tot hooge waardering van de byzantijsche kunst; zij is een der meesterstukken, welke de vlugtende Grieken, na de inneming van Constantinopel, uit het Oosten overbragten, en wordt, naar het volksverhaal, aan Sint-Lucas toegeschreven. Eene groote menigte geloovigen omringt, gedurig aan, het altaar van de Moeder der Barmhartigheid, en tallooze moordtuigen, aan de wanden der kapel, als ten zoenoffer neêrgehangen, getuigen van de groote zedelijke overwinningen, onder aanroeping der H. Moeder Gods, op het gemoed van wraakzuchtige boosdoeners behaald. Eene andere schaar van geloovigen plaatste zich rond het altaar, waar ik de H. Mis ging lezen: daar rust het stoflijk overschot der H. Monica, Augustinus' moeder. In de daad, Rome verstaat het geheim, om harmonisch zaam te voegen, wat innig naauw

met elkander vereenigd is; en hoe zou het dan mogelijk zijn, om de H. Misofferande op te dragen, ter plaatse-zelve, waar de bewonderenswaardigste en teederste aller moeders rust, zonder zich de roerende woorden te herinneren, welke de beste aller zonen schrijvende herhaalde bij haar dierbaar lijk: « God, mijn Heer, zij was de dienaarssse van al uwe dienaren; zij droeg zorg voor allen, alsof allen hare kinderen waren geweest; zij was allen onderdanig, als ware ieder hunner haar vader 1). »

Ik droeg mijne H. Mis niet meer op, naar Augustinus' begeerte, voor de zielerust zijner dierbare moeder, maar voor de Monica's en Augustinussen, wier getal groot is in de XIX. eeuw: moge dit offer hun heilzaam zijn geweest!

Na het voleindigen van de dienst, bezochten wij de boekerij van het klooster, bekend onder den naam van *Bibliotheca Angelica* en *Passionei*, ter gedachtenis van den Augustijner pater Angelo Rocca, die haar in 1603 oprigtte, en van den kardinaal Passionei, die op 't laatst der vorige eeuw haar aanmerkelijk heeft uitgebreid. Men telt er bij de honderd duizend boekdeelen, en daaronder de *Acta virorum illustrium*, een soort van duitsch mengelwerk, in meer dan twee-honderd-vijftig deelen, waarin men van alles, alhoewel niets volledig vindt.

Na het door ons afgelegd bezoek bij de doode vertegenwoordigers der menschlijke wetenschap, volgde, wederom op nieuw, de studie van de altijd levende werken der naastenliefde. Rome heeft, hoegenaamd, geene soort van stoflijke ellende uit het oog verloren, en dus ook toevlugtsplaatsen of *Refugiën* voor gevallen vrouwen geopend, waar deze voor het zedelijk leven kunnen herboren worden. Reeds vóór de

1) *Confess.*, lib. IX, c. 9. n. 5.

XVI. eeuw was er een klooster *delle Convertite*, in den Corso; in 1542 stichtte de H. Ignatius, in Longara, dat der *kwalijk-gehuwde vrouwen*; in 1613 opende pater Dominicus *di Gesu* de Refugie van het H. Kruis; eindelijk, in 1628, kwam het asilum van Sint-Jacob tot stand; en zoodoende blijkt dan nu ook wederom hier, gelijk als elders, dat, te dien opzigte, aan Rome de eer toekomt, van vóór alle andere dit goede werk behartigd en verwezenlijkt te hebben. De hier bedoelde vrouwen laten zich in drie klassen verdeelen: in zeer jonge, die tijdelijk het slagtoffer van verleiding werden; in andere, die langer in ontucht bleven voortleven, of reeds in handen van de wet vervielen; eindelijk, in zoodanigen, die, na het huwelijk, hare pligten van echtgenoot en moeder uit het oog verloren. Uit deze rangschikking zal de noodzakelijkheid blijken van voor iedere soort afzonderlijke inrigtingen.

Op Monte-Pincio, in de refugie van het H. Kruis, worden noch weduwen, noch getrouwde vrouwen toegelaten, maar alleen en uitsluitend jonge meisjes, welke de overstezelve in het Sint-Jacobs-gesticht gaat kiezen, en wier getal zich tot twintig bepaalt, die in gemeenschap leven, zonder eenig vast eigendom te bezitten. Zij houden zich bezig met de wolspinnerij, voor rekening van kooplieden, die dertig scudi's in de maand betalen, ten voordeele van het gesticht; honderd scudi's worden er maandelijks door de commissie van onderstand toegelegd; en met deze schrale inkomsten, waarbij slechts nog eenige aalmoezen worden gevoegd, kan deze inrigting zich toch volmaakt-goed bewegen en staande houden. Orde, zindelijkheid, een berouw, dat tevredenheid wekt, ja, ik zou bijna zeggen het vreugdevol genoegen der onschuld vertoont zich alom binnen deze muren. Terwijl sommige liefdadigheids-gestichten eene soort van droefgees-

tigheid ademen, zoo gevoelt men, integendeel, hier eene onbeschrijflijke voldoening bij het gezigt van zoovele rampzalige slagtoffers der verleiding, wier leven, in de stille afzondering dezer godgevallige plaats, wordt gelouterd en teruggevoerd naar 's menschen zedelijke bestemming voor tijd en eeuwigheid 1).

Alhoewel het aan deze vrouwen vrij staat, het gesticht te verlaten, wanneer 't haar er niet meer mogt bevalen, zoo ziet men ze er nagenoeg allen voortdurend in blijven, en zelfs nemen eenige wel den sluijer in het Sint-Jacobs klooster van Longara aan. De naaste bloedverwanten kunnen ze eens ter maand bezoeken; daarenboven, gaan zij eenmaal ter week, 's morgens vroeg, in weinig-bezochte straten eene wandeling doen, allen eveneens gekleed, in grijze japon, met witte balsdoek, en een klein wit mutsje op het hoofd. De refugie van het H. Kruis, in 1795, door de liefdadige zorgen van Dom Ciro, een spaansch priester, en van zuster Maria-Theresia Sebastiani opgericht, mogt zich verheugen in de belangstellende bescherming en aanmoediging van Pius VII. en Gregorius XVI., die beiden er een bezoek aflegden, en het bestuur er van opdroegen aan een geestelijke, daartoe door den kardinaalvicarius benoemd.

Van Monte-Pincio begaven wij ons naar Monte-Coelio, om ook dáár eene refugie te bezoeken, waarvan de stichting volgenderwijze plaats had. In het begin dezer eeuw, merkten eenige romeinsche dames, en daaronder, hoofdzakelijk, de godvruchtige prinses Theresa-Doria-Pamphili, met diep leedwezen, op, hoe sommige uit het Sint-Jacobs-gasthuis hersteld terugkeerende vrouwen, dikwerf terstond wederom tot haar vorig ongeregeld leven vervielen. De refugie van het H. Kruis

1) Mgr. Morich., p. 160.

was niet toereikend, om ze allen op te nemen, en bepaalt zich bovendien, zoo als wij vroeger zagen, enkel tot meisjes. De prinses verzocht derhalve en verkreeg ook van Leo XII. een oud gasthuis, in de straat-San-Giovanni gelegen. Dat is de refugie van Loretto, dus genaamd, dewijl de Loretto-Congregatie, uit aanzienlijke dames zaamgesteld en door den kardinaal-vicaris voorgezeten, er het bestuur van voert. Men neemt daar alle vrouwen op, die, na ligchaamlijke genezing, voortaan een zedelijk leven willen gaan leiden. Ook getrouwde vrouwen worden er toegelaten, tot zoolang zij zich wederom verzoenen kunnen met hare echtgenooten, die, uithoofde harer slechte levenswijze, zich van haar verwijderden. De verpleging en de tucht staan hier nagenoeg met die der refugie van het H. Kruis gelijk.

Vervolgens komen de vrouwen, die, uit de gevangenis ontslagen, door nooddrift of andere oorzaken, oogenblikkelijk den kwaden weg wederom in zouden slaan, wanneer niet eene krachtig-beschermende hand ze daarvan terughield; voor deze soort nu is de refugie van *Santa Maria-in-Trastevere* ingerigt. Met uitzondering van dezulken, die reeds eenmaal hervallen zijn, komen andere bekeerde zondaressen zich in deze stichting aan een godvruchtig en werkzaam leven wijden. Alhoewel die inrigting aanvankelijk uitsluitend voor meisjes was bestemd, zoo worden er nu toch ook getrouwde vrouwen in toegelaten, die er zoo lang in kunnen blijven, als zij goedvinden, ja, zelfs voor altoos, tenzij ze wederom ordelijk tot hare echtgenooten kunnen terugkeeren, of brave bloedverwanten hebben, die zorg voor haar dragen. Verscheiden geestelijken en eene vereeniging van vrome dames zorgen voor alles, wat voor haar eeuwig belang noodig is, hetzij tot volledige bekeering of tot volharding op den goeden weg. Deze refugie dagteekent van 1806; de roem er van komt

aan pater Stracchini en aan den voortrefflijken kardinaal Crisaldi toe.

Eindelijk, bij Sant-Onophrio bevindt zich de refugie der Godlijke-Barmhartigheid, waar men de vrouwen plaatst, wier zeden openbaren aanstoot geven en voor de bevolking schadelijk kunnen zijn. Dit gesticht werd verordend door paus Clemens IX., en staat onder het bestuur der pastoors van Rome, onder voorzitting van een vice-gerens, door den paus benoemd.

Ik heb lang en breed over de liefdegestichten van de moeder aller Kerken gesproken, en nochtans kan ik, ten slotte van dit al te weinig bekend onderwerp, met een veel uitvoeriger beschrijver er van zeggen: « Ziedaar slechts een kort begrip van hetgeen te Rome met liefdadige inzichten gedaan wordt; onmogelijk zou het zijn, er een volledig geheel van voor te stellen. Moge dan wat ik er van heb opgeteekend, voldoende zijn, om te bewijzen, met hoeveel regt Rome den naam draagt van de heilige Stad. Geene enkele soort van ellende, welke zij niet, eerst van allen, heeft gelenigd, en niet nog voortdurend lenigen blijft. De bron harer liefde welt op uit haar geloof: zij telt zes honderd kerken of bedehuizen, waarin zij hare kinderen, te gelegener tijd, oproept en samenbrengt: dáár stelt zij alle middelen in het werk, om de zondaren met God te verzoenen, de regtvaardigen te bevestigen in de deugd, lastenis te verschaffen aan de zielen in het vagevuur, met een woord God te verheerlijken en alle geloovigen ruimschoots te bedeeien met alles, wat het zedelijk leven slechts eenigermate bevorderen kan. En zoo dan bevestigt zich voortdurend het verheven woord van den H. Leo, te weten: *Rome, eenmaal de meesteres der dwaling, is de meesteres der waarheid geworden* 1). »

1) Constanzi, t. 1, p. 263, n. 262.

16 Maart.

Een feest in het paleis-Massimi. — De Sint-Apollinaris-kerk. — De Universiteit. — Het Romeinsch Collegie. — De bibliotheken.

Op den 16. Maart, den dag der zoogenaamde April-calenden, 1385, greep er het volgende roerend voorval, te Rome, in het paleis van prins Fabricio Massimi, plaats. Daar lag geheel het doorluchtig geslacht rond het smartlijk sterfbed van een veertienjarig kind, van den erfgenaam des huizes, den roem zijns vaders, de vreugde zijner moeder, de liefde zijner zusteren, in tranen neêrgeknield. Eensklaps rijst de vader omhoog en zendt in allerijl een zijner bedienden naar den H. Philippus Nereus heen, met de bede, dat hij onverwijld tot hem komen mogt; doch de man Gods bevindt zich aan het altaar, en kan alzoo eerst een uur later verschijnen. Middelerwijle leest Dom Camillo, de huispriester, de gebeden der stervenden den jeugdigen lijder voor, die in zijne armen den geest geeft. Prins Fabricio, ofschoon vermorzeld van smart, wil toch den laatsten vaderpligt vervullen en zijnen zoon de oogen sluiten, terwijl daarna Francesca, de kamer-vrouw, water aanbrengt, om eerst het lijk te wasschen, en voorts, op de gebruikelijke wijze, het ligchaam af te leggen. Middelerwijl komt daar de H. Philippus aan: « Ach, zeide hem Fabricio, Paul is dood; thans is het te laat, ach, waarom zijt gij ook niet eerder gekomen? » Zonder te antwoorden, begeeft zich de Heilige naar het doodbed heen, waar hij Francesca bezig vindt met het lijk in het doodkleed te wikkelen. De Heilige verzoekt om wijwater, dat door hem over het lijk gesprekend wordt; nu legt hij het de han-

den op, en, nederknielende in het gebed, roert hij den doode aan, dien hij, tot tweewerf toe, aanspreekt met zijnen naam. Intusschen waren de bloedverwanten genaderd, en, in aller bijzijn, opent Paulo de oogen, antwoordt den Heilige, en keert in het leven terug 1).

Ter herinnering aan dit wonderwerk, viert de familie-Massini, ieder jaar, in haar paleis, een godvruchtig feest, ter eere van den H. Philippus van Neri. Die den 16. Maart zich te Rome bevindt, verzuime niet, het bij te wonen, om, even als met ons het geval was, innig geroerd te worden door dit treffend blijk, in het openbaar afgelegd, van reeds eeuwen heugende erkentlijkheid jegens een Heilige, die te weinig bekend is, dan dat men niet zou begeeren, zijne vereering meer en meer bevorderlijk te zijn. Dergelijke tafereelen, even stichtend als leerrijk, wachten hem, die, in den waren zin van 't woord, een pelgrimstogt naar Rome onderneemt.

Vóór ons vertrek naar Napels, hadden wij ons bezig gehouden met een onderzoek naar wat Rome verrigt, om de onwetendheid onder de volksklasse tegen te gaan; wij werden echter toen verhinderd, om de middelen in het licht te stellen, welke zij bezigt, om nuttige kennis onder de hoogere klasse te verspreiden; wij zullen het thans trachten te volgen op dit liefderijk spoor. Eene menigte collegies, academiën en andere inrigtingen van onderwijs zijn te Rome geopend voor de beschaving van den geest. Het zou ons te ver wegvoeren, wanneer wij over dat alles in bijzonderheden treden wilden; doch, voldoende zal het zijn, wanneer wij ons ten deze bepalen bij een blik op de Apollinaris-school, de universiteit en het Romeinsch Collegie.

1) *Vita. S. Philippi, etc.*, Auctor. Ant, Galliono, p. 126.

Het eerst bedoelde seminarie, naar de wijze voorschriften van het concilie van Trente, ter opleiding van geestlijken ingerigt, werd in 1565 door paus Pius IV. gesticht; bij legde den eersten steen er van, en de H. Carolus Borromeus, de ziel der kerktucht, schreef de wetten voor, die, nog heden ten dage, deze school regelen. De leerlingen worden er niet dan bij wedstrijd opgenomen; zij moeten romeinsche onderdanen, minstens twaalf jaren oud, bedreven in wat wij noemen tot de hoogere klasse van het lager onderwijs te behooren, en reeds getonsureerd 1) zijn of anders zulks weldra worden.

Zij worden in het seminarie verpleegd, door bekwame leermeesters onderwezen en opgeleid, in geval van ziekte kostloos behandeld, onderrigt in de beginselen van het christlijk en kerklijk leven, zoo door het gebed als door andere gewijde oefeningen en altaardiensten, hetzij in de Apollinaris-kerk, hetzij, op de hooge kerkfeestdagen, in Sint-Jan-van Lateraan. Allen, die in Rome eenig geestlijk beneficie genieten, dragen geldelijk meer of min tot onderhoud van dit seminarie bij. Wanneer de kweekelingen afzien van het geestlijk ambt, dan hebben zij slechts terug te betalen, wat zij voor hunne verpleging, gedurende hun verblijf in de inrigting, genoten hebben.

Het onderwijs, dat er gegeven wordt, loopt over letterkunde, wijsbegeerte, godgeleerdheid, kerklijk regt en kerklijke geschiedenis, met een woord, over alle takken der gewijde wetenschap. Naar de resultaten te oordeelen, moet de gang dezer studiën uitstekend goed zijn: immers, de geestlijkheid van Rome onderscheidt zich in hooge mate vooral door de grondige kennis der zedeleer en der christlijke oudheid, en het is vooral ten gevolge dier tweeledige kennis, dat zij (zoo

1) De tonsuur of kruinschering is het eerste vereischte voor het aannemen van kweekelingen, tot den geestlijken stand bestemd,

als de geleerde Francolini 1) het duidelijk heeft aangetoond) steeds den juisten middenweg tusschen al te groote gestrengheid en al te groote reukelijkheid heeft weten te houden, terwijl zij met eene evenzeer merkwaardige gemakelijkheid als veerkracht het hoofd weet te bieden aan nieuwlichters, hetzij in het leerstellige, hetzij in de tucht, door hun telkens en overal het afdoend gezag der gewijde oudheid voor te houden; en vandaar dan ook die altijd onveranderlijke leerwijze en standvastige gelijkvormigheid van voordragt, die, zoowel op den kansel, als in het catechetisch onderwijs heerscht. Daar komt nog bij, dat men te Rome op vragen en kwestieën van allerlei, en soms van den moeilijksten aard, alomme, geheel de wereld door, moet antwoorden, zoodat met der tijd de geestelijkheid van Rome eene practische en stellige kennis van zaken heeft verkregen, welke men zelden in die mate elders vinden zal. Dit seminarie is geplaatst onder het bestuur van den kardinaal-vicarius, die een naast aangelegen paleis bewoont, en, krachtens eene vergunning van Leo XII, den graad van Doctor in de H. Godgeleerdheid verleen kan. Wij wilden deze voortreffelijke inrigting niet verlaten, zonder alvorens een bezoek te hebben afgelegd in de Sint-Apollinaris kerk, die er den naam aan gegeven heeft, en in 772 gesticht werd door paus Adriaan I., om voorts door Benedictus XIV, naar het plan van Fuga, te worden herbouwd. Zij bezit twee schoone standbeelden, van den H. Ignatius en van den H. Franciscus Xaverius; doch, wat haar voor de jeugdige levieten meest belangrijk en dierbaar maakt, is de schat van reliquiën, waarover zij zich heeft te verheugen. Een deel van het gebeente der strijders van het Thebaansche legioen en der elf-duizend maagden; de ligchamen der H. mar-

1) *Clericus Romanus contra nimium rigorem munitus*, in-fol.

Drievoudig Rome. — III. Deel.

telaars Eustracus, Auxentius, Mardarius en Grestus, allen door Basiliaansche kloosterlingen uit het Oosten aangebragt; stoflijke overblijfselen van den H. Ignatius, van den H. Franciscus Xaverius, van den H. Franciscus van Borgia, van den H. Aloysius van Gonzaga en van den H. Stanislaus Kostka, ziedaar, in de daad, de hoogst eigenaardige reliquiën eener kweekschool, aan de opleiding van den priesterstand gewijd: de krijgsheld, de maagd, de martelaar, de katholieke priester; Rome wil dat hare levieten als opgewiegd in de schaduw van zoovele doorluchtige toonbeelden der Kerk, uit het Oosten en uit het Westen hier zamen gekomen, den echten priestergeest verkrijgen in een heiligdom, gesticht onder aanroeping van een bisschop-martelaar, een leerling van den H. Petrus, den opperherder, dien zelven de martelkroon heeft gesierd.

Wij bevonden ons in de nabijheid van de universiteit, waaraan ons tweede bezoek was toegedacht. Dit schoon gesticht vormt een langwerpig vierkant, met eene ruime binnenplaats te midden in, die van drie zijden door eene schoone galerij wordt omgeven, waarboven twee verdiepingen zijn gebouwd; de kerk beslaat de vierde zijde, en is gesticht en vergroot door Bonifacius VIII., Leo X., Sixtus V., Urbanus VIII. en Alexander VII. Als grootmoedig beschermer van kunsten en wetenschappen, heeft Leo XII. de universiteit van Rome nieuwen luister bijgezet, door het daaraan toevoegen van verscheiden leerstoelen, door het vermeerderen van het inkomen der professoren, en door de invoering van een studiereglement, gedagteekend 27 Augustus 1824. De universiteit wordt door een kardinaal-aartskanselier, alsmede door een rector bestuurd. Zij telt vijf faculteiten of collegies: godgeleerdheid, regtsgeleerdheid, geneeskunde, wijsbegeerte en letteren, die te zamen door acht en veertig hoogleeraren onderwezen worden. Het studie-programm strekt ten blijk, dat Rome zich volkomen

weet te handhaven op het *standpunt der nieuwere wetenschap*.

Godgeleerdheid.

Heilige Schrift.
Dogmatische theologie.
Schoolsche theologie.
Gewijde natuurkunde.
Kerklijke geschiedenis.
Gewijde welsprekendheid.

Regtsgeleerdheid.

Natuurregt.
Volkenregt.
Kanoniek regt.
Kerklijk regt.
Pandecten van Justinianus.
Burgerlijk regt.
Strafregt.

Geneeskunde.

Anatomie.
Physiologie.
Theorie en praktijk.
Pathologie.
Zoölogie.
Hygiëne en Therapeutica.
Geregelijke geneeskunst.
Cliniek in het H. Geest-hospitaal.
Theoretische chirurgie.
Chirurgische Cliniek in het Sint-Jacobs-hospitaal.
Chemie.
Theorie en praktijk der Botanik.

Natuurlijke historie.

Theoretische en practische pharmacie.

Theoretische en practische veeartsenij-kunst.

Wijsbegeerte.

Logica.

Metaphisica.

Zedeleer.

Algebra en Geometrie.

Hoogere rekenkunde.

Mechanica.

Hydraulica.

Optica en Astronomie.

Beschrijvende meetkunst en doorzigtkunde.

Bouw- en waterbouw-kunst.

Mineralogie.

Theoretische en proefondervindelijke natuurkunde.

Letteren.

Archeologie.

Welsprekendheid.

Poëzij.

Hebreeuwsche taal.

Arabiesch.

Syro-Chaldeeuwsch.

Grieksch.

Latijn.

Daarbij komen voorts nog de schoone kunsten, die er mede onderwezen worden, als: de schilderkunst, beeldhouwen en bouwkunst, het ornament-teekenen, toegepaste perspectief, kennis van het menschbeeld, de mythologie enzv. Elf

professoren, allen leden der academie van Sint-Lucas, zijn met dit onderwijs belast.

Wat den geest betreft, die bij al deze studiën heerscht, hij is bij uitnemendheid christlijk en in volkomen overeenstemming met het opschrift, hetwelk de universiteit voert, namelijk:

INITIUM SAPIENTIE TIMOR DOMINI.

(De vreeze des Heeren is het beginsel der wijsheid.)

De MIDDELEN, welke zij daartoe bezigt, zijn: godvruchtige oefeningen, retraiten, en soortgelijke jaarlijksche, maandlijksche, wekelijkse of daaglijksche vrome gebruiken, die bij reglement voorgeschreven zijn: haar DOEL is de eere Gods, de verdediging der Kerk en het welzijn der maatschappij, welk drieledig oogmerk welsprekend wordt uitgedrukt door de toewijding harer kerk aan den H. Lucas, aan den H. Leo den Grooten, en aan den H. Yvo, den advocaat der armen.

De Kerklijke Staat telt zeven universiteiten, waarvan de twee voornaamste, en die gelijken tred schijnen te houden, te Rome en te Bologna gevestigd, ieder voor zich geplaatst staan onder een kardinaal-aartskanselier. De vijf overigen hebben den bisschop van haar kerklijk district tot opziener, terwijl alle universiteiten, collegies, opvoedings-gestichten en scholen door Leo XII. onder het bepaald toezigt der door hem verordende congregatie der studiën zijn gesteld. Deze bestaat uit vijf kardinalen, belast om te waken voor de zuiverheid van leer en zeden, alsmede voor de naauwgezette naleving der door den wijzen Opperherder voorgeschreven reglementen.

Van uit de universiteit begaven wij ons naar het Romeinsch Collegie, waar wij met de meeste welwillendheid door de

voortreffelijke paters Marchi en Perrone werden ontvangen en rondgeleid. In belangrijkheid doet deze schitterende inrigting voor de universiteit bijna niet onder. De groote paus Gregorius XIII. stichtte haar in 1582, voorzag haar van rijke inkomsten en vertrouwde haar aan de leiding der jesuiten toe. Overeenkomstig 's pausen bedoelingen, zijn er klassen, zoowel van de laagste als van de hoogste soort, voor de verschillende wetenschappen ingerigt. Niet slechts Romeinen, maar ook alle vreemdelingen, onverschillig tot welke natie zij behooren, worden er toegelaten, en kunnen er een academischen graad erlangen. Het getal der kweekelingen (allen externen) bedraagt elf honderd, die door een groot aantal professoren, allen van europeschen naam, onderwezen worden, zoo als, onder anderen, de paters Vico, Marchi, Perrone en Secchi. Behalve het gewoon middelbaar onderwijs (latijn, grieksch, enzv.) wordt er geleerd:

Dogmatische en morale theologie; kanoniek regt; gewijde welsprekendheid; lithurgie; philosophie; physica; chemie; hoogere mathesis, en, in haren geheelen omvang, de latijnsche, grieksche en hebreuwsche letterkunde.

In de bovenlocalen bevinden zich de bibliotheek, het observatorium en het wereldberoemde museum-Kircher. De boekerij bestaat uit nagenoeg veertig duizend uitgelezen werken; pater Perrone, die er, om zoo te zeggen, dag en nacht in huist, bragt ons daar beleefd in rond.

Deze geleerde Romein is, in de daad, eene type van die soort, bij wiens aanblik de reiziger zich als in de geheele poëtische overlevering der middeleeuwen ziet overgeplaatst. Een monnik, in zwarte, bruine of witte pij gehuld, met deftig gebaar, de antieke barret op het hoofd, en soms een achtbren baard rond het vriendlijk en bescheiden gelaat, in den grooten, lederen zetelstoel — den alouden troon der

wetenschap — gezeten voor eene breede schrijftafel, die overdekt ligt met tal van papieren en handschriften, terwijl rondom hem een schat van folianten en kostbre manuscripten de draaijende koorlessenaars bevracht; regts van hem staat zijn inktkoker, waarin, meer dan eene eeuw lang, de geleerdste pennen werden gedoopt; links ligt naast den katoenen *fazzoletto* (zakdoek) de klassieke snuifdoos, en verder over den disch heen verspreid alle schrijf- en werkgereedschappen, die den noesten geschiedvorscher bij zijn onverdroten en onafgebroken omgang met het rijk der dooden noodig zijn, of te stade komen kunnen! Wanneer het waar is, dat grondige en strenge wetenschap de kalmte der afzondering vordert en weinig overeen is te brengen met wat de wereld uitspanning, afleiding en vermaak noemt,

Non jacet in molli veneranda scientia lecto,

dan kan het hier door mij geschetste tafereel den lezer niet onverschillig zijn, maar moet hem den verheven letterarbeid der benedictijnen, evenzeer als de *Indagationes Romanae* (romeinsche navorschingen) levendig voor den geest terugbrengen. Zie hier eenige namen van letterploegers, door de nieuwmodische bellettristen met den naam van verouderde sufferers bestempeld, doch door de echte wetenschap met onsterflijke lauweren gekroond: Vico, Maï, Ventura, Marchi, Perrone, Secchi, Orioli, Micara, Mezzofanti; en hunne voorgangers: Thomas van Aquinen, Suarez, Baronius, Bellarminus, Boldetti, Mamachi, Winckelman, Marangoni enzv. enzv.

In het museum vonden wij pater Marchi bezig met de verklaring der catacomben van de H. Agnes. Onder zijn geleide, was het ons vergund, geheel den schat van marmer, brons en aardewerk naauwkeurig in oogenschouw te nemen,

die het museum-Kircher de naaste plaats doet innemen achter dat van Napels, van het Vaticaan, van Florence en van Parijs.

Religioni ac bonis artibus; ziedaar in de weinige woorden, met gulden letteren, boven de poort van het Romeinsch Collegie geplaatst, genoegzaam den geest en het doel verklaard van het onderwijs, dat daar gegeven wordt, zonder dat het nog noodig is, er bij te voegen, dat inborst en hart van de jeugd, die hier aan de vaderlijke leiding van godvruchtige leermeesters wordt toevertrouwd, er niet, zoo als in alle andere hoogeschole geheel wordt verwaarloosd, maar, integendeel, boven al het overige voortdurend behartigd. Men kan zich ten aanzien van den zedelijken kant der opvoeding geen beter of vollediger stelsel van onderwijs denken, en dat dan ook geen degelijker vruchten elders zou kunnen opleveren, dan hier werkelijk het geval blijkt te zijn, zoodat, toen, bij voorbeeld, in 1851, ter gelegenheid van den opstand in de Romagna, alle universiteiten geschorst werden, alleen het Romeinsch Collegie ongestoord zijne lessen kon blijven doorzetten.

Om de schets der middelen, welke Rome in het belang der wetenschap aanwendt, te voltooien, moet ik nu nog met een enkel woord over hare groote bibliotheken spreken. Nergens in geheel Europa vindt men zoovele en zoo groote schatten van drukwerk en handschriften, als te Rome, bij een. Behalve het groot aantal boekerijen, die in de kloosters gevonden worden, telt men er elf, daaglijks voor het publiek geopend: de Vaticana, de Casanatense, de Angelica, de Alexandrina, de Lancisiana, de Ara-coelitana, de Barberini, de Corsini, de Chigi, de Vallicellana, en de Albani. De voorlaatstgenoemde, in het klooster van den H. Philippus van Neri gevestigd, is vooral rijk in kerklijke en historische hand-

schriften. Eveneens als het oude Rome de hoofdfeiten van de geschiedenis der volken bewaarde in het *Tabularium*, op zijn Capitoel, zoo kan men ook zeggen, dat het nieuwe Rome in zijne boekerijen, onder den vorm van druk- of handschrift, bij duizenden daar verzameld, om zoo te spreken, de archiven van het heelal bevat, en dit zoowel met betrekking tot de godsdienst, als tot de staatkunde, de wetenschap en de kunst. Verborg het heidensche Rome zijne geest-schatten achter vestingmuren, het christlijk Rome stelt ze toegankelijk, voor allen zonder onderscheid, die ze slechts naderen wil.

17 Maart.

De Villa's. — Villa-Albani. — Het instituut-Campa. — Villa-Ludovisi, — -Borghese, — -Pamphili.

Sedert nu drie maanden bestudeerden wij, dag voor dag, en altijd tegen over elkander, het heidensch en het christlijk Rome; beurtelings vestigden wij den blik op beider monumenten, op ieders geest, ieders werken, elks meer bepaald karakter, leven en zijn: zoo scheen het ons nu toe, dat het tijd werd, zijne muren te verlaten, om de tallooze rijkdommen der romeinsche Campagna opzetlijk in oogenschouw te gaan nemen; doch, ook hier zijn de twee vorstinnen der oude en der nieuwe wereld zoodanig naauw met elkaar verbonden, dat wij, teneinde goed en nuttig waar te nemen, ons verplicht zagen, wederom het tweeledig grondgebied van heiden- en christendom beiden opmerkzaam in te slaan en te blijven bewandelen.

Een der belangrijkste voorwerpen, welke Rome den reiziger aanbiedt, en die ook het meest beschreven werden,

zijn de villa's, in 't italiaansch bestempeld met den naam van *delizie*, min of meer, een wonderoord of toovertuin, waar, te midden in, eene meestal vorstlijke woning gelegen is, omgeven door prachttuinen, met het geurigst geboomte beplant, en opgeluisterd door de kostbaarste standbeelden, zoo van marmer als van brons, uit alle tijdperken der kunst, hier te zamen gebragt, en afgewisseld door waterwerken, springfonteinen, waarvan men nergens elders zich een denkbeeld maken kan of de weèrgâ vindt. Kortheidshalve, zal ik slechts van de voornaamste spreken: één drukt ze allen uit: *Ab uno disce omnes*.

Door de Porta-Salaria, Rome uitgaande, vindt de reiziger, op een kwart mijl afstands, niet verre van de oude tuinen van Salustius, de vermaarde Villa-Albani, die haar ontstaan verschuldigd is aan twee geestlijken, beiden mannen van groot genie. De kardinaal Alexander Albani ontwierp zelf het plan en de teekeningen er voor, en belastte Carlo Marchionni met de uitvoering. Middelerwijl men zich met bouwen onledig hield, besteedde de kardinaal, als vurig voorstander der kunst, een deel van zijn onmeetlijk vermogen, aan het verzamelen van standbeelden, busten, bas-reliefs, urnen, kolommen en oude opschriften. De onsterflijke Winckelman werd door hem belast met het regelen en ordenen van dien archeologischen schat tot een groot museum, dat een der gewigtigste en schoonste is gebleven, wat Europa oplevert. Dat alles greep plaats in de tweede helft der vorige eeuw.

Onder die onafzienbre menigte van meesterstukken en zeldzaamheden, hier alomte, wáár men het oog ook wendt, verspreid, bewonderden wij vooral een antiek schilderwerk, voorstellende, naar men meent, Livia en Octavia, die aan Mars offeren; de zonen van Niobe, door Diana's pijlen getroffen, een bas-relief van het hoogste schoon; eene bronzen Pallas,

eene Diana van albast, met hoofd, voeten en handen van brons; Apollo, bijgenaamd Sauroctone, dat heet: de hagedis-sendooder, in brons; een rustende Hercules; de beroemde Hermes van Mercurius, met een grieksch en latijnsch opschrift; het wijd-beroemde bas-relief van Antinoüs, in marmer van Paros gebeiteld, en in de Villa-Adriana gevonden, Antinoüs voorstellende, naar de natuur afgebeeld, met borst en armen bloot. Het gewelf der groote galerij, door Mengs geschilderd, vertoont den Parnassus met een effekt van licht en bruin, dat, in de daad, meesterlijk heeten mag. Voorts bewondert men er het bas-relief, Diogenes voorstellende in zijne ton, met Alexander in gesprek; Berenice, die haar prachtig haartooisel ten offer brengt voor de behouden terugkomst van haren echtgenoot, Ptolomeus Evergetes; Dedalus, bezig met zich wieden te vervaardigen, een overkostbaar beitelwerk in rood marmer. Bij die meesterwerken van den eersten rang voegen zich vervolgens ontelbre borstbeelden van keizers en andere beroemde personen der hooge oudheid, benevens twee-en-twintig antieke zuilen van het heerlijkst marmer, en eene van oostersch albast, vooral merkwaardig door de heerlijke kleurschakering der aders; een prachtige Sarcophaag, met de bruiloft van Peleus en Thetis er op afgebeeld; eindelijk, de wereldberoemde Candelaber, met de daarop gebeitelde dans-reijen, een der voortrefflijkste overblijfsels der antieke kunst.

Na zooveel verheven-schoone zaken aanschouwd te hebben, verlangde het oog naar een vreedzamer, kalmer tafereel, dat ons werd aangeboden in het, naast de Villa-Albani gelegen, landbouwkundig instituut-Campa, bestemd ter opleiding van verwaarloosde kinderen, of ontslagen jeugdige gevangenen, eene soort van *Mettray*, maar van veel ouder dagteekening. Een fransch reiziger, die het bezocht, geeft er de

volgende beschrijving van: « Met een gering vermogen, maar vast van wil, is het den heer Paolo Campa gelukt, geheel op zijne kosten, 85 kinderen zaam te brengen op een stuk grond van 20 rubbis (37 bunders): en het is eerst korteling, dat de schatkist hem eene toelage heeft verstrekt van vijf-entwintig gulden (tien scudi) in het jaar. Het doel der inrigting is, om van jonge misdadigers brave landbouwers te maken, en daartoe worden zij ook, ieder naar leeftijd en kracht, onder bekwame leermeesters, opgeleid en geoefend in alles, wat het bedrijf des landmans, de verzorging van het vee en de bereiding van het zuivel aangaat; 18 koeijen en eenige trekossen staan tot dat einde ter dienste. 's Winters, wanneer de werkzaamheden op het land geschorst moeten worden, dan vervaardigen de kweëkelingen stroohoeden, mandwerk, allerlei houten huisgerief, kleedingstukken en schoeisel voor de boeren, en ook houden zij zich dan bezig met wat er aan de woning te herstellen valt. »

« Met de zon opgestaan, arbeiden zij den ganschen dag vlijtig door; maar 's avonds worden er twee uren besteed aan godsdienstig onderrigt, lezen, schrijven, rekenen, en de beginselen der muziek; immers, tot verzet bij den arbeid, zingen zij dikwerf in koor, en 's avonds altijd bij het huiswaarts keeren, gelijk mede voor en na het maal; overigens komt de toonkunst hun ook in de dorpskerken meestal best van pas, en maakt hen daar verdienstlijk. Hun voedsel bestaat uit brood, vruchten en groenten; zij drinken wijn met water; alleen op zon- en feestdagen bekomen zij vleesch, en, over het algemeen, is hunne opvoeding geheel en al berekend naar de wijze, waarop het landleven, waarvoor zij bestemd zijn, geschoeid is. In weêrwil hunner bijna uitsluitende voeding met plantaardige stof, en het weinige gebruik van vleesch-

spijzen, genieten zij toch de beste gezondheid, en zijn ze allen buitengewoon vrolijk en opgeruimd van geest 1). »

Onder geen voorwendsel hoegenaamd, mogen zij buiten het gesticht komen, een waarborgmiddel tegen het op nieuw vervallen in misdrijven, welke zij, naar 't blijkt, trouwens zelve streng vermijden, terwijl ze, aan de hand der godsdienst en der weldadigheid op het goede pad geleid, zoowel hun herbergzaam dak als hunnen weldoener liefhebben en hem met den naam van vader toespreken en vereeren. Wij vernamen, dat er nog nooit een van de kweekelingen getracht had, te ontsnappen, hoe gemakkelijk dit ook wezen zou, aangezien het etablissement niets anders dan eene heg tot omsluiting heeft.

Zoodra zij den ouderdom van 20 jaren bereikt hebben, worden ze naar de minst ongezonde streken der Romeinsche Campagna heengezonden, teneinde daar het landbedrijf te gaan uitoefenen. Die vertrekken, worden telkens vervangen door wederom nieuwe kweekelingen, waardoor met der tijd dit instituut, als 't ware, de bakermat staat te worden van bekwame landbouwers, waaraan de gewone boer zich nuttig spiegelen kan.

Na nog even een hernieuwd bezoek gebragt te hebben aan den *Agger* van Servius Tullius, alsook aan het *Camposcclerato*, het graf, waarin de misdadige Vestalinnen levend bedolven werden, werd ons, onder begunstiging van een schriftlijk verlof, toegang tot de *Villa-Ludovisi* verleend. Zij beslaat een gedeelte der tuinen van Salustius, belendt aan de muren der stad, en verdient des reizigers aandacht, vooral door de vermaarde *Aurora* van Guerehini. De Godes stijgt met haren luchtwagen ten horizont op, drijft de duisternis van den

1) M. Fulchiron, *Etats Romains*, t. III, I part. p. 327.

nacht voor zich weg en strooit handenvol bloemen rondom hare koets. Dit fresco, 's meesters schoonste werk, versiert het gewelf van den te midden der villa gelegen Casino (koepel).

Van Monte-Pincio stegen wij naar de prachtige villa-Borghese omlaag. Al wat fortuin en hartstogtlijke kunstmaak in eene vorstlijke familie erflijk kunnen opleveren, is, sedert drie eeuwen, tot verfraaijing van dit keurig prachtverblijf, kwistig ten beste gegeven. Wanneer men aan de westzijde, die naar de Porta-Flaminia uitziet, de Villa nadert, dan ver- toont zich daar in vollen luister eene galerij, geheel ingerigt naar het vermaarde model der Propyleën van Griekenland en Klein-Azië, te weten die van Athene en van Eleusis: een volledig monument in griekschen stijl. Links van de trotsche laan, die naar eene groote fontein heenvoert, ontmoet men een kristal-helder meer, welks wateren onderhouden worden door een ruischende cascade, die breed en statig naar onder stroomt, terwijl in het Pincio-gebergte-zelf gewelven zijn uitgegraven, die van meer dan twintig eeuwen heugen, en het oog een schouwspel opleveren, werkelijk van klassieken aard. Vlak voor de fontein, splitst zich de laan in tweeën, en loopt het linkerpad naar een zegeboog heen, volgens het antiek gebouwd, en met het standbeeld van Septimus Severus, te midden van twee slaven, er boven op; een weinig verder bevindt zich de tempel van Esculapius Tetrastilus, en daarin een antiek standbeeld van den God der Geneeskunst; nog verder op ziet men een egyptischen tempel, met twee obeliskten er voor. Dáár ver- toont zich aan den verbaasden blik de hoek van het reusachtig grotwerk, dat in hellenden stand en als zwevend in het luchtruim, den Pincius ondervangt: een gedenkstuk uit de laatste dagen van Rome's gemeenebest, toen Domitius Anobarbus dit bouwgevaarte op zijne kosten, ter stutting zijner prachttuinen, tot stand deed brengen.

Het pad regts geleidt naar den Casino heen, die met den naam van Raphaël betiteld is, als hebbende die onsterflijke kunstenaar dáár zijn verblijf gehad. Verder op vindt men, te midden van allerlei waterwerken en boschaadjes, een geheel op zuilen rustenden, cirkelvormigen Diana-tempel, het Hippodrome, en den koepel, waar eertijds onderscheiden monumenten der oudheid bewaard werden, die gedurende de fransche overheersching naar Parijs zijn vervoerd. Bij Napoleons val heeft de prins Borghèse (Camille), doch te vergeefs, alles in het werk gesteld, om die schatten van kunst en wetenschap weér terug te bekomen. Later heeft hij echter een nieuw museum opgerigt, dat, in meer dan een opzigt, met het vroegere waardig evenaart.

En te midden nu van dit schilderachtig, rijk en afwisselend landschap, verheft zich een paleis, waarvan de beschrijving geen einde hebben zou, wanneer men van dat alles wilde gewagen, wat daarin grootsch en aanzienliks, verhevens en kostbaars gevonden wordt. Zoo, bij voorbeeld, kan men daar bewonderen den colossalen Diana-kop, uitstekend fraai gebeiteld, en de ooren doorboord, als ten bewijze, dat de Godes eenmaal daarin ringen droeg; — het beeld eener priesteres, statig in haar tempelkleed gewikkeld, en op een grafaltaar geplaatst, dat eenige grieksche verzen ten opschrift heeft, door zekere beroemde zangeresse vervaardigd, die den naam van Musa droeg; — het hoofd van Vespasianus in porfier gebeeldhouwd; — het standbeeld van Ceres uit penthelisch marmer gebeiteld, levensgrootte, en dat gehouden wordt voor het volmaaktste van allen, die de godin van den oogst voorstellen; — het standbeeld van Hercules op een groote sarcophaag geplaatst, die met fraaije bas-reliefs versierd is, de eerste vijf taakwerken van dezen halfgod voorstellende: Nemea's leeuw, Lerna's hydra, Erymanthus' everzwijn, de koper-gehoefde hinde en de met pijlen doorboorde

Stinfaliden; — eindelijk, het vermaarde bas-relief van Telephus' opvoeding, een meesterstuk uit den tijd van keizer Hadriaan, en zoo keurig bewerkt, dat men het voor eene camee zou aanzien. De antieke zuilen van het vreemdsoortigste marmer, de vaten van albast en van brons, de mosaïken, schilder- en beeldhouwwerken, de opschriften en duizend andere zeldzaamheden, waarvan dit muzenpaleis wemelt, maken, hoe gaarne men het ook zou willen, eene eenigzins volledige beschrijving volstrekt onmogelijk.

Door de volkspoort (*porta del popolo*) in de stad teruggekeerd, trok, bij het langs komen der Ripelta-kaai, de villa-Pamphili, aan gene zijde van den Tiber, onze aandacht in hooge mate tot zich, en wij bewonderden er eene gelijksoortige afwissing van allerlei kunstschaten, als waaraan wij in de overige lustpaleizen van Rome onze hulde hadden gebracht. Evenwel vallen hier twee voorwerpen bijzonder te onderscheiden, te weten de Colombariën en de Hemicyclus, zijnde de eerst-bedoelde, vóór vijf en twintig jaren, daar ter plaatse, regts van de eerste wandellaan, ontdekt, waar door tevens de juiste rigting is aangeduid geworden, welke de *Via Aureliana* heeft genomen, terwijl, daarenboven, bij deze ontdekking eene menigte van hoogst-belangrijke graf-schriften aan den dag is gekomen, die over het doodenrijk der ouden meer en meer licht hebben verspreid. Te midden der villa bevindt zich de Hemicyclus, door fraaije marmer-nissen omgeven, waaruit kleine waterwerken ontspringen, die in sierlijk gewerkte kommen neêrvloeiën. Antieke bas-reliefs en standbeelden vereenigen deze fonteinen onderling, en vormen rond den Hemicyclus eene onafgebroken reeks van echte meesterwerken. In een prachtigen koepel, te midden in geplaatst, ziet men het standbeeld van een Faun, spelende op de fluit. Deze villa, doorsneden met prachtige

wandelpaden, opgeluisterd door boschjes, bloem- en plantentuinen, rijk bezet met de kostbaarste standbeelden, verfrist door fontein- en waterwerken, allen even lieflijk als grootsch, en voorts door eene familie van den doorluchtigsten naam bewoond, heeft niet minder dan vijf mijlen in omvang.

Het zou niet moeijelijk vallen, hier in den omtrek nog tien andere villa's te vinden, nagenoeg even belangrijk als die waarvan wij spraken; en ziedaar dan, welk gebruik Rome's aanzienlijke geslachten van hunne fortuin maken, zoo ten aanzien van barmhartige werken, als ten opzichte van wetenschap en kunst. Het ware te wenschen, dat het kleingeestig industrialismus van onzen tijd nooit van zijne rijkdommen een minder waardig gebruik maakte, en bewijs gaf van een even goeden smaak, als dien Rome des reizigers bewondering aanbiedt.

18 Maart.

De Pyramide van Cestius. — Archeologische toelichting van dit monument. — Eene verklarende lijst der *Siglen* voor den reiziger in Italië van het hoogste belang.

Alvorens Rome door de poort van Ostia uit te treden, vindt men, nabij de wallen, een der belangrijkste en best bewaard-gebleven monumenten van het oude heidendom, te weten het graf van Cajus Cestius, zijnde eene pyramide, in vierhoek, ter hoogte van honderd dertien voet, bij eene breedte van twee-honderd-zes-en-zeventig voeten (boven de onderlaag gemeten), opgetrokken, en van buiten geheel met wit-marmorplaten, ter dikte van een voet, belegd, terwijl het standbeeld van Cestius op den top van het mausoleum geplaatst was. Op de beide hoeken van het westlijk front staan twee

gecanneleerde zuiltjes, met sierlijke kapiteelen gekroond. Zij werden gevonden en gerestaureerd onder de regering van paus Alexander VII., die geheel de pyramide weder in orde deed brengen. Ter zelfde gelegenheid werden ook nog twee socles van standbeelden teruggevonden, tegelijk met eene hoogst-belangrijke inscriptie, die in het museum van het Kapitoel wordt bewaard; daaruit, gelijk mede uit wat er op de pyramide-zelve te lezen staat, alsook uit het schilderwerk, waarmeê de eigenlijke grafkamer versierd is, laat zich geheel de beteekenis van dit monument der oudheid genoegzaam verklaren. Ziehier het bedoelde opschrift, dat op het Kapitoel gevonden wordt:

M. VALERIVS. MESSALLA. CORVINVS

P. RVTILIVS. LVPVS. L. JVNIVS. SILANVS

L. PONTIVS. MELA. D. MARIVS

NIGER. HEREDES. C. CESTI. ET

L. CESTIVS. QVÆ. EX PARTE. AD

EVM. FRATRIS. HEREDITAS

M. AGRIPPÆ. MVNERE. PER

VENIT. EX. EA. PECVNIA. QVAM

PRO. SVIS. PARTIBVS. RECEPER.

EX VENDITIONE. ATTALICOR.

QVÆ. EIS. PER EDICTVM

EDILIS. IN. SEPVLCRVM

C. CESTI. EX. TESTAMENTO

EJVS. INFERRE. NON LICVIT

1°. In de eerste vier regels leeren wij de vijf erfgenamen van Cajus Cestius kennen.

2°. In de drie volgende lezen wij, dat een gedeelte der nalatenschap van Cajus Cestius, door gunstige beschikking van Agrippa, aan zijnen broeder Lucius terugkwam; eene bijzonderheid van dubbelvoudig belang, als waaruit wij eens-

deels leeren, dat de Romeinen soms gewoon waren, aanzienlijke personen des rijks, of ook wel den keizer-zelven, hun gansche vermogen, of een aanzienlijk gedeelte er van te vermakken; eene zeker vreemde gewoonte, doch volmaakt, in overeenstemming met den geest van dien tijd, en waarvoor meer dan eene reden bestond: zoo, bij voorbeeld, geschiedde het somwijlen uit vleijerij, en om zich daardoor de gunst van een of ander vermogend heer te verzekeren, dien men openlijk als zijnen erfgenaam had aangeduid, gelijk het geval was met Sextus Pacuvius, waarvan Dio Cassius spreekt, die namelijk, na alle laagheden gepleegd te hebben, om zich bij Augustus in te dringen, eindelijk, op zekeren dag, dien vorst liet weten, dat hij hem tot eenigen en algeheelen erfgenaam van zijn vermogen had bestemd 1). Anderen beoogden daarmee de bescherming van een of anderen invloedrijken persoon, ter gunste van hunne familie, en wien zij dus een gedeelte hunner nalatenschap in vruchtgebruik toewezen, op goed vertrouwen, dat deze wederom op zijne beurt daarmee zoodanige personen mogt begunstigen, die, door eene of andere omstandigheid, niet onmiddellijk als erfgenamen konden optreden.

Dit laatste is het geval, in het opschrift, ten aanzien van Lucius Cestius, uitgedrukt met de woorden *Agrippæ munere pervenit*, te weten, eene daad van gunst, door den erfflater bij zijnen geërfde bedongen. Het woord *gunst* is hier van juiste toepassing, daar toch de onbaatzuchtigheid, even als de goede trouw, tijdens het keizerrijk, bij de Romeinen tot de zeldzaamheden behoorde, en aangezien de bestaande wetten zoodanige erfgenamen tot volstrekt niets van dien aard verplichtten, zoo gebeurde het maar al te dikwerf, dat de bedoe-

1) Lib. 53.

ling des erflaters in geenen deele verwezenlijkt werd; hetgeen, ten gevolge der schreeuwende misbruiken, die in dit opzigt plaats grepen, Augustus besluiten deed, om de consuls te gelasten, dat zij met hun gezag tusschen beiden zouden hebben te treden, teneinde den uitersten wil van dergelijke erflaters naar behooren te doen naleven 1). Die maatregel bleek echter ontoereikend te zijn, en Claudius zag zich genoodzaakt, magistraatspersonen aan te stellen *prætores fidei-commissarii* genaamd, en uitsluitend met het toezigt op de strenge uitvoering van zoodanige uiterste wilsbeschikkingen belast.

De bedoelde woorden, *Agrippæ munere pervenit*, duiden bovendien ook juist het tijdperk aan, waarin het grafgesticht van Cestius tot stand kwam, namelijk in de eeuw van Augustus, van wien Agrippa de schoonzoon was; en zoodoende kunnen wij uit dit monument een volledig oordeel opmaken over den bouwstijl, het schilderwerk, den smaak, en den luister, door de Romeinen in hunne grafgestichten aangewend en ten toon gespreid.

5°. De vijfde, zesde, zevende, achtste, negende en tiende regel lichten ons ook nog andere, niet minder belangrijke punten toe, als, bij voorbeeld, zien wij daaruit, dat Lucius Cestius zijn deel in de nalatenschap zijns broeders ten beste gaf voor diens grafgesticht; terwijl de overige erfgenamen er het nog ontbrekende bijvoegden, uit den verkoop van de Attaliken des overledenen. Men noemde Attalica de rijk met goud bestikte en met de naald in kleuren geborduurde bedspreijen der ledekanten, gelijk ook de tafelkleeden en zelfs

1) Het *senatus Consultum* van Tribellius zegt dienaangaande: *Quia nemo invitus cogebatur, præstare id, de quo rogatus erat; quia nullo vinculo juris, sed tantum pudore eorum, qui rogabantur, continebantur.*

de mantelstoffen van allerlei aard, en daaronder van de kostbaarste soort, en meest als plegtgewaden in ambtsbediening door den overledene gebezigd. Attalus, koning van Pergamus, gaf aan die weelde- en prachtvoorwerpen zijnen naam; Plinius beschrijft ze in al hunne kostbaarheid 1). De rijken waren gewoon, ze met het lijk van den eigenaar tevens te verbranden.

4°. De laatste drie regels leeren ons, dat een der Edilen in het bijzonder belast was met het verhinderen van dergelijke niet minder onnuttige, dan zelfs hoogst schadelijke verkwisting, welke hij dan ook aan de erven van Cestius regtstreeks verbood, zoodat deze de Attaliken dus verkochten, en uit de opbrengst daarvan een standbeeld oprigttten voor Cestius. Zelfs zien wij uit het meer bedoelde opschrift, dat de Edilis de bepaling kon vernietigen van een erflater, die bij uitersteñ wil mogt hebben bevolen, dat men deze kostbare stoffen aan de vlammen van den houtnijt prijs geven zou.

5°. Het geheele opschrift, in verband beschouwd met een standbeeld, dat wel zeer prachtig zijn moest, om zulk een trotsch grafmonument niet te ontsieren, duidt volkomen aan, hoe onmetelijk de bezitting van Cestius moet zijn geweest, en vooral den schat, dien hij aan Attaliken moet hebben bezeten. Doch, zal men vragen, wie was deze Cajus Cestius? De geschiedenis geeft dienaangaande ons geen licht; en wij zouden er volstrekt niets van weten, wanneer niet het tweede opschrift te dezen aanzien eenige bijzonderheden opleverde, ofschoon dan ook de daaruit ontstane opheldering geenzins betrekking heeft tot eenigen roem des levens, maar enkel tot de glorie van het graf. Op de oostzijde der pyramide leest men, namelijk, het volgende:

1) Lib. 37, c. 1.

C. CESTIVS. L. F. POP. EPVLO. PR. TR. PL.

VII. VIR. EPVLONVM

OPVS. ABSOLVTVM. EX. TESTAMENTO

DIEBVS. CCCXXX. ARBITRATV

PONTI. P. F. CLA. MELÆ. HEREDIS

A. POTH I L.

Uit die woorden nu zien wij, dat Cajus Cestius de zoon was van Lucius Cestius, en gesproten uit den stam Popilia, het zeven en twintigste geslacht van Rome's volk 1), met den bijnaam van Epulo, waarschijnlijk naar de waardigheid, welke het dikwerf bekleed zal hebben; voorts dat hij was, vroeger of laatst pretor, volkstribuun, en eindelijk lid van het collegie der *Septemviri-Epulones*, te weten een der zeven priesters, belast met de ordening der openbare gastmalen, ter eere der goden, maar vooral van Jupiter, aangerigt bij gelegenheid eener schitterende overwinning of van eenige openbare ramp. Die gastmalen, *Epula*, werden ook wel *lectisternia* geheeten, uithoofde der aanlegbedden, waarop de standbeelden der goden, in de tempels, voor den feestdich werden geplaatst.

Nog zien wij, dat de pyramide in drie honderd dertig dagen werd tot stand gebracht en wel ten gevolge van eene bepaling in het testament; alsook, dat de uitvoering er van werd toevertrouwd aan Pontius Claudius Mela, erfgenaam, en aan Pothus, des overledenen vrijgelatene. Deze laatste aanduiding bewijst, dat de personen, in het eerste opschrift aangeduid, slechts op zekeren titel erfgenamen waren, terwijl Claudius algeheele erfgenaam was; voorts ook nog, dat de Romeinen gewoon waren, in hun testament het tijdstip te

1) Pauvin., *de Repub. Rom.*, lib. II, p. 248.

bepalen, waarop hun grafmonument moest worden opgericht 1); eindelijk, dat in dit opzigt de spoed en voortvarendheid bij den arbeid werkelijk wonderdadig mag worden genoemd.

Ziedaar, wat het uitwendige van het monument betreft, doch ook van binnen is het de aandacht overwaardig. Men gaat er door eene zeer kleine deur binnen; de lijk- of grafzaal ligt te midden in, dat wil zeggen acht-en-twintig voet van den ingang af, en dus van rondom in eene kolossale steenmassa besloten. Dat vertrek is achttien voet lang, dertien voet hoog, en twaalf voet breed. Het gewelf en de wanden zijn met nog goed bewaard gebleven schilderwerk versierd, namelijk, met in regelmatige lijnen afgesloten vakken, waarin bloemen zijn gemaald, de meest gewone wijze van versiering, welke men in de catacomben aantreft. In de benedenvakken staan vier figuren van vrouwen geplaatst, en in de bovenvakken (beter gezegd *cunei*, of wigvormige vlakken) vier gevleugelde victorie's met in de eene hand eene kroon, en in de andere het *sertum*, eene soort van schedelband, om de kroon of diadeem mede te bevestigen. Dat alles doelt op de waardigheid en de gewijde gastmalen van Cestius, en brengt het *lectisternium*, of den feestdisch ter eere der goden gespreid, hier terstond voor den geest terug. Immers, twee van de vier vrouwenfiguren zijn staande voorgesteld, waarvan de een in de rechterhand eene lampet van etruscischen vorm heeft, bestemd, om het offerwater uit te plengen; in de linkerhand houdt zij een schotel, waarin eenige kruiden liggen, alsmede een gebak, *placentum* genoemd, zijnde de gewone spijs bij een dergelijk goden-maal. De tweede der bedoelde vrouwen heeft twee fluiten in de hand, waarvan, zoo als de oudheidkundigen ons leeren, bij godsdienstige plegtigheden

1) Cod. lex. XLIV. de Hered. Instit.

gebruik werd gemaakt. De twee andere figuren zijn zittende voorgesteld, de eene met een boek, waarschijnlijk ter herinnering aan de Sibillijnsche bladen, welke men nooit verzuimde te raadplegen in omstandigheden van belang, ten einde te weten, aan welke godheid men zijne bede of dankzegging moest opdragen; de andere is voor eene ronde tafel geplaatst, in de houding, welke de vrouwen bij de gewijde of huislijke gastmalen aannamen: zij aten, namelijk, zittende, terwijl de mannen aanlagen. Daaruit blijkt tevens, dat de Romeinen gewoon waren, zittende de goden te vereeren. «Zij wilden, zegt Plutarchus, daarmee aanduiden den goeden uitslag hunner gebeden en het duurzame van de gunsten, welke zij verkregen hadden op hun gebed 1).» In dezelfde vakken zijn drinkvaten geschilderd, wier meer dan gewone grootte aanduidt, dat ze niet bestemd zijn voor een gewonen disch, maar voor het feestmaal der goden; voorts een Candelabre, doelende op de nachtelijke feestplegtigheden, *pervigilia* genoemd, en die zeer dikwerf ter eere der goden plaats grepen.

Wat de Victoriën betreft, zij staan er bij, om de gelegenheid aan te duiden, die tot de feestmalen, door het zevenmanschap der Epulonen aan de goden voorgediend, aanleiding gaf. Het plaatsen van al deze zinnebeeldige voorstellingen bij het graf van aanzienlijke personen, strekte hoofdzakelijk, om, zooveel mogelijk, daardoor alles te herinneren, wat zij in hun leven gedaan hadden, en waren geweest.

Is de pyramide van Cestius merkwaardig voor den oudheidvorschcr, niet minder is zij het voor den wijsgeer. Wanneer, namelijk, alles, wat bestaat, in den weg der Voorzienigheid zijne reden heeft, en wanneer 's Hemels raadsbesluiten

1) In *Numa*.

immer tot welzijn strekken van den mensch, dan mag men vragen: hoe is iemand, van wien de geschiedenis geen spoor heeft kunnen ontdekken, aan zulk een prachtig grafgesticht gekomen? en, terwijl zoovele andere gedenkteekenen der oudheid tot stof zijn vergaan, waarom is dan dit mausoleum bewaard gebleven, en wel op eene zoo verwonderlijk volledige wijze? De christen-beschouwer lost zich dat raadsel ligtlijk op: het graf van Cestius is bestemd om, van geslacht tot geslacht, eene maatschappij wet in herinnering te bewaren, die voor altijd onvergeetlijk blijven moet: het predikt, namelijk, dat geheel het wereldlot, geluk of ongeluk, in de hand Gods besloten ligt, en dat Rome, als wereldheerschappij, zoodanig van die waarheid doordrongen was, dat het een altoosdurend priesterschap had ingesteld, om de godheid, in alle omstandigheden, hetzij te verbidden, of wel te bedanken, door middel van openbare offeranden, waaraan geheel de stad deel nam. Vestigt men nu zijne aandacht op de verblindheid, waarin te dien opzichte de hedendaagsche volken der christenheid verkeerden, dan mag, ja, wat zeg ik, dan moet men daarin den sleutel zoeken, waarom de Voorzienigheid juist dat grafgesteente, de pyramide van Cestius, ongeschonden heeft bewaard.

Intusschen, hoe volkomen goed ook al bewaard gebleven, zoo heeft dit lijkgesticht toch in zijne onderdeelen den invloed des tijds niet geheel en al kunnen ontgaan, en is de lijkbus, waarin zich de asch van den rijken Romein bevond, er evenzeer uit verdwenen, als zijn standbeeld, dat eenmaal zich op den top er van verhief. Twee eeuwen verleden was deze grafnaald in een staat van verval, die eene bekwame hand vorderde, om het gansche monument niet weldra in puin vervallen te zien. Het was de hand van een paus, die daaraan, even als aan zooveel andere gedenkstukken der oudheid,

die edele dienst bewees. Onder het tweede opschrift, leest men:

INSTAVRATVM. AN. DOMINI. M. DC. LXIII

Deze eenvoudige zinsnede brengt den naam van Alexander VII. in gezegende herinnering terug.

Voorzeker is de uitstap, door ons op het gebied der oudheidkunde gedaan, hoogst-merkwaardig, doch daartoe zijn verschillende kundigheden noodzakelijk, onder anderen die van het lezen der opschriften; immers, men weet, dat het monument-schrift eene menigte verkortingen oplevert, zoodat zelfs eene enkele letter soms een geheel woord aanduidt; en, mist men nu den sleutel, noodig ter verklaring dezer soort van hiërogllyphen, zoo loopt men ieder oogenblik gevaar van in de verklaring der opschriften te blijven steken; en dusdoende beweegt men zich dan tusschen zegebogen, lijkgesteenten, obelisk en wat dies meer zij, zonder eenig begrip van zaken, en bij gevolg zonder wezenlijk nut, of zelfs het minste genoeg; de uitwendige vorm treft, ja, en verbaast, tot bewondering toe, maar de ware beteekenis, of de eigenlijke zin van het monument blijft een raadsel, een gesloten boek, dat niets te lezen of te verstaan geeft, en hetwelk men met leedwezen moet ter zijde leggen, omdat men er niets van begrijpt: ik zeg dat, helaas, bij meer dan ééne zelf ondergane teleurstelling. Ik geloof, niet zonder grond, dat dit een gebrek is, waarover zich een ernstig reiziger niet anders dan zeer beklagen kan, en hetgeen nochtans vrij algemeen wordt waargenomen: de kennis der zoogenaamde *siglæ* (*singulæ litteræ*), de verkortingsletters van de opschriften, is voor het meeren deel der bezoekers van Rome en andere steden der oudheid een diep geheim. Dien ten gevolge heb ik het nuttig en misschien

tevens ook aangenaam voor menigen lezer van dit *Dagboek* geoordeeld, achteraan, eene soort van woordenlijst te plaatsen, ter verklaring der meest gewone verkortingen en der voor- naamste opschriften, te gelijk met eenige toelichting ten aanzien der gebruiken, waardigheden en feiten, wier kennis noodzaakkijk is tot het juist verstaan van een opschrift en van het monument, waartoe het behoort.

Niet verre van de pyramide van Cestius ligt de begraaf- plaats der protestanten. Die nabuurschap levert voor het gevoel eene pijnlijke overeenkomst op, daar toch zoo min het graf van den heidenschen priester, als eenige enkele grafstede van onze gescheiden broeders het teeken vertoont van des christens hoop. Immers, wanneer op de bouwvallen van den mensch zich het kruis niet verheft, even als de mast op het wrak van een schip, moet men dan niet vreezen, dat alles te niet is gegaan? — Ik moet hier nog opmerken, dat, bij het afgraven van de gracht, die de protestantsche begraafplaats omgeeft, de merkwaardige fragmenten van het in marmer gebeiteld plan van 't oude Rome gevonden zijn.

Toen wij gereed stonden de poort van Ostia uit te gaan, om ons heen te begeven naar Sint-Paulus *buiten de muren* (*extra muros*), bragt ons horloge ons te binnen, dat de pyra- mide van Cestius onzen geheelen dag voor zich in beslag ge- nomen had; en zoo dan zagen wij ons genoodzaakt, den terug- togt aan te nemen, daar de avond met reuzenschreden van het Sabijnsch gebergte naar onder kwam, en ons, bij het weér binnentreden der stad, reeds met zijn graauwen sluijer geheel had overdekt.

19 Maart.

Porta-Trigemina. — De Afscheids-kapel. — Sint-Paul-buiten-de-muren. — De HH. Vincentius en Anastasius. — Sint-Paul-der-drie-fonteinen.

Bij het hervatten der wandeling van den vorigen avond, kwamen wij reeds vroegtijdig bij de Sint-Pauls-poort, die afwislend den naam droeg van Porta-Trigemina, Minucia, Navalis, en Ostiensis, naar aanleiding der drie Horatiërs, die er door ten strijde gingen, uithoofde van haren vorm, ter oorzake harer restauraties, en ook op grond van de plaats, werwaarts zij heenvoerde; doch al die verschillende benamingen hebben plaats gemaakt voor die van den grooten apostel, wien zij den doorgang verleende, ter gelegenheid van het merkwaardigste feit uit geheel zijn roemvol leven. Hier, onder dezen dubbelen boog, drukt de christen met zekerheid het spoor van den H. Petrus en den H. Paulus, beiden, in October van het jaar 65, in de Mamertijsche gevangenis gekerkerd, en den 29. Junij van het jaar 66 er uit gehaald, om te zamen den marteldood te ondergaan. Toen zij de Porta-Trigemina doorgetogen waren, werden ze op hooger bevel door de bundelbijdragers (*lictiores*) gescheiden: Petrus zag zich naar den Vaticaansehen berg gevoerd, waar hij het kruis vond, doch Paulus geleidde men naar de Salviaansche beek, welke hij door zijnen dood onsterfelijk maken moest 1).

Wanneer men de plaats-zelve naauwkeurig gadeslaat, dan wordt de oplossing moeilijk van de vraag, waarom de twee gevangenen hier gescheiden werden, en welken weg

1) Foggino, *De Romano divi Petri itinere et episcopatu*, p. 386.

zij vervolgens ingeslagen zijn: immers de beide genoemde punten liggen juist in twee uitersten tegen elkander over, met de Mamertijnsche gevangenis, op dezelfde lijn, als te midden in; waarom dan heeft men de gevangenen niet op den drempel van den kerker-zelven gescheiden, of ten minste te midden van het *Forum*, na de gebruikelijke geeseling? waarom dien heen- en wedertogt? — Welligt heeft Nero daarmee den christenen, of hun, die het worden wilden, schrik denken aan te jagen, door, namelijk, de twee hoofden der nieuwe godsdienstleer, welke hij ter dood zou laten brengen, eerst, geheel Rome rond te laten voeren; of welligt verlangde de onmensch, dat men op het Vaticaan-gebergte, waar het keizerlijk paleis stond, den grijsaard ter dood zou martelen, dien de geloovigen te regt als hun opperherder, en wel reeds sedert vijf en twintig jaren, eerbiedigden, hem, dien hij beschouwde als den aartsvijand van zijn gezag, en die nog onlangs zijnen toorn zoo vreeslijk had ontstoken door het veroorzaken van den dood zijns gunstelings, den half-God Simon den tovenaer 1).

Wat hiervan zij, zooveel is zeker, dat een tal van christenen, die de apostelen op het pad volgden, getuigen waren van hunne scheiding, en dat een eerbiedwaardig gedenkteeken de plek-zelve aanduidt, waar die scheiding plaats gegrepen heeft; te weten eene kleine kapel, links van den weg van Ostia gelegen, ongeveer tien minuten gaans verwijderd van de Sint-Pauls-poort, en waarvoor, in oud-italiaansch, het volgende opschrift te lezen staat :

1) Baronius meent, dat de H. Paulus buiten de Trigemina-poort gebracht werd, dewijl daar het armen-kwartier, en bij gevolg de hoofdverblijfplaats der christenen was, en de H. Petrus naar den Vaticaan, generzijds den Tiber, dewijl daar de joden gevestigd waren. *Ann. t. 1, p. 477, n. 9.*

IN QVESTO LVOGO SI SEPARARONO S. PIETRO
ET S. PAVOLO ANDANDO AL MARTIRIO ET DISSE

PAVOLO A PIETRO :

LA PACE SIA CON TECO FVNDAMENTO

DE LA CHIESA ET PASTORE DI TVTTI

LI AGNELLI DI CHRISTO

ET PIETRO A PAVOLO :

VA IN PACE PREDICATORE DE BVONI

ET GVIDA DE LA SALVTE DE GIYSTI 1).

Deze hoogst-belangrijke regelen getuigen van twee geheel op zich-zelf staande feiten, te weten, de scheiding der twee apostelen op deze plaats, toen zij uitgeleid werden, om gemarteld te worden; en vervolgens het afscheid, door hen van elkander genomen, een oogenblik voordat zij elkaar in den hemel terug zouden zien. Het eerste feit, door deze kleine kapel vereeuwigd, berust op de overlevering van vele eeuwen, en het tweede op het gezag van den H. Dionysius, die er voor gezorgd heeft, dat wij het onderling vaarwel der beide apostelen, zoo al niet woordlijk, dan ten minste voor wat den zin er van betreft, zouden wedervinden 2); en ofschoon niet in het opschrift vermeld, zoo wordt er door de *Afscheidskapel* toch ook nog een derde feit herinnerd, waarvan zoolwel de geschiedenis als de overlevering tevens gewaagt: toen de twee eerwaardige grijsaards 3) elkander voor de laatste maal naar christlijk gebruik omhelsd hadden, en ieder hunner den weg naar zijne martelplaats ingeslagen was, ont-

1) Dionysius, in *Epist. ad Timotheum*.

2) Zie, voor wat de echtheid van den brief des H. Dionysius aangaat, Foggino, *de Rom. divi Petri*, etc. p. 25 en 26.

3) De H. Paulus was 68 jaren oud; zie S. Chrys. *Orat. in Princip. Apostol.*, en de H. Petrus was nog ouder.

dekte Paulus onder de menigte eene zeer edele vrouw, Plautilla genaamd 1), en die door den H. Petrus was gedoopt. De apostel vroeg haar om haren sluijer, teneinde zich daarmee bij de strafpleging het hoofd te omwikkelen 2), onder belofte, dat zij dien spoedig terug hebben zou; zij gaf hem den sluijer met vreugde. De kapel wijst nog de plaats aan, waar de genoemde vrouw die moedige daad van liefde verrigtte 3). Bij het gezigt dier eerbiedwaardige kapel stort men biddend, in liefde en zegenspraak, ter aarde, om een oogenblik later op nieuw neêr te gaan knielen in de niet ver vandaar verwijderde basiliek van den H. Paulus-*buiten-de-muren*, een van de doorluchtigste heiligdommen der eeuwige Stad, tevens eene der vijf patriarchale kerken van Rome, door Constantijn gesticht, ten verzoeke van den H. Sylvester, op een gedeelte der catacomben, behoorende bij de kerk van de H. Lucina, waar de groote apostel na zijn marteldood ten grave werd besteld. Een bevelschrift van de keizers Valentinianus II., Theodosius en Arcadius, gedagteekend van het jaar 586, en in de archieven van het Vaticaan bewaard, gelast aan Sallustius, den prefect van Rome, om die kerk, op grooter schaal en met meer luister, te herbouwen. Al de opperherders hebben het zich ten pligt gesteld, dit eerbiedwaardig gedenkteeken des christendoms te bewaren en te verfraaijen. De basiliek was welligt tot haar hoogste punt van luister gestegen, toen, in den nacht van 15 op 16 Julij, 1825, een vreeslijke brand, zoo men zegt, door de onvoorzigtigheid van een loodgieter veroorzaakt, het grootste gedeelte van dit kerkgebouw in de

1) De moeder van de H. Flavia Domitilla.

2) Dit was het gebruik bij de Romeinen. Josephus en de *acta* van den H. Cyprianus enzv. enzv. getuigen daarvan.

3) Baron. *Ann.* t. I. p. 478. n. 10.

asch legde. Leo XII., gloriejker gedachtenis, beval terstond den herbouw er van: onafgebroken zette men dit werk voort, dat echter tot dus verre nog niet is voltooid. Verscheiden vorsten hebben daartoe mede het hunne bijgedragen: zoo, bij voorbeeld, zijn de twee trotsche pijlers, die aan het begin van den grooten middenboog, uit één stuk marmer, zijn neêrgezet, een geschenk van den koning van Sardinië, terwijl Mehemet-Ali vier schitterende albasten zuilen er bijvoegde, ieder van vijftig voet hoog.

Ziedaar in korte trekken de geschiedenis dezer basiliek; hare schatten volledig op te sommen, zou een geheel boekdeel vorderen. Het weinige, wat ik er nog van zeggen zal, moge voldoende wezen, om ten bewijze te strekken, en van de echt koninklijke edelmoedigheid, en van het levendig geloof der christelijke eeuwen, en van den diepen eerbied, dien zij bestendig den grooten apostel hebben toegebracht. Als naar gewoonte, verrijkte Constantijn de nieuwe kerk met ontelbare vaten, kandelaren, gouden en zilveren standbeelden. De keizerinnen wedijverden met heure gemalen en zonen in het begiftigen van het gewijd gebouw. Galla Placidia, de dochter van Theodosius, gemalin van Constans en moeder van Valentiniaan, deed het prachtig mosaïkwerk vervaardigen van het koor, dat nog bestaat. Bij de vorsten voegden zich de pausen en verder de geloovigen in het algemeen. Het schilderwerk, de zilveren tabernakels, de mosaïken vloeren, het *matroneum*, zijnde de plaats, voor de vrouwen bestemd, waren het werk der opperherders Symmachus, Gregorius II., Gregorius III., Adriaan I. enzv., welke laatste ook de galerij liet herstellen, welke de geloovigen tot stand hadden doen brengen, van af de muren der stad tot aan de kerk toe, dat wil zeggen, drie mijlen lang; en ofschoon zij sedert de X. eeuw reeds niet meer bestaat, zoo kan men, naar aanleiding van de te Bo-

logna nog voorhanden zijnde, zich een denkbeeld vormen van den luister, dien zulk een werk vertoont, en waarin zich het grootsch karakter van Rome's godvrucht op waardige wijze geheel en al uitdrukt.

De beroemde bronzen deur, een van Sint Paulus wonderen, werd, in 1070, op kosten van den romeinschen consul Pantaleon, te Constantinopel, vervaardigd, en stelde, in relief, de profeten, de apostelen, alsmede de hoofdtrekken uit hunne levensgeschiedenis voor. Deze deur smolt, voor het grootste gedeelte, in den vreeslijken brand weg; gelukkig evenwel had de graveerstift van Nicolai er eene getrouwe afbeelding van bewaard, en ging zij dus voor de christlijke archeologie niet geheel verloren. Honderd-twee-en-dertig kolommen schraagden de basiliek en verdeelden haar in vijf beuken. Vier-entwintig er van waren uit phrygisch marmer voortrefflijk in corinthischen stijl gebeiteld en tot op twee-derde harer lengte gecanneleerd (pijpvormig uitgegroeft). De herkomst dier zuilen maakt ze nog gewigtiger: zij stonden, namelijk, aan het mausoleum van keizer Hadriaan, of wel in de Emiliaansche basiliek op het Forum. De altaren waren met dertig zuilen van porfier getooid; de muren van het middelschip vertoonden kostbaar schilderwerk uit de IX. eeuw, terwijl de bodem met de kostbaarste marmersoorten prachtig was ingelegd. De woede der vlammen heeft bijna niets van dat alles gespaard; en wat niet geheel werd vernield, is toch meerder of minder beschadigd geworden.

De volgende kunstschaten moeten daarvan uitgezonderd worden: de mosaïken der façade, een werk der XIII. eeuw, de voorgalerij der kerk, met twaalf kolommen versierd, waarvan vier uit graniet gebeiteld, de vermaarde urne der III. eeuw, die zich onder deze galerij bevindt, en waarop in bas-relief, niet al te kunstig bewerkt, de strafpleging van

Marcia, de vergoding van een tragisch dichter, en voorts ook nog gewerkt zijn eenige géniëtjes, op schepen, die de haven binnengaan, een zinnebeeld van het toekomstige leven. Eindelijk is ook nog de groote mosaïk van Honorius III. bewaard gebleven, die het priester-koor ten sieraad verstrekt. In het midden-hoogaltaar rusten de lichamen der HH. Petrus en Paulus, elk voor de helft. Een gedeelte der ketenen van den grooten apostel wordt in eene aangrenzende kapel bewaard; ik zal daarover later spreken. Rond de groote legerhoofden der kerk scharen zich in menigte de zegevierende strijders, martelaren en heiligen van allerlei rang en stand, zoodanig, dat, even als de overige basilieken van Rome, ook Sint-Paulus-buiten-de-muren, als het ware, den hemel op de aarde verplaatst. Zoo heeft men hier in het geleide der beide hoofd-apostelen, de HH. Thimotheus, Mathias, Jacobus de meerdere (*major*) en Jacobus de mindere (*minor*), Bartholomeus, Mattheus, en Lucas, hunne roemruchte bondgenooten in den heiligen strijd, en wier lichamen geheel of gedeeltelijk in dezen tempel rusten. Voorts de HH. pausen Felix III., Sixtus I., Alexander, Fabianus, Gregorius; de onsterflijke diakenen Stephanus, Laurentius, Vincentius; de bloedgetuigen Celsus, Julianus, Basilissa, Epaphras, Zeno, Victorinus, Constantius, en Marcianus; eindelijk de HH. maagden, met een dubbele kroon gesierd, Gaudentia, Elvia, Diana, Satyra, Agnes, Justina, en nog een groot aantal andere meer.

Na zijne geloofshulde, maar vooral zijnen eerbied en dank aan dit luisterrijk gezelschap van broeders, zusters, beschermers en voorbeelden innig toegebracht te hebben, gaat de christen-reiziger nederknielen in de kapel van het Kruis, voor het Christus-beeld, dat meer dan eens wonderdadig de H. Birgitta toesprak; vervolgens begeeft hij zich in het aangrenzend klooster, om zich daar te verlustigen in het gezicht

van de zoo hoogst bevallige zuilenrij, een meesterstuk van middeleeuwsche bouwkunst, waaruit de omloopende galerij is zamengesteld; en voorts in de naauwkeurige beschouwing der talrijke opschriften, uit de hoogste oudheid overgebleven, en hier door de ervaren hand der Benedictijnen in de muren bevestigd. Paus Martinus V. gaf hun het opzigt over deze basiliek.

Eene mijl verder op, den afgelegene weg volgende, komt men, over een heuvelachtigen bodem, eindelijk aan een smalle brug, die over de zoogenoemde *Salviaansche wateren* ligt. Bij het beschouwen dier beek staat ook het beeld des grooten apostels in zijn doodsuur weér levendig ons voor den geest; en weldra ontdekt het oog de kerken van de HH. Vincentius en Anastasius, en van Santa-Maria-*Scala-Coeli*, die met de Sint-Pauls-kerk een langwerpigen driehoek vormen. De katholieke pelgrim moge hier zijn schoeisel afleggen, om barrevoets den gewijden grond te gaan betreden, die thans voor zijne schreden ligt: immers, de H. Bernardus heeft op dezen grond geknield en gebeden, als hij in de kerk der HH. Vincentius en Anastasius het Misoffer ging voltrekken op het altaar.

Vraagt men misschien, hoe de beroemde abt van Clairvaux hier ter plaatse kwam, dan luidt het antwoord aldus: ten jare 625 bouwde Honorius I. deze kerk, die in 772 door Adriaan I. hersteld, voorts door den H. Leo geheel herschapen, en ten jare 800 door Karel den Groote vorstlijk begiftigd werd, om, eindelijk, in 1140, door paus Innocentius II. aan de Cisterziënsers-orde, te gelijk met het naast aangelegene klooster, in eigendom over te gaan. Eenige jaren later werd paus Eugenius III. het eerste opperhoofd dezer nieuwe instelling; en met deze tweeledige omstandigheid in verband moet de reis van den H. Bernardus worden beschouwd. De romaansche

bouwtijl kenmerkt zich in deze kerk op de zuiverste en krachtigste wijze; de twaalf apostelen, fresco's van Raphaël, doch in slechten toestand, versieren de pilasters, terwijl een schat van reliquiën op de altaren wordt bewaard. Het Oosten en het Westen zijn er vertegenwoordigd, namelijk, het eerste door den H. Anastasius, in Perzië gemarteld, onder Chosroe, het tweede door den H. Vincentius, den roem van Spanje. Beider lichamen rusten voor het grootste gedeelte in dit heiligdom, als om er getuigenis af te leggen zoo van de eenheid, als van de algemeenheid des geloofs.

Slechts etlijke schreden verder, daar staan wij op nieuw te midden van eene niet minder luisterrijke, maar oneindig talrijker schaar van belijders des christendoms in het doopsel des bloeds: wij bevinden ons, namelijk, in de kerk van *Santa-Maria-Scala-Coeli*. Daar onder uwe voeten rusten tien-duizend-twee-honderd-drie martelaren, wier bloed dezen bodem-zelven heeft gedrenkt: te weten, de catacombe van den H. Zeno bevindt zich hier, boven wier ingang te lezen slaat:

HIC REQUIESCUNT CORPORA
S. MARTYRIS ZENONIS TRIBUNI
ET SOCIORUM MILITUM
DECEM MILLIUM
DUCENTORUM TRIUM

Vanwaar dit heirleger van martelaren, en wie heeft die slagting onder de christenen aangerigt? De geschiedenis antwoordt: het was dezelfde keizer, die het dappere Thebaansche legioen deed vallen door het zwaard. Diocletianus en Maximianus, hunne voorgangers in alles te boven willende streven, deden op het plat van den Esquilijn, de wijdver-

maarde badstoven (Thermen) aanleggen, die nog bestempeld zijn met hunnen naam. Veertig duizend christen-krijgsknechten, tot mijns slaven veroordeeld, werden, zeven jaren lang, aan dat werk beziggehouden, om, eindelijk, nadat zij hunnen arbeid hadden volbragt, ter plaatse-zelve, of in de nabijheid, te worden afgemaakt. Den 9. Julij van het jaar 298, zag men tien duizend ontwapende soldaten den Esquilijnschen berg afkomen, uitgeput van krachten en reeds half verbrijzeld onder de zweepslagen, waarmee ze als slaven door de Romeinen getuchtigd waren; aan de spits ging hun voormalige veldheer Zeno, met de overige officieren van zijnen staf. De togt ging door de Porta-Trigemina, voorts den weg van Ostia een weinig op, om daarna links om te slaan, naar een afgelegen vallei, waar zij, ter plaatse, genaamd *Gutta jugiter manans*, dienzelfden dag, één voor één, met het zwaard doorstoken, en vervolgens door hunne broeders, de christenen, begraven werden 1).

Het denkbeeld van zulk een vreeslijken moord grijpt zoozeer het gemoed aan, dat men, ter plaatse-zelve, bijna geene aandacht over heeft, om die te wijden aan eene naauwkeurige beschouwing der kerk, die ze evenwel volkomen waardig is, een achthoek, in de XVI. eeuw door de kardinalen Piétro Aldobrandini en Alexander Farnese herbouwd, en waar men in het koorgewelf de eerste moderne mosaïk zien kan, een meesterstuk van goeden smaak, zoowel wat teekening, als

1) Repertus est omnium numerus decem millium ducentorum trium, qui omnes cum Zenone tribuno, qui inter eos dignitate excellere videbatur, extra urbem porta Trigemina ducti sunt; et in concavo vallis, in loco dicto *Gutta jugiter manans*, ad aquas Salvias, ad unum omnes, necati sunt septimo Idus Julii, quo celebri memoria annuatim eorumdem triumphii dies natalis recolitur. — Baron. *Ann.* t. II, p. 306; n. 17.

wat koloriet betreft. Op zekeren dag, als de H. Bernardus hier voor de overledenen het H. Misoffer opdroeg, zag hij van uit den hemel een ladder, wemelende van opstijgende engelen, tot op de aarde toe nederdalen, en vandaar de naam van *Scala-Coeli*, dien deze dikwerf herbouwde kerk altijd heeft bewaard.

Bij het uitgaan trof ons allereerst het frontespice van Sint-Paul, bijgenaamd der drie fonteinen, waarop in groote gulden letteren te lezen staat:

S. PAULI APOSTOLI MARTYRI LOCUS

UBI TRES FONTES MIRABILITER ERUPERUNT.

« De plaats, waar de H. apostel Paulus den marteldood onderging en wonderdadig drie fonteinen zijn ontsprongen.»

Niet dan met heilige huivering nadert men deze gewijde plaats, en onze aandoening vermeerderde nog, toen wij er binnentraden en ons oog daar voorwerpen aanschouwde, des christens aandacht overwaardig: zoo, bij voorbeeld, wordt daar, achter een zwaar ijzeren hek, de zuil bewaard, waaraan Paulus bevestigd was, toen de lictor hem het hoofd afsloeg. Deze kolom is van wit marmer, vijf voet hoog en vier voet in omvang. Het altaar van den heilige, dat er naast aan staat, is versierd met zuilen van zwart porfier, de grootste en schoonste, die er gevonden worden. Ter strafplaats aangekomen, bekeerde Paulus drie krijgslieden, die hem, onder meerderen, begeleidden, Longinus, Austus en Megistus, allen, drie dagen later, mede als martelaars, ter dood gebragt; nog grooter wondertekenen stonden dit eerste weldra te volgen.

Even als een fakkel, die bijna verteerd is, op 't laatst steeds nog helderder brandt dan ooit te voren, zoo moest ook Paulus, de onvermoeide prediker van Grieken en Barbaren,

stervende onder het oog van Rome, het grootte middelpunt der toenmalige wereld, glansrijker en wonderdadiger wezen in zijnen dood, dan hij het in zijn leven geweest was. Zóó de Zone Gods op Calvarie's kruin; zóó ook zijn heldhaftige apostel in Rome. Hij was er toe bestemd, om stervende het zegel te drukken op al de wonderen zijns levens, en die nog te vermeerderen met een teeken, dat getuigen zou, tot den jongsten dag toe, voor de waarheid en de kracht van zijns godlijken Meesters leer. De geschiedenis heeft het gestaafd, dat de Voorzienigheid bij Paulus' marteldood zich in al de volheid van haar wonder-alvermogen ontwikkelde; immers, bij het vallen van des apostels hoofd, vertoonden zich twee mirakelen te gelijk: in plaats van bloed, is het melk, die er stroomt, en de zuil, den grond, den arm en het kleed van den scherprechter bespat 1). Het hoofd springt tot driewerf

1) Res quidem adeo insignis non tantum ex dictis actis (apostolorum Petr. et Paul.), sed et aliis compluribus habetur testibus confirmata. Nam et S. Ambrosius, *Serm.* 68, de re tam celebri et clara nec dubitatione aliqua obscurata his verbis meminit: « De Pauli vero cervicæ, cum eam persecutor gladio percussisset, dicitur fluxisse lactis magis unda quam sanguinis et mirum in modum sanctum apostolum Baptismi gratia in ipsa cæde exstitisse splendidum potius quam cruentum. Quæ quidem res in sancto Paulo stupenda non est. Quid enim mirum si abundat lacte nutritor Ecclesiæ?... hæc est plane promissionis illa terra, quam Deus patribus nostris promisit, dicendo: Dabo vobis terram fluentem lac et mel. Non enim de hac terra locutus est, quæ dimanantibus aquis cœnum involvit et utrumque permiscet; sed de illa tum Pauli, tum similium Pauli, quæ jugiter purum suaveque distillat. Quæ enim Pauli epistola melle dulcior, et lacte candidior? quæ epistolæ tanquam ubera ecclesiarum populos enutrient ad salutem. De cervicæ ergo Apostoli pro sanguine lac manavit.» Sed et S. Joannes Chrysostomus, ejusdem veritatis gravissimus assertor, sic ait: (Orat. in Princ. Apost.)... « Qualis locus tuum, Paule, sanguinem excepit, qui lacteus apparuit in ejus veste qui te percussit? Qui quidem sanguis barbaricum illius animum reddens melle dulcio.

omhoog, en op elke plek, waar het neêrkomt, springt een fontein omhoog, wier water nog vloeit tot op vandaag. Die drie watersprongen bevinden zich nu in het kerkruium-zelf besloten, op vier voet tusschenruimte van elkander gescheiden, en ieder van eene verschillende temperatuur 1).

Wat men bij het beschouwen dezer wonderfonteinën gewaar wordt, wat men gevoelt, als men er de lippen aan zet, wat er in ons omgaat van biddend verlangen, na er aan gedronken te hebben, geen christen elders, maar alleen hij kan het beseffen, wien dat geluk persoonlijk voorbehouden was. — Na de strafpleging wikkeld Plautilla des apostels hoofd in haren sluijer, en bragt het zoo in de Lucina-catacombe, op den weg van Ostia. Door de zorg van laatstgenoemde edele vrouw werd ook het overige ligchaam des Heiligen naar dezelfde grafplaats overgebracht 2). Middelerwijl dit plaats greep, bereidde de priester Marcellus, aan het ander einde van Rome, eene luisterrijke begrafenis aan Petrus, die den dood des kruises ondergaan had op de toppen van den Vaticaan.

Wij hadden voor één dag weelde genoeg gesmaakt, om thans niet méerder te willen genieten; en buitendien verlangden wij enkel te blijven onder den indruk van wat wij heden aanschouwd hadden en gevoeld; wij keerden dan naar Rome terug, op nieuw den weg volgende, die Paulus gevoerd had naar zijn triomf.

rem, ut ipse una cum sociis ad fidem traduceretur, ita affectit. » — Zie Baron. *Ann.* t. I, p. 478, H. 12.

1) Baron. *Ann.* t. I, p. 478, 57. 13.

2) Men weet, hoe, vier eeuwen later, de keizerin Constantina alles in het werk stelde, om van den H. Gregorius den Grooten dezen kostbaren sluijer te verkrijgen; doch, evenzeer is ook de merkwaardige brief bekend, waarin die opperherder hare bede afslaat, aangezien de bedoelde sluijer zich bevond in Paulus' graf, hetwelk men niet openen mogt. *Epist. Lib.* III. ep. 3.

20 Maart.

Palmzondag; anecdote. — Drusus' zegeboog. — Romeinsche wegen. — Via Appia. — Basiliek van Sint Sebastiaan. — Herinneringen. — Opschrift. — Villa van Maxentius. — Tempel en renperk van Romulus. — Graf van Cæcilia Metella. — Kerk van: *Domine, quo vadis?* (Heer, waar gaat gij heen?) — Woorden van den H. Ambrosius en van Suarez.

Wanneer, katholiek gesproken, de week, welke wij thans intreden, te regt, den naam draagt van *de groote week*, *de heilige week*, dan schijnt zij te Rome toch nog een anderen naam te moeten voeren: want, nergens ter wereld is zij zoo groot en zoo heilig, als dáár. Voorzeker zijn ze groot, en gewis zijn ze heilig, de plegtigheden, die er, gedurende deze gedenkwaardige dagen, te Jerusalem gevierd worden, op de plaats-zelve, waar de gewijde feiten zijn voorgevallen; doch, Jerusalem is eene turksche slavin, die, in armoede gedompeld, aan de grootsche geloofsmysteriën volstrekt geen luister bijzetten kan; terwijl, daarenboven, van uit de vier wereldstreken, geen vloed van pelgrims meer naar het Oosten heenstroomt, om er hulde te gaan betuigen aan de bakermat der godsdienst en aan de wieg van het christendom; ook zetelt daar de Opperherder niet, die, van zijn verheven troon zegenend de handen uitstrekt over zijne kinderen, aan wier voeten hij zich even te voren christlijk verootmoedigd had; geen lans, geene kruisnagelen, geen geeskolom of doornenkroon, maar vooral geen kruishout roeren daar door den aanblik het oog en tevens het innig-geloovig gemoed; evenmin treft daar dat trotsch geheel van gedenkteekenen en herinneringen, opstijgende uit het graf der lang verloopene eeuwen, zoowel der christenheid als van het heidendom,

om ze heen te leiden naar Calvarië, ter aanschouwing van het groot verlossingswerk, en om, diep eerbiedig, God te bewonderen, te huldigen en te aanbidden in zijn verheven marteldood aan het smaadlijk kruis, waaraan 't misdadig Israël hem in helsche woede geklonken had.

Alle reizigers zijn het dan ook, geloof ik, daarin eens, dat het voorregt, om, te Rome de plegtigheden der Goede Week bij te wonen, op zich-zelf alléén den togt naar Italië volledig waard is; en zal het dus niet noodig zijn, hier nog bij te voegen, dat het aanbreken van den eersten dag dier week ons het gemoed met innige vreugde vervulde. Ten negen ure 's morgens bevonden wij ons reeds op het Vaticaan, om bij de palmwijding tegenwoordig te zijn. Vroeger had die plegtigheid in de Sixtijn'sche kapel plaats; doch, op dringend verzoek der talrijke vreemdelingen, die er getuigen van wenschten te zijn, beval Gregorius XVI., dat de palmwijding voortaan in Sint-Pieter plaats zou hebben. De keurig gevlochten palmmeijen brengen een merkwaardig feit in herinnering terug, hetwelk wij hier vooraf onzen lezers willen mededeelen.

Sixtus V. had last gegeven, om op het Sint-Pietersplein de obelisk van rood graniet neêr te zetten, die half bedolven onder de bouwvallen van Nero's renperk gevonden was. Dit werk werd aan den architect Fontana toevertrouwd. Deze had touwen doen spannen, die den kolossalen steenklomp omhoog zouden brengen en ter plaatse-zelve heenvoeren, waar de pronknaald zou moeten staan. De 10. September, 1586 was voor de oprigting der obelisk bestemd, en daarbij had Fontana bevolen, dat de diepste stilte heerschen zou, opdat een ieder de door hem gegeven bevelen duidelijk en van pas zou kunnen verstaan. Sixtus had, dien ten gevolge, een bevelschrift uitgevaardigd, luidende, dat de eerste toeschouwer, van wat

rang of stand hij ook zijn mogt, die door luidruchtigheid, of zelfs door één-enkel woord te spreken, den gang van het werk storen mogt, terstond gestraft zou worden met den dood. Niemand werd ter bijwoning van het schouwspel toegelaten, zonder vooraf met den inhoud van 's pausen bevel behoorlijk bekend te zijn gemaakt, en wel in dier voege, dat de beweging voor de werklieden zou aangeduid worden door het schallen der trompet, en de rust door het roeren van de trom; weshalve er geene andere stem zich mogt doen hooren, dan alleen die van den architect. Zoodanig bevel leverde intusschen weinig bezwaar op voor een volk, dat de kunst zoo hartstogtlijk bemint, en, veelmalen blijkt geeft van nog geenszins de grootheid en waardigheid der oude Romeinen in allen deele te hebben afgelegd. Weldra verscheen paus Sixtus-zelf met geheel zijn hof, en nam op de voor hem bestemde estrade plaats.

De in beweging gebragte touwen voeren de obelisk vrij spoedig omhoog, en voeren de onberekenbaar zware vracht langzamerhand naar de voor het monument bestemde plek. Sixtus moedigt door teekenen van goedkeuring, doch altijd zonder een woord te spreken, den ijver der werklieden aan; de vreugde teekent zich op zijn gelaat, want, nog maar één oogeblik, en de kostbre zuil zal voor goed en voor altoos op hare plaats gevestigd staan. Nogmaals spreekt Fontana zijn werkvolk toe, en doet het laatste bevel aan de arbeiders hooren; daar verneemt men eensklaps van uit de dichte drommen de luid klinkende stem van Bresca, een genueesch scheepskapitein, geboortig van San-Remo, in de Genuesche golf, en die, als had hij hier te bevelen, den werklieden toeroept: « *Aqua alle funi*, water op de touwen! » — Zoodra die kreet geslaakt is, begeeft hij zich, als vrijwillig, naar de galg heen, die aan een hoek van het plein, ter

dadelijke strafpleging, stond opgericht. Fontana werpt snel een naauwgezeten blik op het touwwerk, en bespeurt, in de daad, dat ze, door de sterke wrijving, op het punt zijn van vuur te vatten, te breken en onder de brijzelende obelisk ook het werkvolk mede te doen verpletten. Bresca wist, bij ervaring, dat eene bevochtigde lijn opkrimpt, en daardoor het gewigt, dat er aan hangt, omhoog beurt. De beroemde architect maakte zich terstond de gegeven les ten nutte, en weldra zag hij zijn moeijelijk werk, onder het gejuich der menigte, met den besten uitslag bekroond.

De paus overlaadt Fontana met bewijzen zijner hooge goedkeuring, doch deze snelt naar Bresca heen, omhelst en geleidt hem voor Sixtus, wien hij om genade smeekt, wegens het vergrijp, door den stouten zeeman gepleegd. « Er is hier, sprak Sixtus, geen sprake van genade, maar wel van belooning: laat de overtreder van mijn gebod zelf maar bepalen, wat hij tot loon zijner overtreding verlangt! » Bresca, die wist, dat de palm, door zijne stadgenooten gekweekt, jaarlijks daar voor het gebruik van den Palmzondag werd aangekocht, verzocht, voor zich en zijne nakomelingen, het privilegie van het leveren der palmtakken aan 's pausen hof, ter viering van het groote feest, op den eersten dag der lijdensweek. Reeds den volgenden dag werd hem daarvan het toestemmend bewijs ter hand gesteld, en, daarenboven, het hoofd der familie benoemd tot honorair kapitein van 's pausen eerste regiment, met het regt, om de pauselijke vlag op zijn schip te mogen voeren. Nog heden ten dage levert de familie Bresca de palmmeijen, te Rome bij het hooge kerkfeest gebruikt: ieder jaar zendt zij een vaarttuig, daarmede bevracht, naar Rome heen, waar ze, met de gebruikelijke ceremoniën, plegtig worden gewijd en uitgereikt 1).

1) Zie Artaud, *Vie de Pie VII.*

De Heilige Vader kwam van uit het Vaticaan ter basiliek van Sint-Pieter, en begaf zich naar de kapel *della Pietà*, waar het H. Collegie hem verbeidde. Na er met het plegtgevaad getooid te zijn, plaatste hij zich op de *sedia gestatoria* (draagzetel), om vervolgens naar het hoogaltaar heen gevoerd te worden, voorafgegaan, even als op Kersdag, door de prelaten en kardinalen der Kerk, en door den staf zijner lijfwacht van edelen verzeld. Rond den H. Vader zag men de Zwitser-garde in groote uniform, met de hellebaarden der katholieke kantons, als ten teeken, dat het kroost van Tell voortdurend in 't wapen staat, om den onsterflijken schutsheer van de vrijheid der wereld, zoo noodig, ten koste van bloed en leven, te verdedigen. Na een kort gebed aan den voet van het altaar, zette zich het hoofd der Kerk op zijnen troon neder, en ontving er de hulde der kardinalen, met de *cappa violetta* gekleed. Regts en links van zijnen zetel stonden palmbossen, waaronder zeven meijen zich bijzonder door sierlijkheid van vlechtwerk onderscheidden, waarmee zich uitsluitend Camaldulenser nonnen bezighouden, en die bestemd zijn tot bijzondere versiering van het pauslijk altaar en kruis. Zoodra de wijding was afgelopen, nam de paus wederom op zijnen zetel plaats, waarna de uitreiking begon. De kardinaal-deken, bij 's pausen troon staande, geeft de palmtakken een voor een aan den H. Vader over, en deze stelt ze, op zijne beurt, ter hand aan de kardinalen, patriarchen, aartsbisschoppen, bisschoppen, generalen der verschillende kloosterorden, enzv., alsmede aan vreemdelingen, wien daartoe gelegenheid is gegeven door eene schriftelijke vergunning van den opperhofmaarschalk of majordome van Zijne Heiligheid. Ons viel dat voorregt ten deel; en, mogt ook al de tijd de indrukken uitwisschen, hier door ons opgedaan, dan nog zou de gewijde palmtak en de licht-

misfakkel, ontvangen uit de hand van Christus' stedehouder op aarde, onuitwischbaar in ons gemoed en in onzen geest de herinnering bewaard doen blijven van de zoo plegtige oogenblikken, toen ons deze bijzondere gunst ten deele vallen mogt.

Terwijl het oog zich in het gezigt der indrukwekkende plegtigheid verlustigt, geniet het hart de volle beteekenis van wat er zoo zinrijk door wordt uitgedrukt, en, om dat beeld nog te meer gloed en leven bij te zetten, heffen twee schoone alt-stemmen welluidend den hymnus aan: *Pueri hebraeorum*; en schijnt het, als klonken ons de juichtoonen der kinderen van Jerusalem in de ooren, gelijk die den God-mensch omruischten bij zijne zegëvierende intrede in hunne stad. Terstond daarop vangt de plegtige processie aan, en de opperherder, op zijn troonzetel gedragen, wordt plegtig de basiliek rondgevoerd, onder het galmen van het jubelgezang *Gloria, laus*, en andere hymnen, allen betrekking hebbende niet slechts op het aardsche, maar bovenal op het hemelsch Jerusalem, waarvan de gesloten poorten door den Verlosser der wereld geopend werden met het kruis.

In het koor teruggekomen, bestijgt de paus op nieuw zijnen troon, de kardinalen leggen hun plegtgewaad af, om de koorkleeders en de *cappa violetta* wederom aan te doen, teneinde tegenwoordig te zijn bij de H. Mis-offerande, die door een kardinaal-priester opgedragen wordt. Het plegtig oogenblik van 's Heeren lijden is daarmee aangebroken: drie priesters, met de taak belast, om het martelverhaal statig voor te dragen, vertoonen zich nu te midden van het koor en vangen, na de voeten des H. Vaders gekust te hebben, de indrukwekkende klaagrede thans plegtig-ernstig aan. De priester, die het hoofdgedeelte zingt, is eene krachtig-manlijke tenor, de tweede, *ancilla* genoemd, is een contre-alt, die op doordringenden toon de getuigen, de regters, en de beu-

len spreken doet; de derde, eene diepe, statige bas draagt eerbiedig des Zaligmakers woorden voor. Alle drie zijn in albe gekleed en dragen de diaken-stool.

Dit boven alle uitdrukking statig en roerend gezang heeft, nagenoeg op dezelfde wijze, in alle katholieke kerken, geheel de wereld door, plaats; maar te Rome zijn er twee oorzaken, die daaraan een buitengewoon grooten luister bijzetten, te weten, de keurigheid der stemleiding, en bovenal de voortreffelijkheid van het koor. Telkens als in het gewijd lijdensverhaal de drom der Joden, of ook wel eenige personen, schaarsgewijze sprekende, worden voorgesteld, dan valt het koor, op eenvoudige, maar daarom juist te meer indrukwekkende wijze, harmonisch in, als hoorde men een veelstemmig, verward en toch zamensmeltend geluid, dat de woorden treffend waar en innig roerend doet uitkomen. Zoo, bij voorbeeld, als de Joden joelen: « kruisigt hem! » of wel « Barabas! » dan neemt de zangtoon eene juiste overeenstemming met de woorden, een karakter van vermete vastberadenheid aan, die op het gemoed een allervreeslijksten invloed uitoefent: elke lettergreep heeft slechts één-enkel toon, en in de drie noten, die op het woord Barabas geplaatst zijn, zet eene plotselinge toonverwising, werkelijk, eene levendigheid van handeling aan het somber tafereel bij, die het zich als in het volkomen licht der handeling op het levendigst vertoonen doet. Dit verheven toonkunstig werk werd in 1385 door Thomaso Luigi de Victoria, geboortig van Avila, vervaardigd; hij was een tijdgenoot van den onsterflijken Palestrina, die er niets aan te veranderen, veel minder iets aan te verbeteren vond.

Bij het offertorium worden eenige strofen van Palestrina's *Stabat Mater* gezongen, een meesterstuk van gevoel en harmonie, dat slechts dien dag wordt uitgevoerd. Na het einde der H. Mis, geeft de paus, staande op zijnen troon, den zegen, waarna de

dienstdoende kardinaal den afaat van dertig jaren verleent, door den Opperherder aan de geloovigen toegestaan, die deze mis bijwonen. De stoet zet zich vervolgens op nieuw in beweging, en geleidt den opperpriester naar het Vaticaan terug.

Het bleek ons ten duidelijkste, dat, zoowel te Rome, als elders, de palmwijding eene der meest populaire godsdienstplegtigheden van het catholicismus uitmaakt. Nog heden ten dage stroomt ook in Frankrijk en zelfs te Parijs de menigte kerkwaarts, om er den gewijden palmtak te gaan ontvangen, en menigeen ziet men zelfs in de straten met het gewijde vreugdeteeken van den dag gesierd, terwijl, vooral de jeugd, zich er in dartele onschuld meê verlustigt; doch daarbij, helaas, blijft het dan ook meestal, over het algemeen: niet alzo evenwel in Italië, waar de godsdienstzin dieper wortelen geschoten heeft, en men den gewijden palmtak doorgaans uit de kerk ziet overgebracht naar het woonvertrek van ieders huis, om daar niet alleen tot een vroom zinnebeeld van des Verlossers lijden te dienen, maar tevens om er in gedurige herinnering te brengen de verplichting, die allen is opgelegd tot het inroepen, elken dag en elk oogenblik, van 's Hemels zegeningen over ieders huis en over ieders persoon, die beiden geheilgd mogen blijven, gelijk als die zinnebeeldige palmmeijen gewijd zijn geworden, door de gebeden der Kerk.

Terwijl de kardinaal-groot-penitencier zich heenbegaf naar Sint-Jan-van-Lateraan, om daar de dienstverrigting zijner waardigheid te gaan vervullen, begaven wij ons naar de basiliek van Sint Sebastiaan op weg. Alvorens aan de *porta-Appia* te komen, gaat men onder den Drusus'-boog door, waarvan ik alleen zeggen zal, dat hij opgericht werd door den Senaat ter eere van Nero Claudius, die, nog daarenboven, den titel ontving van Germanicus, sedert in zijn geslacht bewaard. Deze, zwaar door den tijd beschadigde boog is uit grove steen-

blokken zamengesteld en met twee kolommen van afrikaansch marmer van gemengden bouwstijl versierd. Aan den top bespeurt men nog de overblijfsels eener waterleiding, door Caracalla aangelegd, om het water van den Mons-Algidus (*aqua Algentiana*) naar de Antonijnsche badstoven (Thermen) heen te voeren. Hier begint de wereldberoemde Appische weg.

De hechte samenstelling, de breedte, de lengte, het groot aantal en de pracht der grafgestichten, die langs deze heirbaan, zoo ter regter- als ter linkerzijde, gevonden werden, hadden haar, niet zonder grond, den weidschen naam van koningin der wegen, *Regina viarum* 1) verworven. Met het oog op die breede zerksteenen, achterevolgens door al de beroemde personaadjes van het heidensche Rome betreden, vergeet de katholieke pelgrim vooral niet, dat ook de apostelen daarover voortschreden, en talloze martelaren ze geverwd hebben met hun bloed 2); doch tevens rijst de vraag in hem op, waarom en door welk wonder-geheim de Romeinen aan hunne werken, in het algemeen, en aan hunne wegen, in het bijzonder, eene hechtheid wisten te geven, die den laud des tijds zegevierend heeft gegraveerd? Als een oorlogzuchtig volk, moesten de zonen van Romulus van-zelf eene hooge waarde hechten aan het verordnen en inrigten van geschikte wegen, tot het onophoudlijk heen en weër trekken hunner legers bestemd, en vandaar, dat de naam, die aan deze openbare heirbanen gegeven werd, tevens den oorsprong en de betekenis er van in herinnering heeft bewaard: zij heetten namelijk *militaire*, *pretoriaansche* of *consulaire* wegen. Ziedaar

1) Appia longarum teritur Regia viarum. *Mart.* IX, 104.

2) Op elke bladzijde der geschiedenis en der *Martyrologiën* vindt men eene zinsnede, die met deze woorden begint: *Romæ, via Appia*, en met eene marteling eindigt.

wat de geschiedenis er ons van meldt, doch het Geloof voegt daar nog iets bij, te weten: het romeinsch gebied moest ook de verspreiding des Evangelie's bevorderen, en zodoende aan de wereld eene zedelijke eenheid schenken, waartoe eene stoflijke vereeniging van alle volken onder één-zelfden scepter noodig was; en tot volvoering van dit groote raadsbesluit Gods waren, onder andere middelen, ook veelvuldige en groote wegen tot onderlinge gemeenschap noodig; aan Rome was het voorbehouden, die te openen, en wat zich nu hier aan ons oog vertoonde, getuigt nog, na een verloop van twee duizend jaren, voor de juistheid dezer verklaring, en tevens niet minder voor de geestkracht, waarmeê Rome eene taak te vervullen wist, waarvan het echter 't doel niet begreep. Een geschiedschrijver, die deze wegen in de grootscheit van hunnen luister aanschouwde, zegt er van, dat zij de eerste plaats innemen onder de monumenten der eeuwige Stad 1). De waarheid dier oordeelvelling blijkt volkomen door een naauwkeurig onderzoek naar den aanleg er van.

Allereerst werd het terrein tot op eene zekere diepte uitgegraven, en vervolgens met fijn en vast zand aangevuld en opgehoogd. Vervolgens werd de grond niet slechts geëffend, maar met zware stampers ingeslagen, en daarna met ijzeren rolwerktuigen afgeplat en glad gemaakt. Daar-boven-op werd dan drie of vier lagen hoog steenwerk gemetseld, eene massa van drie voet dik. De eerste dezer grondlagen, *Statumen*, of fondering geheeten, bestond uit nagenoeg een duim ciment, en daar-

1) Ego sane in tribus magnificentissimis operibus Romæ, et e quibus maxime apparent illius imperii opes, pene aquæductus, viarum munitiones, cloacarum structuræ, neque id solum ad utilitatem ejusmodi operum respiciens, sed etiam ad impendii sumptuumque modum. *Dyon. Hal. lib. III.*

boven werden voorts platte steenen van tien duim dikte gelegd, welke men te zamenvoegde door middel van eene zeer hechte kalksoort of mortel, waarop eene tweede laag, *Rudus*, volgde, bestaande uit een mengsel van ciment met kiezelsteen, ter grootte van een ei, en verder allerlei steengruis; welk een en ander almede met ijzeren stampers, tot op tien duim dikte, te zaam gebeukt werd, en waarop voorts de *Nucleus* werd gelegd, zijnde een zamenstel van kalk, krijt en kleiaarde, te zamen tusschen de vijf duim en één voet dik. Nu volgde, eindelijk, in de vierde plaats, de *Summum dorsum*, de eigenlijke rug van den weg, de bovenkorst of *Summa crusta*, eene vereeniging van groote platte steenen, onregelmatig afgehoekt, of regt op en neêr gekapt, en waarvan de grootste drie of vier voet middellijn hebben, die naar het middelpunt een weinig oploopen, doch zoo dicht aan elkander sluiten, dat er met geene mogelijkheid iets hoegenaamd tusschen komen kan. Tot op vijftig mijlen afstands van Rome waren al de consulaire wegen op die wijze bestraat; verder op, of in de provinciën, was de *Summa crusta* zamengesteld uit eene laag kiezelsteen, met ciment vast in een gezet, ter dikte van zes duim: dat was een volmaakt stelsel van wat wij nu zouden noemen *Mac'adam*.

Links en regts liepen er langs deze wegen muurtjes, *Margines*, uit zwaren hardsteen gebeiteld en die zoowel tot steunpunt, als tot voetpad dienden. Zij waren vijftien duim hoog en een-en-twintig breed, terwijl om de twaalf schreden steenen palen stonden, die iets hooger waren dan het muurwerk, en, van treden voorzien, dienden, om hun, die te paard of in 't rijtuig stegen, daartoe behulpzaam te zijn. Voorts vond men daar ook de *Milliaria*, of mijlpalen, van steen of marmer, hetzij rond, hetzij vierkant uitgehouwen, en ongeveer acht voet hoog, die den afstand van Rome, telkens

bij duizend (*mille*) schreden, aanduiden, tot op vijftien mijlen van de stad 1).

De gewone breedte van den Appischen weg is zes-en-twintig voet, doch te midden der Pontijusche moerassen telt zij er zes-en-dertig, tot voorbij Fondi, waar het pad wederom zes-en-twintig voet breedte wordt. De bergengte van Itri eenmaal door zijnde, loopt de baan, altijd op dezelfde breedte, en altijd even sièrlijk van aanleg als van bouw, tot Brundisium door, oudtijds eene beroemde haven, waar de meeste aanzienlijke personen, die naar het Oosten trokken, zich inscheepten. Op hun pad, trokken ook wij de *Almon* over, eene kleine rivier, waarin de priesters van Cybele jaarlijks het standbeeld dier godheid, gelijk ook de voorwerpen, tot hare tempeldienst gebruikt, reinigden: voorzeker, zij hadden dat noodig! De kleine kerk van: *Domine, quo vadis?* zagen wij links af liggen, doch ons eerste bezoek was voor Sint-Sebastiaan bestemd.

Deze kerk, naar men meent oorspronkelijk eene basiliek van Constantijn, werd op de vermaarde catacomben van den H. Calixtus gebouwd. Ten jare 567 door den H. Damasus vernieuwd, was het Innocentius I., die haar toewijdde aan den H. Sebastiaan, door paus Cajus den verdediger der Kerk genoemd. In 1611 deed de kardinaal Scipio Borghese haar in den stijl van dat tijdvak restaureren. Voor het front ziet men zes granietzuilen; het kerkship is breed en hoog; aan het einde staat een altaar, versierd met vier zuilen van *vert antique* (groen marmer). Onze aandacht werd er overigens getrokken door een tabernakel van wit marmer, voorstellende het Kind-Jesus, op een kolom, te midden van twee heilige

1) Tit. Liv. IX, 45; XII, 22. Cicero. *de Legib.* III, 3. Bergier, *Grands chemins de l'Empire*, t. II, 16 et IV, 40, etc.

vrouwen geplaatst, als op de teederst-roerende wijze uitdrukkende het aanbiddelijk geheim der Eucharistie. Het eerbiedwaardigste gedeelte van dit kerkgebouw is evenwel de *Platonia* of *locus ad catacumbas*, een soort van onderaardsch gewelf, flauw verlicht, met een put, die in de geschiedenis vermaard is. De geloovigen van het Oosten, najverig op het bezit der gewijde lichamen van de HH. Petrus en Paulus, die hun, als landgenooten der apostelen, zoo zij beweerden, toekwamen, vormden het plan, om ze vandaar weg te voeren; en reeds waren zij in het bezit van dien dubbel schat, toen een vreeslijke orkaan hen overviel, en zij zich genoodzaakt zagen, in aller ijl de kostbare overblijfselen, in wier bezit zij zich hadden gesteld, te bergen in dezen put of groeve, waar zij langen tijd gebleven zijn 1). Bij het altaar, dat den ingang dier groeve overdekt, stond voorheen de pontificale zetel, geleverd met het bloed van den H. paus Stephanus, te dezer plaatse-zelve omgebragt, onder het opdragen der H. Mis. Deze zetel is thans te Pisa, in de kerk der ridders, die den naam voeren van dezen opperherder en martelaar.

De kapel regts, bij het binnenkomen der basiliek, is eene ware schatkamer van kostbare reliquiën, waaronder ik alleen noemen zal de hoofden der HH. pausen en martelaren Calixtus en Stephanus, de ijzeren punt van een pijl, die den H. Sebastiaan doorboorde; een antieke urn, of kelk van lood, waarin de asch en het gebeente van den H. paus Fabianus; alsmede den steen, waarop de voet van den Verlosser staat ingedrukt, toen hij verscheen aan den H. Petrus, die Rome verlaten wilde, om zijnen marteldood te ontgaan. Deze steen werd hier overgebragt uit de straks genoemde kleine kerk

1) Baron. *An. t. 1*, p. 481, n. 21. — Ik zal over deze plaats en over dit feit in de *Geschiedenis der Catacomben* spreken.

van: *Domine, quo vadis?* of die ook wel den naam van Sancta-Maria-ad-passus (of *delle Piante: van het voetsteekken*) draagt. In de kapel *Albani*, aan den H. Fabianus gewijd, vereert men het hoofd van dien roemruchten paus. Links van het middenschip, bij het binnenkomen, vindt men de schitterende kapel van den H. Sebastiaan, wiens ligchaam daar onder het altaar rust. Het wit marmeren standbeeld diens H. martelaars is een fraai beitelwerk van Giorgetti.

Doch, wat in deze driewerf heilige basiliek des christen reizigers hoofd en hart beiden om 't zeerst treft en roert, is de gedachte aan de vermaarde catacombe, onder zijne voeten gelegen. Ik zal daarover evenwel thans niet uitweiden, om den togt niet vooruit te loopen, dien wij voornemens zijn, door het onderaardsche Rome te doen. Voor den oogenblik zij het genoeg, hier het opschrift te vermelden, dat bij de bovendeur, die naar de uitgestrekte galerijgangen heenvoert, te lezen staat, en ons meldt, dat honderd-vier-en-zeventig-duizend martelaren en zes-en-veertig pausen hier sluimeren, na den zegepalm der overwinning behaald, en, onder grooten druk, hunne kleederen gewasschen te hebben in het bloed des Lams 1). Bij het weifelend licht eener toorts gelezen, op den oogenblik, dat men staat af te stijgen in het uitgestrekte doodenrijk, maakt dit opschrift een indruk op het gemoed, die, geloof ik, even min te ontgaan, als

1) Hoc est coemeterium B. Callisti Papæ et martyris inelyti. Quicumque illud contritus et confessus ingressus fuerit, plenam remissionem omnium peccatorum suorum obtinebit, per merita gloriosa centum septuaginta quatuor millium SS. martyrum una cum quadraginta sex summis Pontificibus, quorum ibi corpora in pace sepulta sunt. Qui omnes ex magna tribulatione venerunt, ut hæredes fierent in domo Domini, et mortis supplicium pro Christi nomine pertulerunt.

te beschrijven is. Geen wonder dan ook, dat de kerk van den H. Sebastiaan onder de zeven basilieken van Rome behoort, wier bezoek bij nitnemendheid door een meer dan gewonen schat van kerklijke afaatsgunsten wordt beloond.

Een weinig voorbij Sint-Sebastiaan ziet men links van den Appischen weg, tusschen het wingerdlover, de bouwvallen der pracht-villa van den tyran Maxentius hier en daar doorschemeren. Bij die villa behooren de tempel en de circus van Romulus. Behalve een ruim onderaardsch gewelf, door een achtkanten pijler geschraagd, met nissen voor de lijkurnen, levert eerstgenoemd gebouw niets anders op, dan een vormloozen puinhoop: tempel en grafstede der in menschenbrein geteelde goden zijn verzwonden, te gelijk met de gewaande hemelmagt, wie er de bescherming van was toevertrouwd. Zoowel de geschiedenis als de overlevering meldt ons, dat Maxentius in 514 tempel en circus toewijdde aan Romulus, zijn zoon. Voor wat de beschrijving er van betreft, kunnen wij terug verwijzen naar het gezegde over den *circus Maximus*; evenwel verzuime men niet, ze, even als wij, te bezoeken, want de *carceres*, de *spina* en het *pulvinarium* liggen er bloot voor het oog en wel zoo goed bewaard, dat men er den vorm en de geheele indeeling der oude renbanen volkomen uit afleiden kan.

Op den Appischen weg teruggekeerd, bevonden wij ons terstond voor een monument, welks indrukwekkende grootte zich in geheel de Romeinsche Campagna gelden doet, te weten *Capo di Bove*, of Cæcilia-Metella's graf. Dit reuzengevaarte schijnt onder zooveel ruïnen slechts gespaard te zijn geworden, om het bewijs onzer aardse nietigheid hoog in de wolken ten eeuwigen hemel op te voeren, en om den vreemdeling, die de stad der Cesars komt bezoeken, te verkondigen, dat de aloude meesteres der wereld thans nergens

elders meer gezocht moet worden of te vinden is, dan onder bouwvallen- en grafsteden-alleen. Wie was Cæcilia-Metella? De dochter van Quintus Metellus en Crassus' gade; ziedaar alles wat wij er van weten, en dit nog niet eens uit de geschiedenis. Bij mangel van persoonlijken roem, wilde deze vrouw, even als Cajus Cestius en zoovele anderen, zich in de herinnering der eeuwen bevestigen door den luister van haar graf; en dit is haar gelukt: haar mausoleum is een der schoonste en best bewaarde van het oude Rome. Men verbeelde zich een ronden toren, negen-en-tachtig en een half voet in middellijn en evenredig hoog, op een vierkant onderstuk, uit zware hardsteenblokken zaamgesteld, geplaatst, met een uitspringende kroonlijst, en daar rond een randwerk van wolvenkoppen en cypresfestoenen, die goed gebeiteld zijn. Daar binnen is, te midden in, de grafkamer, doch thans door instorting ontoegankelijk, en waar de trotsche sarcophaag gevonden werd, welke men thans onder de voorgalerij van het Farnese-paleis bewonderen kan. Op de zijde, die naar den Appischen weg uit ziet, leest men het volgende opschrift, dat, gelijk wij reeds opmerkten, geheel de geschiedenis der heldin in deze weinige woorden bevat:

CÆCILLÆ

Q. CRETICI F.

METELLÆ. CRASSI

Boven het opschrift is een marmeren bas-relief, eene Victorie voorstellende, die de groote daden van Crassus en van Metella ter neder schrijft. Alhoewel dagteekenende van het einde der republiek, zoo levert Cæcilia's grafgesticht toch hier en daar eenig marmer op, eene omstandigheid,

die strekken kan tot toelichting van de geschiedenis der romeinsche kunst.

Na een vlugtigen blik geworpen te hebben op den lieven kleinen tempel aan den *God der terugkomst gewijd* 1), kwamen wij, wederom den Appischen weg inslaande, bij de kerk van *Domine, quo vadis?* in de eerste dagen van het christendom gesticht, en herhaaldelijk gerestaureerd en herbouwd. Dit kleine kerkgebouw herinnert aan eene bij het volk in achting gebleven overlevering, en die werkelijk voor den katholieken pelgrim treffend en roerend heeten mag. De H. Petrus zat reeds eenige maanden in de Mamertijnsche gevangenis opgesloten, ter dood veroordeeld en in verwachting, dat Nero's bevel hem aan de marteling prijs geven zou, toen de radelooze christenen, sidderende voor het verlies van hunnen vader en gids, besloten, om hem te verlossen en te redden, het kostte wat het wilde. Hetzij in hunne poging bijgestaan door Proclus en Martinianus, de kerkerwachters van den apostel, wiens leerlingen zij geworden waren, — hetzij dat ze hunne toevlugt namen tot andere, ons onbekend gebleven middelen; om 't even, zoo veel is zeker, dat het hun gelukte, den H. Petrus te ontrukken aan den kerker, die hem gevangen hield. Reeds bevond hij zich buiten de wallen der stad, en zie, daar ging de gevangene, wat zeg ik? de verwinnaar van Nero en van Jupiter, uit Rome vluغتende heen, denzelfden Appischen weg langs, die er hem, vijf-en-twintig jaren vroeger, manmoedig had zien binnentreden.

1) Plinius verhaalt, dat de Romeinen aan die godheid, ter herinnering aan Hannibals terugtogt, een tempel stichtten, doch de plaats, welke bij er voor aanduidt, komt niet overeen met het gebouw, waarover ik hier spreek. Even als zoovele andere ruïnen, blijft dus ook deze in het onzekere.

Niet, evenwel, dat Petrus den dood wilde ontwijken: hij wist, dat het bloed der martelaren het ciment der Kerk en het zaad van christenen is; daarenboven, was hij bewust, dat het kruis hem wachtte, maar, in de onzekerheid of zijne ure nog wel gekomen was, had hij aan de tranen en beden zijner kudde toegegeven. En daar stond hij dan nu op de plek, waar wij thans staan, en ziet er zijn godlijken Meester hem te gemoet treden, beladen met zijn kruis. Petrus heeft hem herkend, en roept hem toe: *Domine, quo vadis?* « Heer, waar gaat gij heen? » — *Venio iterum crucifigi*: « ik kom, om op nieuw gekruisigd te worden. » Petrus begreep den zin dier woorden, en naar Rome terugkeerende, wachtte hij er het kruis, waaraan de Zaligmaker der wereld niet meer in persoon, zooals te Jerusalem, maar in den persoon van zijnen stedhouder op aarde, sterven moest 1).

1) Behalve de standvastige overlevering der geloovigen van Rome, hebben wij, betrekkelijk dit feit ook geschreven getuigenissen, zoo als, onder anderen, van den H. Ambrosius, in eene redevoering tegen Auxentius, waar de groote kerkleeraar zich aldus uitdrukt: « Idem Petrus postea, victo Simone, cum praecepta Dei populo seminarit et doceret castimoniam, excitavit animos gentilium. Quibus eum quaerentibus, christianae animae deprecatae sunt, ut paulisper cederet, et quamvis esset cupidus passionis, tamen contemplatione populi precantis inflexus est: rogabatur enim, ut ad instituendum, et confirmandum populum se reservaret. Quid multa? Nocte muro egredi coepit; et videns sibi in porta Christum occurrere, urbemque ingredi, ait: Domine, quo vadis? Respondit Christus: Venio iterum crucifigi. Intellexit Petrus ad suam crucem divinum pertinere responsum. Christus enim non poterat iterum crucifigi; qui carnem, passione suscepta mortis, exuerat: quod enim mortuus est, mortuus est semel; quod autem vivit, Deo vivit; intellexit ergo Petrus, quod iterum Christus crucifigendus esset in servulo. Itaque sponte remeavit: interrogantibus christianis responsum reddidit; statimque correptus, per crucem suam honorificavit Dominum Jesum. — Bar. *Ann.* t. I, 477, n. 6. Fog-

Het heidendom verwonnen, de wereld bevredigd en aan het Evangelie onderworpen, ziedaar, met der tijd, de vrucht van Petrus' dood en van dien zijner gewijde ambtgenooten: de zegeboog van Constantijn, waar wij weldra onder doorgingen, herhaalt dat nog altijd in deze twee onsterflijke woorden: *Fundatori quietis*: den vredeftichter gewijd!

ginio, *Exercit. XVII*, p. 404, etc., etc. — Ter gelegenheid van dit feit schijnt het ons gepast, de merkwaardige woorden van Suarez te herinneren, die van toepassing zijn ook op alle andere romeinsche overleveringen, waarvan in dit ons Werk (*het Drievoedig Rome*) wordt melding gemaakt: « Inter traditiones, quæ in Ecclesia inveniuntur, « quædam sunt universales totius Ecclesiæ catholicæ; aliæ particu- « lares quarumdam Ecclesiarum, ut experientia constat.... Particu- « lares per se non sunt regulæ fidei, nisi aliunde accedat Ecclesiæ « definitio quæ illas approbet. Et ideo particulares traditiones Eccle- « siæ Romanæ, ut est specialis episcopatus, sunt majoris auctoritatis; « quia solent esse à Pontificibus approbatæ. » *De tripl. virt. theol. Disput. V*, sect. 4.

21 Maart.

Frascati. — Villa's. — De kardinaal Micara. — Tusculum. — Grotta Ferrata.

De groote plegtigheden der Goede Week, met Palmzondag aangevangen, worden eerst tegen woensdag-avond voortgezet: maandag en dinsdag zijn alzoo twee vrije dagen, waarvan wij gebruik maakten, om een uitstap in Rome's omstreken te doen. Den 21. Maart, ten 6 ure 's ochtends, trokken wij, met twee rijtuigen, dwars door de Romeinsche Campagne heen, en zoo, langs den ouden Asinarischen weg, naar Frascati voort. De reusachtige bogen der waterleiding van Claudius, die verscheiden mijlen lang doorloopt, bakenden, om zoo te zeggen, ons pad te midden der woestijn, en bragten ons tot op de Latijnsche heirbaan, die zich kenmerkt door de bouwvallen van tallooze grafgestichten, aan hare beide zijden eenmaal opgerigt; een doodsch-treurig gezicht, en waarvan de aanblik nog somberder wordt, wanneer men zich herinnert, dat de woeste Totila, Rome's vreeslijke vernielers, hier eens zijn legerkamp hield. De ruïnen, welke het oog te dezer plaatse aanschouwt, getuigen nog luide van hem, even als de poort, waar wij zoo straks uitreden, in herinnering terugbrengt en het verraad der Isaurische krijgsknechten, die er de wacht hielden, en van den onvergeetlijk-noodlottigen intogt des barbaarschen overwinnaars binnen de muren der diep rampzalige stad.

Twee uren gaans zijn voldoende om, van Rome uit, tot bij den bevalligen berg te komen, waar tegenaan het stadje Frascati gelegen is, en op wiens top Tusculum lag, waarvoor het in de plaats gekomen is. Laatstgenoemde stad, in 1191

door de Romeinen en Tibertijnen verwoest, schonk het ontstaan aan Frascati, thans den zetel van het derde onder Rome behoorende (suburbicaire) bisdom. Geheel de bergglooiing is met de lieflijkste villa's getooid, waar de Romeinen onder het dicht gebladerte der wilde olijven en der groene eiken tegen de Julij-zon en de herfst-koortsen een schutdak zoeken. Van deze waarlijk vorstlijke lustoorden komen het eerst in aanmerking de *Delizie*-Aldobrandini, Taverna, Conti, en Bracciano; de eerste twee behooren aan de familie Borghese. Tuinen, watervallen en fonteinen wisselen hier af met allerlei kostbare voorwerpen van kunst en de schoonste vergezigten, wier geheel dit oord werkelijk tot een tooverhof maakt. In de villa-Aldobrandini vindt men, onder anderen, een fresco-schilderij van Domenichino, waar, te midden in, zich de Parnassusberg verheft, bewoond door toonkunstenaren uit brons gevormd, en uit wier metalen instrumenten de vlietende waterstroom allerlei afwisselende geluiden voortbrengt. De villa-Conti is merkwaardig door haar prachtig trapwerk, de villa-Ruffina wegens haar fraaijen, door Bernini bewerkstelligden aanleg, terwijl de Montalto door een heerlijk geschilderd plafond van Domenichino's leerlingen de aandacht der reizigers in hooge mate waardig is.

Op onzen togt in dit gebergte en bij het bestijgen van het naar Tusculum voerende pad, heb ik aanteekening te houden van een in dat oord door ons gehouden middagmaal, merkwaardig, zoo, vooreerst door den grooten etenstrek, die onze geregten kruigde, als door onze koddige ontmoeting met de ezeldrijvers van Frascati. Van geslacht tot geslacht zijn deze hoog-edelmogende heeren in uitsluitend bezit van het regt, om de vreemdelingen naar Tusculum te geleiden, en hun de ezels te verhuren, die noodig zijn tot dezen togt. Zij vinden daarin hun bestaansmiddel, en maken er derhalve een

monopolie van. Geen wonder alzoo, dat de vreemde reiziger, terstond na zijne aankomst, als overdolven wordt met de beleefde, maar tevens dringendste dienstaanbiedingen tot het beoogde doel. Intusschen ontwijken zij meestal de prijsbepaling, welk teeder punt liefst aan de beleefde beslissing der reizigers wordt overgelaten, doch, in vroeger tijd, wanneer het op stuk van afrekenen kwam, alle grenzen van betamelijkheid te buiten ging, zoodat de kardinaal Micara eindelijk tusschen beiden is moeten komen tot het vaststellen van een tarief, waarvân het hoogste cijfer een piaster (*f* 2,50) bedraagt: Italië stond daarbij verbaasd, als ware het een coup-d'état! Ook wij beriepen ons op dat tarief, doch onder belofte van een buitengewoon drinkgeld, wanneer wij goed gediend werden; en zoo dan bragt men ons de vereischte langooeren uit den stal: wij hadden er 14 noodig.

Onderwijl men ze optuigde, bezochten wij het bisschoppelijk paleis, in de XVIII. eeuw, door den laatsten der Stuarts, den kardinaal van York, opgeluisterd. Ook aan de kathedrale kerk van St. Pieter bragten wij een kort bezoek, waar eenige monumenten der aloude Engelsche dynastie gevonden worden. Eindelijk wierpen wij ook nog een blik op het verblijf van den kardinaal Micara, thans bisschop van Frascati. In den hoek van het bij de hoofdkerk gelegen plein staat een onaanzienlijk en bekrompen gebouw, het groot en klein seminarie; het bisdom Frascati telt slechts zes duizend zielen. Een smalle en onooglijke trap leidt naar de eetzaal heen, waar een paar livrei-bedienden bij een italiaanschen kagchel zaten. Dit vertrek strekt tevens tot zoogenaamde antichambre van de kamer des kardinaals Micara, den roem van het H. Collegie, vermaard god- en regtsgeleerde, uitstekend administrateur en Italië's grootsten redenaar.

Verbeeld u een grijsaard van zeven-en-zestig jaren, niet groot, maar regt en vlug van gestalte, met digt grijs haar rond het hoofd en een schoonen baard, blank als sneeuw, afgolvende tot midden op de borst; een vurigen blik, schitterend van uit de diepe oogholte, en als overschaduwde door zware, fijn geboogde wenkbrauwen; een breed, vierkant voorhoofd, dunne koraalkleurige lippen, waarover altijd een onuitsprekelijk bevallige en geestige glimlach zweeft; en stel u nu dien grijsaard voor, dien prins der Kerk, door veler wenschen zelfs de pauslijke kroon toegedacht, doch die hier, in de grove kapucijnen-pij, op een onbehouwen houten stoel, aan een eenvoudig klein tafeltje zit, dat, met papieren overdekt, naast eene rustbank staat, zonder gordijnen, en niet hooger dan een voet van den grond; breng u dat gering, ja, armlijk huisraad voor den geest in des prelaats studeervertrek, maar dat tevens zijne slaapkamer is, en daarmee dan zult gij u een aanschouwlijk beeld kunnen vormen van den persoon, van het paleis, en van het meublement diens doorluchtigen en heiligen kardinaals.

Hij is de zoon van een landbouwer uit Frascati, waar, ook in dienzelfden stand, zijn broeder woont, en uit dien hoofde wilde de voortreffelijke man dan ook niet het schitrend paleis zijner voorgangers betrekken. «Ik heb schrik van groote zalen — zeide hij ons lagchende — en, daarenboven, ik ben hier te midden mijner kinderen.» In de daad, zijn seminarie is zijne familie, hij is er de directeur en tevens de vader van. Doch zijne liefderijke zorg strekt zich wijd verder uit. Ofschoon arm, en wel zeer arm, zoo vindt hij toch, met zijne acht honderd piasters inkomen het middel, om wegen aan te doen leggen, een hospitaal te bouwen, eene bank van leening te slichten en scholen tot stand te brengen, waar hij-zelf de kinderen, welke hij in de straten

ontmoet, aan de hand heenbrengt. Hij is 't herlevend toonbeeld eens waren kerkvaders. De inwoners van Frascati zijn er dan ook trotsch op, dat hij hun bisschop en tevens hun medeburger is. Wanneer zij van hem spreken, dan zeggen ze: *il nostro* (de onze), en dat woord drukt de juiste maat hunner innige hoogachting uit. De kardinaal sprak met ons in zeer goed Fransch over Frankrijk, waar hij wel nimmer geweest was, maar hetwelk hij toch wel zóó goed kende, als of hij er altijd had gewoond. Voorts onderhield hij zich met ons over de groote levenskwesties, die niet slechts Frankrijk, maar geheel Europa beroeren, en wij bespeurden daarbij zulk een krachtig oordeel en zulk een breeden blik, als alleen den man van praktijk en tevens van genie kenmerken.

En, zal men vragen, hoe is toch die nederige kapucijn aan het duister van zijne cel onttrokken geworden, en welke hand heeft dat licht op den kandelaar geplaatst? De verheffing van den kardinaal Micara is een van de duizend bewijzen, dat te Rome, meer dan elders, wetenschap en deugd de zekerste weg zijn tot de hoogste waardigheid. In het jaar 1824, preekte pater Micara te Rome, in tegenwoordigheid van Leo XII. Met al de vrijmoedigheid, welke het Evangelie geeft, en met al de welsprekendheid, die hem eigen is, rigtte hij tot eenigen zijner hoorderen een gepast woord van nuttige waarheid, dat algemeen begrepen werd, zoodanig, dat eenigen, die zich er door gekwetst gevoelden, den paus kwamen verzoeken, om den vermetelen monnik binnen de palen der welvoeglijkheid terug te willen doen brengen, en hem, des noods, eene strenge boete op te leggen. De H. Vader beloofde, dat hij naar billijkheid regten zou. Eenige dagen later, vroegen de misnoegden aan Leo XII., of hij woord gehouden en den kapucijn, zoo als hij verdiende, gestraft had. « Voorzeker, antwoordde de paus. —

En welke boete heeft Uwe Heiligheid hem opgelegd? — Ik heb hem kardinaal gemaakt. »

De zegen eens grijsaards brengt altijd geluk aan: na dien van den eerwaardigen prelaat verzocht en ontvangen te hebben, trokken wij naar Tusculum op weg. Door een laan van laurierboomen, die minstens vijf-en-twintig voet hoog zijn, komt men langs een heuvelachtig pad aan de fraaije villa-Ruffinella, vroeger het eigendom van Lucien Buonaparte, die haar aan de koningin-weduwe van Sardinië heeft verkocht. Eenige schreden verder bespeurt men de uitgesleten zerksteen van een romeinschen weg, waarlangs het voertuig van historisch doorluchtige personen zich, vele eeuwen verleden, bewoog, onder anderen van Cicero, die hier een landgoed had, van Cato, uit Tusculum afkomstig, van Lucullus, wiens villa, naar de opgave der verontwaardigde censoren, meer ruimte tot vegen dan tot bebouwen opleverde 1). Te midden van overal langs den bodem heen verspreide ruïnen, meent men nog de plaats en de bouwvallen van het huis te ontdekken, eenmaal door den romeinschen redenaar bewoond, en in de klassieke wereld door zijne, daar ter plaatse geschreven *Tusculaansche vertoogen* vereeuwigd. Men lette intusschen op het hemels-breed verschil tusschen de hoogste heidensche rede en het kleinste christlijk begrip. Welk christen toch zou zich kunnen vereenigen met de roersels der handelingen, met den regel van zeden, en met de vergelding der deugd, zoo als Cicero die verkondigd heeft? Het was hier, te Tusculum, dat de wijsgeer-redenaar zichzelf afvroeg: « wat is de roem? » Hij beantwoordde deze vraag aldus: « de roem is een wezenlijk en duurzaam goed en geenszins eene bedrieglijke schaduw; eene éénstemmige

1) Plin. lib. XVIII. c. 6.

lofrede, aan de wijsheid toegebracht; de onbaatzuchtige ge-
tuigenis van billijke regters, ter gunste van schitterende ver-
dienste afgelegd; de weërgalm, de schoonste vergelding der
deugd. De roem-alleen stelt ons schadeloos voor des levens
kortstondigheid, door de herinnering van het nageslacht;
de roem doet ons tegenwoordig zijn op plaatsen, waar wij
ons reeds niet meer bevinden, en verlengt ons leven tot na
den dood; met één woord, de roem is de trap, waarlangs
de mensch tot den rang der goden opstijgt 1). »

Na alzoo alle hoop en uitzigt van den mensch verbonden
te hebben aan een droombeeld, zoo ijdel als de roem,
tracht Cicero nu ook een rigtsnoer voor zijne handelingen
en een troost te vinden voor zijne smart. Nog schijnt het,
dat de ruïnen zijner villa weërgalmen van het daarover toen
geuite woord: « O wijsbegeerte, gij éénig-bekwame leids-
vrouw, o gij, die de deugd predikt en de ondeugd verbant,
wat zouden wij, wat zouden alle menschen toch wezen zonder
u! Steden hebt gij gebaard, en de overal verspreide men-
schen hebt gij de zucht der maatschappelijkheid ingeboezemd,
zoodat zij elkander bij zamenwoning zijn genaderd, echt-
verbonden hebben aangegaan, eene gemeenschaplijke taal en
gemeenschaplijk schrift hebben uitgevonden; gij hebt hun
wetten voorgeschreven, de zeden gevormd, de volken be-
schaafd. Bij u zoek ik mijne toevlugt, uwen bijstand roep
ik in, en, vergenoegde ik mij tot dusverre om uwe lessen
slechts ten deele te volgen, dan geef ik mij thans geheel
aan u over. O! in wiens magtigen arm zouden wij ons eerder
dan in den uwen kunnen veilig achten, zoo tot kalm genot
des levens, als tot vernietiging van den schrik des doods 2)? »

1) *Tuscul.* III, 2; dat zelfde denkbeeld doet zich ook voor in
Cicero's redevoering *Pro Milone*, 33.

2) *Tuscul.* V, 2.

Op den dag, misschien wel in hetzelfde uur, toen Cicero die weidsche lofredre neerschreef op den roem en op de wijsbegeerte, als de bronnen der deugd, bragt Brutus, Cicero's vriend, de verheerlijker der deugd, als de dochter der glorie en der filosofie, zich-zelfen in de velden van Philippi om het leven, met deze woorden: « gevloekte deugd, gij zijt niets dan een ijdel woord; gij, schaduwbeeld of lage slavine der fortun, móogt voor altoos het deel mijner vijanden zijn. »

Van lieverlede hadden onze gedweeë voertuigen ons de grotten van Cicero, de thermen of badstoven, het theater, de waterleidingen en de citadel van Tusculum, om, langs en doorgevoerd, zoodat wij nu, eindelijk, op het hoogste bergplat aankwamen, dat met wanstaltige ruïnen overdekt is, maar vanwaar men een volledig overzigt heeft van het panorama der Romeinsche Campagne, een grootsch en statig schouwspel, waarvan wij ons ongaarne scheidden, om naar *Grotta-Ferrata* heen te gaan. Italië levert, stap voor stap, als bij uitsluitend privilegie, het treffendst vergelijkingspunt op tusschen wat het heidendom en wat het christendom roemrijk noemt. In eene nabij Tusculum gelegen en met een ijzeren traliewerk gesloten grot stond, tijdens de middeleeuwen, een mirakelbeeld der H. Maagd, werwaarts de geloovigen in breede scharen ter beëvaart opkwamen. Rond die grot werd in het jaar 1000 een klooster van Basilianen gebouwd. Op zekeren dag zagen de kloosterlingen een achtbaren grijsaard tot hen komen, met verzoek, om zijne overige levensdagen in hun midden te mogen slijten. Het was de H. Nilus, Italië's roem, door de vorsten bewonderd, en de stichter van verscheiden kloosters in Calabrië.

De vrome man was gevlugt, toen hij gewaar werd, dat de prins van Gaëta slechts wachtte naar zijnen dood, om zijn stoflijk overschot als dat van een Heilige te kunnen ver-

ereen. Toen hij nog te *Mont-Garan* woonde, kwam keizer Otto III. hem bezoeken en eene plaats tot het bouwen van een klooster aanbieden. « Vraag mij, voegde de vorst er bij, al wat gij begeert, mijn vader, en ik zal het toestaan, met vreugde. — Het eenige, wat ik u te verzoeken heb, antwoordde hem de heilige, terwijl hij hem de hand op de borst legde, het éénige is, dat gij denkt aan het heil uwer ziel. » St. Nilus stierf te *Grotta-Ferrata*, in het jaar 1005. Zijn ligchaam rust er onder het altaar. In de onschatbare fresco's, die de kloosterkerk versieren, heeft Domenichino voorgesteld het bezoek van keizer Otto, het uit den doode opstaan van een kind, en andere trekken uit het leven van den heiligen kloosterling. Dit grijs gesticht herinnert ook nog aan den vermaarden Bessario, die daar, na de inneming van Constantinopel, eene schuilplaats zoeken kwam. Nadat wij aan de wonderdoende Madonna onze hulde hadden toegebracht, spoedden wij ons naar Palestrina op weg. In het voorbijgaan wierpen wij een blik op het dorp de la Colonna, op het Regillus-meer, en op de bouwvallen van Gabii; toen wij het aloude Preneste binnenkwamen, had de vallende avond het reeds in zijn duister geborgen.

22 Maart.

Palestrina. — Herinnering aan Pius VI. — Subiaco. — Tivoli. — De kathedraal. — Herinnering aan de H. Symphorosa. — Tempel van Vesta, — der Sibille. — Villa van Mecenas. — De Cascatellen. — Villa van Varrus of *Madonna del Quintigliolo*. — Grot der Sirenen. — Villa d'Este. — Villa van Hadriaan. — Grafstede der familie Plautia. — De Solphatara. — *Ponte-Mammolo*. — Terugkomst te Rome.

Voor steden en voor staten, zoowel als voor ieder mensch, zijn er plegtige, voor de toekomst beslissende oogenblikken :

Preneste biedt daarvan een merkwaardig voorbeeld aan. Trotsch op haar veel vroeger ontstaan dan Rome, trotsch op hare cyclopische wallen, trotsch vooral op haren aan de Fortuin gewijden tempel, waar geheel het romeinsche rijk het Lot kwam raadplegen 1), speelde die latijnsche stad langen tijd een verheven rol op het wereldtooneel; doch, de stond van haar verval naderde weldra. Rome, tussehen Marius en Sylla verdeeld, stond in vuur, en stak vervolgens geheel Italië daarmee aan. Preneste vat partij voor Marius, wiens zoon achter hare hooge muren en binnen hare sterke vest zijne schuil- en legerplaats oprigt. Daar vertoont zich Sylla voor de sterkte; hij overweldigt de stad, brengt de inwoners vreeslijk om, en Preneste verzinkt in een bloedig graf, waaruit het nimmermeer verzezen is. De overwinnaar moge al met nieuwen luister en grootscher wanden den tempel der Fortuin herstellen; te vergeefs, de begoochelende luister der plaats is voor altoos verdwenen! En dat scheen zoo te moeten zijn; want, de stonde naderde, dat de eeuwige godspraak der waarheid, de Waarheid-zelve, de wereld toe ging spreken; en in de verwoesting van Preneste, de eeuwenheugende zetelplaats (even als het kapitoel) van den vader der leugenen, ziet de opmerkzame christen de hand Gods schitteren, als die daardoor het werk der Evangelieverkondiging op krachtige wijze voorbereidt.

Daar Palestrina niets belangrijks oplevert, dan alleen de herinnering aan haar lang verloopen voorheen, verlieten wij het reeds zeer vroegtijdig, om ons naar Subiaco heen te begeven. Subiaco! welk lieflijk pelgrimsoord! hoe spreekt daar alles tot de verbeelding en tot het hart! doch vooral welk een genot voor den franschen reiziger, die daar, in die poëtische

1) Cicero. *De Divinat.*, lib. II.

afzondering, kloosterlingen vindt, sprekende de taal welke hij-zelf spreekt, en die, zonder hem ooit gezien te hebben, hem liefhebben en ontvangen als een broeder! Subiaco was de eerste stille verblijfplaats van den H. Benedictus; men mag zeggen, dat hij daar de grondslagen legde zijner onsterflijke orde, en sinds dertien eeuwen bewaren de zonen van den eerwaardigen patriarch, met gewijden eerbied, de dierbre bakermat van hun talloos geslacht. Ze zijn in twee kloosters gescheiden, dat van den H. Benedictus en dat van de H. Scholastica. Met welk eene heilige liefde toonden zij ons den *Sacro Specco*, de geheimzinnige grot, waar hun vader zich langen tijd ophield, zoo als Ignatius te Manrèzo, en gelijk Mozes in de woestijn, in overleg met God over de groote raadsbesluiten, die stonden volvoerd te worden! Een schoon standbeeld stelt er den H. Benedictus voor, in overpeinzing verzonken; naast hem staat een korf ter herinnering hoe de H. Romanus zijnen meester een karig voedsel bezorgde. Voorts ziet men hier het groot crucifix, waarin dat, wat de doorluchtige Ordestichter droeg, besloten is.

In het klooster der H. Scholastica vindt de oudheidvorderer alle schatten, waarvan de Benedictijnen alomme de scheppers of bewaarders waren. Het bestaat uit een bouw van de X., met een aanbouw uit de XIII. en eene sacristij uit de XVI. eeuw; voorts zijn hier bewaard, behalve een aantal overkostbare handschriften met heerlijke illustraties, ook de zoogenaamde Princeps-editiën der voor 't eerst in Italië, te Subiaco, gedrukte werken. Van uit de boekerij begaven wij ons naar de kerk, om aldaar de nagedachtenis der HH. Martelaren Audax en Anatolia te vereeren, wier asch onder het hoofdaltaar wordt bewaard. Engelen des gebeds en martelaren, die reeds zoovele eeuwen lang deze gewijde afzonderingsplaats bewaken, als onder het oog en in de tegen-

woordigheid van den Patriarch der klooster-orden in het westen, dit alles wekte in ons gemoed eene mengeling van diepen eerbied en aanbidding van de wonderbare raadsbesluiten der Voorzienigheid, in wier harmonischen zamenhang wij, eenige schreden verder gaande, een oppervlakkigen blik mogten slaan: Nero en zijne nietswaardige opvolgers hadden hier **hunne** villa; overal bezoedeling, doch ook — en steeds daarmee in onmiddelijk verband — overal algeheele zuivering. Ook Tivoli zal ons weldra datzelfde contrast opleveren. Bij het vertrek uit Subiaco doet zich eene andere herinnering bij den reiziger op: even als in de Pontijnsche moerassen, heeft Pius VI. zich ook hier als een edel en verstandig vorst vertoond: de schoone kerk van Sint Andreas, de papier-fabrieken, de groote smederijen en nog andere hier bestaande nijverheids-inrigtingen van openbaar nut, werden door hem gesticht. Daarom dan ook strekt een marmeren zegeboog, aan het begin der stad geplaatst, den weldadigen paus tot eene eeuwig dankbare herinnering, waarbij, helaas! de Franschman, terecht, de oogen van schaamte neêr moet slaan: heilige martelaar, verban Valence en hare citadel uit uwe gedachte, en bid, als plaats-bekleeder van den God, die alle menschen in zijne grenslooze liefde omarmde, o, bid voor het getrouwe volk, dat te uwer eere gedenkteekenen oprigte, maar bid ook voor het verblinde volk, dat eenmaal u in kluisters sloeg!

Door het schilderachtig dal, hetwelk de kristallen wateren der Anio besproeijen, kronkelt de fraaije baan, die naar Tivoli voert. De romeinsche paarden loopen snel, zoodat wij weldra het oude Tibur in 't oog kregen: de Sirenen-grot, de cascatten, herinneringen aan Horatius, aan Varus, aan Catullus, aan de Sibille, aan Mecenas, maar ook aan de H. Symphorosa en hare zeven zonen, ziedaar stof genoeg tot belangstelling voor den kunstenaar, den oudheidkenner en den

christen. In spijt zijner bevolking van zeven duizend zielen, gelijk Tivoli meer naar een dorp dan naar eene stad; de straten zijn onregelmatig en heuvelachtig, en de huizen zien er, op eenige uitzonderingen na, vrij onooglijk uit. Wij namen onzen intrek in het groot *hôtel de la Reine*, waar wij, bij het opgaan van den trap naar de onderste verdieping, als eerste voorwerp, dat onze aandacht tot zich trok, een offerblok aan den muur gehecht vonden, waarop in goed Fransch te lezen stond: *Aumône pour la Propagation de la foi dans les deux mondes*. Met echt nationale vreugde, en wel niet geheel van een weinig zelfverheffing vrij, beijverde ieder onzer zich, om er zijne vrome gift in ten offer te brengen. Het werk der Verbreiding des geloofs, gevestigd op den zetel van Mecænas, van Salustius en van Horatius, ik vraag het u, is dat niet een treffend monument, tot staving van de zegepraal des christendoms?

Doch Tivoli biedt er nog meerdere aan. De hoofdkerk, aan Sint Laurens gewijd, is gevestigd op de bouwvallen van den Neptunus-tempel, wiens cella en galerijen nog te zien zijn. Deze tempel is vermaard in de jaarboeken der martelaren door feiten, waarvan men noodwendig de geschiedenis moet kennen, wanneer men met begrip van zaken en tevens met eerbied de plaats wil bezoeken, die er het tooneel van was. Keizer Hadriaan had de gebouwen der prachtige villa voltrokken, waar wij binnen eenige uren ons bezoek zullen gaan afleggen; gebruikelijkerwijze, waren ze, onder offeranden en priestergebaar, plegtig ingewijd. De bijgeloovige grijsaard was begeerig, om te weten, hoelang die trotsche paleizen wel duren zouden, en de daarover geraadpleegde Goden antwoordden: « Eene christen weduwe, die zich te Tibur ophoudt, sluit ons den mond. Zij noemt zich Symphorosa, en is moeder van zeven zonen. Wij zullen antwoorden, wanneer zij ons het reukoffer brengt. »

De keizer beveelt, dat men de edele vrouwe, — echtgenoot en schoonzuster van Getulius of Zoticus, en van Amatus, opperbevelhebbers in zijn leger, en reeds voor het geloof den marteldood gestorven, — voor hem brengen zal. Beloften, bedreigingen, niets wordt onbeproefd gelaten, om de christin tot afval te bewegen. Te vergeefs! Hadriaan wendde het nu naar de gevoeligste zijde, zeggende: « Wanneer gij den Goden niet wilt offeren, dan zult gij zelve, met uwe zeven kinderen, hun ten offer worden gebracht. — Hoe, zoo zeide zij, zal ik dan het geluk mogen hebben van tot acht malen toe geofferd te worden aan mijnen God! — Neen, niet aan uwen God, hernam de keizer, in toorn ontstoken, maar aan de mijnen. — Uwe Goden kunnen mij niet ten offer ontvangen; voor hen ben ik geene offerande.» Hadriaan beval nu, dat men haar voor den tempel van Hercules zou voeren, en, na haar met vuisten in het aangezicht geslagen te hebben, aan de haren zou ophangen; vervolgens werd zij wreedelijk gegeeseld en eindelijk in de Anio geworpen. Cesar, de haat verblindt u, en toch, gij hebt gelijk: de snood bezoedelde wateren van Tibur's bad-nymphen moesten gelouterd worden door het bloedig ligchaam eener christin. 's Anderendaags doet de keizer zeven galgen rond den Hercules tempel oprigten, waaraan de zeven zonen der doorluchtige vrouw den marteldood sterven, onder folteringen, waarvan de herinnering ijzingwekkend is 1).

1) Deze roemruchte martelaren komen in de geschiedenis voor onder den naam van de zeven Biothanaten, dat is, gewelddadig omgebragten. De christenen begroeven hen aan den Tiburtijnschen weg; doch paus Stephanus deed hun stofflijk overschot naar Rome brengen, waar ze thans nog rusten, in de kerk van Sint-Angelo-in-Peschiera. Bij hun graf lazen wij het navolgende opschrift: *Hic requiescunt corpora sanctorum martyrum Symphorosæ, viri svi Zotici et filiorum ejus a Stephano papa translata.*

Dit is het eerste feit, dat den reiziger reeds op den drempel van dit heiligdom bezig houdt; doch, ziehier een tweede. De grond, dien gij thans drukt, heeft het bloed gedronken van een ander christen, zijn hoogen eernaam waard. Hij heette *Generosus*, welken naam hij op het veld van eer beroemd en dien hij door zijnen dood onsterflijk heeft gemaakt. Reeds vijftien eeuwen lang zegepraalt hij ter plaatse-zelve, waar hij overwon: zijne roemvolle asch rust onder het altaar, niet ver van den H. Quirinus, een anderen martelaar van Tibur, en van de doorluchtige Symphorosa, van wier gebeente, te regt, alhier een gedeelte eerbiedig wordt bewaard.

Van uit de kathedrale begaven wij ons naar den tempel van Vesta. Op de punt eener rots, die den grooten waterval der Anio bestrijkt, en naar eene diepe vallei uitziet, verheft zich een bevallig gebouw, cirkelvormig, door tien keurig gegroefde travertijnsteenen kolommen geschraagd, waarboven eene deklust van sierlijke festoenen prijkt. De binnen- en buitenmuren getuigen, door hunne zamenstelling van tufsteen, even als geheel de architectuur, dat dit bouwwerk tot het beste tijdvak der kunst behoort. De geleerden zijn het intusschen over de bestemming er van niet eens, doch meenen vrij algemeen, dat het een Vesta-tempel was. Wat daarvan zij, zooveel is zeker, dat het voor een teekenaar een allerbevalligsten voorgrond voor een fraai landschap opleveren kan.

Met meer zekerheid wordt de kleine nevenstaande tempel door de wetenschap toegewezen aan de Sibil. Deze vormt een langwerpig vierkant, door vier Jonische kolommen aan de voorzijde geschraagd, en zal dertig voet lang op vijftien breed zijn. Ofschoon dit gebouw, thans de kerk van Sint Joris, bijna niets belangrijks oplevert uit het oogpunt van antieke kunst, zoo kan men er toch onmogelijk binnentreden, zonder zich de beroemde godspraak te herinneren, die wordt

toegeschreven aan de Sibil, wier oog, door den nacht der tijden heen, een groot licht ontdekte, terwijl haar mond den roem verkondigde eener jonge maagd, de moeder van een God, in de velden van Bethlehem geboren. Ziehier Albunea's orakel:

Vivax ipse Deus dedit hæc mihi numina fandi.
 Carmine quo sanctam potui monstrare PUELLAM,
 Concipiet quæ Nazareis in finibus illum,
 Quem sub carne Deum Bethlemitica rura videbunt:
 O nimium felix cœlo dignissima mater,
 Quæ tantam sacro lactabit ab ubere prolem 1)!

Langs de westlijke helling van dezen heuvel naar beneden gaande, komt men weldra aan de villa van Mæcenas. Zonderling wisselot der wereldsche zaken! Het prachtig verblijf van Augustus' gunsteling is thans eene grofsmederij. Die marmere wanden, eenmaal schitterend van gepolijst goud, zijn thans onkenbaar door den eeuwen-heugenden walm, die er overheen is gegaan. In de *Atria*, waar eenmaal de wulpsche Sybarieten van het keizerlijk hof omwandelden, loopen nu de half-naakte grofsmeden af en aan; en de schitterende zalen, waar eens de toonen eener wegslepemde muziek weërgalmden, daveren nu onder den verdoovenden slag van twintig mokers op het aanbeeld der moderne cyclopen. Onder de breede galerijen van Mæcenas' villa liep de *via-Valeria*, en een oud opschrift leert ons, dat zij eene overdekte galerij vormde, op de wijze zoo als men die te Parijs en ook wel elders vindt. Wij volgden deze baan tot onder aan den voet van den berg, waar wij, langs een houten bruggetje de rivier over gingen, teneinde aan den tegenovergelegen heuvel de

1) Zie Canisius, *de Maria deipara Virgine*, lib. II, c. 7, p. 147.

cascatellen te kunnen zien. Men telt er acht, met den grooten waterval er onder begrepen, die, te zamen, in niet al te hooge neêrstorting zeven breede watermassa's vormen, wier melkwitte kleur sterk op het frisch-groene grastapijt van den heuvel afsteekt en een allerbekoorlijkst gezicht oplevert. Naarmate men de glooijing opgaat, vindt men overal ruïnen, waarvoor men zelfs geen naam meer heeft overgehouden. Wie zou ons met zekerheid kunnen zeggen, waar de koninklijke villa lag van den romeinschen ridder Manlius Vopiscus, door Statius zoo weidsch bezongen 1)? die van Catullus, den darterselen poëet? die van Salustius, den schraapzuchtigen proconsul? die van Horatius-zelfen, die haar dacht onsterfelijk te maken door zijne lier?

Laudabunt alii claram Rhodon, aut Mytilenen, etc. 2)?

Meer geluk had de villa van Quintilius Varus. Geleerden, ciceronen, tot den eenvoudigsten herder toe, allen weten, waar zij gelegen was, en kennen er de overblijfselen van. En vanwaar dat voorregt? zou het zijn, omdat de vermaardheid van het ongeluk duurzamer is dan die van den roem? Varus werd uit het bewind van Judea beroepen tot bevelhebber over het romeinsche leger in Germanië, waar Arminius hem overvleugelde, en hij met het leven tevens de schoonste legioenen van het keizerrijk verloor. *Varus, wat hebt gij met mijne legioenen gedaan?* Die pijnlijke rouwkreet, door Augustus, zonder ophouden, herhaald, schijnt rond de villa van Varus steeds luide weërgalmd te hebben, en zich daar als 't ware nog aan vast te hechten, zoo als een anathema zich hecht aan eene gevloekte plaats. Doch neen, de ware bescherm-

1) Carmen. III.

2) Od. VI, lib. I.

kracht dezer vermaarde bouwvallen is het heiligdom der Moeder Gods, dat ze met zijne schaduw dekt. Hun naam, met die der H. Maagd vereenigd, zal hen voor altoos aan de vergeetelheid ontrukken: de villa van Varus heet thans *la Madonna del Quintigliolo*. Wij vonden er, geknielend voor het antieke Maria-beeld, een jongen herder, wiens kudde in den omtrek graasde, onder toezigt van zijn getrouwen hond. Dit onverwacht tafereel bragt ons terstond het bezoek te binnen, door Chateaubriand aan deze afgelegen kapel gebragt, en stemde ons lieflijk tot de teedere gewaarwordingen, die daardoor als van-zelf werden gewekt.

Ook wij trokken langs de Lupo-brug de Teverone over, om door de Sabina-poort Tivoli weêr binnen te gaan; ook wij kwamen door het oud olijvenbosch; ook wij, even als de doorluchtige schrijver, bezochten de kleine witte kapel, aan de *Madonna Quintigliana* toegewijd. Ziehier Chateaubriand's woorden-zelven: « Het was een zondag; één-enkel man, die er zeer ongelukkig uitzag, lag bij een bank geknielend; hij bad zóó vurig, dat hij zelfs op het vernemen van mijn stap de oogen niet naar mij heen sloeg. Ik gevoelde hier, wat ik duizendmalen gewaar ben geworden bij het binnentreden eener kerk, eene zekere *bevreddiging* der hartsbezwaren, zoo als onze oude bijbelboeken dat uitdrukken, en ik weet niet welk een walg van de aarde. Ik knielde op eenigen afstand van dien man en, onder den invloed van de plaats, waar ik mij bevond, stortte ik deze bede: God des reizigers, die gewild hebt, dat de pelgrim u zou verheerlijken in dit nederig bedehuis, gevestigd op de bouwvallen van het paleis van een groote der aarde! Moeder van smarten, die den zetel uwer barmhartigheid geplaatst hebt te midden van het erf diens rampzaligen Romeins, wien de dood verre van zijn vaderland, in Germanië's wouden, verraste! Zie, wij

zijn hier slechts twee geloovigen in getal, aan den voet van uw eenzaam altaar neêrgekniel. O, verleen aan dien onbekende, hem, die zich daar voor uwe grootheid zoo diep ootmoedig ter neder buigt, alles, wat hij u verzoekt, en mogen de gebeden van dien man wederkeerig strekken, om mijne zwakheden te genezen, opdat twee christenen, die elkander vreemd zijn, en elkaer slechts één oogeblik in het leven ontmoet hebben, om, bij het scheiden, elkander hier op aarde niet weder te zien, verbaasd staan, bij hunne weder ontmoeting aan den voet van uw troon, dat zij de een den ander een gedeelte van hun geluk verschuldigd zijn, door het mirakel der christlijke liefde.»

Tusschen de villa van Varus en de porta-Sabina ligt de grot der Sirenen, en bevindt zich de groote waterval van de Anio, welke stroom uit een rots te voorschijn komt, die, op last van paus Gregorius XVI., werd doorgegraven, en met daverend gerucht in den diepen afgrond neêrstort, vanwaar bij weêr schuimende opbruischt, om vervolgens zachtkens in het dal weg te sterven. Een monument, voor den paus daar opgericht, getuigt van de erkentlijkheid der inwoners voor dit zoo nuttig werk, als waardoor de stad tegen overstromingen beveiligd is. Om te kunnen zeggen, dat wij niets vergeten of overgeslagen hadden, deden wij, alvorens Tivoli te verlaten, nog eerst een uitstap naar de villa-d'Este, doch aan welk bezoek geen ander belang verbonden was, dan alleen het gezigt van een huis, van tuinen en van fonteinen, die eenmaal luisterrijk waren, doch thans jammerlijk vervallen zijn. Overigens herinnerden wij ons hier den kardinaal Hippolyte d'Este, stichter der villa, en Tasso, die hier eene edele gastvrijheid vond.

Door de poort van het H. Kruis uitgegaan, verlieten wij weldra den Tiburtijnschen weg, om ons te begeven naar de

villa van Hadriaan, links af in de Romeinsche Campagne gelegen. Ik zal mij aan eene bepaalde beschrijving dezer reusachtige verblijfplaats van een der wereldheeren niet wagen: teneinde men er zich eenig denkbeeld van zou kunnen vormen, zij het genoeg, te zeggen, dat Hadriaan's villa grooter is dan Pompeji: zij heeft ten minste zeven mijlen in omvang. Gelijk hij het model voor zijn graf had gekozen uit de merkwaardigste gebouwen van Griekenland en van Egypte, wilde hij ook in zijne villa de beroemdste plaatsen en monumenten vereenigen, welke hij op zijne gedurige reistogten had leeren kennen: zoo vindt men er het Lyceum, de Academie, het Prytaneum, het Pecile, Canope en de tempels van Serapis, het dal van Tempe, de Theaters, de voornaamste tempels van Griekenland en van Egypte, zonder ook te vergeten de Hel 1).

Om nu het verblijf huns meesters op te sieren, hadden intusschen Rome, Athene, Corinthe en Alexandrië al hunne vermaarde kunstenaars verloren; het Oosten en het Westen hadden al hunne goud- en zilvermijnen, al hun voorraad van marmer, van albast, van porfier en van basalt hem ten offer gebragt. O ijdelheid der menschen en van hunne plannen! in stede van een lustverblijf te wezen, werd dit oord voor Hadriaan niets dan het tooneel zijner bitterste zielesmart: daár ontwikkelde zich de kwaal, die hem ten grave sleepte, en men zou zeggen, dat al die monumenten, als vertegenwoordigers van de verschillende deelen der wereld, daar ter plaatse enkel bijeengekomen waren, om, als 't ware, het Heelal van de angsten, van den toorn, van de bloeddorstige razernij des ouden keizers getuige te doen zijn. Vandaar uit schreef hij

1) Et ut nihil prætermitteret, etiam Inferos finxit. — Spartian. in *Adrian.*

zijne tallooze doodvonnissen, zoo voor de H. Symphorosa met hare zeven zonen, als voor den grijzen Servianus, de glorie zijns rijks, gelijk, eindelijk, ook voor Sabina de keizerin 1). Hadriaan, zich genoodzaakt ziende, teneinde zich een opvolger te verschaffen, verliet in ijl dit tooveroord, om te Baja te gaan sterven.

In weérwil van wat er verloren is geraakt, maken de overblijfselen der eenmaal in deze villa opgehoopte kunstschatten thans nog een aanzienlijk gedeelte uit der museën van Rome, terwijl de salon van Canope, op het kapitool, bijna uitsluitend gevuld is met Egyptische standbeelden en voorwerpen, behoorende tot de eeredienst van Serapis, die in de keizerlijke verblijfplaats gevonden werden. En wat nu is er van dat kolossaal meesterstuk van pracht en weelde nog over? Met uitzondering der kazernen van de Pretoriaansche lijfwacht, genoemd de *cento camerelle*, en de verbrokkelde muren van ik weet niet welke gebouwen, leveren de theaters, thermen, paleizen, bibliotheken en galerijen niets anders op dan een vormloozen klomp van door een gewarde puinstapels, op een hobbeligen bodem, met distels overdekt, en enkel door hagedissen en ander kruipend gedierte bewoond. In den oogenblik, dat wij dit uitgestrekte veld van ruïnen doorwandelden, kwam er een arme landman voorbij, die in stilte een ezel geleide, beladen met lange rietstokken, om daarmee den wingerd te schragen, die thans in de keizerlijke Naumachie (het slooptheater) geplant was.

Naar den Tiburtijnschen weg terugkeerende, stonden wij een oogenblik bij de grafstede der familie *Plautia* stil, waar wij eenige opschriften te lezen hadden, waarvan ik alleen dat van Tiberius Plautius Silvanus zal vermelden, die de strijdgezel

1) Id. id.

van Claudius was in den Brittannischen krijg. Ten aanzien van den vorm en de grootte, gelijk dit graf veel naar dat van Cecilia Metella. Zonderlinge bestemming der Romeinsche grafsteden! De twee genoemden strekten beiden in de burgeroorlogen der middeleeuwen tot burgplaatsen; en nog is Hadriaan's mausoleum Rome's citadel.

Weldra kondigde ons een sterke zwavelwalm, van zeer onaangename uitdampingen vergezeld, de nabijheid der Solfatara aan. In eene breede bedding stroomen met snelle vaart golven, witblauwachtig, maar doorschijnend helder van kleur; vandaar den naam van *Albulæ*, door de Ouden er aan gegeven. Dat water komt voort uit een diep gelegen meer, dat geheel van zwavelstoffen doordrongen is. Welligt dat voor delfstokkundigen dit natuurverschijnsel van belang kan wezen; doch wij voor ons vonden dit hooggeroemde Meer met *drijvende eilanden*, waarvan men ons met zooveel ophef gesproken had, zelfs geen bezoek waardig. Merkwaardiger is de *ponte-Mammolo*, waarmee men de Teverone overgaat, alvorens Rome binnen te komen. Vier groote herinneringen maken die brug voor altoos vermaard: de jonge Manlius verwierf er den glorierijken naam van Torquatus, in een strijd, die aan David en Goliath denken doet; de keizerin Mamæa deed haar herstellen; Totila vernielde ze, en Narses bouwde haar wederom op.

De nacht kwam ons overvallen, en weldra was de hemel met starren bezaaid. Opgetogen van bewondering, ontvloeiden aan onze lippen eenige verzen van den psalmist, waarin de koninklijke propheet den luister maalt van het firmament. Ik weet niet welke bekoorlijkheid er door de stilte en door de eenzaamheid der Romeinsche Campagne aan deze verheven zangen wordt bijgezet; doch zeker is het, dat de ziel, in dit plegtig uur, te midden dier statige kalmte onëindig levendiger de schoone harmonie gewaar wordt, die er bestaat

tusschen de eeuwige stad en de grafstille woestenij, die haar omgeeft. Voor den christen is Rome een tempel; en, alvorens dien tempel binnen te gaan, is het goed, dat men over een kerkhof heen moet: te midden van grafsteden gaat het gewoel der wereld te niet, verdwijnt alle begoocheling, om plaats te maken voor ernstige gedachten, die met heilige denkbeelden verzuisterd zijn; en deze-alleen mogen den tempel binnen gaan; welnu, — welk een doodenakker levert de Romeinsche Campagne niet op!

23 Maart.

De Magdalena-kerk. — De H. Camillus de Lellis. — De donkere metten in de Sixtjnsche kapel. — Bezwaar, om daarbij tegenwoordig te zijn. — Algemeen begrip der kerkdienst. — Schilderwerk in de kapel. — Gezang der psalmen en weeklagten. — Het *Miserere* van Bainsi, van Bai, van Allegri. — Oordeel van Mgr. Wiseman.

Het was op den dag van heden, dat twee Franschen, tegen 's ochtends zeven ure, elkander op het Colonna-plein zouden ontmoeten, om te zamen een bezoek in de Maria-Magdalena kerk te gaan afleggen, met het doel, om van nabij de plaats te leeren kennen, waar een held der christenliefde zich eenmaal ophield, het vertrek te aanschouwen, waar hij stierf, de voorwerpen, welke hij bezigde, te zien, en op zijn graf, zoo mogelijk, eenige gewaarwordingen op te doen, die hem, gedurende zijn zegenrijk leven bezielde; die twee Franschen waren de burggraaf W..... en ik, en het oogmerk van onzen togt de H. Camillus de Lellis, hij, een toonbeeld van barmhartigheid en liefde, die nog altijd in zijne werken voortleeft. Zijne geschiedenis komt, in 't kort, hierop neêr. Camillus, de

zoon van een krijgsman, en zelf soldaat, trad al vroeg een loopbaan in, die, niet zelden, tot groote buitensporigheden aanleiding geeft. Hij werd een speler, en wel een van de hartstogtlijkste soort. Na den veldtocht van Tunis in 1574 uit de dienst ontslagen, hield hij buiten zijne militaire toerusting volstrekt niets over; doch ook deze zette hij op het spel, met dit noodlottig gevolg, dat hij alles, tot en met het hemd toe, verloor 1).

Na berooid en volkomen van alles verstoken te zijn, kwam de nieuwe verloren zoon tot nadenken en tot bekeering, zoodanig, dat hij, in een tegenovergesteld, maar edel uiterste vervallende, zich nu aan de deugd toewijdde, met al de krachten van een waarlijk groot en edel karakter, met al de rondheid en waardigheid van een echt soldaat. De armen, van allerlei soort, maar vooral de kranken werden het voorwerp zijner liefderijke zorgen, de gasthuizen, en wel voornamelijk het H. Geest-Hospitaal, te Rome, de kring, waarin hij zich voortaan bewoog. Jammer genoeg, dat ons de tijd ontbreekt, om eens een geheelen dag te schetsen, zoo als die door den grooten Heilige zoo hoogst bewonderenswaardig gesleten werd. Al, wat de zorgvuldigste vader, of, beter gezegd, de teederste moeder uit kan denken tot troost van een ziek kind en om het zijne smarten in Gode gevallen onderwerping te leeren doorstaan, dat alles en meer nog deed Camillus, dien men, zelf krank, en onder den last der jaren diep ter neder gebogen, geheel den dag door, en zelfs een gedeelte van den nacht, van sponde tot sponde, als een zegenenden engel zag omgaan, zich zelve en zijne eigen kwalen vergetende, zoo lang er nog ééne smarte te lenigen, één-enkel verontrust ge-

1) *Vita di San Camillo, etc. dai PP. Cicatelli e Dolera*, lib. I, c. 4. in 4°, Roma, 1837.

weten te bevredigen was; zóó zelfs, dat de kranken, diep met den eerbiedwaardigen grijsaard bewogen, hem, eindelijk, moesten zeggen: « vader, gij kunt niet meer, gij zult er bij bezwijken, neem toch wat rust. » Doch hij gaf hun, met een glimlach op de lippen, ten antwoord: « mijne kinderen, ik ben uw dienaar en ken den pligt, dien ik vervullen moet. » Tot zijnen bijstand stichtte hij de *congregatie der klerken, ter dienste van de kranken bestemd*, welk bewonderenswaardig gezin, door den geest van zijnen insteller voortdurend beziel, nog heden ten dage de christlijke wereld door de grootste offers van ware menschlievendheid verbaast, daar zelfs de leden dier broederschap zich, bij eene bijzondere gelofte, verbinden tot de verpleging van allerlei besmetlijke kranken, met name de lijders aan de pest.

Ziedaar den man, wiens graf wij wenschten te gaan vereeren. In de Magdalena-kerk bevindt zich eene prachtige kapel, schitterende van marmer en van verguldsel, en dáár rust onder het altaar, in een bronzen monument, het stoffijk overschot van den H. Camillus. Wij vonden er een groot getal geloovigen bijeen, en men zeide ons, dat dit bezoek gedurig aan niet minder is, dan wij het er aantreffen. De goede pater, die ons te dezer gelegenheid vergezelde, deed ons, regts in de kapel, het mirakel-crucifix opmerken, dat eenmaal den heiligen stichter deze troostwoorden hooren deed: « waarover bedroeft gij u toch, kleinmoedig mensch? ga met uwe onderneming slechts voort, ik zal u ten steun zijn: dit werk is niet het uwe, maar het mijne. »

In het klooster gekomen, opende zich aan het einde van een langen gang, eene kleine dennenhouten deur: wij traden de kamer van den H. Camillus binnen. Volgens italiaansch gebruik, was ook dit vertrek in eene kapel herschepen, aan wier wanden twee groote schilderijen de laatste oogenblik-

ken van den Heilige voorstelden; onder de trappen van het altaar ziet men achter glas een groot aantal voorwerpen, welke hij in gebruik heeft gehad. De kapel wordt door een klein raam in den achtermuur flauw verlicht. Het was mij vergund, er het H. Misoffer op te dragen, waarbij mijn achtenswaardige medepelgrim mij ter hulpe stond. Na eerst nog een zeer aangenaam bezoek bij den eerwaarden pater de Geramb, die dit klooster bewoont, afgelegd te hebben, namen wij van elkander voorloopig afscheid, om elkaer 's avonds op St. Pietersplein weêr te zien.

's Middags ten vier ure zouden de zoogenaamde donkere metten (*Tenebræ*), in de Sixtijnse kapel, de onafgebroken reeks der groote kerkceremoniën openen, die de Goede Week te Rome tot een onvergelykelyk punt van gewijde aandacht verheffen. Het is eene bekende waarheid, dat in deze wereld geen genot zonder opoffering te smaken is, en zoo ook moesten wij dat, waarnaar wij trachtten, duur betalen. Wanneer ik mij wel herinner, dan leest men in de geschiedenis van de veroveringen der Franschen, dat Napoleon, na den slag der Moskowa, zijn leger met deze woorden toesprak: « Soldaten! wanneer gij tot uwe haardsteden zult zijn weêrgekeerd, zal het u genoeg zijn, te zeggen: ik was tegenwoordig bij den grooten slag, die onder de muren van Moskou geleverd werd, — om ten antwoord te bekomen: Ziedaar een dappere. »

Wij hadden de eer niet, den togt van 1812 naar Rusland meê te maken; wij strenden niet meê bij de Moskowa, en nogtans meent ieder onzer op den naam van dapper aanspraak te mogen maken: wij hebben den togt van Sint-Pieter in 1842 meê gemaakt, en aan de groote schermutseling deel genomen, die plaats greep onder de muren van het Vaticaan, en waarvan de inneming der Sixtijnse kapel de zegevierende einduitslag was. Men verbeelde zich tien-duizend personen, op het plein

voor Sint-Pieter geschaard, en ieder hunner met den onwrikbaren wil beziel, om zich eene plaats te verschaffen in de bedoelde kapel, waar intusschen hoogstens zes-honderd toeschouwers kunnen geborgen worden. Terwijl de soldaten van den keizer enkel met de Russen te doen hadden, moesten wij den strijd uithouden tegen de vereenigde magten van Duitschland en Groot-Brittanje, gelijk ook nog tegen 's pausen in 't ijzer geharnaste Zwitser-garde. Wij bevochten ons evenwel ieder een vierkanten voet gronds in de kapel. De eer van het binnenkomen, kwam echter niet ons toe, maar wel den stroom, die er ons heen sleurde; doch dáárin lag onze glorie, dat wij, drie uren lang, ons standpunt, aan eene balustrade als vastgekleusterd, hardnekkig wisten te bewaren, gedwongen, om ons te verdedigen te gelijk tegen den ons steeds omringenden maalstroom eener afgunstige menigte, en tevens om de hitte te bekampen, die ons met verstikking bedreigde.

Is er dan zoo iets bewonderenswaardigs in die avondplegtigheid, dat geheel de wereld er, ten koste niet slechts der grootste moeite, maar zelfs van wezenlijk gevaar, bij tegenwoordig wil zijn? Om daarop te antwoorden, moet men christen wezen, zijn innig gevoel raadplegen, en ziel en zinnen met elkander vereenigen in de schoonste harmonie. Die kerkelijke avondplegtigheid schetst voor het gevoel het groot treurtooneel, waarop God en de mensch in worsteling zijn; deze kapel levert het verheven panorama op, waar zich voor het oog, een voor een, ontrollen de treffende mysteriën van het verleden, van het heden en van de toekomst, het geheim van den tijd en van de eeuwigheid; hier, in deze vergadering, wordt het heelal door het doorluchtigste, dat er bestaat, om zoo te zeggen, vertegenwoordigd; dat roerend rouwgezang schildert beurtelings het treffend tafereel der uitgestrekteste weldaden, de sombere vertooning der zwartste ondankbaar-

heid, zich oplossende in den doodsnik van een God, die den geest geeft aan een kruis.

Vooreerst het woord *Tenebrae* — gewijd duister — herinnert aan dien tastbren nacht, waarmeê zich de gansche natuur omsluijerde, toen het groote Slagtoffer op Calvarië uitriep: het is volbragt; voorts die dagen, toen de wreed vervolgde Kerk genoodzaakt werd, hare mysteriën in het hart der aarde te verbergen: met een woord, droevige, ontzettende duisternis, over geheel deze plegtigheid verspreid, als ten teeken eener smart, die zoo juist wordt uitgedrukt door de schoone italiaansche aanduiding, *Uffizio di lutto, e come la rappresentazione dei funerali del Redentore*: eene rouwplegtigheid, als voorstellende des Verlossers uitvaart. Wanneer men het oog in 't ronde langs de wanden en door het gewelf heen laat weiden, dan levert de Sixtjnsche kapel den beschouwer eene voorstelling van het begin, het midden en het einde van het verhevenst drama treffend op, en overal rust de blik steeds op de hoofdfiguur van den Godmensch, het eenige lichtpunt in al de schaduwen, de eenige wezenlijkheid in al het twijfelachtige, het onderwerp aller godspraken, de slotsom van alle zaken. Sla het oog omhoog: daar zijn het de profeten en de aartsvaders des Ouden Testaments, naast de Sibillen, als de orakels van het heidendom, door Michel-Angelo's penseel als zoovele heldere sterren aan den tempeltrans neêrgetooverd, evenzoo als Gods hand zonnen strooide aan het firmament. Links, daar staat Israëls leidsman, Mozes, mede wederom door Michel-Angelo u te aanschouwen gegeven; regts, daar blik u de Verlosser-zelf toe, het doopsel ontvangende, en hoe hij aan Petrus de alvermogende sleutelen toereikt, die den hemel openen en sluiten, — meesterstukken van Perugino, die hier de schitterendste bladzijden leverde uit het roemrijk geschiedboek zijner kunst.

Michel-Angelo en Perugino zijn hier de geniale vertegenwoordigers van de hoogste kunstuitdrukking: de eerste treedt voor de Umbrische, de laatste voor de Florentijnsche school, als aanvoerder, luisterrijk op; deze, aan de katholieke overlevering getrouw, gaat van Cimabuë en van Giotto uit, om hoog op te bloeijen in den gelukzaligen Angelico da Fiësole, en, vervolgens, na bijna te niet te zijn gegaan, wederom zich schitterend in Perugino te herstellen. De eerstgenoemde school, die vooral aan den vorm bijzondere waarde hechte, vestigde meer bepaald in den genie van Buonarroti haren roem, doch, om de door hem terstond bereikte hoogte nimmer verder op te voeren. Op die wijze nu hebben, door eene in de geschiedrollen der kunst éénige ontmoeting, de beide groote schilderscholen in vereeniging met elkaër gewedijverd, om op de wanden der Sixtijnsche kapel het groote heldendicht des christendoms, zijner en barer waardig, te malen. Wanneer dan de godsdienst en hare geschiedenis aan de kunst de ware stof verschaft, en wanneer in de godsdienst, de mysteriën van den Godmensch het verhevenste punt uitmaken, — kan het dan verwondering wekken, dat een heiligdom, waar, door zoo groote, vereenigde kracht, de genie der kunst zijne godlijke zending zoo stout volbrengt, in zulke hooge mate de algemeene belangstelling gaande maakt?

Vestig nu voorts uwe blikken op wat u omringt, en ieder voorwerp roept u toe, dat gij u op Golgotha bevindt, Golgotha, dat altaar ginds, met zijn in roufloers gewikkeld kruis er op. Doch heeft der beulen geweld zich in den dood van het slagtoffer-zelf uitgeput, het slagtoffer is er te krachtiger, te magtiger door geworden: de godlijke Martelaar moet verrijzen uit den dood, — en zie, het tafereel, achter het altaar geplaatst, stelt ons den Godmensch voor als glansrijk opstaande van uit zijn graf. Doch er is meer nog: daar staan

wij op de grenzen van tijd en eeuwigheid, een slottooneel moet het gansche tafereel als 't ware kroonen; Hij, die daar tusschen twee misdadigers aan 't kruis genageld hing, moet eenmaal optreden in het karakter, dat een God past, en dan zullen zijne beulen, ongeloovigen en geloovigen, het heelal, voor zijne vierschaar gedaagd, hem rekenschap hebben te geven van zijn bloed en van zijnen dood. Michel-Angelo's genie heeft dat vreeslijk tafereel, het *laatste oordeel*, ginds ver-aanschouwt op den wand.

Alles is volbragt: van af den dag, toen de wereld uit het niet opdaagde, tot op den dag, dat de tijd eindigt en de eeuwigheid begint, heeft zich het Godlijk woord, de Verlosser, de Alpha en de Omega, onder het verheven penseel der christlijke kunst vertoond in geheel den gang zijner geheimvolle handelingen, gedurende der tijden loop; en zoo nu ziet het verhelderd zieleoog aan dien grensloozen gezigteinder niets anders meer dan Hem, Hem alom, Hem altoos; en het diep bewogen hart gevoelt zich open en tot het ontvangen der verhevenste en tevens teederste indrukken bereid.

En die indrukken bestormen hem, als het ware, van alle kanten, waar zijn oog ook over deze vergadering weidt. Immers, in deze Sixtinsche kapel, waar, sinds drie eeuwen, al, wat de genie, de deugd en de magt der aarde roemrijkst opleverden, achtervolgens zich vertoonde, daar ziet zich nog heden ten dage de katholieke pelgrim omringd door doorluchtige afgezanten uit het Oosten en het Westen, vertegenwoordigers der christenheid, die het groote Offerlam de schatting komen toebrengen, om zoo te zeggen, der tranen van 't heelal. Rond het altaar liggen Israëls leidslieden in het stof geknield, die achtbre grijsaards, wier houding, even als hun kleed, diepe smarte uitdrukt, vormen den senaat der Kerk; en aan hunne spits, zie, daar staat de vader der vaders, hun hoofd,

de vertegenwoordiger der eeuwen en der natiën, hij, die in zijn gewijden persoon vereenigt al de eertitels, door andere vorsten slechts stuk voor stuk gevoerd, en die er nog meerderen bijvoegt, hem, en hem-alléén slechts eigen: Hoogepriester, Opperherder, Erfgenaam der Apostelen, eerste der bisschoppen, Abel door den voorrang, Noach in het bewind, Abraham door het patriarchaat, Melchisedech door het priesterschap, Aäron door de waardigheid, Samuel door de voorspelling, Petrus door de magt, Christus-zelf door de gewijde zalving 1).

— Hij is het, die ter spitse van de verheven uitvaart staat.

Naauwlijks is hij verschenen, of het treurgezang vangt aan. Welke woorden, welke poëzij! Het is de koninklijke profeet, die, in zijne bovenstoflijke taal, gewaagt van de vernederingen en van de smarten, den God van Calvarië, zijnen Heer en zijnen Zoon, aangedaan. Het is Jeremias, of, veeleer, het is het Zoenoffer zelf, dat, in profetische bewoordingen, die alleen geschikt zijn, om der smarte den klaagtoon te verleenen, aan hemel en aarde verhaalt, hoe zijne vijanden hebben zaamgespannen, hoe zijne regters een onregtvaardig vonnis hebben uitgesproken, en hoe zijne beulen wreedaardig hebben gewoed. Geheel die klaagzang lost zich eindelijk op in een gebed, roerend, om een hart te verteederen, al ware het ook van staal: *Jerusalem, Jerusalem, convertere ad Dominum Deum tuum.* — Jerusalem, bekeer u tot den Heer, uwen God. — Eindelijk, daar treedt Paulus op, hij, de welsprekende tolk van het christendom, die, in vurige letteren, op het graf des Verlossers, het verheven opschrift komt ingriffen, dat getuigenis geeft en van zijn godlijk koningschap, en van zijn onsterfelijk priesterschap, en van zijne mirakelvolle zending, waarin alle zinnebeeldige vóórspiegeling tot werkelijkheid is

1) S. Bernard., *de Consider. ad Eug. Pap.* lib. II, c. VIII.

gebragt, waarin alle beloften verwezenlijkt, en waarin alle profetiën der oudheid van letter tot letter vervuld werden. En zoo dan, even als onder het penseel van den schilder, toont zich ook in des historieschrijvers woord, Jesus Christus de Alpha en de Omega, het begin, het midden, en het einde van alle dingen. Maar, wat nu te zeggen van het rythmus (den kadans), het accent (den toonval), kortom de melodische wijze, waarop die verheven poëzij u ter ooren wordt gebragt?

Voor zoover de psalmen aangaat, is de zang zoogenaamd Gregoriaansch, dat wil zeggen, de antieke melodij, in al de volmaaktheid van het indrukwekkend eenvoudige, waarvan de moderne muziek nooit de uitdrukking heeft kunnen wedergeven, doch waarvan de uitvoering nergens met meerder juistheid plaats vindt dan in de Sixtijsche kapel, of wel dieper het gemoed ingrijpt, dan wanneer het dáár wordt gehoord. Wat nu aangaat de weeklagten, of lamentaties, deze zijn deels in muziek van Allegri, deels in het Gregoriaansch geschreven. Men neme mijn oordeel naar welgevallen op, doch ik verklaar, dat mij, bij het gehoor, vooral van zekere zinsneden, als 't ware, eene hand in het hart scheen te grijpen, als om het van een te scheuren. Het *Miserere* strekt, door inhoud en door kadans, tot een waardig slotstuk dezer somber plegtige kerkdienst. Na het aanheffen van het vers *Traditur autem*, legt de paus de zilveren mijter af, en knielt op een bidbank, aan den voet des altaars neder, te gelijk met geheel de vergadering, totdat de eerste ceremoniemeester het teeken geeft, dat de H. Vader den *Pater noster* geëindigd heeft, waarna onmiddelijk het *Miserere* aanvangt. Het schilderwerk, het gezang, de daarbij gebezigde woorden en plegtigheden, alles werkt zamen, om ziel en zinnen te vestigen op het groot Zoenoffer voor de zonden der wereld, en om alle gemoeds-

gewaarwordingen in één punt te vereenigen, te weten op des Verlossers stervensuur, door ons in den geest getuige te doen zijn van zijne zieleangsten en van zijnen dood. Daar nu de misdaad is gepleegd, en dat wel door den ondankbaren mensch, wat blijft er dan nu over, dan dat de gemeenschaplijke vader van alle stervelingen, de vertegenwoordiger van het gansche menschedom, de knieën buige, en zich verootmoedige met alles, wat hem omringt, terwijl er uit ieders beklemd borst een smartkreet opstijgt, en eene verzuchting ten hemel rijst, eene bede om ontferming en genade. Ziedaar den zin van het *Miserere*, en de reden, waarom het, bij deze gelegenheid, op het eind dier roerende godsdienstoefening wordt geplaatst.

De grootste toonkunstenaren hebben er zich aan gewaagd, om dien wonderschoonen psalm in muziek te brengen. In 1555 gaf Luigi Dentice, een Napolitaan, een *Miserere* in het licht, dat al de andere deed vergeten, en stand hield tot in het begin der XVII. eeuw, als wanneer een geduchte mededinger optrad, namelijk Allegri, die de overhand behield tot heden ten dage toe. Gregorio Allegri, in 1387, te Fermo, geboren, was door paus Urbanus VIII. naar Rome geroepen, waar hij lid werd der pauslijke kapel, en zijn *Miserere* vervaardigde, waarvan de muziek zoo voortrefflijk en volmaakt geoordeeld werd, dat de paus, onder strenge strafbedreiging, er het afschrijven bepaald van verbood. Men verzekert, evenwel, dat Mozart, na twee malen het stuk gehoord te hebben, het van buiten zou hebben gekend. Naar het voorbeeld van Allegri, vervaardigde Thomas Baï, in 1714, een *Miserere*, met meer afwisseling van zang voor elk vers; een voortrefflijk muziekstuk, doch altijd eene navolging. Ook Baini, directeur der pauslijke kapel, schreef een dergelijk en zeer verdienstelijk muziekwerk, dat 's woensdags in de Goede Week wordt

uitgevoerd, terwijl dat van Bai voor Witten Donderdag, en Allegri's meesterstuk voor den Goeden Vrijdag wordt bewaard.

Om hierop niet terug te moeten komen, zal ik te dezer plaatse den indruk trachten te beschrijven, door die drie verschillende compositiën op mij te weeg gebragt. Mijns oordeels, moet de muziek om de woorden, en moeten niet de woorden om de muziek zijn, even als de uitdrukking om de gedachte, en niet de gedachte om de uitdrukking. Buitendien ben ik van oordeel, dat alle groote zielsgewaarwordingen, en meer bijzonder de smart, zich uiten in den toon van nadruklijken eenvoud, zonder veel afwisseling van kadans, en bijna altijd in gelijkvormigheid van uitgang afloopende. Immers, het sterk bewogen gemoed herhaalt dikwerf dezelfde zaak, in dezelfde bewoordingen en op denzelfden toon; de ondervinding leert dit daaglijks bij zieken en armen. Uit dit oogpunt nu beschouwd, vond ik het *Miserere* van Bains te zeer gekunsteld, ofschoon bevoegde beoordeelaars er prachtige harmonie-effecten in erkennen. Ik, evenwel, vind in die gedurige afwisseling van vers tot vers meer kunst, dan wel die verheven eentoonigheid, waardoor zich de smart gewoonlijk kenmerkt; en daar, ten minste gedeeltelijk, het *Miserere* van Bai met dat euvel niet is behebt, zoo spreekt dit ook meer tot het hart. De langzaam gedragen en als uit het graf ons toegesproken zinsnede gaat van den beginne tot den einde toe voort, zonder zich in scherpe of afgebroken toonen op te lossen, maar drukt zich éénvormig en statig als één-enkel denkbeeld, of ééne-enkele gewaarwording uit, doch niet als een in stuk geslagen spiegel, die slechts enkele deelen en zonder den minsten samenhang weërkaatst.

Maar welk een onderscheid van uitwerking, wanneer de pelgrim, in het half-donker van het Sixtijsche heiligdom

neêrgeknield, met uitzondering van het gehoor-alleen, geheel aan den invloed der zinnen onttrokken, zijne aandacht onverdeeld vestigt op die altijd gelijkvormige accoorden van Allegri's *Miserere*, dat slechts één-enkel doelwit beoogt! Mgr. Wiseman moge de welsprekende tolk zijn van allen, die het voorregt genoten van dit onsterflijk meesterstuk te hooren; de gewaarwordingen, die het bij ons deed geboren worden, zullen te duidelijker zich voordoen, wanneer een zoo uitstekend kenner ze in de meest juiste bewoordingen uitdrukt.

« De melodij van Allegri, — zoo zegt de geleerde prelaat — is niet anders dan een tweeledig afgewisselde zang, namelijk, worden de verzen, om en om, in vier en in vijf partijen voorgedragen, tot, eindelijk, aan het slot de negen stemmen zich vereenigen tot ééne-enkele harmonie. Iedere noot is eenvoudig weg en zonder eenige versiering geschreven, maar bij gedurige overlevering heeft men er, door lang gebruik, eenige smaakvolle verfraaijingen aan weten te geven, die echter niet op schrift gebragt en ook niet openbaar gemaakt zijn.

« Elk vers begint met een schoon accoord, doch van een geheel bijzonderen aard, en dat, langzaam aan, in *crescendo* voortgaat, zoodanig evenwel, dat de stemmen meer en meer uitvloeijen, om het slot telkens voor te bereiden; zoo nu schijnen zij onderling een rijk zamenstel van harmoniën, die, door trapsgewijze modulatiën, van lieverlede weder in het volmaakt accoord, met een zwevenden kadans, overgaan. In het tweede gedeelte van het vers is een verschillend accoord aangebragt, rijker nog van karakter, en waarna al de partijen, met meer bevalligheid zelfs dan vroeger, uit elkander gaan, als hoorde men zilveren toonen, de een uit den ander voortvloeiende, en zich, als

't ware in groepen vereenigende rond een heerlijk, diep bas-geluid, dat, gedurende al die verschillende modulatiën, naauwlijks een oogenblik den toon van diepen ernst heeft laten varen; tot dat, op eens, in een *finaal crescendo* het slotpunt wordt bereikt en uitgedrukt met een zóó verheven harmonie, dat er, om die te kenmerken, wel geen woord te vinden is.

« Nadat nu al de verzen achtereenvolgend den indruk, reeds door de eerste accoorden verwekt, diep hebben doen bekliven, — zonder dat iets gekunstelds, of eenig opsiersel het hoofddenkbeeld één-enkel moment, uit het oog heeft doen verliezen; — en als de twee kooren ten slotte krachtig en harmonisch tevens in het *finale* zijn zamengevloeid, terwijl het recitatief gebed: « Heb medelijden, o Heer, met uw gezin, » om zoo te zeggen, te zamen met de laatste wegstervende toonen dezer verruklijke compositie ten hemel stijgt, — blijft de ziel onder het beheer der teederste gewaarwordingen, en, daar zij de ijdele woeling der wereld moede is, hijgt zij naar de zetelplaats heen der ware en volmaakte harmonie 1). »

Slechts, om zoo te zeggen, stamelende, heb ik getracht, het schoone tafereel en den magtigen indruk dezer verheven Goede-Weeks-plegtigheid uit te drukken; nogtans hoop ik er genoeg van te hebben gezegd ter opwekking van het verlangen, om haar bij te wonen en te genieten, zoo als met mij het geval is geweest.

1) Cérém. de la Semaine Sainte, p. 119.

24 Maart.

Mis in de Sixtjnsche kapel. — Palestrina's Offertorium. — Processie in de Paulijnsche kapel. — Voetwassing. — Avondmaals-disch. — De verrigtingen van den groot-penitencier. — *Tenebræ*. — Zuivering van Sint-Pieters altaar. — Graf-altaren. — Lijdens-preek in Sint-Andreas-*della-Valle*.

In de katholieke wereld wekt de Witte Donderdag steeds de roerendste herinneringen op, doch, meer dan ergens elders, heeft dit te Rome op de treffendste en volmaaktste wijze plaats. Zoo, bij voorbeeld, draagt in elke parochie de bisschop of de pastoor-alleen het H. Misoffer op, teneinde daardoor den Zaligmaker voor te stellen, die bij het laatste avondmaal de eenige en eerste priester was. De overige geestelijkheid leest dien dag, ten teeken van rouw, geen Mis. Voorts, even als de Heer zich-zelfen aan zijne leerlingen tot spijs gaf, zoo rijkt de herder aan zijne kudde, dien dag, talrijker dan de overige dagen, aan de H. Tafel de communie uit. In de Sixtjnsche kapel verrigt de kardinaal-deken de H. dienst in 't bijzijn van den paus, die, voorafgegaan door het kruis, en van zijn gewoon geleide vergezeld, met de zilverlakenen koorkap en den gouden mijter, plaats komt nemen op zijnen troon, waar hij de hulde van het H. Collegie ontvangt. Bij het offertorium wordt het vermaard motet gezongen *Fratres ego enim*. Nadat de consecratie is afgeloopen, vangen twee ceremoniemeesters aan, de wasfakkels rond te deelen voor de processie naar het H. Graf. De gewone kapellaans brengen ze naar de kardinalen, patriarchen, bisschoppen, gemijterde abten, prelaten, protonotarissen en generaals van de verschillende orden. Op het einde der Mis plaatst de dienstdoende kardinaal de H. Hostie in den zoogenaamden *grafkelk*,

van rots-kristal geslepen en verder in goud gevat en bewerkt, met eene voorstelling van den Zaligmaker door de twaalf apostelen omringd; zoo om de kuip, als rond het voetstuk loopt eene guirlande van edelgesteenten. Tijdens de fransche overheersching was dit kostbaar stuk weggeroofd, doch, later teruggevonden, werd het aan zijne oorspronkelijke bestemming weêrgegeven.

Het H. Collegie kleedt zich nu vervolgens in het witte plegtgewaad, en het opperhoofd der Kerk, afdalende van den troon, plaatst zich voor het altaar, waar hem de gewijde grafkelk ter hand wordt gesteld. Thans zet zich de stoet in beweging, zijnen weg nemende door de koninklijke zaal, welke prachtige voorhof der Sixtijsche kapel door twaalf overvloedshoornen verlicht wordt, waaruit eene ontelbare menigte wasfakkels te voorschijn komen. Boven den paus, die het H. Sacrament grafwaarts voert, wordt een prachtige hemel door bisschoppen gedragen; al de kardinalen gaan blootshoofds, met een wasfakkel in de eene en de mijter, waarin hun rood schedelkapje ligt, in de andere hand. Het *Pange lingua* wordt door het koor gezongen, totdat de H. Vader den drempel der Paulijnsche kapel genaderd is, als wanneer men het *Verbum caro* aanheft. Aan den voet van het altaar gekomen, geeft Zijne Heiligheid het H. Sacrament aan den sacristij-prelaat over, die het op 't grafaltaar plaatst, dat door hem gesloten wordt met een sleutel, dien hij afgeeft aan den kardinaal groot-penitencier, bestemd, om 's anderen daags de H. dienst te verrigten. Den pauslijken zegen, die na de processie volgt, ga ik hier met stilzwijgen voorbij, om er op den Paaschdag gewag van te maken. Toen de groote toevloed een weinig bedaald was, bezochten ook wij de Paulijnsche kapel, met een luister en smaak verlicht, zoo als men dat meestal nergens dan in Italië vindt.

Na deze tweevoudige herinnering, zoo der instelling van het allerheiligste Altaargeheim, als van des Heeren dood, volgt de voorstelling der beide handelingen, waarmede hij, in den verhevensten ootmoed, zijne levenstaak voleindde: vergezeld door geheel zijn Hof, begeeft de H. Vader zich, namelijk, naar het Vaticaan in de kapel der HH. Proculus en Martinianus, waar de plegtigheid van het *Mandatum*, of de voetwassing plaats heeft. De pauslijke troon is in een cirkelrond op eene verheven estrade, tusschen de twee altaarkolommen geplaatst, en daarachter bespeurt men een fraai tapijtwerk, voorstellende de *Voorzienigheid, op den wereldbol gezeten, tusschen de Gerechtigheid en de Liefde*, voorts van onder twee leeuwen, die de standaards der Kerk voeren. Op den wand daartegenover ziet men mede een prachtig tapijtwerk, het *Laatste avondmaal* voorstellende, een kunststuk, in Sint-Michiels hospitaal, naar het fresco van Leonardo da Vinci, vervaardigd. Links van den troon staat de rijke dientafel, (*credence*), en daarop de waschvaten en bekkens, bloemen, lijnwaad en andere voorwerpen, voor de ceremonie vereischt; regts zijn op eene breede tribune de Apostelen gezeten.

Dezen naam geeft men aan dertien priesters, wien de H. Vader de voeten wascht. Waarom dertien en niet twaalf? Volgens den geleerden Farnelli, worden daardoor de twaalf Apostelen en Maria, de zuster van Lazarus voorgesteld, die de voeten des Heeren met een kostbaren balsem besproeide; — anderen zijn van gevoelen, dat het aan den engel herinnert, die zich bij de twaalf armen voegde, welke de H. Gregorius de Groote, elken dag, in zijn verblijf op Monte-Cœlio verpleegde. Ten gevolge eener pauslijke vergunning geschiedt de keus dezer apostelen door den kardinaal-kamerling, die er één benoemt, door den kardinaal-secretaris-van-Staat, die er mede een kiest, door den kardinaal-perfect der Propaganda, die

er twee aanwijst, terwijl de kardinaal-beschermer der Armeniërs, de ambassadeur van Frankrijk, van Oostenrijk, van Spanje, van Portugal, en de kapitein der Zwitsers er elk een benoemen, waarbij 's pausen major-domus er dan nog drie voegt.

De apostelen, in antieke kleederdragt, dragen een lang, fijn wit wollen gewaad, eene tunica met een zijden gordelband, een witte kap, die op de borst met twee haakjes bevestigd is; om den hals een soort van plookraag, op het hoofd een hooge kegelvormige muts, met een kwast versierd, alles van witte wol, met uitzondering der bestiksels en ander oplegwerk, dat van witte zijde is; hunne schoenen zijn van wit leder. Zoodra de paus op zijn troon plaats heeft genomen, heft de eerste kardinaal-diaken het Evangelie aan: *Ante diem festum Paschæ*, waarop de koorzangers voorts laten volgen het *Mandatum*. Nu staat Zijne Heiligheid op, legt de koorkap af, doch niet het amict, de albt, den gordel, de violetkleurige stola en den zilveren mijter. De kardinaal-diaken bindt hem een wit linnen schort voor, dat met kant is afgezet, waarna Christus' stedehouder zich, door twee kardinalen-diakenen, den eersten ceremoniemeester en nog eenige officieren van zijn huis vergezeld, naar de tribune heen begeeft, waar de apostelen gezeten zijn, aan wie hij het ootmoedsvoorbeeld des godlijken Meesters zal gaan vernieuwen.

Bij het aannaderen van den paus, ontbloot de in het zwart gekleede badmeester van zijner Heiligheids paleis ieder der apostelen den regter voet. Een subdiaken, in wit koorhemd en zonder handstool, staat aan 's pausen regterhand en houdt den voet der pelgrims op, terwijl de opperherder dien wast met water, dat door een *bussolante* geplengd wordt en in een vergulden kom wegvloeit. De paus droogt vervolgens ieders voet met een handdoek af, kust dien en buigt zich voor

elk ootmoedig ter aarde. Twee *bussolanti*, in het rood gekleed, volgen den H. Vader, elk met een zilveren schaal, waarvan de een bestemd is voor de handdoeken, en de andere voor dertien levende bloemruikers. Na de voetwassing ontvangt iedere apostel, uit 's pausen hand, een dergelijken doek en een dergelijken ruiker, waarbij de prelaat-thesaurier twee medailles voegt, eene van goud en de andere van zilver, ter grootte elk van een halven romeinschen scudo, voorstellende, aan de eene zijde, de beeldtenis en den naam van den regerende paus, benevens het jaar zijner regering, en, aan de andere zijde, den Zaligmaker, Petrus de voeten wasschende, met het volgende bijschrift daaronder: *Ego Dominus et magister exemplum dedi vobis.* (Ik de Heer en Meester heb u een voorbeeld gegeven.) Deze medailles zijn besloten in een beurs van karmozijn-rood damast, met goud omboord 1).

Onderwijl deze plegtigheid plaats had, en wij den stedehouder van Christus, het doorluchtig hoofd der christenheid, zich in allen ootmoed daar, tot dertien maal toe, voor den arme en voor den pelgrim zagen vernederen, en dien dag daadwerkelijk den dienaar der dienaren zagen worden, vroegen wij ons-zelfen af: wanneer een oude Romein, of een der Cesars van het oude Rome eens op aarde wederkeerde, en hij aanschouwde dan, in zijne hoofdstad, op de puinen-zelve van het keizerlijk paleis, zulk een tafereel, zou hij niet stom staan van verbazing? Hij, die in de armen slechts verachtlijke wezens zag, wat zou hij gevoelen, bij het zien knielen van een monarch aan hunnen voet? O grootsche magt van het catholicismus, die in ééne-enkele plegtigheid zoo juist en zoo volmaakt uitdrukt, wat wereldsch gezag beteekent, en die aan alle geslachten verklaart en bewijst, dat het Evan-

1) Zie *chappelles papales*, p. 268.

gêlie tusschen het heidendom en tusschen ons eene oneindige en nooit meer te dempen klove gevestigd heeft!

Aan die verheven leer ontbrak evenwel nog één-enkele trek: zoo terstond zal er die aan worden toegevoegd. Boven de voorgalerij van Sint-Pieter is, namelijk, in de groote zaal de aposteltafel aangerigt. Ongelooflijke moeite moesten wij aanwenden, om tot daar toe door te dringen. De apostolische disch staat op eene tribune geplaatst, die door middel eener balie van het publiek gescheiden is. Men verbeelde zich eene lange tafel, met fijn linnen gedekt, en voorts getooid met bloemvazen, met fraai zilverwerk en dertien vergulde standbeeldjes, den Zaligmaker en zijne twaalf apostelen voorstellende; voorts, regelmatig gerangschikt, kostbare schalen, van vruchten en suikergebak voorzien. Voor de zitplaats van elken apostel staat een zilveren bord, met twee kleine broodjes. De apostelen staan achter de tafel de komst van den paus af te wachten, die weldra verschijnt, door zijn gevolg, in violetkleurige *mantellone* uitgedost. Zij knielen allen eerbiedig voor hem neder. De H. Vader is in het wit gekleed, met een rooden schoudermantel, van hermelijn omboord. Zijn ceremoniemeester bindt hem wederom het fijn linnen schort, met kant geborduurd, voor, en stelt hem het zilveren waschbekken ter hand. Nu komen, een voor een, de pelgrims zich door den paus de handen laten besproeijen, waarna zij elk naar hunne plaats terugkeeren, doch om er staande af te wachten, dat de H. Vader den disch zegenen zal. Na het *Benedicite* begint een der kapellaans de tafellectuur, en nu ziet men van achter uit de zaal bisschoppen en prelaten met op servetten geplaatste schotels naderen, welke zij, knielende, aan den paus overhandigen, die ze aanneemt en den apostelen toereikt, wien hij vervolgens, af en aan, wijn en water schenkt. Gedurende den maaltijd zagen wij den paus onvermoeid in

beweging, geheel den disch langs, om toe te zien en te zorgen, dat den gasten niet het minste ontbrak. Hij was bij dat alles zeer geroerd, zoodat hem tranen ontvloeiden, en om die af te wischen, zagen wij hem een groven geruit-katoenen zakdoek bezigen: — en dat was de Paus! Toen het oogenblik van vertrek daar was, wiesch de H. Vader zich de handen, zegende de apostelen en verliet de zaal. Het nageregt blijft, gelijk het kleed, waarmee zij deze plegtigheid bijwonen, als eigendom ter beschikking der apostelen.

Ziedaar een der tafereelen, geschikt, om nimmer vergeten te worden: Abraham en de Aartsvaders, de Zoon Gods en de oorspronkelijke Kerk hebben zich aan uw oog vertoond: wat was, wat is, en wat altoos wezen zal, werd ons hier door het christendom verwezenlijkt voorgesteld: de wereldsche oppermagt eene moeitevolle taak, de aardsche grootheid eene dienares der zwakken, de liefde plaatsvervangster van het gezag geworden; opofferende toegenegenheid de baatzucht vervangende, de arme en de geringe in den rang van mensch hersteld, verbroedering van alle stervelingen, zonder onderscheid van ras, van waardigheid of van geboorte, — met een woord, de wonderdadige ommekeer van begrippen en zeden, door het christendom bij de menschheid tot stand gebragt, zie dat alles is daar in en door die verheven plegtigheid, welke wij zoo even aanschouwden, voorgesteld en uitgedrukt; — heeft ooit schrijver of redenaar welsprekender zich geuit?

In den namiddag begeeft zich de groot-penitencier, in ambtsbediening, naar Sint-Pieter, werwaarts ook wij hem volgden. Hij werd er door de penitenciers der verschillende natiën en door de kanoniken ontvangen. Na het Allerheiligste in het graf der basiliek vereerd te hebben, nam hij plaats op eene verheven estrade, ter zijde van een der groote koepelpijlers, waar hij hun de biecht hoorde en,

naar het overoud gebruik, waarvan ik reeds de verklaring gaf, de aflaten verleende.

Uit de basiliek begaven wij ons wederom naar de Sixtinsche kapel, om er de *Tenebræ* voor den volgenden dag bij te wonen. Welk een tooneel van droefheid en rouw! Geheel de kapel van al haren tooi en sieraden ontbloot; 's pausen troon zonder rugleuning, en de zitplaatsen der kardinalen zonder tapijtwerk, de tribunen der vorsten zonder fluweel of goud, de vloer onoverdekt, het altaar ledig en ontbloot, de tabernakelschilderij met een violetkleurigen sluijer overdekt, en het kruis met een rouwfloers omwikkeld; en geheel dat somber tafereel enkel verlicht door zes fakkels van gele was, wier weifelend licht als zamésmelt met dat van even dezelfde flambouwen, op een driekanten luchter ter zijde van het altaar geplaatst. De H. Vader is gekleed in een grooten rood-saaijen kapmantel, en met den zilveren mijter getooid; het H. Collegie is in het violet uitgedost, de hellebardiers en stafdragers dragen hunne wapenen en ambtsteekenen naar onder gestrekt. En te midden nu van dat doodsch tafereel, te midden eener stilte, als die van het graf, daar klinken op eens u de hartverscheurende toonen van Jeremias' klaaggezing, of het *Miserere*, huiveringwekkend in het oor. Gij vindt u bij eene ter aardebestelling verplaatst, en, heilige hemel, bij welk eene!

De indruk, door dat alles te weeg gebragt, dringt nog dieper door en wordt geheel volledig, wanneer men van uit de *Tenebræ* naar Sint-Pieter terugkeert, om bij de reiniging van het altaar tegenwoordig te zijn, eene plegtigheid, die door het kapittel wordt verrigt, onder het statig treurgezang: *Diviserunt vestimenta mea*: « zij hebben mijne kleederen verdeeld; » en *Deus, Deus meus, quare me dereliquisti?* « God, mijn God, waarom hebt Gij mij verlaten? » —

En het schijnt, als hoorde men van uit het onttooid altaar, het godlijk Zoenoffer nog den hartverseurenden kreet der smarte slaken, die eenmaal Golgotha op zijne grondvesten sidderen deed. — Middelerwijl is het kapittel vertrokken: het altaar staat daar naakt en van alle sieraden ontdaan; de honderd-twee-en-twintig lichten, die des Apostels graf bestralen, zijn gebluscht. Meer dan ooit, op elk ander tijdstip van het jaar, vaart er, bij dat doodsch gezigt en bij die diepe stilte, eene heilige huivering hier, op dit uur, door het gemoed: het schijnt, als ware het maatloos kerkrui in omvang verdubbeld; het geheimzinnig duister, dat alomme, naar alle zijden heen, tot achter in de grootsche basiliek heerscht, wordt te tastbaarder door de enkele flikkerlichten, die zich, hier en daar, op een verren afstand vertoonen, als om tot baken te verstreken voor hen, die 't laatst van allen den tempel verlaten; — in de daad, eene heilige vrees bemeestert stormenderhand de ziel, die anders juicht en zich verdartelt, bij de aanschouwing van Sint-Pieter, door den glans van het zonnelicht bestraald 1).

Wij hadden nog tijd, om hier en daar in eenige kerken het H. Graf te gaan bezoeken. Onder degenen, die, door goeden smaak, schitterende verlichting en een grooten toeloop van geloovigen, ons allermeest bevielen en boeiden, moet ik vooral noemen dat van de kerk *di Gesù* (der Jesuiten) en van *Sint-Antonius van-Portugal*. Wij sloten dezen voor ons aan genade en herinneringen zoo rijken dag, met het bijwonen der lijdenspreek in de kerk van *Sint-Andreas-della-Valle*, die plaats had (romeinsche klok) ten 5 ure in den nacht, dat is drie uren na zonnenondergang, en alzoo ongeveer 9 ure 's avonds. De kerk was met geloovigen overvuld, en geen

1) *Chapelles papales*, p. 274.

wonder: Italië's groote redenaar, pater Ventura, voerde er het woord: — o hoe vurig wenschte ik, dat alle pelgrims, zoo als wij, de zielesmarten van den Zone Gods mogten hooren vermelden door zulken gulden mond!

25 Maart.

Goede Vrijdag. — Blick op Rome. — Vereering der reliquiën in de kerk van het H.-Kruis-in-Jerusalem. — Dienst in de Sixtinsche kapel. — Aanbidding van het H. Kruis. — Koninklijke schatting. — Tentoonstelling van het echte Kruis. — *Tenebræ*. — Vereering der Reliquiën in Sint-Pieter. — De drie stonden van Christus' doodstrijd. — De Kruisweg. — Christus' troostelooze Moeder. — De grieksche kerkdienst. — De Akademie der Arcaden.

Goede Vrijdag! Rome is in rouw gedompeld: de H. Moedermaagd besteedt Calvarië. Al wat de pauselijke stad, aan herinneringen bezit, zoo van 's Heeren lijden, als aan werktuigen of voorwerpen, tot den moord van 's werelds Verlosser betrekkelijk, dat alles stelt zij eerbiedig den naar het Jerusalem van 't Westen heengekomen pelgrims voor het oog, en brengt zelve daaraan met bittere tranen hare hulde toe. Reeds van vroeg in den morgen af aan, stelt de kerk van het H. Kruis-in-Jerusalem den toegang tot deze hare schatten vrij: het opschrift van het kruis, een der kruisnagels en nog meerdere reliquiën der passie worden daar voor de geloovigen plegtig ten toon gesteld, terwijl 's avonds in een ander uiterste der stad de Vaticaanse basiliek een dergelyk gewijd schouwspel oplevert, waarbij, behalve Christus' Stedehouder-zelf, al de hoofden der katholieke wereld en een stroom van beëvaartgangers diep eerbiedig tegenwoordig zijn. Middelerwijl weërgalmt Rome, onafgebroken, van

klaag- en jammertoonen, die de droefenis der Kerk in al hare heiligdommen hooren doen, doch die nergens roerender zijn dan in de Sixtijnſche kapel, waar de H. Dienſt in den diepſten rouw aanvangt, waar Mozes en de profeten den dood des Regtvaardigen met heete tranen beweenen, en de Regtvaardige-zelf luide voor zijne beulen bidt. Na het eindigen der priesterbeden, bereidt alles zich tot het huldigen van het H. Kruis. Zie, daar buigen, zoowel de grijze opperherder, als geheel het H. Collegie zich ootmoedig in het ſtof. Alleen de dienſtdoende kardinaal ſtaat daarbij overeind, en ontbloot een voor een de armen van het kruis, als ter onthulling van het groot myſterie, dat op Golgotha voltrokken werd. Daarna legt hij het kruis op een rijk kussen neder, en naderen vervolgens vier prelaten en een kamerheer eerbiedig den troon, waarop nu Zijne Heiligheid wederom plaats genomen heeft. Zij knielen voor den paus neder, en ontdoen hem van zijne ſchoeiſels. Het opperkerkhoofd, slechts in albt gekleed, met den gordel om de lenden, de violetkleurige stola over de ſchouders, en de zilveren mijter op het hoofd, treedt nu, ontschoeid en met gevouwen handen, naar de achterſte zitplaatsen van het H. Collegie, waar men hem den mijter afneemt, even als de kleine ſchedelkap. Alzoo ontdaan van al de uiterlijke teekenen zijner hoogſte waardigheid, knielt hij, tot driewerf toe, bij het telkens meer en meer naderen van het kruis, hetwelk hij, zich ter aarde buigende, kust. Welk een tooneel, wanneer daar die doorluchtige grijsaard de vloer des heiligdoms met het gewijd voorhoofd drukt, en, te midden der kapel, zijne lippen hecht op de plaats der gewijde wonden des gekruisigden Godmensch, en men het ſmaadhout, waaraan vroeger de verachting der wereld kleefde, hier ziet huldigen als het werktuig, dat op de wereld heeft gezegepraald, en nu het dierbaarſt voorwerp is der vereering

van alles, wat de aarde grootsch en luisterrijkst bevat 1): nog eens, welk een tooneel voor den christen geloovige.

Doch, wie vermag het, te beschrijven, wat het hart bij die verheven en roerende plegtigheid gevoelt? Op den oogenblik, als de H. Vader voor de eerste maal knielt, vangt het koor, op lagen en klagenden toon, den wegslependen zang van het *Improperium* aan: *Popule meus, quid feci tibi?* « Wat heb ik u gedaan, mijn volk? » Onmogelijk is het, den indruk weêr te geven, dien deze godlijke verwijting op het gemoed te weeg brengt, wanneer men haar hoort uitspreken en herhalen in de Sixtijn'sche kapel, op de onsterflijke toonen van Palestrina's genie. De woorden des Zaligmakers worden als 't ware onderschept door het driemaal-heilig: *Sanctus Deus, Sanctus fortis, Sanctus immortalis, miserere nobis:* « Heilige God, Magtige God, Eeuwige God, ontferm u onzer! » ziedaar alles, wat de hemelsche heerscharen, in verbazing en in smarten, het groote zoënoffer weten toe te voegen. Deze *Trisagion* (driemaal heilig) der engelen wordt aangeheven in 't Grieksch en in 't Latijn, door de kerk van het Oosten en van het Westen, of, beter gezegd, door de ééne en éénige bruid van den Godmensch, van haar, die het beklemd gemoed in alle talen lucht tracht te geven.

Achter den H. Vader volgen al de kardinalen, patriarchen, primaten, aartsbisschoppen, bisschoppen, orde-generaals, allen ontschoeid en met gevouwen handen ter vereering van het H. Kruis toetredende. Nadat het Opperhoofd der Kerk zijne hulde aan den Gekruiste heeft toegebracht, legt hij in de zilver-vergulde schaal, die regts van het kruis staat, eene violetkleurige damasten beurs, met honderd gouden scudi; de kardinalen leggen er ieder een gouden scudi bij. Als ko-

1) *Chapelles papales* p. 488.

ning in zijne wieg, en als koning op het martelhout, heeft Christus regt op den cijns der wereld: te Bethlehem werd hem die schatting, onder het oog van Jozef en van Maria, door de vorsten van het Oosten toegebracht; te Rome offert men haar aan hem, ten bijwezen van de prinsen en de afgezanten der beschaafde volkeren, door de hand van den koning der eeuwige Stad, het doortluchtig hoofd der gansche christenheid.

Na het eindigen van de dienst werd eene aanzienlijke reliek van het echte kruis op het altaar ter vereering uitgesteld, om daar, tot zonne-ondergang toe, vereerd te worden: Rome wil, dat de herinnering aan het groote Zoenoffer zelfs gedurende den dag, als er geene openbare kerkplegtigheden plaats hebben, toch levendig gehouden worden.

Te 21½ ure (italiaansche klok), dat is 2½ uur voor zonne-ondergang (ongeveer 4 ure), traden wij de Sixtjnsche kapel binnen, om er de *Tenebræ* bij te wonen. Geheel die gewijde dienst is eene voortdurende en verheven elegie: de kerkbruid, in de diepste droefheid gedompeld, zit daar weenende op een graf, doch niet zoo als zij, die geene hope hebben: hare smart is kalm, en van uit haar vermorzeld harte flikkeren nu en dan eenige vonken van onuitspreeklijken troost bemoedigend op; voor haar, even als voor den koninklijken profeet, wiens woorden zij naspreekt, zijn de dood en de verrijzenis van het groote Slagtoffer één en onverdeelbaar; en vandaar die tweeledige gewaarwording van droefenis maar ook tevens van vreugd, die geheel deze kerkplegtigheid beheerscht, en, beurtelings, nu de eerste, en dan wederom de laatste gewaarwording wekt, als waardoor des christens ziel getuigt, afwislend, zoo van 's menschen stoflijke natuur, als van zijn bovenzinnlijk geloof: en, uit dat oogpunt beschouwd, komt mij de avonddienst van den Goeden Vrijdag nog onein-

dig roerender voor, dan die van den vorigen avond. Het *Miserere* van Allegri sluit de plegtigheid, en voor een oogenblik vertoont zich de Kerk op nieuw als overstelpt door grenslooze smart.

Die gewaarwording, waarvan gij-zelf niet vrij te houden zijt, is eene voorbereiding tot de ceremonie, die nu gaat volgen. Al de aanwezenden begeeven zich, namelijk, in diepe stilte en hoogen ernst, naar Sint Pieters basiliek, waar de grenadiers der stads-bezetting in het middelruim ter weërszijden staan geschaard. De stoet wordt geopend met het pauslijk kruis, bij welks aannadering al de omstanders eerbiedig het hoofd buigen. Daarop volgen 's pausen huis, de Zwitsersche lijfwacht en die der edelen, ten geleide van den H. Vader en van het H. Collegie. Aan het hoogaltaar gekomen, knielt de paus, onder het uitspreken der gebruikelijke gebeden, die door de kardinalen en bisschoppen, insgelijks knielende, op hunne beurt worden herhaald. Slaat men nu het oog naar den koepel heen, en vestigt men zijne aandacht op de groote galerij-tribune van de H. Veronica, waarvan de balustrade met kroonluchters, waarop wasfakkels branden, schitterend is getooid, dan ziet men, te midden van dat luistervolle licht, twee kanoniken van het Vaticaan, in plegtige stilte, te voorschijn brengen en vertoonen den gewijden sluijerdoek, met 's Heeren aangezichtsteekenen, de lans, een gedeelte van het echte kruis en andere belangrijke reliquiën, die ter herinneringsteekenen overbleven aan 's Heeren lijden en aan onze Verlossing. Al het aanwezige volk, alsmede de onderscheiden broederschappen der stad, hier plegtig vergaderd, liggen in stille aandacht verzonken, biddende en ootmoedig genade afsmeevende van den barmhartigen God.

Ziedaar, op welke wijze de hoofdstad der christenwereld, telken jare, op den grooten herinneringsdag der verzoening

Gods met het menschedom, onuitspreeklijke gewaarwordingen van godvrucht en liefde weet te wekken in het gemoed, en hoe zij ieder jaar, in den hoofdtempel der wereld, Golgotha's heiligschennis weet te doen boeten. Na afloop dier plegtigheid rigt alleen de paus zich op, terwijl overigens alles geknield blijft liggen, en, voorafgegaan door het kruis, hetwelk een auditeur der Rota draagt, begeeft hij zich uit de basiliek naar het Vaticaan terug, werwaarts de lijfwacht der edelen, met brandende fakkels, hem vergezelt. Zóódanig groot is de eerbied, die aan deze kostbare reliquiën wordt bewezen, dat, met uitzondering van de dagen voor de openlijke vereering bestemd, niemand ze kan naderen, zonder een bijzonder verlof van den paus.

Middelerwijl dit alles in Sint-Pieter plaats grijpt, worden ook in Rome's overige kerken de smarten des Zaligmakers aan de scharen der geloovigen plegtig voorgehouden. In de kerk van *Gesu*, in de *H. Maria-in-Trastevere*, in *Santa-Maria del-Suffragio* en *del-Pianto*, in Sint-Laurens, en ook nog elders, viert men de drie uren van Jesus' doodstrijd, en begeeft zich van uit al deze heiligdommen de godvruchtige menigte naar het Colosseum, naar Caravita, en naar het kerkhof van *S. Franciscus-de-Paulo-ai-Monti*, om er den kruisweg te volgen, met andere woorden, om er met tranen het pad van smarten te besproeijen, dat door den Zaligmaker besproeid werd met zijn bloed. Doch, naast den Koning der martelaren bevindt zich Maria, de Moeder van het groote Zoenoffer, zij-zelve der martelaren koningin, die in de godvrucht der Romeinen nimmer vergeten wordt. Wanneer gij, na zonne-ondergang, de kerken van de *H. Lucia-alle-Botteghe-oscure*, van den *H. Marcellus* in den Corso, en der *HH. Vincentius* en *Anastasius*, bij de Trevi fontein, binnen gaat, dan zult gij er het geloovig volk bijeen vinden in

overweging der smarte van Jesus' diep bedroefde moeder; — en, opdat er niets zoude ontbreken aan de algemeenheid, (catholiciteit) van den rouw, zoo viert, ten drie ure in den avond, de Grieksche kerk, in Sint-Athanasius, in haren bijzonderen ritus, des Heeren dood; terwijl gedurende een gedeelte van den nacht de Akademie der Arcaden, in dichtmaat en in proza, het grootste, het droevigste, het gelukkigste feit herdenkt, dat ooit in de jaarboeken der wereld werd opgeteekend.

Alvorens huiswaarts terug te keeren, bezochten wij nog de slagterswinkels, met name die bij de Rotonde, en welke wij allen met den meesten smaak versierd en van binnen met honderden gekleurde lampjes verlicht vonden. Het voorhanden vleesch, dat feestelijk ten toon was gelegd, prijkte met bloemen, loover, goud- en zilverpapier; doch aan het eind van den winkel vertoonde zich overal de Madonna, of dit of dat tafereel uit 's Heeren leven, op verlicht doorschijnend doek gemaakt. En vanwaar nu, zal men vragen, dit gebruik? De vleeschverkoopers verheugen er zich over, dat de vastetijd ten einde is, en vieren door onschuldig vreugdebetoon den wederaanvang hunner hantering. Welk eene afwisling biedt het leven van een christen-volk niet aan! Nu en dan ontmoetten wij nog patrouilles in de straten met verdekt geweer, even als ditzelfde met geheel de bezetting der stad het geval was, als ten teeken van diepen rouw. Te Napels heerscht nog een ander gebruik: gedurende de laatste dagen der Goede Week zou niemand zich van een rijtuig bedienen, en zelfs de koning en geheel het koninklijk huis gaan te voet, en zonder eenig uiterlijk teeken van pracht of pronk, juist zoo als geheel de burgerij. Men gevoelt al de waarde van zoodanige godsdienstige gebruiken te meer en te dieper, als men weêrkeert in een land, waar niets van dien aard bestaat.

26 Maart.

Sixtijsche kapel. — Het gezang van 't *Exsultet*, der Profetiën en der Litanïën. — Mis van paus Marcellus. — Schets van Palestrina's leven. — Het *Gloria in excelsis*. — Het *Alleluja*. — Bezoek bij Palestrina's graf. — Rome's voorkomen. — Arme-nische Mis. — Krooning der H. Maagd. — De *Trinità* der pel-grims. — Het Colosseum, bij maanlicht.

Gedurende geheel de Goede Week is de Sixtijsche kapel voor den reiziger, als 't ware, het middelpunt, waarin en waar rond zich alles voor hem beweegt: zoo was het heden wederom de mis van paus Marcellus, die ons reeds vroegtijdig derwaarts heen riep. In de geschiedenis der kunst maakt deze mis een voorwerp uit van bijzondere aandacht en belangstelling, waarover ik zoo straks nader zal spreken, onder bijvoeging der merkwaardige levensgeschiedenis van Palestrina, den schrijver van dit onsterflijk werk. De kapel was reeds weder eenigermate hertooid: de vloer en de zetels van het H. Collegie waren op nieuw met tapijten belegd, doch het altaar en de troon prijkten nog in het violet. De paus met de gouden mijter en de roode koorkap, benevens de kardinalen, in 't violet gekleed, bevonden zich ieder op hunne plaats. Even als in alle katholieke kerken, ving de H. Dienst aan met de wijding van het nieuwe vuur en van de Paaschkaars. Bij het *Exsultet* rigtte zich iedereen overeind, even als gewoonlijk bij het Evangelie plaats heeft; en zoo nu klonk ons, zoo niet de juichtoon der engelen, in vreugde over des Verlossers verrijzenis, dan ten minste het schoonste recitatief in 't oor, dat, naar het oordeel van deskundigen, ooit op aarde werd vernomen. Wat mij betreft, ik zou wel verlangd hebben, dat dit *Exsultet* een dag lang had geduurd. Na het ein-

digen van dit stuk volgden nu beurtelings de profetiën en plegtige litaniën, afwislend ernstig en droefgeestig van stemming en toon, en wel zoodanig uitgevoerd, dat het scheen, alsof geheel de oudheid voor ons oog heenging, en wij in den tijd der eerste Kerk verplaatst waren, die haar in het wit gekleede catechumenen (nieuwelingen) schaarsgewijze naar het gewijde doopbekken heenbragt, en over deze allen de bescherming inriep der glorievolle bewoners van het eeuwig Jerusalem. — De doopplegtigheid is voltrokken, en de overgelukkige Moeder, die haren godlijken bruidegom een drom van telgen heeft geschonken, is opgetogen van vreugd. In dien oogenblik worden de H. Vader en de kardinalen gekleed, de waslichten op de balustrade ontstoken, en zoo ook die, welke men op zes zilver vergulde kandelaars boven het altaar ziet geplaatst, aan welks voet de paus zijnen mijter aflegt, den psalm *Judica me* aanheft, de schuldbelijdenis uitspreekt, en vervolgens wederom zijnen troon bestijgt, waar hij de hulde van het H. Collegie ontvangt. Een kardinaal-priester draagt voorts het H. Misoffer op; doch, alvorens hem aan het altaar te volgen, wil ik hier mijne schuld afdoen, door het verhaal van Palestrina's levensgeschiedenis 1).

In den loop der XVI. eeuw, was de kerklijke muziek tot zoodanigen staat van verbastering gekomen, dat het opperhoofd der Kerk het besluit nam, van haar te verbannen uit zijne kapel. Toen was het, dat de genie van Palestrina plotseling ontvlamde, rein, als hadden de engelen hem zijne harmonie ingegeven, en vatbaar, om de toonkunst tot haren hoogsten trap van volmaking op te voeren. Giovanni Perluigi, naar zijne geboortestad Palestrina genoemd, werd in 1524

1) Deze bijzonderheden zijn aan Mgr. Wiseman ontleend; ik heb ze slechts bij verkorting vertaald.

uit behoeftige ouders geboren. Weldra trok zijn talent de aandacht tot zich, en trad hij als koorknaap bij de kapel van eene of andere kerk in dienst. De opgang, dien hij in dezen kleinen kring maakte, droeg bij tot de ontwikkeling van zijnen geest, en op zeven-en-twintig-jarigen leeftijd werd hij benoemd eerst tot muziek-directeur in de kapel-Giulia, op het Vaticaan, vervolgens tot lid der pauslijke kapel en, eindelijk, tot directeur der muziek in de basiliek van Sint-Jan-van-Lateraan. In 1560 schreef hij zijne beroemde *Improperia*, alsmede het straks genoemde *Trisagion* (driemaal heilig), dat er zich als een refrein meê paart. De indruk, door deze eenvoudige en verheven compositie te weeg gebragt, was zoö groot, dat paus Pius IV. het volgende jaar Palestrina verzocht, om er voor zijne kapel eene kopij van te mogen nemen, waar zij vervolgens alle jaren op Goeden Vrijdag werd uitgevoerd. De *Improperia* zijn in de daad de zegepraal der natuur over de kunst, en alleen een groot genie kon op de gedachte komen, dat de eenvoudigste zamenstellingen het allerbewonderenswaardigst effect moesten te weeg brengen. De geleerde Burnet noemt Palestrina « den Homerus der oude muziek, » en geene zijner compositiën heeft, méér dan deze, hem dien titel waardig gemaakt. Doch zijn roem bepaalde zich niet slechts binnen deze grens: men mag hem ook den redder der toonkunst heeten.

Het Concilie van Trente had wijslijk de afschaffing van alle dartele en ongewijde muziek in de kerken geboden. In 1564 benoemde paus Pius IV. eene congregatie van kardinalen, belast met de ten uitvoer legging van dat besluit der kerkvergadering. Onder de doorluchtige lasthebbers bevond zich ook de H. Karel Borromeus, een man van den fijnst geoeffenden smaak. Deze kende het grootte talent van Palestrina, die destijds aan de kapel van Santa-Maria-Maggiore verbonden was. De even uitstekende als nederige componist

werd den 10. Januarij 1363 door de congregatie uitgenoodigd tot het schrijven eener mis, die in geenen deele eenige overeenkomst zou hebben met eenig bestaand ongewijd muzikstuk, en waarvan de woorden duidelijk konden worden verstaan. Men ontveinsde hem niet, dat van den goeden uitslag dezer proeve het lot der kerkmuziek afhankelijk wezen zou: mislukte zij, dan was deze voor altoos, als onstichtlijk, verbannen uit het huis van God.

Men kan zich ligtlijk de vrees en ook den edelen trots van zulk een genie voorstellen, die, de verantwoordelijkheid diep gevoelende van de hem opgelegde taak, duidelijk inzag, dat nu van hem-alléén geheel en al de toekomst zijner lievelingsstudie zou afhangen: hij deinsde evenwel voor de proefneming niet terug, maar leverde, in drie maanden, drie nieuwe missen, waarvan de eerste twee buitengemeen bewonderd werden, doch waarvan de derde het pleit beslechtte. Den 29. Junij 1363 voerde men, ten bijwezen van den H. Vader in de Sixtijsche kapel, de zegepralende mis uit. Te midden der algemeene vervoering, sprak de paus: « Ja, zóó moeten de accoorden geweest zijn, welke de H. apostel Joannes in het hemelsch Jerusalem hoorde weërgalmen, en welke een andere Joannes voor het aardsche Jerusalem heeft vernieuwd 1). »

Ziedaar de schitterende compositie, tot wier gehoor wij stonden te worden toegelaten. Zij bestaat uit zes stemmen, met twee bassen en twee tenors. Eenerzijds wilde Palestrina

1) De titel, dien zij voert van *Missa Papæ Marcelli*, werd er eerst aan gegeven tijdens hare openbaarmaking, op verzoek van Philippus II., koning van Spanje, onder de regering van paus Marcellus. — Paaschzaterdag is de eenige dag van het jaar, waarop zij wordt mitgevoerd.

allen ongewijden zang vermijden; en van den anderen kant aan elke partij een afwisselenden gang geven, zoodat ieder nu en dan mogt kunnen rusten, welk vraagstuk hij oploste door de wijze van behandeling, welke ik zoo even heb vermeld, on die tevens ook nog een ander voordeel opleverde, door, namelijk, een schitterenden grondslag voor de harmonie te leggen in de vaste bas- en middelstem, waartegen de contra alt en de soprano beurtelings konden afzingen, in eene rijke, harmonieuse, indrukwekkende en vooral wezenlijk godvruchtige muziek, zoo als die in de kerk vereischt wordt; bovendien staat in deze mis elke partij als een zelfstandig geheel op zich-zelve, vol leven en beweging; men oordeele dus hoe treffend-grootsch de uitwerking van dit weërgaaloos meesterstuk zijn moet.

Om er te inniger genot van te hebben, hielden wij de oogen gesloten, tot eensklaps, bij den aanhef van het *Gloria*, wij die onwillekeurig openden; en wat nu aanschouwde onze blik? Twee altaardienaars, daartoe gereed staande, namen op eens den sluijer weg, die het grootsch tafereel achter het outer overdekte, voorstellende des Heeren verrijzenis, die zich nu vertoonde, beschenen door het schitterend licht der zon, en op welk vreugdeteeken geheel de vergadering als met blijdschap werd overgoten; de lijfwacht der edelen steekt de degenspits, de Zwitserwacht hare hellebaarden, de stafdragers hunne staven wederom vrolijk omhoog, terwijl al de klokken der stad, sinds Witten Donderdag verstomd, te gelijk aanvangen met luiden, en hare vreugdetoonen vermengen met het feestgebulder der artillerie-mortieren en van de kanonnen op Sint-Angelo's kasteel.

De engelenzang neemt een einde; daar vertoont zich een sub-diaken, auditeur der Rota, in wit koorgewaad en van een ceremoniemeester vergezeld; na voor het altaar de knie

gebogen te hebben, begeeft hij zich naar 's pausen troon, waar hij zich voor plaatst, en met luider stemme deze woorden tot den opperherder rigt: *Pater sancte, annuntio vobis gaudium magnum, quod est ALLELUJA*: «Heilige Vader, ik verkondig u eene groote vreugde: het is *Alleluja!*» Bij deze woorden knielt hij, kust 's pausen voet, en begeeft zich naar de sacristij terug, om zich voorts niet weder te vertoonen. «Kerk op aarde, teedere zuster, vertroost u in uwe ballingschap: eenmaal zult gij met uwe oudere zuster den vreugdepsalm aanheffen. Ontvang den waarborg van uw toekomstig heil in het woord, u heden door een hemelbode toegesproken; stamel dien hemeltoon na, totdat gij het *Alleluja* met mij zult komen aanheffen in de schitterende wijken van het eeuwig Jerusalem.» Ziedaar den verheven zin, in deze vredeboodschap opgesloten, en die nog daarenboven door een leviet aan het hoofd der strijdende Kerk toegesproken wordt.

Zoodra is niet de blijde tijding aangebragt, of de dienstdoende kardinaal zingt, tot driewerf toe, en telkens met stemverheffing, het plechtig *Alleluja*, waarop de koorzangers telken male in contra-punt antwoorden, om ten slotte, voor de derde maal, te eindigen in het volmaakt akkoord. Afwislend hielden wij ons bezig en werden wij gestreeld, zoo door al deze schoone ceremoniën, als door Palestrina's onvergelykelijke-tonen, die zulken diepen indruk op ons gevoel, als de kerkplegtigheden op onzen geest gemaakt hadden, dat wij ons niet konden onthouden van, bij het uitgaan der kapel, in Sint-Pieter, dankbaar te gaan nederknielen bij het graf van den onsterflijken componist. Op 's pausen last werd Palestrina aan den voet van het altaar der heilige apostelen Simon en Judas begraven. Op den lijksteen leest men: *Joannes Petrus Alexis Palestrina, Musicae princeps.*

Sedert in de kerk het *Gloria in excelsis* klonk, was Rome geheel van gedaante veranderd: op aller gelaat stond jubelende vreugde te lezen, en alle straten waren met voetgangers vervuld, die, deels, zoo als wij, uit Sint-Pieter kwamen, deels uit Sint-Jan-van-Lateraan, waar, naar aloud gebruik, de II. Doop aan eenige bekeerde Joden en Mahomedanen, en de algemeene wijding aan de toekomstige bedienaren des Heiligdoms was toegediend, en verder de schedels der HH. Petrus en Paulus werden ten toon gesteld. Ook uit al de overige kerken stroomde de menigte naar huis, uit wier mond, duizend en duizendwerf herhaald, het *buona Pasqua* elkaër vrolijk werd toegebracht, gepaard met vreugdeschoten, die in alle straten werden gelost, en, terwijl versierde wagens, met reusachtige kruidworsten omhangen, als om het einde der Vaste aan te kondigen, zich overal tusschen het volk in bewogen, en door de kinderen luide werden toegejuicht, zag men te gelijk ook alom het blanke Paaschlam feestlijk rondragen, dat de hoofdschotel uitmaakt van den Paaschdich in ieder huisgezin. Zulk een tafereel, dat zoo sprekend het kenmerk draagt eener waarlijk godvruchtige stad, is voor een fransch reiziger een schouwspel van niet geheel onverbitterde vreugd: even als de Romeinen kenden ook onze voorouders eenmaal die heilige en ongeunstelde blijdschap, waardoor de eentonigheid der pelgrimsreizen door het aardse tranendal zoo nuttig afgewisseld wordt; doch, wij hebben met een blik van verachting op die onnoozele zeden neêrgezien en ze als onbestaanbaar gekeurd met de begrippen en zeden van onzen tijd: de vraag is nu maar, of wij daardoor beter of gelukkiger zijn geworden!

Gelijksoortige genoegens, ofschoon van een anderen aard, waren ons tegen den avond voorbehouden. Ten 4 ure wordt, in de kerk der H. Maria-van-Egypte, door de armenische ka-

tholicken de eerste Mis van den Paaschdag gevierd. Een bisschop van die natie, door eene talrijke schaar van priesters omgeven, bezette het altaar. Zijn oostersch gewaad, het voorkomen der overige geestelijken en der geloovigen, hunne taal, hun gezang, hun kerkecremonieel, dat alles te zamen deelt aan deze dienst eene hooge mate van belangrijkheid mede, en ontrolt tevens eene schitterende bladzijde onzer eerbiedwaardige oudheid voor des christens oog. Na afloop der armenische dienst, begaven wij ons naar San-Marcello, waar ons eene andere plegtigheid verbeidde, eene ceremonie vol bevalligheid, en juist voor den oogenblik geschikt, te weten, de krooning der H. Maagd. Gisteren lag Rome met de Moeder der Smarte in tranen verzonken, heden deelt zij in hare blijdschap, en komt haar jubelend bij de vrolijke viering van des Verlossers opstandingsfeest begroeten. Rond het schitterend verlicht altaar der H. Moedermaagd stemmen tallooze geloovigen den blijden lofzang aan, en roerend, treffend en waarlijk verteederend is het, om te hooren, hoe zij allen Maria heilwenschen, haar zegenen, haar inroepen, haar, met een woord, alles zeggen, wat teederinnende kinderen, in de opgetogenheid van liefde en blijdschap, aan eene boven alles dierbare moeder kunnen uitdrukken. Het *Gloria* van den ochtend, en 's avonds de krooning der H. Maagd, die twee groote huldebetooningen, aan Jesus en aan Maria toegebracht, volmaken den cijns van Rome's teedere godvrucht: aller bevredigd gemoed verbeidt met ongeduld nu de plegtigheid van den volgenden dag.

Zooveel liefdeblijken van de zijde der twee doorluchtige lijdens op Golgotha zullen geene vergeefsche les zijn geweest voor hen, die behooren tot hun gezin. « Ik heb u het voorbeeld gegeven, opdat gij doen zoudt, zoo als ik heb gedaan; » ziedaar het voorschrift van den Meester, nadat Hij zijnen

jongeren de voeten gewasschen had. Onder alle steden der wereld heeft Rome-alleen getrouw, openlijk en standvastig, dat godlijk bevel volbragt. Het was 8 ure 's avonds, toen wij in het pelgrims-hospitaal aankwamen, waar ons dat roerend tooneel van christenliefde te aanschouwen werd gegeven. Dit grootsch gesticht is zijn ontstaan aan den H. Philippus-van-Neri verschuldigd. Men herbergt daar, geheel kosteloos, gedurende drie, vier en zelfs zeven dagen, de pelgrims, mannen en vrouwen, welke een godvruchtig doel naar Rome heeft gevoerd. Om toegelaten te kunnen worden, moeten zij uit een meer dan zestig mijlen verwijderd land komen, en een bewijsschrift kunnen toonen van hunnen bisschop of van een groot-vicaris, getuigende, dat zij Rome willen bezoeken met een vroom doel. Deze certificaten worden, ter vermijding van alle bedrog, door eene commissie, uit zoogenaamde broeders-ontvangers bestaande, naauwkeurig onderzocht. Met Paschen bedraagt het getal pelgrims van drie tot vier honderd; het gesticht bevat twee van elkaer gescheiden afdelingen, eene voor het verblijf der mannen en eene voor dat der vrouwen bestemd. Het getal legersteden belooft vier-honderd-acht-en-tachtig, en in al de spijszalen te zamen kunnen te gelijk negen-honderd-vier-en-veertig personen worden gediend.

Bij hunne aankomst vinden de pelgrims broeders en zusters, die, schoon zij ze nooit gezien hebben, hen echter als oude bekenden ontvangen. Die broeders en die zusters zijn de leden der broederschap van het H. Sacrament, door Philippus-Nereus gesticht. Hun kostuum bestaat uit een wijd rood kleed, met een gordel om het midden, en een witte halskraag. Het voorkomen der pelgrims herinnert aan de middeleeuwen, aan het H. Land, aan de kruistogten, aan Sint Jacob-van-Compostella en aan andere tafereelen, waarvan het verhaal, aan den huislijken haard, onze kindschheid zoo

hoeiend bezig hield. De groote vilten hoed met breede boorden, het schouderkleed van gewast linnen, met schelpen getooid, de kalabas aan den gordel, de pelgrimsstaf in de hand, ziedaar den poëtischen dos, waarin deze vrome reizigers zich hier opdoen voor het oog.

Met liefderijke voorkomendheid wordt er onderzocht naar wat zij noodig hebben, en in alles dadelijk en volkomen voorzien. Zoodra een toereikend getal pelgrims bij een is gekomen, begeven de leden der broederschap zich, ieder met twee aan den arm, en zoo drie aan drie op eene rij, processie's gewijs naar Sint-Pieter, om er God te gaan bedanken voor de wél volbragte reis, en op de graven der Apostelen (*ad limina Apostolorum*) het eerste offer te brengen hunner vrome reis. Vandaar in *Trinità* teruggekeerd, brengt men ze in het waschvertrek, gelijkvloers gelegen, en in twee zalen verdeeld, eene voor de mannen, die zestig personen kan bevatten, terwijl die der vrouwen voor vijftig is geschikt. Tegen de wanden zijn vaste banken geplaatst, waarop deze arme vreemdelingen, van allerlei leeftijd en uit alle oorden der wereld, zich komen nederzetten, om er het ootmoedigst dienstbetoon te ontvangen, de voetwassing namelijk, door de hand van wat Rome het schitterendst en doorkuchtigst bezit. Ik heb daar jongelieden gezien uit de voornaamste familiën der stad, rijke kooplieden, prinses, bisschoppen, kardinalen, groote en edele dames, wier schoone equipaadjes op het plein der *Trinità* stonden te wachten, terwijl zij-zelfen, meesters en meestersen, ter liefde van Jesus-Christus, dienaren en dienaressen der armen geworden, geknield lagen voor de lievelingen van God den Verlosser, om hun liefderijk al de diensten te bewijzen der christlijke herbergzaamheid.

Na de voetwassing volgde de avondmaaltijd. De spijsvertrekken zijn lange, gewelfde zalen, waar in 't rond twee

tafels staan, doch die nu en dan gescheiden zijn, teneinde het bedienen te vergemakkelijken. Ten gevolge van den Paaschzaterdag, was het maal schraal en karig, maar zindelijk opgedischt. De kardinaal Acton stond daarbij aan het hoofd, even als de andere leden der broederschap gekleed, en alleen aan zijn schedelkapje herkenbaar. Deze prins der Kerk sprak het *Benedicite* (den zegen) over den maaltijd uit, waarbij al de pelgrims opstonden, met hem mede baden, en voorts weder plaats namen. Gedurende den maaltijd werd er uit de H. Schrift voorgelezen, hoe de vrome vrouwen liefdevol naar 's Heeren graf gekomen waren, om zijn heilig ligchaam met welriekende kruiden te balsemen. Middelerwijl begaf zich de kardinaal, door een franschen bisschop en andere aanzienlijke personen vergezeld, naar de keuken, om uit een grooten ketel de voor de gasten bestemde spijzen op te scheppen, die vervolgens door andere hooggeplaatste personen aan de pelgrims werden voorgezet. Wij merkten daaronder op de jonge prinsen van Spanje en den kardinaal Schwarzenberg. Zij wandelden gedurig de tafels rond, en dienden op de minlijkste wijze de aanzittenden, die daarover zich betoonden even verlegen, als tot weenens toe aangedaan.

Wat hiervan zij, de toeschouwer vermag niet anders, dan hunne gewaarwordingen te deelen, en tevens God te loven, die alle menschen heeft weten te vormen tot een enkel volk van broeders; terwijl de kerk van Rome, op zoo roerende wijs, de voorschriften des godlijken Meesters standvastig blijft verwezenlijken, en deze edele broederschap, in onze eeuw van zelfzucht, letterlijk, de lessen in werking brengt, die, door belanglooze zelfopoffering het behoud zijn der maatschappij. En dan die arme pelgrims, zoo kinderen als grijsaards, teedere moeders en liefhebbende zusters, allen van zoo verre en blootvoets herwaarts gekomen, meestal om der wille van dezen of genen dierbaren persoon, of ter volbrenging van eene

of andere gelofte; voorwaar, roerend is dat schouwspel dier onafzienbre schare van beëvaartgangers, reeds achttien eeuwen lang zich uit alle hoeken der wereld heen begevende naar der Apostelen roemvol graf.

De spijszaal der vrouwen leverde hetzelfde gezicht op. Na de dankzegging, begaven al de pelgrims zich naar de kapel, om er gemeenschaplijk het avondgebed te houden. Daarna werden de slaapzalen geopead, en ieder reiziger vond er eene legerstede, door de moederlijke hand der liefde gespreid.

De ontvangst der pelgrims is, van de zijde der geloovigen te Rome, geenszins eene zoo gemaklijke zaak, door de ijdelheid in het leven geroepen, en door de mode een tijd lang in stand gehouden; volstrekt niet: het is een werk van ernst, dat de eeuwen gebraveerd heeft, en buitengewoon groote offers vordert. De hoogfeesten van Sint-Pieter, van H. Sacramentsdag, van Portiuncula en nog vele andere brengen een groot aantal pelgrims naar Rome. Gedurende de Goede-Week bedraagt hun aantal tusschen de vier en vijf honderd. In de jubeljaren komen er oneindig meer. De archiven der *Trinità* geven het volgend overzicht der in die stichting, bij laatst-gemelde plegtige gelegenheden, geherbergde pelgrims.

Jubilés.	Aantal monden.	Daaglijksche balans.
1573	116,848	520,04
1600	324,600	889,51
1623	582,760	1,396,60
1650	508,535	843,29
1673	511,777	854,18
1700	500,000	821,91
1723	582,140	1,046,95
1750	194,832	535,78
1773	271,970	743,12
1823	275,299	743,12

Hieruit blijkt alzoo, dat bij de jaarlijksche uitgave, die ongeveer vijftig duizend guldens, zoo voor herstellende zieken, als voor pelgrims bedraagt, nog alle vijf en twintig jaren eene buitengewone uitgave komt van ruim twee honderd vijftig duizend guldens. Al welke gelden Rome's liefdadigheid uit vrije godvruchtige beweging gaarne zamenbrengt.

Om onze gewaarwordingen tot een volledig geheel te brengen, of, wil men, om ze door eene grootsche tegenstelling te levendiger te maken, zoo begaven wij ons naar het Colosseum. De torenklok der kerk *Gesù* sloeg negen ure; de maan scheen in vollen glans aan het uitspansel; Rome lag in diepe stilte verzonken. Langs het kruiswegpad vernamen alleen de voetstappen onzer kleine karavane, die uit ongeveer vijftien personen was zamengesteld. Meermalen had ik het Colosseum bij dag gezien, en dan kwam het mij grootsch voor; doch, bij maanlicht beschouwd, vond ik het huiveringwekkend. Wanneer de schuinsehe stralen der lichtbodesse van den nacht, over die hooge muurwerken als heen glijdende, tot beneden in de half tot puin vervallen moordkuilen doordringen, en geheel het reuzengevaarte tot in de diepste schuilhoeken beschijnen, zoodat het oog over dien heuvel van bouwvallen, langs alle kanten heen, kan weiden, en ze bespieden in hun graauw, grafstil, ja, als 't ware dreigend voorkomen, dan vaart er eene rilling van schrik door 't harte, en terwijl gij uwen nevenman onder den arm grijpt, weet gij niet, of men vandaar vlugten of er blijven zal.

Aan 't einde der kampplaats (*arena*) wachtte ons een gids met eene lange pektoorts, dien wij langzaam volgden, de trappen opwaarts, naar de eerste verdieping, welke wij rond gingen, voor zoo ver de vloer, die hier en daar ingezakt was, zulks gedoogde. Wij verlangden al die zetelplaatsen langs te gaan, eenmaal door de Cesars, den Senaat en de Vestalen

bezet. Vervolgens begaven wij ons naar de bovenste verdieping, de eenigste, die nog toegankelijk is. Op de galerij gekomen, ving onze kleine bende met zingen aan, en hoe zwak dat geluid ook ware, zoo werd het, door de uitgestrekte muurvlakten buitengemeen veel sterker teruggekaatst, en konden wij er een flauw denkbeeld uit opmaken van het vreeslijk rumoer, dat, toen het Colosseum nog in zijn geheel bestond, door het huilend roofgedierte, door het trompetgeschal der toonkunstenaars, door de kreten der zwaardvechters en door het gejuich of het getrappel van honderd duizend bloeddorstige en wulpsche toeschouwers, werd te weeg gebragt. Welk een schouwspel, — welk een verschil: wij kwamen uit de *Trinità* der pelgrims, waar wij vorsten en vorstinnen knielende den arme zagen dienen, en thans bevonden wij ons in het Colosseum, waar de rijken en magtigen, tot hun vermaak, den kleine en den zwakke deden verscheuren, — dáár zagen wij onmeetlijke schatten besteed tot werken der teederste liefde, en hier het goud der wereld aan moordtooneelen verkwist: ziedaar evenwel wat scheidsmuur het Evangelie tusschen ons en het heidendom heeft opgetrokken: de *Trinità* der-pelgrims en het Colosseum, achter elkander en op den zelfden dag der Goede-Week bezocht en beschouwd, leveren voor den onpartijdigen opmerker het juiste beeld der godlijkheid van het christendom op, in zijne hoogste kracht; ja, meer dan dat, zij doen die godlijkheid diep gevoelen in ieder daarvoor vatbaar gemoed.

27 Maart.

Paschen. — Blick op Rome en op Sint Pieter. — Binnenkomen van den paus. — Mis. — Aanblik van het Sint-Pieters-plein. — Plegtige zegen. — Familiefeesten. — Verlichting van het Vaticaan.

Sint Angelos' kanongebulder verkondigde, reeds bij het aanbreken van den dag, dat de groote feestplegtigheid daar was. Geheel de bevolking van Rome, nog met zestig duizend vreemdelingen vermeerderd, spoedde allerwege kerkwaarts heen, verdrong zich in de straten en op de pleinen, doch 't meest naar de zijden van Sint-Pieters-basiliek. Op aller ge-laat zetelde ongekunstelde vreugde; ook de hemel stond in vollen glans, alleen getemperd door hier en daar een wolkje, als tot afkeering der al te brandende zonnestralen, zonder daardoor evenwel in het minst te kort te doen aan den lui-ster, die den schoonsten dag moest omgeven in de eeuwige Stad. Hoe zal ik al die grootsche ceremoniën naar waarde beschrijven! Moge de pen ook al er een zoo naauwkeurig mogelijk tafereel van schetsen, onmogelijk evenwel is het, om den indruk weër te geven, dien het gezigt er van op den godvruchtigen toeschouwer maakt.

Het statige, plegtige en prachtige der ceremoniën van den Kersdag wordt door die van het Paaschfeest verre over-troffen: de rijkste gewaden, de kostbaarste vaten spreiden thans den grootsten luister over 't altaar, rond 's pausen troon, in de zetels van het H. Collegie, met een woord, door ge-heel Sint-Pieter heen, welks voorportaal en middelbeuk, tot aan het hoogaltaar toe, door pauslijke troepen ter weërszijde zijn bezet. De Zwitsergarde en die der edelen, de generaals van het romeinsche leger, bevinden zich in groot kostuum

nabij den paus, die, aan den ingang der kerk, door het vaticaanisch kapittel, met den kardinaal-aartspricster aan de spits, eerbiedig ontvangen wordt. Terwijl de stoet Constantijns standbeeld voorbijtrekt, worden de trommen geroerd, de klokken der basiliek geluid en de trompetten der edelwacht juichend gestoken. Op den oogenblik, dat de H. Vader den drempel der groote deur van Sint-Pieter betreedt, heffen de zangers zijner kapel het vers aan: *Tu es Petrus*, « Gij zijt Petrus, » een oogenblik, zóó indrukwekkend en plegtig, dat het zich niet beschrijven laat. Op zijn zetelstoel gedragen, begeeft de opperherder zich naar het hoogaltaar heen, waar hij afstijgt, en na een kort gebed den troon beklimt. Na de hulde van het H. Collegie ontvangen te hebben, vangt het H. Misoffer aan, gevolgd door het vertoonen der groote reliquiën van het H. Kruis, van Veronicas' sluijerdoek, en van de passielans; ten slotte heeft de plegtige zegen plaats, door den paus van uit de hoogte der groote buitenloge, te midden van Sint-Pieters voorgevel, uitgesproken.

Voor elf ure in den ochtend leverde het Sint-Pieters-plein een schouwspel op, dat eenig op aarde mag worden genoemd. Aan de beide beneden-einden van het uitgestrekte plein, stonden tusschen de vijftien honderd en twee duizend prachtige rijtuigen geschaard, die de kardinalen, ambassadeurs, prelaten en prinsen, benevens geheel den romeinschen en buitenlandschen adel ter kerke hadden gebragt. Te midden van het plein voor de obelisk stond de infanterie met de kavalerie, in het vierkant geplaatst, en daarvóór, naar Sint Pieter gekeerd, de muziek der verschillende regimenten. Overigens wemelde geheel de uitgestrektheid, tot aan den drempel der basiliek, en onder de beide galerijen, regts en liuks van de kerk, van eene zoo dicht tezaamgedrongen menigte, dat men moeilijk er het cijfer van kan bepalen; doch mag men,

zonder vrees voor overdrijving, het aantal toeschouwers wel op honderd-duizend personen schatten.

Wij stonden een weinig verheven, zoodat onze blikken weiden konden over geheel die opgetogen schaar, — toen, juist op het middaguur, al de klokken der hoofdkerk aanvingen te luiden, terwijl het kasteel Sint-Angelo al zijne batterijen loste, en het trompetgeschal klaterend zich vermengde met het algemeen geroffel der trom, ten teeken, dat de H. Vader stond te verschijnen. Aller oog is onverwikt gevestigd op de groote pauslijke loge, waarbuiten een prachtig scharlaken tentkleed uitgespannen is. Weldra spreekt aller mond — en honderd-duizend werf herhaald — het woord: Ecco! Ecco! « daar is hij, daar is hij! » En aller hoofden ontblooten zich, en allen zouden nederknielen, wanneer de ruimte dit slechts gedoogde. Daar verschijnt op het grootbalkon geheel de pauslijke stoet: honderd prelaten, in prachtig plegtgewaad, een-en-dertig gemijterde kardinalen, vier-en-twintig bisschoppen, zoo der Oostersche als der Westersche kerk. Eindelijk wordt Christus' stedehouder, de doorluchtige grijsaard, met de pauslijke driekroon getooid, op de *Sedia gestatoria* (draagzetel), met onbeschrijflijke majesteit voor het oog der ontelbre menigte aangevoerd. Plegtige stilte heerscht alom: men ademt naauwlijks; geheel die onbeweeglijke schaar schijnt slechts te leven met het oog.

Op de *Sedia* gezeten, en zoo op het groote buiten-balkon gekomen, spreekt de H. Vader, luiderstem, de gebruikelijke gebeden uit 1). Ter wederzijde lag een bisschop geknield,

1) Sancti apostoli Petrus et Paulus, de quorum potestate confidimus, ipsi intercedant pro nobis ad Dominum.

Precibus et meritis Beatæ Mariæ semper Virginis, Beati Michaelis archangeli, Beati Joannis Baptistæ, et sanctorum apostolorum Petri et Pauli, et omnium sanctorum, misereatur vestri omnipotens Deus,

de een met een brandende wasfakkel, de ander, die den paus het gebedenboek voorhield. Na voleinding van het formulier, rigtte de H. Vader zich statig omhoog, opende de armen, strekte ze hemelwaarts, als om vandaar den zegen, dien hij ging uitspreken, over te brengen; en als nu het kruisteeken over de menigte gemaakt hebbende, bragt hij ze weder op zijne borst te zamen, even als een vader, die zijn kind teeder omarmt en aan het harte drukt: dat kind is Rome, dat kind is het heelal! Onuitspreeklijk groot en diep is de indruk van dit oogenblik: geen oog aanschouwde ooit of ergens een zoo plegtig, een zoo verrukkend tafereel. In de daad, bij het gezicht van den opperpriester, wiens gestalte zich in de verte slechts gedeeltelijk zigbaar vertoont, weet men niet juist te bepalen, of het een mensch is, een engel, of God-zelf, die daar hoog in de wolken verschijnt. Ik herhaal het, men trachte niet, den indruk van dat alles te willen malen. Een onzer wijsgeeren van de vorige eeuw riep, onder den invloed er van, getroffen uit: *in dit oogenblik was ik katholiek*. Die indruk is zoo krachtig, dat eene protestantsche prinses, onlangs met een bekeeringsdoel naar Rome gekomen, er bij in onmagt viel, en als katholiek weêr tot zich-zelve kwam! Die indruk is zoo groot, dat alle reizigers, zonder onderscheid, en onverschillig van welke godsdienstbelijdenis of karakter,

et dimissis omnibus peccatis vestris, perducatur vos Jesus Christus ad vitam æternam. Amen.

Indulgentiam, absolutionem, et remissionem omnium peccatorum vestrorum, spatium veræ et fructuosæ pœnitentiæ, cor semper pœnitens et emundationem vitæ, gratiam et consolationem Sancti Spiritûs, et finalem perseverantiam in bonis operibus, tribuat vobis omnipotens et misericors Dominus. Amen.

Benedictio Dei omnipotentis Patris, et Filii, et Spiritûs sancti descendat super vos et maneat semper. Amen.

als uit éénen mond verklaren: daarbij is niets in de wereld te vergelijken!

Na het uitspreken der laatste woorden van den zegen, nam de H. Vader op zijnen zetel wederom plaats; het *amen* werd, tot viermalen toe, plegtig door al de aanwezenden herhaald, waarna eensklaps, op hare bijzondere wijze, eene veel krachtiger stem er als ten weërgalm van strekte, te weten: de klokken der basiliek, het kanon van Sint-Angelo, de tamboers en trompetters der regimenten deden op eens, als tot 's Hemels bekrachtiging, de vreugdetijding vernemen verreweg in het Sabijnsch gebergte en in dat van Latium. De twee troonkardinalen lazen, de een in 't Latijn, de ander in 't Italiaansch, het formulier van den vollen aflat, verleend aan de geloovigen, die in behoorlijke gemoedsgesteldheid den pauslijken zegen ontvangen hadden. Die twee gedrukte formulieren werden vervolgens onder het volk geworpen; de H. Vader verdween: — alles was geëindigd.

De geroerde menigte ging langzaam uit elkaër, om in duizend rigtingen deel te gaan nemen aan de onschuldige feestviering, die in elke familie plaats grijpt, als ten teeken der eenheid van het groote christengezin, te weten de aanrigting van het Paaschlam. En, opdat nu niemand van de algemeene vreugde zou worden uitgesloten, ontvangen alle armen, die zich op het Vaticaan aanmelden, eene milde gift, even als zij, die gevangen zitten, of tot de schamele huisarmen behoreu, wien men de aalmoes, op kiesche wijze te huis bezorgt. Daarenboven worden er ook gegijzelde ontslagen, als op het voorbeeld des Verlossers, wiens verschijning in het voorgeborgte voor de hem dáár vertoevenden het blijde teeken hunner bevrijding was. Eindelijk, aangezien Rome's akademiën en letterkundige vereenigingen kort te voren de smarten van het groote Zoenoffer bezongen hadden, zoo vierden zij ook nu des

Verlossers triomf, en werd den Godmensch, zoo in gebonden als in ongebonden stijl, de hulde der welsprekendheid en der dichtkunst nederig toegebracht, bij het vermelden der wondervolle overwinning van het geloof, van de nog verwonderlijker weldaden, welke het verspreidt, en van den reuzenstrijd, dien het nog voortdurend, maar immer zegerijk, zal te kampen hebben. Schitterende belooningen worden aan de verwinnaars in dezen letterkundigen wedstrijd toegekend. Kerklijke feesten zijn te Rome steeds ware volksfeesten.

De algemeene vreugd van den dag drukt 's avonds zich in de beroemde verlichting van den Sint-Pieters koepel schitterend uit. Eveneens als de pauslijke zegen 's ochtends, zoo ook levert dit grootsch avondtafereel voor het verwonderd oog een beeld op, dat door geen reiziger, in welke andere hoofdstad, ooit zal worden aangetroffen. Men stelle zich den prachtigsten tempel der wereld voor, met zijne kolossale vormen, met zijn koepel van vier-honderd-vier-en-twintig voet hoog, met zijn onmeetlijk voorplein, door eene dubbele zuilengang omringd, waarop bij honderden van marmerstandbeelden prijken, — en geheel dat gebouw nu herschapeu in een berg van licht! Veertien-honderd lampen, door slonzen gedekt, verlichten den voorgevel des tempels en der voorgalerij, van den grond af tot aan de spits van het op den dom der kerk geplaatste kruis. Die lampen doen al de lijnen dezer verheven architectuur, in al hare bogten of krommingen, doorlopend of afgebroken, volmaakt duidelijk uitkomen.

Twee punten worden aangewezen, om deze verlichting van daar goed te kunnen overzien: Monte-Pincio, en het begin van het Pieters-plein. Van uit het eerste standpunt waargenomen, doet het gebouw zich in de verte als een grensloos luchtverschijnsel voor, welks schittervuur het hemelruim doet tintelen als in het licht van een fellen brand. Op de laatstbe-

doelde plek aanschouwd, en alzoo meer in de nabijheid, heeft men het genot der overschoone harmonie van al die vuurlijnen, uit wier zamenstelling het grootsche plan van den gevel en den koepel blijkt, door Michel Angelo's genie ontworpen en volvoerd. Van Monte Pincio begaven wij ons ten 8 ure en 20 minuten, door de digte volksmassa, naar Sint-Pieters plein heen, waar wij kwart voor 9 ure aankwamen, en dus nog juist van pas, aangezien de eerste verlichting, die ten 8 ure was aangevangen, op het punt stond van te eindigen; ten 9 ure vangt de tweede aan.

Bij den eersten slag van dat uur, ziet men, naar het schijnt, eene verschietende ster, vlamvend zich heen bewegen over den dom, over het kruis, over de kleine koepels, over den gevel, de galerij, de kolonnade en het plein, om zoo te zeggen, overal te gelijk, en nergens stil blijvende: — bij den laatsten klokslag van dit uur ontwaart men dat zwerflicht nergens meer: maar, zeven-honderd-een-en-negentig nieuwe lichten flikkeren eensklaps in vollen glans, en wel in den vorm van rozetten, festoenen, luchters, en andere vlamvende figuren, die zich tusschen het meer bleeke schijnsel der eerste verlichting in bewegen. Onmogelijk is het, om zich eene snellere verwisseling van illuminatie voor te stellen, evenmin als men, zonder het gezien te hebben, zich een denkbeeld kan vormen van het grootsche schouwspel, door Sint-Pieters koepel in dien laaijen brand opgeleverd 1). Drie-honderd-vijf-en-zestig *piëtrini* (ambachtslieden van Sint-Pieter) hebben dit tooververschijnsel te weeg gebragt, en in den tijd van negen klokslagen vijf-duizend-negen-honderd-een-en-negentig lampen ontstoken. Hoe? — dat is hun geheim en een der glanspunten van het italiaansch vernuft, dat, voor wat schoone kunsten

1) *Manuel de la Chapelle Sixtine*, p. 114.

en het verordenden van feesten betreft, geen weêrga of mededinger heeft.

Wat het karakter van dit schitterend schouwspel nog merklijk verhoogt, en den indruk er van te dieper doet doordringen, is het denkbeeld, dat er de ziel van uitmaakt. In andere landen hebben er feestverlichtingen plaats voor staats- of andere burgerlijke belangen; te Rome echter alleen voor feesten van godsdienstigen aard: ginds voor ballingschapsvreugde, hier voor de zoete blijdschap der hoop op een eeuwig vaderland; en daarbij neemt alles den vorm van het oneindige aan, terwijl de toeschouwer, als buiten zich-zelfen van vervoering, wederkeert, de Voorzienigheid dankende, die hem vergunde, getuige te mogen zijn van plegtigheden, zoo grootsch en zoo wegslepend, als, na den hemel, Rome-slechts opleveren kan.

28 Maart.

Afscheid van het heidensche Rome. — Vuurwerk van het kasteel San-Angelo. — Terugblik op de plegtigheden der Goede Week en van het Paaschfeest te Rome.

Met uitzondering van het vuurwerk op Sint-Angelo's kasteel, welk schouwspel ons 's avonds nog wachtte, hadden wij alles gezien, wat Rome en de wereld luisterrijkst opleveren. Het doel der reize was bereikt, en alzoo moest er gedacht worden aan het vertrek. Wij waren herwaarts gekomen, om in ééne-enkele stad drie daarin begrepen steden te bestuderen. Teneinde nu van het drievoudig Rome te levendiger en te zekerder herinneringen te bewaren, verlangden wij de eeuwige stad nog eens voor de laatste maal te beschouwen in de groote monumenten, die haar karakter en hare ge-

schiedenis volledig uitdrukken; en aan dit afscheidsbezoek werden onze laatste oogenblikken gewijd. Het heidensche Rome wordt verpersoonlijkt door de reusachtige bouwvallen zijner gedenkteeken: en zoo dus bezochten wij op nieuw het Kapitoel, het Forum, de Mamertijnsche gevangenis, het Colosseum, de waterleiding van Claudius, de badstoven van Diocletiaan, de obelisk van Augustus, allen onwraakbare getuigen van den genie, de godsdienst, de wetten en de zeden der magtige koningin van het geweld.

Deze stomme, maar tevens hoogst welsprekende getuigenis levert de navolgende slotsom op: daar was eenmaal eene wereld, wier hoofdstad Rome, wier heer en meester Cesar heette; eene wereld, die den mensch en zijne grove hartsogten, zijne wreede neigingen vergoode; eene wereld, die alle volken, het een na het ander aan haar zegekar geketend, aan den vergoden mensch de hulde zag brengen van hun goud en hun bloed; eene wereld, die als de hyena en de tijger huilde, toen twaalf arme visschers, met een houten kruis gewapend, haar het gebied over den geest kwamen betwisten; eene wereld, die, gedurende drie eeuwen, tot tien millioen martelaren toe ter slagbank sleepte, doch, hoe alvermogend zij het beulsambt ook scheen uit te oefenen, evenwel door hare zwakke slagtoffers-zelve verwonnen werd, en niets achter liet dan eenige gedenkteeken van haren trots, hare overmagt, hare wulpschheid en hare aan het fabelachtige grenzende barbarij; reuzengevaarten, doch wier laatste spoor desniettemin zou zijn uitgeroeid, indien niet het zegevierend kruis ze beschermend overschaduwde had. Die wereld van Jupiter en van Nero, altijd voortlevende, zelfs in hare ruïnen, — zij verkondigt, alle eeuwen door, en welsprekender dan alle redenaars, het mirakel der godlijkheid onzes geloofs, en voert het erkentlijkheidsgevoel des christens jegens

den God, die het menschdom zoo liefderijk heeft verlost, ten top. Wij zeggen u vaarwel, uwe taak is volbragt; vaarwel en rust in uw onmeetlijk graf; en, kon het zijn, dan drukke de aarde u zacht.

Ons bezoek aan het heidensche Rome, met eenige toebeidselen tot ons vertrek gepaard, had een gedeelte van den dag weggenomen. Ten 7 ure 's avonds, snelden wij Ponte-Sisto over en vervolgens geheel de Longara door. En waarwaarts ging het zoo snel heen? Naar de weduwe Buffalo, met wie wij intusschen volstrekt niet bekend waren; ons doel was, om bij haar plaats te gaan nemen op haar balkon, aan den Tiber, regt tegenover den Engelenburgt gelegen, om daar, op ons uiterste gemak, het prachtig schouwspel der *Girandola* te genieten. Men geeft dien naam aan een vuurwerk, dat op Hadriaan's aloud grafgesticht, ten vreugde-teeken over des Verlossers opstanding, wordt afgestoken. Geheel Rome is tegenwoordig bij dit tafereel, het schoonste, wat men, na de illuminatie van den vorigen avond, zien kan.

Kwartier vóór 9 ure, kondigden verscheiden kanonschoten het begin der feestlijkheid aan. In één oogwenk stegen van uit het fort overal vuurkolommen omhoog, die volkomen eene uitbarsting van den Vesuvius voorstelden, en wel zoodanig natuurlijk, dat het scheen, alsof zij van uit den krater telkens door de zaamgeperste lucht heviger en heviger werden uitgestooten, terwijl het kanongebulder het dof gerommel nabootste van den inwendig zich opscheurenden berg. Na dit schriktooneel volgde eene lieflijke en bevallige voorstelling: eensklaps werd geheel de burgt door duizenden van lampen met zoo schellen glans verlicht, dat men een vloed van diamanten meende te zien, schitterende rond het hoofd van een kolossaal vrouwenbeeld. Het derde tooneel, waarop wij vergast werden, stelde de cascatten van Tivoli voor. Van uit al de

schietgaten der citadel vloeiden beken van vuur, als gesmolten ijzer, tintelend naar onder; en daarbij was niets vergeten, zoodat zelfs de groote cascade zich voor ons oog vertoonde in verblindend licht, dat, door des Tibers waterspiegel teruggekaatst, ons het vermaak verschafte van een dubbel genot dier waarlijk tooverachtige vertooning.

Al verder volgde nu, ter verheerlijking van den zegevierenden Christus, eene onmeetlijk groote kroon, waarvan de punten als uit even zoo veel korenschoven bestonden, die schitterend overbuigen, als om plaats te maken voor daaruit opschietende luchtkaarsen, zoogenoemde staartstarren en vuurpijlen, die hoog in de lucht losbarsten en een heirleger van kleine vleugelvishjes uitwerpen, die elkaër in de wolken schijnen te bevechten, doch om te sterven één oogwenk slechts nadat ze het licht hebben gezien. Intusschen is dit alles slechts het voorspel van den grooten kampstrijd, die nu zinnebeeldig staat aan te vangen, als ter afmaling van den oorlog, door den Gekruiste aan de wereld geleverd. Dat tafereel werd ons voorgedragen door een vormlijk beleg, vooral merkwaardig wegens het groot aantal vuurpijlen en kanonschoten, die elkander onophoudlijk en met ongelooflijke snelheid opvolgden. Ten slotte steeg er een wolk van luchtkaarsen omhoog, die, op verren afstand boven ons, al te zamen, ontploften, en, onder het neêrkomen, een vuurkolk vormden, waarin robijnen, diamanten en topazen gloeiden en vonkelden, als zoovele stralen der zon. Door onze gunstige plaatsing aan den Tiber-oever, genoten wij dubbel het vermaak van een schouwspel, dat, van uit den burgt, waar het werd aangerigt, weërkaatste in den stroom, wiens kalm kronkelende golven, aan onze voeten, al die, nu eens bevallige en dan wederom ijzingwekkende, lichttooneelen volledig afspiegelden.

De girandola maakt aan de Paaschfeesten een einde. Wanneer de opmerkzame reiziger, bij het noode verlaten der plaatsen, waar hij zooveel zielsgenot smaken mogt, nu in zich-zelfen terugkeert, dan komt onwillekeurig wel de vraag in hem op: waartoe toch die grootsche vertooningen? Is al die pracht, al die kostbre praal dan niets anders dan een ijdel volksvermaak? Vanwaar, dat Rome's plegtigheden het geheimzinnig voorregt bezitten van gewaarwordingen in het gemoed te wekken, door geen ander feest ergens elders te weeg gebragt? En waarom geeft de eeuwige stad telken jare aan de wereld dergelijke feesten? Het gezond verstand reeds heeft terstond het antwoord op die vraag gereed: Rome is veel te ernstig, om zich zoodanig te vergeten, dat zij, op regelmatig vast-bepaalde tijdstippen, de aalmoezen der geloovigen of het zweet harer kinderen rockeloos zou verkwisten aan onnuttig vermaak; hare geschiedenis is dáár, om eene dergelijke aantijging te logenstraffen. Welk doel beoogt zij dan daarmee? De aard-zelf harer feesten verklaart dit, en lost het geheim op van de onuitsprekelijke gewaarwordingen en indrukken, daardoor op het gemoed gemaakt.

Het volk heeft feesten noodig, en onder volk moet men alle menschen verstaan. Doch, geef wel acht, feesten zijn, uit hunnen aard, voor de volken eene magtige oorzaak van heil, of eene vreeslijke bron van verderf. Wanneer de openbare feesten te gelijk eene uitspanning en eene les van ernst voor het volk zijn, zoo zal het den last van den arbeid en des levens er met vreugde door leeren torschen; dergelijke feesten brengen al de edele roerselen van het hart in beweging, verheffen het nationaal karakter, en doen in het gemoed des volks beginselen ontkiemen, die tot roem en steun der maatschappij strekken. Welnu, alleen de katholieke feesten, die in de hoogste mate van dezen tweeledigen aard zijn, hebben dus ook

het voorregt van dit dubbelvoudig voordeel op te leveren. Rome begrijpt dat, en, indien haar gedrag regtvaardiging noodig had, zoo zou zij die vinden in de geschiedenis der natiën, die van geene godsdienstfeesten weten willen. Gij hebt den spot gedreven met wat het Catholicismus heilrijks in zijne feesten oplevert; gij hebt ze gefnuikt of geheel te niet gedaan; het volk heeft er zich van verwijderd, maar toch daarom den smaak voor feesten niet verloren: het heeft er behoefte aan, en moet er ook hebben. Op die wijze nu hebben de schouwburgen, de bals en andere uitspanningen onzer groote steden de edele vermaken verdrongen, welke de godsdienst, als om niet, aanbod. Het stoflijke heeft de overhand verkregen boven het geestlijke; het onvermijdblijk gevolg daarvan is geweest de koortsachtige prikkeling van alle kwade hartstogten, de verderving van het hart, de omkeer van het verstand, de verlaging van het nationaal karakter, de haat tegen alle bestaande orde, de vroegtijdige ondermijning der gezondheid, de verwildering van zeden, en eene volslagen ellende bij de groote menigte. Ziedaar de bittere vruchten, welke een volk zal plukken, dat godsdienstige feesten met verachting ter zijde schuift: ik wil geen propheet wezen, maar het is de geschiedenis, die mij de pen in handen geeft!

Behalve het aangevoerde ten voordeele van Rome's feestvieringen, moge ook niet onopgemerkt blijven de reden harer wondervolle invloedoefening, die zich zoowel in een schitterend uiterlijk, als in hare inwendige natuur openbaart. Wat ik gezegd heb over de Sixtijn'sche kapel, over haar schilderwerk, hare muziek, hare ceremoniën, over den pauslijken zegen, over de verlichting van Sint-Pieters koepel, dat alles is voldoende, om te staven, dat Rome-alléén de elementen bezit, door wier vereenigde werking hare plegtigheden de schoonste feesten vormen, die er op aarde te geven zijn. Voegt

men daarbij, dat die feesten, even rijk in al hare bijzonderheden, als smaakvol en tevens grootsch, plaats grijpen onder Italië's schitterenden hemel, in de eeuwige stad, te midden der verbazingwekkende meesterstukken van den christlijken genie, onder de oogen van al, wat de wereld het meest doorluchtig bezit, in 't bijzijn eener ontelbre schare van getuigen, uit de vier hoeken der wereld toegestroomd; dan zal het begrijpelijk worden, dat de toeschouwer, onder den indruk van dit wondervol geheel, ongekende gewaarwordingen opdoet, die nergens elders te verkrijgen zijn, en zich in eene geestvervoering en verrukking voelt gebragt, die paal noch perk kent en voor geene beschrijving vatbaar is.

De plegtigheden der Goede Week en van het Paaschfeest te Rome ontleenen hare onvergelyklijke kracht intusschen oneindig minder van de uiterlijke praal, dan wel van haar innerlijk karakter-zelf. Er liggen in 's menschen hart twee groote snaren, wier trilling diep doordringt, en alle andere stellig zeker in werking brengt: de droefheid en de hoop. Elk afzonderlijk geroerd, zoo zijn ze reeds van eene geweldige kracht; maar, te gelijktijdig aangeslagen, roeren zij de ziel in de hoogste mate; en dit nu doen de kerkplegtigheden, waarover ik gesproken heb, te Rome op eene wijze, die van bovennatuurlijken aard is, doordien zij in verband staan met den dood en met de verrijzenis van een God, die geslagtofferd is door den mensch en opgestaan is voor den mensch, met andere woorden, die het somberste tafereel van droefheid voor het oog der ziel schetsen, doch dat plotseling wordt opgevolgd door het schitterendst en roemrijkst tooneel van de hoogste zegepraal: ziedaar het onderwerp of, beter gezegd, de ziel dezer feesten. En zou dan zulk een drama, voorgesteld met al, wat de kunst en de genie daarvoor ter beschikking stellen, den toeschouwer niet schokken tot in de diepste diepte

van zijn gemoed, en geene indrukken bij hem te weeg brengen, zóó sterk, dat ze nooit meer uit te wisschen zijn?

Overigens verlieze men niet uit het oog, dat het verheven treurspel van Golgotha, zoowel van de droevige zijde, als van den kant der vertroosting beschouwd, een stempel van katholiciteit voert, die wondervol meêwerkt tot verhooging der belangstelling, en tevens, door zijne innige betrekking tot ieders gemoed, ons evenzeer vatbaar maakt voor wat er sombers in voorvalt, als voor de glorievolle ontkenning, die er in het eind de kroon op zet. Om alleen te spreken van de vreugde, die er door gewekt wordt, zoo zal men ligtlijk kunnen begrijpen, hoe levendig deze wezen moet: immers, eene illuminatie, een vuurwerk, bij gelegenheid der geboorte van een vorst, bij eene behaalde overwinning, ter herinnering aan eene revolutie, is toch eigenlijk niets anders dan eene meer of min plaatselijke feestviering, die, maar al te dikwerf voor den een geluk aanbragt, doch voor den ander uiterst rampzalige gevolgen gehad heeft. Over het algemeen is dit het karakter van alle politieke feesten. De mensch nu is zoodanig geschapen, dat hij slechts weinig, of wel dat hij niet goed geniet, wanneer hij alléén is: om regt tevreden te zijn, moet zijn hart te gelijk met dat van anderen zich kunnen verheugen, en hoe grooter dat aantal is, des te grooter is ook zijne vreugd. Buitendien hangt zijn genoegen onafscheidlijk te zamen met het voor- of onderwerp, dat er de oorzaak van is; en zodoende zal zijn vermaak oppervlakkig, vlugtig, onbeduidend zijn, al naarmate de oorzaak er van tot een dezer kenmerken aanleiding geeft.

Daarentegen, bepaalt zich nu het voorwerp van vreugde, door zijnen omvang, niet slechts tot eene provincie, tot eene natie, tot een gedeelte van de wereld, maar strekt het zich tot al de volkeren der aarde, ja, zelfs tot den hemel toe uit;

raakt het, uit zijnen aard, zoowel de menschheid, in haar geheele karakter, als God in al zijne grootheid aan; met een woord, is het in de volste beteekenis *katholiek*, — zoo neemt de daardoor te weeg gebragte indruk eene wending van innigheid, van lieflijkheid en van kracht, die hart en zinnen beiden te gelijk doet baden in een stroom van het zaligste genot.

Welnu dan, de prachtigste tempel, die ergens ter wereld bestaat, schitterende van licht te midden der duisternissen van den nacht, en met zijnen glans zelfs Nero's circus bestralende, die eenmaal door, als levende fakkels, in brand gestoken christenen afgrijslijk beschenen werd; — het kolosaal grafgesticht van een vervolger der Kerk, herschepen in het tooneel, waar de genie den triomf viert van den Verwinnaar der cesars en der wereld; die Verwinnaar-zelf, niet een mensch, maar een God, een God, die niet voor zichzelf strijdt, maar voor het vervallen menschedom, dat door Hem verlost, hersteld, en, met Hem op de roemrijke zegekar geplaatst, binnengevoerd wordt in het oord van eeuwigdurend geluk: — ik vraag het u, kent gij iets, dat méér katholiek is, en bijgevolg méér belangwekkend, méér geschikt, om des toeschouwers ziel te verheffen? Maar nu, zie dan ook, hoe die ziel zich verheft, en hoe het hart zich tot vreugde gestemd voelt, nu het zich als vereenigd ziet met den hemel en met de aarde, nu het zich bewust is, dat zijn geluk geene andere tranen doet storten dan tranen van vreugd en van heil; maar, vooral, daar het diep doordrongen is en innig beseft, dat deze zijne voorbijgaande vreugde zich door geheimzinnige banden zamenschakelt met de eeuwige blijdschap eener andere, eener onverganklijke wereld; dat het thans gevierde feest, tevens zijn feest en dat van miljoenen broeders is, onder alle volken, spraken en stammen, het

feest der engelen, het feest van God-zelfen, dat gevierd wordt op de grens, die den tijd van de eeuwigheid scheidt.

En zoo dan nu zal men beseffen Rome's diepe wijsheid, van haar, die de moeder der volken, de schutsvrouw is der maatschappij: zij heeft voor alle natiën die verheven schouwspelen aangerigt, welke hare kinderen, schoon op kleiner schaal, dagelijks in hare naaste nabijheid mogen genieten. Bij die groote plegtigheden van Paschen en van Sint-Pieter voegen zich nog, in den loop van het jaar, de patroonfeesten van twee-en-vijftig parochie-kerken, bij ieder van welke gelegenheden, elke parochie hare illuminatie, haar vuurwerk en haar feestorkest heeft in de straat. Op deze wijze predikt Rome de volksuitspanning, welke zij dienstbaar maakt aan het belang van elke familie en van de gansche maatschappij, zoodanig, dat men ze in de daad mag beschouwen als een zegepraal van het vermaak op de kwade neigingen van 's menschen natuur.

29 Maart.

Afscheid van het christlijk en onderaardsch Rome. — Kluisters van den H. Paulus, in Sint-Paul-buiten de muren. — Kluisters van den H. Petrus, in Sint-Pieter-in-Vincoli (in banden). — Woorden van den H. Chrysostomus.

De dag van ons vaarwel aan het christlijk Rome was nu aangebroken. Maar hoe en waarmede dat afscheid aan te vangen? Want, als zoodanig is Rome in *al* zijne werken den katholieken reiziger dierbaar, en die werken zijn talloos, even als de monumenten, die er de uitdrukking van zijn: het kwam hier dus aan op een goede keus. Om voor eeuwig de vrome gedachtenis te bewaren van Rome's diepe vereering van

God, van zijne onafgebroken hulde aan de H. Moedermaagd, en van zijne verstandige liefde voor het menschedom, vingen wij onze afscheidsbezoeken dan aan in de kerk, waar, dien dag, het onzichtbaar Opperhoofd, de Zone Gods, in het veertig-uren-gebed, ter aanbidding voor Rome's bevolking op het altaar was gesteld. Driewerf gezegend denkbeeld, welks verwezenlijking, elken morgen, ter afwering der godlijke gerechtigheid wegens de zonden der wereld, het groot Zoënoffer ten troon stelt, om van diens voet de harten opwaarts te doen heffen, en van uit den hooge barmhartigheid en genade te doen nedervloeijen over het heelal, dat maar al te zeer's Hemels toorn ontstak, en dagelijks zijne geregte straf euvelmoedig schijnt uit te tergen!

Na de aanbidding Gods, begaven wij ons naar de aan zijne H. Moeder zoo dierbare basiliek van Santa-Maria-Maggiore. Naar het vrome voorbeeld, tien eeuwen lang, door tallooze pausen gegeven, knielden wij daar neder voor het wonderbeeld van de Koningin der engelen en der menschen, waar wij tevens aan Rome onze hulde toebagten, dat het de vereering der liefderijkste Maagd, der teederste Moeder wist te beschermen, te handhaven, te verhoogen en op te luisteren voor en door geheel het volk, dat in deze dochter van Juda zulk een onwrikbaar vertrouwen stelt, dat één blik op haar beeld geworpen, ja, het noemen alleen van haren gezegenden Naam, aller gemoederen tot innige kalnte, tot volhardenden moed, tot reinheid des harten, en tot kinderlijke onderwerping stemt. Van Santa-Maria trokken wij voor de laatste maal naar de begraafplaats van den Janiculus. Ter neêrgekniel op dien gewijden bodem, het katholiek tooneel der roerendste christenliefde ten aanzien der zielen van de afgestorvenen in de plaatse der zuivering, mengden ook wij onze gebeden met die er dagelijks ten hemel gezonden worden door de talrijke broe-

derschap van den Goeden dood. De godlijke wijsheid en de moederlijke liefde van de meesteres aller kerken stond thans weér op nieuw in al haren glans voor de oogen van ons ver-teerd gemoed: in die driedigere vereering van den Verlosser, in het H. Sacrament, van Maria, in hare hoofdkerk, van de christlijke broederliefde hier, op het stof der graven, ontdekte zich voor ons het diep geheim, en als 't ware de kern der katholieke leer: daar werd het ons klaar, zoowel voor den eenvoudigen leek, als voor den priester, hoe Rome alle snaren wist te roeren, die daar klinken in 't menschlijk hart, en gevoelde vooral hij, wien het is opgelegd, den waren geest van het catholicismus te verkondigen, hoe erkentlijk hij voor zulk een diepen blik in dat verheven geheim zijn moest. Vaarwel, teeder beminde moeder, wijze bruid van den Godmensch, — o waarom toch wordt gij zoo weinig begrepen, waarom zoo zeer miskend!

Rome, dat, nacht en dag, bidt voor zijne kinderen, van wier eeuwig lot het nog onbewust is, waakt, daarentegen, en met niet minder ijver, over de schitterende grafsteden van hen, welke de overwinning reeds met onsterflijke lauweren heeft gekroond. Met heiligen trots verwijst het u, vriend of vijand, naar die zegeteekenen, en, op den drempel der catacomben staande, zegt het even als God tot Mozes: « leg uw schoeisel af, want de bodem, dien gij gaat betreden, is een heilige grond. » — Een laatste maal verlangden wij deze driewerf gezegende aarde te overwandelen, gedrenkt door zooveel edel bloed, gewijd door de mysteriën, waarvan zij ooggetuige was, en onsterflijk gemaakt door de heldhaftige deugd, waaraan zij ter schouwplaats strekte. Teneinde den martelaars ons vaarwel te gaan brengen, traden wij de Sint-Pancratius' catacomben binnen. O gij, roemruchte voorvechters en standaarddragers van ons geloof, o ontvangt onze hulde voor den hel-

denmoed, waardoor gij de dwinglandij hebt getrotseerd en vernietigd: aan dien heldenmoed zijn wij verschuldigd den schat des geloofs, de kennis, de wetenschap der beschaving, waardoor wij boven de oude wereld zoo hoog verheven staan; — o mogt, als tot loon van dit laatste bezoek, al de jeugdige kracht van het oorspronkelijk geloof uwe kinderen, uwe broeders, steeds blijven bezielen, opdat, tot in de diepste grijsheid der Kerk, even als in de eerste dagen harer kindschheid, een zelfde luister, de vrucht van allerlei deugd, haar het godlijk hoofd omstrale. Vaartwel! en sterven wij eerder, dan den naam te onteeren, dien gij ons verworven hebt door uwen heiligen moed!

Van uit de cataomben rigtten wij onzen togt naar San-Spirito en San-Michele, om zoo te zeggen, het brandpunt van Rome's liefde met betrekking tot het levend geslacht. Van af de wieg tot aan het graf vertoonde zich daar wederom aan ons oog de arme, de kranke, de zwakke en de geringe, met een woord, al die wezens, welke het heidensche Rome, tot zijn vermaak, ten prijs en speelbal gaf aan den muil van het wild gedierte en aan der zwaardvechteren kling; en wij zagen ze hier omringd door de teederste liefde, den hoogsten eerbied, de onophoudlijke zorgen, die het christlijk Rome verheffen tot de onnavolgbare moeder der zuiverste menschenin, even als tot de hoogste meesteres des geloofs. Vaarwel, door de Voorzienigheid verordende stad; regeer als vorstinne, daar dit van alle eeuwigheid in uwe bestemming is gelegd; voer over alle volken, door u aan de woestaardij onttrokken, den roemvollen scepter der wijsheid en der liefde, eveneens als gij eertijds aan de door uwe heidensche wapenen verwonnen natiën het schandlijk juk der dwinglandij op de schouderen hebt gelegd; en moge, na den cijns des bloeds, de schatting eener eeuwige erkentelijkheid uw deel zijn en blijven.

Gaande weg, vernamen wij, dat er statie werd gehouden in de basiliek van den H. Paulus-*buiten-de-muren* der stad. Die tijding verheugde ons zeer, daar zij ons het uitzigt opende van de boeijen te zullen mogen aanschouwen, waarin de onsterflijke gevangene om Jesus' naam gekluisterd werd. Wij snelden in een huurrijtuig naar de beroemde kerk heen, en bevonden ons weldra in de kapel, waar deze merkwaardige reliquiën zijn weggelegd. Een priester in koorgewaad opende het tabernakel, dat ze bevat, en waarvoor wij op den altaartrap geknielid lagen. Na een kort gebed, legde hij ons de keten in de hand. Die boeijen te aanschouwen, ze aan te raken, ze te kussen, ze te besproeijen met gloeiende tranen van erkentlijkheid, welk een oogenblik, welk eene gewaarwording! Geen vorstenketen zoo kostbaar, als die, waarop Paulus zich verheffen mogt, en welke hij droeg, als een vrijwillige slaaf om de kluisters te verbreken, waarin het menschedom gekneveld lag. — De schakels er van zijn langwerpig rond en ruw gesmeed, duidelijk het kenmerk der aloude herkomst dragende: aangezien Paulus een romeinsch burger was, zoo woog zijn keten niet zwaar.

Aan onze vreugde ontbrak nu niets meer dan ook nog het gezicht van de niet minder roemvolle boeijen, welke des H. Paulus medestander, de H. Petrus, gedragen had, hij, het opperhoofd der wereldveroveraars en der redders van de menschheid. Uit Sint-Paul terugkeerende, hadden wij nog een bezoek te brengen aan den beroemden hoogleeraar in de kerklijke geschiedenis, den abbé Tizzani 1), die, als lid van de congregatie der reguliere kanoniken van Sint-Jan-van-Lateraan, met de dienst van Sint-Pieter-*in-Vincoli* belast,

1) Hem dankt men het werk, in 19 deelen, getiteld: *Thesaurus historiae Ecclesiasticae*.

het klooster bewoont, dat naast die kerk gelegen is. Na hem verhaald te hebben het geluk, dat ons even te voren wederwaren was, vroeg ik hem, of het niet mogelijk zou zijn, dat daarsan de kroon zou worden opgezet door het mogen aanschouwen ook van Sint-Pieters ketenen. « De zwaarigheid is groot, zeide hij mij: Sint-Pieters boeijen worden slechts den 1. Augustus aan de vereering der geloovigen voorgesteld; zoudt gij zoo lang kunnen wachten? voegde hij er glimlagchend bij. — Wij vertrekken morgen. — Wat dan nu te doen? De reliekkas, waarin zich de keten bevindt, is met drie sleutels gesloten: een er van berust bij den paus; de tweede bij den kardinaal-beschermer; de derde is in bewaring van den abt van *San-Pietro-in-Vincoli*. Om de kas te openen, moet men ze alle drie bij een hebben. »

De voortreffelijke man, die onze verwachting reeds nagenoeg in volkomen teleurstelling scheen te willen doen overgaan, voegde er echter onmiddellijk bij: « doch, zijt gerust, er is voor heden, tegen 4 ure, eene bijzondere gelegenheid geopend; zorg dus, dat gij alsdan in de kerk zijt, en, met de overige reizigers, zult ook gij tot de vereering der relik kunnen worden toegelaten. » Men verbeelde zich onze vreugde; — ter bestemder ure bevonden wij ons op de aangeduide plaats. De geschiedenis der eerbiedwaardige boeijen, welke wij te aanschouwen zouden krijgen, komt hierop neêr: de H. Petrus, te Jerusalem gevangen genomen en op last van Herodes in den kerker geworpen, werd aan een dubbele keten gekluisterd 1). De engel des Heeren verlost den gevangene. De in den kerker door hem achtergelaten boeijen werden door de stokbewaarders, welke de apostel bekeerde, eerbiedig bewaard. Ook de ontluikende Kerk van Jerusalem bewaarde,

1) *Vinctus catenis duabus. Act. c. XII.*

als den kostbaarsten schat, dit herinneringsteeken van het lijden haars vaders, en betoonde daaraan voortdurend den diepsten eerbied en, om zoo te zeggen, kinderlijke teederheid 1). Dit duurde tot in de V. eeuw voort, als wanneer, ten jare 456, de keizerin Eudoxia, gemalin van Theodosius den Jonge, te Jerusalem gekomen, vandaar des apostels boeijen naar Constantinopel overbragt. Een van de twee bleef in de opzetteljk er voor gebouwde prachtige basiliek bewaard; de tweede zond zij naar Rome, aan hare dochter Eudoxia, keizer Valentiniaans gemalin.

De paus verlangde, intusschen, dat deze keten vergeleken zou worden met die, waaraan de H. Petrus, op last van Nero, in de Mamertijsche gevangenis gekluisterd werd, en welke, naar het voorbeeld hunner broeders te Jerusalem, de geloovigen van Rome, hoogst zorgvuldig hadden bewaard. Ten aanschouwe van het gansche volk had deze vergelijking plaats; en, als door een treffend mirakel, vereenigden zich terstond de beide ketenen voor altoos zoodanig, dat zij voortaan, tot heden ten dage toe, slechts één-enkel geheel uitmaken. Ter herinnering aan dit wonderfeit en ter eere van den H. Petrus stichtte de paus, in overeenstemming met de keizerin, de basiliek van *San-Pietro-in-Vincoli*. De keten werd daar weggelegd en bevindt er zich nog, na de hulde ontvangen te hebben van al de zich sedert de V. eeuw tot in onze dagen opgevolgde geslachten. Sedert onheuglijke tijden waren de opperherders gewoon, vijlsel van die keten, even als van die des H. Paulus, ten geschenke te zenden aan keizers en koningen, die zich voor de godsdienst verdienstelijk hadden gemaakt. Dit vijlsel is besloten in een kleinen gouden sleutel,

1) S. Procl. *apud Lippom.* t. VII; Baron. *Annot. ad Martyr.* die 1 Aug.

door de christenvorsten met eerbied aan den hals gedragen, evenzeer tot verweermiddel tegen dreigend gevaar, als tot eene ernstige waarschouwing en verheven les, wat en hoe zij behooren te zijn 1).

Aan Sint-Pieters ketenen heeft men vier schakels gevoegd van Sint-Paulus boeijen, teneinde, bij de hulde der katholieke erkentlijkheid, de beide doorluchtige gevangenen om Jesus Christus niet zouden worden gescheiden. In de zoogenaamde schatkamer der kerk, vonden wij den abt voor de geopende reliekkas staan. Hij wenkte ons, dat wij naderen zouden. Nadat wij waren nedergekniel, nam hij de met een der schakels van onder aan de reliekkas bevestigde keten in de hand, en vertoonde ons die. Aan ieder einde bevindt zich een beugel, om er de handen en den hals in vast te sluiten. De lengte zal vijf voet zijn. De schakels, antiek van vorm, zijn grover en zwaarder dan die van de Sint-Paulus-keten. Als eene bijzondere gunst legde ons de abt een der beugels, nadat wij dien gekust hadden, om den hals. Op dat plechtig oogenblik kwam mij de H. Chrysostomus te binnen, en, gelukkiger dan die doorluchtige kerkvader, mogt ik het voorregt der vreugde smaken, waarnaar hij zoo vurig had gehaakt:

1) De keten van den H. Paulus werd aanvankelijk, en met dezelfde zorg, als die van den H. Petrus, in de Vaticaanse basiliek bewaard. De H. Gregorius, aan de keizerin Constantia schrijvende, zegt haar: « De catenis, quas ipse S. Paulus in collo et in manibus » gestavit, ex quibus multa miracula in populo demonstrantur, partem » aliquam vobis transmittere curabo; si tamen hanc tollere limando » prævaluero. » *Epist.* 1. III, epist. 30. — Zeven schakels van de keten, waarmee Nero den H. Petrus belaadde, even als de sleutels der Mauertijnsche gevangenis, zijn in de kerk der H. Cecilia weggelegd; de godvrucht der geloovigen heeft ze met kostbare gesteenten versierd. Boldetti, *Osservaz.* etc. lib. I, c. LX. p. 313; zie ook Bar. *Annot. ad Martyrol.* 1 Aug. — Id. *Annal.* t. I. an. 69, n. 30.

« O, dat het mij niet gegeven is, de plaats te zien, waar de ketens der apostelen worden bewaard! O, hoe gaarne zou ik die boeijen aanschouwen, waarvoor de hel terugdeinst en die door den hemel worden vereerd! Indien de pligten van mijn ambt en de zwakheid mijns lichaams mij niet terug hielden, met welk eene vreugde zou ik den pelgrimstogt naar Rome dan aanvangen, alleen om die kluisters te aanschouwen en den kerker, waarin Petrus en Paulus hebben gesmacht! O, welgelukzalige ketenen, welgelukzalige handen, die er meê werden gesierd! Ach, had ik in dien tijd mogen leven, hoe zou ik die handen gekust hebben, waardig om te worden gekneveld ter wille van mijnen godlijken Heer! Glorierijker waren de met ketenen beladen handen van Paulus, dan toen zij den kreupele van Lystra deden wandelen; gelukkiger hïjzêlf in den kerker, dan in den derden hemel; roemrijker in zijn duister kerkerhol dan op een troon, schitterende van goud en van edelgesteenten. Neen, neen niets is zoo schoon als een keten, om Jesus Christus wille gedragen. Om zijnent wille geketend te zijn, zegt meer dan te wezen apostel, dan leeraar, dan evangelist, dan engel! O, gelukzalige keten, schooner dan alle halssnoeren, dan alle diademen, dan alle vorstenkroonen der aarde, o — wie zal het mij geven, dat ik u aanschouwen mogt 1)! »

1) Si quis mihi offerret totum cœlum, aut illam catenam, ego illam præferrem: si quis me apud superos collocaret eum angelis, aut eum Paulo vinceto, eligerem carcerem.... et jure quidem: nihil enim est illa catena beatius. *In Epist. ad Ephes. c. IV. homil. VIII, p. 61-68. edit. noviss.*

30 Maart.

Kamer van den H. Aloysius van Gonzaga. — Afscheid van Sint-Pieter en van Sint-Paul. — De afbeelding der beide apostelen. — Slotvaarwel.

De dag was naauwlijks angebroken, toen wij ons reeds op de bovenverdieping van het romeinsch Collegie (*Collegio Romano*) bevonden. Pater F., die ons de talrijke gangen van het uitgestrekt gebouw rondgeleidde, stond op eens voor eene kleine deur stil, en wees ons derwaarts met den vinger, zeggende: dáár is het. Wij bevonden ons, namelijk, op den drempel der kamer van den H. Aloysius van Gonzaga. De nederige cel, welke de engel der aarde door zijnen voorbeeldigen dood zoo hoogst eerwaardig maakte, zal tien voet lang en acht voet breed zijn. Ofschoon in eene kapel herschapeu, is geheel de inrigting van het vertrek toch behouden gebleven. Boven het altaar prijkt het echte portret van den beminlijken heilige; doch ik moet hier opmerken, dat het in geenen deele overeenkomt met de afbeeldingen, welke wij daarvan in onze prentwinkels zien. Het aangezicht van den Heilige is langwerpig, bleek van kleur, met gebogen neus, en vooruitspringende jukbeenderen, terwijl de wangen eerder hol zijn dan gevuld. Een zeker mengsel van kracht en zachtaardigheid, over geheel het wezen verspreid, geeft in volkomen harmonie aan dit gelaat een karakter van rijpheid, die door de geschiedenis van den jongen christenheld allezins geregtvaardigd wordt, en tevens de tot zijnen lof uit de H. Schrift ontleende woorden in allen deele waar maken: in den bloei des levens gestorven, had hij de jaren eens grijsaards vervuld: *Consummatus in brevi explevit tempora multa.*

Zou een katholiek reiziger Rome kunnen verlaten, zonder

een dergelijk heiligdom te hebben bezocht? Aloysius van Gonzaga, de bloem der societeit van Jesus, is tegelijkertijd een der door het volk in de eeuwige stad meest gevierde Heiligen, en de beschermer der christlijke jeugd: in beide opzichten verdiende hij ons afscheidsbezoek en een vurig gebed. Ik bragt op zijn altaar het H. Misoffer aan God toe; innig geroerd smeekte ik den hemel voor het ontluikend geslacht, dat het geluk en het ongeluk der toekomst in zijne nog ongeoeffende hand voert. Mogten die beden door den Almagtige gunstig worden verhoord.

Van uit het romeinsch Collegie begaven wij ons naar het Vaticaan. De HH. Petrus en Paulus, zij, koningen der zevenheuvelige stad, veroverd met hun bloed, bestuurd door hun gezag, bezielde door hunnen geest, geleid door hunnen bijstand, veredeld door hunne tempels, geheiligd door hunne boeijen, beschermd door hunne heilige asch, — zij hadden ons allereerst bezoek ontvangen, en zoo dan moest hun ook ons laatste worden toegewijd. In hen vereenigen zich, ofschoon op verschillende wijzen, het heidensche, het christlijke en het onderaardsche Rome. Wanneer de herinnering aan Nero's verwinnaars, aan de stichters der Kerk, aan de hoofden der martelaren in des pelgrims herinnering volmaakt vereenigd blijft voortleven, zoo draagt hij het drievoudig Rome volledig met zich om. Neêrgeknield voor het onsterflijk graf der beide groote apostelen, bragten wij hun onze laatste hulde, de bede voor ons en voor onze vrienden, diep geroerd toe; en nu, even als het kind, dat zijn teeder geliefden vader, dien hij voor altijd gaat verlaten, innig bewogen groet, zoo groetten ook wij die vaders van het groote katholieke gezin met de woorden van een Heilige, als van een waardig vertolker der bewondering, van den kinderlijken eerbied en van de erkentlijkheid aller eeuwen.

Vaartwel, gij deuren des hemels, gij dubbele fakkels van dit uitgestrekt heelal; gij, o Paulus, wiens stem weërgalmde als de slagen des donders, en gij, o Petrus, wiens hand den bliksem van uit het hart der wolken heenslingert!

Vaartwel, gij, Paulus, die door de leer, gij, Petrus, die door de waardigheid uitschittert boven al de gekroonde hoofden van den onsterflijken senaat! Vaartwel, gij, Paulus, die de harten opent, en gij, o Petrus! die den hemel ontsluit! Vaartwel, gij, Paulus, die het pad ons aantoot, en gij, o Petrus, die de sleutels voert van het eeuwig Jerusalem!

Vaartwel, gij, die de onwrikbre grondslag, en gij, die de bouwheer van den tempel zijt, waar God een zijner waardig outer vindt!

Vaartwel, gij burgten des geloofs, gij onverwinklijke sterkten, welke Rome, als meesteres der wereld, aan al de vereenigde strijdkrachten harer vijanden kalm tegenover stelt!

Vaartwel, gij schitterlichten van 's Heeren gemeente, in wier glans zich al de overige ledematen bewegen; vaartwel 1)!

Teneinde ons evenwel eene meer aanschouwlijke en levendiger herinnering der beide apostelen te verschaffen, wilden wij ons met hunne afbeelding bekend maken, zoo als die volgens de oorspronkelijke overlevering is aangenomen en vastgesteld 2).

1) Venant. *FORTUNAT.* lib. III. Carm.

2) Het laat zich gemakkelijk begrijpen, dat de eerste christenen de beeldtenis hunner eerste vaders in het geloof hebben willen bewaren. De geschiedenis leert ons, dat zij aan dit verlangen op talloze wijze hebben voldaan. Onder al de kerkvaders, wier getuigenissen zonder moeite tot in het oneindige uit te breiden waren, zal het genoeg zijn, den grooten geschiedschrijver der eerste Kerk te laten optreden, te weten Eusebius, die het volgende zegt: « Sed quandoquidem hujus urbis (Pancades seu Cæsareæ Philippi) mentionem fecimus, non inoon-

De H. Petrus was van middelbare gestalte, regt en wel gevormd. Zijne kleur was bleek en blank; baard en hoofdhaar zuiver wit, gestoppeld, kort en gekroest. Zijne oogen waren zwart en levendig, doch gedurig aan rood gekleurd, uithoofde der overvloedige tranen, welke hij schreide. Hij had hooge,

gruum fuerit, rem quamdam memoria in primis dignam posteris tradere. Ethnici mulierem illam sanguinis profluvio laborantem, quam ex sacris Evangeliiis discimus à Servatore nostro curatam fuisse, ex hac civitate originem traxisse ferant, domumque ejus ibidem conspicui, et collati in eam a Servatore nostro beneficii illustria exstare monumenta. Quippe juxta januam domûs illius ænea mulieris effigies stare dicitur, columnæ lapideæ imposita, genibus flexis, protensisque manibus instar supplicantis. Ex converso autem effigies viri ex eodem metallo conflata stantis ac diploide decenter induti, manumque mulieri porrigentis. Ad cujus pedes in ipsa basi ignota quædam nasci dicitur planta, quæ ad fimbriam usque æneæ diploidis assurgens, depellendis omnis generis morbis præsentissimum remedium est. Hanc statuam Jesu Christi speciem referre aiebant. Mansit porro ad nostra usque tempora, nosque adeo urbem illam ingressi ipsam conspeximus. Nec vero mirandum est, gentiles a Servatore nostro beneficiis affectos hæc præstitisse, cum et apostolorum Petri ac Pauli, Christique ipsius pictas imagines ad nostram usque memoriam servatas in tabulis viderimus. Quippe prisca illi absque ullo discrimine cunctos de se bene meritos gentili quadam consuetudine tanquam servatores colere hujusmodi honoribus consueverunt. *Hist.* lib. VII, c. 18. edit. Vales. — Het penseel van den H. Lucas maalde dikwerf de beelden der H. Maagd, en de verschillende kunsten verveelvuldigden de afbeeldingen van den H. Petrus en den H. Paulus. Men vindt die twee apostelen op het glaswerk der catacomben, op de marmerplaten, die de *loculi* der martelaren sluiten, op de *dyptiken* en op eene menigte andere voorwerpen, die thuis behooren, om zoo te zeggen, in de wieg des christendoms. Ter zijde van de Iconographie staat de overlevering, welke men eene tweede schilderkunst noemen mag, die aan de beelden leven en kleur bijzet, die den persoon, zijn gelaat, zijne houding, zijne kleeding enzv., naauwkeurig beschrijft. Beiden te zamen vereenigen zich, om ons een juist portret der apostelen te geven.

doch zeer dunne wenkbraauwen, en een neus, die lang, regt, en eerder opgewipt dan gebogen was. Zijne kleeding bestond uit een tunica en een mantel. Hij ging of blootvoets, of op zoogenaamde sandalen 1).

De H. Paulus was klein, tender en een weinig gebogen; zijn hoofd middelsoortig, zijn gelaat bleek, als kenmerkende een vroegen ouderdom. Zijne oogen waren zeer bevallig van uitdrukking, zijne wenkbraauwen stonden laag geteekend; overigens had hij een langen en gebogen neus, zwaren baard, lang en grijsachtig, even als de haren van zijn eenigzins kaal hoofd 2).

Deze beide portretten, welke men origineel noemen kan,

1) Petrus hand crassa corporis statura fait, sed quæ aliquanto esset erectior, facie subpallida et alba admodum, capilli capitis et barbæ crispî et densi, sed non admodum prominentes fuere: oculi quasi sanguine respersi, nigri; supercilia prope evulsa; nasus autem longior ille quidem, non tamen in acumen desinens, sed pressus potius, et simus. *Niceph. lib. III, c. 37.* — Ziehier een tweede afbeeldsel gelijk aan het eerste: « Erat autem facie albus, pallidus, recalvaster, crinibus densis crispus, oculis prominentibus, sanguineis, »nigris, capite barbaque canus, nasum habebat longiorem, supercilia »summe retracta, statura mediocri erectiorique præditus, habituque »corporis probe coactus. » *Mænæ græca ad diem XXIX Junii.* — Zie ook Fogginio, *Exercit. XX, p. 254.* Baron. *Annal. t. I, an. 69, n. 31, etc.*

2) Quando enim me Galilæus ille convenit recalvaster, naso aquilo, qui tertium usque ad cælum per aerem ingressus est, quæque optima et pulcherrima sunt inde didicit. — *Lucian. in Philop.* — Qui tricubitalis est, et cælum attingit. — *Chrysost. Homil. princip. Apost.* — Paulus autem erat parvo et contracto atque incurvo et paululum inflexo corpore, facie candida, annosque plures præ se ferente, et capite modico; oculis multa inerat gratia, supercilia deorsum versus vergebant, nasus inflexus idemque longior; barba densior et satis promissa, eaque non minus quam capitis coma canis respersa erat. — *Niceph. lib. II, c. 37. Bar. Ann. 69, n. 14.*

verschillen, in een zeker opzigt, van de afbeeldingen, welke de schilders en de beeldhouwers er tot in het oneindige toe van hebben gemaakt. Zij stellen, namelijk, den H. Petrus voor met een kaal hoofd, en den H. Paulus met dicht gewassen haar, juist het tegenovergestelde van de waarheid. En van waar nu komt die dwaling? Foggino schrijft haar toe aan een apocryf werk, dat in de V. eeuw het licht zag en den H. Petrus voorstelde met een kaal voorhoofd, iets, dat met de oudste monumenten en schrijvers strijdt 1).

Bij deze voor de gewijde beeldenkennis hoogstbelangrijke opmerking moet men nog eene andere voegen, voor de katholieke theologie van groot gewigt. Wanneer de twee apostelen te zamen zijn afgebeeld, dan staat de H. Petrus altijd op de regterhand. Op eenige zeer zeldzame uitzonderingen na, die het gevolg zijn van de onkunde des schilders of des beeldhouwers, is deze regel standvastig gehandhaafd op al de eerste monumenten, hetzij in glas, in marmmer, in gebakken steen, in brons, of in ivoor. De beteekenis van een dergelijk gebruik is niet twijfelachtig: God heeft gewild, dat, tot zelfs in de kleinste bijzonderheden toe, de getrouwe overlevering hulde zou bewijzen aan den voorrang van Petrus, niet slechts met betrekking tot de apostelen in het algemeen, maar ook

1) Bij het beschrijven van een glas uit de catacomben, drukt de geleerde oudheidkundige zich op deze wijze uit: « Illud quoque an-
 »madvertendum maxime est, fronte calvum esse Paulum, qualem
 »perfecto antiquissimus auctor Philopatridos eum describit; capillis
 »autem undique fluentibus, brevibus licet, et circum attonsis; divum
 »Petrum, ut quidem fere omnes, praesertim vero antiquiores eum
 »preferant imagines, cum quibus Nicephorus concinit, etsi Hieronymi
 »aetate (Hieron. in ep. ad Gal., 1, 8), in apocrypho de Petri itine-
 »ribus libro et Petrus calvus fuisse diceretur; unde exortum esse
 »puto, quod et calvus aliquando repraesentatus sit, ut inferius etiam
 »dicendum est. *Exercit.* XX, 462.

nog ten aanzien van zijn meest-doorluchtigen ambtgenoot. Zoo doende dan wordt door alle soorten van bewijsgronden eene waarheid bevestigd, die den grondslag uitmaakt der gansche katholieke hiërarchie, en om die reden steeds geweest is en te allen tijde zijn zal het voorwerp der hevigste aanvallen aller sectarissen en godloozen 1).

Eindelijk moesten wij ons dan, als 't ware, losscheuren van deze basiliek. Vaarwel, doorluchtige tempel, die zoo oneindige malen op uwen bodem in 't stof geknield hebt zien liggen keizers, koningen, prinses, pausen, met een woord, al, wat het Oosten en het Westen glansrijkst oplevert! Vaarwel, gij, Vaticaanse heuvel, eenmaal de zetel van een logenorakel, thans het driewerf heilig verblijf, waar de levende godspraak der Waarheid-zelve troont! Vaarwel, obelisk van Nero, gij onvergankelijk gedenkteeken der overwinning, door het Evangelie op de alvermogende wreedheid der Cesars behaald! Vaarwel, gij uitgestrekte vlakte, schitterend koor aller kunst, heilige bodem, die tot in het diepste ingewand van het kostbaar bloed der martelaren doortrokken zijt 2)!

1) Boldetti, *Osservaz.* etc. lib. I, c. XXXIX, p. 191; Fabretti, *Inscript. antiq.* c. VIII, p. 394; Mamachi, *Origin. et antiq. christ.* t. V, lib. IV, c. II, p. 473.

2) Vandaar de diepe vereering, welke Rome immer voor deze plaats gekoesterd heeft. Als de H. paus Pius V. daar eens wandelde, en de gezant van Polen hem eenige reliquiën vroeg, om die naar zijn vaderland te zenden, zoo antwoordde de H. Vader hem niet, maar boog zich, nam een hand vol aarde, knoopte die in een doek, en gaf ze aan den ambassadeur met deze woorden over: breng deze aarde naar Polen: zij is eene kostbare relik, want geen enkele plek hier ter plaatse, of zij is met het bloed der martelaren gedrenkt: « Nul » lam esse ibi vel minimam soli partem, quæ sacro martyrum san- » guine non esset imbuta et consecrata. » Te huis gekomen, sloeg de gezant den doek open, en vond, tot zijne groote verbazing, al die

Vaarwel, o Rome, weêrgálooze stad, schouwplaats aller groote wereldgebeurtenissen, geheimzinnige schakel, die twee werelden verbindt 1), gij, koningin der sterkte en vorstinne der liefde, gezagvoerster der kunsten en gebiedster des geloofs, gij, moeder en meesteres aller Kerken, die, van uit de hoogte uwer vorstlijke heuvelen de vier hoeken van den aardbol verlicht, de orde en het leven in het gebied van den geest handhaaft en bewaart, even als de zon, van af de tinne der hemelen, geheel de natuur beschijnt en de harmonie bewaart onder al de gestarnten van het firmament!

Mogen anderen uwen alouden oorsprong roemen, de magt uwer legerscharen, den roem uwer overwinningen, den luister uwer bouwgevaarten, den schat uwer rijkdommen, de schoonheid uwer meesterstukken, de majesteit uwer ruïnen hoog verheffen, — ik, voor mij, ik verhef uwen lof, omdat gij zijt de zuil der waarheid, de veste des geloofs, de weldoenster der volken, de bron hunner beschaving, het schild hunner vrijheid, het kompas des menschedoms, de veilige bewaarplaats van al de titels zijns adels, het toevlugtsoord voor allen rampspoed, de getrouwe bewaarster aller levende of doode bouwvallen, het vaderland van al, wat geloof, van al, wat liefde koestert, de geheimzinnige grafstede van drie millioenen martelaars, de schitterende lijkbuis, die de asch omvat van de twee grootste en de twee roemrijkste helden der wereld, Petrus en Paulus. Gelukkig door het bezit van dien schat, maar meer gelukkig nog, door dat gij dien eenmaal aan den hemel weêr zult kunnen geven, ten aanschouwe der engelen en der menschen, — o, welk een tafereel zult

aarde veranderd in een klomp van bloed. *Vita di S. Pio da Gabuzio* etc.; Constanzi, t. II, p. 80.

1) *Terraram Dea gentiumque Roma, cui par est nihil, et nihil secundum. Mart. Epigram.*

gij opleveren dan, op dien grooten dag, den laatste der dagen, den eerste bij 't begin der eeuwigheid!

Van uit den schoot uwer catacomben, dat onmeetlijk graf, waarover gij met de liefde eener moeder waakt; van uit dat schitterend mausoleum, door de gulden bogen van den hoofdtempel des heelals overwelfd, zal het oog, in stralend licht, zien verrijzen Petrus en Paulus, omstuwd door eene gansche heldenbevolking, en die allen te zamen, met de palm der overwinning zegevierend in de hand, om zoo den Opperregter in 't gemoet te gaan. Welk een krans, welk eene kroon zult gij in dat oogenblik Christus, den Verwinnaar, aanbieden! Duizendwerf schooner dan in de schitterende dagen uwer triomfen, zullen aarde en hemel met vereenigde stem u uitroepen, loven en prijzen, hoog verheffen als der steden koningin: ziedaar waarom ik uwen lof verkondig 1). En dewijl gij zijt mijne moeder, de moeder mijner voorouderen, mijner broeders en mijner zusters in het geloof, hoe lange verleden, of hoe verre verwijderd ook zij van mij mogen

1) Ego Romam propterea diligo.... ob id illam beatam prædico, quod erga illos Paulus dum viveret adeo fuit benevolus, adeo illos amavit, coram disseruit, et postremo vitam apud eos finivit. Unde et civitas ista hinc facta est insignis plusquam à reliquis omnibus, et quemadmodum corpus magnum ac validum duos habet oculos illustres, sanctorum videlicet illorum corpora. Non ita cælum splendet quando radios suos sol ex sese dimittit, quemadmodum Romanorum urbs duas illas lampades ubique terrarum effundens. Hinc rapietur Paulus, hinc Petrus: considerate et horrete, quale spectaculum visura sit Roma, Paulum videlicet repente ex theca illa cum Petro resurgentem in occursum Domini sursum ferri. Qualem rosam Christo mittet Roma! qualibus coronis duabus ornatur urbs ista! qualibus catenis aureis cincta est! quales habet fontes! Propterea celeberrima hanc urbem, non propter copiam auri, non propter columnas, neque propter aliam phantasiam, sed propter columnas illas Ecclesiæ. — D. Chrys. *In epist. ad Rom. Homil. 32.*

hebben geleefd, — o daarom bemin ik u, daarom zegen ik u, daarom ga ik met weêrzin van u weg: ontvang ten eeuwig onderpand mijner dankbaarheid, van mijnen eerbied en mijner kinderlijke liefde, dit mijn allerlaatst vaarwel.

31 Maart.

Vertrek van Rome. — Cività-Castellana. — Herinnering aan Macdonald. — Otricoli. — Narni. — Kathedraal. — Grafplaats van den H. Cassius. — Herinnering aan keizer Nerva. — Terni. — Herinnering aan Tacitus. — Gevecht van den generaal Lemoine. — Martelaren. — De waterval *delle-Marmore*. — La Somma. — Spoleto. — Heidensche en christlijke herinneringen. — Foligno. — Casa-Pia. — Kathedrale. — De H. Martelaar Felicianus.

Van eenige vrienden vergezeld, begaven wij ons naar het plein van Monte-Citorio, waar het rijtuig ons stond te wachten. Ieder onzer was droef te moede en stil: want, in ieder land gelijkt niets méér op een begrafenis, dan een vertrek, en te Rome is dat méér dan elders het geval, zoodat ik niet weet, of ik den noodlottigen reiswagen wel zou bestegen hebben, wanneer ik mij niet de hoop had voorgespiegeld: gij zult hier nog wel eens weêr komen! — Wij reden de *Porta del Popolo* uit, snelden de woeste Campagna door, en kwamen weldra te *Cività-Castellana* aan, onder welken naam men het oude *Faliska* herkent, waarvan in de allereerste geschiedenis van Rome zoo dikwerf gesproken wordt, en welke kleine stad, door diepe, met struikgewas overdekte bergpassen omgeven, een gezigt oplevert, waarvan de schilders veel werk maken. De vijftig ellen hooge brug, die hier over de Rio-Maggiore ligt, verlevendigt door de heen- en weergangers de plaats, die overigens door hooge vestingmuren beschermd

wordt; want, even als oudtijds Falisca, is ook nu nog *Civita-Castellana* een der sleutels van Rome; en vandaar het treurig voorregt, dat het heeft van, reeds sedert zijn ontstaan, zijne grachten oncindige malen opgevuld te hebben moeten zien met lijken, en zijne wallen met bloed overstroomd. Het laatste treurtooneel van dien aard had plaats den 4. December, 1798, als wanneer Macdonald, aan de spits van acht duizend Franschen, veertig duizend Napolitanen, onder bevel van den generaal Mack, ten onder bragt.

Otricoli, het oude *Otriculum*, op een bevalligen heuvel gelegen, biedt vervolgens in de eenzaamheid van het dal, een behaaglijk rustpunt aan, en eene afleiding op den overigens vrij eentonigen weg. De *Ponte-Felice* (Felix-brug), ligt daarbij over den Tiber gelegd, herinnert aan de schitterende zegepraal, in 1799, door de Franschen op de Napolische troepen behaald.

Narni, het *Narnia* der Romeinen, is nog heden ten dage eene sterkte, waar wij de brug der Nera in oogenschouw namen, naar men zegt, door keizer Augustus gelegd, en voorts de kathedrale, wier crypt (onderkerk) van groot belang is. Het christendom, dat in Umbrië door de apostelen persoonlijk, of door hunne afgevaardigden, gepredikt werd, handhaafde zich daar door eene lange reeks van martelaren en opperherders 1). Onder het getal dier laatsten had Narni het geluk den H. Cassius te tellen, die bloeide onder Justiniaan. Na een-en-twintig jaren, negen maanden en tien dagen geregeerd te hebben, daalde de roemruchte paus in het graf, hetwelk hij voor zich-zelfen had bereid, en dat bij den ingang

1) Zie Ugbelli, *Italia sacra*, t. I, p. 1007; Papebroeck, t. I, act. 35 mensis Maii, p. 386; Jacobelli, *SS. dell' Umbria* edit. an. 1647.

der crypt gelegen is. Te midden op staat een groot kruis, en aan de beide uiteinden twee engelen in *relief*, die elkan- der aanzien; in het middelvlak leest men het volgende op- schrift, aan den heilige-zelven toegeschreven :

Cassius immerito præsul de munere Christi,
 Hic sua restituo terræ mihi credita membra :
 Quum fato anticipans consors dulcissima vitæ,
 Ante meum in pace requiescit Fausta sepulcrum.
 Tu, rogo, quisquis ades, prece nos memorare benigna,
 Cuncta recepturum te noscens congrua factis.

Narni was de geboorteplaats van keizer Nerva, wies aandenken echter door geen enkel monument is bewaard; — desniettemin brengt de katholieke reiziger hier, bij de herinnering aan dien goeden vorst, hem gaarne de schatting zijner erkentlijkheid toe: hij toch was het, die de kerk van Ephese uit haren rouw opbeurde, en aller christenen hart met vreugde vervulde, door het terugroepen van 's Heeren welbeminden leerling uit het eiland Pathmos, werwaarts de wreede Diocletiaan hem verbannen had.

Wij volgden de oevers der Nera, die aan de eene zijde door met olijfboomen overdekte vlakten omboord, en van den anderen kant door de boschrijke toppen der met krijtwitte huizen omkronkelde Appenijnen, ingesloten worden. Weldra bevonden wij ons te Terni, een bevallig stadje, het *Interamna* der Ouden, de bakermat van den geschiedschrijver Tacitus, en van den gelijknamigen keizer. Overigens vindt men er tallooze opschriften en de bouwvallen van een theater. In 1797 stroomde hier het bloed der Franschen tegelijk met dat der Napelsche troepen, waaronder de generaal Lemoine eene groote slagting aanrigtte. Voor de christenen levert Terni andere herinneringen op: hier was het, dat de

jeugdige maagd Agapia, benevens de H. bisschoppen Proculus en Valentinus, met hunne leerlingen Ephebus en Appollonius, den roemvollen martelaarspalm plukten, terwijl zij hunne medeburgers voor altoos van het slavenjuk des heidendoms vrijmaakten. De tijd ontbrak ons, om, bij onzen doortogt, hunne overblijfselen te gaan vereeren, of een bezoek te gaan brengen aan den op twee mijlen van de stad gelegen waterval *delle Marmore*, een der schoonsten van de wereld en door kunst aangelegd, zijnde gevormd door den Velino, die hier drie honderd twee-en-dertig voet diep in de Nera stort.

Terni verlatende, komt men in den ruwen bergketen der Somma, die grootsche tafereelen van woeste natuurschoonheid oplevert, en waar wij met acht graauwe, hooggehoorde ossen langzaam doorgetrokken werden, tot aan de schoone Spoleto-vallei. Zonderlinge speling van het lot! Datzelfde vee, thans gebezigd, om, met postpaarden zaamgespannen, eenvoudige reizigers tot voermiddel te strekken, telde onder zijn voorgeslacht de groote offerstieren, wien de eer was voorbehouden, om Rome's zegevierende legerhoofden naar de tempels der Goden heen te brengen. De Clitumna, aan wier bevallige boorden dat voorgeslacht weidde, besproeit nóg Spoleto's uitmuntende grasvelden, die ook nog dezelfde gebleven zijn, even als de kleur, de vorm en het ras der dieren, dat er zich meê voedt; alleen hunne bestemming is veranderd.

Hinc albi, Clitumne, greges, et maxima taurus
Victima, sæpe tuo perfusi flumine sacro,
Romanos ad templa deùm duxere triumphos.

Langs eene zachte helling, met klein groen geboomte beplant, kwamen wij aan die vermaarde waterleiding, welke men voor eene der hoogste van Europa houden mag, en waarover eene zeer smalle brug ligt. Is het eene romeinsche

of eene lombardische hand, die dit monument tot stand bragt? De geleerden blijven ons het antwoord op deze vraag schuldig. Deze waterleiding loopt tot Monte-Luco door, een bevalligen berg, door ordensgeestlijken bewoond, met een toren en klooster er op, dagteekenende van de X. eeuw. Spoleto, op oneffen bodem gelegen, telt eene bevolking van zeven duizend zielen, eenige merkwaardige paleizen en verscheiden kerken, die al de aandacht van den christen-reiziger waardig zijn. De zegehoog, Hannibals poort genaamd, herinnert een feit, dat Spoleto vermaard maakte in de geschiedenis, en dierbaar aan de Romeinen. Door zijne overwinning bij Trasimene aangemoedigd, kwam Hannibal, namelijk, deze stad belegeren, wier inwoners zich heldhaftig verdedigden, en den karthaagsehen generaal tot den aftogt dwongen, na hier voor 't eerst in Italië schaakmat te zijn gezet. Andere monumenten vereeuwigen de herinnering eener roemvoller zegepraal: de tempel der Concordia, opgenomen in de kerk van het Crucifix: de bouwvallen van den Jupiters tempel in het Sint-Andreas-klooster, die van den tempel van Mars, overgegaan in de kerk van den H. Julianus, getuigen allen luide van de groote overwinning, hier, even als elders, door het ontluikend christendom behaald 1). Doch, hoeveel edel bloed heeft die zege niet gekost, en hoe zou het mogelijk zijn, Spoleto te bezoeken, zonder daaraan erkentlijk hulde toe te brengen?

Ten jare 175 was geheel de stad in beweging: men bragt een martelaar naar het pretorium (de vierschaar), om vandaar ter strafplaats te worden heengevoerd. De regter wacht hem, in zijn tribunaal gezeten, en door de lictoren (bundelbijdragers of hellebardiers) omgeven. De beschuldigde heet

1) Zie Ughelli, *De Orig. christ. Relig. Spoleti*, t. 1, p. 1280; et Ferdin. Campelli, *Delle storie sacre di Spolet.* lib. 1V, p. 103.

Pontius; de regter, Fabianus. Het verhoor is kort en wreed. Zijt gij christen? — Ja. — Offer dan. — Neen. — Men geesele hem met roeden: het ligchaam van den martelaar is weldra slechts eene wond. — Zult gij ophouden, de Goden des rijks aan te randen? — Neen. — Men doe hem blootsvoets over gloeiende kolen gaan. — De heilige treedt daarover, zonder dat hem eenig leed geschiedt, als over een grastapijt. — Eerbiedig de godsdienst van het voorgeslacht! — Zij is eene schandelijke fabel. — Men legge hem op de pijnbank. — De martelaar wordt er opgeworpen en met koorden uitgerekt. — Offer nu. — Ik zal niet offeren. — Men scheurt hem met ijzeren haken het vleesch van de ribben; hij sterft echter niet. De verwonnen regter verbergt zijne schaamte door den christenheld naar een duister kerkerhol heen te zenden, waar deze den troost van Engelen ontvangt, die schitteren in een hemelsch licht.

De volgende dag brak naauwlijks aan, of Fabianus begeerde, dat de zon, die bij het ondergaan zijne nederlaag aanschouwde, thans, bij hare eerste stralen, getuige zijner overwinning zoude zijn. Dreigender dan den vorigen avond plaatst hij zich op zijnen zetel; talrijker is de menigte, begeeriger nog dan vroeger naar het bloedig treurtafereel. Daar verschijnt de offerheld. — Zult gij de Goden dan nu vereeren? — Neen. — Men werpe hem voor de leeuwen: en, hoor, daar brullen de koningen van het gedierte den verwinnaar der duivelen en der Cesars, als bewonderend, aan. Zij deren hem niet. — De regter beveelt nu, dat men den heilige met gesmolten lood zal overgieten: te vergeefs, ook deze foltering mislukt. — Het zwaard van den beul maakt aan de folteringen een einde: de martelaar is dood, maar hij heeft verwonnen: Jupiters tempels zijn geschokt, des regters magt is gebroken, de geregtsroeden liggen verbrijzeld, de bijl en

het zwaard van den beul zijn verstompt: nog slechts eenige van die slagen, en zij zullen uwe magtlooze hand ontvallen, om door de zonen en dochteren der slagtoffers, als gewijde reliquiën, te worden bewaard. Lange nadat gij niet meer zult bestaan, zullen zij ze den reizigers vertoonen als een tweeledig gedenkteeken en van uwe onmagtige wreedheid, en van den verwinnenden moed, door huu edel voorgeslacht aan den dag gelegd 1).

Te midden van niet minder gruwbre folteringen, stierven, tot grondvesting van het christendom, te Spoleto de priester Concordius, de bisschoppen Felix en Sabinus, de leeken Exuberantius, Marcellus en Venustus, benevens zijne vrouw en kinderen. Van uit het in goud en marmer schitterend altaar, waar, vijftien eeuwen lang, het vroom geloof hen huldigt, blijven deze martelaren waken over de door hen veroverde stad. Gewone reizigers staan hier in bewondering opgetogen bij het aanschouwen der Hannibalspoort, zonder te kennen of hunner aandacht waardig te keuren deze roemvolle gedenkteeken van een veel merkwaardiger nederlaag dan die des grooten karthaagschen veldoversten: zoo reist men, met slechts één oog!

Een weinig voorbij Spoleto bevindt zich eene kapel, waar voorheen de tempel stond, toen aan de rivier Clitumna gewijd, en die nog heden dien oorspronklijken naam blijft dragen. Eindelijk kwamen wij te Foligno aan, het *Fulgium* der Romeinen, tegenwoordig eene kleine nette stad, bevallig in de lagchende vallei van Umbrië gelegen, en door de Cli-

1) Bar. *An.* 175, n. VII. in *Annot. ad Martyr.* 19 Jan. — In het amphitheater eischte het bloeddorstig volk, dat men de christenen aan de zwaardvechters zou overgeven: 's volks wil was eene wet; en zoo dan ving te Spoleto de gruwzaamste vervolging aan. Zie Bosio, *Rom. Subter.*, t. I., p. 125.

tumna, den Lapino en de Maroggia besproeid. Zij levert voor den reiziger de merkwaardigheid op harer *Casa pia*, een zeer schoon gesticht, ter verpleging van havelooze meisjes bestemd; en voorts de grootsche kathedraal, bij de aardbeving van 1852 gespaard; en, eindelijk, de Franciscaner- en Augustijnen-kerken, benevens het Gravinnenklooster waar zich, alvorens naar Rome overgebracht te worden, de vermaarde *Madona di Foligno* bevond.

Ook hier nog volgden wij de ontlukende Kerk langs haar bloedig spoor. Het schitterlicht der waarheid, waarvan het brandpunt te Rome was, deed zich ook te Foligno reeds van af den tijd der apostelen opmerken. Ten jare 192, zond paus Victor er een bisschop heen, om de jeugdige christengemeente te verzorgen, dat wil zeggen een herder, die, ten prijs van zijn bloed, de lammeren te beschermen had, die in den godlijken schaapstal pas even geboren waren. Die bisschop heette Felicianus. Na een werkring van elf glansrijke jaren, wachtte den heiligen prelaat een schitrend martelaarschap: Septimius Severus, die hem in blinde woede slagtofferde, bereikte met dit gruwelfeit echter geen ander doel, dan dat hij het geloof der jonge kudde onwrikbre wortels schieten deed. Het bloed des herders werd een vruchtbaar zaad, dat, met zooveel ander vereenigd, een oogst deed ontstaan, dien de beheerschers der wereld te vergeefs trachten te verdelgen. Daar wij geene gelegenheid hadden, om zijne reliquiën te gaan vereeren, zoo getroostten wij ons dit, bij de gedachte, dat ook Frankrijk het geluk had, er van te bezitten, namelijk die, welke de bisschop Theodoric, onder de regering van keizer Otto, in 969, naar Metz overbragt.

1 April.

De H. Franciscus van Assisi. — Spello. — De H. Maria der Engelen. — Aflaat van Porziuncula. — Feestviering. — Assisi. — Kerk en klooster van den H. Franciscus van Assisi. — Terugkomst te Foligno.

Wij waren te nabij Assisi, om niet een bezoek te gaan brengen aan dat paradijs der Appenijnen, dat Eden der middel-eeuwen, waar een der wonderbaarste menschen te voorschijn kwam, welke de Voorzienigheid immer tot herschepping der wereld bezigde: iedereen zal begrijpen, dat ik van den H. Franciscus van Assisi spreek. Reeds zijn er zes eeuwen verlopen, sedert de *Seraphijnsche leeraar* optrad, en nog heden ten dage klinkt zijn naam lieflijk en zalvend hier al deze valleijen, bergen, steden, dorpen, ja, tot in de afgelegenste streken van Umbrië, rond. Wanneer men het pad betreedt, door hem zoo dikwerf, blootvoets, in zijne grove pij, en met het ruwe gordelkoord om de lendenen, bewandeld, dan schijnt het, alsof de echo's elkander, gedurig aan, de woorden toegalmen, die den nieuwen kruisridder, onder Christus banier, den bruidegom der heilige armoede, den toekomstigen steun der wankelende Kerk in het oor klonken, toen hij hier, in 't begin der XIII., in wonderen van vroomheid, genie en heldenmoed zoo rijke eeuw, al mijmerend de landstreek rondwaalde, overpeinzende, hoe hij zich scharen zoude in de gelederen van Gautier de Brienne, die tegen Napels optrok; — als plotseling eene stem zich liet hooren, die hem toeriep: « Franciscus, wat doet gij? Ga, en herstel mijn huis, dat, gelijk gij ziet, in puin valt 1). » Franciscus stort op zijne

1) Corporeis audivit auribus ter dicentem: « Francisce, vade, Drievoedig Rome. — III. Deel.

kniën, doch, te ootmoedig om den verheven geest dier godlijke woorden te durven verstaan, neemt hij ze op in een stoflijken zin, en vertrekt terstond naar Foligno, waar hij zijne have, tot zelfs zijn paard toe, verkoopt, en het geld, dat er van gekomen was, ter hand gaat stellen aan Petrus, den priester, die met de zorg der oude kerk van den H. Damianus was belast: hij bidt hem, die penningen te willen besteden tot herstel van 's Heeren huis. Wij bevonden ons ter plaatse-zelve, waar dat alles voorviel.

Reeds kwamen wij te Spello aan, op vier mijlen afstands van Foligno gelegen, eene kleine stad, opgevuld met romeinsche oudheden, die ons een oogenblik bezig hielden, maar volstrekt niet af konden brengen van het hoofdenkbeeld, dat ons boeide.

Weldra ontdekten wij te midden der vlakke eene prachtige kerk en een uitgestrekt kloostergesticht, welks grootsche en zuivere vormen aan Bramante en Vignola herinnerden: dat is de L. Vrouw-der-Engelen, niet nederig en armelijk, maar rijk met een vorstinnemantel getooid. Onder den grooten koepel vindt men de wondervolle, dierbare Porziuncula, als 't ware door Franciscus tegenwoordigheid nog geheel bezielt: het is daar, dat hij bad, dat hij weende, en dat hij van God de genade ontving, om in de Kerk eene groote Orde te stichten. In de daad, die plek is heilig! Alle geslachten hebben haar bezocht, en er zich met kracht, met onderwerping en hoop voelen overschaduwden. Onze Zaligmaker en Heer had dit aan Franciscus, zijnen dienaar, beloofd, en zijn woord houdt eeuwig stand 1). Even als de naam het aanduidt, was de Porziuncula oorspronkelijk slechts eene kleine

et repara domum meam, quæ, ut cernis, tota destruitur.» S. Bonavent. *Vita S. Fr.* c. II.

1) *Vie de S. François*, par M. Chavin, c. XI, p. 180.

kerk of veeleer een gedeelte daarvan. Ten verzoeke des bisschops van Assisi werd zij, als eene vrome gift, door den abt der Benedictijnen van Monte-Subazio, aan den H. Franciscus en aan zijne ontluikende congregatie afgestaan; thans is zij een der schitterendste tempels en een der eerwaardigste heiligdommen van Italië, welks roem voortkomstig is uit het visioen van den H. Franciscus, dat door het penseel van Overbeek, in fresco, als een waar meesterstuk der herlevende katholieke kunst, aanschouwlijk werd gemaakt.

Ziehier wat er van dit visioen is. In de maand October van het jaar 1221, lag Franciscus, in zijne cel geknield, met vurige tranen voor de bekeering der zondaars te bidden, toen een engel hem kwam vermanen, om zich naar de kerk te begeven, waar hij den Verlosser benevens zijne allerheiligste Moeder, en eene menigte van hemelsche geesten te zamen vond.

« Franciscus, dus sprak de Heer, gij en uwe broederen toont een grooten ijver voor het behoud der zielen; gij zijt als een fakkel in de wereld geplaatst geworden en tot een steunpilaar der Kerk. Vraag mij dan, wat gij zoudt verlangen tot welzijn der volken en tot mijnen roem. » Franciscus vroeg voor al degenen, die deze kerk bezoeken zouden, een vollen aflaat van de straffen hunner zonden, na die gebiecht en een opregt berouw er over verwekt te hebben. De Moeder der barmhartigheid boog zich voor haren godlijken Zoon, die aan Franciscus antwoordde: « Ik sta u toe, wat gij begeert, doch het worde op aarde bekrachtigd en uitgevaardigd door hem, wien ik de magt van binden en ontbinden geschonken heb. » 's Anderen daags begaf Franciscus zich naar Perugia, waar paus Honorius III. zich bevond, aan wien hij den aflaat verzocht. De paus zeide hem: « Franciscus, gij vraagt iets groots en geheel strijdigs met het gebruik. » — « H. Vader, antwoordde Franciscus, ik vraag het u niet in mijnen naam, maar innaam

van Jesus Christus, die mij gezonden heeft. » — « Aan uw verlangen zal worden voldaan, » zeide de paus; « deze afluat zal, ten eeuwigen dage, alle jaren verleend worden, doch slechts gedurende éénen dag. » Twee jaren daarna behaagde het den Heer-zelven den dag van den afluat te bepalen, door aan Franciscus te zeggen: « Dit zal geschieden van 's avonds van dien dag, waarop de II. apostel Petrus zich bevrijd zag van zijne banden, tot den volgenden dag 's avonds 1). » En de koren der engelen zongen het *Te Deum*. Franciscus vertrok naar Rome: een schitterend mirakel bevestigde den afluat op den aangeduiden dag.

Sedert zes honderd en in de twintig jaren is de geheele bevolking van Italië met tallooze pelgrims uit alle oorden van Europa, ja, van de gansche wereld, naar dat feest van genade en barmhartigheid heengestroomd. Wij mogten er, helaas, persoonlijk geene getuigen van zijn, maar ontleenen aan een katholiek reiziger, die gelukkiger was dan wij, wat hij er van heeft gezien en geboekt, al, wat daar voorvalt, ieder jaar, tot zelfs nog heden toe, in een tijd van de koelste onverschilligheid in zake van godsdienst en geloof. — « Welk een schouwspel, die schare van vijftien tot twintig duizend pelgrims, uit alle hoeken der wereld herwaarts heenstromende, en die daar, in de vlakte, twee of drie dagen lang, het gewijde uur blijven verbeiden, waarom zij er heen zijn gegaan! Eenige natiën zijn ja bijna niet meer vertegenwoordigd op deze heilige genadeplek, waar men eenmaal zelfs honderd duizend vrome bezoekers tellen kon; doch de Italianen zijn er getrouw gebleven.

1) Volo quod sit dies illa, in qua beatus Petrus fuit a vinculis absolutus; incipiendo a secundis vesperis illius diei, usque ad vespas sequentis diei includendo noctem. — Barth. de Pise, fol. 198.

« Het is daar, dat men hen zien moet, met hun even bevallig als afwielend kostuum; vooral het toscaansche landvolk, het netste, het smaakvolste van allen, en dan bovenal die vrouwen met heur kort, hooggekleurd, altijd blaauw of scharlakenrood kleed, zonder mouwen, en de meestal blonde haren achter op het hoofd tot een kroon gevlochten, waarop een strooehoed is geplaatst, omfladderd door lange lintbundels van onderscheiden kleur. Voorts ziet men er de bergbewoners van Umbrië en van Abruzzo met hunne spanbroeken, grijze wambuizen, breede hoeden en een schoei- sel uit grof linnen en leder zaamgesteld, dat met riembanden onder de voeten bevestigd wordt; en dan hunne vrouwen, met heur rijk haar-tooisel, en, ofschoon van grove en eenvoudige stof, toch keurig in 't wit, of ook wel bontkleurig, uitgedost, met een groen of rood fluweelen keurs, dat met zwarte randen is bestikt, terwijl hare wijde rokken in duizend plooiën neêrhangen, en heur schoudermantel, gewoonlijk van rood of blaauw laken, en dit weder met eene of andere hooge kleur afgezet, een schilderachtig geheel vormen, waardoor, op dit groote volksfeest, de italiaansche natie zich werkelijk vertoont in vorstelijke deftigheid, in statige bevalligheid, als een verheven beeld van poëzij en van kunst, kortom met al den glans van een koningschap, dat alle andere, waar ter wereld, verre overtreft.

« Geheel den weg langs, van Perugia af tot Spoleto toe, hebben, dus mijlen ver, allerlei kramers hunne koopwaren uitgestald, en venten daar levensmiddelen, kleedingstoffen, maar vooral rozenkransen, medaljes en andere kleine voorwerpen tot vroom gebruik; iedereen wil eene gedachtenis meêbrengen, die de tehuiskomst in den familiekring verrassend en vrolijk doet zijn.

« De feestdag wordt gewoonlijk besteed aan het bezoeken

der basiliek van Assisi, van het graf der H. Clara, van den H. Damianus, en van al de gevierde heiligdommen, welke dit paradijs der Appenijnen oplevert; doch hoofdzakelijk verlustigt zich de godvruchtige menigte, om, onder gewijd gezang, op te gaan naar de nederige en overoude kapel *delle Carceri*, om daar haar gebed te gaan uitstorten op de eenzame plekzelve, in die stille afzondering, door den H. Franciscus zoo bijzonder geliefd. 's Avonds, nadat elk in familie het maal gehouden heeft, — want er bevinden zich daar gansche gezinnen te zamen, — of wel anderen met hunne reisgezellen den avonddich deelden, begeeven dezen zich ter rust, terwijl genen zich nog blijven vermaken of in 't stichtend verhaal van eene of andere vrome geschiedenis, of in het zingen van gewijde liederen, onder begeleiding van instrumenten, eigenaardig aan het oord, vanwaar zij gekomen zijn. Onder dien hemel van Italië, in die hel-vonkelende zomernachten, zweven de engelen des hemels op aarde neder, om daar op te vangen al die stille vreugde des harten en al die verborgen droefheid van het gemoed, om ze beiden over te brengen en op te gaan dragen aan God. De kerkdeuren blijven altijd geopend, en meer dan dertig biechtvaders zijn onafgebroken bezig met het storten van balsem in de wonden der ziel.

« Het klooster van binnen levert het beeld op van eene groote karavanzerail: al de landlieden uit den omtrek, die meer dan eens een vrome gift aan 't God gewijd gesticht ten beste gaven, komen nu van hunne bergen af, om, op hunne beurt, de gastvrijheid er te vragen, die ook nooit geweigerd wordt. Overigens is het klooster bij uitnemendheid het huis des volks, dat er zich neêrslaat als in zijne eigen woning: op het binnenplein plaatst het paard en ezel, terwijl het zich rustig te slapen vleit in de koele gangen, in de binnenvtrekken, tot zelfs op de treden van den trap.

« Intusschen geeft de klok van het Sagro Convento het plegtig teeken, dat de dag van vergiffenis in den hemel en op aarde aanbreekt. Al de ordebroeders van den H. Franciscus trekken nu in breeden optogt naar Assisi op weg, gevolgd door den bisschop met de geestlijkheid, alle groote kerklijke personaadjes en den magistraat. De deuren van O. L. Vrouwder-Engelen worden met groote plegtigheid geopend, en het volk stormt nu derwaarts met een aandrift, ja, als met eene uitzinnigheid, waarvan men zich moeijelijk een denkbeeld vormen kan. 't Zijn daar smeekgebeden, lofzangen, tranen van vreugde of vrome droefheid des harten, door ieder, op zijne wijze toegebracht aan Maria, de koningin der engelen en der menschen, ten teeken van liefde, van eerbied en dankbaarheid: — door zulk een schouwspel niet innig diep geroerd te worden, zou onmogelijk zijn 1). »

Assisi herinnert ons stap voor stap aan den H. Franciscus. Achtevolgens bezochten wij de kerk en het klooster der H. Clara, eerste abdis der Clarissen, en wier ligchaam rust onder het hoogaltaar, dat met fresco's van Giotto is omringd; — Sint Damianus, waar wij de dicht gemetselde deur zagen, van waaruit de H. Clara, met het H. Sacrament toegerust, de Sarazenen, die reeds meester van de stad waren, wijken deed; — het klooster en de dubbele kerk van den H. Franciscus.

Tot ons groot verdriet, konden wij slechts een oogwenk wijden aan die parel van Italië, want, in de daad, dit is hier het meesterstuk der Umbrische school en het waarachtig heiligdom der katholieke kunst. Het klooster, zoo van binnen als van buiten, beantwoordt in allen deele, zoo door zijne grootsche bouworde, als door zijne fresco's van Doni en van Solimene, aan den luister der kerk, die zelve, om zoo te spreken, een

1) *Vie de S. François*, c. XI, passim.

aanschouwlijk heldendicht is, schetsende het leven van den doorluchtigen heilige, tweeledig, in den tijd en in de eeuwigheid. De benedenkerk, als het beeld van Franciscus op aarde, ademt niets dan droefenis, armoede en rouwvolle versterving: daar ziet men in het koorgewelf de onafscheidlijke gezellinnen, of, om beter te zeggen, het persoonlijk beeld van den roemvollen patriarch, te weten: de heilige armoede, de heilige gehoorzaamheid, de heilige kuisheid, en daarboven de verheerlijking van Franciscus, waar hij zetelt op een troon van goud, schitterende van licht, omgord met het rijke opperkleed als diaken, en omringd door engelen-koren, die zijnen triomf luide verheffen. Het oog bewondert die meesterstukken, het hart bidt bij de beschouwing dier tafereelen, maar tevens rijst de vraag, bij ieder, die ze ziet, wie de schepper van dit verheven werk geweest is?

In 1250 bevond de patriarch der schilderkunst, Cimabue, zich te Assisi, waar hij de groote byzantijnsche figuren in de bovenkerk maalde. Op zekeren dag in de omstreken van het nabijliggend Vespigniano omwandelende, ontmoette hij een kleinen armen herder, bezig met op een platten steen een schaap zijner kudde te teekenen; die herder was de toekomstige koning der katholieke kunst: hij heette Giotto. In de volheid van zijn onnavolgbaar talent, heeft hij een penseel gevoerd, waarbij zes eeuwen in spraaklooze bewondering zijn opgetogen gebleven; terwijl, van zijn kant, Giottino, misschien, voor wat den vorm, de harmonie en het gevoel betreft, boven Giotto te plaatsen, den eijns van zijn genie heeft neergelegd in de geschiedenis van onzen Heer en der allerheiligste Maagd, zoo als die aan den regterkant in de benedenkerk wordt gevonden. Stefano Fiorentino, Puccio Capanna, Buonamico, Buffalmacco en nog verscheiden anderen, hebben mede het hunne tot dit grootsch geheel bijgebragt. Een hunner drukte

op deze wijze hun aller gedachte uit: « Wij, schilders, die in dit heiligdom der schoone kunsten werkzaam zijn, houden ons enkel bezig met heiligen op de wanden en op de altaren te plaatsen, teneinde door dit middel de menschen, tot grooten spijt der duivelen, meer en meer op te leiden tot vroomheid en deugd. » Ziedaar kunstenaars, die beseffen, welk eene taak hun is opgelegd, — de taak van den genie.

De bovenkerk, den H. Franciscus, als 't ware, vertegenwoordigende in den schitterglans der eeuwigheid, steunt in een tegenovergesteld denkbeeld toch volkomen met de benedenkerk overeen. Cimabue schilderde daar de vier grootte kerkleeraars, de HH. Ambrosius, Augustinus, Gregorius en Hieronymus, alsmede de grootsche fresco-tafereelen uit het Oude en Nieuwe Testament: aan Margaritoni worden de reusachtige figuren toegeschreven, welke men ter zijden van een der vensters aantreft. De vriend en medeleerling van Raphaël, Aluigi van Assisi, wegens zijn wonderschoon talent gebijnaamd de *Ingegno* (de Genie), schilderde, in het gewelf der kapel van den H. Lodewijk, de onovertreffbare groepen der vier Sibillen en der vier Propheten.

De kerk-zelve, het eerste gothische monument van Italië, ademt denzelfden diepzinnigen geest dier tempels in het Noorden van Europa. Zij is, zoo als wij reeds vermeldden, in een boven- en onderkerk verdeeld, en in den kruisvorm gebouwd, terwijl de benedenkerk, daarenboven, de geheimzinnige figuur uitdrukt van de letter T (*Tau*), die den H. Franciscus was ingedrukt. Zij is toegewijd aan Maria, de Koningin der engelen, en aan de HH. Apostelen. Om de reinheid der H. Maagd en der engelen uit te drukken, zijn hare muren van hagelwit marmer opgetrokken, terwijl twaalf torentjes van rood marmer ter herinnering strekken aan der apostelen vergoten bloed 1).

1) *Hist. sacr. Conv. Assis.* p. 26.

Na ons, op het voorbeeld van zooveel miljoenen pelgrims, voor het graf van den H. Franciscus ootmoedig te hebben neêrgebogen, — het schitterendste, zegt een historieschrijver, na dat van Calvarië — begaven wij ons naar de plaats-zelve, waar deze in de geschiedrollen der wereld éénige man het eerste levenslicht zag. Even als de godlijke Meester, van wien hij een zoo volmaakt navolger zijn moest, werd ook Franciscus in een stal geboren en op stroo nedergelegd. Boven de deur van dit merkwaardig vertrek leest men:

Hoc oratorium fuit bonis et asini stabulum
In quo natus est Franciscus mundi speculum.

Van af de hoogte, waarop Assisi gelegen is, begroetten wij in de verte Perugia en zijne Etruscische monumenten; het meer van Trasimene met den verwinnaar Hannibal, en Flaminius den verwonneling; voorts de rijzige toppen der Appenijnen, met hunne hermitaasje van Camaldoli en hun klooster van Monte-Corona, bewoond door de zonen van den H. Romualdus, wier toon en taal en kiesche manieren gepaard gaan met den ootmoed der oude kluizenaars en de vriendelijke voorkomendheid van herbergende kloostergeestlijken.

Naar Foligno wederkeerende, scheen het ons toe, als aanschouwden wij nabij de O. L. Vrouw-der-Engelen, in de vlakte, die vijfduizend kloosterlingen, volgers van den H. Franciscus, opgaande naar het algemeen kapittel van het jaar 1219. Bij het gezigt van dat heerleger, niet verre van den Chiascio gehuisvest in hutten, uit stroomatten en biezen zaamgesteld, en dus, als 't ware, rond hun opperhoofd gelegd, moet men zich teregt verwonderen over de miraculeuse uitbreiding dier Orde, en oppert zich als van-zelf de vraag, welke daarvan de bovennatuurlijke reden zij. Om die te ont-

wikkelen, zou het noodig wezen, geheel de geschiedenis der middeleeuwen op te halen; doch hier zij het voldoende, te herinneren, dat de prediking der evangelische deugden, toenmaals, onder de volken van Europa, maar vooral van Italië, zich als eene dringende behoefte gevoelen deed. Scheuringen, die reeds onder duizend namen zich overal voordeden, tegen te gaan; den vrede tusschen de vorsten, de steden, en de gemeenebesten te herstellen, door het geven van schitterende voorbeelden, in staat om de welige ader van allen krijg voor goed af te snijden, te weten de begeerlijkheid der oogen, van het vleesch en van het goud, ziedaar, waaraan de wereld toenmaals de grootste behoefte had. Franciscus en Dominicus namen die taak op zich, en zij volvoerden haar, onder vernieuwing des menschdoms, en tevens onder luide toejuiching der volken, die zich beijverden, om door de grootste kunstenaars hunne groote daden te doen vereeuwigen, terwijl de Kerk hunne deugden met onsterflijke lauweren heeft gekroond.

2 April.

Tolentino. — Sint-Nicolaas. — Napoleon. — Murat. — Macerata.
 — Recanati. — Loreto. — Stadspoort. — Straat. — Marktplein.
 — Geschiedenis van het H. Huis van Nazareth.

Bij het aanbreken van den dag bevonden wij ons te Tolentino. Zware nevel had ons het gezicht onttrokken der beruchte bergpassen en schrikwekkende afgronden, te midden waarvan men dit gedeelte der Appenijnen doorkomt, en waarmede Umbrië van de mark van Ancona wordt gescheiden. Tusschen twee bergen, naauwlijks drie honderd el van elkander verwijderd, hadden wij het gehucht Serra-Valle, met de

vervallen muren van zijn oud kasteel, begroet als ik weet niet welk een droomgezicht uit de *Duizend-en-een-Nacht*. Op de brug der Trava, konden wij van verre, links af, Camerino zien liggen, een stadje, waar men nog met zekeren trots verhaalt, dat het eens zes-honderd man, de bloei zijner jongelingschap, aan Scipio zond, toen hij naar Africa trok.

Tolentino ligt aan de Chienta, en levert in zijn kleinen omvang niets belangrijks op, dan de herinneringen, die er meê verbonden zijn, en waaronder, ofschoon overoud, die van een armen kloosterling, met name Nicolaas van Tolentino, bij het volk het meest levendig gebleven is. Deze was een dier wonderen van boetepleging, welke de godlijke barmhartigheid toezendt aan de volken, welke zij sparen wil. De geschiedenis van zijnen tijd licht het geheim zijner zending toe. Dertig volle jaren bragt de heilige priester door met vasten en in 't gebed, tot stichting van zijn tweede vaderland. Hij stierf den 10. September, 1508. De openbare erkentlijkheid en het kinderlijk vertrouwen, welke hij gedurende zijn leven genoot, bleven hem onverwikt nog zes eeuwen na zijnen dood bij. Het vertrek, door zijn verblijf geheiligd, de strafwerktuigen, waarmeê hij de zonde van anderen op zijn onschuldig ligchaam afboette, de kapel, waar hij zoo menigwerf het godlijk Zoenoffer den hemel opdroeg, en waar ook zijn gewijd overschot rust, dat alles is nog heden ten dage de schat, de vreugd, het dierbaar heiligdom der Tolentijnen.

Wij-zelven, hier ter plaatse neêrgeknield, in tegenwoordigheid dier voorwerpen, eenmaal getuigen van zooveel deugd, voegden volgaarne ons gebed bij dat van zooveel anderen, herhalende met den propheet: hoe goed is het, groote God, U te dienen, die etlijke jaren werkens vergeldt met eeuwen van roem, en, daarenboven, met de eeuwige gelukzaligheid!

Te gelijk met deze, voor den christen zoo lieflijke herinnering, doet er zich evenwel ook eene andere in den geest op, vernederend en grievend voor den franschen reiziger: Tolentino brengt, namelijk, hem het verdrag te binnen, of, beter gezegd, de daad van schandlijken roof, in der tijd, door het Directoire gepleegd, dat, het regt van den sterke misbruikende, aan den H. Vader Venesino, Ferrara en Romagna, benevens een-en-dertig millioen franken, schilderijen, standbeelden en andere onschatbare voorwerpen van kunst even baldadig als willekeurig ontrukte. Achtien jaren later, den 5. Mei, 1815, verloor de schoonbroeder van den man, die deze onbillijke en harde voorwaarden bepaald had, terzelfde plaatse, een slag en een koningrijk.

Langs eene vruchtbre en wél bebouwde vlakte voortgaande, komt men te Macerata, een stadje met twaalf-duizend zielen, op een bevalligen heuvel gelegen, ter plaatse van het oude *Helvia Ricina*, welks grijze ruïnen, hier en ginds in de omstreken verspreid, zich als gebeenten op een oud slagveld voordoen. De kerk *della Misericordia* verdient bezocht te worden: haar luister herinnert den reiziger, dat hij zich nog in het vaderland der kunsten bevindt, terwijl de lazuren spiegel der Adriatische zee, aan den gezigteinder glinsterende, hem toeroept, dat hij Italië's grenzen nadert. Van Macerata uitgaande, komt men in een lustoord, of, beter gezegd, in een uitgestreken tuin, als overdekt met van-zelf opschietende tulpen, even als de korenbloemen in onze graanvelden. Men kan zich geen aangener gezigt voorstellen, in de eerste dagen der lente, als wanneer zich het landschap meer en meer bekoorlijk schijnt te tooijen en te vertoonen, naarmate men het dierbaar heiligdom nadert der beminlijke hemel-koningin.

Van uit het dal kronkelt nu het pad langs de helling

van een breeden heuvel weêr omhoog tot aan *Recanati*, dat op den top er van gelegen is. Eenige inwoners dezer stad, die in de vlakke waren afgedaald, om er water en hout te gaan halen, stegen met ons langs het pad naar hünne hoog in de lucht gebouwde haardsteden wederom op. Sommigen torschten zelven hünnen last, terwijl anderen dien op ezels geladen hadden, die zich overal vertoonen als de bereidwillige dienaaren van den armen man. Dat lastig werk, hetgeen iederen dag herhaald moet worden, is een gevolg van de eindelooze oorlogen, die, maar al te lang, de italiaansche gemeenebesten teisterden: om leven, bezitting en vrijheid te beveiligen tegen verwoesting en roof, was men genoodzaakt, op de bergtoppen zich eene schuilplaats te verschaffen, ten gevolge waarvan alle levensbehoefden uit de beneden liggende vlakke gedurig moesten worden aangehaald. *Recanati* biedt den reiziger een merkwaardig monument in brons aan, tegen den gevel van het raadhuis geplaatst, tot herinnering van het overbrengen der *Santa Casa* binnen het grondgebied der stad.

Wij verlieten *Recanati* en sloegen den weg in van *Monte Regale*, die neêrloopt in een schoon oord, dat onmiddellijk naar *Loreto* geleidt, welke stad zich reeds in de verte vertoont, als bevallig op het plat van een groen bewassen heuvel gelegen. Boven de wallen uit verheft zich de rijzige toren en de statige koepel der basiliek: bij dat gezicht voelt men het hart hoorbaar in den boezem slaan, en haakt men met vurig verlangen, om den voet te mogen zetten op een grond, door zooveel wonderen beroemd. Intusschen wordt de aandacht toch een oogenblik nog door een ander voorwerp afgetrokken, namelijk, door de waterleiding, wier reusachtige booggewelven van uit een heuvel door de vlakke heenloopen, om, verder op, zich in den boezem van het gebergte te verliezen, en, eindelijk, *Loreto* te voorzien van een kristal-helder water,

dat, te midden van het groote marktplein der stad, onophoudelijk en in milden overvloed opwelt. Dit bouwwerk, de oude Romeinen waardig, is men verschuldigd aan den kardinaal Scipio Borghese, beschermheer der H. Kapel, ten jare 1620.

Eindelijk waren wij de Romeinsche poort genaderd, waarop twee standbeelden van profeten, en daarboven dat van de H. Maagd Maria zijn geplaatst, als ten teeken, dat de koningin der stad de H. Moedermaagd is, welke de profeten verkondigden. Weldra bevonden wij ons op het Hanenplein, dus genaamd, naar de zich daar vertoonende prachtige fontein, met een draak versierd en met vier hanen, wier bek het helderst water opspuut. Voor ons lag de groote-straat, of, beter gezegd, de eenige, welke Loreto oplevert, maar die breed, lang en vast bevloerd is, terwijl, even als in die van Einsiedln, ter weerszijden winkels zich bevinden, waar rozenkransen, medaljes en andere voorwerpen van kerklijken aard worden verkocht. Zij loopt uit op het overschoone plein der Madona, aangelegd naar het plan van San Gallo, en waarop aan 't einde de doorluchtige basiliek prijkt. Te midden van dat plein staat eene prachtige fontein, wier pyramide en breed waterbekken zijn opgeluisterd door wapenschilden en groepen van adelaars, draken en tritons in brons, het meesterwerk der beide Jacometti's. Links vertoont zich het apostolisch paleis met zijn sierlijken gevel, en dat roemvol herinnert aan de vermaarde opperherders der kerk Julius II. en Benedictus XIV. Eindelijk, regts, bevindt zich het Illyrisch collegie, waar de paters jesuiten eene talrijke schaar van leerlingen opleiden in kennis en in deugd.

Na dezen eersten blik, gevolgd door eene eerste hulde aan Maria op den drempel van haar heiligdom, begaven wij ons naar het hotel *della Campana*, waar wij eenige uren

van rust noodig achtten, om ons te herstellen van de vermoeijenissen der reis, teneinde daarna over te gaan tot eene naauwkeurige beschouwing der merkwaardige kerk en van het H. Huis. Gedurende die verademing, bragten wij ons de geschiedenis dezer gewijde plaats te binnen, zoo als ik die hier in korte woorden schetsen zal.

Het Evangelie leert ons, dat de H. Maagd haar huis had in de kleine stad Nazareth, in Galilea, waar zij met den H. Jozef woonde, toen de aartsengel Gabriël haar het geheim der menschwording kwam aankondigen, die tevens te gelijk in haren kuischen schoot verwezenlijkt werd. Na de vlugt naar Egypte, keerde zij er met den H. Jozef en het kind Jesus weër in terug. Het H. Gezin had geene andere woning, tot op het tijdstip der openbare prediking van Onzen Heer. Dat nederig dak was alzoo de getuige der kindschheid van den Zone Gods, van zijne deugden en van zijn onderhoud met Maria zijne Moeder en zijnen voedstervader den H. Jozef. Dáár, in de stilte en in 't verborgen, grepen die onuitspreeklijke mysteriën plaats van ootmoed, armoede, gehoorzaamheid en liefde, die, later in het licht gesteld, de grondslag zijn geworden van het Evangelie en het beginsel van den verbazendsten zedelijken ommekeer, welks herinnering de wereld voor altoos heeft bewaard. Men oordeele dus welk eene kinderlijke liefde en diepen eerbied de apostelen en de eerste christenen koesterden voor eene plaats, zoo welsprekend en zoo heilig! Lichtlijk kan men dan ook begrijpen, dat zij die plaats in heiligen ijver bewaarden en haar dikwerf bezochten: de geschiedenis bevestigt allezins een vermoeden, dat als van-zelf uit den aard der zaak voortvloeit, en meldt ons, dat, sedert 's Heeren hemelvaart, uit alle oorden van het Oosten en het Westen, onafgebroken scharen van pelgrims zich opmaakten, om hulde

te gaan brengen aan de wieg van het katholiek geloof, het heilig huis van Nazareth 1).

Na de apostelen en de geloovigen van Jerusalem, zag men de prelaten van het Westen, de doorluchtigste vrouwen van Rome, de wereldvorstinne, keizerin Helena, de heilige, zich er heen begeven, en voorts geheel het Westen-zelf, door ontelbre kruisridders vertegenwoordigd, en welke pelgrimsstoet werd besloten door Frankrijks grooten koning, den H. Lodewijk, die, ten jare 1252, gereed staande, om naar Frankrijk weër te keeren, nog eenmaal tegenwoordig wilde zijn bij het H. Misoffer, opgedragen in het H. Huis van Nazareth 2). De echtheid der heilige woonstede bleef alzoo ontwijfelbaar en onbetwist, even als al de feiten, waarvan, gedurende dertien eeuwen, het Oosten en het Westen onafgebroken getuigen waren, en wier beschrijving, behalve in ieders mond, ook nog in alle boekwerken ééne en dezelfde was.

Naauwlijks echter was de H. Lodewijk afgereisd, of een nieuwe inval der Muzelmannen vestigde wederom de turksche barbarij voor eeuwen in Palestina's gebied. De inneming van Damiate en de verwoesting van Ptolemaïs maakten den kalif van Egypte meester van geheel het land. Door de ondergane nederlagen vertoornd, begon de nieuwe Antiochus zich te wreken door ongehoorde gruwelen van allerlei aard; en het was in dit hachelijk oogenblik, dat het H. Huis van Nazareth

1) Ob hæc igitur, quæ in hac urbe operata sunt mysteria, Apostoli post Christi in cælos ascensionem, B. M. V. domicilium, in quo ab angelo salutata Christum Dominum concepit, sacris usibus dedicarunt;... eodemque postmodum loco Dei Genitrici peramænum, et quod archiepiscopali cathedra præcelleret, excitatum fuit templum. — Adricom. in *Zabulon de Nazareth*, n. 73; S. Hieron. *epist.* 27 ad *Eustoch.*

2) Guillel. de Nangis. *De Gestis S. Ludovici.*

verdween, en ter plaatse-zelve niets anders dan zijne gesloopte grondslagen achterliet.

Op den 10. Mei van het jaar 1291, onder de regering van paus Nicolaas IV. en het bewind van keizer Rudolf I., toen Nicolaas Frangipane, uit het aloud geslacht Anicia, gouverneur van Dalmatië, en Alexander de Giorgio, uit Medrusia geboortig, bisschop was van St. George, hadden zich eenige kustbewoners der Adriatische zee, 's morgens zeer vroeg, naar den veldarbeid begeven, en vonden, tusschen Fiume en het stadje Tersate, niet verre van zee, ter plaatse, Raunizza genaamd, een huis verlaten staan, op een plek, waar tot dusverre nooit eenige hut of woonstede te zien was, weshalve zij, als buiten zich-zelfen, heen spoedden, om te gaan verkondigen, wat zij hadden aanschouwd. Nu stroomt men van alle kanten toe, om den wonderbouw te zien, die zaangesteld was uit kleine roode vierkante steenen, verbonden met cement. Staat men verwonderd over de zonderlinge zamenstelling en het antiek aanzien er van, nog meer wekt het verbazing, dat die bouw niet in een stort, bij gebrek van grondvesten, als staande louter boven op den beganen grond.

Nog meer is men verwonderd, bij het binnengaan door de eenige deur van het huis, die ter zijde open staat en naar een langwerpige vertrek geleidt, met een houten plafond, hemel-blaauw van kleur en in verschillende vakken afgedeeld, hier en daar met vergulde sterren bezaaid. Van rondom op de wanden, en van onder op de lambrezeringen zag men naast elkaër verscheiden halve cirkelbogen, afgewisseld met vazen van verschillenden vorm. De zware muren, ongeveer een el dik en ongelijkmatig opgetrokken, loopen niet juist loodregt op. Regts van de deur bevindt zich één-enkel smal raam, en regt daar tegenover staat een altaar uit zware vierkante steenblokken zaangesteld, met een grieksch kruis er boven en

waaraan, op doek geschilderd, de Heiland bevestigd is, met het opschrift er boven: « Jesus van Nazareth, koning der Joden. » Regts van het altaar vertoont zich het beeld der H. Maagd, staande, en met het Kind op hare armen voorgesteld. Beider gelaat is beschilderd met zilverkleur, doch door den tijd en ongetwijfeld door den rook der voor deze heiligenbeelden ontstoken wasfakkels verzwart. Het hoofd van Maria draagt eene parelkroon; hare, op Nazaresche wijze gescheiden haren golven haar om den hals; zij is gehuld in een verguld kleed, dat, alhoewel door een breeden gordel opgeschort, toch tot aan hare voeten nederhangt; een blaauwe mantel dekt haar de schouderen. Een en ander is gesneden en gevormd van hetzelfde hout, waaruit het beeld-zelf vervaardigd is. Het Kind-Jesus, meer dan gewoon groot, en vol majesteit van uitdrukking, heeft het haar gescheiden op het voorhoofd, naar de wijze der Nazareners, waarvan het zoowel het kleed als den gordel draagt. Het steekt de voorste vingers van de regter hand omhoog, als om den zegen te geven, terwijl de linkerhand een aardbol torscht, ten zinnebeeld van zijn oppergebied over het heelal.

Links, nabij het altaar, ziet men eene kleine kas of holte, in den muur-zelven aangebragt, en, naar het schijnt, tot bergplaats van het noodige gerief voor eene schamele huishouding bestemd; daarin bevindt zich eenig klein vaatwerk, schotels, zoo als die, waaruit arme landlieden gewoon zijn te eten. Eindelijk, bevindt zich daarbij eene soort van schoorsteen of haard, met eene nis er boven, en door met luchters versierde kolommen geschraagd. Ziedaar hoe zich dit geheimzinnig heiligdom vertoonde.

Vanwaar kwam het? Van wie is het? Welke hand heeft het zoo op eens overgebragt naar eene plaats, waar men vroeger nimmer eenige woonstede zag? Op welke wijze staat het

daar vast op den bodem, zonder door eenige grondvest te worden gesteund? Ziedaar zoovele vragen, door een ieder gedaan, en waarop niemand kan antwoorden: de ontsteltenis is algemeen. Plotseling verschijnt daar de bisshop Alexander, met snellen en vasten stap, en de vreugde op het gelaat geteekend. Eene nieuwe verbazing grijpt de menigte aan, daar toch een ieder wist, hoe, sedert drie jaren, de heilige bisshop ongeneeslijk op het krankbed lag, zonder dat de geneesheeren raad meer hadden voor zijne kwaal, en wel zoodanig ziek, dat hij sinds lang zijne sponde niet meer verlaten kon, en men hem weldra ten grave meende te zullen moeten dragen.

Te midden van het plegtig zwijgen, door zijne onverwachte verschijning onder het volk te weeg gebracht, neemt hij het woord, om te verhalen, wat hem overkomen is. « Ik lag te bed, stervende, toen mij berigt werd, dat dit onbekende huis hier aangekomen was, en ik heb de allerheiligste Maagd vurig gebeden, dat mij krachts genoeg mogt worden verleend, om zelf, met eigen oogen, die wondervolle heilige woonstede te kunnen aanschouwen, en daar ter plaatse-zelve hare magtige hulp in te roepen, terwijl ik vast besloot, om er mij heen te doen dragen, indien ik den weg zelf niet mogt kunnen gaan. Door mijn vurig verlangen geroerd, vertoonde zich de H. Maagd, schitterende van licht, voor mijne oogen, en zeide mij: « Alexander, gij hebt mij aangeroepen, en zie, daar ben ik te uwer hulpe bereid. Weet dan, dat het Huis, zoo even hier te lande verschenen, de woning is, waarin ik, te Nazareth, geboren ben, waar de engel Gabriël mij kwam bezoeken, waar het Woord vleesch geworden is in mijnen schoot. Gij, wees gij-zelf, ten aanschouwe van al het volk, het levend bewijs der waarheid van mijne woorden, wees genezen! En de H. Maagd verdween, en ik was gene-

zen. » — Neêr te knielen, zijne weldoenster te zegenen, en heen te snellen naar het doorluchtig heiligdom, om daar zijne hulde en zijnen dank te gaan herhalen, was de eerste zielsbehoefte van den eerwaardigen bissehop, en tevens voor het volk het onloochenbaar bewijs, dat dit bovennatuurlijk bezoek geenszins eene hersenschim was, ontsproten in een door krankheid beneveld brein.

Middelerwijl had zich de mare van het wonderfeit tot bij den gouverneur van Dalmatië doen vernemen: deze spoedt ter plaatse heen, waar hij alles, tot in de geringste bijzonderheden toe, onderzoekt, uitvraagt, en met eigen oog beschouwt; waarna hij, als tot een handtastelijk bewijs voor de onomstootlijke waarheid van het gebeurde, beveelt, dat vier, door hem daartoe opzettelijk verkozen personen zich onmiddellijk naar Palestina zullen begeven, met het plan en de opmeting der wondervolle kapel, teneinde zich deugdelijk te verzekeren, en voorts onder eede te verklaren: 1°. of het huis der H. Maagd te Nazareth, bij geheel de christenheid bekend, werkelijk verdwenen is, zonder dat men weet, wat er van was geworden, of welke hand het had weggevoerd; 2°. of de grondslagen er van waren overgebleven; 3°. of de omvang en de verdeeling overeenkwamen met de muren van het verplaatste huis; 4°. of de steensoort dezelfde was; 5°. of werkelijk de zamenstelling dier grondvesten in volkomen overeenstemming was met den bouw van het te Tersate verschenen huis, zoodanig, dat het onmogelijk bleek te zijn, om te kunnen loochenen, dat de grondslagen te Nazareth niet zouden beschouwd moeten worden als deel te maken van het wondervol verplaatste heiligdom.

Het gezantschap, door kennis en deugd beiden evenzeer uitblinkende, toog naar Palestina heen, en wendde zich daar tot de christenen van Nazareth, met de vraag, waar zich

het huis der H. Maagd bevond; deze antwoordden, met tranen, dat het onlangs verdwenen was, zonder dat men wist waarheen; doch, dat men er de grondvesten nog wel van kon aanwijzen, en niets meer; maar dat vooral niemand kon begrijpen, hoe het mogelijk was, dat men die heilige woning had kunnen verplaatsen, zonder op de plek-zelve iets anders dan de grondvesten achter te laten. Men brengt voorts het viermanschap naar de plaats heen, waar deze met eigen oogen het verhaal der christenen bevestigd vinden. Ingevolge hunnen last, meten zij nu ook nog de lengte, breedte en indeeling van den grondslag uit, vergewissen zich ten aanzien der steensoort en der wijze van zamenstelling, met inachtneming tevens van het tijdsverloop tusschen de verdwijning van het huis te Nazareth en de verschijning er van in Dalmatië. Alles komt volmaakt goed overeen. Zij stellen hunne getuigenis in schrift, brengen ze aan den gouverneur over, bevestigen haar met een plegtigen eed, en herhalen, tot in het oneindige, ten aanhoore der gansche provincie, alles, wat zij hebben gedaan en alles, wat zij zagen.

Het feit staat vast; Tersate heeft het geluk, het H. Huis van Nazareth te bezitten. Geheel Dalmatië, Bosnië, Servië, Albanië en Croatië, met een woord, al de provinciën schijnen leëg te loopen, teneinde hare inwoners ooggetuigen zouden mogen zijn van het wonderwerk, waarmee de hemel die plek gronds begenadigd had. Doch, helaas! noch de hulde der geloovigen, noch de ijver van den souverain mogten het onschatbaar kleinood duurzaam daar ter plaatse bewaren: drie en een half jaar nadat het gekomen was, verdween het Huis van Nazareth van voor het oog der daarover diep in rouw gedompelde christenheid.

Door engelen op de handen gedragen, plaatsten deze de gewijde wieg en bakermat hunner doorluchtige koningin te

midden van een lauwerbosch op het grondgebied van Recanati. Nieuwe wonderen, te veel om hier vermeld te worden, kenmerkten de verschijning er van.

Tallooze pelgrims, uit geheel Italië en Dalmatië toegestroomd, herkennen, de een onder vreugde-, de ander onder droefheidstranen, het heilig wonderhuis. Weldra echter is het op nieuw verdwenen, om zich nu op drie mijlen afstands te gaan vestigen, nabij den grooten weg, op den top van een kleinen berg. Nieuwe verbazing, maar ook een nieuwe geestdrift maakt zich meester van ieders gemoed, om wederom dáár de heilige woonstede te gaan bezoeken en huldigen; als, vier maanden later, andermaal, plotseling eene nieuwe verplaatsing geschiedt, en men het heiligdom weêr vindt te midden van den openbaren weg, die van Recanati naar de zee kust heen geleidt; en het is daar, namelijk, te Loreto (Lorette), dat het zich nog heden ten dage bevindt.

Ongetwijfeld oppert zich bij een ieder de vraag, waartoe, in een tijdsverloop van slechts weinige jaren, die verschillende verplaatsingen strekken moesten. Wie zijn wij, dat wij Gods wegen zouden willen kennen en het geheim zijner raadsbesluiten doorgronden? Intusschen mogt men op die vraag antwoorden, dat God door al die verschillende, elkaër opvolgende en wèl bevestigde verplaatsingen dit wonderfeit zoodanig in het licht heeft willen stellen, dat het onmogelijk werd, daaraan in 't minst te twifelen. En, in de daad, de openbare aandacht, onverdeeld op dit ongehoord verschijnsel gevestigd, lokte nieuwe nasporingen uit, die nieuwe bewijzen ten gevolge hadden, en waardoor de zaak-zelve tot algeheele en volmaakte zekerheid werd gebracht.

Zoodra was niet aan paus Bonifacius VIII. berigt gegeven, van wat er op Recanati's grondgebied had plaats gegrepen, of Rome, in deze als in alle andere omstandigheden, stelde een

onderzoek in, dat met de uiterste omzigtigheid plaats had : de H. Vader beval, namelijk, aan den bisschop van Recanati, om het kostbaar kleinood in bijzondere hoede te nemen, en zich op nieuw van de echtheid te vergewissen.

Op 's pausen last, begeven zich, ten jare 1296, veertien ridders van Recanati, met het plan en de opmeting van het heiligdom toegerust, naar Dalmatië, waar de ontroostbare inwoners hun de plek aanwijzen, onlangs nog door het H. Huis ingenomen, en waar het gezantschap thans eene kapel vindt staan, opgetrokken naar het model van het heiligdom, dat, ter plaats-zelve, drie jaren lang stond. Het blijkt, dat die kapel volmaakt overeenstemt met de maat van Loreto's huis, terwijl zij tevens vernemen, dat dit op den zelfden dag te Tersate is verdwenen, toen het op het grondgebied van Recanati plaats kwam nemen.

De ridders zetten thans de reize naar Palestina voort, en wat, vijf jaren vroeger, de afgevaardigden van Dalmatië bewerkstelligd hadden, dat verrigtte nu ook wederom het gezantschap van Recanati, zoo mogelijk, nog met meerder naauwkeurig beleid, door een bepaald onderzoek naar de overgebleven grondvesten, naar het verdwijnen van het muurwerk, naar de steensoort, naar de lengte, breedte en indeeling van het geheele bouwplan, hetwelk zij allernaauwkeurigst met de plannen en modellen zoo van Tersate als van Loreto vergeleken: het feit wordt volkomen bewaarheid gevonden, tot innige vreugde der onderzoekers, die daarover in blijdschapstranen als versmolten, en terugkeerden met de onloochenbare zekerheid, dat Loreto den kostbaarsten schat in bezit had, welke getuigenis zij op de plaats-zelve, ten bijwezen van magistraat en volk, openlijk en onder eedsbekrachtiging, aflegden, die voorts werd geteekend en weggelegd in de archiven der stad, tot vereeuwiging van eene gebeurtenis, waardig

om in herinnering te blijven van geslachte tot geslacht. Men ziet, dat, om het wonder te bevestigen, het *eenvoudig* en *ongekunsteld* geloof onzer vaders volmaakt denzelfden weg insloeg, dien de hoog verlichte wijsheid van eene wetenschappelijke academie, of de argwanende en wantrouwende geest onzer eeuw, in een dergelijk geval bewandelt 1).

Met de verklaring der wetenschap paarde zich nu ook de getuigenis des Hemels: behalve het gedurig herhaald mirakel der verdwijning en wederverschijning van het heiligdom; behalve de genezing van den bisschop Alexander, en wat den H. Nicolaas van Tolentino dienaangaande in geestverruking werd geopenbaard, kwamen tallooze wonderen van velerlei aard het zegel drukken op een feit, dat aller geest en gemoed in een hooge mate had bezig gehouden en geroerd. En zoo dan vestigde zich op dit punt het geloof des volks onwrikbaar, als eene rots: geheel Europa stelde zich in beweging, en van toen af verlegde die ontelbre schaar van pelgrims, wier gang zich, dertien eeuwen lang, uit alle oorden van het Oosten en het Westen, naar Nazareth rigtte, haar pad naar Loreto's bevoorregten heuveltop; en, vóór zes honderd jaren aangevangen, gaat deze gewijde reistogt nog immer voort, terwijl men in die digte gelederen aantreft alles, wat de beschaafde wereld oplevert als meest uitschitterende door geleerdheid, door rang, door aanzien, door geboorte en door deugd, in vereeniging met wat deze aarde aanbiedt als het armlijkst, maar tevens als het onschuldigst van verstand en van gemoed: vorsten en volken, keizers en pausen togen derwaarts, om in ootmoed neêr te knielen, te bidden en te offeren in Maria's drierwef gezegend huis, dat

1) Men zie de hiertoe betrekkelijke bescheiden aan het einde van dit deel.

alzoó plegtig zag bevestigen het profetisch woord van Juda's Maagd: « van nu voortaan zullen alle volkeren mij zalig prijzen. »

Ziedaar in 't kort de geschiedenis geschetst van Loreto's heilig Huis, dat morgen door ons zal worden bezocht 1).

3 April.

Indruk. — Mis in de H. Kapel. — Beschrijving der kerk. — Het monument, dat de H. Kapel omgeeft. — De H. Kapel. — De sacristij. — De schalkamer. — Het apostolisch paleis. — De Pharmacie. — De dames van het H. Hart.

Na het opsporen der wondervolle geschiedenis van de Santa-Casa (het heilig Huis), rijst er in het gemoed van den christen pelgrim ik weet niet welk een mengsel van geloof, van eerbied, vreeze, vertrouwen en vreugd, als waardoor hij evenzeer haakt naar het plegtig oogenblik, als hij er voor terugdeinst, dat het hem zal worden vergund, het groote mirakel met eigen oogen te aanschouwen. Onder den invloed dier tweeledige gewaarwording, ontsloot zich voor ons de bronzen deur der basiliek, en, met het oog op de H. Kapel, die te midden des heilighdoms zich bevindt, gevestigd, knielden wij op den drempel der kerk eerbiedig neder. Dáár ziet men alleen door het oog des harten; de zinnen gaan te niet, en alleen al de krachten der ziel, door één-enkel

1) De geschiedenis van het H. Huis is geheel of ten deele door meer dan honderd vijftig schrijvers van alle landen en standen te boek gesteld. Men raadplege wat er over meêgedeeld werd door den abbé Cailleau, I Deel. — Ik heb gevolgd Torsellini, Giannizi en Antonio Gaudenti, aartsdiaken van Loreto. Nog sla men na: Benedictus XIV., *De Festis*, en *la Biblioteca Ecclesiastica* van Zinelli, t. III, p. 256.

voorwerp als verslonden, lossen zich in het door dat voorwerp gewekte gevoel, om zoo te zeggen, op. Nog slechts weinige oogenblikken, en wij betreden dat hoog-eerwaardig heiligdom; terwijl, priester, dat altaar zal bestijgen, waaraan de H. Petrus de H. Offerande opdroeg, gelijk na hem eene schare van heiligen, uit het Oosten en uit het Westen toegestroomd. Bij den aanblik dezer gewijde plaats, eenmaal getuige van het groot geheim der menschwording, vertoont zich dat grootsch mirakel voor den geest, tot in de kleinste bijzonderheden toe: de daarbij gehandeld hebbende personen staan voor u, zij treden in het leven, men ziet, men hoort ze.

Voor achttien honderd drie en veertig jaren werd de aartsengel, schitterende van licht, uit den hemel naar de aarde afgezonden, om er de grootste, de troostrijkste heilboodschap te gaan overbrengen, welke het menschedom ooit vernemen kon. Hij daalt neder te Nazareth in Galilea, in een klein, armlijk huis. En zie, dat huis vertoont zich daar voor mijne oogen, en ik kan het aanraken met mijne hand.

In dat huis woonde eene jonge, nederige en eerbare maagd; zij was er in geboren, en sleet er haar leven, als in het voorvaderlijk huis; — die maagd heette Maria.

En zie, dat huis vertoont zich daar voor mijne oogen, en ik kan het aanraken met mijne hand.

De engel groet haar met diepen eerbied, en verkondigt haar, hoedanig God over haar heeft beschikt. Maria buigt het maagdelijk hoofd, en het Woord is vleesch geworden in haren schoot, in dat huis.

En zie, dat huis vertoont zich daar voor mijne oogen, en ik kan het aanraken met mijne hand.

En het godlijk Woord, dat de wereld schiep en haar deed herboren worden, woonde, onder eene zichtbare gedaante,

te midden der menschen, onderworpen aan Jozef en aan Maria, met hen te zamen levende in heur armlijk huis.

En zie, dat huis verthoont zich daar voor mijne oogen, en ik kan het aanraken met mijne hand.

Ziedaar dezelfde deur, wier drempel hij zoo dikwerf betrad, dezelfde muren, die getuigen waren van zijnen arbeid, van zijne gehoorzaamheid en van zijne armoede; die zijne godlijke stemme hoorden, de stem zijns voedstervaders, de stem zijner moeder! o driewerf gelukkige wanden, o spreekt en verkondigt toch aan de wereld de ontzettende mysteriën, waarvan gij zoo lange getuigen waart.

Daar het uur van de mis gekomen was, zoo begaf ik mij naar het altaar. Op het oogenblik der consecratie, wordt het oog des priesters getroffen door de met groote gouden letteren boven het outer geplaatste woorden: HIC VERBUM CARO FACTUM EST: « HET IS HIER, DAT HET WOORD IS VLEESCH GEWORDEN. » En de priester heeft die godlijke woorden uitgesproken, en het groot mysterie heeft zich nogmaals vernieuwd. O mijn God! mogt de priester Maria zijn, om naar waarde zijn geluk te gevoelen!

Door een penitencier van Loreto, wien wij aanbevolen waren, begeleid, bragten wij den dag door in eene naauwkeurige beschouwing zoo der basiliek als van de H. Kapel. De kerk-zelve heeft drie bronzen deuren, merkwaardiger nog door de kunstbearbeiding, dan wel door de stof. De middel-deur, hooger en breeder dan de overigen, stelt op hare twee vleugels de hoofdfacten voor van het Oude Testament, met die van het Nieuwe in verband gebracht: op de eene zijde, zinnebeeld en voorspelling, op de andere zijde werkelijkheid en vervulling. Wat op die middel-deur niet kon worden verbeeld, vindt men op de zijdeuren, in heerlijke medaljons, door arabesken omringd, uitgedrukt. Om die gewijde overlevering te

vervolledigen, of liever, om ze te onluisteren, zoo zijn bij die tafereelen de Sibyllen in beeldwerk geplaatst. En waar nu loopt die lange reeks van zooveel eeuwen in uit? Wat is het doel van al die godspraken en van al die beloften? Het oog omhoog slaande, naar het middelpunt der frontispice, daar ontdekt het een prachtig bronzen beeld der H. Maagd, met haren godlijken Zoon in de armen; en die schoone groep, Lombardos' meesterstuk, geeft u het antwoord: ik ben het, het begin en het einde, de alpha en de omega aller profetiën en van al de gebeurtenissen der Oude Wereld.

De kerk vormt een latijnsch kruis, boven welks middenpunt een prachtige koepel is opgetrokken, versierd met een lantaarn, welke de pelgrim reeds vele mijlen ver begroet, even als de schepeling de lichtbaak vrolijk aanstaart, die hem naar de haven den weg wijst. De koepel, met allerlei rijk penseelwerk pralende, overdekt de H. Kapel, die door de kostbaarste marmersoorten is opgeluisterd, waaraan de katholieke kunst hare meesterlijke hand heeft gelegd. Drie beuken verdeelen de basiliek, die als omgord is door een onafgebroken reeks van zijkapellen. In de groote middenbeuk zijn er zes regts en zes links: drie in elk van de kruisarmen, en drie anderen aan het hoofd of de spits van het kruis geplaatst. Op die wijze nu gaat men, als langs een gloriepad van twaalf altaren, naar het huis van Maria, de koningin der apostelen; terwijl negen anderen, als ten zinnebeeld der negen Engelkoren, waarvan zij mede de koningin is, haar huis omringen als met een gloriekroon. Ieder dezer kapellen vormt een museum, waarin de schilder- en beeldhouwkunst om strijd een schat van meesterstukken hebben neêrgelegd, te veelvuldig, om hier beschreven te kunnen worden.

Doch, al die luister en schoonheid verbleekt voor den glans van het Baptisterium of de doopkapel, wier vont-alleen, vol-

gens Rensoli, veertig duizend guldens gekost heeft. Dit doopbekken is uit brons gegoten, door vier engelen geschraagd, en voorts met beeldwerk en bas-reliefs opgeluisterd, alles evenzeer uit brons vervaardigd. Wat het Oude en het Nieuwe Testament met den Doop in verband bevat, wordt hier in herinnering gebragt. Vier uitstekend schoone beelden staan aan de vier hoeken van de vont. Het eerste stelt het Geloof voor, met dit bijchrift: *Nescia falli*: « het kan niet bedrogen worden. » Het tweede vertoont de Hoop, met deze woorden: *Nescia flecti*: « zij kan niet worden verwrikt. » Het derde is het beeld der Liefde, en daarbij leest men: *Nescia scindi*: « zij laat zich niet verdeelen. » Het vierde drukt de Volharding uit, en hierbij staat geschreven: *Nescia frangi*: « niemand kan haar te niet doen. » Ziedaar wel zeker de wondervolle uitwerksels van het doopsel en de groote karaktertrekken, die den christen kenmerken. Onder deze beelden bevinden zich vier medaljons, die deze trotsche doopkapel toeëigenen aan de kerk van Loreto: men ziet daar namelijk achterevolgens de verschillende standplaatsen, welke de *Santa-Casa* innam, te weten den togt over de Adriatische zee, voorts het oponthoud in het lauwerbosch, om vandaar over te gaan op den grond der twee broeders van Recanati, en, eindelijk, haar vaste zetelplaats in het oord, waar het H. Huis zich thans bevindt.

De middenbeuk, of het groote schip der kerk rijst statig omhoog, en vormt zeer kunstrijk een gewelf, door de hand van Luca Signorelli en van Pomarencio met verschillende beelden van profeten meesterlijk beschilderd. Aan laatstgenoemden kunstenaar en aan zijne school is men ook de zoo bevallige fresco's van den koepel verschuldigd. Te midden der engelen heeft de erkentlijkheid door de hand van den genie de herinnering aan de weldoeners der basiliek levendig be-

waard. Zestien hemelboden schragen de wapenschilden der pausen en der kardinalen, beschermheeren dezer kerk. Op de twee pilasters van het groote booggewelf, waardoor schip en koepel van een gescheiden worden, ziet men, links, de wapens van het Huis van Oostenrijk, dat al de groote bindten ten geschenke gaf, die den nok der kerk schragen, alsmede al het overige houtwerk, dat daar gevonden wordt; regts ziet men het wapenschild der Farnèse's, welk geslacht zich alsmede onderscheidde door offers, aan dit doorluchtig kerkgebouw gewijd.

Eindelijk, zijn wij dan nu genaderd tot de H. Kapel-zelve, die geheel omringd is door een bekleedsel van het schoonste marmer van Carrara, doch zoodanig er rond geplaatst, dat de wanden van het huis onaangerd en dus op zich-zelve los staande zijn gebleven. Van alle zijden heeft de onsterflijke meesterband van Cioli, van Raniero de' Pietra, van Francesco del Tadda, van Hiëronimo Lombardo, van den ridder Della Porta, van Bandinelli, en van Sansovino den beitel bestuurd en daarin uitgehouwen èn de feiten, èn de personen, die het godlijk geheim der Menschwording hebben aangekondigd. Eene trotsche kolonnade, in den corinthischen stijl, omgeeft het monument. Tusschen elke twee kolommen is eene dubbele nis, de eerste voor de profeten, de tweede voor de sibyllen, die den roem bezongen hebben der H. Moedermaagd. Hooger op ziet men kroonen en engelfiguren, als zinnebeeldige teekenen van de glorie en het hemelsch vermogen der Moeder Gods.

Op de noordzijde der kapel aanschouwt men in de eerste plaats de Sibille van den Hellespont, wier orakel dus luidt: "Eens, als verschillende gedachten mij bezig hielden, heb ik eene Maagd gezien, die, uithoofde harer kuischheid, in hooge eere verheven werd. De Allerhoogste heeft haar

waardig gekeurd tot dit godlijk werk, namelijk, dat zij een telg ter wereld zoude brengen, schitterend van roemvollen luister; die telg toch zal waarachtig de gloriezoon zijn van den Meester des donders; hij zal in volkomen vrede het wereldgebied voeren 1). » — Een weinig lager ziet men den profeet Isaias, die, in overeenstemming met deze Godspraak, zich dus uitdrukt: « Zie, eene maagd zal bevrucht worden en een Zoon baren, wiens naam zal zijn Emmanuel 2). » Vervolgens komt nu aan de beurt de prachtige bronzen deur, even als de drie anderen, door Hiëronimo Lombardo gegoten, onder de regering van den H. paus Pius V., en waarop de geboorte der allerheiligste Maagd is voorgesteld, hoe zij in de wereld ontvangen werd door de zeven Deugden, die haar zouden kenmerken: de Onschuld, de Trouw, de Gehoorzaamheid, de Nederigheid, de Eerbaarheid, de Liefde en de Ingetogenheid.

Tusschen de twee middel-kolommen vertoont zich de Frygische Sibil met den profeet Daniël. De eerste liet deze godspraak hooren: « Het is in den schoot eener maagd, dat God-zelf van omhoog zijn eigen Zoon heeft willen doen nederdalen, dien de engel aan die doorluchtige moeder zal komen verkondigen 3). » De tweede heeft het tijdstip, waarop deze

- 1) Dum meditor quædam, vidi decorare puellam
 Eximio, castam quod se servaret, honore;
 Munere digna suo et divino Numine visa,
 Quæ sobolem mundo pareret splendore micantem:
 Progenies summi speciosa et vera Tonantis
 Pacifica mundam qui sub ditione gubernat.

CANISIUS, *De Beata Virg.* lib. II, c. 7.

- 2) Ecce virgo concipiet et pariet Filium, et vocabitur nomen ejus
 Emmanuel. — Isai. VII, 14.

- 3) Virginis in corpus voluit demittere cælo
 Ipse Deus Prolem, quam nuntiat angelus almæ
 Matri.

CANISIUS, *De Beata Virg.* lib. II.

groote gebeurtenis zou plaats hebben, bepaald: « De zeventig weken zijn ingekort, opdat het onregt zou worden uitgedelgd, en de Heilige der heiligen de zalving ontvangen mogt 1). »

De tweede deur, eveneens van brons als de eerste, ver-
toont èn het huwelijk der H. Maagd, èn de kruisdraging,
èn, eindelijk, Jesus' dood op Calvarië. Eveneens als vele an-
dere, zijn ook deze bronzen meesterstukken door de vrome
aanraking van de lippen der geloovigen nagenoeg geheel af-
gesleten.

De twee laatste nissen aan de noordzijde van het monu-
ment, zijn bezet door de Sibil van Tivoli en door den profeet
Amos. De eerstgenoemde schijnt hier nogmaals te herhalen:
« Ik heb kunnen aantoonen die heilige Maagd, wier schoot,
in het land van Nazareth, hem zal ontvangen, die, God in
het vleesch, zich zal vertoonen in de velden van Bethlehem 2). »
De profeet antwoordt daarop met deze godspraak: « dien dag
zal ik den tabernakel van David oprigten 3). »

De groote bestemming van Maria is ons kenbaar gewor-
den door de orakels der profeten van Israël en der profeten
van het heidendom: gaan wij nu over tot de vervulling er
van. Te midden der westzijde van de kapel ver-
toont zich het smalle venster, waardoor de engel Gabriël binnenging,
om Maria hare glorie en het heil der menschheid aan te kondi-
gen. Daaronder is een altaar geplaatst, toegewijd aan het
vleeschgeworden Woord, waarboven een prachtig bas-relief

1) Septuaginta hebdomades abbreviatæ sunt, ut deleatur iniqui-
tas et unguatur Sanctus sanctorum. — *Dan.* IX, 24.

2) . . . Sanctam potui monstrare puellam,

Concipiet quæ Nazareis in finibus illum

Quem sub carne Deum Bethlemitica rura videbunt.

CANISIUS, *De Beata Virg.* lib. II.

3) In die illa suscitabo tabernaculum David. . . Amos, IX, 11.

prijkt, voorstellende de boodschapping der allerheiligste Maagd, een meesterstuk van Sansovino's beitelkunst. Ter wederzijde van het venster, ziet men, links, Maria's bezoek bij hare nicht Elisabeth, en regts de reis naar Bethlehem.

Aan de zijde van het evangelie (links van het altaar) bevindt zich de Sibil van Libië, die dus spreekt: « De dag naakt, dat de koning der eeuwigheid, de feestvierende aarde opluisterende, der menschen misdaden te niet zal doen. Allen zal hij gerechtigheid laten wedervaren. De heilige Koning, die, alle eeuwen door, leeft, zal komen rusten in den schoot der wereldkoningin 1). » Daaronder ziet men Jeremias, wiens godspraak nog duidelijker is: « De Heer heeft op aarde een nieuw wonder gewrocht: eene vrouw zal een man in haren schoot bergen 2). »

Aan de epistel-zijde, (regts van het altaar) verkondigt de Sibil van Delphi gelijktijdig den Zoon en de Moeder: « In den schoot eener maagd ontvangen, zal hij, zonder de tusschenkomst van een sterflijken vader, geboren worden 3); » daaronder verklaart de profeet Ezechiël, dat God de Vader van den Messias is: « Ik zal één-éénigen herder voor mijne kudde verwekken, die ze te weiden leiden zal 4). »

-
- 1) *Ecce dies veniet, quo æternus tempore princeps,
Irradians sata læta, viris sua crimina tollet,
Æquus erit cunctis; gremio Rex membra reclinat
Reginæ mundi sanctus per sæcula vivus.*

CANISIUS, *De Beata Virg.* lib. II.

- 2) *Creavit Dominus novum super terram: femina circumdabit
virum. — Jer. XXXI, 22.*

- 3) *Virgineo conceptus ab alvo,
Prodibit sine contactu maris....*

CANISIUS, *De Beata Virg.* lib. II.

- 4) *Suscitabo super eas pastorem unum qui pascat eas. — Ezech.
XXXIV, 23.*

De zuidzijde vertoont ons de Sibil van Erythrea, wier voorspelling dus luidt: « Ik zie den Zone Gods, die van den hemel is neêr gedaald. Eene doorluchtige maagd van Hebreuwschen stam zal hem ter wereld brengen. Eene maagd zal hij tot moeder hebben 1); » daarop laat de profeet Zacharias volgen: « Zie ik zal het Oosten, mijn dienaar, doen dagen; ziedaar den man, het Oosten is zijn naam 2). »

Het tafereel boven de deur stelt de kribbe voor, waarin het kind Jesus ligt, bewaakt door Jozef en Maria, en omringd door het vee van den stal, die het ten woning strekt, terwijl engelen er boven lofzingen. Dit meestertafereel is het werk mede van Sansovino. De twee paneelen van de deur prijken met de voorstelling der Menschwording en van de Geboorte van onzen Heer.

Tusschen de twee middelkolommen staat de Sibil van Cumæ, in Italië, die dit orakel verkondigde: « Alsdan zal God van den top des Olympus een nieuwen koning neêr doen dalen: eene gewijde maagd zal alsdan den koning der hemelsche heerscharen voeden met hare borst 3); » — en de profeet David, die, met de harp in zijne hand, alle toekomstige eeuwen toezingt: « Ik zal de vrucht uws ligchaams plaatsen op uwen troon 4). »

- 1) Cerno Dei Natum qui se demisit ab alto....
Hebræa quem virgo feret de stirpe decora....
Virgine matre satus.

CANISIUS, *De Beata Virg.* lib. II.

- 2) Ecce ego adducam servum meum Orientem.... Ecce vir:
Oriens nomen ejus. Zach. III, 8; VI, 12.

- 3) Tunc Deus e magno demittet Olympo
Militiæ æternæ Regem sacra virgo cibabit
Lacte suo.

CANISIUS, *De Beata Virg.* lib. II.

- 4) De fructu ventris tui ponam super sedem tuam. Ps. 131.

Na de aanbedding der Wijzen van het Oosten vertoonen zich de Punische Sibil en de profeet Malachias. De eerste, van den Langverwachte der natiën sprekende, zegt: « Hij zal uit eene moedermaagd geboren worden. Uit den schoot eener zuivere maagd zal deze groote God ontspruiten 1); » — de tweede duidt Hem met deze woorden aan: « De zon der gerechtigheid zal dagen 2). »

Eindelijk komen wij aan de oostzijde der kapel, waar wij de Sibil van Samos aanschouwen, het geheim verklarende van het vleeschgeworden Woord: « Hunne handen zullen den gloriekoning der levenden mogen aanraken, dien koning, wien eene vleklooze maagd gekoesterd zal hebben in haren sterflijken schoot 3). » — En nu is het Mozes, die voor het oude volk Gods den roem des toekomstigen wetgevers verkondigt: « Uit uwe natie zal de Heer u een Profeet verwekken, zoo als ik 4). »

De dood der H. Maagd is een ander meesterstuk, die de laatsbedoelde beelden van de twee volgende scheidt. De apostelen dragen hunne koningin ter grafplaats heen, terwijl in de wolken dartelende engelen het oogenblik schijnen te verbeiden, om haar ten hemel te geleiden, en een bende joden hun den kostbren schat tracht te ontrooven.

De twee laatste profeten zijn de Sibil van Cumæ in Ponto, en Balaâm. Eerstgemelde vervult de wereld met deze god-

1) Virgine matre satus. . . .

Ille Deus casta nascetur virgine matre.

CANISIUS, *De Beata Virg.* lib. II.

2) Orietur sol justitiæ. — Malach. IV, 2.

3) Hunc poterant clarum vivorum tangere regem,

Humano quem virgo sinu inviolata fovebit.

CANISIUS, *De Beata Virg.* lib. II.

4) Prophetam de gente tua, sicut me, suscitabit tibi Dominus.

Deut. XVIII, 15.

spraak: « De Zone Gods, in alles nederig, zal eepe kuische maagd tot moeder kiezen 1). » — De profect verkondigt luide, ondanks zich-zelfen, van af der bergen kruin: « Er zal eene star van Jacob uitgaan, en een telg uit Israël ontspruiten 2). »

Ziedaar eene schets der keurtafereelen, door den genie op het omkleedsel der H. Kapel uitgebeeld. Is het dan wel te verwonderen, dat geheel de wereld zich opgetogen rond dit heiligdom van Nazareth heeft geschaard? Is het niet daar ter plaatse, dat het mysterie plaats greep, door veertig eeuwen verheid en onder oneindige beeldspraak, beloftenissen en voorbereiding ingewacht? Of het woord poëzij heeft geene beteekenis meer, of zal men toestemmen, dat zij hier schittert in al haren glans. Alvorens de H. Kapel binnen te gaan, lezen wij eerst nog het schoone opschrift, door Clemens VIII. op de oostzijde geplaatst en dus luidende: « Christen-vreemdelingen, die uit godvrucht herwaarts gekomen zijt, gij ziet hier het H. Huis van Loreto, eerwaardig in de oogen van het heelal, door de godlijke mysteriën en de glorie der wonderwerken, die daar plaats grepen: hier is het, dat de allerheiligste maagd Maria, Gods moeder, het eerste levenslicht zag; hier werd zij door den engel begroet; hier is het eeuwig Woord van God vleesch geworden. Eerst op de hand der engelen uit Palestina naar de stad van Tersate in Illyrië, ten jare des Heils 1291, onder de regering van paus Nicolaas IV. overgebracht, werd het, drie jaren later, in het

1) In cunctis humilis eam pro matre puellam

Deliget; hæc alias forma præcesserit omnes.

CANISIUS, *De Beata Virg.* lib. II.

2) Orietur stella ex Jacob, et consurget virga de Israel. *Num.* XXIV, 17. — Bij deze beschrijving volgden wij beknopt het werk van Cailleau, dat uit Giannizi is ontleend.

begin der regering van Bonifacius VIII., door hemelsche geesten, naar het land van Ancona, bij de stad Recanati, verplaatst in een bosch op dien heuvel, om, na in één jaar tijdsverloop, nog driemaal van standpunt verwisseld te hebben, zich, naar 's hemels raadsbesluit, hier, nu sedert drie eeuwen, te komen vestigen. Sedert heeft een zoo groot wonderfeit de naburige volkeren met bewondering getroffen, en toen nu de mare der hier gewrochte mirakelen zich verspreid had, heinde en ver, zoo hebben alle natiën dit H. Huis eerbiedig hulde komen brengen, terwijl zijne muren, ofschoon zonder grondvesting op den bodem, na zooveel honderd jaren, onverwikt en onverlet staande gebleven zijn. Paus Clemens VII. heeft het geheel omkleed met marmere, ten jare 1525. Clemens VIII., de opperherder, beval op dezen steen een beknopt verslag der wondervolle overvoering in te griffen, ten jare 1595. Antonius Maria Gallo, kardinaal-priester der H. Roomsche Kerk, bisschop van Osimo, beschermheer van het H. Huis, heeft dien last doen uitvoeren. Gij, vrome pelgrims, smeekt gij godvruchtig de Koningin der engelen en de Moeder aller genade, dat, om hare verdienste en op hare voorbede, haar beminlijke Zoon, de bronwel des levens, u schenken moge de vergiffenis uwer zonde, de gezondheid des ligchaams en de eeuwige vreugd. »

Eindelijk traden wij het H. Huis binnen. Wat wij er reeds van gezegd hebben, kan strekken, om er zich een denkbeeld van te vormen; alzoo rest ons nu nog, er de juiste maat van op te geven, en de kleine veranderingen, alsmede de nieuwe versieringen aan te duiden, daarin door de godvrucht van verschillende opperherders aangebragt. Het H. Huis is 29 voet en 8 duim lang, 12 voet 8 duim breed, en 15 voet 5 duim hoog. De muren zijn 1 voet 2 duim dik, niet van brikken, maar uit eene natuurlijke steensoort, roodachtig van kleur

en geel dooraderd, zaamgesteld 1). Die steenen zijn middelsoortig van grootte en vrij ongelijk van vorm, ongeveer gelijk onze bloksteenen. Gelijk ik zeide, staan de wanden geheel vrij en van het marmer omkleedsel gescheiden, hetgeen overtuigend blijkt door het er tusschen beiden plaatsen van eene brandende kaars. Die ruimte zal $2\frac{1}{2}$ duim bedragen. Geen grondslag hoegenaamd, schraagt het heiligdom, welks muren op den naakten bodem staan, en zelfs aan ééne zijde den ongelijken grond niet aanraken.

Men heeft zich daarvan herhaaldelijk vergewist, ter gelegenheid der vernieuwing van de buitenbevoering. De beroemde architect der H. Kapel, Tiburtio Vergelli, heeft den gouverneur van Loreto, Mgr. Buzi, en eene menigte achtenswaardige getuigen daarvan het bewijs geleverd, door een stok tusschen de wanden en den bodem vrijelijk heen te bewegen 2).

Op een der wanden bespeurt men de overblijfselen van een oud schilderwerk, voorstellende den H. Lodewijk, bij mirakel, uit de boeien der Sarazenen ontslagen.

Het oude dak bestaat niet meer: de pannen er van zijn onder den tegenwoordigen bodem geplaatst; een stuk van het oorspronkelijke bindwerk is in den vloer nog zichtbaar, en, ofschoon gedurig door de voeten der pelgrims betreden, is

1) « Ik heb, zeide de beroemde protestantsche natuurkundige Saussure, het bouwmetaal van het H. Huis naauwkeurig onderzocht. Het is uit gehouwen steen, in den vorm van grootte brikken, opgetrokken, en wel zoo vast zaamgevoegd, dat men er slechts geringe ruimte tusschen aantreft. Die steenen hebben nagenoeg de brikleur, zoodat men ze aanvankelijk voor gebakken zou houden, doch, naauwkeurig onderzocht, bespeurt men, dat ze uit een zeer fijnen en zeer digten zandsteen zijn zamengesteld. » *Mém. sur la constit. phys. et géog. de l'Italie.*

2) Martorell, *Trat. istor.* t. II, fol. 388.

daaraan niet de minste verandering te zien. Aan een balk, die door de kapel heenloopt, hangen de zilveren lampen, die, nacht en dag, voor het beeld der H. Maagd ontstoken zijn. De klossen, waar voorheen de zoldering op rustte, zijn gelijk met den wand zelven afgezaagd. Zij zijn van cederhout, in Italië geheel onbekend, doch, daarentegen, in Judea zeer algemeen. In weêrwil der hooge oudheid, ondergaat die houtsoort niet de minste vermolming, maar vertoont zich als ware zij zoo even eerst voor het werk aangevoerd en toegereed.

Te midden van het H. Huis staat het altaar. Door middel van eene kleine schuif, er voor aangebragt, kan men het oude altaar zien, in steen gebeiteld en met het heiligdom-zelf meêgekomen. Links daarvan bevindt zich de kasopening, met nieuw houtwerk bekleed, en daarin worden bewaard de twee schoteltjes, die, onder meerderen, strekten ten gebruike van het H. Gezin. Zij zijn van gebakken aarde, witachtig van kleur, met rooden rand. Achter het altaar is een klein vertrek, dat den naam draagt van *il Santo Camino*, uithoofde van den daarin van achter geplaatsten ouden schoorsteen, wiens haardstede 4 voet 5 duim hoog, 2 voet 2 duim breed en 6 duim diep is. Hier wordt een derde schoteltje bewaard, aan de vorigen gelijk, en dat gelukkigerwijze aan de fransche plundering van 1797 ontkomen is. Het is in goud gevat, en daarop zijn de twee mysteriën der Boodschapping en van de Geboorte des Zaligmakers ingegraveerd.

Boven den *Santo Camino*, staat in eene nis, (voorheen met goud en edelgesteenten rijk getooid, maar thaus alleen met vergulde houten arabesken opgesierd) het antieke beeld der allerheiligste Maagd, even als het godlijk Kind, dat op de armen zijner moeder rust, uit ceders van den Libanon vervaardigd, het eerstbedoelde ter hoogte van 2 voet 8 duim, het laatstbedoelde 1 voet 2 duim groot. De vrome ijver der

katholieke wereld heeft dit doorluchtig beeld ruimschoots versierd met tal van kostlijke gesteenten en *ex voto* (geloftegaven) in zilver en goud. Beneden in de H. Kapel bevindt zich het venster des engels, gesloten met een traliewerk van gedreven brons, en daar boven het antieke kruis, even breed als hoog, en almede met het H. Huis herwaarts heengebragt.

Na nogmaals aandachtig dit eerbiedwaardig geheel gadeslagen te hebben, begaven wij ons naar de groote kapel, die den naam van schatkamer draagt.

Allereerst bevindt zich daar de sacristij, waar zich de priesters kleeden, die de H. Misofferande aan het altaar der H. Kapel, of aan dat der Boodschapping willen opdragen. Het oog wordt hier door den luister, zoo van het penseel als van tallooze andere sieraden, verblind. De overschoone schilderij van Guido Reni, voorstellende eene vrome dame, die jonge dochters onderwijst; de H. Maagd, die de Communie van onzen Heer ontvangt; de Zaligmaker, na zijne geeseling, aan het volk voorgesteld, door Gerardo *dei Notti*; de H. Hiëronymus, van Paolo Veronese; de graflegging des Heeren, door Tintoretti; de hoogst bevallige Madona, achter glas bewaard, zijnde eene overheerlijke kopij naar Raphaël, door Sasso Ferrato uitgevoerd; de H. Familie aan den disch, door Corregio: ziedaar de voornaamste meesterstukken, die het sieraad zijn dezer rijke sacristij.

Op de linkerhand is eene zware deur, met ijzer beslagen en stevig gegrendeld, waardoor men naar de kapel van de schatkamer gaat, onder Paulus V., in 1682, gebouwd. Het gewelf is met allerfraaist schilderwerk bemaald door het penseel van Christophoro Roncalli, bijgenaamd Pomarenco. Het stelt geheel het leven der allerheiligste Maagd voor; te midden in, praalt de godlijke Moeder met haren Zoon in de armen, gezeten op de tinne van haar H. Huis, en door een

schaar van hemelsche geesten gedragen. Negen-en-zestig in notenboomenhout bewerkte kassen omringen de zaal. Ziedaar den luister en den rijkdom van sieraden, die ruim twee en een halve ton gouds hebben gekost.

Alhoewel de gewijde schat zelf door oorlog en roof uitermate geleden heeft, wekt hij nogtans ook nu nog verbazing. Men ziet er eene tallooze menigte van gouden en zilveren harten, kostbare stoffen, bekers, paarden, diamanten, schilderijen, kandelaars, horloges, ringen, kruizen, beeld- en vaatwerk, kroonen, ketenen, rozetten, lampen, wierookvaten, wasbekken, monstransen en andere prachtvoorwerpen. Bijzonder troffen onze aandacht de gouden keiken, ten geschenke gegeven door Murat en prins Eugenius. In de daad, het is een schoon en treffend schouwspel, al die rijkdommen en praalsieraden, door pausen, koningen, vorsten en christenen uit alle landen ten offer gebragt aan den God, die arm werd, om ons te behouden, en aan de beminlijke Maagd, die, door zijne Moeder te worden, de onze werd en tevens de bedeelster van alle de schatten des hemels! Kan de mensch, als Gods leenpligtige, wel een edeler, wel een nuttiger gebruik maken van de goederen, welke hij ontvangen heeft, dan door een gedeelte er van als gewijde schatting zijner onderdanigheid en erkentlijkheid toe te brengen aan Hem, die er de gever van is? Te midden dier rijke offerande, prijken ook nog twee op de Turken bij den slag van Lepanto veroverde standaarden; het doet het harte goed, wanneer men in al de kerken van Italië, die aan de H. Maagd zijn toegewijd, den krijgsbuit eener overwinning aanschouwt, die de christenheid gered heeft; en dat, als uit éenen mond, de opperherder, die dien togt beval, de groote veldoverste, die er de leiding van op zich nam, de legerhoofden, die onder zijne bevelen streden, de oorlogschaar en het volk, al-

len te zamen, er den schitterenden uitslag van toeschreven aan de alvermogende Koningin der menschen en der hemelsche engelenmagt.

Twintig kassen staan beroofd van wat er de vrome godvrucht in ten offer had gebracht. Vernederende herinnering voor den franschen reiziger, die als de bewerkers van dien snooden, heiligschendenden roof zijne al te strafwaardige landgenooten aanklagen moet! In de H. Kapel teruggekeerd, verootmoedigden wij ons in het gebed, smeekende om vergiffenis voor ons zoo dierbaar vaderland, en dat de Moeder aller barmhartigheid alles mogte vergeten, uitgezonderd dat Frankrijk haar koningrijk is: *Regnum Galliae regnum Mariae.*

Uit de kerk komende, bezochten wij de zalen van het apostolisch paleis, een waar museum, waar de rijkdom der voorwerpen met de keurige volmaaktheid der geheele inrigting wedijvert. De daar gevestigde pharmacie (apothek) biedt der bewondering des reizigers de drie honderd tachtig stuks vaatwerk aan, beschilderd naar de teekeningen van Raphaël, Giulio Romano, Michel Angelo en andere beroemde meesters meer. Zij kunnen in vier klassen gerangschikt worden: de eerste bevat de merkwaardigste feiten uit het Oude en Nieuwe Testament; de tweede, de heldendaden der Oude Romeinen; de derde, de gedaanteverwisingen van Ovidius; de vierde, kinderspelen. Men verhaalt, dat koningin Christina van Zweden ze van hooger waarde schatte dan al de rijkdommen, in de Schatkamer van Loreto vergaërd; « want, zeide zij, edelgesteenten zijn overal te vinden; maar, wáár treft men eene zoo talrijke en zoo wonderschoone verzameling aan 1)? »

1) Bartoli, *Ist. di Lor.* c. 20.

Wij eindigden onzen dag met een bezoek bij de dames van het H. Hart, die, sedert eenige jaren, te Loreto gevestigd zijn. Moge de allerheiligste Maagd hare inrigting zegenen, en, als ter goedmaking van den roof, door fransche handen aan haar heiligdom gepleegd, in genade aannemen de gebeden en de werken van Frankrijks edele dochters, die, onder haar godlijk oog, hare talenten en al de krachten haars levens er aan toewijden, om voor de H. Moeder Gods even zoo veel levende tempels op te bouwen, als zij jonge dochteren tellen, aan hare vrome zorgen toevertrouwd!

4 April.

Misofferande aan het altaar der Boodschapping. — Aankomst der pelgrims. — De Dalmatiërs en hunne gebeden. — Een nieuwe Vetturino. — Verdrag met hem. — Vertrek van Loreto. — Ancona. — Trajanus' zegeboog. — Kathedrale. — Grafmonument van Corconius. — Geschiedenis en bekeering der jeugdige Annina Costantini.

Aangezien dit jaar de Goede Vrijdag op den 23. Maart inviel, zoo werd O. L. Vrouw-Boodschap verzet op den 4. April, en had ik, ten gevolge dezer omstandigheid, het geluk, op dien verjaardag van het groot mysterie, de H. Offerande aan het altaar der Boodschapping te mogen opdragen. Zoo als ik gezegd heb, staat dit altaar onder het vensterzelf, waar, achttien eeuwen vroeger, de aartsengel Gabriël in schitterlicht aan Maria verscheen, haar toesprekende: *Wees gegroet, gij die vol zijt van genade.* Het verzetten van dezen feestdag verschaftte ons ook nog eene andere vreugde, namelijk, van getuigen te mogen zijn, hoe, uit alle omstreken, de bevolking, schaarsgewijze, met ontrolde

banier, onder litaniegezag, het hoogfeest hier kwam vieren, door huldebetuiging aan de doorluchtige Maagd, wie zij de schatting der teederste godsvrucht en liefde bood. Op den drempel der basiliek knielden de vrome pelgrims eerbiedig neder, en trokken zoo in ootmoed de gewijde wanden rond, onder het storten van tranen, gebeden en lofgezag, waarmede zij onafgebroken aanhielden, totdat ze de H. Kapel genaderd waren, welke zij vervolgens op hunne kniën rondgingen, eene gewoonte, zoo oud en algemeen, dat ik dit kerkpad letterlijk in het marmer heb uitgroefd gezien, ter plaatse, waar zich de kniën der geloovigen onophoudlijk langs bewogen; — eveneens is al het gewijde beeldhouwerk, gelijk ook menig bronzen kruisbeeld, door de aanraking der lippen van de talloze beëvaartgangers letterlijk afgesleten. Hoe zou men getuige van zulk een tooneel kunnen zijn, zonder diep geroerd te worden door het levendig en teeder geloof van dit goede volk? Het getal van hen, die ter communie gingen, liep in het oneindige.

Doch wat ons wel het meest roerde, was eene talrijke karavaan van Dalmatiërs in hun even schilderachtig als eenvoudig costuum, die de Adriatische zee waren overgestoken, om, krachtens een zes eeuwen heugend gebruik, de H. Moedermaagd te komen bezoeken, haar hun gebed te offeren, en eenige teedere verwijtingen toe te voegen. Voor de H. Kapel geknield, met uitgestoken armen en het in tranen zwemmend oog, nu eens ten hemel gerigt, dan weder op het H. Beeld gevestigd, hielden zij niet op, luider stemme uit te roepen: « Kom toch tot ons terug, schoone jonkvrouw, kom bij ons weër, o Maria, met uw heilig huis 1) » En die woorden, en

1) Ritorna a noi, bella Signora; ritorna a noi, o Maria colla tua casa.

die tranen hielden uren lang aan, als een welsprekend bewijs van den voortdurenden spijt sinds eeuwen reeds door die bevolking over haar geleden verlies openlijk uitgedrukt.

« Ik heb, schrijft pater Riëra, in het jaar 1559, meer dan drie honderd pelgrims uit die streek met vrouwen en kinderen te Loreto zien komen, brandende fakkels in de hand houdende, en die halt maakten voor de groote deur, waar zij nederknielden, teneinde den bijstand Gods en zijner H. Moeder af te smeeken; zóó, door hunne priesters in rangorde gesteld, gingen zij, al knielende, ten tempel binnen, terwijl zij, in hunne landtaal, als met ééne eenige stem den kreet aanhieven: « Kom terug naar Fiume, o Maria! Maria, och, kom naar Fiume terug..... Maria!..... Maria!..... Maria!..... 1) » Hunne smart was zoo hevig en hun gebed zoo levendig, dat ik trachtte, hun het zwijgen op te leggen, vreezende, dat zoo vurige smeekingen ligtlijk konden worden verhoord, en welligt alzoo het H. Huis uit Italië mogt verdwijnen, om naar zijne oude standplaats te Tersate weér te keeren. »

Ik moet hier nog bijvoegen, dat, om de godvrucht van dit goedaardig volk te bevorderen en te loonen, door de opperherders van Rome, te Loreto, een hospitaal is gesticht, ter dienste van verscheiden familiën uit Dalmatië, die niet van zich hadden kunnen verkrijgen, om, met achterlating der H. Maagd van Nazareth, huiswaarts weér te keeren, en dus besloten, om voortaan als heur vaderland te beschouwen de plaats, welke de Moeder Gods zich ten zetel verkoren had. Daaruit ontstond de beroemde vereeniging van het *Corpus Domini*, deswegens genoemd der Slavoniërs, tot onder de regering van paus Paulus III. 2).

1) Revertere, revertere Flumea, Maria, Maria, Flumen revertere! O Maria..... Maria!..... Maria!..... *Hist. Loret.* c. IV.

2) *Hist. de N.-D. de Lorette*, p. 20.

Wij, minder gelukkig dan deze goede Dalmatiërs, wij moesten ons van hier verwijderen. Vaarwel, arm huis van Nazareth, doch schooner in der christenen oog dan alle koningspaleizen; wij verlaten u, helaas, en misschien voor altoos; maar, tot aan onzen dood zult gij staan aan het hoofd onzer teederste herinneringen.

Te Loreto namen wij een nieuwen *Vetturino* aan, om ons naar Venetië te brengen. Een acte, die alle bepalingen en wederzijdsche voorwaarden bevatte, werd in behoorlijken vorm opgemaakt en door de contracterende partijen geteekend. Zulk een document van goede voorzorg is in 't geheel niet zonder nut, als leidende tot het voorkomen van anders ligt mogelijk verschil, en geeft buitendien den reiziger in ieder geval het wettig middel aan de hand, om zich regt te kunnen laten wedervaren 1).

1) Ziehier den letterlijken tekst van dit stuk, waarmede deze of gene welligt nu of dan zijn voordeel nog kan doen:

Loreto, à di d'aprile 1842.

Fra il signore canonico N. e Giovanni Rochetti, vetturino, è convenuto quanto siegue:

1° Il vetturino sopradetto s'obliga a portare il detto signore canonico con tre suoi compagni, da Loreto a Venezia, tra cinque giorni.

2° Il vetturino provvederà un buon legno con due buoni cavalli, che non potrà cambiare senza il permesso del signore canonico et de suoi compagni.

3° Il vetturino dovrà fornire la collazione, il pranzo, e almeno due camere a tre letti per i quatro viaggiatori.

4° Il vetturino dovrà andar sempre a buoni alberghi, partendo ogni mattina di buon ora per arrivare ogni giorno prima di notte all'albergo ove dovrasi pernottare.

5° Tutte le spre d'ajuti nel passaggio di fiumi, ponti, montagne; come quelle di dogana saranno a carico del vetturino conduttore.

6° Il signore canonico e suoi compagni s'obbligano a pagare

Van Loreto naar Ancona telt men zes mijlen. Het zeer heuvelig oord levert verscheiden schoone gezigtspunten op en de daar met zorg gedreven landbouw maakt het oude *Picenum* nog altijd tot Italië's lustwarande. Ancona telt 20,000 zielen, met inbegrip van 5,000 Joden, die grootstendeels zeer rijk zijn, terwijl enkelen zelfs onnoemlijke schatten bezitten. De haven is grootseh, en de inwoners gaan voor Italië's beste zeelieden door. De stad ligt tegen een berg, waarop eene sterke citadel is gebouwd. Onder de gedenkteeken, uit het heidendom overgebleven, telt en bewondert men er den zegeboog van Trajanus, geheel uit marmer van Paros gebeiteld, en wel het schoonste, dat ter wereld te vinden is. De onderscheiden deelen sluiten zoo hecht aan elkander, dat geheel het gevaarte slechts uit één-enkelen steenklomp gebeiteld schijnt. Dit trotsche monument is een erkentlijksblijk der Anconezen jegens den keizer, die hunne haven had vergroot. Van de zeezijde, tusschen de twee kolommen, leest men de twee volgende opschriften, het een doelende op de vrouw, het ander op de zuster van Trajanus:

PLOTINÆ
AVG.
CONJVG. AVG.

DIVÆ
MARCIANÆ
AVG.
SORORI. AVG.

Op de bouwvallen van den tempel van Venus verheft zich de kathedrale, toegewijd aan den H. Cyrus-in-Cyriaca, en wier gevel, het werk van Margaritone, eene schoone bladzijde

dieci scudi a testa al fin del viaggio, la buona mancia resta alla loro facolta.

E per l'osservanza di cio si sono volontariamente sottoscritte ambo le parti, come appresso.

N. canonico,
GIOVANNI ROCHETTI.

beslaat in de geschiedenis der christlijke kunst. Niet ver van daar werd de vermaarde tarbot gevangen, waarover Domitian den senaat te rade riep.

Het Dorische Ancona 1) herinnert den christen en de leerlingen van den H. Petrus, die het van 't afgodenduk kwamen bevrijden, en de roemruchte martelaren, in wier edel bloed het geloof gegrondvest werd. In de kapel der reliquiën, door Vanvitelli gebouwd, worden de gewijde lichamen bewaard der HH. Palatia en Laurentia, die, ten jare 505, door het vergieten van heur maagdelijk bloed, deze wegens de dienst der eerlooze godin zoo snood bezoedelde plaats reinigden. De reizende kunstenaar vergete in deze-zelfde kerk de antieke kolommen niet, een ander zegeteeken des geloofs, op het heidendom behaald, en evenmin de schilderij der H. Palatia, en het schoon grafmonument van Corconius, in de onderkerk (crypt) geplaatst. Dit gedenkteeken, behoorende tot de IV. eeuw (566), stelt het Kind-Jesus voor in de kribbe, te midden van het vee, en stoot alzoo de bewering omver van sommige schrijvers, die eerst in de V. eeuw den oorsprong plaatsen der overlevering van een os en een ezel in den stal, waar de Zaligmaker geboren werd 2). Overigens vindt men die-zelfde voorstelling evenzoo op glaswerk in nog veel ouder catacomben, zoodat men, om zoo te zeggen, de wieg en bakermat dier overlevering wel naast die der gebeurtenis-zelve plaatsen mag.

In de kerk van den H. Franciscus-*in-Alto* vindt men de overschoone H. Maagd van Titiaan, en de boodschap des engels van Guerchini.

Gaande door de straten van Ancona, kwam mij eene roe-

1) Ante domum Veneris quam dorica sustinet Ancon. *Juv.*

2) Scipio Maffey, *Observ. litterar.* t. V. p. 194.

rende herinnering te binnen, namelijk der bekeering van eene jeugdige Israëliet, die, veertien jaren later, ook haren oom, hare tante en hare drie nichten in den schoot der Kerke bragt: driewerf gelukkige familie, bij wier zegefeest wij, te Rome, in de kerk van *Ara-Coeli* tegenwoordig mogten zijn. Ik stelde er belang in, om de plaats te zien, waar het feit voorviel. Doch, dat feit-zelf, even als dergelijke meer, in Frankrijk weinig bekend zijnde, komt mij voor, merkwaardig genoeg te zijn, om hier te worden medegedeeld, zoo als het in echte bescheiden, door een ooggetuige, te Ancona-zelf, is openbaar gemaakt. In 1826, werd de jonge Annina Constantini, zestien jaren oud, eenige dochter van eene der rijkste jodenfamilies van Ancona, ter kostschool gedaan bij de zoogenaamde vrome onderwijzeressen (*Maîtresses pies*). Ofschoon, heimelijk, als kind in de wieg, door eene christen minne gedoopt, gevoelde zij een ongemeenen afkeer van het christendom, die door eene onbeschrijflijk teedere gehechtheid aan hare familie zeer werd gevoed: het woord-alleen van bekeering zou voldoende zijn geweest, om haar in toorn te doen ontbranden. Intusschen werkten toch de voorbeelden, welke zij gestadig voor oogen had, en de woorden, welke zij toch moest hooren, om langzamerhand hare vooroordeelen te bestrijden en te matigen: de geest was reeds verwonnen, maar het hart bood nog wederstand. Niemand evenwel was bekend met wat er in haar binnenste omging.

De H. Sacramentsdag brak aan, en het meisje, steeds verstokt van gemoed, plaatste zich aan het venster, om vandaar de voorbijtrekkende processie over het marktplein te zien gaan. De bisschop Mgr. Menbrini Gonzaga, die het Allerheiligste droeg, maakte een oogenblik halt, teneinde de zee en de schepen te zegenen. In dit plegtig oogenblik vestigde Annina hare oogen op de H. Hostie, en, — het zijn hare eigene

woorden: « ik zag, te midden van glansrijke stralen, die van uit het midden van het Hoogwaardig rondschitterden, een bevallig kindje, dat regt op mij toesnelde, zich op mijnen boezem plaatste, mij teeder omhelsde en met een onbeschrijflijk hemelsch gevoel vervulde 1). » — Zij viel in onmagt in de armen harer onderwijzeressen en gezellinnen, die zich zeer beangstigden over den toestand, waarvan zij volstrekt niets begrepen. Langzamerhand tot zich-zelve gekomen, barstte zij in tranen los, doch verborg voor een ieder zorgvuldig wat zij gezien had, vreezende, dat zij anders verplicht zou kunnen worden, om tot de katholieke Kerk over te gaan. Zij deed dit uit gehechtheid aan hare familie, zeggende: « liever zou ik ter helle zijn gevaren als jodin, dan, door christin te worden, mijne bloedverwanten te hebben bedroefd 2). »

God, die deze uitverkoren ziel voor zich verlangde, wist echter spoedig over hare hardnekkigheid te zegepralen, gelijk Hij zulks, achttien eeuwen vroeger, wel over Saulus, en, vier maanden verleden, over Alphons Ratisbonne gedaan had. In het vertrek, waar Annine sliep, bevond zich eene oude afbeelding van den H. Franciscus van Paula, den thaumaturch (mirakeldoener) van Calabrië. Zonder te weten waarom, bespeurt zij eene sterke godvruchtige neiging tot dien Heilige, en, zich schreiende voor zijne afbeelding op de kniën nederwerpende, spreekt zij hem dus toe: « Franciscus, indien gij een Heilige zijt; indien de christlijke godsdienst, welke gij op aarde beleden hebt, waarachtig is, verwerf dan voor mij bij God de genade, dat ik mijn afkeer van die godsdienst over-

1) Quando (lo dirò colle sue precise parole) essa vide fra molta luce dell' ostensorio un vezzoso bambino, ed a lei direttamente volare, e posarsele in grembo, e stringersele al seno soavemente, il cuore empiedo di non più udita dolcezza. *Relaz.* p. 12.

2) *Relaz.* p. 13.

winne. » Van dien oogenblik af aan, voegde zij er bij, voelde ik mij teeder voor dien Heilige bezielde, zonder te begrijpen, hoe ik, met zoo innige liefde, een onzichtbaar wezen beminnen kon, en dat mij zoo volkomen onbekend was. Nooit had ik dergelijke gewaarwordingen voor eenig aardsch schepsel gevoeld, ofschoon ik met onbegrensde teederheid aan mijne familie gehecht was 1). »

Intusschen ging zij voort, met de roepstem der genade hardnekkig weêrstand te bieden; ja, zoo groot was haar strijd tegen God, dat zij er ernstig ongesteld van werd, en hare nachten in tranen sleet. « Eindelijk, — zoo zeide zij — in den nacht van den 27. Junij werd ik wakker, en bespeurde, dat ik, zelfs in mijnen slaap, mijn dierbaren Heilige gebeden had: de laatste woorden van mijn gebed waren nog op mijne lippen, toen ik, volkomen wakker, hem regts van mijn bed zag verschijnen, en, terwijl hij mij bij de hand nam, liefderijk hoorde toespreken: « Wees getroost en bevredig uw gemoed: gij zult mijne dochter zijn..... voor altoos..... voor altoos! » en hij verdween 2). »

De overwinning was behaald. Noeh de liefde, welke zij in zoo hooge mate voor hare familie koesterde, noeh het te niet gaan van een rijk huwelijk, dat reeds met een harer neven was overeengekomen, noeh de zekere overtuiging van de droefheid harer moeder, die sinds lange weduwe was, van haren oom, die als vader over haar stond, en van hare tante, die haar opvoedde, konden haar langer van de waarheid verwijderd houden. Den 31. Augustus schreef zij drie

1) *Id.* p. 13.

2) Quando a me svegliata perfettamente, in mirabil modo egli apparve alla sponda destra del letto, e presami per la mano: — Ti consola, soavemente mi disse, e rasserena il tuo cuore..... tu sarai mia figlia..... sempre..... sempre — e ciò detto svani. *Relaz.* p. 16.

brieven, waarin zij geheel haar teeder gemoed, doch moedig en krachtig, openlegt. De eerste was gerigt aan hare moeder, de tweede aan haar oom, de derde aan hare tante. Die letteren vloeijen over van eenvoud, kinderlijke gehechtheid en christlijke vastberadenheid. Ik zal er slechts een van mededeelen.

Buiten op leest men: — Aan mijne zeer beminde moeder, GENTILE PERERA.

Van binnen: — « ZEER BEMINDE MOEDER,

« Sedert vier maanden, dat ik, — uit menschlijk opzigt, teneinde geen rijk huwelijk te missen, teneinde mij niet van tallooze voordeelen en tallooze genoegens te versteken, maar oneindig meer nog, teneinde mijne zeer beminde bloedverwanten niet te bedroeven — mij hevig geslingerd voel door allerlei tegenstrijdige gewaarwordingen, ben ik onafgebroken in hardnekkigen opstand tegen God en tegen mijne innigste overtuiging. De hemelsche genade heeft echter in mijn binnenste zoodanig gewerkt, dat ik daaraan niet langer mag of kan weêrstand bieden. Dierbare en zeer beminde moeder, God begeert, dat ik tot het christendom overga, en heeft mij klaarblijkelijk zijnen wil op duizenderlei wijzen, de eene al duidelijker dan de andere, doen kennen.

« Ik begrijp, dat een dergelijk berigt u de ziel zal grieven, en, zijt er van verzekerd, dat daarin de hoofdreden gelegen is, waarom mijn tegenwoordig besluit voor mijn hart werkelijk zwaar weegt, en dat ik er, tot heden toe en nog altijd voort, bittere tranen om schrei. Doch, ik bid u, mijne goede en teedere moeder, stel u gerust en zijt getroost bij de gedachte, dat uwe Annina niet uit luim of gril christinne wordt, maar om te beantwoorden aan de genade van God, zoodat zij dan ook nimmer uwer onwaardig zal wezen, of ooit iets doen,

wat uwe berisping verdienen kan. In deze waarachtige godsdienst, mijne goede moeder, hebt gij, zonder het te willen, en reeds vóór mij, eene uwer dochters gebragt, die, nadat zij van de hand harer minne het H. Doopsel had ontvangen, stierf, en thans reeds bij God in den hemel juicht.

« En ziedaar dan nu de verklaring van den geheimzinnigen droom, dien gij hadt vóór mijne geboorte, en waarin u bevolen werd, om mij den naam te geven van Annina, dien mijn in de wieg gestorven zusje droeg. Gij hebt mij dien droom verhaald, zonderdat ik er ooit iemand deelgenoot van heb gemaakt, vooraleer ik met zekerheid wist, dat mijn zusje was gedoopt, en heb ik daarin ook nog een nieuwen grond gevonden, om, zoo als ik thans doe, de christlijke godsdienst met geheel mijn hart te omhelzen. Behage het God, dat zulks ook voor mijne dierbare moeder eene reden zij, die haar doe besluiten, om het voorbeeld harer beide dochters te volgen en, zoo doende, te voorzien in het waarachtig belang harer ziel!

« Schenk mij, dierbare moeder, uwen zegen; betuig aan mijn waarden oom Leon mijnen eerbied; kus duizendmaal teeder mijne broërtjes, en weet, dat ik u oneindig beminne; o, ik bid u, houd ook niet op, mij altijd lief te hebben.

« Ancona, 51 Augustus, 1826.

« Uwe teeder-minnende dochter:

« ANNINA COSTANTINI 1). »

Het uitwerksel dier brieven, gevoegd bij de wondervolle omstandigheden, die hare bekeering vergezelden, was zoo

1) La gloria di Dio manifestata nella conversione ammirabile dell' egregia ed illustre donzella signora Annina Costantini, d'Ancona, operetta dedicata alla medesima dal canonico Mariano Bedetti publico prof. histor. Eccl. nel vescovile sem. di detta città 10 settemb. 1826.

groot op het gemoed van haren oom Benedetti Costantini, dat hij besloot, na veertienjarigen strijd in zijn binnenste, het voorbeeld zijner nicht, met geheel zijne familie te volgen.

Deze hoogstbelangrijke herinnering, te meer verlevendigd door het aanschouwen der plaatsen, waar dit wondervoorval, zoo troostrijk voor het gemoed, plaats greep, hield ons onafgebroken bezig, terwijl wij, langs een allerschoonsten weg, op den oever der zee aangelegd, van Ancona naar Sinigaglia trokken. Reeds viel het duister in, toen wij in laatstgemelde stad, eene overoude stichting onzer voorvaderen, binnenkwamen.

5 April.

Sinigaglia, — zijne jaarmarkt. — Fano. — Fossombrone. — Herinnering aan Asdrubal. — Pesaro. — Kathedrale. — Herinnering aan Rossini, aan Raphaël, en aan Bramante. — Republiek van San-Marino. — Burgerlijke en gereglijke inrigting van den Kerklijken Staat. — La Cattolica. — Herinnering aan de Vaders van Rimini. — Rimini. — Zegeboog van Augustus. — Kerken. — Marteldood van den H. Gaudens. — Schilderij van Paolo Veronese.

Een spreekwoord, etlijke duizend jaren oud, en nog altijd in vollen gang, zegt: « Geen oorlog zonder gallische krijgers: *Nullum bellum sine milite Gallo.* » Onze voorouders waren dus overal, waar slechts te vechten viel, tegenwoordig, zoo als anderen bij alle partijen van vermaak. Welk land, welke eeuw heeft hen niet in het oorlogsveld gezien, nu eens krijg voerende voor eigen rekening en dan voor die van anderen; onder alle hemelstreken lieten zij hun gebeente achter, en geen bodem, hoe ver af gelegen, of zij hebben er volkplantingen gesticht. Ten jare 538 vóór Christus geboorte, zagen de kusten der Adriatische zee eene krijgsmagt opdagen,

die zich weldra meester maakte van het vaste land, en er eene stad stichtte, welke zij Sinigaglia noemden, eene verbastering van het oude Sena Gallica, in italiaanschen tongval overgebracht, en waarin men een sprank der senonische Gallen of Gaulen herkent. De schoone hoofdkerk, de oude wallen, de weidsche straten duiden al te zamen de oudheid aan der stad, de levendigheid van haren handel en den vooruitgang harer nieuwere beschaving.

Sinigaglia, ongeveer 9000 zielen sterk, is het Beaucaire van Italië. De beroemde jaarmarkt begint er in Julij en duurt tot 20 Augustus voort, onder een toevloed van ontelbre italiaansche, siciliaansche, duitsche, dalmatische, en vooral grieksche kooplieden. Sinds onbeuglijken tijd zijn deze laatsten gewoon, om te Ancona en te Sinigaglia de voortbrengselen der europesche industrie te komen inkoop, tencinde ze vervolgens naar het binnenste van Griekenland en in den Levant te gaan overvoeren. Voordat zij Triest tot gevaarlijke mededingster kreeg, geleek Ancona eene stad te zijn van den Peloponesus en den Archipel. Grieksche bodems vulden de haven, het meerendeel der magazijnen, winkels en koffijhuizen, was in handen der Grieken, en Sinigaglia vertoonde zich als eene nagenoeg uitsluitend voor hunne landgenooten geopende haven. Thans echter komen zij daar zeer zelden meer, doch drijven er alleen bij briefwissling handel, terwijl het hun beter gelegen Triest bloeit ten koste harer aloude mededingster, wier uitvoer zich nu enkel bepaalt bij graan, hennip, tabak, vet, huiden, potasch en constructiehout.

In weêrwil van haar verval, levert Sinigaglia toch nog altijd, gedurende hare jaarmarkt; een schouwspel op, het penseel van den kunstenaar waardig. Men verbeelde zich een voortdurend gewemel van menschen, tot alle natiën behoorende, en in allerlei costum uitgedost, bezig met elkander

te zoeken, of met het doen overbrengen der koopwaren uit de haven naar de stad, en uit de stad naar de haven; — en dan in de straten, ter weërszijden, als 't ware, eene tweede stad, uit sierlijke winkels bestaande, die onder tentzijlen uitstallen, welke men nu en dan, ter verfrissching, bevochtigt, terwijl een planken vloer, tot gemak bij het goederen-vervoer, over den bodem is heengelegd. En zoo dan vertoont zich geheel Sinigaglia als een uitgestrekte bazar, waar rond, in de vlakke, loodsen zijn opgeslagen, tot keukens of stallingen bestemd, een schouwspel, zoo als de steden van het Oosten dat vertoonen, als er de groote karavanen van Mekka en uit Sahara aankomen.

Wij verlieten onze stamgenooten, de Gallo-Senonen, na een kop hunner uitstekende *café bianco* gedronken te hebben, en kwamen eenige uren later te *Fano* aan. Het aloude *Fanum fortunae* levert naauwlijks eenige andere herinneringen zijner heidensche geschiedenis op, dan alleen zijn naam, de overblijfsels van een zegeboog ter eere van Augustus, en een schoon standbeeld der Fortuin, op de openbare bron geplaatst. De naam en het standbeeld vereeuwigen de erkentelijkheid der Romeinen, wegens de overwinning, waarvan ik hier, als in 't voorbijgaan, spreken moet. Te Fano gaat men den Metaurus over, welke rivier vermaard werd door de nederlaag van Hannibals waardigen broeder, den rampspoedigen Asdrubal. Dit bekwame legerhoofd trachtte, namelijk, zich bij den overwinnaar van Cannæ aan te sluiten, door middel van hulptroepen, welke hij hem overbragt; doch hij werd in zijnen marsch gestuit door de consuls Livius Salinator en Claudius Nero, die zijne legerbenden vernietigden, terwijl hij zelf sneuvelde op het veld van eer. Dit gevecht, waaraan Rome misschien zijn behoud te danken had, greep plaats bij Fossombrone, *Forum Sempronii*, 207 jaren vóór Christus,

eenige mijlen links van Fano af. Op den berg, die nog den naam van Asdrubal draagt, ziet men den Flaminischen weg, *via Flaminia*, meer dan een mijl lang, in het hart der rotszelve uitgehouwen. Dat bergwerk, waarover onze hedendaagsche mineurs, voorzeker, en te regt, zich verbazen, heet de *Petra Pertusa* van Victor, waarvan zich het ontstaan in den nacht der tijden verliest.

Het sloeg middag, toen wij Pesaro binnenreden, eene andere kuststad, die ongeveer 18,000 zielen telt. Men ziet, geheel die Adriatische zee-oever is zeer bevolkt. Ik zal gelegenheid hebben, hierop weldra nader terug te komen. Men vierde er het feest van den H. Vincentius Ferrieri, den grooten thaumaturch (mirakeldoener) der XV. eeuw. De kerken waren vol van eene, tot het bijwonen eener zeer fraaije muzikmis, in grooten getale opgekomen menigte; de uitvoerders dier mis waren allen liefhebbers uit de stad: Rossini's vaderland is rijk aan uitstekende kunstenaars. Wij bezochten de kathedraal, een merkwaardig gebouw met een keurig tafereel van Barrochi, namelijk eene Besnijdenis, en een H. Hiëronymus van Guido Reni. Pesaro is overigens, door zijne ligging, eene lieve stad, en tevens bloeiend door den vruchtbaren bodem, die de beste vijgen van Italië oplevert.

Langs den Flaminischen weg voortgaande, laat men Urbino, de geboorteplaats van Raphaël en van Bramante, links liggen; een weinig verder komt men tegenover den berg, waarop de Republiek van San-Marino ligt. Deze kleine staat telt ongeveer 3,000 zielen, met drie kasteelen en vijf kerken. Ter gelegenheid van het bespreken dezer republiek, kwamen wij van-zelf ook op de inrigting en verdeeling van den Kerklijken Staat, die uit twintig provincies is zaamgesteld, waarvan Bologna, Forli, Ferrara, Urbino en Pesaro, onder den titel van *Legatie*, een kardinaal-legaat aan het hoofd heb-

ben; terwijl de andere, *Delegaties* genoemd, door een prelaat, apostolisch delegaat, bestuurd worden. — Elke provincie is in districten verdeeld, waarvan ieder verscheiden arrondissementen of gouvernementen bevat, en waarin de gemeenten liggen. — In iedere gemeente is een raad, van zestien tot acht en veertig leden, naarmate der sterkte van de bevolking, en in elken raad een of meer kerklijke gedeputeerden, door de bisschoppen verkozen. Zij nemen aan de zittingen deel, en hebben beraadslagende stem, in geval er gehandeld wordt over belangen van vrome stichtingen, instellingen van weldadigheid en geestlijke goederen. — Die gemeenteraad benoemt, tot wederopzeggens toe, de gemeente-beambten.

Elke gemeente onderhoudt, ten gemeenen beste, een arts, een heelmeeester (tevens voor de inenting), een schoolonderwijzer, een secretaris, een ontvanger der belastingen, en een trompetter, of uitroeper, belast met het aanplakken en afkondigen der wetten en besluiten van het plaatslijk bestuur.

Om in de uitgaven te voorzien, bezigt het gemeentebestuur de inkomsten, welke de gemeente-zelve uit haren grondeigendom oplevert. Mogt echter de daaruit voortspruitende som niet toereikend zijn, dan neemt men zijne toevlugt 1° tot eene belasting op alle soort van levensmiddelen, uitgezonderd granen en meel; en die impost mag nooit de som van 60 bajochen (*f* 1.50) per manlijk hoofd van 14 tot 60 jaren, te boven gaan; 2° op die zelfde personen, een hoofdlijken impost, naar verhouding der fortuin van de familiën berekend, doch die nooit de som van 40 bajochen overschrijden mag; 3° indien deze beide middelen nog niet toereikend mogten zijn, dan vindt men het overige te kort uit de opcenten, bij de grondlasten gevoegd 1).

1) Zie: *Etats Rom.* par M. Fulchiron, tom. III, p. 212.

Alle burgers, edelen, grondbezitters en handwerkslieden zijn in den gemeenteraad vertegenwoordigd, onder bijvoeging van kerklijke gedeputeerden, zoodat alle belangen in deze echt populaire vergadering hun orgaan en hunne verdedigers vinden.

Uit deze burgerlijke inrigting van den Pauslijken Staat blijkt alzoo, 1° dat er geenszins, zoo als zekere dagbladen het voorstellen, de priesters willekeurig meester zijn; 2° dat de gemeentelijke zamenstelling vollediger en vrijzinniger is dan ergens elders; 3° dat er de belastingen betrekkelijk zeer gering zijn.

Niet meer dan hun fortuin, is de persoonlijke veiligheid en het leven der burgers er prijs gegeven aan het goeddunken van 't bewind. Het regtswezen weet er volkomen goed den zwakke te verdedigen, den booswicht te beteugelen en te straffen.

De eerste trap van regtspleging in de gemeente is bezet door de auditeurs, die te oordeelen hebben over belangen, beneden de vijf piasters (15 gulden) waarde. De tweede is gevestigd in de hoofdplaats van het district, en beslist in zaken van 200 piasters waarde. De derde is wat wij noemen eene regtbank van eersten aanleg. De vierde een hof van appèl, tot herziening der in eerste instantie gewezen vonnissen. De vijfde trap eindelijk is het hoog gerechtshof der *Sagra Ruota*, te Rome gevestigd, gelijkstaande met het hof van cassatie of den hoogen Raad.

De regtspleging van den Kerklijken Staat vordert, dat twee gelijkvormige vonnissen in dezelfde zaak geslagen worden, alvorens men ze mag houden voor beslist. Daaruit vloeit, ja, eene langwijligheid voort, die door verscheiden schrijvers is gelaakt; doch, al is ook de toepassing dier wet misschien minder goed, zoo houden wij het beginsel toch

altijd voor hoogst nuttig, daar toch (en dit is weder een vernieuwd bewijs van Rome's doorzicht) aan de partijen, zoodoende, behoorlijk tijd wordt gegeven, om hunne wederzijdse gronden van aanklagt en verdediging behoorlijk zaam te brengen, terwijl aan de regters tijd gelaten is, om de processtukken grondig te beoordeelen, en tevens eenigermate de openbare meening te leeren kennen, hoe deze zich voor of tegen eene zaak verklaart; — maar ook, van den anderen kant, hebben de hartstogten ruimte van tijd, om tot bedaren te komen, en worden op die wijze veel ligter en veel eerder twistzaken verevend en bijgelegd.

In gelijken tred met de burgerlijke regspleging, beweegt zich eene andere, waarop partijen zich meestal zeer gaarne beroepen: de bisschoppen en aartsbisschoppen zijn, namelijk, in hunne diocesen regters ter eerste instantie, en spreken het vonnis door middel hunner groot-vicarissen, onverschillig de uitgebreidheid waarover het geding loopt, en of het geestelijke, gemengde, of zelfs wereldlijke zaken zijn, te weten, wanneer, in het laatste geval, de partijen daarmee genoegen nemen.

Van de vonnissen des bisschops kan men appel doen op zijnen aartsbisschop, en van dezen wederom onmiddellijk op den H. Stoel, die regt spreekt door de kerklijke tribunalen der Apostolische Kamer en van den kardinaal-vicaris.

Misdaden van kerklijken aard en gepleegd door of aan gewijde personen, van welken rang of soort ook, worden door de kerklijke tribunalen gevonnisd, die uit vijf regters zijn zamengesteld, te weten den aartsbisschop of den bisschop van het diocese, en vier door hem verkozen personen. — Men kan over deze vonnissen in beroep komen bij de Roomsche congregatie der bisschoppen en regulieren (ordensgeestlijkheid). Te Rome is het oordeel over alles, wat vergrijp aan de open-

bare zeden betreft, den kardinaal-vicaris voorbehouden. Deze regtbank is zamengesteld uit den prelaat vice-gerens, den prelaat suppleant-civiel, en twee assessoren. — Het appel dier vonnissen behoort bij de congregatie der bisschoppen en regulieren t'huis.

Misdrijven van soldaten en officieren zijn uitsluitend aan de beoordeeling en het vonnis van krijgswraden onderworpen 1).

Eindelijk, aan de inquisitie, de meêwarigste aller regtbanken, is het oordeel opgedragen over alle vergripen aan de godsdienst gepleegd.

Ziedaar in groote trekken het regtswezen in den Kerklijken Staat geschetst. Men ziet, dat de verschillende klassen van personen bij deze regtsbedeeling zorgvuldig onderscheiden zijn. Eenvoudige burgers, geestelijken en militairen, ieder heeft zijn bijzonder tribunaal, iets, dat ons voorkomt, allezins billijk te wezen, en meer, dan men wel denkt, meêwerkt tot handhaving der openbare zedelijkheid. Dit is eveneens met de rangschikking der misdrijven het geval: wat toch, bij voorbeeld, kan verstandiger zijn, dan het beoordeelen van vergripen aan zeden of godsdienst over te laten aan regters, die door hun gewijd karakter en door hunne bijzondere studiën meer dan ieder ander geschikt zijn, om met kennis van zaken en de noodige behoedzaamheid over die netelige aangelegenheden te beslissen? Wij, voor ons, bekennen gul uit, dat wij in dit alles niet het minste spoor ontdekken van die den mensch vernederende dwinglandij, waarover sommige onzer dagbladen het pauslijk gouvernement gispren en aanranden.

Dat er in de romeinsche wetgeving gebreken en feilen zijn, slaphed en zelfs misbruik in de toepassing der wetten, niemand zal dit in twijfel willen trekken; doch, waar vindt elders

1) Zie: *Etats Rom.* par M. Fulchiron, t. III, *passim*.

dit alles ook niet plaats? Sedert vijftig jaren maken wij, gedurig aan, revoluties, om alle misbruiken uit te roeijen, — en zijn wij er reeds in geslaagd? De misbruiken hebben van naam, van plaats en van aard verwisseld. Maar, moeten wij onze ooggen gelooven, dan bestaan zij altijd toch nog. Misbruiken worden niet door wetten, maar door de zeden uitgeroeid, en de zeden worden gevormd door de godsdienst, als het licht des gewetens, het beginsel der deugd en de breidel aller hartstogten. En, wat nu, op logischen grond, tot een besluit voert ten voordeele der wetgeving en van het regtswezen der hedendaagsche Romeinen, bestaat, voorzeker, wel allereerst en allermeeft daarin, dat de misdrijven en de misbruiken te Rome minder in getal en vooral minder zwaar zijn, dan bij een volk, dat geen godsdienst heeft.

Wat betreft het wetboek van den Kerklijken Staat, dit is hoofdzakelijk zaamgesteld uit dat van Justinianus en uit de voorschriften van het canonisch (kerklik) regt; overigens uit ordonnantiën en reglementen der pausen, dat wil zeggen, in werkelijkheid uit al, wat de menschlijke wijsheid het volmaaktste kent en oplevert; en vandaar wat de grondigste publicist uit den nieuweren tijd te dien aanzien schrijft: « Wat zullen wij van Rome zeggen? — het zijn de woorden van den doorluchtigen graaf De Maistre. — Het is in het gouvernement der pausen, dat de waarachtige geest des christendoms zich op de ondubbelzinnigste wijze vertoonen moet. Welnu, het is eene algemeen erkende waarheid, dat men aan dit gouvernement nooit iets anders dan zachtzinnigheid ten laste heeft gelegd. Nergens elders vindt men een meer vaderlijk bestuur, eene meer evenredig verdeelde regtspraak, een belastingstelsel, te gelijk menschlijker en beter doordacht, eene meer volmaakte verdraagzaamheid 1). »

1) *Lettres sur l'Inq.* Lett. I, p. 22.

Middelertwyl snelde de tijd ongemerkt voorbij, en van uit de sfeer der staatshuishoudkunde en van het regtswezen, keerden wij terug op een bodem, in herinneringen uit onze christen oudheid rijk. Daar lag aan den zoom van ons pad het dorpje *della Cattolica*. Vanwaar die zonderlinge naam? In 't jaar 559 werd er te Rimini een groote slag geleverd; het Catholicismns, dat wil zeggen de waarheid, de beschaving, de vrijheid, was in het strijdperk getreden met het Arianismus, dat wil zeggen met de dwaling, de moeder der slavernij en der ontadeling van den mensch, gesteund door sluwe leiders en door het keizerlijk zwaard: zoo doende behaalde het Arianismus voor een oogenblik de zege. De vaders der katholieke Kerk ontwijken den storm, en, veel eer dan den hun toevertrouwd schat des geloofs prijs te laten, begeeven zij zich vrijwillig als ballingen naar het kleine dorp heen, waar wij ons thans bevinden, en het is daarnaar, dat het werd genoemd. In het voorbijgaan bragten wij aan die moedige kampvechters de schatting onzer hulde eerbiedig toe. Doorluchtige vaders, gij Phebadus van Agen, en gij, Gervatius van Tongeren, hoofden dier moedige strijdbenden, o bewaar ons bij het geloof, waarvoor gij zoo edel de wapenen hebt gevoerd! Het is de eerstgenoemde dezer heilige bisschoppen, die, bij het vernemen van den val des oudsten zijner ambtgenooten, den honderdjarigen Osius van Cordua, een brief schreef, dien men moet lezen bij het wegzinken van al de groote pijlers der Kerk: « Ik twijfel niet, zeide de nieuwe Athanasius, of men zal, na al die waarheden onderzocht en in het licht der openbare kennis gesteld te hebben, ons, als een magtigen hefboom, den naam van Osius voorhouden, van den oudsten aller bisschoppen, en wiens geloof altoos zoo onwrikbaar stond: doch, ik antwoord kort weg, dat men het gezag even min kan doen gelden van iemand, die zich thans

bedriegt, als van iemand die zich altoos bedrogen heeft. Iedereen weet, welke gevoelens hij tot in zijnen hoogen ouderdom steeds heeft aangekleefd; met welk eene veerkracht hij de katholieke leer te Sardica en te Nicea aangenomen en de Arianen veroordeeld heeft. Wanneer hij nu andere gevoelens koestert, en aanneemt, wat hij vroeger veroordeelde, en veroordeelt, wat hij vroeger aannam, zoo zeg ik nogmaals, dat zijn gezag dan niet kan gelden: want, wanneer hij bij de negentig jaren lang in een verkeerd geloof stond, dan kan ik niet aannemen, dat hij na de negentig jaren in het regte geloof gekomen is; en wanneer hij thans in het goede geloof staat, hoe moet men dan oordeelen over hen, welke hij gedoopt heeft in het geloof, dat door hem destijds werd beleeden, en die deze wereld reeds verlaten hebben? En wat zou men van hem-zelfen zeggen, indien hij gestorven ware vóór deze vergadering? Derhalve, zoo als ik gezegd heb, het vooroordeel van zijn gezag is in dit geval geheel krachtloos, dewijl het zich-zelf vernietigt. Ook lezen wij, dat des regtvaardigen gerechtigheid hem zelfs niet behouden zal, zoo hij slechts eenmaal in dwaling vervalt 1). »

De Geloofsbelijdenis van Nicea, op den weg van la Cattolica naar Rimini herhaald, tot herstel, zoo mogelijk, van 't snoed vergriep aan des Verlossers godlijke natuur, is eene lafenis voor de ziel, zoo als de vrucht voor den mond, die haar aan den boom-zelfen geniet. Wij kwamen de aloude stad binnen door de Romeinsche poort, gevormd door een schoonen zegeboog, ter eere van Augustus opgerigt. Even als al de steden op deze kust gelegen, en tot Venetië er onder begrepen, — is ook Rimini, het oude *Ariminum*, niets meer dan eene schaduw van zich-zelf. Men telt er slechts

1) *Biblioth. PP.* t. II.

17,000 zielen. De zee heeft zich van zijne muren verwijderd, en te naauwernood bespeurt men eenige sporen der oude haven. Een gedeelte van het marmer, dat er eenmaal ten sieraad van verstrekke, toot thans deze en gene kerk der stad, onder anderen de kathedraal, een gebouw, welks stichting van de vierde eeuw dagteekent, en, hoe nieuwerwetsch ook vervormd, toch de naauwlettende aandacht van den christen kunstenaar allezins waardig is.

Wat vooral deze hoofdkerk in het oog der geloovigen eerwaardig maakt, is het bisschoplijk bloed, waarmee zij bespat werd op last van keizer Constantius, beschermer der Arianen, tot wier partij hij-zelf behoorde. Ten tijde van het berucht concilie wist de H. Gaudens, bisschop van Rimini, door zijne onweêrstaanbare kracht van reden al de spitsvindigheden van Ursacius en van Valens te beschamen en te verijdelen. Tot antwoord op zijn betoog bezigde Constantius de redenering der dwinglandij: hij deed hem, namelijk, door de bundelbijdragers (lictiores) van den proconsul, ombrengen 1). Op de bouwvallen van den Castor-en-Pollux-tempel gesticht, roept deze kathedraal tevens de herinnering van de zegepraal des Evangelies op het heidendom voortdurend in het geheugen terug; terwijl de kerk der capucijnen de plaats aanduidt, waar eenmaal het amphitheater van Publius Sempronius stond, als waarvan zij de laatste sporen bewaart. Het bronzen standbeeld van Paulus V., op het groote marktplein geplaatst, herinnert aan de weldaden van dien paus, en in de kerk van den H. Julianus, brengt het penseel van Paolo Veronese den strijd en de overwinning des roemvollen martelaars, met al de welsprekendheid van den genie, voor het oog des opgetogen beschouwers, heerlijk en indrukwekkend, terug.

1) Baron. *Not. ad Martyr.* 14 octob.

6 April.

Cesar's spreekgestoelte. — Mirakelkapel. — De H. Antonius van Padua, zijne toespraak tot de visschen. — Bekeering van Bonvillo. — Sint-Juliaans-poort. — De brug van Augustus. — De togt over den Rubieon. — Cervia. — La Pignata. — Klooster genaamd *Classis*. — Mosaïk. — De H. Romualdus. — Keizer Otto. — Ravenna.

Op het marktplein vertoonen zich twee monumenten, die terstond de nieuwsgierigheid des reizigers tot zich trekken: vooreerst een pedestal van graniet, anderhalf el hoog en een half el breed. Wat beteekent dit zonderling gedenkteeken, en dit wel te midden van de straat, meer geschikt om de voetgangers en rijtuigen te belemmeren, dan tot versiering van het plein? Men antwoordt u daarop: een beslissend feit uit Rome's geschiedenis is aan dezen pedestal verbonden: hier ter plaatse toch, van af dit zonderling spreekgestoelte, sprak Cesar zijn leger, na den overtogt van den Rubicon, krachtig toe, om het tot den togt naar Rome aan te vuren; men weet, van welke gevolgen die toespraak is geweest.

Het tweede monument is eene fraaije ronde kapel, die echter, te midden van een openbaar plein geplaatst, zoowel met de regels van den goeden smaak, als met die van het kerklijk gebruik in strijd schijnt. Desniettemin hebben wigtiger beweegredenen de plaatsing daar noodzaaklijk gemaakt: men wilde, namelijk, op die plek-zelve een belangrijk feit door een blijvend gedenkteeken vereeuwigen, en het tevens voor de herinnering aller toekomstige geslachten bewaren: vandaar, dat, ter plaatse-zelve van het voorval, de erkentlijke stad dit kleine heiligdom heeft opgericht.

In de IV. eeuw ontstond in het Oosten de secte der Manicheën. Na zich langen tijd in Bulgarië schuil te hebben gehouden, verbreidde zich die gevaarlijkste aller ketterijen uit de

middeleeuwen, plotseling, op het einde der XII. eeuw, geheel Europa door. Onder den naam van Albigenzen en van Patarijns, vergiftigden die dwaalleeraars steden en dorpen met hunne ketterij, tot wier bestrijding de Voorzienigheid twee groote kerkvaders verwekte, den H. Dominicus en den H. Franciscus, met hunne volgelingen. Van al de steden van Romagna, was Rimini misschien het meest besmet. De H. Antonius van Padua, de wonderdoener van dat tijdvak, werd met hare genezing belast: zijn roep was hem lange vooruitgegaan: en daar nu de scheurmakers wel gevoelden, dat zij, wanneer zij hem gingen hooren, verwonnen zouden zijn, zoo besloten zij, zijne predikatiën niet te gaan bijwonen. De Heilige bestijgt den kansel, en ieder maakt zich weg: de kerk loopt nagenoeg geheel ledig. Zonder den moed te verliezen, verschijnt hij den volgenden dag wederom op den predikstoel, met de verzekering, dat hij het woord zal voeren, zelfs wanneer er ook geen enkel toehoorder blijven zou. De sectarissen begrepen, dat ligtlijk de een of ander uit nieuwsgierigheid kon eindigen met hun te ontvallen, en zoo besloten zij dan, den Heilige te dooden. Antonius, die dit vernomen had, sluit zich op in zijne cel, dag en nacht doorbrengende in vasten, bidden en andere werken der strengste boetvaardigheid.

Na verloop van eenige dagen, komt hij, door Gods geest gedreven, naar buiten, en begeeft zich overwijd naar den oever der Adriatische zee, ter plaatse waar de Marecchia, die Rimini voorbijvloeit, zich in zee werpt. Op het strand staande, roept hij luider stemme de visschen op, om den lof te verkondigen van hunnen Schepper, dien de menschen niet hooren willen. Een groot aantal inwoners, den Heilige op het spoor gevolgd, of die aan de kust wandelden, hielden hem voor krankzinnig, en bleven in verwachting nieuwsgierig toezien, wat er gebeuren zou. Op den oogenblik-zelfen komen de

baren der zee in beroering, en op den waterspiegel ver-
toonen zich tallooze scharen van visschen, in rangorde,
ieder soort bij soort. De kleinsten voorop en naast bij den
Heilige, en zoo trapsgewijs in grootte opklimmende, vormen
zij een breed amphitheater, en vertoonen, met hunne koppen,
die in allerlei vormen en kleuren boven de golven uitstekten,
als 't ware, een tapijt van paalen op een bodem van lazuur:
allen luisteren aandachtig toe.

De Heilige hield voor hen eene schitterende rede: hij
herinnert hun de bijzondere gunsten, welke zij van den
Schepper ontvangen hebben, de afwisseling en de schoonheid
hunner soorten, de bevalligheid en vlugheid hunner bewe-
gingen, de voordeelen van hun element, waardoor zij, ten
gevolge van vermoeijenis, niet, zoo als de trekvogels, op de
schepen, of, gelijk het viervoetig vee, ter aarde storten; voorts
de veiligheid hunner woning, beschut tegen bliksem en ha-
gelslag, den overvloed en de keus van allerlei voedings-
middelen, hunne wondervolle vermenigvuldiging, die noch
moederzorg, noch de melk eener voedster vereischt; eindelijk,
het voorregt van, onder al het gedierte, tijdens den zondvloed,
bij de algemeene verdelging alléén behouden te zijn gebleven.
Nog maakt hij hen opmerkzaam, hoe zij dikwerf de eer
genoten van door hunnen Schepper tot bijzondere diensten
gebezigd te zijn: tot Jonas' behoud, tot Tobias' genezing,
tot opvulling der netten van Christus' Apostelen, en hoe zij
wonderdadig verveelvoudigd werden in Jesus' handen, tot
spijziging der scharen in de woestijn; hoe zij den Verlosser het
bedrag van den eijnspenning, en het bij voorkeur geliefkoosd
voedsel verschaften gedurende zijne aardse omwandeling;
ten slotte, hoe zij Hem zich hadden zien bewegen, gaande
over hun element, en hunne visschers door Hem had zien
kiezen, om menschen te visschen voor de eeuwigheid.

Men zou zeggen, dat deze dieren hem verstonden, zoo groot is hunne aandacht, zoo levendig de toejuiching, waarmee zij zijne woorden begroeten, hetzij door het hoog opsteken van den kop, hetzij door het wijd openen van hunnen bek 1). — Het zal wel niet noodig zijn, te zeggen, dat de toeschouwers verstomd stonden bij het zien van zulk een wonderwerk. Eenigen snelden in der ijl naar het marktplein heen, met het bericht van wat er gebeurde: weldra was geheel Rimini uitgelopen naar het strand. Nu dankt de Heilige God, zeggende, dat hem de visschen méér hebben vereerd, dan de ongeloovigen en kettersche menschen. Daarna zegent hij zijne stomme hoorders met het teeken van 't kruis, zeggende, dat zij vertrekken kunnen: — al de visschen verdwijnen daarop, met rappe vleugelen, roeiende staarten en neêr-gedoken kop. Het mirakel heeft zijne uitwerking gedaan: al het volk stort rouwmoedig ter aarde, onder smeeking en geweent; de Heilige maakt van deze stemming gebruik, en toont, met al het vuur zijner welsprekendheid, het afschuwelijke aan der zonde in het algemeen, maar vooral der ketterij: bijna allen bekeeren zich op den oogenblik-zelf.

Een klein aantal evenwel bleef volharden in het kwaad: allereerst het hoofd der secte, zekere Bonvillo, die, of wel niet bij het wonderwerk tegenwoordig geweest zijnde, of wel den sterke van geest willende vertoonen, den spot dreef met hen, die bekeerd waren geworden, door, zoo als hij zeide, vijf of zes visschen toevallig op het strand te hebben gezien; en zoo nu meende hij den Heilige in zijn verkregen gezag best te kunnen fnuiken, door hem een nieuw mirakel af te vragen, hetwelk hij voor onmogelijk hield: « Het zou, zoo sprak hij, voor Christus hoogst ongepast zijn, in de Hostie

1) Guerchini heeft dit mirakel vereeuwigd door een uitstekend schoon tafereel, dat zich, te Rome, in het paleis-Borghese bevindt.

onder de gedaante van brood daadwerkelijk tegenwoordig te wezen; weshalve dit dan ook volstrekt het geval niet was; en, om u daarvan te overtuigen, zal ik u dit door mijn ezel doen waar maken. Gij zult hem uw sacramenteel brood voorhouden, en dan zullen wij eens zien, of hij daar eerbied voor heeft.» De Heilige siddert op 't vernemen van zulk eene godslastering, doch, door den hemel daartoe vervrijmoedigd, stemt hij in de proefneming toe, en duidt er den dag voor aan. Met uitbundige vreugde wachttten de ketters dien af, en bliczen reeds triomf, terwijl de katholieken vol angst en vreeze waren, daar zij in den Heilige nog het volle vertrouwen niet hadden, hetwelk hij verdiende. Intusschen steunen zij altijd toch op het mirakel der visschen, terwijl de Heilige, in afwachting van het beslissend oogenblik, standvastig betrouwende op hoogere hulp, vast en bidt: geheel de stad is in gespannen verwachting.

's Ochtends van den bepaalden dag, draagt Antonius het H. Misoffer op, en begeeft zich vervolgens, door zijne ordebroeders verzeld, met het Allerheiligste, over het marktplein, naar Bonvillo's huis. Deze treedt nu euvelmoedig te voorschijn met zijn lastdier, waaraan hij, gedurende drie dagen, alle voedsel onthouden had. Voor het H. Sacrament genaderd, biedt hij den ezel haver aan. De Heilige spreekt de tallooze menigte met een enkel woord toe, en stemt haar tot godvruchtig vertrouwen op den Heer; daarna roept hij, luider stemme, het dier op, om zijnen Schepper, onder de sacramentele gedaante verborgen, te komen aanbidden. Op dit bevel laat het dier de haver staan, treedt toe, knielt neder, buigt het hoofd ter aarde, en blijft in deze eerbiedige houding liggen, totdat de H. Hostie in de kerk terug is gebracht. Onmogelijk was het, zulk een wonderfeit, onder de oogen van geheel het volk plaats gehad hebbende, te loochenen: de

zegepraal der geloovigen ging met de beschaming der ketters naauw gepaard, en Bonvillo, verstomd en verplet, voelde zich door de genade geraakt, en zwoer zijne dwaling af met te meerder roem voor de waarheid, naarmate hij haar hardnekkiger bestreden had, en hij de invloedrijkste en meest vermogende van alle Manicheërs was. Hij bragt zijne overige levensdagen in boete door, en gaf, in groote hoop op genade en eeuwige vergiffenis, den geest 1).

Wij verlieten Rimini door de Sint Juliaans poort. De Marecchia gaat men over door middel van een marmeren brug, met ornamentwerk versierd, en door de keizers Augustus en Tiberius gesticht. Hier ter plaatse vereenigen zich de twee consulaire wegen, de *via Emilia* en de *via Flaminia*, die Rome met het Noorden van Italië verbonden. Eenige mijlen verder trokken ook wij, niet minder dapper dan Cesar, den vermaarden Rubicon over. Wie zou onder den nederigen naam van Pisciatello het riviertje herkennen, op welks oever het lot van Rome's gemeenebest werd beslist? Sommigen beweren, dat hier ter plaatse de Rubicon met de Pisciatello zamen liep, en dat men, om de beroemde beek te vinden, een weinig meer naar Savignano heen moet gaan. Wat hiervan zij, de verbeelding heeft slechts weinig inspanning noodig, om zich hier Julius Cesar voor te stellen, als staande op den tegenoverliggenden oever, onrustig, bedremmeld, en aarzelende, wat te doen: eensklaps treedt hij voorwaarts, en roept zijn leger en de geschiedenis het wereldvermaarde woord toe: *Jacta sit alea* (de teerling zij geworpen)! » Vanwaar die aarzeling? Iedereen weet, dat de Senaat, op Rome's vrijheid ijverzuchtig, bij plegtig besluit, aan elken generaal, die met een leger, of met eenige krijgsbende in Italië terugkwam, beval, deze

1) *Vit. di S. Antonio*, lib. 1, c. 9, p. 40—43.

rivier niet over te trekken, zonder alvorens de wapenen en de standaards te hebben neêrgelegd. De Rubicon was de grens-scheiding tusschen Italië en Cis-Alpijnsch Gallië (*Gallia Cis-Alpina*). Door er gewapend over te trekken, haalde Cesar zich de straf op den hals, tegen de vijanden des vaderlands bepaald. En zoo dan werd hier de oogenblik voorbereid, dat Rome's vrijheid plaats zou moeten maken voor den wil van één-enkel man; een oogenblik, éénig in de geschiedenis, als wanneer de dwinglandij, ten hoogsten top gevoerd, op leven en dood den worstelstrijd zou aanvangen met de vrijheid, die daar daagde voor 't heelal, onder de gedaante van twaalf schamele visschers, maar, afgezanten van Calvarië's God!

Wij lieten Cesena, de geboorteplaats van Pius VI. en Pius VII., gelijk ook Forli, *Forum Livii*, na Hasdrubals nederlaag door Livius Salinator gebouwd, links af liggen, en begroetten Faënza, vooral dierbaar aan die van Nivers, wier bloeiende tak van industrie (Fayence) aan deze plaats den naam en het fabriekaats-geheim verschuldigd is. — Cervia bood vervolgens ons het ontbijt, en toonde ons tevens zijne zeezoutbergen. — Weldra duidde een zwarte stip aan den gezigteinder ons de Pignata aan, en tevens, dat wij Ravenna naderden. *La Pignata* is een pijnboomwoud van ongeveer twaalf mijlen lang, op vier mijlen breedte. Lichtlijk zal men bevroeden, van hoeveel gewigt dit bosch voor de Romeinen was, die te Ravenna een der drie maritime etablissementen van het rijk gevestigd hadden.

Intusschen kwam er een dag, dat de bijl die stammen niet meer velde, en het houthakkers-volk zich niet meer vertoonde in dat woud, waar voortaan de echo slechts lofzang en gebed herhaalde: wat, op des H. Bernards stem, Cîteaux geworden was, dat werd ook *La Pignata* op de stem van nederige kloosterlingen, die zich aan de beschaving der menschheid

zegepraal der geloovigen ging met de beschaming der ketters naauw gepaard, en Bonvillo, verstomd en verplet, voelde zich door de genade geraakt, en zwoer zijne dwaling af met te meerder roem voor de waarheid, naarmate hij haar hardnekkiger bestreden had, en hij de invloedrijkste en meest vermogende van alle Manicheërs was. Hij bragt zijne overige levensdagen in boete door, en gaf, in groote hoop op genade en eeuwige vergiffenis, den geest 1).

Wij verlieten Rimini door de Sint Juliaans poort. De Marecchia gaat men over door middel van een marmeren brug, met ornamentwerk versierd, en door de keizers Augustus en Tiberius gesticht. Hier ter plaatse vereenigen zich de twee consulaire wegen, de *via Emilia* en de *via Flaminia*, die Rome met het Noorden van Italië verbonden. Eenige mijlen verder trokken ook wij, niet minder dapper dan Cesar, den vermaarden Rubicon over. Wie zou onder den nederigen naam van Pisciatello het riviertje herkennen, op welks oever het lot van Rome's gemeenebest werd beslist? Sommigen beweren, dat hier ter plaatse de Rubicon met de Pisciatello zamen liep, en dat men, om de beroemde beek te vinden, een weinig meer naar Savignano heen moet gaan. Wat hiervan zij, de verbeelding heeft slechts weinig inspanning noodig, om zich hier Julius Cesar voor te stellen, als staande op den tegenoverliggenden oever, onrustig, bedremmeld, en aarzelende, wat te doen: eensklaps treedt hij voorwaarts, en roept zijn leger en de geschiedenis het wereldvermaarde woord toe: *Jacta sit alea* (de teerling zij geworpen)! » Vanwaar die aarzeling? Iedereen weet, dat de Senaat, op Rome's vrijheid ijverzuchtig, bij plegtig besluit, aan elken generaal, die met een leger, of met eenige krijgsbende in Italië terugkwam, beval, deze

1) *Vit. di S. Antonio*, lib. 1, c. 9, p. 40—45.

rivier niet over te trekken, zonder alvorens de wapenen en de standaards te hebben neêrgelegd. De Rubicon was de grens-scheiding tusschen Italië en Cis-Alpijnsch Gallië (*Gallia Cis-Alpina*). Door er gewapend over te trekken, haalde Cesar zich de straf op den hals, tegen de vijanden des vaderlands bepaald. En zoo dan werd hier de oogenblik voorbereid, dat Rome's vrijheid plaats zou moeten maken voor den wil van één-enkel man; een oogenblik, éénig in de geschiedenis, als wanneer de dwinglandij, ten hoogsten top gevoerd, op leven en dood den worstelstrijd zou aanvangen met de vrijheid, die daar daagde voor 't heelal, onder de gedaante van twaalf schamele visschers, maar, afgezanten van Calvarië's God!

Wij lieten Cesena, de geboorteplaats van Pius VI. en Pius VII., gelijk ook Forli, *Forum Livii*, na Hasdrubals nederlaag door Livius Salinator gebouwd, links af liggen, en begroetten Faënza, vooral dierbaar aan die van Nivers, wier bloeiende tak van industrie (Fayence) aan deze plaats den naam en het fabriekaats-geheim verschuldigd is. — Cervia bood vervolgens ons het ontbijt, en toonde ons tevens zijne zeezoutbergen. — Weldra duidde een zwarte stip aan den gezigteinder ons de Pignata aan, en tevens, dat wij Ravenna naderden. *La Pignata* is een pijnboomwoud van ongeveer twaalf mijlen lang, op vier mijlen breedte. Lichtlijk zal men bevroeden, van hoeveel gewigt dit bosch voor de Romeinen was, die te Ravenna een der drie maritime etablissementen van het rijk gevestigd hadden.

Intusschen kwam er een dag, dat de bijl die stammen niet meer velde, en het houthakkers-volk zich niet meer vertoonde in dat woud, waar voortaan de echo slechts lofzang en gebed herhaalde: wat, op des H. Bernards stem, Cîteaux geworden was, dat werd ook *La Pignata* op de stem van nederige kloosterlingen, die zich aan de beschaving der menschheid

vertoonen, ter aanduiding der drie apostelen, die getuigen waren van het wonderfeit.

Juist onder het kruis bevindt zich de H. Apollinaris. De roemruchte martelaar is staande voorgesteld; met het wit pallium getooid, en in een gouden kasuifel gekleed. De gloriekroon omstraalt zijn roemrijk hoofd, aan welks beide zijden men leest, links: SANCTUS, en regts: APOLENARIS. De Heilige heft de handen, als biddende, omhoog. Onder hem ziet men twaalf lammeren, zes regts en zes links, die naar hun doorluchtigen herder heenkomen; overigens is het veld met boomwerk fraai beplant. Lager nog, regts, bevindt zich een groep, doch die zoodanig beschadigd is, dat men er niets meer van kan maken. De groep links evenwel stelt den koning der Gothen voor, Theodorik, waar hij den jongen Justinianus ontvangt, als deze hem door zijn opvoeder ten gijzelaar wordt aangeboden. Tot lijstwerk voor dit prachtig tafereel strekt, aan de eene zijde, de H. Michaël, en aan de andere zijde de H. Gabriël, elk een *Labarum* voerende; boven hun hoofd bloeijen twee schoone palmboomen, en ziet men voorts de twee zinnebeeldige steden Jerusalem en Bethlehem, van waaruit zich twaalf schapen, als zinnebeeld der twaalf Apostelen en van alle geloovigen, heen begeven naar het medaljon, waarvan wij boven gewag maakten, als bevattende het beeld van den Heer.

Alzoo dan wordt hier voorgesteld Christus, de Herder der herdere, en met Hem de twaalf grondleggers der Kerk; voorts des Zaligmakers verheerlijking, als ten zinnebeeld der herschepping des menschedoms door het Evangelie; dan de H. Apollinaris, een der roemrijke medebewerker dier herschepping, tot zich roepende de volken, aan zijne zorgen toevertrouwd; eindelijk, de zekerheid van den goeden uitslag, door de twee engelen aangeduid, die den overwinnenden standaard dragen:

ziedaar geheel de geschiedenis der godsdienst, voorgesteld in haren stichter, in hare middelen, en in haar eindgevolg. Waar zal men een christlijk-poëtischer onderwerp gelukkiger zien voorgesteld en uitgevoerd?

Niet ver vandaar bevinden zich twee schilderijen, mede bewerkt in mosaïk; de eerste stelt den H. Apollinaris voor daar hij het Evangelie predikt, en plaatst door het volgende opschrift het apostolisch begin der Kerk van Ravenna in het licht 1): *Sanctus Apollinaris, ab apostolo Petro episcopus ordenatus, missus est Ravennam ad prædicandum Christi Evangelium.* — Het tweede tafereel stelt de marteling van den H. Apostel voor; en dan volgen al de afbeeldingen der aartsbisschoppen van Ravenna. Te midden der kerk ligt een groote steen, waarop de Heilige de vreeslijkste folteringen onderging: die steen vormt thans een altaartafel; is er een eerwaardiger uit te denken? En dan wie zal ze tellen die heilige geloften, die vrome gebeden, die rouwmoedige tranen, hier, sedert achttien eeuwen, van geslachte tot geslacht, uitgestort en vergoten, bij het eerbiedig kussen van dien driewerf gewijden steen?

Te midden van dezen onafgebroken pelgrimstogt, zie daar naderen er twee, wedijverende met elkaër in vroomheid van gemoed: de een, van Ravenna geboortig, en Romualdus geheeten, is de zoon van het edelste geslacht der stad. Hij kent geen ander vermaak, dan wat de wereld hem aanbiedt, en op zijn voorhoofd bespeurt men een bloedvlek. Gisteren zag hij, hoe zijn vader, in tweegevecht, een zijner naaste bloedverwanten doodde. Hij vlugt, en komt bij het graf van den H. Apostel zijns vaderlands den hemel om genade smee-

1) De H. Apollinaris, door den H. Apostel Petrus tot bisschop gewijd, werd naar Ravenna gezonden, om er het Evangelie van J. C. te gaan prediken.

ken. Veertig dagen lang sluit hij zich in het klooster op, om er te bidden, te verzuichten en door strenge boetepleging zijn weérbarstig vleesch te tuchtigen. Een kloosterbroeder, die hem ter dienste moest staan, biedt den jeugdigen gast met het lichaamsvoedsel tevens kostbare zielespijzen aan. Romualdus luistert met aandacht toe, en overweegt, wat hem gezegd is geworden, in stille afzondering bij des martelaars graf. De asch van den apostel spreekt den boeteling aan op profetischen toon, en Romualdus beantwoordt die roepstem door te zeggen: « Ook ik, ik zal martelaar zijn, ik zal een martelaar der boetvaardigheid wezen. » — Dat plegtig verdrag werd aangegaan vóór de grafstede, waar wij thans geknield liggen, en weldra telde de wereld een wonder te meer: Romualdus legde de kiem eener school van Heiligen, die nog bloeit: het graf van den H. Apollinaris werd de wieg en bakermat der Camaldulenzen. Dit had plaats op het einde der X. eeuw.

De tweede pelgrim is een Noorman, eene reuzengestalte, voor wie alle wetten geschreven zijn op de punt van zijn zwaard; de keizersdiadeem schittert hem om het hoofd; hij heeft den arme en den zwakke verpletterd in het stof; het goud en het bloed der provinciën strekte zijne teugellooze driften tot nimmer verzadend voedsel. En toch, zie, daar is die wolf veranderd in een lam: de kloosterlingen van Classis, vernemen op zekeren dag, dat een arme vreemdeling in allen ootmoed de gunst van hen verlangt, om binnen hunne wanden boetvaardigheid te mogen komen doen. Wees welkom, broeder, dus spreken zij hem toe, en leidden den onbekenden broeder bij hen binnen, die door de vurigheid van zijn gebed en de buitengewone mate zijner boetepleging allen verbaast en met eerbied vervult: die broeder was keizer Otto III. — Welk een verschil tusschen onze eeuw en de middeleeuwen: zoo nu, als toen, groote misdrijven; doch destijds ook groote schuldde-

ging, en thans — onboetvaardigheid en zelfmoord! Welk tijdvak zou de voorkeur verdienen?

Na een laatst gebed vóór het wonderdadig graf gestort te hebben, vertrokken wij naar Ravenna, eene volkplanting van Thessaliërs, beurtlings door de Etrusken, de Sabijnen, de senonische Galliërs en de Romeinen bezet. Na de verdeling van het rijk, verwierf Ravenna den scepter in plaats van de boeijen, welke het zoo lang gedragen had, en werd de hoofdstad van het Westersche Rijk. Dit duurde echter niet lang; op de keizers volgden de exarchen, en weldra ving het den laatsten snik op van den romeinschen titan, die onder de mokerlagen der barbaren werd gevelde. Daarmee ging tevens zijn aloude glorie te niet, en Ravenna is thans niets meer dan eene schaduw van zich-zelf. Van alle wereldsche magten, welke het voorbij heeft zien gaan, bleven het niets dan doode herinneringen bij; doch van de godlijke magt, die deze stad aan het Evangelie onderwierp, bezit zij nog altijd levende herinneringen in overvloed: morgen zullen wij daarvan het tweeledig bewijs erlangen.

7 April.

Ravenna. — Santa-Maria-della-Rotonda. — Mausoleum van Theodorik. — Graf van Dante. — Kerk van den H. Vitalis. — Graf van Galla Placidia. — Kerk van den H. Romualdus. — Kathedrale. — Cyclus Pascalis (Paaschberekening). — Zetel van den H. Maximinus. — Bibliotheek. — Herinneringen. — Sint-Germain van Auxerre. — Kolom der Franschen. — Anecdote. — Toestand der Romagna.

Echt italiaansche bedden, dat wil zeggen, breed genoeg, om er een geheel peloton grenadiers met wapens en bagaadje op te laten kamperen, waren ons door de goede zorg der kasteleines *della Spada* (van het Zwaard) toebereid. Eenige

uren rust op deze gemaklijke legerstede, — iets zeldzaams in Italië — doorgebracht, waren voldoende, om ons tot het hervatten onzer om- en rondwandelingen weër te sterken, en zoo dan ook bevonden wij ons bij zonne-opgang reeds buiten de stad in Santa-Maria-della-Rotonda, door Amalazonte, dochter van Theodorik, koning der Gothen, tot eene grafstede voor haren vader gebouwd, waardoor deze kerk aan de mausoleën van Augustus en van Hadriaan denken doet. Zij heeft twee verdiepingen en tot dak één-enkel stuk marmer, dekselvormig er opgelegd. Dit marmerblok, tot dusverre het grootste, wat men kent, heeft in doorsnede niet minder dan dertig voet, op drie voet dikte, en weegt ongeveer negen-honderd-duizend pond. De schoone porfieren urne, die de koninklijke asch bevat, en vroeger op den top van het gebouw stond, staat thans in een oud muurwerk geplaatst, met nog drie kleine marmerkolommen, het laatste overblijfsel van Theodoriks paleis. Niet ver vandaar, wanneer men de straat inslaat, vertoont zich Dante's mausoleum. De versierselen van des doorluchtigen dichters graf is men verschuldigd aan den kardinaal-legaat Vincenti Gonzaga. De vermaarde basiliek van Hereules is kenlijk door den zuilgang aan het plein, geschraagd door acht zware kolommen van bruin graniet. Odoacer, koning der Heruliërs, Astolphus, koning der Lombarden, en zoovele andere vorsten, door wie Ravenna beurtelings veroverd werd, hebben er geen spoor van herinnering achter gelaten, zoo weinig duurzaam is des menschen roem!

Anders evenwel is het met die der christenen gesteld: de wonderkracht des Evangelies drukt op alles, wat er door wordt aangeroerd, den stempel der onsterfelijkheid. De heiligen en de martelaren, — koningen op hunne beurt — leven te Ravenna steeds voort in tempels, te hunner eere door de erkentelijkheid van het volk gebouwd. In de VI. eeuw zong Ve-

nantius Fortunatus hunne altijd oude en altijd nieuwe glorie, en nog kunnen zijne verzen den katholieken pelgrim verstreken tot een gids 1).

Op de aanduiding des dichters begaven wij ons allereerst naar de kerk van den H. Vitalis, een prachtig en stout monument, achthoekig van vorm, schitterend van grieksch-marmeren zuilen, porfieren altaartafels, mosaïken en bas-reliefs, alles ten getuige van Ravenna's voormaligen luister, en den byzantijnschen stijl vertegenwoordigende in al zijne oostersche pracht. Deze voor de geschiedenis der kunst zoo merkwaardige kerk is de bewaarplaats van het gebeente des doorluchtigen martelaars, wiens geschiedenis in 't kort hierop neêrkomt. Gedurende de woedende vervolging van Valeriaan, bragt Vitalis, in navolging van des vromen Tobias voorbeeld, de laatste eer aan Ursicinus, den bloedgetuige, toe, en begroef het lijk van hem, die door den consul Paulinus tot den wreedsten marteldood verwezen was. Die daad van liefde bereidde Vitalis een zelfde lot: hij werd door den beul van zijnen vriend gegrepen, gepijnigd, in een diepen kuil geworpen en voorts daarin levend begraven onder een berg van aarde en van steen 2). Eene bijzondere omstandigheid maakte het ons ten pligt, om diens martelaars kostbare reliquiën vooral onze hulde te gaan betuigen: de H. Vitalis had, namelijk, twee zonen, die, in een roemvollen strijd, even als hun vader, de martel-

1) Inde Ravennatum placitam pete dulcius urbem,
 Pulpita sanctorum per religiosa recurre;
 Martyris egregii tumulum Vitalis adora,
 Mitis et Ursicini, Pauli sub sorte beati:
 Rursus Apollinaris pretiosa ad limina lambe,
 Fusus humi supplex, et templa per omnia curre.

In Vit. B. Martini. lib. IV.

2) Baron. *An. t. II, 171, n. 3.*

kroon verwierven, Italië tot eere verstrekten, in hooge mate de genegenheid van den H. Ambrosius genoten, en vele eeuwen lang de beminde patronen waren onzer hoofdkerk van Nevers.

Justinianus bouwde, in navolging van Sint-Sophia te Constantinopel, de basiliek van Sint Vitalis, die op hare beurt, in gevolge Charlemagne's last, de kerk van Aken tot model diende. In het koorgewelf prijkt een der schoonste en grootste mosaïken, welke men kent, voorstellende den plegtigen intogt van Justinianus en van Theodora zijne gemalin, in deze kerk ontvangen door den H. Maximinus, aartsbisschop van Ravenna, die dezen tempel had gewijd. Aan den eenen kant ziet men den keizer met zijne hovelingen en krijgslieden; aan de andere zijde de keizerin met hare hofdames. Dit prachtig kunstwerk is zoo goed bewaard gebleven, dat de figuren als schijnen te leven, en men zich verplaatst zou kunnen gelooven aan Constantinopels hof. In de sacristij ziet men de marteling van den H. Vitalis door Barrochi geschilderd, een der beste werken van dien te weinig bekenden kunstenaar.

Op een paar schreden afstands van Sint Vitalis vindt men het merkwaardigste monument van de stad, te weten Galla Placidia's graf. Deze vorstin, dochter van Theodosius, zuster van Honorius, moeder van Valentinianus III., tweemaal slavin, koningin, keizerin, geboren te Constantinopel en te Rome overleden, is niet minder vermaard door hare uitstekende vroomheid, dan door de wederwaardigheden van haren levensloop. Rome, Rimini, geheel de Adriatische zee kust gewaagt van hare weldaden; Ravenna dankt haar vier prachtige kerken; Sint-Jan-Baptist, Sint-Jan-Evangelist, die van het H. Kruis, en die der HH. Nazairus en Celsus. Eerst willen wij spreken van de laatstgenoemde, welke de keizerin zelve voor hare grafstede en die van haar geslacht verkoos. Deze kerk werd, in kruisvorm, ten jare 440 gebouwd. Door

de zoogenaamde koninklijke deur binnenkomende, ziet men, rechts en links, twee grafsteden, uit marmere van Istria gebeiteld en voor drie vierde gedeelte gemetseld in den muur. Zij bevatten, zoo men zegt, de asch der leermeesters van Valentinianus en Honorius, Galla Placidia's zonen. Verder op staan de sarcophagen, uit grieksch marmere gebeiteld, waarin het overschot rust der keizers Honorius II. en Valentinianus III. Elke grafstede zal zes en een halven voet lang, vijf voet hoog en drie breed zijn. Die van Valentiniaan levert de volgende zinnebeeldige figuren op: aan het hoofdeinde, drie gebeeldhouwde lammeren, twee op de wanden en een te midden in; het laatste is geplaatst op eene rots, waaruit vier stroomen vloeijen. Zijn flonkerend hoofd voert de letter P, als het hiëroglifisch teeken, waarmede de eerste christenen den Zone Gods aanduidden, even als de overige lammeren de Apostelen beteekenen. Bij die lammeren staan twee met vruchten beladen palmboomen, het zinnebeeld der overwinning en der gerechtigheid. Op den rechter kant van het grafgesticht ziet men een vat met twee handvatsels en daaruit eene fontein stroomen, waarin zich twee duiven laven. Het boogsgewijze deksel van het monument vertoont de bekende letterteekenen $\Lambda \text{X} \Omega$.

Op die wijze voorgesteld, ligt, om zoo te zeggen, des keizers stoflijk overschot als in den schoot van het christendomsbeginsel begraven: dat te midden in geplaatst lam stelt den Koning der koningen, den Heer der heeren, voor, wiens door vier stroomen verbeeld gebied zich tot de vier hoeken der wereld uitstrekt en alomme welvaart en leven verspreidt. De overige lammeren doelen op de Apostelen, als des godlijken Keizers eerste ministers en onvermoeibare verbreiders zijner leer. De twee zich lavende duiven zijn de regtvaardigen van het oud en van het nieuw Verbond, die zich verkwikken aan des Verlossers heilbron, eene fontein des levens, eenerzijds

door het joodsche volk, en anderzijds door het christen-volk geschraagd, ten teeken waarvan de twee handvatsels dienen; terwijl, voor wat de uitkomsten dier leer betreft, deze wonderschoon worden aangeduid door de met vruchten beladen palmboomen: gerechtigheid en overwinning. Eindelijk, welken naam de mensch ook drage, vorst of keizer, om 't even, met Jesus Christus aangevangen, moet hij ook met Jesus Christus eindigen; en het naamteeken des Verlossers, op het grafdek-sel geplaatst, drukt welsprekend uit den geheimzinnigen kring, waarin zich het leven van den mensch even als dat der wereld beweegt. Welk een verbazend tafereel; — doch, groote God! welk eene getrouwe pligtsbetrachting, geheel het leven door, wordt er niet vereischt, om op eene grafstede in zinnebeeldig schrift te doen uitdrukken de geschiedenis der pligten, welke men op aarde te vervullen heeft gehad; — en zoo niet, welk eene vreeslijke beschuldiging ligt er dan niet in al die gewijde teekenen opgesloten!

Het monument van Honorius heeft nagenoeg hetzelfde voorkomen. Dat van Galla Placidia, achter het altaar geplaatst en het schoonste van de drie, munt door bevalligen eenvoud uit: geen enkel zinnebeeld wordt er op gevonden; toch levert het de volgende bijzonderheid op: de keizerin lag namelijk niet in het graf, maar was er in gezeten, op een prachtig gestoelte van cypressen hout. Meer dan duizend jaren lang had zij in die houding doorgebracht, toen, den 5. Mei 1873, eenige kinderen, met een fakkel, door eene kleine opening, het graf eens van binnen wilden bezien: het cypressen hout vatte vlam, en in een oogenblik lag zoowel het lijk der keizerin als haar zetelstoel tot asch verteerd.

Het kerkgewelf schittert van mosaïkwerk, dat, vooral te midden in, hoogst merkwaardig is: men ziet daar den Heer met de regterhand aan het op zijn schouder liggend kruis

geslagen, terwijl Hij in de linker een open boek houdt; voor Hem ziet men een door vlammen omgeven rooster, en verder op een openstaand kastje (*scrinium*), waarin boeken liggen, met het opschrift: *Lucas, Matthæus, Joannes*. Op deze wijze wordt een feit uit de geschiedenis der toenmalige Kerk beeldsprakig voorgesteld, te weten: de kerkvergadering van Ephese had Nestorius veroordeeld; op last van Theodosius en van Valentinianus werden de kettersche schriften opgespoord en verbrand: ziedaar de beteekenis van den omvlamden rooster. De Zaligmaker, met het geopend Evangelie in de hand, en de Evangelisten, in het *scrinium* geplaatst, duiden op de bron der waarheid en tevens op den diepen eerbied der eerste christen-geloovigen voor de boeken der H. Schrift 1).

Na de kerk van Sint-Jan-Baptist, door den H. Petrus Chrysologus gewijd, en het graf van den H. Barbasianus, priester van Antiochië, en Galla Placidia's biechtvader bezocht te hebben, traden wij de doorluchtige basiliek van Sint-Jan den Evangelist, met den bijnaam *della-Sagra*, binnen. Die kerk herinnert aan eene gelofte der vrome keizerin. Met hare kinderen uit Constantinopel terugkeerende, werd zij door een storm overvallen, en beloofde, eene kerk te zullen bouwen, wanneer zij aan het dreigend gevaar ontkomen mogt. Haar gebed werd verhoord, en Ravenna telde een monument meer. In de Sint-Bartholomeus-kapel ziet men een basrelief, dat dit feit vereeuwigt. Giotto's penseel heeft het gewelf der tweede kapel opgeluisterd. De kerk van den H. Romualdus, thans de collegie-kapel, is een prachtig gebouw, schitterende van porfier, van afrikaansch marmer, van cipolijn, van antiek groen en van oostersch albast. Men ziet er een tabernakel, geheel van *lapis lazuli*, en van binnen vonkelende

1) Zie Ciampini, *Mon. veter.* t. I, 224.

van buitengewoon groote edelgesteenten : het is een van Italië's rijkste prachtkleinoodiën.

Bijna even luisterrijk is de kerk des H. Apollinaris, door Theodorik, in het begin der VI. eeuw, gebouwd. De vier en twintig grieksch marmeren kolommen, die haar schragen, werden uit Constantinopel aangebragt, even als het antiek groen, het porfier en het oostersch marmer, waaruit het altaar is zamengesteld. Even zoo leverde ook het Oosten de bekwame meesters, wier genie in de overschoone mosaïken van het gewelf schittert: onder een gezigt van Ravenna, ziet men, aan de eene zijde, vijf en twintig heiligen, en aan de andere zijde twee en twintig gewijde maagden voorgesteld, ieder met eene kroon in de hand, welke zij den Verlosser aanbieden. Reeds hebben wij de beteekenis van dit schilderwerk verklaard, als die op nieuw ten bewijs strekt, dat, naar christlijk begrip, fresco's en mosaïken de beredeneerde woordtolk der geloovigen zijn.

Het belangrijkste monument der kathedrale is de Paaschkalender der VI. eeuw. Men ziet daar in marmer allertzorgvuldigst door de Kerk den juisten tijd van Paschen aangeduid. In de sacristij bevindt zich de *ambon* of zetelstoel van den H. Maximinus, een kostbaar werkstuk, mede uit de VI. eeuw; — een gedeelte der oude sacristij-deur is uit wingerdhout vervaardigd; — Mozes, die manna laat regenen, eene der beste schilderijen van Guido Reni, ziedaar de voornaamste voorwerpen, die hier de aandacht tot zich trekken. De doopkapel (*baptisterium*), door eene straat van de kerk gescheiden, vertoont zich nog in haar oorspronklijken staat: zij vormt een achthoek met acht bogen en eene groote vont, uit wit marmer van Paros gebeiteld.

In de boekerij toonde men ons het beroemde handschrift van Aristophanes, uit de X. eeuw, en in het muntkabinet

eene medalje van Cicero, te zijner eere door de stad Magnesia geslagen. Bij het verlaten van Ravenna, kan men niet nalaten, nog een laatste maal de groote mannen en de groote heiligen te huldigen, die aan deze stad tot luister hebben verstrekt: zoo, bij voorbeeld, behalve de glorierijke martelaren, waarover ik reeds gesproken heb, de H. bisschoppen Aderitus, Exuberantius, Joannes, Liberius en Marcellinus, die, aan de spits eener talrijke schaar van priesters, van leeken en van maagden, ten prijs der wreedste martelingen, het katholiek geloof verdedigden tegen de beurtlingsche aanvallen der keizers, der Ariaansche of Semi-Ariaansche Exarchen, der Gothen, Heruliërs en Lombarden, woeste veroveraars, half christen en half heiden.

Doch, zou een fransch reiziger hier kunnen vergeten den grooten Saint-Germain d'Auxerre, den Athanasius zijner eeuw, die, met de eene hand, het pelagianismus in Engeland vernietigde, en met de andere hand onversaagd, in Gallië, de regten verweerde der door Cesars vertegenwoordigers miskende volken. Gisteren zag men hem den oceaan oversteken, om den wolf uit de schaapskooi te verjagen, en heden trekt hij de Alpen over, om de beden der verdrukten neder te gaan leggen aan de voeten van den troon. Daar nadert hij Ravenna: hof en volk zijn in gespannen verwachting. Om de eer eener feestlijke ontvangst, welke men hem bereidde, te ontwijken, wil hij, in het duister van den nacht, onopgemerkt er binnen komen; maar het volk, dat dit wel verwachtte, verdubbelt zijne waakzaamheid, en de heilige gezant wordt spoedig herkend: een onafgebroken vreugdekreet weërgalmt door de lucht: Ravenna is van vreugde dronken; Valentiniaan en zijne moeder Placidia stijgen af van den troon, om zich te verootmoedigen voor den man Gods. Placidia zendt hem eene zilveren schaal met keurspijzen, doch zonder vleesch er

bij, dewijl zij weet, dat hij geen gebruik daarvan maakt. Op zijne beurt zendt Germain aan de keizerin een gerstenbrood op een houten schotel, welk welsprekend geschenk Placidia met vreugde ontvangt, met eerbied bewaart, in goud doet vatten, en er wonderen meê ziet verrigten. Is het noodig te zeggen, dat, wat zulk een afgezant verlangde onbepaald ingewilligd werd?

Maar zie, daar wordt de Heilige krank: Ravenna's vreugde verkeert in bekommering en vrees. De keizerin-zelve ligt geknield voor de sponde van den zieke, waar zij aarzelt, om hem zijne laatste bede toe te staan: hij verlangt, namelijk, dat zijn lijk naar Auxerre zal terugkeeren; de vorstin zou hem eerder alles hebben ingewilligd, dan zich van zulk een schat te berooven. Echter moest, eindelijk, de keizerlijke wil voor den wil des Heiligen zwichten: Frankrijk zal erlangen, wat men er niet aan weigeren kan; maar de keizerin bekommt eene relik van den doorluchtigen prelaat, wiens kleederen onder zes bisschoppen verdeeld worden. De kamerheer Acholius verzorgt de balseming van het lijk; Placidia omkleedt het met kostbare gewaden, en geeft, om het in te sluiten, eene kist van cypressen hout. Valentinianus verschaft de voertuigen, het geleide en alles, wat tot het overbrengen noodig is, geheel te zijnen koste. Geen zegetogt kan in luister bij dezen lijkstoet halen: het aantal fakkels is zoo groot, dat hun licht, zelfs op klaren dag, schijnt te wedijveren met dat der zon. Geheel den weg langs, waar het lijk van den Heilige voorbij trekt, ziet men de toegestroomde menigte dicht zaamgepakt op de kniën liggen, terwijl duizenden van handen het pad banen, overal de bruggen herstellen en het lijk er over dragen, terwijl tallooze monden om strijd den hymnus aanstemmen, onzen Heilige ter eer.

Op den top der Alpen ontmoet men Auxerre's geest.

lijkheid, die het stoffijk overschot van haren herder ter ontvangst te gemoet treedt; en zoo nu gaat de zegetogt voort, en ziet men, even als in Italië, nu mede Gallië's bevolking toesnellen naar het spoor van den stoet, en, na eene luistervolle reize van vijftig dagen, wordt de christen-held in zijn onsterfelijk graf nedergelegd. Gelukkig de ceuw, die zulke mannen voortbrengt! — Nog gelukkiger hij, die ze te waarden weet, en in zijne achtung en eerbied niet boven aan plaatst den uitvinder van een of ander werktuig, maar den vertegenwoordiger van de wet der godsdienst en de verpersoonlijking der deugd.

Op de oevers van den Ronco schonken wij onze aandacht aan de zoogenaamde zuil der Franschen, een kolommetje van wit marmer, tot herinneringsteeken strekkende van den beroemden veldslag, door Lodewijk XII. op de Spanjaarden, Paaschdag van het jaar 1512, gewonnen: eene droevige zegepraal, waarbij, op vier-en-twintigjarigen leeftijd, sneuvelde de schitterende Gaston de Foix, de bloem van Frankrijks adel. Het is van deze plek, dat Bayard schreef: « Heeft de koning den slag al gewonnen, de arme edelen hebben hem wel verloren; » — twintig duizend lijken bleven op het slagveld achter.

Een digte nevel belette ons, een blik te werpen op de rijke landouwen, tusschen Ravenna en Lugo gelegen; en zelfs werd het zoo koud, dat wij ons genoodzaakt zagen, een gedeelte van den weg te voet af te leggen. Onze koetsier, die daarmede eenigzins begaan was, begon al spoedig een gesprek met ons aan te knoopen, vooral met het doel, om ons te beduiden, dat hij op een goed drinkgeld rekende; evenwel, te verlegen, om zonder omwegen daarvoor rond uit te komen, trachtte hij ons zijn verlangen door de volgende redeverwikkeling zoo goed mogelijk te doen verstaan: « Zie, excellenties — dus sprak hij — daar zijn al heel wat jaren verloo-

pen, dat ik de eer heb aanzienlijke vreemdelingen te vervoeren. Het rijtuig, waarvan uwe excellenties thans gebruik maken, heeft ook lord A. en lady B. gediend; » — en achter iedereen naam volgde nu eene meer of min lofprijzende levensschets dier reizende personaadjes. — « Gij ziet, mijne excellenties, (dus ging hij voort) dat ik goed van geheugen ben; *per Baccho!* gelooft mij, een vreemdeling kan het vergeten, dat hij mij eenige *paoli* heeft geschonken, maar ik vergeet dat nooit. » En, alsof hij er volstrekt geen oogmerk meê had, begon hij, na het voleindigen dier zinsnede, met zijn zweep te klappen, zijne paarden aan te zetten, en middelerwijl, — ik weet niet onder welk voorwendsel — naar onze bagaasje te zien; doch, daadwerkelijk wilde hij ons onder den indruk laten van zijn laatste woord!

Wij hadden hem goed begrepen, en wederom in den wagen gestegen, om Lugo binnen te gaan, vermaakten wij ons onderling met de fijne welsprekendheid van den *vetturino*. — Lugo, het oude *Lucus Dianæ*, is een stadje van ongeveer 3000 zielen, beroemd door zijne jaarmarkten en door een goed bewaard gebleven middeleeuwsch kasteel, dat, te gelijk met de stad, door de Franschen, in 1796, genomen werd.

Daar de weg op nieuw meer en meer lastig werd, besloten wij wederom, eenigen tijd te voet te gaan, toen wij een man in het oog kregen, graauw van haren, rijzig van gestalte, breed van schouders, flink van gang, en die er uitzag als een militair. « Mijne heeren, zeide hij, zoo ik mij niet bedrieg, zijt gij Franschen. » Wij bevestigden dit. « Ik versta mij daarop, ging hij voort: ik heb in mijn leven zoo veel Franschen gezien, want ik ben een oud gediende van het Keizerrijk; te Metz, de hoofdstad van Lotharingen, lag ik in garnizoen; bij Wagram werd ik gewond; ook was ik bij het beleg van Riga tegenwoordig, waar ik onder de itali-

aansche sapeurs diende. » Tot bekrachtiging zijner woorden, toonde hij ons zijne hand, die twee vingers miste, en de ordonnance-knoopen, welke hij, uit eerbied, aan zijn nieuw kleed had laten zetten; daarop las men de woorden: *Zappatori Italiani*, Italiaansche sapeurs. « Eere den dapperen! » voegden wij hem toe, en drukten hem de verminkte hand, welke hij ons broederlijk aanbood. — « Ja, die dapperen ruimen langzamerhand op: wij zijn slechts met ons beiden hier meer over, en 's zondags, na de Mis, schaart het volk zich om ons heen, en dan hebben wij heel wat van *hem* (Napoleon) te verhalen. Maar, zegt mij eens, wat voert men in Frankrijk toch zoo al uit? Zij beweren, dat gij er niet op uw gemak zijt. — En hoe stellen het de *Romagnolen*? Welke denkwijze heerscht er dáár wel? » En de oude soldaat, thans lid van den gemeenteraad, als tellende onder de aanzienlijksten van het land, zeide ons, op gullen krijgsmanstoon: « *Per Baccho!* wij hebben hier Carbonari, wier hoofd vreeslijk op hol is, en die eigenlijk niet weten, wat zij willen; maar dat doet er niet toe: zij woelen op alle manieren tegen het gouvernement en bedriegen eenige halzen, die nooit iets gezien hebben. » In de daad, hij ontwikkelde zijn betoog met buitengemeen veel gezond verstand, en de slotsom van dit onderhoud, hetwelk hij voortzette tot aan den oever eener rivier, welke wij hadden over te trekken, kwam hier op neer: de Romagna, even als al de overige deelen van den Kerklijken Staat, verlangt niet een verandering van gouvernement, maar eene reforme van administratie. Kardinalen en prelaten de hoogste civiele posten te zien bekleeden, schijnt ons, Franschen, verkeerd en ongerijmd toe; doch wij dwalen: immers, bij het minste grondig nadenken, zal een ieder moeten toestemmen, dat zulks in een kerklijk gouvernement wel niet anders wezen kan. Buitendien, de ondervinding leert hier dagelijks, dat een prelaat of een

kardinaal altijd, meer dan ieder ander, voor het volk toegankelijk zijn, en, zelfs op grond hunner waardigheid, meer waarborg opleveren dan de leeken. Enkele proefnemingen van verandering te dien aanzien hebben, op verschillende tijden, het volk genoegzaam bewezen, dat men zeer weinig gediend zou zijn met de toepassing op dat punt van hetgeen een zeer klein getal nieuwlichters aan de natie wil diets maken. En, daarenboven, is het er ver af, dat *alle* posten door geestlijken zijn bezet: de allergewichtigsten uitgezonderd, bevindt zich het meerendeel van alle betrekkingen in handen van leeken. Wij twijfelen alzoo er niet aan, of het romeinsche volk zou, wanneer het slechts zijn eigen gezond verstand volgde, volmaakt gelukkig en rustig blijven voortleven, onder het bestuur van zijn gouvernement, dat, meer dan elk ander, den naam van het meest-vaderlijke waardig is; doch de tijdgeest doet ook hier zich gelden. Geheime genootschappen, ter sluik ingevoerde boeken, reizigers van alle kanten, komen hier in den boezem des volks zaden van misnoegdheid strooijen, en de natie vervoeren tot buitensporigheden van den treurigsten aard; en zoo ver gaat de onbedachtzaamheid of de kwaadwilligheid van zekere reizigers in Italië, dat zelfs de meest gematigden zich niet ontzien van, gedurig aan, te berispen, te bespotten en te overdrijven (zoo zij ze niet verdichten) de aan alle menschlijke instellingen eigen, ja, daarvan onafscheidlijke gebreken, maar die toch, goed doorschouwd, nog duizendwerf verkieslijker zijn, dan de schoonste hersenschimmen der nieuwmodische regeringsfabrikanten, wier brein te eng beperkt is, om de zaken meer dan van slechts éenen kant (*a priori*) te bezien.

Het was reeds lang duister geworden, toen wij in het afgelegen gehucht Argenta aankwamen, waar wij een allezins goed overdak, fransch brood en een goed vuur vonden.

8 April.

Ferrara. — Kasteel. — Kathedrale. — Santa-Maria-del-Vado. — Hymnus: *o Gloriosa Domina*. — Bibliotheek. — Handschriften van Tasso, Ariosto en Guarini. — Tasso's kerker. — Hospitaal. — Oostenrijksche Douane. — Verhouding van Oostenrijk tot den H. Stoel. — Rovigo.

Vroeg reeds in den morgen kwamen wij Ferrara binnen, waar wij al aanstonds getroffen werden door het treurig en eentoonig voorkomen van een stad, weleer de groote koningin van de *Po* 1) geheeten, eenmaal de loopplaats der dichters en groote vernuften in de XVI. eeuw. En nu, welk een verschil! Ja, nog staan daar die grijze muren, en bedreigt er de citadel nog altijd de stad, wier lijnregte straten van eene ongehoorde lengte en breedte immer denzelfden naam dragen, en nog niet de minste verandering in hare rigting hebben ondergaan; maar, waar het eertijds woelde en wemelde bij het heen en weër trekken der menigte, daar heerscht thans de stilte van het zwijgend graf, terwijl, daarenboven, ook nog het gezigt van den oostenrijkschen soldaat, die de vestingwerken bezet van eene niet meer tot het keizerrijk behoorende stad, den vreemden reiziger hier onaangenaam aandoet, als die daarin een kerkerwachter meent te zien, belast met de bespieding der minste bewegingen van een gevangene, wiens eenig streven het schijnt, om zijne boeijen te verbreken, al zou hij ze ook daarvoor telkens knellender zien toegehaald en altijd vaster geklonken. Zóó evenwel werd er te Weenen in 1815 bij traktaat over beslist: het door de Franschen veroverde Ferrara

1) La gran donna del Po; Tasson. *Secchia rapit. Cant. V. et 37.*

Drievoudig Rome. — III. Deel.

keerde onder het bestuur van den H. Stoel terug, doch onder voorwaarde, dat een oostenrijksch garnizoen de citadel bezetten zou.

Te midden der verlatenheid, bewaart Ferrara toch nog altijd schoone overblijfselen van zijnen vorigen luister. Het kasteel, de aloude zetelplaats der hertogen, te midden der stad gelegen, door fort en torens en grachten omgeven, levert een indrukwekkend gezicht op. Van binnen echter komt het niet meer met zijn uitwendigen bouwstijl overeen: dáár is alles vernieuwd en op hedendaagschen trant herschapen. Welke herinneringen nogtans wekt het niet gedurig aan op! Het was dáár, dat de hertog Alphonso, door Tasso de grootmoedige geheeten (*tu, magnanimo Alphonso*), zijn luisterrijk hof hield; dáár, dat de zanger van het *Verloste Jerusalem*, Ariosto en Guarini hunne gedichten voordroegen; dáár, dat de ketterij, in het kleed van Calvijn, de prinses Renée, de dochter van Lodewijk XII., kwam verschalken, en van lieverlede de rampen voorbereidde der doorluchtige familie, die 't oor aan hare trouwlooze taal had geleend.

Niet ver van het kasteel staat de aan Sint-Joris gewijde kathedraal, een gebouw uit de XI. eeuw, dat uitwendig zijn schoon karakter van half-romaanschen en half-gothischen stijl heeft bewaard, en op welks voorgevel zich het grootsch tafereel van den Oordeelsdag vertoont, met God den Vader te midden in geplaatst, die de uitverkorenen in liefde ontvangt, terwijl satan de verdoemden ten afgrond heendrijft. In verband met deze voorstelling, vindt men hier voorts in het kerkportaal ook nog andere tafereelen afgemaald, als de zeven hoofdzonden, de voornaamste trekken uit des Zaligmakers leven, en nog eenige andere gewijde onderwerpen meer. Wanneer ernstige tafereelen de bron zijn van heilzame gedachten, dan mag Ferrara's hoofdkerk zich vleijen, dat zij

den geloovige, die daar zijne gebeden komt storten, hoogst nuttige lessen geeft.

De kerk van binnen is met schoon schilderwerk versierd, en daaronder eene *H. Maagd*, vol bevalligheid en majesteit, en een *Laatste oordeel*, na Michel-Angelo's tafereel, het voornaamste werk van dien aard. Doch, wat vooral hier de aandacht trekt, zijn de overschoone miniaturen, die de drie-en-twintig deelen opluisteren, waaruit de koorboeken zijn zamengesteld, en wier pracht wedijvert met die van Sienna, eene lofspraak, genoegzaam voldoende, om er de hooge waarde van aan te duiden.

De kerk van den H. Dominicus trekt de aandacht, zoo door de grootsche standbeelden, die er voor den gevel prijken, als door de grafstede van Coelius Calcagnini, tot zich. Het grafschrift van dien beroemden dichter, geleerde, oudheidkenner, natuurvorschcr, hoogleeraar, sterrekundige en staatsgezant is van zeer diepen zin: *Ex diuturno studio in primis hoc didicit: MORTALIA OMNIA CONTEMNERE ET IGNORANTIAM SUAM NON IGNORARE* 1).

De oudste kerk van Ferrara, die tot vóór de XI. eeuw opklimt, is die van Santa-Maria-del-Vado. Een schitterend wonderfeit heeft haar bij de godvruchtige bewoners vermaard gemaakt: op Paaschdag, namelijk, van het jaar 1171, geschiedde het, dat een priester, Petrus de prior, Mis las aan het hoogaltaar, als wanneer, na de consecratie, ten aanschouwe van al het volk, uit de H. Hostie een straal bloed ontsprong, die het koorgewelf verwde. Eene prachtige schilderij heeft de herinnering van dit mirakel vereeuwigd, een feit, welks nuttigheid door de bijkomende omstandigheden wordt gestaafd: ongetwijfeld is het leerstuk der wezenlijke

1) De vrucht zijner langdurige studiën bestond vooral daarin, dat hij al het wereldsche gering schatte, en zich zijner onkunde bewust bleef.

tegenwoordigheid, der voortdurende menschwording van den Zone Gods, onder de menschen, het dierbaarste leerstuk, de ziel, het hart, het leven, de glorie der katholieke Kerk: kan men zich dan wel verwonderen, dat alle groote ketterijen dáárheen strekken, om, middelijk of onmiddelijk; het geloof aan dit mysterie te ondermijnen? In de middeleeuwen werd het door de Manicheërs, die door geheel Europa verspreid waren, in 't geheim bestookt, terwijl Beringarius het met open vizier aantastte. Daardoor nu, gelijk ook nog om andere redenen, begon er een heillooze twijfel in de gemoederen der geloovigen wortel te schieten: doch, de Zone Gods wilde zich niet onbetuigd laten, maar veeleer schitterende bewijzen geven voor de waarheid zijner leer, en, als op hetzelfde tijdstip, greep een-zelfde mirakel plaats in het Oosten, dat van Constantinopel, door Nicephorus geboekt, in het Westen, dat der Billettes, te Parijs, dat van Bolsena, en, eindelijk, ook dat van Ferrara, zoo even vermeld.

Nog eene andere herinnering is er aan Santa-Maria-del-Vado verbonden: hoe dikwerf mogt zij niet den apostel der Romagna, Sint-Antonius van Padua, op haren waarlijk heiligen bodem zien nederknielen? Hoe dikwerf weërgalmden hare gewelven niet van den even bevalligen als teederen hymnus, door hem aan de H. Maagd toegezongen: *o Gloriosa Domina?* Zijn levensbeschrijver noemt dien lofzang « het afdruksel zijner kinderlijke liefde jegens 's Heeren moeder, den ademtogt zijner ziel: zoo dikwerf de levenslucht over zijne lippen stroomde, even dikwerf welde die hymnus op uit zijn hart » 1). Alvorens de openbare boekerij te gaan bezoeken, waar men

1) In ogni incontro faceva uso dell' inno *O gloriosa Domina*, con gran tenerezza e fiducia sino a potersi dire che con esso sulle labbra spirasse. *Dissertaz.*, n. XLVII, p. 441.

ons de ongewijde, ja, zelfs ergerlijke zangen der dichters toonen zal, welke de wereld ten hemel toe verheft, en die, op het voorbeeld van lord Byron, van Alfieri, en van Lamartine, door het reizend publiek als met heiligen eerbied worden beschouwd, — zij het mij vergund, aan een christlijken hymnus te herinneren, aan een lofzang, die van twaalf eeuwen heugt, die van geslachte tot geslacht nooit anders dan de harten heiligde, waaraan hij ontstroomde, en die niets anders dan de teederste en de zuiverste gevoelens ademt! Buitendien, de hymnus o *Gloriosa Domina*, den H. Antonius zoo dierbaar, ontstond ter plaatse-zelve, waar wij ons thans bevonden. Alhoewel als bisschop tot Frankrijk behoorende en aan de wereld door zijn genie, zoo doet echter Treviso op den vromen dichter van dien lofzang, Venantius Fortunatus, zijne regten gelden als zijne geboorteplaats, en even zoo Ferrara wegens de genegenheid, welke hij deze stad toedroeg. Ofschoon op vandaalsche wijze, sedert twee eeuwen, uit het gallicaansch brevier verwezen en verstooten, behield nogtans in het roomsch brevier de lieflijke hymnus standvastig en onverwikt zijne plaats, zoodanig, dat vijf zesde gedeelten der katholieke Kerk er zich in verlustigen en verheugen, telkens bij het aanheffen der laudes van het Officie der H. Maagd. Maar vooral is het den katholieken pelgrim tot een wellust, dat lofied aan te stemmen, staande in *Santa-Maria-del-Vado*, en zich dus in heilige liefde te vereenigen met die ontelbre schaar, zoo van nog levende broeders, als van die duizenden reeds ontslapenen, die dezen hymnus hebben aangeheven, eeuwen lang vóór hem 1).

1) Ziehier den oorspronkelijken tekst:

O gloriosa Domina,
 Excelsa super sidera,
 Qui te creavit, provide
 Lactasti sacro ubere.

De bibliotheek is, zonder legenspraak, het meest en ijverigst bezocht monument van Ferrara. Geen reiziger, of hij begeeft zich derwaarts, minder om de schoone verzameling van tachtig duizend boekdeelen en de negen honderd handschriften, welke zij rijk is, dan wel om wat er van Tasso, van Ariosto en van Guarini als relik wordt bewaard. Van den eerste toont men er het *Verlost Jerusalem*, geschreven en verbeterd door des dichters eigen hand, die aan 't eind deze woorden plaatste: *Laus Deo!* Eere zij God! In de daad, men kan niet dan met levendige gewaarwording het werk van den onsterflijken heldendichter aanschouwen, en zonder God te verheerlijken, die de schenker is van zulk een genie, al mag men dan ook niet nalaten, het misbruik te betreuren, dat er door den mensch soms van wordt gemaakt. Wat Tasso eenigermate verontschuldiging kan doen vinden voor de menige buitensporigheden van zijn vernuft, moge het edel doel zijn, hetwelk hij zich met zijn gedicht voorstelde, terwijl hij overigens genoeg daarvoor heeft geboet door de vervolgingen, welke hij, meer of min verdiend, te lijden had. Een treurig gevoel vermeestert het hart, bij het lezen der volgende,

Quod Eva tristis abstulit,
 Tu reddis almo Germine:
 Intrent ut astra flexiles,
 Cœli fenestra facta es.
 Tu Regis alti janna,
 Et porta lucis fulgida,
 Vitam datam per Virginem,
 Gentes redemptæ, plaudite.
 Gloria tibi, Domine,
 Qui natus es de Virgine,
 Cum Patre et sancto Spiritu
 In sempiterna sæcula. Amen.

door den dichter in zijn kerker geschreven en aan den hertog Alphonso gerigte verzen:

Piango il morir, nè piango il morir solo,
 Ma il modo, e la mia fè che mal rimbomba,
 Che col nome veder se polta parmi.
 Nè Piramidi, o Mete, o di Mauzolo,
 Mi saria di conforto aver la tomba,
 Ch'altre moli innalzar credea co' carmi.

De oude armstoel en de bronzen inktkoker van Ariosto trekken mede meer of min des reizigers aandacht. Bij de herinnering aan een man, die de zeden der christenheid zooveel schade berokkende, is er iets belemmerends, niet slechts voor den eerbied, maar zelfs voor de bewondering, welke men anders zoo gaarne den genie toebrengt; en men moet, zoo als Alfieri, de geestdrift voor een vernuft wel tot vergoding toe drijven, om een handschrift van Orlando dusdanig te vereeren, dat men het als een der grootste gunsten rekt, om op een los blad er van te mogen schrijven: *Vittorio Alfieri Vide e venero*, 18 guigno 1783: Aanschouwd en gebuldigd den 18. Junij 1785 door Victor Alfieri. Na zoo iets moge men het den Katholieken toch wel ten goede houden, wanneer zij de werken, de overblijfsels, het stoffijk hulsel en het bloed der martelaren ootmoedig vereeren.

Wat zal ik zeggen van Guarini's *Pastor Fido*, welk manuscript hier met niet minder zorg dan de reeds vermelde wordt bewaard? Dit werk herinnerde mij, dat de schrijver, als afgevaardigde van Ferrara, om paus Paulus V. met diens komst aan het bestuur geluk te gaan wenschen, van den kardinaal Bellarminus deze ernstige, maar wêlverdiende berisping hooren moest: « Gij hebt met uw gedicht — zoo zeide hem de doorluchtige prelaat — even veel kwaad aan de christenwereld berokkend, als Luther en Calvijn met hunne ketterij. »

Uit de bibliotheek bragt men ons naar den zoogenaamden kerker van Tasso, een duistere en ongezone spelonk, waarop vrome pelgrims, zoo als Byron en Casimir de la Vigne, hunne min of meer dichterlijke verzuchtingen met potlood hebben ingegrift. Ten spijt hunner teedere gevoeligheid, is er echter in gansch Ferrara geen enkele zaakkundige te vinden, die in dat kerkerhol des dichters gevangenis ziet. Het Sint-Annahospitaal was het, waar Tasso genoodzaakt werd, zijn verblijf te houden; volgens sommigen, wegens krankzinnigheid; volgens anderen, uithoofde van zich met den hertog van Ferrara niet goed te verstaan.

Aan de geleerden overlatende, om in deze kwestie te beslissen, bepaalden wij ons enkel bij een kort bezoek van het hospitaal, voor welks poort dit schoone opschrift te lezen staat: *Aegris pauperibus patet hæc ostium charitatis* (de liefde opent hier den schamelen kranke hare teedere armen). Wij begaven ons vervolgens door het Jodenkwartier, schooner dan de Ghetto te Rome, naar het Benedictijner-klooster, waar wij, in het voorportaal van het spijsvertrek (refectorium), het meesterstuk van Garofalo bewonderden, namelijk het Paradijs. Voor wien het vreemd mogt schijnen, dat hier Ariosto te midden der maagden- en engelenkoren voorkomt, kan het nuttig zijn, de overlevering in te roepen, die verhaalt, dat de dichter aan den schilder zeide: « Zet mij maar in uw paradijs, want ik ben niet al te zeker, of ik in het andere wel komen zal 1). » Moge hij zich vergist hebben!

Aan de poort der stad, bij Lago Scuro, gingen wij de Po over, den *Rex Eridanus* van Virgilius, wiens bedding nagenoeg met Ferrara's torens gelijk staat; en zoodoende stonden wij op Lombardo-Venetiaansch grondgebied. De douane

1) Dipingete mi ne questo paradiso, perche nell' altro io non ci vo.

van Santa-Maria Magdalena bragt ons voor 't eerst in eene niet zeer behaaglijke kennis met de politie van zijne keizerlijke en koninklijke Majesteit. Narigten, des aangaande ter plaatse-zelve ingewonnen, vergunden ons een blik, niet slechts in het politiewezen, maar tevens ook in de oostenrijksche wijze van administratie. Ik zal alleen zaken en geen personen of namen hier aanroeren, teneinde niemand te schaden bij het leveren van een paar daartoe betrekkelijke staaltjes, voor de waarheid waarvan ik evenwel borg blijf.

Gedurende ons verblijf te Rome, hoorden wij meermalen spreken over de weinig goede verstandhouding, die er plaats greep tusschen het oostenrijksch gouvernement en den H. Stoel; — en hier nu leverde men ons het bewijs, dat het kleingeeftig, achterdochtig en naijverig Josephismus nog steeds voortgaat met de Kerk te verdrukken en te vernederen. Ik begin echter met daarvan vrij te spreken den keizer-zelven en de leden van zijn geslacht, als wier opregte vroomheid en goede bedoelingen door niemand in twijfel getrokken worden. Desniettemin is het waar, dat in de schaduw van den troon en in de plooijen van den keizerlijken mantel zich sluwe en vermogende personen verbergen, die de Bruid van den Zone Gods willen vernederen tot eene dienaarssse of huishoudster in den keizerlijken Staat. Zoo, bij voorbeeld, kunnen de kloostergemeenten geene nieuwelingen aannemen, dan met toestemming van het bewind. Alle onmiddellijke betrekkingen der bisschoppen met Rome zijn streng verboden. Geen bisschoplijk schrijven, zelfs niet om dispensatie voor een huwelijk aan te vragen, kan naar Rome vertrekken zonder *geopend* de bureaux der kanselarij door te gaan. Geen bisschop vermag zich naar Rome te begeven, zonder voorafgaand verlof van het gouvernement; en, hetzij zulk een verlof moeilijk verkregen wordt, of wel, dat de bisschoppen er niet sterk op

aandringen, zooveel is zeker, dat de verschijning van een oostenrijksch prelaat te Rome tot de zeldzaamheden behoort. In het jubeljaar 1823, en bij het canonisatiefeest van 1857, vereenigde de H. Stad binnen hare muren bisschoppen van alle natiën der wereld, met uitzondering van Oostenrijk. — Uitdruklijk is het studeren te Rome aan de jonge geestelijkheid in Oostenrijk verboden; en, die het wagen mogt, de gewijde wetenschap te gaan putten aan de hoofdbron der Kerk zelve, zou er den titel en de voorregten van oostenrijksch burger bij verliezen! — Geen breve, of welk ander schriftuur ook van den paus kan tot een oostenrijkschen bisschop komen, tenzij door bemiddeling der kanselarij; en, om afgekondigd te mogen worden, moet elk stuk, dat van een bisschop uitgaat, vooraf van het ministerieel *placet* zijn voorzien. Terwijl geheel Italië voor Spanje reeds het jubilé gehouden had, vonden wij, bij het doortrekken, Lombardije daarvan nog volkomen onkundig: geen bisschop had de pauselijke breve nog afgekondigd.

Doch ziehier het zonderlingste nog van alles: Oostenrijk heeft den romeinschen *Index* op zijnen *Index* geplaatst! Men wachte zich dus wel van in zijn koffer den gedrukten catalogus der door Rome verboden boeken meê te voeren, — de oostenrijksche douane legde zeker terstond de hand er op! — En zoo dan is, even als het meerendeel der overige natiën, óók het katholieke Oostenrijk tegen de Kerk met hare vijanden in bond, doch, men mag wel overtuigd zijn, dat Rome daarover zeker niet de minst bittere tranen schreit. Men neme zich echter wel in acht, want het is een hachlijk spel, zich tegen den hoeksteen aan te kanten: twintig volken stortten in den kuil, dien zij hadden gegraven voor des Verlossers eeuwige Bruid!

Over eene heerlijke vlakte loopt, tussehen twee rijen van rijzige populieren, effen als een spiegel, de baan van Ro-

vigo, waar men met belangstelling langs komt, onder het werpen van een vlugtigen blik op de nabijgelegen ruïnen van het aloude Adria. Deze romeinsche stad is thans enkel in herinnering meer overig door den naam, dien de zee voert, wier golven zelfs niet eens de kust meer bespoelen, waaraan zij eenmaal gelegen was.

9 April.

Padua. — Geschiedenis. — Universiteit. — Paleis van Justitie. — Il Salone. — De schandsteen. — Engelenval. — Het koffijhuis van Pedrocchi. — Prato-della-Valle. — Huis van den graaf Luigi Cornaro. — Herinneringen hem betreffende.

Onder het genot eener schoone lentezon, in wier stralen de torens en koepels harer tallooze kerken schitterden, ver-
toonde Padua zich aan ons oog, dat begeerig was, om hare kunst- en religieschatten te gaan bewonderen. Alles draagt er den stempel der byzantijsche architectuur, met hare schitterende en altijd afwisselende vormen. Padua-zelve, half-antiek en half-modern, drukt eene tweeledige beschaving uit. Bij het Sint-Antonius-klooster wachtte ons een jong fransch geestelijke, pater Prosper L....., die zich te onzer beschikking stelde, ter doorkruising van de stad. Deze voortreffelijke vriend ontvange hier openlijk de hulde onzer opregte erkentlijkheid. — Padua, naar men zegt, sinds Troje's val, door Antenor gesticht, ging, na beurtelings door de Etruskers en door de Romeinen bemagtigd, door Alarik en Attila uitgeplunderd, en door de Venetianen ingenomen te zijn, eindelijk, ten jare 1797, over aan het oostenrijksch gouvernement. Ofschoon van haren aloude luister verstoken, telt de stad toch heden nog 54000 inwoners. In het grijs verleden werden er geboren Titus-Livius, en de beroemde taalgeleerde Ascanius Pedianus, de

vriend van Virgilius en de commentator van Cicero. In de middeleeuwen was Padua een der groote bakens, welke de Kerk hier en daar plaatste, tot verdrijving van het duister, dat van de overweldiging der Noormannen het noodwendig gevolg was.

Padua's hoogeschool, die reeds in het begin der XIII. eeuw bloeide, telde tot zes duizend kweekelingen toe. Hare leerstoelen werden bezet door eene lange reeks van de verdienstelijkste professoren, wier wapenen in het schoone hoogeschoolgebouw prijken. Soms had men er ook geniën onder, zoo als Galileï, die er, achttien jaren lang, de wijsbegeerte onderwees; Octavio Ferrari, door Lodewijk XIV. hoog vereerd, verklaarde er de schoone letteren; Forcellini, leerling van Facciolati, stelde er, ten minste gedeeltelijk, zijn groot latijnsch, grieksch en italiaansch woordenboek, het volmaaktste wat er bestaat, te zamen, en het is niet dan met eerbied, dat men, in het seminarie, een oog werpt op dit handschrift van twaalf deelen in-folio, en daar de edele en eenvoudige woorden leest, waarmede de schrijver de zorgen en inspanning vermeldt, door hem, nagenoeg eene halve eeuw lang, aan dien reuzenarbeid besteed: *Adolescens manum ad-movi; senex, dum perficerem, factus sum, ut videtis* 1).

Ik moet nog spreken van eene schitterende star aan den hemel van Padua's hoogeschool, namelijk, Helena Cornaro Piscopia, die, als kind van elf jaren, den sluijer aannam in de orde van den H. Benedictus, terwijl zij, zeer jong reeds, de bewondering der geleerde wereld opwekte als dichteres, letter- en taalgeleerde, — sprekende het spaansch, fransch, latijn, grieksch, hebreuwsch en arabisch — terwijl zij hare

1) Als jongeling heb ik aan dit werk de eerste hand gelegd, en ben, zoo als gij ziet, onder den arbeid een grijsaard geworden.

verzen, onder muzikale zelfbegeleiding, sierlijk zong, en geleerde twisten zegepralend voerde over godgeleerdheid, sterrekunde en hoogere wiskunst, zoodat haar dan ook de rang van doctor in de wijsbegeerte aan de universiteit van Padua verleend, en in het voorportaal een marmeren standbeeld opgericht werd, ter herinnering aan de buitengewone gave dezer weërgalooze vrouw, overleden in 1684, oud zijnde acht-en-dertig jaar. — De hoogeschool telt thans vijftien honderd leerlingen, en is, even als van ouds, in faculteiten en collegies werkzaam. Het kabinet van natuurlijke historie, en de academische plantentuin worden zeer geroemd.

Behalve wetenschappen en letteren, heeft Padua ook steeds hartstogtlijk de kunsten beoefend, waarvan een aantal fraaije voortbrengselen allerloflijkst getuigen. Onze voortreffelijke landsman en gids bragt ons allereerst naar het paleis van Justitie. Op de groen-markt — *Piazza-delle-Erbe* — staat een uitgestrekt gebouw, aan welks zamenstelling meer dan eene eeuw lang gearheid werd. De architect Pietro Cozzo ving er in 1172 mede aan; zijn broeder Jan, van de orde der Eremieten, de Bramante van zijn tijd, voltooide in 1506 dit paleis, welks audientiezaal, *il Salone*, het wonderpronkstuk er van uitmaakt. Vier groote trappen geleiden er heen, en boven iederen ingang staat het borstbeeld van een beroemd man, te Padua geboren: Titus-Livius, de prins der historieschrijvers; broeder Alberto, van de orde der Eremieten, de kroon der godgeleerden; Paolo, de roem der pleitbezorgers, en de vermaarde Piëtro van Albano, sterrekundige en geneesheer uit de XIII. eeuw. Rome, Parijs, Westminster noch Florence hebben iets, dat in grootte met de zaal van Padua kan vergeleken worden, in hare soort, zoo door omvang, als door vorm en sieraden, de eerste van de wereld.

Men verbeelde zich een vertrek van zeven-en-negentig el

ten vijf-en-veertig duim lang, op twee-en-dertig el en acht-en-veertig duim breed, naar evenredigheid hoog, en zonder eenig steunpunt dan de muren, waarin negentig zware pilasters zijn aangebragt. Deze zaal is evenwijdig aan den Evenaar gebouwd, zoodanig, dat de stralen der opkomende zon, door de oostlijke vensters binnendringende, door de westlijke vensters weêr uitschijnen. Eveneens gaan, tijdens de lente en herfst-evening, de zonnestralen, die door de zuidelijke vensters invallen, door de noordelijke weder uit, en verlichten alzoo, achtervolgens van rigting veranderende, maand voor maand de twaalf teekenen van den in de zaal geplaatsten dierenriem, in overeenstemming met den loop der zon. Al het schilderwerk is van Giotto, doch meermalen hebben andere handen het opgehaald, en wel voornamelijk, in de vorige eeuw, Zannoni, de koning der restaurateurs, die het geheel in zijnen oorspronkelijken luister voortreffelijk herstelde. Dat schilderwerk is in drie klassen verdeeld en vormt drie honderd negentien vakken, voorstellende de teekenen van den dierenriem, de eigenaardige werkzaamheden van ieder jaargetijde, de twaalf apostelen, waarvan elk geplaatst is bij het teeken van den dierenriem, dat met zijnen feestdag overeenkomt; de geschiedenis van het Oude en van het Nieuwe Verbond; het Verlossingswerk in zijne gevolgen met de Openbaring (*Apocalypse*) in verband gebragt. Tusschen deze groote tafereelen ziet men acht gevleugelde beelden, de acht hoofdwinden der ouden voorstellende. Ziedaar wat dit schilderwerk, of liever dit museum te zien geeft, waar hemel, aarde en elementen, het stoflijke en bovenstoflijke leven des menschedoms, met een woord, waar de poezij in hare hoogste opvatting, zich schijnt verontsterflikt te hebben onder het penseel van Giotto en den bouwgenie van broeder Jan.

Deze trotsche zaal dient thans voor niets anders meer dan tot het trekken der loterij, en, bij groote gelegenheden, voor

openbare feesten. « In 1815, — zoo zeide ons pater Prosper, — werd er eene schitterende partij gegeven aan keizer Frans en aan Marie-Louise, zijne dochter. De zaal werd toen her- schapen in een tuin, en daarin bevonden zich de vertrekken, waar de Majesteiten werden ontvangen, en andere, waar werd gedanst. De boomen stonden er in opgeworpen aarde en vormden een schitterend verlicht bosch; zelfs had men dezen salontuin met hoog en laag terrein weten af te wisselen. »

Aan een der hoeken van deze zaal bevindt zich de *Lapis vituperii*, of Schandsteen, die aan eene zonderlinge gewoonte der middeleeuwen herinnert. Te Padua, Verona, Florence, Sienna, Lyon en in vele andere steden vond men zulk eene zitplaats, voor die hunne schulden niet konden betalen en van alle vervolging bevrijd wenschten te zijn, hetgeen kon geschieden, wanneer iemand tot driewerf toe, geheel naakt, op den schandsteen ging zitten, en ten aanhoore der tallooze menigte, zwoer, geen pseudo (rijksdaalder) aan eigendom meer te bezitten. Te Sienna moesten schuldenaars, drie ochtenden bij het luiden der klok van het paleis, door geregtsdienaars begeleid, en bijna naakt het voorliggend plein rondstappen, en zich, den laatsten dag, even als die van Padua, op den steen nederzetten, waar zij dan de volgende, door de wet voorgeschreven woorden hadden uit te spreken: « Ik heb alles, wat ik had verteerd en zoek gemaakt; ziehier nu op wat wijze ik mijne schuldeischers betaal. » — « Dit gebruik, zegt een reiziger, hoe potsierlijk het ook schijne, is toch in de daad niet ongerijmd: het gaf, ja, een middel aan de hand, om aan de gijzeling voor schuld te ontkomen, eene strafpleging onzer nieuwere beschaving en wetgeving, doch waaraan niet weinig omhaal en kosten voor den schuldeischer verbonden zijn; maar, eene tentoonstelling van den schuldenaar op den schandsteen, noopte, zoo door den daaraan verbonden smaad, als door de er mede gepaard gaande belag.

chelijkheid, misschien meer dan onze hedendaagsche dwangmiddelen, den schuldenaar, om zich aan de schande van wanbetaling te onttrekken, en zoodoende den schandsteen te ontgaan.»

Van uit het Paleis van Justitie begaven wij ons naar het hôtel Pappafava, waar men een zoogenaamden Engelenval kan zien en bewonderen, namelijk een groep van zestig helische geesten, die, door den bliksem getroffen, over elkander heen uit den hemel naar onder storten. Al is het dan ook, dat men de voorstelling-zelve niet prijzen kan, zoo verdient toch de uitvoering, maar vooral het geduld van Fasolato, een beeldhouwer van Padua, allen lof, als die, twaalf jaren lang, onafgebroken, met dit zonderling werk zich bezig hield. — En wat nu zullen wij zeggen van Padua's wonder, Pedrocchi's koffijhuis? Een fortuin op te offeren aan een openbaar gedenkteeken, bestemd voor de vereeuwiging van een groot genie, tot herinnering van deze of gene groote daad, ter gedachtenis van een vaderlandsch feit, zie, dat is iets edels, en Italië staat steeds vooraan, waar het dergelijke bewijzen van openbare hulde geldt; — maar, onnoemlijke schatten te verkwisten, om een koffijhuis te bouwen, welks wanden, kolommen en vloeren van het fijnste en sierlijkst bewerkte marmer zijn, is dat niet eene soort van weelde, te minder lofwaardig, vooral dáárom, dewijl er uit blijkt, hoe de hedendaagsche geest des publieks hemelsbreed van dien der vorige eeuwen verschilt, toen de kunst zich alleen met grootse zaken bezig hield, maar nooit tot den kring van het lage of onbeduidende volksleven afdaalde?

Een welsprekend protest tegen de zoo evengenoemde verkwisting levert *Prato-della-Valle* op, eene der schoonste wandelplaatsen en tevens een der fraaiste pleinen van Europa, tot een eiland gevormd door de kristal-heldere wateren der Bacchiglona, waarover vier sierlijke bruggen liggen, die ge-

leiden naar de stad. Te midden van het Prato aanschouwt men, op hunne kolossale voetstukken, de standbeelden van Padua's groote mannen, van af Antenor tot Canova, die allen te zamen een pantheon vormen op grootsche schaal. In weêrwil zijner vruchtbaarheid in geniën, leverde het vaderland van Titus-Livius er echter toch nog niet genoeg op, om hier dien uitgestrekten tempel geheel te bezetten, zoodat ook van elders beroemde Italianen zijn moeten komen, ter voltaligmaking dezer nationale galerij.

Met een bezoek aan het Huis-Giustiniani-*al-Santo* besloten wij onzen eersten dag. De drijfveer dezer nieuwsgierigheid was minder het fraaije bouwwerk van den beroemden Falconetto, die, in 1524, deze schoone woning tot stand bragt, evenmin het schitterend stukadoorwerk der salons, of de naar Raphaël's teekeningen door Campagnola vervaardigde frescoschildering, dan wel de verblijfplaats-zelve van den vermaarden graaf Luigi Cornaro, zoo bekend wegens zijn ingetogen leven, als door zijne verhandelingen *della vita sobria*. Deze edele Venetiaan bevond zich op vijf-en-dertigjarigen leeftijd in zulken staat van uitputting, dat de geneesheeren de hoop lieten varen op zijn behoud. Vijf jaren lang had hij alle hulpmiddelen der kunst op de proef gesteld, en toen niets van dat alles meer hielp, wenschte hij eens te zien, of volkomen onthouding hem ook baten kon, ten spijt van de leus der slempers, namelijk, dat, wat goed is voor den mond, ook goed voor de maag wezen moet. Keur van spijzen en wijnen hadden, ja, zijn smaak gestreeld, maar tevens zijn ligchaams-gestel ondermijnd: hij zag daar dus van af, en zette zich tot vasten, zoodanig, dat hij, eindelijk, aan twaalf oncen voedsel daags genoeg had; weldra hield de verzwakking op en namen zijne krachten toe: de mannen van de kunst stonden verbaasd, en de wereld schreeuwde mirakel!

Ten gevolge van zijne matige levenswijze, genoot hij voorts eene volkomen gezondheid, en had hij den ouderdom van zestig jaren bereikt, toen, ten gevolge van een val uit zijn rijtuig, hem een arm en een been gebroken werden. Men wilde hem aderlaten en eene purgatie toedienen, maar hij weigerde beiden en verlangde slechts, dat men den arm en het been zette. Ook nu wederom geneest hij, zonder verdere middelen, volkomen, en staaft hij, op aanschouwelijke wijze, de twee italiaansche spreekwoorden: *Mangia più chi poco mangia*; « Die weinig eet, eet meer. » — *Fa più profitto quel che si lascia sul tondo, che quel chi si mette nel ventre*; « Meer goed doet, wat men op het bord laat liggen, dan wat men naar binnen brengt. » Overigens komt het eerste van deze spreekwoorden overeen met wat de Franschen zeggen: « Niet wat men eet, geeft voedsel, maar wel wat men verteert. »

Cornaro, vijf-en-zeventig jaren oud geworden, eindigt met aan den raad zijner vrienden gehoor te geven: in plaats van twaalf oncen voedsel neemt hij er veertien, en in plaats van veertien oncen drank worden het er nu zestien. Doch, weldra neemt zijne gezondheid nu zichtbaar af; zijne natuurlijke vrolijkheid maakt voor droefgeestigheid plaats, terwijl den elfden dag, te gelijk met eene zeer pijnlijke aandoening in de zijde, hem eene koorts aangrijpt, die vijf-en-dertig dagen duurt. Hij komt thans tot het besluit, om binnen de palen van zijn vroeger voedingsstelsel, onverwijld en onverwikt, weêr terug te keeren. Daarmede bereikte hij den ouderdom van ruim honderd jaar, in het bezit eener volmaakte gezondheid, bij het gebruik van al zijne zintuigen, en onder het genot van al zijne verstandelijke vermogens. Vijf-en-negentig jaren oud zijnde, schreef hij zijne laatste verhandeling over het matig leven, en het is daaruit, dat wij de hier meêgedeelde bijzonderheden hebben ontleend.

10 April.

Sint-Sophie. — De welgelukzalige Helena Enselmini. — De kathedraal. — De Madonna van Giotto. — De H. Daniël. — De welgelukzalige Gregorius Barbarigo. — De Doopkapel. — Dypticon. — Het ligchaam van den H. Matthias. — Crypt van den H. Prosdocimus. — Byzantijsche Madonna. — De *Annunziata*. — Schilderwerk van Giotto. — Sint-Justina. — Geschiedkundige bijzonderheden. — Sint-Antonius. — Kapel van dien Heilige. — Populariteit van dien Heilige. — Schatkamer. — Gothisch wieroekvat en sloopje. — De tong van den H. Antonius. — Het glas van Aloardino. — De schriften van den H. Antonius. — Standbeeld van Guatta Melata. — Oevers der Brenta. — Venetië.

Geheel die streek van Italië, langs de kust der Adriatische zee, van af Ancona tot aan Venetië, wordt maar al te weinig bezocht. Die van Parijs naar Napels trekt, krijgt niet dan een oppervlakkig denkbeeld van het land, welks binnenste gedeelte eene menigte monumenten van godsdienstigen en kunst-wetenschappelijken aard oplevert, wier aanwezen den meesten reizigers onbekend blijft. Zoo, bij voorbeeld, zou Padua-alléén een togt naar Italië verdienen. Gisteren maakten wij kennis met zijnen uitwendigen luister en met wat het ongewijs oplevert; thans bleef ons nog overig, zijne meer verborgen schatten, in de schaduw van tallooze heiligdommen, te gaan beschouwen en bewonderen. Ons eerste bezoek was aan Sint-Sophie gewijd, eene kerk uit de XIII. eeuw, beroemd door eene *Madonna* van Zanella, eene *Afneming van het kruis* van Stephano Dell' Arzere, en door de vermaarde *Onthoofding van den H. Paulus* van Bissoni. Doch, een meesterstuk van anderen aard lokt er den katholieken reiziger heen. In 1226 stichtte de H. Antonius een Franciscaner-

vrouwen-klooster te Padua. Onder degenen, die er in verlangden opgenomen te worden, bevond zich eene dochter van een der aanzienlijkste geslachten der stad, met name Helena Enselmini. Aan de hand van den H. apostel, werd zij een engel des gebeds, van zachtmoedigheid, versterving en geduld, bij het doorstaan van langdurige ziekten en wreede tegenspoeden, totdat zij, eindelijk, door smarten en hemelsche liefde gelouterd, als eene uitverkorene Gods, overging tot haren hemelschen Bruidegom, terwijl zij op aarde den goeden geur harer deugden achterliet, en door tallooze mirakelen in vrome herinnering bleef leven. Haar ligchaam rust thans nog, geheel ongeschonden, in een der altaren van Sint-Sophie. Na er onze hulde aan toegebracht te hebben, begaven wij ons naar de kathedraal.

Deze werd in de eerste helft der XVI. eeuw aangelegd, naar het plan van Michel-Angelo; de *Duomo* is eerst in 1756 voltooid, zoodat verscheiden architecten daaraan min of meer gelukkig de hand legden. De koepel is een hecht en grootsch bouwwerk van Giovanni Gloria. Allereerst ver- toont zich aan het oog een prachtig wijwatervat van wit marmer, en daarboven, uit die-zelfde stof gebeiteld, een standbeeld der H. Maagd. Regts af voortgaande, komt men aan het merkwaardig grafgesticht van Sperone Speroni, een groot redenaar, wijsgeer, dichter en leermeester van Tasso, eene der parelen aan Padua's kroon. De naastvolgende kapel ver- toont, half-levens-groot, eene Madonna, die aan Giotto wordt toegeschreven, en het eigendom zou zijn geweest van Petrarca, kanonik der kathedraal. Bij het koor stelt een groep, uit Carrarisch marmer gebeiteld, Benedictus XIV. voor, terwijl hij aan het kapittel het gebruik der *Cappa Magna* toestaat, en voorts den kardinaal Rezzonico, bisschop van Padua (later Clemens XIII.), die deze gunst erlangt. Het fiere Italië

schrijft steeds zijne algemeene of bijzondere geschiedenis in marmer en brons. In de sacristij der kanoniken zagen wij een aantal schilderijen van verdienste, en daaronder eene H. Maagd van Sasso Ferrato, den schilder der kleine Madonna's, *delle madonine*. Wat evenwel vooral de aandacht tot zich trekt, is een Evangelieboek van 1170, en een Epistelboek van 1239, beide handschriften op parkement, schitterende van uitmuntend bewerkte vignetten en verdere illustraties, hetwelk een en ander volmaakt goed bewaard gebleven is.

In de sacristij stegen wij naar de onderkerk af. Daar rust, in eene luisterrijke reliekkas, met bronzen basreliefs van Titiaan Aspetti versierd, het ligchaam van den H. Daniël, leviet en martelaar, een telg van Padua, en een zijner eerste geloofsverkondigers, die nu sedert acht eeuwen hier de hulde ontvangt van een dankbaar nageslacht dergenen, voor wie hij in der tijd allereerst den roemvollen strijd volstreed 1).

In de kerk teruggekeerd, bezochten wij de kapel van den welgelukzaligen Gregorio Barbarigo, kardinaal en bisschop van Padua, wiens wonderdadig bewaard gebleven ligchaam hier in het altaar rust. Hij werd in 1626 uit een adelijk venetiaansch geslacht geboren, en door zijnen vriend paus Alexander VII. benoemd tot kardinaal en bisschop van Padua. Hij was de vader der armen, de San-Carlo-Borromeo van de Romagna, en de beschermer van zijn volk tegen den storm der ketterij. Zijne bisschopsstad dankt hem, behalve een prachtig collegie, haar seminarie, het sieraad van Italië, met eene te regt beroemde boekerij en drukkerij.

De doopkapel, in de XII. eeuw gebouwd, en naast de kathedraal gelegen, draagt den stempel dier groote kunst-epoque.

1) Zijn ligchaam werd in 1073 in de bidkapel van den H. Prodocimus gevonden.

Zij werd door de prinses Fina Buzzacarina, gemalin van Francesco van Carrara-den-Oude, heer van Padua, opgericht, en, zoowel uit- als inwendig, door Giotto's leerlingen met heerlijke fresco's opgeluisterd. Uitwendig is het schilderwerk verdwenen; het inwendige, of bewaard gebleven, of door bekwame hand opgehaald, stelt verschillende trekken uit het Oud en Nieuw Verbond, voorts de vrome stichteres, daar zij de H. Maagd aanroept, benevens onderscheiden portretten der vorsten van Carrara, gelijk ook Petrarcha's afbeelding, voor. Op het altaar bevindt zich een zeer schoon Dypticon uit de XVI. eeuw, waarop de hoofdafereelen uit het leven van den H. Johannes den Dooper keurig zijn gemaald 1).

De Doopkapel en het Dypticon leveren te zamen eene schitterende herinnering op aan ons grijs en grootsch verleden: enerzijds het prachtig bouwwerk, waar zich de bronwel eens hoogerens levens, de doopvont, bevindt, en waarvan al de deelen, zoo uit- als inwendig, zoovele bladzijden zijn van een grootsch boek, waarin de katholieke kunst geheel de gewijde geschiedenis des menschedoms in 't verleden, in 't heden en in de toekomst opteekende; anderzijds, het Dypticon, een roemrijk register, waarop des priesters hand den naam aanschreef van al de burgers, die achterevolgens in het nieuwe gemeenebest werden toegelaten. In het voorbijgaan moge men opmerken, hoe de Kerk een gebruik, dat reeds bij de heidenen in zwang was, heeft weten te veredelen. De Dyptica waren een keurgeschenk der keizers, der consuls en der grootwaardigheid-bekleeders van het rijk, en vormden een soort van portefeuilles, inwendig voorzien van wassen of looden tabletten, ook wel van papyrus-bladen, gevat in omslagen van kostbare stof, cederhout, elpenbeen, gedreven zilver of

1) Nuova Guida, etc., in Padova, p. 74.

goud, meestal met basreliefs, die keurig meesterlijk waren bewerkt. De pracht werd in dit artikel zoover gedreven, dat de keizers Valentiniaan, Theodosius en Arcadius zich genoodzaakt zagen, in het jaar 384, aan elk en een iegelijk, — met uitzondering der gewone consuls — te verbieden, gouden en elpenbeenen Dyptica ten geschenke te geven 1). De Dyptica der consuls verkregen den naam van *Fasten*, dewijl ze de consulaire opvolging aanduiden, of, ten minste den naam van hem, die ze ten geschenke gegeven had. Voorwaar een loflijk gebruik, door de Kerk opgemerkt en zich toegeëigend: immers, is het niet billijk, dat ook zij hare Dyptica hebbe? Heeft zij geene namen op te teekenen, luisterrijker dan die der consuls en die der cesars? Van af de tijden der apostelen, zette zij steeds de kunstenaars aan het werk, en deed zij de onsterflijke *Fasten* der nieuwe maatschappij vervaardigen met wat het talent schitterendst voort te brengen wist.

Men heeft vier soorten van Dyptica: die der *gedoopten*, die der *levenden*, die der *heiligen* en *martelaren*, en die der *dooden*. De onbloedige Offerande, het H. Misoffer, vereenigde in de catacomben rond het graf van een martelaar, of in de trotsche basilieken van Rome of Constantinopel, de kinderen van het nieuw Jerusalem: dan steeg er een priester met de *levensboeken* op het spreekgestoelte, en las luide de namen af van allen, die daarin stonden opgeteekend, de namen der pasgedoopten, den naam van den paus, of algemeen vader van het groote gezin, den naam des bisschops, als herder van een gedeelte der kudde, de namen der priesters, die met hem in 's Heeren wijngaard arbeidden, de namen der keizers en der verdere bisschoppen, den naam van dezen of genen geloovige, onder allen uitmuntende, de namen der

1) Cod. Theod. lib. XV. tit. IX, l. I. *de Expressis Lud.*

martelaars, de namen der in den schoot van de Kerk overledenen: dierbare en glorievolle namen, welke men aanroept, of bij God, als 't ware, in herinnering brengt, wiens barmhartige goedheid hen plaats deed nemen in de Fasten der strijdende Kerk om ze eenmaal in het onsterfelijk boek der zegepralende over te dragen. Tot in de XII. eeuw hoorden het Oosten en het Westen, bij de H. Offerande, door den mond van Christus' Bruid-zelve, den christen-stamlijst aflezen, om zoo te zeggen, de geslachtstafelen hunner eigen familie, in wier band van liefde al de leden des gezins zich, op die wijze, als broeders innig verbonden bleven gevoelen 1).

Na de doopkapel en het dypticon van Padua naauwkeurig beschouwd en bewonderd te hebben, begaven wij ons naar de dubbel merkwaardige kerk *dell' Annunziata-nell'-Arena*, gebouwd, waar eenmaal het amphitheater stond, en toegewijd aan de Koningin der maagden, de Moeder van barmhartigheid, de liefderijk-teedere Maria, gehuldigd ter plaatse-zelve, waar het wulpsche en wreede heidendom eens zooveel gruwelen pleegde. Bovendien beslaat deze kerk eene der schoonste bladzijden in de geschiedboeken der katholieke kunst. Assisi en Padua verheffen beiden zich omstrijd op wat Giotto's penseel schitterendst heeft voortgebracht. — De *Annunziata* werd in 1305 door Enrico Serovigno, een rijk burger van Padua, gesticht. Giotto beschilderde haar in 1306 met grootsche fresco's, voorstellende de hoofdtrekken uit het Oude en Nieuwe Testament. De Hel werd, zoo men zegt, door hem naar Dante's dichtstuk gemaald. In weêrwil der vijf eeuwen, die over dit meesterwerk zijn heengegaan, is het in zijn geheel toch zeer goed bewaard gebleven, en levert, in

1) Zie het onschatbaar werk van Donati, in 1733 in 4°, te Lucca, uitgegeven: *De' dittici degli antichi profani e sacri*.

de bijzonderheden nagegaan, eene welsprekende verdediging op der aloude katholieke school, die door de kunstenaars der Renaissance zonder ophouden werd voorgesteld als onbekend met alles, wat juistheid van teekening en versiering (ornementatie) aangaat; immers het schilderwerk der *Annunziata*, vooral dat van het bovengedeelte, is allerbekoorlijkst van uitdrukking en allernaauwkeurigst van teekening, terwijl de stand en het karakter der beelden, even als de losheid en het natuurlijke der kleederen, volstrekt niets te wenschen overlaten. Achter het altaar staat de prachtige marmeren grafstede van den stichter. Onder aan zijn standbeeld, dat bij de sacristij is geplaatst, leest men: *Propria figura Domini Henrici Serovigni militis de Harena*. Het schilderwerk in het koor, voorstellende het leven der H. Maagd, is van Thadeo Bartolo, een leerling van Giotto, en, ofschoon van minder kunstwaarde, getuigt het toch voor het talent van den waardigen kweekeling eens grooten meesters. Had de XVI. eeuw de kunstenaars niet op een dwaalspoor geleid, tot welk een top punt van volmaking zou thans de katholieke kunst niet gestegen zijn!

Wij moesten de *Annunziata* en hare schatten vaarwel zeggen, daar Sint-Justina ons riep, om ons de hare te toonen: vooreerst de kerk-zelve, te midden van het *Prato-della-Valle* gelegen, een grootsche tempel, dien drie eeuwen den glans der jeugd niet ontnemen konden. Acht koepels heffen zich daarboven hemelwaarts, waarvan de hoogste ten voetstuk strekt voor het standbeeld der Heilige, waaraan de kerk is gewijd. Haar drievoudig gewelf wordt door eene lange rij van twee aan twee op denzelfden grondslag verbonden pilasters geschraagd. In den vorm van een latijnsch kruis gebouwd, is zij 568 voet lang, 106 hoog, 125 breed. Met inbegrip van het standbeeld der Heilige, is de groote koepel van buiten

176 voet, van binnen 155 voet hoog. En wie nu is de schep-
per van dat trotsche bouwwerk? Een eenvoudige Benedictij-
ner, *Dom* Hiëronymo di Brescia. En wie de architect? Andrea
Riccio, van Padua geboortig. Welk penseel heeft hier al die
meesterstukken gewrocht? De H. Gertrudis in geestvervoering
werd door Piëtro Hyberi gemaald; Totila, de koning der Go-
then, voor den H. Benedictus geknield, is het werk van
Giovanni-Baptista Maganza; de HH. Cosmas en Damianus,
door een engel van schipbreuk gered, is een tafereel vol vuur
en leven door Antonio Balestra geschilderd; eindelijk, de
marteling der H. Justina, achter in het koor geplaatst, wordt
voor het meesterstuk van Paolo Veronese gehouden. De schoone
koozsetels, met basrelief-voorstellingen uit het Nieuwe Testa-
ment versierd, zijn gedeeltelijk het werk van een Franschman,
Richard Taurigny van Rouaan, die ook het fraaije koorge-
stoelte vervaardigde in den dom van Milaan. En wie nu is de
Heilige, voor wie de stad Padua deze luisterrijke kerk heeft
gesticht?

Naar aanleiding van historische monumenten en op grond
der overlevering, telt Baronius veertig zendelingen, priesters
of bisschoppen, door den H. Petrus, gedurende zijn verblijf te
Rome, naar de verschillende gedeelten van Italië, Gallië en
Germannië afgevaardigd. Onder dit getal komt voor de H. bis-
chop Prosdocimus, een leerling van den Galileschen visscher,
en door dezen naar de stad Padua gezonden, in het jaar 46
n. C. het vierde der regering van keizer Claudius, even vóór
het edict tegen de Joden, als waardoor de apostel verplicht
werd, naar het Oosten weër te keeren 1). Op des bisshops
stem, werden de oogen geopend en de altaren der afgoden
verlaten. Onder de nieuwbekeerden was eene jonge maagd

1) Annal. t. I, an. 46, n. 2.

Justina genaamd. Opmerkelijk is het, dat bijna overal de vrouwen voorgingen in het toetreden tot het Evangelie, en bijna overal zijn zij het, die de heilleer bezegelen met haar bloed. Maria, des Verlossers moeder, de H. Magdalena en hare gezellinnen op Kalvarië, legden den grond tot dat geslacht van heldinnen, die het leven zelfs volgaarne ten offer bragten voor de vrijmaking van haar geslacht door de nieuwe wet. Justina, op last van Maximus gevangen genomen, werd aan alle soort van mishandelingen prijs gegeven, maar, krachtig en zuiver als de diamant, weêrstonde de ziel der maagd zoowel bedreigingen, als belofte en marteling. Het zwaard van den beul maakte een eind aan den strijd: maar Maximus is verwonnen, de heldin heeft gezegepraald, het afgodendom wankelt en stort in elkaër, terwijl Padua, door het bloed van het heilig slagtoffer gelouterd en gewijd, eene der godvruchtigste steden van geheel Italië staat te worden; de prachtige tempel, waar wij ons thans bevinden, is aan de herinnering van dat groote werk gewijd. De H. Justina bevindt zich overigens hier in talrijk en edel gezelschap. In het altaar der groote kapel, op de linkerhand, vereert men een belangrijk deel van het ligchaam des H. apostels Mathias, uit het Oosten derwaarts gebragt. Achter het altaar komt men door eene kolossale deur op een oud Atrium, te midden waarvan een put is. Wie gij ook zijn moogt, buig u hier ter neder, want de bodem, dien gij drukt, is heilig. Die put, genoemd der HH. Onnoozelen, bevat de overblijfselen van een groot aantal martelaars, wier bloed het *Prato-plein* verwe. Wij gingen hier een kleinen, duisteren en bogtigen trap af, die ons bragt naar een crypt, de eerwaardige wieg en bakermat van het christendom te Padua. Onder den steen van dat altaar, waar hij in stilte het H. Misoffer opdroeg, rust de H. bisschop Prosdocimus. De byzantijsche H. Maagd, welke men hier op het

altaar ziet, werd door den H. priester Usius, uit Constantijnopel, herwaarts gebragt. Ten jare 741 deed keizer Constantijn Copronymus, de beeldstormer, haar in de vlammen werpen, doch zij werd er niet door gedeerd. Alvorens de kerk te verlaten, knielden wij, op het voorbeeld van zoovele vroegere geslachten, in diepen eerbied neder aan den voet van het hoogaltaar, waar het gewijde ligchaam der H. Justina rust, en smeekten er God, den God der martelaren, dat Hij het edel bloed der eerste christenen vurig mogt bewaren tot in de aderen hunner laatste nakomelingschap.

De katholieke reiziger is de grenspaal van zijn genot in Italië nog niet genaderd, al heeft hij ook de drie gewijde zetelplaatsen der wereld, Rome, Loreto en Assisi bezocht en leeren kennen: nog wacht hem eene vierde, Padua, welke stad het voorregt smaakte, voor een groot deel van zijn kortstondig leven, den meest populairen Heilige der middeleeuwen binnen hare muren te bezitten, en hem te kroonen na zijnen dood: een ieder gevoelt, dat ik van den H. Antonius van Padua spreek. Te allen tijde was het vertrouwen, de liefde, de geestdrift *per il Santo*, voor hunnen Heilige, bij de bewoners in de daad bewonderenswaardig: wij kunnen daarover best oordeelen, naar aanleiding van het monument, door hunne teedere godsvrucht te zijner eere opgerigt, eene kerk, in 1255 aangevangen door den beroemden Nicolaas van Pisa, en in 1507 voltooid, een gothisch bouwwerk, uit den besten tijd en van den besten stijl. De zes koepels, die er op staan, herinneren nog aan het byzantijnsche, terwijl hare beelden, hare basreliefs van Donatello, hare onsterflijke fresco's van Giotto, even als hare vier groote orgels, een geheel opleveren, als 't ware een brandpunt van alle kunsten, ter verbeerlijking op aarde van den nederigen dienaar Gods, wiens schitterende deugden door den hemel zijn gekroond. Bij het binnenkomen,

stonden wij zeer verwonderd, twee dalmatische honden van die soort, welke de herders hebben, als deurwachters der kerk te zien. « Sedert onheuglijke dagen, is — zoo zeide ons broeder Prosper — de bewaking der kerk aan deze trouwe dieren opgedragen, en, van geslacht tot geslacht, kwijten zij zich volmaakt trouw van hunnen pligt. Die gij daar ziet liggen, verrasten, eenige jaren verleden, een bediende van het huis Sografi, die, na deursluiten, in de kerk nog was blijven zitten bidden; ze plaatsten zich, de een regts, de ander links van hem, gereed, om, bij de minste beweging, hem aan te grijpen, en hielden hem alzoo tot 's anderen daags morgens gevangen. »

De kerk is een echt museum van schilder- en bouwkunst, welks volledige beschrijving ons al te lang zou bezig houden, maar waarbij wij toch niet onvermeld mogen laten het in de kapel van het H. Sacrament aanwezige marmeren tabernakel, met bronzen basreliefs van Hiëronymo Campagni, beroemd beeldhouwer der XVI. eeuw, versierd, en voorts de vier engelen, het meesterlijk beitelwerk van Donatello. In het koor staat de groote bronzen kroonkandelaar van Andrea Riccio, den Lysippus van Venetië, het schoonste meesterstuk in die soort, en waaraan de kunstenaar tien jaren arbeidde; vervolgens de vier standbeelden van Padua's beschermers, alsmede de H. Maagd en het Kind-Jesus, allen even zoovele meesterwerken van Donatello. Na de overheerlijke fresco's uit de XIV. eeuw, in de kapel van den H. Felix, bewonderd te hebben, begaven wij ons naar het altaar, waar het ligchaam van den glorierijken martelaar rust, en bragten daaraan onze hulde eerbiedig toe. Verderop bevinden zich twee oude kapellen met kostbaar schilderwerk, van vóór den tijd der Renaissance, voorstellende, onder anderen, den H. Antonius, daar hij aan den welgelukzaligen Luca Belludi de bevrijding van

Padua uit Esselini's dwinglandij voorspelt. Belludi's ligchaam rust onder het altaar.

Eindelijk, kwamen wij aan de kapel van den H. Antonius, eene der rijkste van de wereld. Ontelbre beroemde mannen hebben aan hare zamenstelling en versiering gewerkt. Zij werd aangevangen in 1500, door Giovanni en Antonio Minello, voortgezet door Sansovino en Falconetto, met bevallige arabesken opgeluisterd door Mattheo Allio en Hiëronymo Pirone; de uitstekende basreliefs werden er aangebragt door Campagni, Tullius en Antonio Lombardo. In het ronde der kapel stellen negen vakken, in marmeren basreliefs, de hoofdtrekken uit het leven van den Heilige voor, waaronder vooral uitblinkt het mirakel der jonge dochter uit de omstreken van Padua, die, in een moeras gestikt, door den Heilige tot het leven terug gebragt werd; voorts de bekeering van Aloardino, den ketter, over wien ik later spreken zal; en dan ook nog het wonderwerk van den jongeling, wien de Heilige het gebruik van zijn afgekaptten voet teruggaf, nadat hij berouw getoond had over eene mishandeling, zijne moeder aangedaan. Het stukadoorwerk van het gewelf, Titiaan Minio's meesterstuk, is allersierlijkst; doch, het schijnt, dat, naarmate men het altaar nadert, de kunst zich-zelve overtreft: immers, daar zijn het de prachtige bronzen standbeelden van den H. Bonaventura, van den H. Lodewijk, bisschop van Toulouse, en van den H. Antonius, die in schoonheid wedijveren met de vier engelen, ter zijde, met kandelabres, geplaatst bij het marmeren altaar, welks heitelwerk alle denkbeeld van schoon overtreft. Het is dáár, in dat altaar, dat de Heilige rust, op wiens gewijd overschot het mij vergund was, de H. Offerande den hemel op te dragen. Zóó algemeen en uitgestrekt is de vereering, welke de H. Antonius van Padua geniet, dat zijne prachtige kerk met zijne

nog prachtiger kapel, uit de vrome giften der geloovigen van alle natiën der wereld gebouwd werd. Eene der drie lampen van louter goud, in 1797 tot kwijting van oorlogslasten gesmolten, was een geschenk van den Grooten Heer. Rond de kapel, in de kerk, en tot onder de muren van het klooster wemelt het van grafplaatsen, zóó vurig is het verlangen om, zelfs na den dood, niet gescheiden te worden van hem, dien men zóó teeder in het leven bemind heeft! Onder deze doorluchtige grafgestichten van patriciërs, generaals, aanzienlijke vreemdelingen en beroemde professoren, verdienen vooral opmerking dat van Alexander Contarini, generaal van het gemeenebest, van den kardinaal Piëtro Bembo, van Arminius d'Orbesan, baron de la Bastide, een fransch krijgsman, gestorven in 1593, slechts twintig jaren oud. Zijn grafschrift, in keurig latijn, rickt echter wel wat veel naar de Renaissance 1).

In weêrwil der zeer verminderde godvrucht, komen toch nog altijd tallooze pelgrims uit alle oorden van Europa, vooral uit Duitschland en uit Polen, naar het graf van den H. Antonius heen. Daaglijks nog worden er offergaven (*ex-voto*) aan zijne kapel of altaar geschonken. En vanwaar nu die zoo algemeene vereering des volks? Voor bijna zes eeuwen heeft een der beroemdste kerkleeraars, de H. Bonaventura, daarop geantwoord: *Narrent hi, qui sentiunt, dicant Paduani.* « Zij, die de bescherming des Heiligen ondervonden hebben, de Paduanen, mogen het u verhalen en u zeggen, namelijk, wat zij zien, wat hunne vadersen zagen, en wat het voorgeslacht van dezen heeft gezien. »

1) Gallus erant, Patavi morior, spes una parentum;
Flectere ludus equos, armaque cura fuit:
Me quarto in lustro mihi prævia Parca pepereit,
Hic tumulus, sors hæc, pax sit utrique: vale.

Het was in den loop der maand November van het jaar 1227, dat hunne voorouderen te Padua zagen aankomen een jongen kloosterling der orde van den H. Franciscus, met geschoren kruin, gewikkeld in een pij, met een lederen gordel omsloten, de beenen bloot en sandalen onder de voeten. De gewijde jongeling vroeg nederig om eene aalmoes, terwijl zijn engelachtige blik en zijn edel uiterlijk den milddadigen gever daarvoor op de teederste en levendigste wijze dankten. Voor het brood, wat hij ontvangt, schenkt hij aan de stad al de schatten, welke zij slechts verlangen kan: de waarheid, den vrede. Het ontbrak Padua aan beiden. Door de ketterij der Manicheërs geteisterd, en door burgeroorlogen verscheurd, lag zij, om zoo te zeggen, in den doodstrijd te worstelen. — Antonius, de nederige Franciscaner, in Portugal geboren, en uit Frankrijk opgeroepen, waar hij honderdvoudige wonderen had verrigt, snelde nu Padua ter hulpe: hij bidt er, hij predikt er, hij verrigt er mirakelen zonder tal: — de stad wordt bewogen, geschokt; een algemeene ommekeer heeft er in de gemoederen plaats: de waarheid vertoont er zich weder in haar volle licht, de vrede keert er wederom terug: Antonius is aller redder, vriend en vader.

Doch zie, de wreede Esselini *da Romano* wil het door hem verdrukte Padua verdelgen. De Heilige treedt, geheel alleen, het bloeddorstig monster tegen, en brengt den dwingland, te midden zijner officieren, door de dubbele kracht van zijn woord en van zijne deugd, tot staan, tot inkeer, ja, ontnemt hem al zijne kracht; en zoo ziet men den nieuwen Attila, gedwee als een schaap, zijn rijken gordelband zich van de lendenen losmaken en dien om den hals slingeren, als bewust, dat hij des doods schuldig was: hij stort voor den Godsgezant knielend ter aarde, biddende en smeekende, dat deze hem met den Hemel mogt verzoenen. Padua is gered;

geheel de Romagna davert van lofgezag, den verwinnaar ter eere, wiens mirakelen daar zweven van mond tot mond. Rome vangt er den weërgalm van op, en Gregorius IX. wil den welsprekenden wonderdoener zien, hooren en beoordeelen. Men schreef toen 1250, en Rome was opgevuld met vreemdelingen van alle natiën, derwaarts gestroomd, om er den aflat, aan de kruistogten verbonden, te komen verdienen. Het zijn Grieken, Franschen, Spanjaarden, Duitschers, Engelschen, Vlamingen, Zwitsers, Schotten en Slavoniërs. Antonius spreekt alleen zijne moedertaal, doch al die verschillende volkeren verstaan en begrijpen, woord voor woord, wat hij zegt. Wat den stedhouder Gods niet minder trof, was de vastheid, waarmeê de jonge Heilige in de leer stond, de onweêrstaanbare kracht zijner bewijsgronden, het hovenatuurlijk leven, dat in al zijne woorden ademde, zijne verbazende kennis der H. Schrift. Door dat alles verrukt, deed de opperherder, op plegtigen toon, eene lofspraak over hem hooren, die zeker voor éénig in de geschiedenis mag gehouden worden: *Arca utriusque Testamenti et divinarum Scripturarum armarium*: « Hij is de ark van het Oude en Nieuwe Verbond, het tuighuis der godlijke Schriften. »

Antonius keerde naar Padua terug, mirakelen doende op al zijne wegen. De dagen brengt hij door met prediken, biecht-hooren en de harten te troosten door zijn woord; zijne nachten zijn gewijd aan het gebed; en zóó is hij bij uitnemendheid de man des volks, de bron, waaraan ieder zich gaat laven. Nog slechts twee maanden, en hij zal zijn zes-en-dertigste jaar hebben bereikt; kortstondig was zijn leven, maar schitterend zijne loopbaan: de kroon der onsterfelijkheid zal zoo straks hem den schedel versieren. De Heilige wordt krank; — de Heilige is stervende! en, op die mare, geraakt stad en land in beweging: men weent, men bidt; de grootste

bekommering heerscht er alomme. Antonius ligt op een armelijk leger in het kleine klooster van *Barcella*, nabij Padua. De menigte stroomt derwaarts; het is 's avonds van vrijdag den 13. Junij, 1251. Te midden van het algemeene rouwmisbaar en het luid gewezen der schare, daar verneemt men eensklaps een lieflijk gezang, als van de zwaan, die zijnen dood te gemoet zingt, of, zeg ik liever, van een engel, die hemelwaarts wederkeert, den zang van een zoon van Maria, die, voor de laatste maal, zijne moeder van uit het oord der ballingschap groet. En zoo vloeijen van zijne stervende lippen de woorden, die des Heiligen leuze waren, zijn strijd-, zijn zegelied: *o gloriosa Domina, excelsa super sidera*. Hij is dood! Neen, hij leeft door zijne magt in den hemel, door zijne wonderwerken op aarde voort; en, na meer dan zes eeuwen, is Antonius van Padua in het Oosten en in het Westen nog altijd een der Heiligen in het hoogste aanzien bij het volk.

Van uit de kapel, waar zijn ligchaam rust, begaven wij ons naar de schatkamer (*Thesoro*) der basiliek. Onder de talrijke schatten van kunst en godvrucht, die hier zijn opgestast, trekt vooral de aandacht een wierookvat en scheepje, beiden van goud, zijnde een geschenk van paus Sixtus IV., van de orde der Minimien. Het wierookvat, gothisch van vorm, verbeeldt eene kathedraal in miniatuur, met al hare spitsen, bogen, zuilen en galerijen, onnavolgbaar schoon naar de natuur gekopiëerd. Het scheepje draagt teregt dien naam: in de daad, het is een klein vaartuig, met dek, masten, want, tuig en scheepsvolk toegerust. Mogten onze kunstenaars deze beide meesterstukken kennen, zeker, onze hedendaagsche goudsmiden zouden, tot kerkgerief, er een overschoon, ja, maar welligt ook een onnavolgbaar model van bewerking in vinden.

Behalve eene overgrootte hoeveelheid van belangrijke relieken, wordt hier ook, in eene van edelgesteenten schitterende reliekkas, de tong van den H. Antonius bewaard. Dit lichaamsdeel, dat, meer dan de tong van Demosthenes of Cicero, maar vooral krachtiger en inniger de menigte roerde en trof, is ongeschonden bewaard gebleven en werd gevonden den 7. April van het jaar 1265 door den H. Bonaventura, die naar Padua was gekomen, om bij het overbrengen der reliquiën tegenwoordig te zijn. Bij het zien van dit wonderverschijnsel — terwijl al de overige deelen van het ligchaam des Heiligen vergaan waren — riep de groote kerkleeraar in verrukking uit: *O lingua benedicta, quae Dominum semper benedixisti et alios benedicere fecisti, nunc manifeste apparet quanti meriti existitisti apud Deum!* « Ja, nu wordt het openbaar, hoe verdienstelijk gij u bij God hebt gemaakt, gij, gezegende tong, die den Heer altijd zegendet, en door anderen hebt doen zegenen! »

Het zeshonderdjarig bewijs van een ander mirakel wordt naast de kostbre reliëf des Heiligen gevonden, namelijk, het vermaarde drinkglas van den ketterschen Aloardino van Salvaterra, een krijgsman, dien de nieuwsgierigheid, of, beter gezegd, ongeloovige spozucht naar Padua had gebragt. Op zekeren dag aan tafel zijnde, hoorde hij spreken over de mirakelen van den H. Antonius; niet alleen dat hij er meê lachte, maar hij meende daarenboven regt geestig te zijn, toen hij zeide: « Als uw Antonius, dien gij een heilige en een wonderdoener noemt, maken kan, dat het glas, hetwelk ik hier in de hand heb, niet zal verbrijzeld worden, wanneer ik het ter aarde werp, dan zal ik gelooven aan wat gij mij zegt. » Daarop gaat hij van den disch, opent het venster, en werpt uit al zijn magt het glas tegen een steen op de binnenplaats naar onder: — het glas bleef ongeschonden. Onthutst, ver.

stomd, stort Aloardino op zijne kniën, en opstaande is zijne bekeering voltooid. Hij-zelf begeeft zich naar onder, om het drinkglas op te nemen, en, ten aanschouwe van al de aanwezige getuigen, eerbiedig heen te brengen naar Antonius' *Thesoro*, waar wij het voorregt genoten van het nog ongeschonden te zien 1). — Het is niet zonder diepen eerbied, dat men de hier bewaarde handschriften van den onsterflijken zendeling aanschouwt: zijne predikatiën, ofschoon daarin hier en daar met de pen verbeteringen zijn aangebragt, leveren echter een zeer leesbaar en zelfs sierlijk schrift op.

Ik kan deze gewijde plek niet verlaten, zonder melding te maken van een godvruchtig gebruik, welks oorsprong en duur verdienen toegelicht te worden. Dié het gallicaansch Martyrologium van den geleerden bisschop van Toul, Dus-saussaye, gelezen heeft, zal daaruit gezien hebben, dat onze voorvaders zich voor elke kwaal en voor elke behoefte tot dezen of genen Heilige in het bijzonder wendden; Italië, Duitschland, met een woord, alle katholieke landen deden even zoo als Frankrijk deed. De H. Antonius van Padua werd aangeroepen voor het wedervinden van verloren goed; en hoeveel er ook in den storm van het protestantismus en van het ongeloof verzwond, dat vroom gebruik is toch nog in zwang gebleven, ja, zelfs in het Oosten, even als in het Westen, onder het volk voortdurend in gebruik. Bij dit feit, dat reeds door zijne oudheid en algemeenheid (*catholiciteit*) eerbiedwaardig is, voegt zich ook nog het merkwaardige van zijnen oorsprong. Talrijke en onwraakbare getuigenissen, in het leven van den H. Antonius van Padua opgeteekend, bewijzen, dat hij van God ontvangen had de magt, niet slechts om zieken te genezen, maar ook nog om de bedrukten te troosten,

1) *Vita di S. Ant.* lib. II, p. 198.

door hen, op wonderdadige wijze, wat zij verloren hadden, te doen wedervinden 1).

Bij het verlaten der kerk, is men zoodanig vervuld van wat men daar gezien, en, als men christen is, van wat men er gevoeld heeft, dat het bronzen ruiter-standbeeld van den beroemden krijgsoverste Guatta Melata, dat het voorplein versiert, ter naauwernood een blik van aandacht meer verwerven kan. Dit standbeeld, het eerste, dat in Italië in nieuweren tijd gegoten werd, is het meesterstuk van Donatello. — Wij zegden een laatst vaarwel aan den goeden frater Prosper, vrijwilligen balling ter liefde Gods en van den evennaaste; aan den H. Antonius; aan Padua; aan de arm- en weesgestichten der stad, — en togen naar Venetië op weg.

De baan derwaarts loopt langs den oever der Brenta, bij de liefhebbers van schoon landschap beroemd, en vooral in de geschiedrollen van het fransche leger vermaard geworden. Door eene landouw van louter lusthoven, waar men zou zeggen, dat de marmeren standbeelden opschieten als champignons, komt men te Mestre, waar de Venetiaansche gondeliers den reiziger verbeiden, om hem over te voeren naar hunne wonderstad.

11 April.

De Sint-Marcus-toren. — Gezigt en geschiedenis van Venetië. — De Sint-Marcus-kerk. — Overbrenging van het ligchaam van den H. Marcus. — Zijn *Tesoro*. — Het Sint-Marcus-plein. — De paarden. — De leeuw. — Het paleis der Dogen. — Gevangenissen. — Opschriften.

Een reiziger, die Venetië bij het vallen van den avond binnentreedt, waant zich verplaatst in eene of andere fabelachtige stad der *Duizend en een Nacht*, zóó doet zich de

1) *Vita di S. Ant.* lib. III, p. 266.

koningin der Adriatische zee voor, als te midden der baren gelegen, trotsch, uitgestrekt en rijk bevolkt, doch zonder dat men bespeurt den bodem, waarop zij rust, hetzij een strook lands, hetzij een rotsblok, daar toch hare met huizen en paleizen omboorde kanalen in de golven hunne grondvesten verbergen, terwijl de half in Europeschen, half in Oostersehen stijl opgetrokken gevels zich statig ten hemel verheffen; hierbij komt eene doodsche stilte, door de beweging van paard noch rijtuig gestoord, maar wel afgebroken door den eentonigen slag der riemen, die, altijd gelijkmatig, het vlak der wateren klieven; en daar tusschen in het afwislend stemmen van allerlei geluid, uit duizend monden aangeheven op de honderden van kleine en groote bruggen, alomme door het volk bezet, onderwijl geel- en zwartkleurige gondels in alle rigtingen de bogten der kanalen omstevenen, door het schemerlicht van slonslantaarns of fakkels flaauw beschenen: dat alles te zamen verrast, verbaast en brengt een indruk te weeg, die met geen anderen zich laat vergelijken.

Om dit tafereel te volmaken, verlangden wij, na Venetië van onder af gezien te hebben, haar nu ook uit de hoogte te beschouwen. 's Anderen daags 's ochtends bevonden wij ons reeds bij zonneopgang, op Sint-Marcus-toren, die in zichzelf de aandacht dubbel waardig is, als zijnde een der hoogste en stoutste bouwwerken van die soort in Italië, en die zonder trap, maar langs eene zachte helling bestegen wordt. Van uit die hoogte smaakt men een echt wondergezig: daar ligt aan uwe voeten de zee, en in het hart er van Venetië-zelve, met hare ontelbre koepeldaken, torens, paleizen, zuilen, galerijen, grieksche, arabische en byzantijsche gevelspitsen; oostwaarts de groote, uitgestrekte Adriatische golf, als bezaaid met eilandjes, die zich bevallig scharen rond de indrukwekkende stad; noordwaarts de zilveren kruinen der

Frioulsche Alpen; westwaarts de heerlijke landouwen van Padua en Vicentino; zuidwaarts de Brenta, met hare rijke en digt-bevolkte oevers.

Doch boven dat grootsch panorama, vertoont er zich nóg een grootscher, en welks schitterende luister dien van het eerste verklaart, en in al zijne schoonheid nog verhoogt: te weten — men veroorlove mij de uitdrukking — het panorama van Venetië, uit een providentieel oogpunt beschouwd, en waar toe nergens een plek méér geschikt zich voor den beschouwer opdoet, dan wanneer hij daarboven op de verheven galerij van Sint-Marcus-toren plaats neemt. In den beginne der V. eeuw, stortte de lang reeds uitwendig door hare vijanden bestookte, en inwendig door allerlei oorzaken ondermijnde, oude romeinsche wereld onder den mokerslag der Barbaren daverend ineen. De zwarte adelaar van Attila werd geplant onder de muren van het grijze Aquilea, wier inwoners echter, steunende op hunnen heldenmoed, dat laatste genadesein met verachting hadden begroet. Slechts weinige uren later lag de stad in puin. Enkele familiën hadden haar behoud te danken aan de vlugt, en vonden eene veilige wijkplaats op de rotsenketen der Adriatische zee, waar zij, te midden der moerassen, hier en daar, eene armelijke hut opsloegen, en vergeten bleven leven, als ter naauwernood in staat, om te voorzien in 't levensonderhoud.

Twee eeuwen later, omstreeks het jaar 697, vereenigden zij zich tot een kleinen staat, onder een zelf gekozen opperhoofd, terwijl het oostersch keizerrijk de ontluikende republiek beschermde, zoodat zij toenam in bloei, en weldra zich onafhankelijk kon verklaren. In de X. eeuw neemt zij hooger vlugt en vangt hare eerste veroveringen aan, terwijl de volgende eeuw haar, met de koninklijke kroon getooid, gelijken tred ziet houden in het spoor van Europa's grootmagten, en het

oppergebied der zee met Genua deelen ziet. Vijf eeuwen lang werpt zij in de schaal der groote staatkunde van de wereld haar overwegend gewigt, totdat, eindelijk, hare taak volbragt, haar roem geëindigd, haar rijkdom uitgeput, haar magt gebroken, hare vrijheid verbeurd, met een woord, alles haar ontnomen is; en zóó dan zag het westersche Tyrus zich in zijne grijsheid verlaagd tot een ondergeschikten dienaar van een vreemd gebied. Maar, waarin lag dan nu wel de providentiele reden van Venetië's grootheid en verval?

God, die het goede uit het kwaad, en het leven zelfs uit den dood doet geboren worden, schiep de magtige stad, als 't ware, uit de overzwalpende vloed van den Barbarenstorm, en onder de moederlijke bescherming der Voorzienigheid wies zij snel op in kracht, in rijkdom en in moed: dat moest zoo zijn, daar Venetië bestemd was, om een der magtigste steunpunten van het door 't christendom beschaafde Europa te wezen. Eenmaal als de stonde daar zal zijn, waarin de Muzelman het Westen staat te bedreigen met den ondergang, het licht met de duisternis, de vrijheid met de slavernij, dan zullen de christenvolken zich verheffen en opstaan als eenenkel man, zoo zelfs, dat ze, in plaats van den vijand af te wachten, hem zullen gaan aangrijpen in het hart van zijn gebied. Doch, er zijn hodems noodig, om hunne legerbenden over te voeren, onverschrokken zeebouwers, voor de ottomansche kielen onvervaard: Venetië bewijst aan de algemeene zaak die dubbele dienst, waarbij Genua haar edelaardig op zijde staat, en, op beider vaartuigen ziet men de beschaving, van top tot teen gewapend, zich aan boord begeven en de beide zeeën langs snellen naar den zetel der barbaarschheid heen. Zoolang die taak vervuld moet worden, plaatst de Voorzienigheid Genua en Venetië onder Europa's staten in den eersten rang; doch, zoodra niet worden belangen van onder-

geschikten aard hun doel en streven, of hun verval vangt aan. De geschiedenis van beide staten is daar, om dit tweeledig feit volkomen te staven.

Aan Venetië was evenwel nog eene andere taak opgelegd. Toen in de XV. en XVI. eeuw de ketterij het oude Europa tegen het katholiek geloof te wapen wilde voeren, bezigde zij het onvermoeid orgaan der drukpers, om heinde en verre hare oproerkreten te doen weërgalmen. Bazel, Genève, 's Gravenhage en Amsterdam werden hare schrikkre beïngenootten; maar Venetië was de uitverkoren burgt, tegen 's vijands woede, hardnekkig en onwrikbaar bestand. Vandaar uit zag men tallooze werken in 't licht verschijnen, bestemd, om de heilige en eeuwige beginselen en waarheden der godsdienst en van de maatschappij, behoudend en zegevierend, te verkondigen. — Na dezen dubbelvoudigen blik op de vorstin der Adriatische zee geworpen te hebben, stegen wij van den toren naar onder, om de kerk van Sint-Marcus, het wonder van Venetië en een van Italië's schitterendste monumenten, te gaan bezoeken.

Deze kerk is, als 't ware, een kort begrip van geheel de geschiedenis dier magtige republiek, door de mengeling van grieksche, romaansche en gothische architectuur, maar niet minder door den rijken buit, die haar uit den Peloponesus, uit Constantinopel, uit Spanje, uit Syrië, en, met een woord, uit alle landen werd aangebragt, waar Venetië hare vlag ontrolde. Alleen het opnoemen van al hare schatten zou geen einde hebben. De basiliek werd, in 976, door den Doge Orseolo begonnen, en in 1071 voleind, doch de versiering ging voort tot in de XVIII. eeuw. Zoo van buiten als van binnen, is alles van oostersch marmer, wat niet is van goud, brons of mosaïk. Behalve zijne groote bronzen deuren en heerlijke mosaïken, levert het voorportaal, regts, ook nog de Zeno-kapel, als iets hoogst merkwaardigs op, waarvan het altaar, dat voor een meester-

stuk wordt gehouden, met eene groote menigte kolommen en standbeelden van brons is versierd, allen van het keurigste kunstenaarswerk, dat ergens gevonden wordt. Te midden in ligt de kardinaal Zeno in 't brons op zijn praalgraf uitgestrekt.

Bij het binnentreden van den tempel ondervindt men eene gelijksoortige gewaarwording, als die de koningin van Saba aangreep, bij het gezigt van Salomo's pracht en luister. Verstomd, roerloos, verplet staat men daar bij den aanblik van dat gouden tempelgewelf, van dien bodem, zaamgesteld uit jaspis en porfier, van die vijfhonderd kolommen, gebeiteld uit kostbaar marmer, gegoten in brons, gehouwen uit albast, uit antiek groen en serpentijn, van die tallooze bronzen basreliefs, meesterstukken van Sansovino, van Titiaan Minio, Zuccato, van Pietro Lombardo, — over al welke kunstschaten het schemerlicht, dat den tempel vervult, nog eene verhooging van indruk heenspreidt, die tot diepen eerbied stemt, in harmonie met de gewijde plaats, waar men zich bevindt: onwillekeurig knielt men neder in gebed, terwijl men zich gelukkig gevoelt te midden van zooveel schatten, door 's menschen genie aangewend en vereenigd ter verheerlijking Gods.

Het porfieren wijwatervat staat op een antiek altaar, in griekschen stijl gebeiteld, en met dolfijnen en tritons versierd. Het mosaïk der doopvont, des Zaligmakers doop voorstellende, is een werk van de XII. eeuw, vol leven en gloed. In het transept praalt het grootsche oratorium van het H. Kruis, zijnde een kleine tribune, door zes rijke kolommen geschraagd, waarboven het beroemde mosaïkwerk van het Paradijs zich vertoont. Dáár vindt men ook het schoonste van al de tallooze zuiltjes der Sint-Marcus-kerk, van zwart en wit porfier. Voorts bewondert men er de twee predikstoelen van kostbaar marmer, door kolommen van groote waarde geschraagd, en bij het binnenkomen van het koor geplaatst; —

vervolgens de rijk bewerkte koorstoelen (stalles), de basreliefs en beelden, tot versiering der balustrade uit brons gegoten, benevens de marmer-versierselen en de bronzen deur der sakristij, een prachtwerk van Sansovino, waaraan hij twintig jaren arbeids besteedde. Vier zuilen van grieksch marmer, en met basreliefs versierd, schragen Sint-Marcus' hoogaltaar, waarboven zich de vermaarde *Pala d'oro* of het *Byzantijnsch Icone* bevindt, een mosaïk, op goudstaven ingevat, en voorts met drijfwerk, paarden, cameeën en edelgesteenten opgeluisterd. In eene reeks van gelijkmatige vakken worden de hoofdtrekken uit het oud en nieuw Verbond, uit het leven van den H. Marcus, der Apostelen en der Profeten, met grieksehe en latijnsche bijschriften, er door voorgesteld. Deze zoogenaamde *Pala d'oro* werd te Constantinopel vervaardigd, en is een oud gedenkteeken der oostersche kunst op het einde der X. eeuw.

Maar voor wie zijn hier zoovele schatten vereenigd, en voor welk gebouw heeft Venetië het Oosten en het Westen, de natuur en 's menschen genie, aan zich cijnsbaar gemaakt? Even als alle groote volken ook godsdienstige volken waren, zoo zijn hunne schoonste monumenten ook immer gewijde monumenten geweest. Dit is eveneens het geval met dat, waaraan wij thans onze aandacht wijden, en welks oorsprong hierop neêrkomt: in den geheelen loop der middeleeuwen, beijerden zich de natiën van het Westen in buitengewone mate, om de ligchamen der martelaren uit het Oosten over te brengen. In het oog van hun zoo vurig en zoo eenvoudig, maar daarom zoo zuiver geloof, schenen hun de overblijfselen van een Heilige kostbaarder schat toe, dan goud en edelgesteenten. De Voorzienigheid werkte geheimzinnig daaronder mede: het Oosten stond, eindelijk, onder der Turken juk te niet te gaan, en God wilde het gewijd gebeente zijner Apostelen

en Martelaren niet ten prooi laten aan der ongeloovigen smaad. Volgens de eenigzins vreemde, maar toch zeer juiste uitdrukking van een tijdgenoot dier dagen, waren de Franschen, als oudste zonen der Kerk, aan de spits dezer «reliëkenjagt» 1), Italië en Venetië-vooral beijverden zich daarvoor als om strijd.

Ten jare 826 lagen zes schepen dier republiek in de haven van Alexandrië: de Sarazenen waren meester van de stad. Venetië's kooplieden hadden echter vrijheid, om er voor hunnen handel binnen te komen, en eenigen hunner bezochten gedurig aan de kerk, waar het ligchaam van den H. Marcus, den leerling van den H. Petrus en den Apostel van Egypte, rustte. Een kloosterling en een priester bewaakten zijn graf; doch, elken dag aan den moedwil der Turken blootgesteld zijnde, vreesden zij, dat weldra de asch van den H. Evangelist zou worden gestoord en baldadig in de winden gestrooid. Hunne bekommering bleef niet lang voor de venetiaansche kooplieden verborgen, die dan ook weldra verzochten, dat men hun het ligchaam van den H. Marcus zou afstaan, om het in verzekerde bewaring te brengen, hetgeen hun, na lang aarzelen en weifelen, op hunne vurige en gedurige gebeden, ten slotte werd vergund. Stauratio, de kloosterling, en Theodorus, de priester, namen het ligchaam van den Heilige uit het graf, wikkelden het in zijde, en legden 't in een lange mand, onder een zware laag van groenten en varkensvleesch, waarvan de Mahomedanen een afschuw hebben. Zoo nu ontvingen de Venetianen den kostbaren schat, waarmeê zij zich naar hunne schepen begaven. Onder wege houden de ongeloovigen hen aan, om te zien wat zij bij zich hebben. Bij het zien van het verachte vleesch, spuwen de Turken hun in het gezicht, en verwijderen zich, al schreeuwende: *canzîr, canzîr*: «zwijnen-

1) Francos... sanctorum corporum cupidissimos venari, etc. Vid. Bar. An. 826, n. 33, t. IX.

vleesch, zwijnevleesch!» Aan boord gekomen, wikkelen de vrome Venetianen de heilige reliquiën in de zeilen van het vaartuig en ligten het anker in aller ijl.

Uit het gezigt zijnde, rigtten zij echter spoedig op het dek eene nette kapel in, waar het gewijd ligchaam, nacht en dag, met fakkellicht en reukwerk door hen wordt vereerd, terwijl, geheel den togt lang, twee geestelijken, Stauratio, een der grafwachters, en Domenico, een pelgrim van Jerusalem, psalmen zongen en gebeden stortten bij het lijk des Heiligen, wiens tegenwoordigheid aan boord reeds door wonder-teekenen gekenmerkt werd. Eindelijk, zij naderen Venetië: geheel de bevolking snelt naar de haven, den Heilige in 't gemoet. De bisschop, in zijn plegtgewaad, door de geestelijkheid en den senaat omringd, ontvangt eerbiedig het kostbaar overschot, en voert het in statigen optogt naar het paleis van den Doge heen. Onmiddelijk slaat men handen aan het werk, om des Heeren Apostel een tempel, zijner waardig, te bouwen: Sint-Marcus rijst omhoog, schitterende van verguldsel en mosaïken, van marmer en schilderwerk. Duizendwerf roemrijker in zijn leven en in zijnen dood dan Cesar of Alexander, wordt de evangelische veroveraar ter ruste gelegd in zijne luistervolle basiliek. «Doch, zoo voegt de geschiedschrijver er bij — de Venetianen, naijverig op zoo groot een schat, namen allerlei voorzorg, om te beletten, dat hij hun niet wierd ontroofd. Wetende, dat de Franschen in het Westen alvermogend waren en uiterst begeerig naar lichamen van Heiligen, welke zij alomme gingen zoeken, zoo plaatsten zij de overblijfselen van den H. Marcus wel in de te zijner eere opgerigte basiliek, maar op eene voor vreemdelingen onbekende plaats » 1).

1) Baron. *Ann.* 826, n. 33, t. IX. — Deze plaats werd in 1094 ontdekt. Zie Boldetti, *Osservaz.*, etc. lib. I, 649, p. 309.

Uit de kerk begaven wij ons naar den *Tesoro*, of schatkamer, eene der rijkste en uitgestrektste reliekverzamelingen van de wereld, waar men eene menigte gewijde vaten, kelkschalen (*patenæ*), een altaarvoorzetel uit oostersche gesteenten zamengesteld, meerdere stukken van des Zaligmakers kruis, een nagel, de spons en den rietstok (werktuigen van 's Heeren lijden) vereenigd vindt, benevens het mes, door Christus bij het laatste avondmaal gebruikt, en op welks hecht men nog enkele hebreuwsche letters bespeurt, doch zoodanig uitgesleten, dat Montfaucon ze niet kon lezen; eindelijk, twee kandelabers, meesterstukken van byzantijsche goudsmederij, die alleen het bezoek dezer schatkamer zouden waardig wezen.

Het Sint-Marcus-plein en de *Piazzetta* overgaande, groetten wij de vier vermaarde paarden van Corinthe, voor het kerkportaal geplaatst, de twee uit Sint-Jan-d'Acre aangebragte pijlers, met koptische letterteekenen overdekt, eindelijk, Sint-Marcus' Leeuw, het nationaal zinnebeeld van Venetië's voormalige magt, op zijne kolom herplaatst, na eene poos te Parijs de kade der Invaliden versierd te hebben. Slechts eene schrede verder, en men is aan des Doges paleis.

Dit indrukwekkend gebouw, met zijne hooge muren, oostersche galerijen, somber en norsch aanzien, met zijn reuzen-trap en zijne Brug der Verzuuchting, vertegenwoordigt vrij goed het bewind en tweeledig karakter van het magtig gemeenebest. Paleis, vierschaar en kerker boezemen een gevoel van verschrikking in, dat ten gevolge der logenachtige verhalen, door verscheiden schrijvers in omloop gebragt, nog aanmerkelijk wordt verhoogd. Gelukkig dat men zich daarbij herinnert en de lofspraak van Comines op het venetiaansch bewind, en het oordeel daarover door den beroemden graaf De Maistre: « Ten aanzien (dus zegt hij) van de wreedheden, welke men de regtbank van Tienen ten laste legt, zoo heb ik het onge-

luk, van er niet al te veel aan te gelooven. Even als Spanje's geloofs-inquisitie, kon ook de staats-inquisitie van Venetië, zeer goed, ik weet niet door welk zacht schrikmiddel op de verbeelding gewerkt hebben, door fantastische voorstellingen, maar krachtig genoeg, om de orde te handhaven, zonder dat er bloed behoefde vergoten te worden » 1). — Wij maakten, tot in alle bijzonderheden toe, voor heden, kennis met de zogenoemde Looden kerkers, en de Putten, om morgen ons met het schitterend gedeelte van het paleis bezig te houden.

De *Piombi*, vooral vermaard geworden sedert Silvio Pellico ze uitvoerig beschreef, zijn gevangnissen, om zoo te zeggen, op de vliering van het kasteel, en waarvan het dak met lood belegd is. Ongetwijfeld heeft de gevangene hier veel te lijden, hoewel tusschen de zoldering der cellen en het dak van het gebouw eene genoegzame togtruimte is gelaten, om de buitengewone hitte te matigen. Van de zeezijde is het gezigt verruklijk. Er bevonden zich, tijdens ons bezoek, geene gevangenen in dezen kerker, en in Silvio Pellico's kamer vonden wij een welgesteld huurder, die dat hooge vertrek verre de voorkeur gaf boven andere misschien sierlijker kamers, doch waar de lucht minder gezond is.

De Putten zijn de omlaag gelegen gevangnissen, die vroeger verscheiden verdiepingen vormden, waarvan er twee nog in wezen zijn. Wij doorliepen deze oude kerkerholen, doch die niet, zoo als de romanschrijvers het voorstellen, onder het kanaal heen loopen, en nooit heeft men boven de hoofden der gekerkerden gevaren. Integendeel, hebben deze, uit zware bloksteen en gehouwen strafplaatsen iets minder afzigtlijks, dan men wel in de nieuwerwetsche gevangnissen aantreft. Meerendeels zijn ze met een eikenhouten bescho-

1) *Lettres II sur l'Inq.* p. 66.

werk, en van eene brits voorzien, die hoog genoeg boven den bodem ligt, om geen last van de vocht te hebben. Men houde tevens in het oog, dat geen gevangene er ooit in boeijen werd geslagen, een privilegie, dat misschien éénig in de historie der gevangenissen is. Voeg bij dat alles nu nog de herinnering aan de zoo roerende Bulle van Urbanus VIII., ten toon gehangen in de groote galerij, die naar de Putten geleidt, en waar langs daaglijks de Doge, de Senaat en de Inquisiteurs, gedurig aan, heen en weërgingen: in deze Bulle nu worden groote geestlijke gunsten verleend aan allen, door wier liefderijke bemiddeling of bemoeijing, de gevangenen, zelfs ook in het geringste, zouden worden verligt of verkwikt. Wanneer men nu bedenkt, dat al die magistraats-personen christenen waren, door het vurig geloof der middeleeuwen bezielde, dan mag men het er gerust voor houden, dat de Putten van Venetië wel zeer zeker *een weinig minder* verschrikkelijk zullen geweest zijn, dan de overige kerkers uit dien zelfden tijd.

De ten minste negative bekenenis van hen, die ze bewoonden, schijnt dit gevoelen te wettigen. Bij het schijnsel van een fakkel, lazten wij eene menigte opschriften, met rood krijt op de wanden dezer gevangenissen gegrift; en, alhoewel ieders vrije denkwijze tamelijk goed daarin doorstraalt, zoo wordt toch in niet een enkel, wat men zeggen kan, geklaagd. Onderwerping, gelatenheid, moed, wantrouwen in menschen, ziedaar, wat de bewoners dezer treurige verblijfplaatsen elkan- der leerzaam toevoegen 1).

1) Ziehier enkele dezer opschriften, het eerste in het vertrek n^o. V, de overige drie in de gevangenis n°. IX, beiden gelijkvloers:

Maledictus homo qui confidit in homine.
Soli Deo honor et gloria.

12 April.

Het paleis van den Doge (vervolg). — Schilderwerk. — Bibliotheek. — Het paleis der schoone kunsten. — Venetiaansche school. — Paleis-Barbarigo. — Grimani. — Borstbeeld van Beatrix. — Tuighuis. — De Bucentauro.

« De roem en luister van Venetië's vroeger dagen schitteren in het paleis van den Doge alomme uit: kolossale schilderstukken van Titiaan, Tintoretti, Paolo Veronese en andere vermaarde meesters, brengen de grootsche feiten zijner geschiedenis voor den geest terug; in dat heerlijk penseelwerk ademt eene soort van vaderlandsliefde: Venetië vertoont er zich altijd als het toonbeeld van kracht, van grootheid en van het schoon; de Dogestad is eene magtige godin, die de kluisters verbreekt en de hulde der haar onderworpen steden ontvangt; zij bevindt zich in den hemel te midden van de standbeelden der Heiligen; men aanschouwt haar tusschen de Gerechtigheid en den Vrede; zij wordt door de Deugden omringd, door de Overwinning ge-

In de gevangenis n°. IX, in de benedenverdieping:

*Non ti fidar d'alcuno penza, e taci
Se fuojr vuoi dei spioni insidie, e laci
Il pentirti, il pentirti nula giova,
Ma ben del valor tuo fa vera prova.*

*De chi me fido guardami Iddio;
De chi no me fido me guardaro io.*

*Un parlar poco ed un
Negar pronto ed un
Pensar il fine pot dar la vita.
A noi altri meschini. 1605.*

kroond, of zij daagt op in de wolken, door eene menigte godheden omstuwde: de Allegorie verliest hier het koude, dat haar gewoonlijk eigen is, aangezien zij er de uitdrukking wordt van een gevoel van trots en liefde voor de grootsche stad. »

Na deze algemeene opmerking en waardering, gingen wij over tot de meer bijzondere beschouwing der schilderwerken van de groote raadzaal. Regts bij het binnentreden, ziet men de kolossale schilderij, voorstellende de glorie van het Paradijs, door Tintoretti in hoogen ouderdom gemaald. In weêrwil van de schijnbare verwarring, die er tusschen de tallooze figuren plaats heeft, is het toch een meesterstuk van de eerste soort. De tafereelen, die de wanden en de zoldering geheel overdekken, zijn, behalve door hunne schoonheid, ook uit een historisch oogpunt, van het hoogste belang, daar zij, als 't ware, de jaarboeken der venetiaansche republiek uitmaken, en ons voor oogen stellen, wat er daar, in verband met de overige natiën van Europa, gewigtigs voorviel, op het kerklijk, staat- of krijgskundig gebied. Onder anderen merkt men er op de terugkomst van den Doge Andrea Contarini, na de door hem op de Genuezen behaalde zegepraal, en de Apotheose van Venetië, twee meesterstukken van Paolo Veronese, de eerste verovering van Constantinopel door Dandolo, het werk van Palma den Jonge, en den zeeslag, waarin Otto, des keizers zoon, door de Venetianen gevangen werd genomen, welk keurtafereel door Domenichino Barbaro geschilderd werd.

De zaal van den grooten raad is thans herschapen in San Marco's bibliotheek. Nergens ter wereld, tenzij te Rome op het Vaticaan, zal men eene boekerij vinden, zoo prachtig gehuisvest als hier. Petrarca en de beroemde kardinaal Bessarion waren, de een de stichter, de ander de doorluchtige bevorderaar van Venetië's bibliotheek, die ongeveer zeventig

duizend boekdeelen telt. Bedoelde kardinaal schonk zijne rijke verzameling van grieksche en latijnsche werken aan deze boekerij, opdat zijne ongelukkige landgenooten er niet minder dan de Europeanen overvloedige vruchten uit zouden mogen plukken.

De verwachting van den weldadigen schenker is geenszins te leurgesteld: niet slechts onderscheidde zich Venetië langen tijd door zijne liefde voor letteren en wetenschappen, maar liet daarenboven geheel Europa deelen in zijnen rijken schat. Wat de drie Alde's, de eerste drukkers van grieksche boeken, door hunne menigvuldige uitgaven nuttigs bewerkstelligden, heeft het edel doel van Bessarion nog aanmerkelijk bevorderd. De uitgaven van Alde den Oude zijn zoo naauwkeurig, dat men ze met de handschriften van gelijk gezag keurt. Intusschen mag het niet verzwegen worden, dat hij en zijne erven steeds op de edelaardigste wijze door de opperherders, meer bepaald door paus Paulus IV. en Clemens VIII., zijn aangemoedigd. De eerste belastte Paulus Manucius met het drukken van de werken der HH. Vaders, en vertrouwde hem de drukkerij van het Kapitool daartoe aan; de tweede gaf aan Manucius den Jonge het beheer over de drukkerij van het Vaticaan. Nergens, waar het nuttigen vooruitgang geldt, of men vindt er steeds de pausen bij aan 't hoofd. Twee handschriften vooral trokken onze aandacht tot zich: een Evangelieboek, dat bij de duizend jaren telt, en de handelingen van het concilie van Chalcedonië, een handschrift in-folio uit de XIV. eeuw, van den kardinaal Bessarion afkomstig.

Wij besteedden het overige van den dag aan het bezoeken der galerijen, museën, zoo openbare als particuliere, en van het tuighuis of arsenaal. Bij de onmogelijkheid om al de kunstvoorwerpen te beschrijven, welke zij opleveren, zal ik mij vergenoegen, te zeggen, dat Venetië voor den kunstenaar

eene onuitputlijke mijn van allerlei schoonheden aanbiedt. Evenwel, met uitzondering der mosaïken van Sint-Marcus en het schilderwerk van verscheiden kerken, behoort de meeste kunst, die hier gevonden wordt, tot het tijdvak der Renaissance. Daarvan is mede uitgezonderd het paleis Manfrini, waar zich, in eene afzonderlijke galerij, de werken der oude schilders Cimabue, Giotto en Montagna bevinden. Maar de Venetiaansche school, vertegenwoordigd door de gebroeders Gentile en Giovanni Bellini, door Giorgione, Titiaan, Tintoretti en Paolo Veronese, was zonder tegenspraak de eerste, voor wat betreft het koloriet, en tevens wegens de krachtige, edele en ernstige penseelsbehandeling. In de Akademie der schoone kunsten blinkt vooral uit eene klassieke schilderij van Tintoretti, voorstellende den H. Marcus, die een mirakel verrigt, ter vrijmaking van een slaaf; de bruiloft van Cana, het schoonste werk van Padovavino; de H. Maagd, met het kind Jesus, op een troon gezeten, door Paolo Veronese. In het paleis-Barbarigo vindt men de beroemde Magdalena van Titiaan, en in het paleis-Manfrini van dien-zelfden schilder de afneming van het kruis. Eene galerij van familie-portretten, geschilderd door Titiaan en Paolo Veronese, benevens een museum van antieke standbeelden, opschriften en brons, doen het paleis-Grimani met die van Rome en Napels wedijveren. Bij het Sint-Marcus-plein vindt men in de woning van den graaf Cicognara het borstbeeld van Dante's Beatrix, Canova's meesterstuk.

Venetië, zoo aanvallig, zoo schitterend, zoo rijk in zijne galerijen, museums en paleizen, vertoonde zich aan ons magtig en ontzagwekkend in zijn antiek arsenaal. Aan den ingang liggen de twee reusachtige leeuwen, uit marmer van den berg Hymettus gebeiteld, en door Morosini, bijgenaamd den Peloponesiër, uit Athene weggevoerd. Boven de poort ziet men het bekoorlijk standbeeld der H. Justina, een monu-

ment, opgericht ter herinnering aan den zeeslag, door de Venetianen op de Turken gewonnen, op den feestdag der roemruchte Martelares, ten jare 1571. In de wèl onderhouden zalen ziet de fransche reiziger met eerbiedige aandoening de wapenrusting van Hendrik IV., door den goeden koning aan de republiek ten geschenke vereerd, op den dag, toen hij onder het getal der venetiaansche edelen werd opgenomen. De christen-pelgrim wordt er getroffen door de helmen der strijdgenooten van den beroemden kruisvaarder Dandolo, en door de talrijke en schitterende standaarden, bij den slag van Lepanto, op de Turken behaald. Eindelijk beschouwden wij met levendige belangstelling het klein model van den Bucentauro, waardoor men aan Venetië's schitterendst volksfeest herinnerd wordt.

In de dagen van haren grootsten luister, hernieuwde Venetië, als koningin der zee, elk jaar, ten aanschouwe van geheel Europa, haar verbond of huwlijksvereeniging met den Oceaan, een echt, op godsdienstige en militaire wijze tevens, door den Doge gesloten, en waaruit, eeuwen lang, de roemrijkste vruchten tot heil der westersche natiën ontsproten zijn. Men vergeete niet, dat van het Arsenal van Venetië telkens talrijke vloten uitgingen, om de altijd dreigende barbarij der Turken in teugel te houden, en Italië zegevierend daartegen te beschermen. Venetië was ter zee voor het zuiden van Europa, wat Polen te land voor het noorden was. In het verbond der godsdienst met den heldenmoed van het volk, lag de grond van zijne magt. Wat was dus wel billijker, dan dat dit zulks erkende, en bij een plechtig feest er telken jare de voorwaarden van hernieuwde 1)! De *Bucentauro*

1) Deze trouwplegtigheid dagteekent van 1275, en ontstond ten gevolge van de door de Venetianen op die van Bologna en Ancona

was voor die plegtigheid bestemd, een prachtig vaartuig, schittrende van verguldsel, honderd-zeven voet lang, twee-en-twintig en een half voet breed. De Hemelvaartsdag was verkozen tot het statig trouwverbond met de zee. Op het eerste dek telde men twee-en-vijftig riemen, zes-en-twintig aan iedere zij; op het tweede dek was eene rijke zaal ingerigt, van voren tot achter met verguld beeldhouwwerk rijk versierd, met fluweel behangen, en overdekt met heerlijk glas. Het beitelwerk stelde de Jaargetijden en de Deugden zinnebeeldig voor, als ten teeken, hoe de godsdienst over de natuur en de elementen heerscht. Achter in de zaal stond de zetel van den Doge, rijk verguld, en door het gestoelte der senatoren en van de vreemde ministers omringd. Bij het luiden der klokken en het bulderen van het geschut, onder het gejuich van 't gansche volk en 't schateren der trompetten, stevende de *Bucentauro*, 's avonds vóór Hemelvaartsdag, het arsenaal uit, om, in afwachting der plegtigheid, voor Sint-Marcusplein ten anker te gaan liggen.

's Anderen daags omringden al de in de haven zich bevindende, rijk bevlagde, schepen den *Bucentauro*, en vormden, als 't ware, zijn schittrend gevolg. De patriarch van Venetië, de Doge, al de senatoren, in groot kostuum, begaven zich nu met het vorstlijk vaartuig, tot op eenigen afstand van Lido, in volle zee. Daar gekomen, trad de Doge, onder het gewijd gezang der geestlijkheid, ten aanschouwe van al de gezanten (die, door hunne tegenwoordigheid, deze in-bezitneming schenen te erkennen), met majesteit, het dek op, en sloot het trouwverbond met de zee, onder het inwerpen van een gouden ring en het uitspreken van deze woorden: « Wij huwen u,

verkregen bovenhand. De Venetianen wilden, als verwinnaars in dien strijd, hunne opperheerschappij over de Adriatische zee, door eene jaarlijksche plegtigheid, staven.

onze zee, ten teeken der ware en eeuwigdurende heerschappij, welke wij over u hebben. » Algemeen gejuich begroette de hernieuwing van het plegtig verbond. Acht dagen daarna keerde de *Bucentauro* in het arsenaal terug. De geschiedenis van Venetië is vervuld met schitterende feiten, die aantoonen, met welke edelaardige trouw, het huwelijkspaar der Adriatische zee zijn aangegaan verbond gestand bleef. Wanneer het geheugen des reizigers falen mogt, dan moge hij ons morgen bij het bezoek der kerken vergezellen: hij zal er de tallooze gedenkteekenen zien, die ten getuige strekken van den heldenmoed en het edel streven der Venetianen, waar het gold, den vreeslijksten vijand van Europa's beschaving te breidelen: — het Islamismus.

13 April.

De kerken *della Salute*, — *dei-Frari*, — van Sint Pieter. — Herinnering aan Sint-Laurens-Justiniaan. — Blik op het gouvernement van Venetië. — De HH. Joannes en Paulus. — Monument van Marco-Antonio Bragadino. — Sint-Georgius Major. — Hoogaltaar. — Opschrift betrekkelijk eene aflat. — Herinnering aan Pius VII. — Monument van den Doge Micheli. — Kapel der Franciscanen. — Herinnering aan den H. Marcus.

Venetië bezit zooveel schoone kerken en trotsche mausolëen, dat ik er bijna niets van zeggen zal. De kerk van *Santa-Maria-della-Salute*, naast het patriarchaal seminarie gelegen, wekt minder belangstelling door hare honderd-vijftig standbeelden en haar grooten bronzen kandelaar, den schoonsten van den venetiaanschen staat na die van Padua, dan wel door de drie verheven schilderijen van Titiaan: *de dood van Abel*, *Abraham's offerande*, en *David, die Goliath doodt*. In de kerk van den Verlosser schittert de genie van Valladio,

den Vitruvius der nieuwere bouwkunde in Italië, waarvan hij de herschepper was. Santa-Maria-*dei-Frari* bezit verscheiden prachtige grafsteden, onder anderen, die van den generaal Pesaro, van den Doge Foscari, in 1437 overleden, van den dapperen Veniero, een der drie admiralen, die bij Lepanto bevel voerden het monument van Orsini, sierlijk en van edele eenvoudigheid; ook dat van Canova. In de ruime en oude kerk van Sint-Pieter vindt men den marmeren predikstoel, in den vorm van een leunzetel, die, volgens de overlevering, door den H. Petrus, te Antiochië, zou zijn gebruikt; en de heerlijke schilderij van Bellucci, voorstellende den H. Laurens-Justinianus, die Venetië bevrijdt van de pest.

Alles gewaagt nog, te Venetië, van dien grooten Heilige, het sieraad van 't episcopaat, en de glorie zijns vaderlands. De eerste gedachte van den katholieken reiziger is aan den onsterflijken patriarch gewijd, even zoo als eene zijner eerste bezoeken bij zijn graf. Bij het doorkruisen der straten, overal, langs bruggen en kaden, meent men, stap voor stap, die grootsche en vriendelijke gestalte nog te aanschouwen, waarvoor eenmaal de woelende menigte eerbiedig stil stond, en waant men nog dien edelen telg, uit het geslacht der Giustiniani, met de orde-pij van Sint-Joris gedekt, om een aalmoes te hooren vragen aan hen, die hem voorheen in de rijk vergulde gondels van zijn doorluchtig geslacht het kanaal hadden zien oversteken; — men ziet hem nog, als in den geest, op den drempel van het paleis zijner moeder, de bedienden zijns vaders ootmoedig verzoeken, om het overschot van den disch te willen schenken aan den arme om Christus wil. Op het vernemen van den toon der stem haars zoons, werd de vrome moeder diep inwendig bewogen, en beval, dat men hem alles zou geven, wat hij vroeg, en méér nog dan dat; doch de jeugdige Heilige wilde slechts twee

brooden aannemen, waarna hij den vrede wenschte aan hen, die hem hadden bijgestaan, en weêr wegtrok, als ware hij een vreemdeling geweest.

In weêrwil van zijn verzet, zijner gebeden en tranen, tot bisschop van Venetië verheven, werd hij te gelijk de Vincentius van Paulo, en de Carolus-Borromeus van zijn bisdom en van zijne eeuw. Ter belooning van zooveel deugd, schonk paus Nicolaas V. de patriarchale waardigheid aan den zetel van Venetië. Altijd nederig, ook onder het purper, altijd arm, ook bij den overvloed, beschermde Laurentius zijn vaderland door de kracht van zijn gebed, terwijl hij, stervende, er een dier verheven voorbeelden aan gaf, die voor het welzijn der Staten meer waardig zijn, dan de schoonste zegepraal. « Wat wilt gij toch uitrigten? vroeg hij aan een zijner bedienden, die bezig was, om hem eene minder harde legerstede te bereiden, dan waarvan hij zich steeds bediende: gij verspilt nutteloos uwen tijd; mijn Heer is gestorven, uitgestrekt aan het kruis. En herinnert gij u dan niet, dat de H. Martinus in zijnen doodstrijd gezegd heeft, dat een christen in zak en asseche sterven moet? » En zoo dan heeft hij den geest willen geven op een handvol stroo. Maar hoe zou hij het met zijn testament hebben kunnen stellen, hij, die niets bezat? Nogtans, hij wilde zijne uiterste wilsbeschikking maken, en schonk, namelijk, zijne reine ziel aan zijne geestlijke kinderen, terwijl hij ze vermaande en aanvuurde tot de deugd; zijn ligchaam schonk hij aan het Sint-Joris-klooster, bevelende, dat de begrafenis zou plaats hebben als die van een eenvoudig kloosterling.

Het geslacht-Giustiniani, dat, naar men wil, van de keizers Justinus en Justinianus afstamde, was een van de vier venetiaansche familiën, bijgenaamd *Evangelista*. Deze buitengewone naam getuigt geheel en al van het katholiek karakter der venetiaansche regering, die monarchaal was, maar bij

keuze. Een Doge werd, namelijk, door den adel verkozen en benoemd voor levenslang, en bekleed met de magt van oorlogs- of vredes-verklaring, en verder aan hem opgedragen het bevel over de krijgsmagt van Staat, terwijl hij tevens alle ambtenaren van het gemeenebest benoemen en in den senaat voorzitten moest. De adel der republiek was in vier klassen verdeeld, waarvan de eerste uit de familiën bestond, die afstamden van de twaalf tribunen, door wie de eerste Doge in het jaar 709 verkoren werd, en die, als bij een soort van wonder, tot aan het einde van het gemeenebest zijn blijven bestaan. Ziehier hunne, in de geestlijke en militaire jaarboeken van Europa roemrijke namen: Contarini, Badoëra, Morosini, Gradenigo, Tiëpolo, Micheli, Sanudo, Memo, Faliëro, Dandolo, Polano, Barozzi. Deze eerste keurfamiliën of electorale geslachten werden met de twaalf apostelen vergeleken.

In deze klasse waren nog vier andere familiën, die met de vier Evangelisten vergeleken werden. Bijna even oud als de voorgaande, onderteekenden zij met dezen de stichting der groote kerk van Sint-Joris-Major, in het jaar 800. Zij heetten: Giustiniani, Cornaro, Bragadino en Bembo.

De tweede klasse bestond uit de familiën, wier namen ingeschreven waren in het gouden boek of adelregister, ten jare 1289 aangelegd.

De derde klasse bevatte hen, die, na dit tijdvak, hunne titels van adeldom voor honderd-duizend ducaten hadden gekocht. Even als in de oude fransche monarchie, kon ook in Venetië iedereen van adel worden, waartoe het voldoende was, dat men zich onafhankelijk-vrij had gemaakt, en voorts in staat was, om zich aan de openbare dienst der maatschappij toe te kunnen wijden: valt er wel iets zedelijkers te bedenken? In deze vleijende belooning vond de burger een prikkel tot deugd, tot goed gedrag, tot werkzaamheid en tot opoffering

van zich-zelfen aan wat goed is en schoon; terwijl, van den anderen kant, op die wijze aan de maatschappij een genoegzame waarborg verschaft werd der edele beginselen, der braafheid en der onbaatzuchtigheid van hen, die tot het waarnemen der openbare betrekkingen geroepen werden.

De vierde klasse, eindelijk, bestond uit de deelgeregtigden aan Venetië's' senaat.

Uit het korps van den adel werden de zes vroedschappen (*Wijzen*) genomen, die zooveel waren als de ministers der republiek. Zij herinnerden aan de eerste diakenen van Jerusalem en van Rome. Deze schoone en krachtige hiërarchie, waaraan Venetië haar twaalfhonderdjarig roemvol bestaan te danken had, ging in den stortvloed der grootte fransche omwenteling ten gronde. Op het vernemen van den dood van den marine-kapitein Laugier, zeide Bonaparte: « Het venetiaansche gemeenebest is er geweest! » Den 10. Mei, 1797, kwam een zijner luitenants, de generaal Baraguay-d'Hilliers, in de stad, en ontscheepte zich op Sint-Marcus-plein, waar het gulden boek en al de teekenen van het vernietigde bewind in 't openbaar werden verbrand.

Na Sint-Pieter bezocht te hebben, begaven wij ons naar Sint-Jan en Paulus, eene trotsche kerk, of middeleeuwsche basiliek, met fraaije, doch tevens sombere vensterramen, en prijkende met schilderwerk van Titiaan, van Vivarini, van Bellino, en van Corona, gelijk niet minder met beitelwerk van Pietro Lombardo, van Barthel, van Grapiglia; zoo hij voorbeeld heeft Taglia Pietra de Torreto, Canova's leermeester, wier kunstgewrochten dezen tempel tot een nationaal monument hebben gevormd, opgeluisterd met de heerlijke praalgraven der Dogen, senatoren en grooten mannen van Venetië: men mag haar noemen het Saint-Denis der republiek. Men vindt er de grafstede der Doges Pietro en Thomaso Monnigo, onder wier bewind Venetië

steeg tot het toppunt zijner magt: het grafgesticht van den Doge Leonardo Loredano, die den raad van Tienen en de Inquisiteurs van Staat instelde; het mausoleum van den generaal Pompeo Giustiniani, in 1616 op het veld van eer gebleven; voorts de grafsteden der Dogen Thomaso en Giovanni Monnigo, meesterstukken van smaak en uitvoering uit de XV. eeuw; eindelijk, het schoonste, het sierlijkste en het rijkste van al de praalgraven, welke Venetië oplevert, te weten dat van den Doge Andreo Vendramini, in 1479 overleden.

Doch er is eene andere grafstede, waarbij men met christlijken godsdienstzin vertoeft, als bij de gewijde plaats (*loculus*), waar het gebeente van een martelaar rust: ik bedoel het graf van Marco-Antonio-Bragadino. Drie maanden lang had de dappere krijgsman, aan het hoofd eener bezetting van zeven duizend man, Famagouste tegen geheel de turksche krijgsmagt verdedigd: men schreef toen 1571. In de eerste dagen der maand Mei sprong plotseling eene door de Turken gegraven mijn, zóó dat er de stad van daverde, en een gedeelte der muren instortte. De belegeraars ondernemen nu den grooten stormaanval, maar worden afgeslagen. In zes weken komen zij vijf malen terug, doch, om telkens weêr te moeten wijken. Maar, wat vermag dapperheid tegenover een vijand, magtiger dan een geheel leger: de hongersnood? Bragadino besluit tot de overgave der stad.

Mustapha Bassa, die het beleg kommandeert, staat hem de eervolste voorwaarden toe, terwijl hij hem zijne bewondering wegens de zoo heldhaftige verdediging uitdrukt. Die geveinsde hulde evenwel was niet van langen duur: de barbaar doet het dapper legerhoofd in boeijen slaan, en beveelt, dat men hem terstond neus en ooren afhouwe. Tien dagen later, doet hij hem smadelijk omvoeren door de straten der door hem zoo roemrijk verdedigde stad. Eindelijk, op het groote marktplein gekomen, wordt hij aan een galgpaal gebonden, en

voorts levend gevild. Geen enkele weeklagt ontsnapt Bragadino's lippen, maar wel hoort men hem het *Miserere* bidden, te midden zijner gruwbre marteling; en, bij het uitspreken van het vers: « Verleen mij, Heer, een zuiver hart! » geeft de groote man den geest. Maar nog niet tevreden met de afgrijselijke strafpleging, beveelt Mustapha, dat men het lijk van den held zal vierendeelen, terwijl zijne huid, met stroo opgevuld, ten spot op eene koe, in het kamp en door de straten der stad zal worden omgeleid. In 't eind hing men dit edel overschot aan de ra van een schip, dat naar den Sultan werd gezonden, om, te Constantinopel, aan de christen-galeislaven ten afschrik te worden voorgesteld. Men kocht echter die kostbare overblijfselen bij den laaghartigen Bassa los, en plaatste ze in het graf, waar wij thans voor stonden. Ik laat het aan ieders gevoel over, om de gewaarwording te beseffen, welke men ondervindt in de tegenwoordigheid der reliquiën van zulk een held, en bij het lezen van het grafschrift, dat zijn onmenschelijk lijden vermeldt 1).

Wij begaven ons nu naar San-Giorgio-Maggiore, een voortreffelijk bouwwerk van Palladio, in den vorm van een groot latijnsch kruis, met elf altaren versierd. De voornaamste schat dezer kerk bestaat in de twee heerlijke kolommen van grieksch geaderd marmer, die den hoofdingang versieren; in een houten crucifix, zijnde een geschenk van Cosmo-de-Medici gedurende zijne ballingschap, en voorts in zes schilderijen van Tintoretti, te weten, de marteling van eenige heiligen, de krooning der H. Maagd, het H. Avondmaal, het manna in de woestijn, 's Heeren Verrijzenis en Sint-Stephanus' marteldood. Het hoogaltaar, naar de teekeningen van Alienze, door Campagna uit-

1) Volgens den abbé Mariti, in zijn *Voyage de Chypre*, kwam de verdediging van Famagusta den Turken op vijf-en-zeventig duizend man te staan.

gevoerd, is een meesterstuk van de eerste soort. Vier bronzen standbeelden stellen de vier evangelisten voor en schragen een wereldbol, waarop het Lam Gods ligt, eene schoone en trefende verzinlijking der zegepraal van het Evangelie over de wereld. « Dit kunststuk wordt te regt met den Jupiter-Olympius van Phidias vergeleken en verre verheven geacht boven Bernini's meesterstuk, Sint-Pieters zetelstoel. »

Niet tevreden met kunstenaar te zijn, wil de reiziger, wiens oordeel ik daar zoo even meedeelde, ook godgeleerde wezen. Naar aanleiding van een opschrift, door een der pilasters gevoerd, trekt hij op de navolgende wijze tegen het pausdom te velde: « Dit opschrift schijnt het leerstuk der aflaten wel wat zeer ver te drijven, daar het luidt: *De vergiffenis van alle misdaden wordt verleend, aan die deze kerk bezoeken zal*; een opschrift, gelijktijdig met den Bartholomeus-nacht, en dat maar al te zeer getuigt, welken geest het pausdom van die dagen ademde » 1). — Ziedaar hoe zich de dwaling leent tot het ongerijmde, tot laster en kwade trouw, waarvan men met reden mag zeggen, dat zij, als gelijktijdig met Voltaire uitgesproken, maar al te luide getuigt van den geest der filosofen in dien tijd.

Eene dwaling: want het is onwaar, dat dit opschrift, meer dan anderen van dien aard, het leerstuk der aflaten overdrijven zou: immers, wel verre van vergiffenis voor alle misdaden te beloven — zoo als die schrijver beweert — belooft het volstrekt voor geene enkele misdaad vergiffenis, maar alleen de kwijtschelding der tijdelijke straf, voor de zonde verschuldigd; hetgeen een groot onderscheid maakt. En zoo dan wordt hier, gelijk altoos, als eerste voorwaarde, boetedoening voor het begane misdrijf geëischt.

1) *Voyage en Italie*, par M. Val... t. I., l. VI; c. XV, p. 336.

Eene ongerijmdheid: immers, volgens de vertaling van bedoelden schrijver luidt het opschrift: *Hij, die voor zijne begane zonden zal hebben geboet, zal er, bij het bezoeken dezer kerk, kwijtschelding van erlangen.* Ik vraag, hoe de vertaler van dit opschrift tot zulk eene ongerijmdheid, als waaraan hij zich hier schuldig maakt, is kunnen vervallen? Men moet wel geheel en al met de taal der Kerk onbekend zijn, wanneer men zich daaraan, zoo als hij, dusdanig vergrijpt, of wel zich ten koste der waarheid en van zijne zelfachting, jammerlijk laten vervoeren, alleen om het genoeg te smaken van iets ergerlijks te kunnen zeggen tegen het pauslijk gezag.

Eene lastering: of is het geoorloofd, dat een koninklijke bibliothecaris, te midden der XIX. eeuw, aan de godsdienst, aan het pausdom en aan de leer der kerk de moord van den Bartholomeus-nacht wijt? Is dat de wetenschap en de filosofie van onzen tijd?

Kwade trouw: dit opschrift, zegt de schrijver, *getuigt maar al te zeer, welken geest het pausdom van die dagen ademde.* Deze zinsnede nu beteekent of niets, of wel wil zij te kennen geven, dat het pausdom der XVI. eeuw, door heerschzucht vervoerd, den kettermoord aanmoedigde, den opstand der onderdanen tegen vorsten, die de Kerk vijandig waren, in de hand werkte, en de misdaden, die de onafscheidlijke gevolgen zijn, aan staatsberoeringen verbonden, vergemakkelijkt, door vergiffenis te beloven voor alle gruwelfeiten, wanneer men alleen maar deze of gene kerk bezoekt. En zie daar dan nu, op welke wijze een groot aantal reizigers in Italië, wetens of onwetens, de een op dit de ander weêr op dat punt, de handelingen der pausen miskennen, de godsdienst in verachting brengen, en tegen beiden zodoende het haatlijkste vooroordeel doen ontkiemen, of versterken 1).

1) Opdat een ieder, met volkomen kennis van zaken, moge oor-

Bezoekt de kunstenaar gaarne deze Sint-Joris kerk, de christen gaat er niet binnen dan met eene gewaarwording van diepen eerbied, bewondering en erkentlijkheid: het is, namelijk, hier de eeuwig roemwaardige plaats, waar, in strijd met alle menschlijke berekening, en ten spijt van al de voorstellingen van het tijdelijk zegepralend ongeloof, de verbroken keten der opperherders op nieuw weêr zaamgeschakeld werd. Pius VI. was te Valencia overleden: daar hief de antichristlijke filosofie haren lijkzang op het pausdom aan! Al de leden van het H. Collegie waren bij het aanrukken der revolutiebenden geweken en verstrooid. De Franschen, meester van Italië geworden, maakten een conclave onnooglijk. Doch zie, daar voert de Voorzienigheid, als met de eene hand, den jeugdigen krijgsman, van uit Italië, naar het verre Oosten henen, terwijl zij, als met de andere hand, de Engelschen en de Russen naar Italië heenbrengt, om er de fransche troepen te verjagen. Tusschen twee zware onweërsbuijen schiet een bliksem-

deelen, zal ik het opschrift hier letterlijk laten volgen, en wel zoo, als de bedoelde schrijver-zelf het opgeeft.

Quisquis criminibus expiatis
 Statas precans preces
 ad
 XII Kal. aprilis
 Ædes hasce supplex
 inviserit
 Is
 Veniam scelerum
 Maximam consequuturam
 se sciat
 Gregorius XIII
 Pont. max.
 Sacro eam diplomate
 tribuit.

straal heen: een oogwenk slechts, en de Almagtige weet te volvoeren, wat hij wil, dat geschiede: Pius VII. is in San-Giorgio-Maggiore verkoren en gekroond. Dat ze nu wederkeeren, Buonaparte de consul, en zijne zegevierende legers: wat nood? De Kerk heeft een hoofd, het Godsplan is volvoerd, volvoerd is het, ten spijt van alle berekeningen, ten spijt van wat de ongerechtigheid zoo vurig begeerde, ten spijt van alles, wat zich het ongeloof in zijne helsche woede reeds als volkomen zeker voorgespiegeld had. De afbeelding van Pius VII., in dezen tempel geplaatst, brengt geheel dit wonder-tafereel, als onuitwischaar, steeds in herinnering terug.

Het grafgesticht van den Doge Domenichino Micheli, — den H. Bernard en tevens den Godfried der venetiaansche kruistogten, — herinnert aan een ander roemrijk feit. Men zou zeggen, dat de Voorzienigheid deze twee herinneringen zaam heeft willen brengen op dezelfde plaats, om hare eeuwige werking op en in de Kerk met te meer glans te doen schiltren. Micheli, de verwinnaar bij Jaffa, de held van Tyrus en van Ascalonië, de schrik der Grieken, was, aan het hoofd zijner tweehonderd schepen, een der voornaamste werktuigen, waarvan God zich bediende, om, in den grooten worstelstrijd der middeleeuwen, de barbaarschheid der Halve-Maan te fnuiken.

Onze pelgrimaadje eindigde in San-Francesco-della-Vigna, welk grootsch kerkgebouw zeventien kapellen bevat: waarvan de rijkste is die van Giustiniani, geheel met beitelwerk en marmer overdekt. Verscheiden mausoleën der XV. en XVI. eeuw, alsmede 's Heeren verrijzenis en eene H. Maagd van Paolo Veronese, maken den hoofdzaaklijken schat dezer basiliek uit. De kleine Sint-Marcus-kapel, in den tuin van het aangrenzende klooster gelegen, beslaat volgens de overlevering, de plek-zelve, waar de H. Marcus, van Rome naar Egypte gaande, vertoefde en zich eene godlijke stem hoorde toeroepen:

Pax tibi, Marce, Evangelista meus (vrede zij u, Marcus, mijn Evangelist), welke woorden de Venetianen aannamen tot hun devies 1).

14 April.

Venetiaansche liefdadigheid. — De *Pietà*. — *Spedaletto*. — San-Hiëronimo-Emiliani. — Casa di Ricovero. — Casa d' Industria. — Jaarlijksche aalmoezen. — Het Murano-eiland. — Spiegels, paalen. — Kruisnagel. — Sint-Lazarus-eiland. — Mechitaristen. — Vertrek van Venetië. — Het phosphoriseren der zee. — Laatste schemering van Venetië's glorie. — Vloot en slag van Lepanto. — Namen der vaartuigen.

Wanneer het christendom eene natie doopt, dan grift het haar drie eigenschappen in: kracht, vernuft en liefde. Venetië, de magtigste der moderne republieken, droeg, van den beginne af aan, die drievoudige gloriekroon. Zijne overwinningen in Europa en in het Oosten geven ons getuigenis van zijne kracht; zijn vernuft schittert nog in zijne kerken, in zijne museën, in zijne galerijen, en in zijne historische herinneringen, even luisterrijk uit. Voor wat de beide, hier eerst genoemde eigenschappen betreft, heeft de koningin der Adriatische zee haren glans geheel verloren; maar de liefde is haar bijgebleven, en die godlijke fakkel, bij wier glans eenmaal haar welvaart zoo heerlijk blonk, luistert nog de overblijfselen

1) Dat de H. Marcus het Evangelie predikte te Aquilea, waar de glorieijke martelaar Hermagoras hem opvolgde, is een feit, door de overlevering standvastig geleerd; — dat hij, zich naar Egypte begevende, de Lagunen (moerassen) doorkwam, waar Venetië werd gebouwd, wordt door een blik op de plaats-zelve waarschijnlijk gemaakt, terwijl de overlevering het voor stellig zeker houdt. Zie Bar. *An.* t. I, an. 46, Mamachi, *Orig.* etc. t. II, lib. II, 244.

harer te niet gegane grootheid vriendlijk op; en het is troostrijk, haar te aanschouwen in het licht van een roem, dien men haar niet ontnemen kon. Daarenboven, wanneer, te allen tijde, het edelste en nuttigste doel des reizigers daarin bestond, dat hij de geschiedenis der godsdienstige en menschlievende instellingen van de landen, welke hij bezoekt, zoo naauwkeurig mogelijk, naspoot, dan doen zich thans, meer dan ooit te voren, daartoe dringende beweegredenen op; immers, eenerzijds, bedreigen onverschilligheid op het stuk van godsdienst en valsche philanthropie alles te sloopen, of materieel te maken; terwijl, van den anderen kant, het meer en meer toenemend pauperisme, — gelijken tred houdende met de industrie — en de overal onder de volken meer en meer in gisting gekomen omwentelingsbegrippen, alomme een toestand deden geboren worden, niet minder dreigend, dan hoogst gevaarlijk van aard. Alleen de werking der christlijke liefdadigheid kan ten deze met goed gevolg tusschen beiden treden, en de maatschappij redden. Het is derhalve een heilige plicht en een werkelijk dienstbetoon, wanneer men zijne nasporingen op het gebied der christlijke menschenmin, tot in hare kleinste bijzonderheden, geheimen en bewonderenswaardige middelen, aan het licht brengt, als tot een leerschool, welke velen nog maar al te zeer noodig hebben. Dit denkbeeld, hetgeen mij aanspoorde, om, in elke stad, de liefdadigheidsinstellingen aan te duiden of te beschrijven, noopt mij ook thans, om dat zelfde te doen nu voor Venetië, en later voor Milaan en voor Turijn.

De Adriatische zeevorstin liet altijd een groot gedeelte der rijkdommen, welke de dapperheid en het beleid harer schepen naar hare eilanden stroomen deed, den armen ten beste komen, en niet één-enkele soort van menschlijke ellende bleef verwaarloosd of onverzorgd. In de X. eeuw stichtte de

vrome Doge Piëtro Orseolo een hospitaal tegenover zijn paleis, voor de tallooze pelgrimsgangers naar het H. Land; eene eeuw later verrees er een ander, onder het patronaat der Hl. Petrus en Paulus, waar niet alleen toegang hadden de pelgrims, maar ook de gewonden werden opgenomen, onverschillig tot welke natie zij behoorden. De XIII. eeuw zag het prachtige hospice der Armeniers door den zoon van den Doge Piëtro Ziani bouwen, dat nog heden ten dage door de Mechitaristen van den H. Lazarus wordt beheerd.

In de XIV. eeuw was Venetië van een ander wonder getuige. Het wapenrumoer en het zamenvloeijen eener overgrootte menigte vreemdelingen waren oorzaak, dat in de rijke stad de zeden zeer te lijden hadden. Het aantal natuurlijke kinderen nam schrikbarend toe, en vondelingen waren er alzoo buiten tal, toen op eenmaal een franciscaner kloosterling, Petrus van Assisi, een geestelijke vol van apostolischen ijver en gloeiende menschenliefde, het woord Gods kwam verkondigen in de losbandige stad, die echter weldra hem om zijne deugd en welsprekendheid begon lief te krijgen. Dikwerf vond hij, op zijnen weg, in de straten vondelingen liggen, en de noodkreten dier arme kleinen verscheurden hem daarbij het hart. Alleen met zijn innig medelijden te rade gaande, besloot hij, arme vreemdeling, hun een toevlugtsoord te openen, waarvoor hij den magistraat de vergunning vroeg, om vervolgens van huis tot huis geen ander smeekgebed te gaan herhalen, dan alleen het woord: *Pietà! Pietà!*

Meer was er niet noodig: deuren en beurzen werden voor hem met liefde geopend, en weldra waren honderden van weezen aan den dood ontrukkt: hunnen redder bleef de bijnaam over van *Piccolo Frate Piëtro della Pietà* (den kleinen broeder Petrus van barmhartigheid). Onder zijne leiding, werden twee broederschappen van mannen en vrouwen opge-

rigt; de mannen doorkruisten de straten om kinderen te zoeken, ze op te nemen en naar het liefdehuis heen te brengen, waar hen de teedere verpleging der vrouwen verbeidt. Toen Petrus, in 1555, stierf, was zijne zevenjarige stichting reeds voor goed gevestigd, en nam de Doge de bescherming er van, ten eeuwigen dage, op zich. Tot in 1797 achtten zich de hoogste patriciërs met het beheer van deze stichting allezins vereerd, aan welk liefdewerk tevens door de pausen bijzondere zegeningen verbonden waren. Op Palmzondag begaf zich de senaat, door den Doge voorafgegaan, in alle plegtigheid kerkwaarts, om daar den aflat te gaan verdienen, en er eene milde aalmoes te brengen. Een Foscarini vermaakte aan deze stichting eene gift van honderd duizend ducaten. De hier verpleegde weezen ontvingen onderrigt in de godsdienst en leerden er een ambacht. De jongens bleven tot 18 jarigen leeftijd in het huis, en werden vervolgens toevertrouwd aan de zorg van patronen, waartoe men bij voorkeur dezulken koos, die geene kinderen hadden. De meisjes bleven in het gesticht, totdat zij naar behooren konden worden geplaatst. De kapelmeester van den Doge gaf aan al de verpleegden onderrigt in de zang- en instrumentale muziek: zeer groote talenten zijn geboren geworden uit deze gelukkige vereeniging van menschenliefde en kunst.

Onder den invloed van den H. Laurens-Justinianus, was de XV. eeuw een der schitterendste tijdperken in de geschiedenis van Venetië's christlijke liefdadigheid. De voorlooper van den H. Vincentius van Paulo wist den vromen ijver zijner landgenooten aan te wakkeren, de bestaande liefdadigheids-instellingen te schragen, en nieuwe bronnen van weldadigheid te openen, wier werking zich in de volgende eeuw heilvol opmerken liet. In 1527 werd Lombardije door hongersnood zwaar geteisterd. Wel had de senaat van Venetië de stad ruimschoots van allerlei

levensmiddelen voorzien, doch juist die voorzigtigheidsmaatregel was oorzaak, dat er eene tallooze menigte uitgehongerde vreemdelingen heenstroomde, welke men weldra haveloos, krank en uitgeput langs de straten om zag waren, nauwlijks meer in staat, om de hand tot het ontvangen van een aalmoes uit te strekken. Dat roerde eenige vrome zielen het gemoed, en onverwijld rigtten zij een tijdelijk hospitaal (*Busaglio*) op, waar deze ongelukkigen onderdak, voeding, met een woord, volkomen verpleging vonden. Het volgend jaar werd dit liefdegesticht blijvend verklaard, en eene kapel, te dien einde, er aan toegevoegd, en verpleegde men er nu voortaan vader- en moederlooze weezen. Destijds woonde er te Venetië een rijk patrieciër, met name Hiëronimo Emiliani. Hij had met eere de wapenen gedragen en groote staatsbetrekkingen bekleed; doch weldra ging hij zich wijden aan de zorg van hulpbehoevenden, van weduwen, en ellendigen van allerlei aard. Hij begeeft zich naar *Busaglio*, waar hij zijn aanzienlijk vermogen aan ten offer brengt, terwijl hij zich daarenboven ook nog persoonlijk aan de verpleging dier arme kinderen wijdt. Gedurende hun verblijf te Venetië, stonden de H. Ignatius de Loyola en zijne eerste gezellen den vromen Emiliani hulprijck ter zijde. Deze stichting, waaraan vele roerende herinneringen verbonden zijn, bestaat nog heden, en zet haar liefdewerk, zoo uit eigen middelen als met eene ondersteuning van de zijde der stad weldadig voort: de weesjonges en weesmeisjes staan er onder toezigt van twee verschillende congregaties. Wie Venetië bezoekt, verzuime niet *lo Spedaletto* te gaan bezigtigen.

Terwijl in *Busaglio* dat voortreflijk toevlugtsoord voor de kindschheid ontsloten werd, opende, op een ander punt der stad, eene groote zondares een wijkplaats voor verwaarloosde meisjes. Niet tevreden met zich-zelve aan eene strenge boetepleging te onderwerpen, ter uitwissing van eenige heillooze

jaren harer jeugd, wilde Veronica Franco anderen voor de klippen bewaren, welke zij maar van al te nabij, tot hare groote schade, had leeren kennen. De *Soccorso casa Pia*, in de parochie van Sint-Raphaël gelegen, nam meisjes op, die in de wereld geen goed heenkoimen wisten te vinden, gelijk mede dezulken, die tot inkeer waren gebragt. Voor deze stichting ontwikkelde zich weldra een groote bijval, en Venetië's raad verklaarde zich er voor, bij een plechtig decreet van het jaar 1595. Het reglement bepaalde, dat de geheel gebeterden het gesticht evenwel niet konden verlaten, dan tenzij om te huwen, of wel om den sluijer aan te nemen. Alomme ziet men in Italië de christlijke liefde zich krachtig bemoeijen met het lot van verlaten kinderen, gevallen meisjes en zondaressen in het algemeen.

Omstreeks denzelfden tijd werd in Sint-Lazarus een bedelaarsgesticht opgerigt, dat later naar de buurt van Sint-Jan-en-Paulus werd overgebragt. Een rijke koopman Bontempio schonk daaraan 50,000 ducaten bij zijn leven, en 100,000 na zijnen dood. Men voegde er eene muzikakapel bij, die zeer vermaard werd. Terwijl elken zondag eene groote menigte toehoorders zich daarheen begaf, zag men, nadat de H. Dienst was afgeloopen, allen zich in het gesticht begeven, patriciërs, kooplieden en burgers, die vervolgens zich met de ouden van dagen godvruchtig onderhielden en hen vervolgens bedienden aan den disch.

Door de liefderijke zorgen van den H. Gaëtano van Tyenna en den H. Hiëronimo Emiliani, bekwamen ook de ongeneeslijken, even als de grijsaards, ouderdak en verpleging. Met welgevallen bezochten wij de *Casa di Ricovero*, waar vierhonderd oude lieden van beide geslachten, afzonderlijk, gehuisvest zijn. De zieken en de armen worden te Venetië vorstlijk verpleegd. Die stad bezit twee prachtige hospitalen,

een voor militairen, waar duizend zieken, en een burger-hospitaal waar er veertien honderd kunnen worden verpleegd. Het hospitaal der broeders van Sint-Jan-van-God kan twee honderd lijders ontvangen, die heilkundige operatiën moeten ondergaan, en waar bovendien zeven honderd krankzinnigen plaats vinden. Deze inrigting heeft haar bestaan gedeeltelijk aan de liefdadigheid van Venetië's laatsten Doge, Marini, te danken. Na den val der republiek van droefheid gestorven, schonk deze menschlievende man nog een laatst bewijs van verknochtheid aan zijn vaderland, door eene milde gift van 100,000 ducaten, gelijkelijk te verdeelen tusschen een krankzinnigen-gesticht en een huis voor weezen of verlaten kinderen. Het hospitaal der Convalescenten *alla Croce* sluit zich bij dit volledig stelsel van christlijke liefdadigheid loflijk aan.

Nog bragten wij een bezoek aan de *casa d'industria*, eene vrije werkplaats, in 1812 gesticht, en waar ongeveer vijf honderd behoefligen arbeiden. Zij weven tapijten, vlechten matten, bakken brood, houden een waschhuis, vegen en reinigen de straten en verzorgen de olielampen, waarmee 's avonds de stad wordt verlicht. Iedere arme, die geen werk heeft, wordt er opgenomen tegen vertoon van een getuigschrift, afgegeven door den pastoor zijner parochie, en van den commissaris, tot dit liefdewerk benoemd.

Het kinder- en vondelingengesticht verdient opgemerkt te worden, door de goede orde en het verstandig beheer, waardoor het zich onderscheidt. Vier duizend kinderen, nagenoeg voor de helft vondelingen, worden daar jaarlijks opgenomen, en allen tot den arbeid op het land gebezigd, met uitzondering van twee honderd, die in het huis blijven. Wanneer de meisjes trouwen, dan ontvangen zij een wollen deken en 93 livres 75 centimen, italiaansch geld.

Tot volmaking dezer schets van Venetië's liefdadigheid zou

men ook nog moeten spreken van talloze andere vrome inrigtingen, op bijna al de omliggende eilanden gevestigd, gelijk mede van de retraite-huizen, aan de meeste parochiën verbonden, van de twee en zeventig confreriën tot hulp der behoeftigen van iedere kerkwijk bestemd, gelijk mede van de groote confrerie, die de zieken, geheel om niet, van geneesmiddelen en ziekenverpleging voorzagt, alsook van de commissiën, uitsluitend met de verzorging der huiszittende armen belast. Al deze confreriën en commissiën zijn echter, in 1814, onder ééne hoofddirectie, met name de *Publica Beneficenza*, vereenigd. De vaste fondsen en de jaarlijksche giften stellen te harer beschikking eene som van 3 millioen, 400 duizend franken; in de daad, eene hoogst belangrijke som voor eene stad van 114 duizend zielen, en die besteed wordt aan kleedingstukken, nachtleger, brandstoffen, voedingsmiddelen en kostlooze geneeskundige dienst. Daarenboven ontvangen de behoeftigen per hoofd, 13, 20, 50 of ook nog wel meer centimen daags, naarmate zij blijken, die noodig te hebben. Te Parijs ontvangen de weldadigheid-bureaux te zamen niet meer dan 1 millioen, 700 duizend franken 's jaars 1).

Na de liefdadigheidsgestichten, verdient onze bijzondere opmerking een ander punt van roem voor Venetië, en waarvan het langen tijd zich in het uitsluitend privilegie bevond, te weten zijn spiegel-fabriek. Thans evenwel wedijveren de verschillende steden van Europa met haar, te dien aanzien, op zegevierende wijs, en leveren grooter spiegels dan Venetië ooit vervaardigd heeft, alhoewel, naar men zegt, haar fabriek, wat de gehalte betreft, steeds de bovenhand be-

1) Wij zijn het meereendeel dezer bijzonderheden verschuldigd aan de onnitgegeven Memoriën van een Venetiaan, waarvan, onder dagtekening van 31 October, 1843, een uittreksel wordt geleverd, op blz. 633 van het uitmuntend Werk, getiteld: *Annales de la Charité*.

houden heeft. Al de spiegels van Venetië zijn geblazen, terwijl die van Parijs gegoten worden; en vandaar het verschil van schoonheid tusschen de eerste en de laatsten. Die van Venetië zijn gelijker, gladder, en hebben niet, zoo als die van Parijs, hobbels of spatten, waardoor een voorwerp langer, breeder of korter, ja, zelfs wanstaltig zich voordoet, hetgeen soms met de gegoten spiegels het geval is, tengevolge van het meer of min dikke of ongelijk uitgevloeiende glas. Wat de venetiaansche spiegels thans in waarde vermindert, bestaat in hunne betrekkelijke kleinte van omvang: de grootste zijn naauwlijks drie en een half voet hoog, op twee en een half voet breed. Men zeide ons, dat dit de grootste oppervlakte is, welke een menschenadem blazen kan.

Het eiland-Murano, waar die vermaarde werkplaatsen gevonden worden, is ook in het bezit van het parelfabriekaat. Het is moeilijk om te begrijpen, hoe men die fraaije kleine voorwerpen zoo goedkoop leveren kan; misschien is dit raadsel op te lossen door de beschrijving, hoe ze vervaardigd worden. Men begint met verscheiden kleuren onder het gewone glas te mengen, dat in een kroes gesmolten wordt, en waarin men alsdan eene lange buis steekt, welke men er voorts wêr uithaalt, teneinde die te plaatsen tegen de punt van een andere buis, die evenzeer vooraf in de vloeistof gedompeld werd; en nu beginnen twee glasblazers, elk aan een uiteinde hunner buis te blazen, zoodanig dat de lucht, die door de pijp gaat, de zich aan de punt bevindende stof (nu vereenigd) doet uitzetten, waarna twee kinderen de beide pijpen overnemen, en elk in eene tegenovergestelde rigting, zoo lang, trekkende, er mèè voortloopen, als de glazige stof week blijft en zich, zonder te breken, verlengt, totdat zij geheel is bekoeld, terwijl de holte, die door iedere pijp heenloopt, ook tevens in den verlengden draad aanwezig blijft.

Na deze eerste bewerking volgt het *snijden* van het bontkleurig pijpglas in stukken ter lengte van twee of drie voet, om vervolgens door werkvrouwen, met een daartoe bestemd hakmes nogmaals, tot op enkele strepen toe, geknot te worden. Al dat kapsel nu valt in manden, die onder het hakbord staan geplaatst, en wordt, als die vol zijn, overgestort in een groot vat, met stof van kalk-aarde gevuld, en die zich in het vuur harden laat. Nu roert men gestadig een en ander door elkaër, om zodoende de kleine openingen der paarden te stoppen. Deze zijn intusschen nog altijd ongelijk van grootte en ruw of ongepolijst. Om ze nu eenerlei van grootte en glad te krijgen, werpt men ze in een draaijende ketel, in den vorm eener Archimedische schroef, die op een fel brandend vuur wordt geplaatst, waardoor de paarden weër week, en, door de gestadige draai-beweging, deels gerond, deels geglad worden, en ze tegelijk nagenoeg ééne grootte en eenen vorm krijgen. Nu neemt men ze van het vuur, koelt ze af, laat ze door een zeef loopen, tencinde ze van de kalkaarde te ontdoen, wast en schift ze, om, eindelijk, met duizende naar alle hoeken van de wereld verzonden te worden, waar deze met zoo ongelooflijke snelheid en juistheid vervaardigde toilet-snuisterijen, door de smaakvolle behandeling van bekwame juweliers, hare eindbestemming erlangen, als voorwerpen van weelde, op oneindige wijze tot sieraad aangewend.

Van het eiland-Murano wendden wij ons naar dat van Sint-Lazarus, waar het beroemde klooster der Armeniërs zich bevindt. Naar het voorbeeld van hen, die sedert den vroegsten tijd de Adriatische zee bestevenden, begaven ook wij, op dezen kleinen watertogt, ons in de stille afzondering van het gebed. Onder de millioenen schepen, allen min of meer beroemd, die deze wateren hebben doorkruist, steekt er één boven al de overigen uit, en kan aan de herinnering van den

christen-reiziger niet ontgaan, namelijk, de kiel, waarop de keizerin Helena, met een gedeelte der folterwerktuigen van 's Heeren Lijden, uit Jerusalem wederkwam. In de, door storm en schipbreuk maar al te beruchte stroomen der Adriatische zee gekomen, werd de heilige reizigster overvallen door een orkaan: zij wendde zich tot God, wiens stem eenmaal de opgeruide baren tot kalmte komen deed, en wierp tevens een der gewijde kruisnagels in de golven, die terstond tot bedaren kwamen, en, van toen af aan, ophielden de schrik der zeevarenden te zijn. Voorheen, ter gedachtenis van dit feit, ontblootten allen, die de Adriatische zee bevoeren, eerbiedig het hoofd, en hieven, terwijl zij nederknielden, een lofzang aan, zoodat, eeuwen lang, de oevers dier gezegende wateren weergalmden van hun ootmoedig gebed 1). Doch, dit is niet het éénig, echt-christlijk tafereel, waarvan deze zeestroom getuige was: neen, er bestaat ook nog een ander, niet minder plegtig en indrukwekkend, doch waarover ik spreken zal, na Sint-Lazarus bezocht te hebben, waar wij nu aan wal stappen.

Men stelle zich een klein eiland voor, rondom bevallig van aanzien en ligging, en welks oppervlakte regelmatig met volmaakt-goed bebouwde tuinen overdekt is, te midden waarvan een uitgestrekt gebouw staat, welks rood gekleurde muren verscheiden breede binnenplaatsen omringen, die allen fraai en bijzonder zindelijk zijn. Onder de lange galerijen wandelen in het zwart gekleede geestelijken, met deftigen stap, oostersch voorkomen, een langen zwarten baard, en wier manieren regt hofflijk en tevens hoog ernstig zijn; zij spreken fransch, en ontvangen den Franschman als een broeder, ofschoon zij hem nooit te voren hebben gezien. Ziedaar het armenisch klooster van Sint-Lazarus. Doch, zal men vragen,

1) Sandini, *Hist. Famil. Sacrae*. p. 231.

waarom bevinden zich die zonen van het Oosten hier ter plaatse?

Armenië was aan het turksche juk onderworpen geworden, en de laatste vonk des geloofs dreigde te niet te gaan in het vaderland van den H. Gregorius-Thaumaturgus. Een kloosterling, met name Mechitar de Petro, te Sebaste geboren, had, voor zich en zijne broeders, aan de Venetianen, die destijds Morea in bezit hadden, een veilige schuilplaats gevraagd. Zijn verzoek werd ingewilligd, doch Venetië raakte weldra zijne overzeesche bezittingen kwijt, maar zonder dat zij hare beschermelingen in het Oosten vergat of prijs gaf: zij stond hun edelmoedig, ten eeuwigen dage, het eiland Sint-Lazarus tot wijkplaats af. En wat nu verrigten deze in die op de grenzen van twee werelddeelen gelegen afzondering? Zij bidden voor hun vaderland; zij voeden de hun toegezonden jonge landgenooten ijverig op in het geloof, Armenië's eenige hoop, om ze vervolgens weër te zien heen trekken, ter mededeeling van de hun verstrekte weldaad aan anderen, op hunne beurt; zij putten de wetenschap aan westersche bron, om haar, in een armenisch kleed gedost, naar het Oosten te doen overgaan, terwijl zij wederkeerig wat het Oosten belangrijks in het gebied van kennis oplevert, voor ons toegankelijk maken, bij middel van vertolking in Europa's verschillende talen: zie daar hunne taak. Heeft Venetië dan al niet meer de magt, om de barbarij der Muzelmannen met de wapenen te keer te gaan, zoo wist het toch den roem te bewaren van haar te bestrijden met het licht der wetenschap en van het geloof.

De abt, die zeer goed fransch sprak, ontving en geleidde ons allereerst naar de kleine, maar in de beste orde onderhouden kerk, waar de geestelijken de getijden zongen, naar hetzelfde rituaal, hetwelk wij, in al zijne waardigheid, tijdens ons bezoek in de Propaganda, te Rome, reeds zoozeer be-

wonderden. Nadat het Officie afgelopen was, omringden ons de goede kloosterlingen, die met de meeste belangstelling over Frankrijk spraken, en zich beijverden, om ons hunne, vooral in zeer oude en hoogst zeldzame handschriften rijke boekerij te toonen, gelijk mede de schoone drukkerij en de daarvan in onderscheiden talen uitgegane werken. Van af de kerk tot in de spijszaal (het *Refectorium*) moesten wij alomme, zonder eenig voorbehoud, bewonderen de orde, het schrander beleid en de werkzaamheden, die hier in gang zijn en heerschen, op eene wijze, geschikt, om zelfs den grootsten tegenstander van het kloosterwezen tot bekeering te brengen.

Snel verliep de tijd, en toen wij Sint-Lazarus verlieten, bescheen reeds de ondergaande zon den vloed der Lagunen met haar laatste schemerlicht, en Venetië, het dogen-paleis, de Sint-Marcus-kerk, het arsenaal en de Lido begonnen zich allengskens in het duister te verliezen, waaronder wij ze, vijf dagen vroeger, hadden aangetroffen. De *Gondola corriera* verwachtte ons met hare in 't geel gekleede gondeliers, om ons naar Mestre over te brengen: het was acht uren 's avonds.

Gedurende den overtocht waren wij getuigen van een vreemdsoortig verschijnsel, te weten de phosphorisering der zee. Elke riemslag liet een streep van vuur achter, waardoor de duisternis voor een oogenblik ophield, waarin wij echter terstond op nieuw geraakten; en dit schouwspel hield twee volle uren aan. Wat is daarvan de oorzaak? Moet men het, zoo als eenige geleerden dit beweren, aan het in beweging brengen van kleine lichtgevende insecten, van dezelfde soort en eigenschap als de glimwormen, toeschrijven? Of is welligt de electriciteit er de reden van? In verwachting van de oplossing, welke de wetenschap aan het raadsel geven zal, verlustigt de christen-reiziger, die Venetië verlaat, zich in de beschouwing van een ander tafereel, dat voor de magtige stad

de laatste, maar schitterende weërschijn harer glorie was: een blik op de Adriatische zee roept hem daarvan de herinnering levendig voor den geest terug.

De ottomansche magt, door de inneming van Constantinopel stout geworden, had nu, meer dan ooit een vreeslijk aanzien bekomen. Terwijl hare legers het noorden van Europa bedreigden, vermeesterden hare vloten Griekenlands eilanden, en namen één voor één de voorposten der beschaafde wereld met geweld weg: het Kruis maakte plaats voor de Halve-maan. Op de tinne van het Vatikaan had evenwel Pius V., het heilig opperhoofd der Kerk, de gevaren, die er dreigden, gadegeslagen, en, als een altijd trouwe wachter, slaakt hij den noodkreet, die door het zuidelijk Europa met ontzetting vernomen wordt. Eene vloot van twee-honderd-acht-en-dertig bodems vereenigt zich te Messina, onder het bevel van don Juan van Oostenrijk: Venetië heeft daarbij honderd-vijf-en-twintig schepen voor haar deel. Alvorens het anker te-lichten, gaat alles ter biecht; iedere aanleiding tot zonden wordt verwijderd en elke vloek verboden op straffe des doods; de apostolische nuntius zegent plegtig de vloot, die met hare duizende van op 's Hemels bescherming bouwende dapperen naar het Oosten nu onder zeil gaat.

Doch, niet het schouwspel is het, wat ik daar aanduidde, noch de uitslag van den togt, namelijk Lepanto's zegepraal, dat wil zeggen de grootste overwinning, die ooit op zee werd behaald; neen, niets van dat alles is het, dat mij bij zoo plegtige herinnering het meest tref: — maar wel zijn het de namen der schepen, waaruit deze christen-vloot was te zamen gesteld. Welsprekender dan de godvrucht, die deze moedige strijders bezielde, getuigen zij van den geest, die, toen nog, Europa's denkbeelden, zeden en gedragingen kenmerkte. Ik heb de lijst gezien van al de spaansche, genuesche

en venetiaansche schepen, die bij Lepanto in het gevecht waren: allen droegen den naam eens Heiligen of van eene Heilige, met uitzondering van slechts enkelen, die eene nationale benaming voerden; doch niet een enkel schip was met den titel eener heidensche godheid gedoopt 1). Wat zouden die kloeke vlotelingen wel zeggen, wanneer zij, van uit hun graf opgestaan, de volkeren van Europa thans nagenoeg al hunne bodems zagen bestempelen met een heidenschen naam, en, in stede van hunne vloten te wijden onder aanroeping aller Heiligen van het Paradijs, hen ze zagen stellen onder bescherming der goden en godinnen van den Olymp? Dat ergerlijk gebruik, waartegen tegelijk de goede smaak en de godsdienst luide zich verheffen, zou voor hen, even als voor elk nadenkend opmerker, een maar al te stellig teeken zijn der verkoeling van het geloof en van de overhand, door het heidendom op het christlijk Europa genomen, sedert het einde der XVI. eeuw. Het kwam mij niet ongepast voor, dit punt hier even aan te roeren, ter overweging voor hen, die beweren, dat de moderne tijd in alles zich kenmerkt op bij uitnemendheid christelijke wijs!

1) Alle turksche schepen voeren nationale namen.

15 April.

Treviso: Herinnering aan Benedictus XI. en aan Totila. — Vicenza: Olympisch theater. — Madona-del-Monte. — Montebello, Arcole: Herinneringen. — Anecdote. — Verona: Amphitheater. — Herinnering aan keizer Philippus en aan Pius VI. — Groote mannen. — Kathedrale. — De H. Zeno. Mirakel. — San Firmo. — Het Garda-meer. — Rivoli: Herinnering. — Een trek van heldenmoed. — Peschiera, Attila, de H. Leo. — Desenzano, de gelukzalige Angela Merici. — Brescia: het standbeeld der Overwinning. — Kathedrale. — Twee reliquiën. — Martelaren. — De H. Gaudens. — Fonteinen. — Herinnering aan Bayard. — Bergamo: het kermisgebouw. — De H. Alexander. — De H. Asteria. — De H. Eusebia. — De H. Grata. — Groote mannen: Tasso, Colleoni, Calepinus. — Overtogt der Adda. — Vaprio.

Het was reeds donker geworden, toen wij Treviso doorkwamen, en, aangezien wij nu niet dan zeer onvolledig een blik op die stad konden werpen, zoo vergenoegden wij ons, bij wijze van herinnering, hare merkwaardigheden in het geheugen terug te roepen, en daarbij te herdenken de personen, die haar vermaard hebben gemaakt. De Duomo, of domkerk, een gothisch gebouw uit de XV. eeuw, wekt veel minder belangstelling door zijne overschoone kapellen der Lombardi, door zijne praalgraven van paus Alexander VIII., kanonik dezer kerk, en van den bisschop Zanetti, door zijne keurtafereelen van Bordone, en zijne voortreffelijke *Annunciata* van Titiaan, dan wel door zijne crypt van den H. Riberal, eene uitgestrekte onderaardsche kerk, waarin, sinds eeuwen, het stoflijk overschot rust van den christen-held, die het voorbeeld en de beschermer was van de stad. — De Sint-Nicolaaskerk, in den beginne der XIV. eeuw gebouwd, brengt den magtigen genie van den H. Dominicus, en tevens de

grootmoedigheid van paus Benedictus XI. voor den geest terug, die daaraan allerlei weldaden heeft bewezen. Deze opperpriester, Nicolaas Bocasini geheeten, was de zoon van een herder, en ging al vroeg tot de orde der preekbeeren over, waarvan hij de generaal werd, om later op te stijgen tot den rang van nuntius, kardinaal, legaat *a latere*, en eindelijk paus, onder den naam van Benedictus XI., in welke hooge hoedanigheid hij de weldoener van Europa en de apostel der Eendragt geworden is. Hij bewerkte den vrede met Frankrijk, Engeland, Hongarije, Venetië, Padua, Denemarken en Italië. Treviso was dit offer aan de wereld verschuldigd, aangezien naast den vredelievenden opperherder zich eene andere gedaante vertoonde, te weten die van den woestaard Totila, mede een telg dezer stad, doch die alomme, werwaarts hij zijne schreden ook rigtte, den oorlog met al zijne verwoestingen heenbragt, Italië in het verderf stortte, en, tot tweewerf toe, Rome ter plundering overgaf.

Na een paar uren het oude *Tarvanum* achter den rug te hebben, komt de zich naar Milaan begevende reiziger te Vicenza, eene stad van 8,000 zielen, gunstig gelegen aan twee rivieren, en rijk in kerken en paleizen, die herinneren en aan hare stichting door de senonische Gallen, en aan de Romeinen, die haar bemagtigden, en aan Alarik en Attila, die haar verwoestten, gelijk voorts eerst aan Frederik Barbarossa, en daarna aan Napoleon, die, elk op hunne beurt, er zich meester van maakten. Zonderlinge lotsbestemming van Italië, in de daad, waar niet ééne stad gevonden wordt, of zij werd, onder de leiding der Voorzienigheid, het tooneel van eene of andere groote gebeurtenis, die te zamen het treffend geheel der groote wereldhistorie uitmaken. Het aloude Ausonië was de schittrendste satelliet van Rome, dat grootsch gestarnte, waardoor al de overige hemellichten werden aangetrokken en

meêgevoerd. Te midden van zoo vele en zoo groote omwentelingen en beroeringen, handhaafde echter Vicenza voortdurend hare ingeschapen liefde voor de kunst, en eene innig godvruchtige vereering der Hemelkoningin. Palladio, de prins der nieuwere architectuur, bevoorregte zijne geboortestad met de schitterendste voortbrengselen van zijn genie. Behalve het paleis van Justitie, *la Ragione*, welks groote zaal aan die van Padua herinnert; het *Capitano*, van Chievicati, van Barbarano en van Franceschini, waarin de verschillende bouworden al haar rijkdom en schoonheid ten toon spreiden, verdient hier ook nog genoemd te worden het *Olympisch Theater*, een reusachtig gebouw, welks groote zaal, door veertien rijen van stijgende zitplaatsen omgeven, 102 voet in middellijn oplevert, op eene hoogte van 32 voet boven den beganen grond; — die de schouwplaatsen van Herculanium en van Pompeji niet bezocht heeft, kan ze te Vicenza zien.

De in gothischen stijl gebouwde kathedraal heeft een zeer merkwaardige crypt, alsmede eene schoone *Aanbidding der Wijzen*, door Paolo Veronese; — maar het was vooral de *Madona-del-Monte*, die onze aandacht tot zich trok. Aan de poort van Vicenza staat een zegeboog, door Palladio gebouwd, een toonbeeld van de schoonste proportiën, en waarmee men, als onder eene galerij, of langs een overdekt pad, naar de Mariakerk heengaat. Deze galerij, in den trant van die te Bologna aangelegd, is eene mijl lang en slingert bevallig voort langs de boorden van een frisch groenen heuvel, om, als zegeboog begonnen, uit te loopen in een schitterend kerkgebouw. En zoo dan ziet men, reeds van verre, de Koningin der engelen en de Moeder der menschen, de liefderijke bemiddelaars tusschen den hemel en de aarde, als van een hoog verheven troon en op de stad Vicenza, en op de volkrijke landouwen, die haar omgeven, neêrschouwen. Van alle

kanten ontdekt het oog dat glanzend heiligdom aan den gezigteinder, en met aandoening zagen wij tallooze pelgrims, door erkentlijkheid en liefde gedreven, heengaan naar den voet van den troon, waarop zij gezeten is, welke men nooit aanroept te vergeefs. Het Mariabeeld is een grieksch kunststuk van groote verdienste, en schittert, te midden van edelgesteenten, van goud- en schilderwerken, die te gelijk getuigen van kinderlijke vroomheid en van groot talent. Verteederend is het gezicht der schoone schilderij van Carpioni, voorstellende de Hoop, daar zij eene schaar van armen, vrouwen en kinderen Maria's heiligdom binnenleidt. In den refter of spijszaal van het naast de kerk gelegen klooster, bevindt zich een ander meesterstuk, mede een gewrocht van echt-christlijke kunst, te weten, het overschoon tafereel, door Paolo Veronese gemaakt, en voorstellende Maria's Zoon, in het gewaad eens reizigers, aan den disch van den H. Gregorius neêrgezeten. Eere dan aan het heiligdom van *Monte-Berico*, waar Jesus en Maria, de vader en de moeder der herboren wereld, zijn voorgesteld bij het verrigten van liefdewerken, die zoo volkomen uitdrukken den geest, door het Evangelie gewild.

Den togt voortzettende door de rijke Vicentijnsche lustwaranden, zoo teregt den tuin van Venetië genoemd, komt men, langs een spiegeleffen pad, aan het gehucht Montebello. Het is niet hier, zoo als zeker reiziger zegt, dat de maarschalk Lannes zijn historischen titel verwierf: het Montebello, door zijn kriegsroem vereeuwigd, ligt in de nabijheid van Voghera, in de sardinische Staten. Het was dáár, dat de vermaarde veldheer aan het hoofd van een handvol dapperen, eene oostenrijksche kolonne op de vlugt sloeg, den 8. Junij, 1800, zes dagen voor den slag van Marengo.

Weldra echter vertoonde zich, aan onze linkerhand, een ander schouwtooneel, door een roemrijken strijd vereeuwigd:

de Alpon en de Adigo, die door de vlakke stroomen, Arcole en zijne gedenkwaardige brug dagen in de verte op voor het oog. Op die plek dáár, scheen het, als dreunde ons nog het republikeinsch geschut in de ooren, dat eens Europa sidderen deed; men ziet Augereau en Napoleon, beurtelings, een doorschoten krijgsvaan zwaaijende, aan de spits der grenadierskeurbende, tot aan de oostenrijksche batterijen — doch zonder ze te kunnen bemagtigen — voortrukken. Het is, als ware men bij al die wonderen van dapperheid in persoon aanwezig; doch, in 't eind gedooft de digte kruiddamp het verder toeschouwen niet meer; de grond is met stapels van lijken overdekt, — en hoor, daar storten duizenden van dapperen, en daaronder Napoleon-zelf, met zijn ontembaar krijgsros, uit de hoogte van de brug, in het bloedig dras der walpoelen naar beneden. De onverschrokken Beliard redt hem het leven, tot tweewerf toe, in één kwartier uur tijds, en beslist zoo voor de tweede maal Europa's toekomstig lot.

's Anderen daags, den 17. November, wordt de slag gewonnen, maar, van vermoeijenis uitgeput, geven allen zich over aan de rust. Napoleon-alléén sluimert niet in, maar blijft voor zijn leger waken. Wij zien hem in den nacht van den 17. op den 18. November, in gewoon officiersgewaad, het kamp doorkruissen, teneinde zich te vergewissen, of de afgematte schildwachten toch wel behoorlijk wakker zijn: daar vindt hij er een slapende op zijn post. Terstond treedt hij, met voorzigtigen stap en ingehouden adem, op hem toe, ontnemt hem zachtkens het geweer, en stelt zich-zelf voor hem, die daar zit en slaapt, in de plaats. Slechts weinige oogenblikken daarna ontwaakt de soldaat, en nu ziende, wat er gebeurd was, roept hij verschrikt uit: Ik ben verloren! En, in de daad, volgens de wetten der krijgstucht, kon Napoleon hem den degen in de borst stooten. Zijt gerust —

zoo spreekt het opperlegerhoofd op vriendlijken toon — na zooveel en zoo groote vermoeijenis, is het een kloek soldaat, zoo als u, wel geoorloofd, zich door den slaap te laten vermeesteren; maar, kies, op een ander tijd, daartoe een geschikter oogenblik 1). — Tot herinnering aan Arcole's veldslag, vindt men er eene half-gesloopte pyramide nog over.

Niets bekoorlijkers kan men zich voorstellen dan de landstreek van Montebello naar Verona. Het pad loopt ter wederzijden langs een gracht van helderstreamend water, terwijl geheel het landschap met moerbezieboomen is overdekt, en daartusschen in slingeren zich van boom tot boom festoenen van het levendigste groen, waarachter zware druiventrossen het oog vergasten; — een onafgebroken keten van kleine bergen, allen rijk bebouwd, breidt zich langs den gezigteinder tot aan de tyrolsche Alpen uit.

Verona, een stad van wapenen, van wetenschap en van vromen zin, vertoonde zich aan ons oog met hare indrukwekkende wallen, spaansche bastions en fraaije bruggen over de Adigo, met hare breede straten, met haar hoog in de lucht gebouwd amphitheater-plat — het beste wat van dien aard in Italië bewaard bleef — en met de rijzige koepeldaken harer kerken zonder tal. Al heeft zij ook het fiere hoofd onder twintig verschillende scepters gebogen, toch bleef de dochter der Gaulen fransch, zoo van karakter, als met het hart. Zij schreef die taal voor hare magazijnen, en spreekt ze in hare salons, terwijl, na eene overheersching van dertig jaar, Oostenrijk zich er tracht uit te drukken in een onverstaanbaar dialect: méér bewijs is er wel niet noodig voor de waarheid, dat de verwinnaar den verwonneling toch nog zijne denkwijze niet heeft kunnen opdringen.

1) Zie *Trophées des armées Franç.*, II, 151.

Ons eerste bezoek bragten wij aan het amphitheater , op kleine schaal volkomen hetzelfde , wat het Colosseum te Rome in het groot is : dezelfde indeeling , hetzelfde gebruik , dezelfde herinneringen . Dit grootsche bouwwerk , dagteekenende van Trajanus' tijd , is uit zware marmerblokken zaamgesteld , heeft vijf-en-veertig rijen oploopende zitplaatsen , voor 22 duizend toeschouwers bestemd . Het was in deze buurt , dat keizer Philippus , de Arabier , gedood werd , en de scepter der wereld overging in handen van zijnen moordenaar , den wreeden Decius . Huiveringwekkend is deze herinnering , want de moord aan Philippus was van overwegenden invloed op het lot van het rijk , welks val er door bespoedigd werd , bij het optreden van een dwingeland te meer , die een der woedendste vervolgers der Kerk is geweest . Deze moord werd in het jaar 249 gepleegd , en , vijftien eeuwen later , gaf Pius VI. , te Verona doorkomende , van uit de hoogte dezer eenmaal zoo bloedige kampplaats , den zegen over twintig duizend christenen , die daar zegepralen op de plek-zelve , waar hunne voorvaderen roemrijk streden en de martelkroon verwierven voor het geloof .

Van het amphitheater ons naar de kathedraal begevende , bragten wij de hulde onzer herinnering aan de groote mannen , door Verona voortgebragt : Catullus , Cornelius Nepos , Plinius de Oude , San-Micheli , de geleerde markies Scipio Maffei , Paolo Veronese , Bianchini , de doórluchtige broeders Ballerini , Onophrio en Pindemonte , ziedaar den stralenkrans , die de stad het fiere hoofd omluistert . Verona blinkt niet alleen door hare vermaarde overleden kinderen uit , maar mag ook nog op glorieijke namen onder de tijdgenooten bogen . Wij hadden het voorregt , ontvangen te worden door den eerwaarden abt Zamboni , in het wetenschapplijk Europa vermaard door eene voor uurwerken hoogst nuttige uitvinding . Als zachtheid van

inborst, nederigheid van voorkomen, eenvoudigheid van taal en bevalligheid van manieren, zoovele onmiskenbare eigenschappen van ware verdienste zijn, dan durf ik gerust verzekeren, dat deze vermaarde natuurkundige een echt groot man is.

Alvorens den *Duomo* (Dom) binnen te gaan, wierpen wij een blik op de boekerij van het kapittel, Verona's ware bibliotheek, die omstreeks 850 gesticht werd, en rijk is in handschriften, waarvan er verscheiden opklimmen tot de IV. eeuw. Petrarcha vond er Cicero's *epistolæ ad familiares*, en de kardinaal Maï de oude *interpretatores* van Virgilius. Maar de belangrijkste ontdekking is die der *Instituten* van Gaius. In 'tjaar 1820 herkende een deensch diplomaat, Nibuhr, deze handschriften onder het stof der eeuwen. Hij bespeurde, namelijk, dat men over het oorspronkelijk schrift de *brieven van den H. Hiëronymus* had heengeschreven, en nog eenige meditaties van dien-zelfden kerkvader er tusschen in had gevoegd. Na van het bovenst-gelegen pennewerk nauwkeurig afschrift te hebben genomen, deed hij dit, op de gewone, daartoe gebruikelijke wijze verdwijnen, en kwam alzoo tot den oorspronkelijken onderst-liggenden tekst, zijnde de *Instituten* van Gaius, den beroemden regtsgeleerde en tijdgenoot van Marcus Aurelius, wiens werk het romeinsch Regt vervolledigt, door ons de leer te doen kennen der pleitbezorgers vóór Theodocius en Justiniaan. Deze zoogenaamde *Palimpsest* heeft echter veel geleden door de in het bovenschrift hier en daar bewerkstelligde wegschraping van woorden, om die door andere te vervangen; en zoo doende zullen deze gapingen nog lang het scherpzinnig oordeel kunnen bezig houden der beoefenaars van het oud-romeinsche Regt.

De kathedraal dagteekent van het einde der X. eeuw. Hare duizenden van symbolische figuren, leeuwen, vogels, grif-fioenen, profeten en krijgsknechten, bieden den oudheid-

vorscher een ruim veld van studie aan. De *Maria-Hemelvaart* van Titiaan is voor den schilder merkwaardig, terwijl een folterwerktuig der christen-martelaren, in de kapel der H. Maagd bewaard, de aandacht des christen reizigers in hooge mate gaande maakt. Verona telt, in de daad, een groot aantal bloedgetuigen, waarvan de voornaamste zijn de HH. Zeno, Firmus en Rusticus. Na vijftien eeuwen is de eerstgenoemde nog altijd bij het volk in eerbiedige gedachtenis bewaard gebleven, als een geloofsheld, die Verona voor het christendom won met het offer van zijn bloed, en de stad voortdurend in zijne heilige hoede bleef bewaren. Jaarlijks viereu dan ook de Veronezen drie feesten te zijner eer, eerstens zijn geboortefeest, vervolgens dat zijner wijding, en, eindelijk, het feest van de overbrenging zijner reliquiën. Alvorens in de tegenwoordige kerk vereerd te worden, rustte het ligchaam van den beroemden kerkvoogd in eene oude basiliek, aan den oever van den Adigo, buiten de muren van Verona. In 389 was de oude kerk getuige van een schitterend mirakel, hetwelk ons de H. Gregorius in dezer voege verhaalt:

« Terwijl de buiten zijne oevers getreden Tiber een groot gedeelte van Rome overstroomde, werd de stad Verona door den Adigo op dezelfde wijze geteisterd. Het volk snelde met gansche scharen naar de kerk van den H. Zeno heen, wier deuren door de wateren als geëerbiedigd werden, daar zij wel tot op de hoogte der vensters stegen, doch zonder in de kerk door te dringen, op gelijke wijze zich scheidende, als bij den doortogt van de Israëlitin in den Jordaan. De menigte bleef vier en twintig uren onafgebroken in het gebed, waarna de stroom binnen zijne oevers wederkeerde. » Dit wonderwerk, waarvan al de inwoners van Verona ooggetuigen waren, gevoegd bij nog verscheiden andere, die daarna plaats grepen,

deed den eerbied, dien men den Heilige reeds toedroeg, nog merklijk vermeerderen 1).

In het spoor van zoovele ons voorgegane geslachten, gingen ook wij onzen eerbied en hulde aan den onsterflijken kerkvorst betuigen. Al wat de kunst en de godvrucht schoons en roerends kunnen voortbrengen, vindt men hier vereenigd tot sieraad zijner kerk en van zijn graf. Die kerk is een monument van de IX. eeuw, met bronzen deuren, waarop allerlei symbolische figuren voortrefflijk zijn bewerkt; overigens vindt men er het standbeeld van den Heilige uit rood marmer gebeiteld, terwijl het somber licht, dat dit gothisch-romaansch kerkgebouw beschijnt, niet weinig meêwerkt tot de verheven godsdienstige stemming, die aan soortgelijke gebouwen meestal verbonden is. De crypt of onderkerk, waar de H. Martelaar rust, getuigt door haren rijkdom voor de vrome onbekrompenheid, waarmede de geloovigen hier hunne blijde offers hebben gebracht. Hadden wij slechts den tijd er toe gehad, zoo zou het ons niet weing aangenaam zijn geweest, als christenen, en tevens ook met een oog van kunst, de veelvuldige overige kerken van Verona mede te hebben kunnen gaan bezoeken, die even luistervol, als rijk aan herinneringen zijn. Onze laatste uitstap was naar *San-Firmo*, eene oude kerk, vermaard door de grafsteden der Turriani, een hippocratisch geslacht van Italië in de XVI. eeuw, en der Alighieri, Dante's nakomelingschap. Daar rusten ook de kostbare overblijfselen der HH. Firmus en Rusticus, Verona's edele telgen, die, ten jare 505, onder de regering van Diocletiaan, den marteldood stierven voor het geloof. Na onze eerbiedige hulde te hebben toegebracht en aan deze roemvolle strijders voor Gods zaak, en aan de drie-en-twintig Veronesche bisschoppen op

1) Dialog. lib. III, c. 19.

de altaren der katholieke wereld geplaatst, en aan al die geslachten van maagden, als roemvolle spruiten uit dat edel martelaren bloed ontloken, zegden wij een laatst vaarwel aan deze gallische stad, onder gelofte evenwel van haar nog eenmaal een bezoek te zullen komen brengen, teneinde alsdan met naauwgezetheid de schatten harer museën en van hare kapittel-bibliotheek, maar niet minder hare groote werken van christlijke liefde gade te slaan en in alle bijzonderheden te leeren kennen. Geve de Hemel, dat wij eenmaal onze gelofte gestand zullen kunnen doen!

Het Garda-meer naderende — zeker een der schoonste van Italië — groetten wij van verre, aan de regterhand, doch zonder het genoegzaam te kunnen onderscheiden, Rivoli's wereldvermaard slagveld. Het scheen, als kaatste de weërgalm van het gebergte ons het historisch woord van Napoleon in de ooren, waarmeê hij, en na hem geheel het leger, Massena als het *troetelkind* der overwinning (*l'Enfant gâté de la Victoire*) kenmerkte. Het Garda-meer bragt ons ook nog eene andere ongelooflijke, en toch ware omstandigheid betrekkelijk dien gedenkwaardigen veldslag te binnen. Vijftig man van de achttiende halve-brigade namen achttien honderd soldaten gevangen. De aanvoerder dier dapperen, kapitein René, verhaalt dit zonderling voorval, in een brief aan zijn vader, op de volgende wijs: « Den 23. 's morgens, vroeg de generaal Monnier mij, of ik in het dorp Garda zou willen blijven met vijftig man, om het Meer te bewaken en eene ontscheeping te helpen bevorderen. Ik nam het aan. Omstreeks ten 4 ure, en in den oogenblik, dat ik een kleinen voorpost ging bezoeken, deden er zich zeven Oostenrijkers op, welke wij gevangen namen. Uit vrees van aangevallen te zullen worden, wilde ik mij eene voordeelige positie zien te verschaffen, maar, hoe werd ik niet verrast, door, op vijftig

passen afstands, eene oostenrijksche kolonne te ontmoeten, welke ik, door een bogt in den weg, eerst op twintig pas voor goed ontdekt had. De kommandant dier troepen beveelt mij de wapenen neêr te leggen, daar ik zijn gevangene was. — *Neen, Mijnheer*, zoo antwoordde ik, *gij zijt de mijne: reeds heb ik uwe voorhoede ontwapend, waarvan gij hier een gedeelte voor u ziet: leg gij dus de wapenen neder, of reken op geen kwartier*. Door mijn voorbeeld bemoedigd, herhalen mijne soldaten luide dien-zelfden kreet.

Mijne krijgsgevangenen, ziende, dat zij, bij het eerste vuur, oogenbliklijk gedood stonden te worden, schreeuwden uit al hunne magt hunnen kameraden toe, dat zij zich maar zouden overgeven, terwijl al dat rumoer den vijandlijken officier niet weinig in verwarring bragt, en wij, toen hij wilde gaan spreken, op nieuw den kreet aanhieven: *leg de wapens neêr!* waarop hij een voorstel tot capitulatie doen wilde; doch, *Neen!* antwoordde ik hem, *de wapens neêrgelegd en krijgsgevangen!* — *Maar, Mijnheer, indien ik mij overgeef, zal ik dan aan geene mishandeling bloot staan?* Ik verzekerde hem van neen, en, op mijn eerewoord, ontblootte hij zich het hoofd, trad op mij toe en reikte mij zijn degen over; geheel zijne kolonne legde de wapens neder.

Intusschen was ik toch niet op mijn gemak, daar ik vreesde, dat zij spoedig zouden gaan bemerken, hoe gering het getal hoofden was, door mij aangevoerd; dien ten gevolge gaf ik last, dat zij terug zouden marcheren; doch een groot aantal hunner weigerde dit, en mijn angst nam niet weinig toe, toen ik een kapitein hoorde zeggen: *Wij zullen toch nog eens zien.* — *Hoe, Mijnheer, wat meent gij, zijt gij mijn krijgsgevangene niet? hebt gij mij uwe wapens niet overgegeven? en gaaft gij mij niet uw woord? Wat zou er dan van de krijgseer worden? Gij zijt Officier,*

en dit blijft mij borg, dat gij een man van eer zijt: derhalve, ziedaar uw degen, en doe nu uwe troepen terugmarcheren; zonder dat zou ik mij genoodzaakt zien, om de kolonne van zes duizend man, die mij volgt, tegen u te laten oprukken. — Het woord *Eer*, en ongetwijfeld vooral die gewaande kolonne beslisten de zaak, en wij kwamen zonder eenig letsel in ons kamp » 1).

Rivoli heeft twee groote mogendheden met verwoedheid naar eene zege zien dingen, waarvan eenige steden, eenige provinciën de prijs moesten zijn: nederig dorp, uw naam zal onsterfelijk wezen. Doch zie, daar naderen wij een ander en nog veel beroemder slagveld: hier was het, dat de twee hoofdmagten der wereld elkander ontmoetten, de Beschaving en de Barbarij, de eerste vertegenwoordigd door den H. Leo, de laatste door Attila. Aan de eene zijde bevindt zich het opperhoofd der Kerk, met het kruis gewapend, en door eenige priesters gevolgd; daar tegenover staat de woeste krijgsman, de schrik van 't heelal, *de geesel Gods*; van top tot teen gehuld in het staal en door zijne gruwbre benden omringd: de toekomst der wereld zal de buit wezen van hem, die hier overwint. Ziedaar wat er plaats greep aan den oever van het Garda-meer, aan de boorden van den Mincio, ter plaatse-zelve, waar wij ons thans bevinden, bij het stadje Peschiera, duizendmalen door allerlei reizigers bezocht, zonder dat een hunner zich ooit verwaardigde, de ontzettende gebeurtenis, waarvan dit het schouwtooneel was, zijner aandacht waardig te keuren.

In de lente van het jaar 452 moesten Aquilea, Milaan, met een woord al de steden van opper-Italië voor de herhaalde aanvallen der barbaren eindelijk zwichten. De mare van haren

1) 25 Nivôse (14 Januarij, 1797).

val sloeg den Raad der romeinsche keizers met schrik, en hunne eenmaal onverwinnlijke legioenen sloegen sidderend den blik voor het oog van den zegevierenden woesteling neer, wiens alvernielende benden als een ontombre en altijd aanwassende stroom, nu op Rome losstormden. De H. Leo put uit zijn geloof den moed, die noodig is, om zulken vijand paal en perk te durven gaan stellen. Hij maakt zich op; Rome's geboden volgen hem op zijn gevaarvollen togt; den 11. Junij 452 komt hij in Attila's legerkamp aan. In tegenwoordigheid van den paus blijft de barbaar onbeweeglijk, stom, en heeft geen ander woord aan zijne officieren te zeggen, dan dat hij, naast den opperherder een anderen opperpriester heeft zien staan, die hem, tenzij hij aan Leo gehoorzaamde, bedreigde met den dood: en Attila, door schrik vermeersterd, doet den aftogt blazen. Rome is gered en de christlijke beschaving heeft eene zege behaald, roemvoller dan hare overwinningen in het amphitheater 1). Ziedaar, van den beginne af aan de taak der Kerk, der pausen en der heiligen: als apostelen der beschaving en beschermers der maatschappelijke vrijheid, verdedigen zij beiden tegen hare hevigste vijanden, en nooit hebben de heiligste regten der menschheid en der maatschappij onverschrokkener en meer volhardende kampvechters gevonden, dan zij waren, te allen tijde en alom: Italië is van dergelijke herinneringen vol.

Tegen het vallen van den avond kwamen wij door *Desenzano*, een groot gehucht, bij de reizigers bekend door zijn uitmuntenden wijn, en bij den katholieken reiziger door de doorluchtige Heilige, die daar geboren werd. De welgelukzalige Angela Merici, stichteresse der Ursulinen, is den dank van alle eeuwen waard. Dit nederig kind, in 1506

1) Bar. an. 452, t. V, p. 135, n°. 3, 4, 5.

geboren, ziet nog heden ten dage haar dierbaar gezin in alle oorden der oude en nieuwe wereld verspreid. De maatschappij dankt haar millioenen van vrome huismoeders, de Kerk millioenen van maagden, haar glorie en haar kroon.

Bij het schijnsel der straatlantaarns kwamen wij Brescia binnen: het oude *Brixia* was nog alles behalve in slaap. Eene digte menigte van wandelaars doorkruiste in alle rigtingen de stad, en uit de kerken stroomden de geloovigen huiswaarts, na aan de Moedermaagd het roerend-stichtlijk en bevallig Litaniegezag tot een avondoffer te hebben gebracht. — Brixia had Vespasianus in zijnen oorlog tegen Vittellius bijgestaan, en verkreeg daarvoor binnen hare muren een tempel, aan den verwinaar gewijd. Dit monument, sedert eenige jaren eerst ontdekt, is op zich-zelf nagenoeg toereikend, om alleen het openbaar museum der stad geheel te vullen en van oudheden overvloedig te voorzien; zoo leverde het onder anderen daaraan het vermaarde bronzen standbeeld der *Overwinning* of van den *Roem*, een der schoonste, welke men kent. De oude opschriften zijn zeer talrijk te Brescia, welke stad overigens, na Rome, de fraaiste fonteinen bevat, en wier getal meer dan vijf honderd, hetzij openbare, hetzij particuliere bedraagt. De oude kathedraal, *Duomo vecchio*, een Lombardijnsch gebouw uit de VII. eeuw, heeft twee relieken van groote waarde: eerstens een kruis, naar luid der overlevering uit denzelfden tijd van dat, hetgeen aan Constantijn verscheen, en in allen deele van gelijke grootte. Tweedens, den standaard, door Albert, bisschop van Brescia, eigenhandig op de wallen van Damiate, in den kruistogt van 1221, geplant. De overige kerken van Brescia bezitten nog rijker schatten: de gewijde lichamen van twee-en-twintig bisschoppen, de vaders en weldoeners der stad, onder het getal der Heiligen opgenomen; Afra, de edele christen-heldin, die

onder Hadriaan de martelkroon verwierf; het doorluchtig broederpaar Faustinus en Jovita, mede, even als hun schrandere zoon Calocerus, onder denzelfden keizer, voor het geloof ten offer gebragt; eindelijk, Clateus, een dier talrijke bisschoppen-missionarissen, door den H. Petrus ter geestelijke verovering van Italië afgezonden, en wier door Nero vergoten bloed Brescia's ontlukende kerk onwrikbre wortels schieten deed.

Het zou al te wijdloopig zijn, wanneer men zich wilde verdiepen in de tallooze gloriefeiten, waarop deze gelukkige stad bogen mag; doch één is er evenwel, dat niet met stilzwijgen mag worden voorbijgegaan. Ik bedoel, namelijk, Sint-Gaudens, de pelgrim van het Oosten, die uit handen der zusters-zelve van den H. Basilius een deel ontving der relikken van Sebastes' veertig martelaars, en die ze naar zijn vaderland overbragt, om daar, nog heden zelfs, de eerbiedige hulde der geloovigen te ontvangen; de vriend van den H. Ambrosius, die, alleen uit vrees voor de excommunicatie, de eer van het episcopaat aanvaarden wilde; de kampvechter voor het geloof, de glorie der kerkleeraars zijner eeuw. De christlijke geest, alle lijden door, onder de leiding van zoo veel heilige bisschoppen, gekoesterd en bewaard, heeft zich te Brescia, even als in de overige steden van Italië, met liefde werken genit. Ik zal alleen daarvan vermelden het huis der *Apostolische Congregatie*, eene instelling, welke Frankrijk benijden mag, en die ten doel heeft, om fatsoenlijke familiën, die behoeftig geworden zijn, bij te staan in haren nood. Moeijelijk zou het wezen, een onbaatzuchtiger en werkzamer ijver, een kiescher en vindingrijker hulpbetoon te vinden of uit te denken, om wél te doen, en dit zonder iemand in het minst te kwetsen. In de daad, men heeft reden, om er trotsch op te zijn, dat men behoort tot eene godsdienst, die zich door dergelijke instellingen doet kennen.

Wij verlieten Brescia, terwijl het ons speet van ook nog niet de talrijke en hoogst-merkwaardige schilderijen van Titiaan, van Civerchio en van Moretto te hebben kunnen gaan zien en bewonderen, die tot sieraad strekken van de allezins fraaije kerken dezer stad. Op het groote marktplein herinnerden wij ons met welgevallen Bayard, wiens handelwijze te Brescia hem niet minder tot eer verstrekte, dan zijn heldenmoed op het oorlogsveld; indien de laatste hem den titel heeft doen verwerven van ridder *zonder vrees*, dan mag hij den niet minder roemrijken bijnaam van ridder *zonder blaam* gewis aan de eerste danken.

De nabijheid der Trentsche Alpen, welke men van Brescia tot Bergamo langs komt, had het ons zeer koud gemaakt, weshalve wij genoodzaakt waren, het rijtuig zoo digt mogelijk gesloten te houden. Voor zoo ver ik dus door het glas van den reiswagen kon heen zien, kwam mij de landstreek wèl bevolkt en zeer vruchtbaar voor. Wat nog daarenboven mijne aandacht trok, was het bewonderenswaardig stelsel van besproeiing of bevochtiging, zoo als dat in deze schoone streek, even als in het overige van Lombardije, gebruikelijk is: ik zal daarover later spreken. Na een togt van eenige uren, trokken wij den Oglio over, welke rivier uit het Izéa-meer voortkomt; en zoo nu kwamen wij in eene wonderschoon bebouwde landouw. Op een bevalligen heuvel, door twee rivieren, de Brembo en de Serio ingesloten, verheft zich amphitheatersgewijs het oude Bergamo, het *Bergomum* der Romeinen. Zijne muren, zijne bolwerken, zijne grachten, en zijn op den top van Monte-Virgilio gelegen citadel, geven er een streng-ernstig, ja zelfs min of meer dreigend voorkomen aan. Intusschen levert de stad van binnen tegen haar uiterlijk een bevallig contrast op, en verschaft den bevredigden reiziger tallooze middelen, om den eersten op hem min gunstig gemaakten indruk allezins te wijzigen.

Wat zich vervolgens aan ons oog vertoonde, was het zogenaaemde kermisgebouw, een uitgestrekt regelmatig vierkant, met, aan ieder der vier hoeken, eene groote zaal, waar de vermaarde jaarmarkt, waaraan de welvaart des lands hangt, gehouden wordt. Ter weërszijden telt men meer dan vijf honderd fraaije winkels, en te midden van het binnenplein springt eene rijke fontein, wier heldere wateren verscheiden kanalen voeden, bestemd, om frischheid en zindelijkheid beiden te onderhouden. Tegen het einde van de maand Augustus begint zich het volk in beweging te stellen, en worden er tenten gespannen langs alle kanten en van allerlei kleur; duizenden van vreemdelingen, vooral Zwitsers en Engelschen, komen de lakens van Como en de zijden stoffen van Lombardije wegkopen. De kermis van Bergamo is, als zoovele anderen, een uitvloeisel van vrome pelgrimstogten, en bestond reeds ten jare*915.

De vier poorten der stad, door de namen van even zooveel Heiligen aangeduid, alsmede de talrijke kerken, kloosters en liefdadigheidsgestichten getuigen er om strijd van den sedert den vroegsten tijd daar ademenden christenzin. In de daad, opmerkelijk is het, hoe de steden van het Westen, die van af de dagen der apostelen reeds het geloof ontvingen, en door het bloed der martelaren, als 't ware, zijn gedrenkt, in hooger mate den oorspronklijken geest des christendoms zijn blijven bewaren. De schoone kerk van den H. Alexander, die zich aan ons vertoonde, herinnerde ons, dat, in dit opzigt, Bergamo niet minder gelukkig is dan de overige steden van Italië. Alexander, een krijgsman uit het Thebaansche legioen, was zijne roemvolle medestanders op de baan van het martelaarschap voorgetreden. Bergamo was het tooneel zijner zegepraal, en werd zoo ook de stad, welke hij nog voortdurend door zijne voorbede beschermt, even als hij haar

door het aanwezen van zijn gewijd ligchaam opluistert: die stoflijke overblijfselen worden er in een prachtig grafgesticht ootmoedig vereerd. Reeds vroeger dan de soldaat van Maximianus, had eene jonge maagd in Bergamo een luisterrijken strijd volstreden. Asteria werd, nadat zij zich had betoond christin te zijn, aan de helsche woede van Aurelianus, den prefect van keizer Valeriaan, prijs gegeven. Uitgezochte folteringen, met echten heldenmoed doorgestaan, vereeuwigen en den roem van het slagtoffer, en de wreedheid van haren beul. Eusebia, de waardige mededingster van Asteria, doet zich met deze te gelijk aan de vereering van den katholieken reiziger op, gelijk voorts even zoo de HH. Dominio en Joannes, die, door hunnen heldhaftigen strijd voor het geloof, den grondslag legden tot het heil der stad, waar van toen af het rijk des Evangelies voor goed gevestigd was.

Niet ver van de Sint-Alexander-kerk, bevindt zich eene andere, die aan een in de geschiedenis gezegenden naam herinnert, te Bergamo hooger in eere aangeteekend dan die van Tasso, van Calépinus, of Colleoni: ik wil van de H. Grata spreken, dat toonbeeld van alle maatschappelijke en huislijke deugd. Deze vrome weduwe, wier weldadige invloed voor haar vaderland onberekenbaar gezegend was, ziet, op hare beurt, een dankbaar nageslacht hare verheven deugden huldigen in eene van goud, marmer en het heerlijkst schilderwerk schitterende kerk. Intusschen heeft Bergamo toch ook hare overige gloriepunten niet in het duister begraven, getuige, in de kerk van Santa-Maria-Maggiore, het praalgraf van den generaal Colleoni, den eerste, die zich van veld-artillerie bediende en de geschutaffuiten heeft uitgevonden. De krijgsheld is voorgesteld zittende op een verguld houten oorlogspaard en omringd van standbeelden en bas-reliefs, die, meer of minder van waarde, toch altijd merkwaardig zijn voor de geschiedenis

der kunst in de XV. eeuw. Tasso, wiens vader te Bergamo werd geboren, prijkt, te midden van het grootte plein, voor het paleis van Justitie, in een standbeeld van Carrarisch marmer, als getuige van de geestdrift, waarmee de inwoners jegens hem zijn beziel. In de Augustijnen-kerk vindt men het grafgesticht van een man, dien wij allen in onze letterjeugd gekend hebben: Ambrosius Calepinus, de schrijver van het vermaarde woordenboek in zeven talen, rust alhier. Vrede zij de asch van den waardigen kloosterling, wiens moeitevolle en noeste taalarbeid den vooruitgang der letteren zoo zeer begunstigde in de XVI. eeuw.

Van Bergamo afgereisd, trokken wij al spoedig de Adda, bij middel der Vapriobrug, over, door de reusachtig-groote Madonna van Leonardo da Vinci beroemd: eenige uren later kwamen wij Milaan binnen.

16 April.

Milaan. — Opmerkingen. — De kathedraal. — Een blik in het algemeen op Milaan. — Stuksgewijs bezoek. — De Sacristij van Sint-Satyrus. — Wonderbeeld der H. Maagd. — De H. Nazairus. — Grafsteden der Trivuleen. — Sint-Laurens. — Bijzonderheden met betrekking tot de Architectuur. — Sint-Alexander. — Schatten van het Hoogaltaar. — Sint-Eustorgus. — Zetel van Sint-Pieter den Martelaar. — Zijn graf, zijne reliquiën, zijne geschiedenis.

De reiziger, die Italië heeft doorkruist, bij het dubbelvoudig fakkellicht der wetenschap en van het geloof, zag de geschiedenis der oude en der nieuwe wereld beiden zich ontwikkelen voor zijnen blik in hare meest treffende hoofdgebeurtenissen: in Zuid-Italië, en vooral te Rome, heeft hij het christendom zegepralende bevonden over het heidendom, bij den doop van Constantijn; in Oost-Italië, en vooral te Venetië,

zag hij het zegevieren op het Islamismus, bij het vernietigen der Ottomansche magt in de wateren van Lepanto; in Noord-Italië, te Peschiera, zag hij het de overwinning behalen op de barbaarschheid, bij het terugdrijven van Attila; — voorts, in alle deelen van het roemrijk schiereiland trof hij het christendom aan, als bezielende de schoone kunst, alomme duizende van meesterstukken scheppend, en, wat nog oneindig méér zegt, tallooze liefdadigheidsgestichten in het leven roepende, als ter zegepraal op het egoïsmus, en tot verheffing van 's menschen natuur in de hoogste mate harer vatbaarheid voor volmaking en roem. Hij heeft dat alles gezien, als ontspruitende uit de kracht van het godlijk woord, bij middel van het vruchtbaar zaad der martelaren en der niet minder krachtige voorbeelden, door groote Heiligen gegeven, die uit dat heilig zaad zijn ontstaan.

En zoo dan heeft hij de vroomheid der bewoners gezegend, die hunnen weldoeners eene zoo kinderlijk-teedere hulde toebrengen; terwijl Italië, in weérwil der met alle menschlijke zaken onafscheidlijk verbonden gebreken, zich aan hem heeft vertoond als een klaarblijkelijk bevoorregten grond: bevoorregt, dewijl zij meer onmiddelijk den heilzamen invloed van Rome, het hoofd en het hart van het catholicismus, ontvangt. Elke stad levert daarvan, op grooter of kleiner schaal, meer of min volledig, toch altijd het indrukwekkend schouwspel op; maar onder die allen is er ééne, die, als 't ware, een volmaakt inbegrip of volledig geheel van al die verschillende gloriepunten in zich schijnt te vereenigen, en, levendiger dan al de overigen, den invloed te gevoelen, dien de moeder en meesteres van al de overigen uitoefent rond zich heen: ik bedoel Milaan. Alvorens die lofspraak door feiten te staven, wil ik den draad van mijn reisverhaal hier eerst nog een oogenblik hervatten.

Het was 's ochtends ten 9 ure, dat wij, bij een overheerlijk, maar een weinig koud weder, de hoofdstad van het Lombardisch-Venetiaansch koningrijk binnenkwamen. De steden van Italië nemen, naar mate zij de fransche grenzen naderen, een meer fransch voorkomen aan. De groote straten van Milaan gelijken naar de boulevards van Parijs: dezelfde rigting en indeeling, even als dezelfde hoogte van gevels; doch de magazijnen zijn er minder talrijk, even als ook het gewoel der menigte er oneindig minder levendig is. In het hôtel-Reichmann vonden wij een Duitsch-Italiaansch-Fransch onthaal. Ik noem dat zoo, om daardoor uit te drukken eene even zeldzame, als hoogst onschatbare zamenstemming van goedaardigheid, oplettendheid en beleefdheid, die zeker den reiziger alleraangenaamst heeten mag. Ons eerste bezoek was voor den *Duomo*, het wonderpronkstuk der stad, bestemd.

Men stelle zich een berg van wit marmer voor, gebeiteld, gebeeldhouwd, gesneden en doorwerkt, tot in al zijne kleinste deelen toe, als eene echte fransche of engelsche kant van de allerfijnste soort. En zie dan voorts, hoe rond dien marmerberg honderd-twaalf ranke en bevallige torenspitsen als omhoog schieten, en welke men — kwam de kleur er niet tegen op — ligtlijk zou aanzien voor een rijzig plantsoen, rond een heuvelrug verspreid. Dat architectonisch woud nu is als wemelend met standbeelden bevolkt: drie duizend staan reeds op hunne plaats, en nog vijftien-honderd moeten er van lieverlede bij komen. Door hunne schikking, op een minder of méér verheven standpunt, doen zich al die Heiligenbeelden te zamen, bij hunne tragsgewijze opstijging, aan het oog van hen, die beneden staan, als een levendig schittrend beeld der hemelsche heerscharen voor; en geheel die onsterflijke rei schijnt maar ééne stem te hebben, enkel tot lofverheffing der Godlijke Maagd, wier verguld bronzen standbeeld

op de hoogste torenspits van het koepeldak, als aan 's hemelsbogen praalt.

Wanneer de Maria-veroering ook al niets anders in het leven had geroepen, dan de Dom van Milaan, dan nog ware deze-alleen voldoende, om haar in zegening te doen blijven, bij ieder, die werkelijk kunstenaar is.

Het glanzend geheel dezer prachtige kathedraal toont evenwel, vooral in haren gevel, de sporen van den telkens afwisselenden bouwstijl, die, sedert het tijdstip harer stichting, af en toe, de overhand heeft gehad: zij werd in 1386 begonnen, en nóg is zij niet voltooid. Ieder jaar legt het hof van Oostenrijk eene aanzienlijke som aan hare voortzetting ten koste. Nadat de oorspronkelijke architect, en die *steenhouwers*, wier namen, hoe groot ze ook waren, toch niet eens tot ons zijn gekomen, achtervolgens ieder hun meesterstuk er aan voltooiden, hebben ook de mannen der Renaissance er van *het hunne* wat bijgevoegd: bij voorbeeld een vierkant kruisraam, met Attiek er boven, tot misvorming van het portaal. Desnietteenstaande wordt de *Duomo* van Milaan, na Sint-Pieter, te Rome, voor Italië's grootste glanspunt gehouden; en, werkelijk, er was al de geestkracht der eeuwen van geloof wel toe noodig, om zulk een bouwgevaarte te durven ondernemen. Het schip is 449 voet lang, 275 in het transept (den kruisarm) breed, 258 onder den koepel hoog, 147 in den middelbeuk, 110 in de zijgewelven. De buitenhoogte van den koepel met de bekrooning, bedraagt 370 voet.

Het inwendige van deze kerk is, even als de gevel, dáárin berispelijk, dat er geen eenheid van stijl in heerscht: te vergeefs zoekt men er het edel karakter in van de XIII. eeuw. Desniettemin ondergaat men, bij het binnentreden door een der vijf groote deuren (die met even zooveel beuken zamenhangen), dezelfde gewaarwording, die zich in alle gothische

kerkgebouwen onwederstaanbaar van ons meester maakt. Twee-en-vijftig marmereu kolommen van vier-en-tachtig voet hoog en vier-en-twintig voet omvang, schragen dezen Dom. De twee uit één stuk rood graniet gebeitelde pijlers, die den hoofdingang aan de binnenzijde versieren, zijn misschien hooger dan er ooit ergens elders in eenig gebouw voorkwamen. Ook van binnen is het een heirleger van marmereu standbeelden, die, in nissen geplaatst, geheel het statig ruim omgeven, en de Heiligenschaar uitmaken, onder wier oog de Godheid rust op het altaar. Wij merkten in die rei, onder anderen, op: de H. Ambrosius, de H. Carolus, benevens de pausen Martinus V. en Pius IV. In de doopkapel is eene vont geplaatst van porfier, die, zoo men zegt, uit de badplaatsen van Maximianus Hercules afkomstig is.

Het koor, door een prachtig hekwerk afgesloten, ligt verscheiden trappen hooger dan het schip der kerk, en daarin bevindt zich een koorgestoelte, rijk gebeiteld met tafereelen uit het leven van den H. Ambrosius en van andere aartsbisschoppen van Milaan, en die voor een waar meesterwerk gehouden worden. Boven het hoogaltaar prijkt het rijke tabernakel, waarin bewaard wordt de *Santo Chiodo*, of gewijde kruisnagel, door den H. Carolus-Borromeus in processie omgedragen, gedurende de vreeslijke pest van 1576. Achter het koor ziet men het kolossale standbeeld van den H. Bartholomeus, wien, zoo als men weet, levend de huid werd afgestroopt en die in dezen toestand hier staat afgebeeld, als eene proeve van groote bekwaamheid des kunstenaars, maar tevens vreeslijk om te zien. In de sacristij vonden wij altaarkelken en kelkschotels meesterlijk van bewerking, alsmede het schoone standbeeld des Zaligmakers, gebonden aan de kolom, en de twee zilveren standbeelden van den H. Ambrosius en den H. Carolus-Borromeus.

Wij besloten dit kerkbezoek met de beschouwing der onderaardsche kapel, aan den H. Carolus gewijd. Bij het gezigt van het woord *Humilitas*, de wapenspreuk van den grooten aartsbisschop en van zijn doorluchtig geslacht, prijkende op het prachtig grafgesticht van een Heilige, tegenover wien de wereld-zelve van bewondering verstomd staat, herinnert de christen zich de belofte des godlijken Meesters: « *Qui se humiliaverit, exaltabitur*: die zich verootmoedigt, zal verheven worden. » De reliekkas is van zilver, met paneelen van rotskristal, en verder kostbaar verguld ornament-werk. De heilige aartsbisschop ligt in zijn plegtgewaad, met edelgesteenten opgeluisterd, en het hoofd, met den mijter versierd, op een gouden kussen, uitgestrekt. Bij het beschouwen dezer grootsche figuur, die geheel de XVI. eeuw en ook nog heden de geestelijkheid bezielend ten toonbeeld bleef, zegent men de Voorzienigheid, die immer over de Kerk waakt, en smeekt haar, dat zij ook thans wederom een dier groote Heiligen moge verwekken, wier krachtige inwerking mede op den tijd, dien wij beleven, niet minder dan voorheen, zoo dringend noodzaaklijk mag worden geacht.

Van af de Domspits, staande op den koepel van dezen wondertempel, die de glorie der Zusters en der Moeder tevens van het menschedom tot in de wolken verheft, mogten wij een der uitgestrektste panorama's van Italië aanschouwen: eene groote stad, door twee rivieren, de Adda en de Tessino, besproeid, en grootsch gelegen te midden eener maatlooze vlakte, door steden, gehuchten en prachtige villa's opgeluisterd, maar voorts ook doorkronkeld van tallooze kanalen, die niet weinig medewerken tot de bevalligheid van het oord en de bevordering der vruchtbaarheid van den bodem, terwijl de gezigteinder zich in de besneeuwde kruinen der Alpen en Apennijnen verliest.

En waar nu zou men een geschikter belvedère kunnen vinden, om het historisch panorama van Milaan te overzien? Beurtelings zijn het de Gallen, de Romeinen, de Gothen, de Hunnen, de Lombarden, de Franschen, de Spanjaarden, en nog zoovele volken meer, die, van de Alpenkruinen, of van uit de vlakke-zelve komen toegestroomd, om elkander het bezit van dat schoone land te betwisten. De Romeinen behouden de overhand: Milaan wordt de verblijfplaats van eenigen dier wereldheeren, terwijl anderen zich vergenoegen met er alleen enkele monumenten achter te laten, als ten teeken van hun algeweld. Die zestien kolommen, welke gij daár, bij de Sint-Laurens-kerk bewondert, zijn voortkomstig uit de weidsche thermen van Maximianus, den grooten vervolger der christenheid.

Doch, weldra geldt het eene geheel andere verovering, en is het niet meer om grondgebied of onderwerping van het volk, dat men strijd voert, maar om het oppergezag over de gemoederen, die weldra voor de nieuwe heilleer gewonnen zullen zijn. De vriend van den H. Paulus, hij, die door de bewoners van Lystra voor Jupiter-zelven werd gehouden, de H. Barnabas, komt te Milaan: hij vermeestert de stad van zijn Godlijken Heer en spoedt zich voorts, telkens tot nieuwe zegepraal, vandaar naar elders heen. Perpetua, eene edele romeinsche vrouw, echtgenoot van een officier uit Nero's lijfwacht, heeft haren jeugdigen zoon, Nazairus, in het geloof opgevoed; deze vertrekt naar Milaan, waar hij het werk van Barnabas voortzet, en daartoe aan zich verbindt Celsus, een kind uit de stad, en alzoo het zwakste, wat er tegen het sterkste viel uit te denken! Het bloed dier jonge martelaren, onder gruwbre folteringen vergoten, zal het zaad zijn, waarin de kerk van Milaan hare grondslagen leggen moet, om vervolgens de muren er van op te trekken uit het gewijd

gebeente der doorluchtige bloedgetuigen Faustus, Calimena, Nabor en Felix, Gervasius en Protasius, terwijl de H. Ambrosius ten sluitsteen van haar gewelf zal strekken, en drie-en-dertig bisschoppen, allen in de rangen der Heiligen opgenomen, als zoovele zuilen haar zullen schragen; Augustinus, de leeraar der leeraren, zal van haar uitgaan, en de H. Carolus, de Athanasius der XVI. eeuw, haar een nieuw en verhoogd leven bijzetten.

Zooveel worsteling wachtte een roemvolle zegepraal. Nero, Antoninus, Commodus, Aurelianus en Maximianus hieven den moordbijn tegen Milaan's martelaren gruwzaam omhoog; maar zie, eindelijk uitgewoed, daar ontzinkt hun de kracht, en maken zij plaats voor opvolgers, die op het schouwtooneel-zelve van dien bloedigen strijd, het vredesverdrag onderschrijven, waarbij de wereld overwonnen verklaard wordt door het Kruis. Heil u, kerk van Milaan, heil u, met deze meest schitterende bladzijde uwer geschiedenis! In 't begin van het jaar 315 komen twee romeinsche keizers, Constantijn en Licinius, te Milaan. Aller oogen zijn op hen gevestigd, en met angst verbeidt men den uitslag hunner geheime plannen. Doch zie, slechts weinige dagen vóór April, tegen den tijd dat de Verlosser glorievol opsteeg van uit het graf, daar verschijnt een edikt, waarbij het einde wordt aangekondigd van den strijd, drie eeuwen lang, door het heidendom tegen het christendom gevoerd: de Bruid van den Godmensch treedt van uit het duister der catacomben in het licht, om zich, geheel vrij en in volle majesteit, in haren wijden en weldadigen werkkring te gaan bewegen; daarenboven beveelt het keizerlijk besluit, dat haar, zonder eenig voorbehoud, zullen weêrgegeven worden al de goederen, welke de vervolging haar had ontroofd 1).

1) Euseb. *Hist.* lib. X, c. 5; Bar. *an.* 313; t. III, p. 74, n. 1—8.

Het zwaard der keizers zal nu geene martelaren meer treffen, maar de ketterij zal apostaten, afvalligen, doen geboren worden, en zóó wordt Milaan het toneel van een nieuwen strijd. Auxentius buigt voor den H. Ambrosius het hoofd, en de waarheid, die wederom zegeviert, is ook hier op nieuw de vruchtbre moeder der deugd. Om slechts met een enkel voorbeeld dit te staven, zullen wij ons slechts hebben te bepalen bij de oorzaak, waaraan deze marmerberg, die wonderschoone kerk, op wier tinne wij ons thans bevinden, haar ontstaan te danken heeft: voor die haar beschouwen, doet zich de volgende historische herinnering in den geest op. In de XIV. eeuw leefde er te Milaan een dier ijzeren mannen, zoo als Europa er destijds bij duizenden telde. Galeas Visconti, hertog van Milaan, had zich van den persoon zijns ooms en van het erfgoed zijner neven bij verraad meester gemaakt; doch in zijn gouddorstig gemoed kreeg weldra het berouw de overhand, en, naar den godvruchtigen geest der eeuw, waarin hij leefde, deed hij, tot boete voor zijn dubbel vergrijp, twee prachtige kerken bouwen ter eere van Maria, door alle eeuwen heen de *Toevlugt der zondaren* genoemd. Die twee wonderschoone bouwwerken zijn de kathedraal van Milaan en de Chartreuse van Pavia. De boetedoende vorst gaf, behalve eene aanzienlijke somme gelds, daartoe tevens eene mijn van het allerkeurigste witte marmer ten geschenke, namelijk, de marmermijn van Candoglia, bij het Lago-Maggiore.

Na het werpen van dezen tweeledigen blik op het oord en op de geschiedenis van Milaan, stegen wij van den *Duomo* naar onder, om nu meer bepaald de stad in oogenschouw te gaan nemen. De sacristij der Sint-Satyrus-kerk, in den vorm van een achtkant tempeltje opgetrokken, maakt door haren bouw (Bramante's werk), en door de grootsche beitelkunst, welke Caradosso er ten toon spreidde, de bewondering

der kunstenaars gaande, terwijl zij tevens den katholieken pelgrim door hare wonderdoende madona der XI. eeuw aan zich boeit. Dit beeld der H. Maagd is een der meest vereerde van geheel Italië. In het portaal der Sint-Nazaïrus-kerk zagen wij de acht praalgraven der familie Trivulco, een grootsch gezigt, daar al deze steenen grafsteden in de hoogte zich als boven het hoofd des toeschouwers zwevende voordoen. Door diepen eerbied voelt men zich getroffen bij de grafplaats van Giovanni Giacomo Trivulco, den beroemden veldmaarschalk, den schepper der fransche militie en de regterhand van Lodewijk XII. Zijn karakter schijnt volmaakt geschilderd te zijn in het door hem voor zich-zelfen vervaardigde grafschrift, dat dus luidt: « *Joannes-Jacobus Trivulcius, Antonii filius, qui nunquam quievit, quiescit. Tace. — Joannes Jacobus Trivulcius, zoon van Antonius, die nimmer rustte, rust hier. Zwijg!* » — De Sint-Nazaïrus-kerk, in 382 gesticht, boogt op hooger roem, dan op dien van wapenfeiten: de altaren, de wanden van het grijze heiligdom verkondigen nog heden ten dage de onsterflijke namen van Nazaïrus en Celsus, de roemruchte martelaren van Milaan, gelijk ook dien van den H. Ambrosius, den grooten apostel der stad, die, vijftien eeuwen verleden, hunne reliquiën binnen deze gewijde muren kwam nederleggen.

In de Sint-Laurens-kerk, door den H. Carolus herbouwd, bewondert men den even stouten als vruchtbaren genie der italiaansche architecten. Hier is evenmin sprake van een latijnsch, als van een grieksch kruis, ook niet van de Rotonde, of koepelvorm, maar van een achtkant gebouw, waarvan vier in half-kwart-cirkel geplaatste zijden twee kolomrijen, boven elkaër, opleveren, die tot eene omlopende galerij dienen. De vier overige, regtlijnige zijden zijn slechts van ééne rij kolommen voorzien, doch die tweemaal zoo hoog zijn als de

eerste en het koepeldak schragen. Verscheiden uitmuntende schilderijen van Hercules Procaccini, van Aurelius Luini en van Vimercati, verhoogden door haar schoon de fraaije en grootsche bouwvormen dezer kerk.

Wanneer *San-Lorenzo* door hare architectuur tot eene der merkwaardigste kerken van Milaan behoort, dan is die van Sint-Alexander welligt eene der opmerkelijkste wegens haren rijkdom. Haar gewelf prijkt, gelijk ook nog andere gedeelten van dezen prachtigen tempel, met voortreffelijk schilderwerk van Frederigo Bianchi, Philipo Abbiati en *San Agostino*, zijnde deels tafereelen, uit het Oud Verbond ontleend, deels belangrijke trekken uit het leven van den patroon der kerk. Het hoogaltaar schittert van *lapis-lazuli*, van jaspis, van oostersch agaat en andere edelgesteenten.

Sint-Eustorgius levert, zoo voor den oudheidvorschcr als voor den christen, veel belangrijks op, gelijk bij voorbeeld den predikstoel en het graf van Sint-Pieter, den martelaar. Het is merkwaardig, om den vorm onzer kansels in de middel-eeuwen gade te slaan, en de volken te kennen, die aan die oude kunstvormen zijn getrouw gebleven, terwijl anderen zich daarvan hebben verwijderd. In Zwitserland en in Italië is thans tot spreekgestoelte de *Palko* in gebruik, eene soort van estrade of langwerpige tribune, waarop de predikant, naar believen, heen en weër gaat, met volkomen vrijheid van beweging, geschikt, om al de bevalligheid en waardigheid, die den redenaar passen, ten toon te kunnen spreiden: en even zoo ook waren de preëkstoelen der middeleeuwen.

Die van Sint-Pieter, den martelaar, is een soort van grofsteenen tribune, vanwaar de welsprekende Dominicaner, van den een naar den anderen hoek gaande, de ontelbre schare, die hem kwam hooren, treffend toesprak, bij de verdediging van het geloof, dat door hem weldra met zijn

bloed stond bezegeld te worden. Welk een verschil tusschen die even edele, als gemaklijke en, door haren oorspronklijken vorm, eerbiedwaardige tribune, en die houten kuip, aan de kolommen onzer kerken neêrgehangen, kinderachtig klein van omvang en dikwerf niet minder vreemd van vorm en tooi, waarin de gewijde spreker omsloten, en te halverlijf verborgen, zich moet krommen en buigen, met bewegingen, waar alle bevalligheid en waardigheid van ernst aan ontbreekt. Het grafgesticht van Sint-Pieter, den martelaar, is een meesterstuk van kunst uit de XIV. eeuw, namelijk van die kunst, wier innig godsdienstig karakter zich door natuurlijkheid en waarheid kenmerkt. Vooral zijn merkwaardig de gothische cariatiden, voorstellende de verschillende deugden, waardoor de Heilige uitblonk, en die zijn mausoleum schragen.

Maar, wie is die Heilige, wiens kansel zoo zeer wordt vereerd, en dien de kunsten hebben vereeuwigd, terwijl zijn schedel, rustende in een reliekkas van goud en kristal, gestadig aan, door vrome beëvaartgangers omringd wordt en vereerd? Het is een van die krachtig handelende en krachtig sprekende mannen, aan wie Europa, door het behoud des geloofs, de redding harer beschaving verschuldigd is: wel-doeners der menschheid, wier naam door het moderne materialismus is vergeten geworden, ofschoon het de vruchten hunner krachtsinspanning volop geniet, maar die door de erkentlijkheid der katholieke wereld voortdurend in herinnering blijven en zullen worden gezegend, zoolang de wereld staat. Terwijl in Oost-Italië de H. Antonius van Padua, door den glans zijner mirakelen, de schaduwen der dwaling en het duister der dwingelandij verdrijft, is het Sint-Pieter, den martelaar, vergund, het overige schiereiland voor het licht der zegevierende genade ontvankelijk te maken, en het is wel onmogelijk, om het aantal schapen te bepalen, door hem

aan de wolfsklaauwen van het manicheïsmus ontruikt. Dusdanig groot was de geestdrift en eerbied welke hij inboezemde, dat geheele volksscharen hem, met banier en kruis, met trommels en trompetten, vooruittogen. Dikwerf is men verplicht, hem op eene draagbaar omhoog te tillen, en zóó te vervoeren, uit vreeze, dat hij ligt anders in het volksgedrang mogt worden verplet. Intusschen ging de haat der manicheërs met de liefde der katholieken eerst in gelijken tred, doch om van lieverlede zoodanig in verwoedheid toe te nemen, dat zij hem doen vermoorden, tusschen Como en Milaan. Alvorens den geest te geven, spreekt de Heilige de Geloofsbelijdenis (*het Symbolum*) luide uit, en bidt vervolgens voor zijne moordenaars. Zijne bede wordt verhoord: die hem doodde begeeft zich in het Dominicaner-klooster van Forli, waar hij met tranen en onder de strengste boetepleging zijne misdaad tracht uit te wisschen: ziedaar de middeleeuwen. Op den oogenblik, dat wij nederknielden op des martelaars graf, waren er juist zes eeuwen verlopen na zijnen dood, die op den 16. April, 1252, voorviel.

17 April.

Sint-Ambrosius. — Herinnering aan Theodosius. — Graf van Stilico. — Mosaïk. — Het ligchaam van den H. Ambrosius, — der HH. Gervasius en Protasius, — der H. Marcellina. — Legerstede van den H. Satyrus. — Crucifix van den H. Carolus. — Baptisterium (Dooptkapel). — Herinnering aan den H. Augustinus. — Herinnering aan de pest van Milaan. — De H. Carolus en Calvin. — Ambrosiaansche Ritus. — School van den H. Ambrosius. — Lazaret. — Monza. — Kerk. — Schilderwerk. — *Tesoro* (Schatkamer). — IJzeren kroon. — Anecdote. — Filosofen-seminarie. — Terugkomst te Milaan.

Ik mogt de vreugde smaken van het H. Misoffer op te kunnen dragen in de crypt of onderkerk, waar de H. Ambrosius,

met de HH. Gervasius en Protasius, rust. Ik had wel verlangd, dit te mogen doen op het gebeente-zelf van den grooten kerkleeraar; maar eene verordening, welke men ons in de sacristij toonde, verbiedt de verrigting der HH. Mysteryën op dit altaar, tenzij ze in den Ambrosiaanschen Ritus geschieden. De kerk van den H. Ambrosius, wier stichting tot het jaar 387 opklimt, is een van de oudste monumenten der christenheid. Alvorens er binnen te gaan, komt men in eene vierkante galerij, die de kerk afscheidt van het gerucht-makend gewoel der buitenwereld, en waar oudtijds de boetelingen moesten blijven staan. Op dezen gewijden drempel zag men eenmaal den H. Ambrosius keizer Theodosius afwijzen: op die steenen, waarover gij hier gaat, stond de heer der wereld, omringd van al den luister zijner keizerlijke waardigheid, en wilde, na het moordtooneel van Thessalonica, hier ter kerke binnengaan, toen hem, van uit des bisschops mond, deze verheven woorden tegenklonken: « Het schijnt, heer en vorst, dat gij nog niet doordrongen zijt van al het misdadige, dat op uwen last is verrigt; dat de glans van het purper u niet belette, de zwakheid te erkennen van een lichaam, hetgeen zoo luisterrijk is getooid: immers, gij zijt uit dezelfde stof gekneed als al uwe onderdanen, en er is slechts één wereldheer, God. En zoudt gij dan, in 't gebed, tot Hem deze handen durven opheffen, die nog rooken van onregtvaardig vergoten bloed? Verwijder u dan van hier, en vermeerder niet met nog eene nieuwe misdaad die, waaraan gij reeds schuldig zijt. » — « Maar David, (dus antwoordde de zich verontschuldigende vorst) had ook wel gezondigd? » — « Welnu, daar gij hem in de zonde hebt nagevolgd (zeide Ambrosius), volg hem dan ook in zijne boetepleging na. » De keizer onderwierp zich, en bleef acht maanden uitgesloten van alle deelneming aan de kerkelijke dienst.

Ik vraag u, is er iets verheveners en tevens iets treffenders in de jaarboeken der volken te vinden, dan den H. Ambrosius, als hij Theodosius afwijst, dan den H. Leo, als hij Attila be-teugelt, dan den H. Basilius, als hij Valens binnen de palen van zijnen pligt terugbrengt? In de daad, het is opmerkelijk, dat die groote voorbeelden van bescherming der zwakheid tegen het geweld, van het regt tegen den willekeur, van de waarheid tegen de dwaling, evenmin gevonden worden in de historie van het heidensche priesterdom, als in die der ver-schillende kerksecten: alleen de katholieke Kerk kan zich uitsluitend op de eer van dat voorbeeld gegeven te hebben, beroemen. De reden daarvan te ontwikkelen, mag overbodig schijnen: waar oorzaak en gevolgen zoo duidelijk, als hier het geval is, zich voor het oog vertoonen, daar kan de eerste de beste gemakkelijk het vraagstuk volkomen bevredigend oplossen.

De voornaamste monumenten der Ambrosiaansche basiliek zijn: de antieke tribune of predikstoel van wit marmer, van-waar de H. Ambrosius, volgens de overlevering, den jeugdigen Augustinus onder zijne ijverigste toehoorders gestadig op-merkte; de vermaarde koperen slang, die zich te midden van het kerkship vertoont, en door sommigen voor die van Esculapius, door anderen voor de Mozes-slang gehouden wordt, zoo als deze haar oprigte in de woestijn; het graf van Stilico en dat zijner echtgenoot Serena. Het hoogaltaar praat met het zoogenaamde *Paliotto*, een meesterstuk van goudrijf-kunst uit de X. eeuw, terwijl het priesterkoor de aandacht boeit door zijne schoone mosaïk, die nog van één eeuw vroeger dagteekent, voorstellende den Verlosser, gezeteld op een troon van goud, en zelf schitterende van edelgesteenten, terwijl de HH. Gervasius en Protasius hem terzijde staan; een weinig verder, vertoont zich de H. Ambrosius, wien

God, in een geheimzinnigen droom, de plek ontdekt, waar de ligchamen dier beide martelaren rusten. Een fransch reiziger, die zich op zijne kennis niet weinig laat voorstaan, doch wien het maar al te dikwerf aan echten christenzin mangelt, geeft, als met verontwaardiging, van deze voorstelling den volgende uitleg: « De H. Ambrosius, onder het doen der Mis in slaap gevallen zijnde, wordt door den koster gewekt, die hem op den schouder tikt, en hem waarschootwt, dat het volk zit te wachten. Waarlijk een zonderling oogenblik, door den kunstenaar in het leven van dien grooten Heilige gekozen! Men weet, intusschen, dat ook Fenelon eens onder de preek was ingesluimerd; maar, den H. Ambrosius voor te stellen, terwijl hij staat te slapen voor het altaar, neen, dat is waarlijk al te ontstichtend. » — En zoo wordt de geschiedenis geschreven.

Achter in het presbyterium bevindt zich de bisschopszetel van den H. Ambrosius, uit wit marmer, eenvoudig en zonder eenige versiering gebeiteld. Daarnevens aanschouwt men het crucifix, waarmede de H. Carolus het volk zegende, bij het woeden der pest. In de kapel, die haar naam draagt, rust de H. Marcellina, de waardige zuster harer twee broeders, Ambrosius en Satyrus, welke zij beiden liefderijk had opgevoed. Dezelfde basiliek bezat voorheen ook het ligchaam van den H. Satyrus, doch dat sedert naar de Sint-Victorskerk werd overgebracht; de legerstede evenwel, waarvan hij zich bediende, is nog in haar bezit. Bij het aanschouwen daarvan, ondergaat de christen pelgrim eene niet minder levendige gewaarwording, dan die een gewoon reiziger zou ondervinden bij het gezigt van Cicero's toga, of van den zetel, waar eenmaal Cesar zich op plaatste.

De indrukken, welke wij hier opdeden, waren te inniger en levendiger, dewijl een trek uit het leven van den H. Satyrus

voor alle toekomstige geslachten als ten spiegel verstrekt, zoo van het vurig geloof der eerste christenen, als van de onwrikbre liefde, waardoor zij vereenigd waren met hunnen godlijken Verlosser en Heer. Satyrus had, namelijk, zich naar Afrika ingescheept, om daar, voor zijn broeder eenigen eigendom te gaan opeischen, dien men hem wederregtlijk ontrokken had. Zijn vaartuig leed schipbreuk. Satyrus was nog slechts catechumeen. Hij bad de geloovigen, die, naar gewoonte, de Eucharistie bij zich hadden, hem eene gewijde hostie te willen geven, welke hij wikkelde in zijn *oratorium*, een soort van zakdoek, dien de Romeinen om den hals droegen. Met dit heiligdom toegerust, werpt hij zich in zee, zonder naar eenig middel uit te zien, dat hem tot redding zou kunnen dienen, en, zwemmende bereikt hij, eerst van allen, de kust. Ten teeken zijner dankbaarheid aan God, laat hij zich doopen, en sterft spoedig daarop in de armen van Ambrosius en van Marcellina.

Na ons bezoek aan de in zoovele vrome herinneringen rijke basiliek, begaven wij ons naar de doopkapel, of het baptisterium, waar de groote Augustinus werd aangenomen als een zoon dier katholieke Kerk, waarvan hij eenmaal de schittrendste fakkel zou zijn. Het was op den achtsten dag der Calenden van de maand Mei, dat is op den 25. April van het jaar 587, op Paaschavond 1), dat in dit daghel verlicht baptisterium bijeen kwam een schaar van in lange witte opperkleederen gedoste catechumenen. De omliggende galerijen waren door eene ontelbre volksmenigte bezet, en met den wierookgeur stegen ook de gewijde psalmtoonen plegtig ten hemel. Zie, daar nadert, in 't bisschoplijk staatsiekleed, Ambrosius; hij heeft aan de hand den zoon van Monica, den

1) Possidius *Vit. August.* n. 42; Ambros. *epist. ad Æmilium*.

welsprekendsten redenaar van het groote Rome, Augustinus, die voor Christus gewonnen is, en in het gewijde heilbad den zaligmakenden doop ontvangt; en het was, volgens de overlevering der kerk van Milaan, bij de derde indomping, dat Ambrosius, door godlijke liefde en hemelsche vreugde verrukt, den grootschen lofzang *Te Deum* aanhief, en dien, om wisselbeurt, met Augustinus, vers voor vers, afzong. Ik vraag u, is het dan wonder, dat de christen-kunstenaar, ja, dat een reiziger, wie dan ook, bij het bezoek dezer onsterflijke doopkapel, als buiten zich-zelfen vervoerd, in den geest mede een lofzang aanstemt, die te gelijk bede en dankzegging is!

Intusschen wenkte ons de snel vliedende tijd naar de kathedraal heen, waar wij tegenwoordig weuschten te zijn bij de Hoogmis, opgedragen volgens den Ambrosiaanschen ritus, doch zonder dat ik het noodig acht, om hier dienaangaande in meer bijzonderheden te treden, dan noodig is, teneinde den lezer eenigermate bekend te maken met deze en gene afwijking der gewone Mis-gebruiken, gelijk die hier plaats grijpt in den eerwaardigen vorm van het overoude kerkrituaal. De Mis vangt aan met het *Introïbo*, waarop volgt: *Confitemini Domino quoniam bonus*; — het *Kyrie* komt na het *Gloria in excelsis*. Het *Evangelie* wordt op een verheven gestoelte of lezenaar voorgelezen, om door geheel de vergadering duidelijk te kunnen worden verstaan. Daarop volgt weder een *Kyrie eleison*. De dienstdoende priester wascht zich de handen onmiddellijk vóór de Consecratie; bij de Communie zeggen al de aanwezige geloovigen *Amen*. De Mis eindigt met een ten derden male herhaald *Kyrie eleison*.

Doch van alle ceremoniën is het de offerande van brood en van wijn, die meer bijzonder aan de gebruiken der eerste Kerk herinnert. Op den oogenblik van het *Offertorium*, begeeft zich de Mis-doende geestelijke naar den ingang van het

koor, waar hem het brood en de wijn door de *School van den H. Ambrosius* worden aangeboden. Men geeft dien naam aan tien grijsaards en aan tien bedaaide vrouwen, die op kosten der kerk worden onderhouden. Twee der grijsaards, in een bijzonder gewaad gekleed, bieden het brood en den wijn aan, namelijk, de een drie hosties, en de ander eene zilveren schenkan, met wijn gevuld. Op hare beurt komen even zoo twee vrouwen het brood en den wijn aanbieden, terwijl daar achter voorts allen, mannen en vrouwen, die tot de *School* behooren, volgen, ter plegtige opdragt van het zinnebeeldige offerbrood en den offerwijn. Op deze wijze voorgesteld, waant men zich als verplaatst, achttien eeuwen terug, in de basilieken van Constantinopel en in de catacomben van Rome, zoodanig, dat er zich de H. Offerande door vertoont als 't geen zij werkelijk is, namelijk, als de gemeenschaplijke handeling van al de ledematen der Kerk, van de priesterschap zoowel als van het volk: mijn en uw offer: *meum ac vestrum sacrificium*.

In afwachting van het vertrek der voertuigen, die ons naar Monza brengen moesten, begaven wij ons intusschen naar buiten de stad, om een blik te werpen op het Lazaret, dat zoo vermaard is geworden door de pest van Milaan: een gebouw uit de XV. eeuw, van alle zijden 1200 voet lang, en omringd door een open en ruime galerij, wier bogen rusten op granietkolommen, gehouwen uit één-enkel stuk. Iedere pestlijder had zijn eigen kamer. Te midden van het grazig ruim, dat door de galerijen is ingesloten, staat eene kapel, waar de Mis voor de zieken gelezen werd. Nog meent men aan 't altaar den H. Carolus Borromeus de onbloedige Offerande te zien opdragen voor de veertig duizend pestlijders, die, gedurende het woeden der vreeslijke plaag, zich hier te zamen bevonden in dit verblijf van smarte en des doods.

Twee stemmen, die te dierzelfder tijd zich deden vernemen, schijnen ons nog te klinken in het oor, te weten, die van den H. aartsbisschop-zelven, als hij aan de, door zijn krachtig voorbeeld bemoedigde en bezielde priesters van Milaan zegt: « De teederste zorgen, waarmeê, in deze rampvolle dagen, de beste der vaders zijn kroost omringen moet, is de bisschop verplicht door zijnen ijver, en in de bediening van zijn heilig ambt, aan geheel zijne kudde te besteden; opdat al de overigen, door zijn voorbeeld aangevuurd, niet één enkel werk van liefde verzuimen, door het Evangelie geleerd. En, wat de gewone geestelijke en allen, die met eenige zielezorg belast zijn, aangaat, o, mogen zij er niet aan denken, om hunne kudde slechts eenigermate te versteken, zelfs van de geringste liefdedienst, in een tijd, dat daaraan méér dan anders, zoo groote behoefte bestaat: dat zij zich stellig en vast voornemen, om goedsmoeds alles te braveren, zelfs den dood, veeleer, dan, in deze uiterste behoefte aan alle soorten van hulp, de geloovigen te verlaten, die hem door den Verlosser zijn toevertrouwd, en welke Hij voor den hemel heeft herwonnen door zijn bloed 1). »

En nu van den anderen kant der Alpen, hoor, daar verneemt men de stem der protestantsche predikanten, die, door den Raad van Geneve gevraagd, zich niet ontzagen dit antwoord te geven: « In de daad, het zou van onzen pligt zijn, de pestlijders te gaan vertroosten, maar, niemand onzer heeft moeds genoeg om het te doen. Wij verzoeken den Raad, onze zwakheid ten goede te willen houden, aangezien God ons de genade niet heeft verleend, om het gevaar het hoofd te gaan bieden met de noodige onverschrokkenheid. Alleen Matthias Geneston biedt aan, om er zich heen te begeven, namelijk,

1) Concil. Med. V, c. 4. p. II,

ingeval hij er door het lot voor wierd bestemd. » Bij het heengaan, zeiden zij onder elkander: « Liever gingen wij naar den duivel 1). » — In plaats nu van deze *waardige godsdienstsleeraars* aan te moedigen, deed Calvin, de *aartsbisshop* van Geneve, *het zich verbieden*, om het pesthospitaal te gaan bezoeken. Voorwaar, het valt niet moeilijk, om onder twee religies, die zoo geheel verschillende gevoelens ademen en inboezemen, te beslissen, welke de echte en goede zij.

De klokslag tot ons vertrek deed ons het Lazaret verlaten, en binnen het uur bevonden wij ons reeds te Monza, het oude *Modætia*, op twaalf mijlen afstands van de hoofdstad gelegen, en welks basiliek door hare rijke schatten de aandacht des reizigers luide tot zich roept. De oyerlevering verhaalt Monza's ontstaan in dezer voege: Theodelinda gevoelde zich opgewekt, om eene kerk te stichten, maar zij wist niet, wáár zij haar plaatsen zou. Als zij, op zekeren dag, door de jagt vermoeid, onder het statig geboomte van Monza een weinig uitrustte, daar verscheen haar eene duif, die aan de koningin zeide: *Modo*, « terstond; » en zij antwoordde: *Etiam* « Ja. » Oogenbliklijk deed zij het werk beginnen, en *Modætia*, de latijnsche naam van Monza, herhaalt, van geslacht tot geslacht, de twee woorden, waaraan zij haar ontstaan te danken heeft.

In de kerk van Sint-Jan-Baptist wordt, onder andere beroemde reliquiën, ook de vermaarde IJzeren Kroon bewaard, waarvan de geschiedenis deze is. Toen, ten jare 528, de H. Helena Palestina bezocht, vond zij er niet slechts des Verlossers kruis, maar ook de vier nagels, waarmee de Koning der koningen aan zijn liefdetroon werd gehecht. De vrome keizerin wilde, dat die glorieteekenen van het godlijk koning-

1) Extr. des registres du conseil d'Etat de la république de Genève, 1735 à 1792; fragm. 1er mai 1543, p. 10.

schap tot sieraad en tot bescherming voor den keizer, haren zoon, en voor alle hem opvolgende keizers zouden dienen. Een der nagels werd geplaatst in Constantijns diadeem, en een in den teugel van zijn oorlogspaar. Die nagels werden eerbiedig bewaard te Constantinopel, waar zij zich nog te midden der VI. eeuw bevonden. Ten jare 530 zwoer paus Vigilus op die gewijde reliquiën, ten bijwezen van keizer Justiniaan, dat hij veroordeelde de schriften van Theodorus van Mopsuesta. Zes-en-dertig jaren later verlieten zij met den H. Gregorius het Oosten, om den onmeetlijken schat van reliquiën en gewijde monumenten te gaan vermeerderen, dien Rome bijeenbragt met zooveel volharding, dien het bewaart met zooveel zorg, en dien het met zoo regtmatigen trots, zoowel aan zijne vijanden als aan zijne vrienden, vertoont.

Tijdens de H. Gregorius den zetel van Petrus bekleedde, waarop zijne deugden en zijne talenten hem verheven hadden, besteed niet ver van Rome eene jonge koningin den geduchten troon der Lombarden: Theodelinda, namelijk. Zij, de dochter van den koning van Beijeren, de gemalin van Agilulfus, was in Italië voor hare gade en voor haar volk, wat Clotilde in Gallië was voor Clovis en zijne Franken, Adelberga in Engeland en Ingonda in Spanje: te weten, de apostel harer natie, welke zij het geluk had aan het Arianismus te ontrukken en terug te brengen tot het ware geloof. Ten blijke zijner vaderlijke tevredenheid, schonk de H. Gregorius aan de godvruchtige vorstin den nagel uit Constantijns diadeem. Theodelinda gaf dien, met een aanzienlijk stuk van het ware Kruis, haar door denzelfden opperherder vereerd, aan de kerk van Monza ten geschenke.

Destijds was Monza echter niets dan een kasteel, waar de lombardische koningen, die te Pavia zetelden, het schoone jaargetijde kwamen doorbrengen. Sedert daar nu zoovele ge-

wijde schatten zich bij elkaër bevonden, beschouwden zij Monza als het *Palladium* van hun gebied, en wat het tabernakel der verbondsark voor de Israëlitcn was, werd Monza voor de Lombarden. Vandaar den naam van *Palladium* en van *Oraculum*, dien het in hunne oorkonden draagt. Theodelinda gaf bij haar sterven al de genoemde schatten, benevens nog andere, aan de, door hare zorgen gebouwde basiliek van Monza ten geschenke. De akte, of het afschrift der akte van schenking, bevindt zich op den gouden omslag van een te Monza bewaard gebleven handschrift, dat door Mabillon is opgenomen in zijn *Iter italicum*. Op beide zijden leest men het volgende :

EX. DONIS. DEI. DEDIT.

THEODELENDÆ. REG.

IN. BASELECA. QVAM. FVN-

DAVIT. IN. MODOECIA.

JVXTA. PALATIVM. SVVM.

Teneinde het beteekenisvol gebruik te vereeuwigen, waartoe de H. keizerin Helena den nagel bestemde, die den Koning der koningen de hand had doorboord, deden Agilulfus en Theodelinda hem in de kroon der lombardische koningen plaatsen, en zij wilden eerst van allen, dat die gewijde diadeem hun schedel kroonen zou. Van af dat tijdstip zag men hunne opvolgers, en vervolgens de keizers van Duitschland, de IJzeren Kroon te Monza komen aanvaarden, en daarbij tevens den titel van koningen van Italië aannemen. De eerste keizer, wiens hoofd met deze doorluchtige diadeem werd getooid, was Charlemagne, en de voorlaatste, Napoleon I). De plegtigheid

1) Carolum Magnum, victo Desiderio rege, Modætæ per archiepiscopum Mediolanensem Corona Ferrea redimi voluisse, atque, ut ita apud posteros observaretur, instituisse. — Sigon. *De regno Ital.* lib. IV.

dezer krooning geschiedt steeds door den aartsbisschop van Milaan. De oude geschiedrollen melden, dat hij dit privilegie van den H. paus Gregorius-zelven heeft verkregen.

Er deden zich, een tijd lang, twee hinderpalen tegen ons bezoek der zoogenaamde *Tesoro* of schatkamer op: bij onze aankomst werd er catechismus gehouden, en zoodoende was de kerk vol volk, terwijl, na het eindigen der godsdienstoefening, de sleutels der H. Kapel, in verschillende handen berustende, eerst nog, en niet zonder moeite, bijeengebragt moesten worden. Gedurende dit oponthoud, hadden wij gelegenheid de kerk-zelve in al hare bijzonderheden op te nemen. De gevel prijkt met twee standbeelden van Sint-Jan-den-Dooper, en met twee marmereen medaljons, die Theodelinda en Agilulfus voorstellen. Van binnen is zij geheel alfresco beschilderd. De kapel, links van het hoogaltaar, bezit eene schilderij uit de XV. eeuw (1444), voorstellende het openen van koffers met kostbaarheden, in tegenwoordigheid der koningin Theodelinda en van haren zoon, koning Adwald, van den aartsbisschop van Milaan, en van een groot aantal prelaten en heeren van het hof. Eenigen dezer personaadjes hebben gewijd vaatwerk en het Kruis in de hand; aan de spits gaat de H. Gregorius de Groote, die eene koninklijke kroon draagt, gelijkvormig aan de IJzeren Kroon. Deze schilderij vervolmaakt, als 't ware, een kostbaar monument, door ons in de hoofdkerk van Milaan opgemerkt, namelijk, het mosaik uit de IX. eeuw, links van het groote priesterkoor geplaatst, en waarop de aartsbisschop bij het overhandigen van de IJzeren Kroon aan de lombardische koningen wordt voorgesteld. Deze twee schilderwerken staven op de stelligste wijze en den oorsprong, en de geschiedenis, en het gebruik der IJzeren Kroon.

Eindelijk waren de sleutels bijeengekomen, en zoo dan zagen wij, in de schatkamer der sacristij, het handschrift, waarvan ik gesproken heb, de prachtige onyx-schaal, door den H. Gregorius ten geschenke gegeven, en de grootste, welke men kent; de overschoone ivoren kam van Theodelinda, gevat in een goud ornamentwerk, met amaranten versierd; eindelijk, het verguld-bronzen bekken, waarin zich eene heu bevindt, door zeven kuikens omringd, alles van verguld zilver, en ten zinnebeeld strekkende van de weldadige regering der vorstin, die niets beoogde, dan alleen het welzijn der zeven provinciën, waaruit haar koninkrijk was zamengesteld. Twee andere, nog eerbiedwaardiger voorwerpen, trokken onze aandacht tot zich, namelijk, de eigenhandige brief van den H. Gregorius den Groote aan Theodelinda, waarin die opperherder aan de vorstin omschrijft al de reliquiën, welke hij haar toezendt door Joannes, zijn legaat. Deze brief is geschreven op papyrus en wel in twee kolommen, die door een feston van kleine bloemen gescheiden zijn. Het tweede, door mij bedoelde voorwerp is het Kruis *del Regno*, hetwelk men den lombardischen koningen om den hals hing, ter gelegenheid dat zij plegtig werden gekroond. Het is een grieksch kruis van goud, welks twee duim lange armen met kostbare gesteenten versierd en door een prachtigen saphier vereenigd zijn.

Uit de sacristij geleidde men ons naar de kerk. In de kapel, regts van het hoogaltaar, wordt de IJzeren Kroon met nog andere merkwaardige reliquiën bewaard. De kostbare schat ligt geborgen in eene rijke kas, die boven het altaar staat geplaatst. De IJzeren Kroon bestaat uit twee deelen, te weten, het in- en uitwendige er van. Van binnen bevat zij den kruisnagel van 's Heeren lijden, en die uitgeplat is, bij wijze van een beugel-plaat, zes strepen breed, en lang

genoeg, om er het hoofd in te kunnen vatten. Het buitenste is de eigenlijk gezegde diadeem, of het omkleedsel van den lijdensnagel, zijnde eene gouden kroon, met allerlei edelgesteenten, ten getale van twee en twintig en van verschillende kleuren, opgeluisterd; zij is ongeveer twintig strepen hoog, in den vorm van een eenvoudigen ringband, en zonder eenig binnenbekselsel, opzetsel of hoogsels, als ten sprekend teeken en waarborg der hooge oudheid dezer zeer merkwaardige diadeem, die, van nabij bezien, niet het minste spoor vertoont van eenige roestvlek, maar, integendeel zuiver glanzend zich voordoet, ofschoon zij ook al dikwijls en soms zeer langen tijd op vochtige plaatsen moest verborgen gehouden worden, teneinde haar aan roof of ontwijding te onttrekken, die het onvermijdelijk gevolg waren der talrijke oorlogen, waardoor Italië zoo jammerlijk geteisterd werd.

Bij het werpen van een laatsten blik op deze kostbare relikwie, hier geplaatst tusschen een aanzienlijk stuk van het echte Kruis, een gedeelte van den rietstaf, van de spons, van de geeselskolom en van het H. Graf, vraagt men zich onwillekeurig af, waarom toch de koningen en de keizers, bij voorkeur, en 't kostte wat het wilde, hunnen schedel met deze oude diadeem hebben willen tooijen, daar toch haar stoffelijke luister, als zoodanig, door dien der moderne diademen verre overtroffen wordt? Het natuurlijk antwoord daarop is dit: dat al de eeuwen in de Kroon van Monza iets heiligs en godlijks erkend hebben; dat de hoofden der christen-natiën het steeds voor eene uitstekende eer hebben gehouden, om, al ware het slechts dan ook maar voor één oogenblik, zich den schedel te sieren met de diadeem, die door het bloed van den Koning der koningen geheiligd werd; dat de godsdienst, die hun dit roemvol voorregt schonk, hen daardoor heeft willen herinneren en aan den oorsprong van hun gezag, en aan het ge-

bruik, hetwelk zij daarvan hebben te maken, en aan de rekenschap, welke zij er eenmaal van zullen hebben af te leggen. Wanneer, van den anderen kant, menschlijker wijze gesproken, 't onverklaarbaar is, dat al die monarchen voor hunne krooning een Strafwerktuig kiezen, — dan kan de christen niet anders dan daarin zien en bewonderen een bewijs te meer voor de godlijke magt van Hem, die geheel en al heeft omgekeerd de begrippen, de zeden, de wetten en de vooroordeelen van het heeal 1).

Bij het uitgaan van de kerk vonden wij op het plein eene groote menigte burgers en lieden uit de geringere volksklasse in druk gesprek. Daar tusschen in bevond zich een nog wakere grijsaard, die, regt op ons afkomende, in goed fransch zeide: « Ik heb de eer, mijne landgenooten te groeten. — Gij zijt dus een Franschman? — Ja. — Wat doet gij in dit land? — Stilletjes aan van mijne renten leven. — Sedert wanneer hebt gij Frankrijk verlaten? — Ik woon sedert veertig jaren te Monza. Ik diende in het Leger van Italië, woonde den slag van Marengo bij, werd gewond, en bleef toen in dit land, waar ik mij vestigde; maar zegt gij mij nu eens iets van Frankrijk! » — Bij die woorden, stak hij ons vriendschappelijk de hand toe; zijn gelaat helderde op, en bij ieder onzer woorden kleurden zijne wangen al meer en meer; eindelijk: daar biggelden hem de tranen uit het oog, en, terwijl hij ons op nieuw de hand drukte, zeide hij: « Gij ziet wel,

1) Zie, betrekkelijk de IJzeren Kroon, het geleerd vertoog van Fontanini, huisprelaat van paus Clemens XI, *Rome*, 1717. Deze verhandeling, waartegen al de redeneringen van Robulziano Gironi afstuiten en te niet gedaan worden, vangt aan met deze woorden: « Quid »adhuc quæris examen, quod jam factum est apud Apostolicam Sedem, » en eindigt met deze: « Desinat incessere novitas vetustatem. »

al ben ik een Italiaan geworden, dat ik toch niet heb opgehouden, Franschman te zijn!

„*A tous les cœurs bien nés, que la patrie est chère!*”

„De liefde tot zijn land is ieder aangeboren!”

Wij bragten nu ook nog aan het klein seminarie een bezoek. Als bij uitzondering op den gewonen regel, in de overige bisdommen van Italië gevolgd, vereenigt Milaan de theologanten en de filosofen onder van elkander gescheiden dak. Als gebouw, is dit gesticht van Monza zeer schoon, en, voor wat de studiën betreft, beschouwt men het als hoogst-merkwaardig. Nagenoeg op dezelfde wijze als te Mettray of te Petit-Bourg, dienen de slaapzalen tevens tot studie-vertrekken. Wij waren bezig met ze te doorwandelen, toen men ons kwam aankondigen, dat het vijf uren was, en wij ons dus zouden hebben te spoeden voor ons ophanden vertrek. Met leedwezen zie ik den dag te gemoet, dat de klassieke *vetturino* door den spoorweg in Italië zal vervangen zijn: dan gaat men op ééne dag van Genua naar Venetië, en duizenden schoonheden van natuur en kunst zullen dan het oog als Sinesche schimmen voorbijgaan; dan zal het niet meer zijn, reizen, om te zien, maar enkel om er te komen, en zóó dus is het met een waren pelgrimstogt door het schoon Italië voor altijd gedaan!

19 April.

Rijstvelden. — Pavia. — Brug. — Het ligchaam van den H. Augustinus. — Universiteit. — Collegio-Borromeo. — Slagveld. — Karthuizer-klooster.

Ten vijf ure 's ochtends vertrokken wij naar Pavia. Eene eentoonige vlakke, van ongeveer zes mijlen lang, scheidt Milaan van de oude hoofdstad der Lombarden. De baan is

echter zeer schoon, en loopt voortdurend langs de *Naviglio*, een groot gemeenschapskanaal tusschen het Milanese gebied en de Adriatische zee. Te midden van het geboomte en het goed bebouwde land, vertoonen zich talrijke rijstvelden, waarop juist het zaaijen plaats greep. Akkerlieden, blootbeens, met een breed geranden strooehoed op het hoofd, wierpen uit een zak, dien zij om den hals droegen, de rijstkorrels in een frisch besproeiden en diep bevochtigden bodem, waarop zelfs hier en daar nog wel twee duim water stond. Heeft dit nu plaats, om te voldoen aan het voorschrift van Virgilius, den dichter der *Georgica* of Veldzangen: *nudus ara, sere nudus*? Ik weet het niet, maar wel, dat, ten gevolge van deze wijze van handelen, noodwendig als slotsom verkregen wordt, wat in den voorlaatsten regel van Virgilius' dichtstuk wordt aangeduid: *habebis frigora, febres* (de koude koorts). Wat hier van zij, de rijstbouw is een der voornaamste welvaartsbronnen van den Lombardijnschen en Piëmonteschen bodem. Men zegt, dat Europa die kultuur verschuldigd is aan een uit Oost-Indië weêrgekomen Hollander. Italië geeft er, ten gevolge eener zeer wijze besproeiing van den grond, eene hoogst-voordeelige uitbreiding aan. Overigens is de rijstbouw de eenvoudigste van allen: na den oogst, laat men den grond, tot aan de lente, droog liggen, als wanneer men, zonder eenige andere voorbereiding hoegenaamd, de rijst na één ploegsel uitzaait. Zoodra de plant eenige duimen hoog is opgeschoten, opent men de sluizen, en zet alzoo den grond onder water. De rijst, als eene zee- of waterplant, groeit in een gedurig overstromden bodem het best; en daarom sluit men dan ook het water niet af, dan voordat zij rijp begint te worden, ten einde op die wijze den grond tijd tot droogen te geven, en de maaijers in de gelegenheid te stellen, om den oogst te gaan snijden. De schoven, of kleine rijstbondels, blijven een

poos opgestapeld liggen, alvorens men ze gaat dorschen. Drie jaren achtereen wordt de rijst in denzelfden bodem geplant, zonder dien ooit te bemesten, hetgeen overigens, uit hoofde van het water, onmogelijk wezen zou. Daarna laat men het land twee jaar braak liggen, of maakt er weigrond van. De bemesting geschiedt slechts eens om de vijf jaren. De opbrengst van een maat rijst wordt geschat op het dubbele van een maat graan van gelijke kwaliteit 1). Naast al de genoemde voordeelen staan toch ook de nadeelen, door de stilstaande wateren der rijstvelden veroorzaakt, te weten koortsen en andere ziekten.

Het hoofddoel van onzen pelgrimstogt naar Pavia bestond in het opdragen van het H. Misoffer op het graf van den H. Augustinus. Wij hadden ons gebed gestort in de doopkapel van Milaan, zijne wieg en bakermat, en zoo dan kwam het ons nu ook wenschlijk voor, de knie te gaan buigen op zijne asch. Alvorens ons echter ter kerke heen te begeven, bleef ons nog eenigen tijd over tot het werpen van een blik op de stad. Zij ligt aan de oevers van den Tessino, te midden van eene zoo vruchtbare en bekoorlijke landouw, dat zij met de Mark-Ancona den roemrijken bijnaam van Italië's Lusttuin deelt. Pavia, het *Ticinum* der Romeinen, is haar ontstaan verschuldigd aan de Galliërs, voor wie zij eene hoofdsterke was. Niet minder daar, dan overal elders, heerschte de booze, toen de gallilesche visschers er zijne altaren kwamen verdelgen. De schim der HH. Juventius en Syrus schijnt nog te zweven over deze door hen met zooveel moeite voor het geloof gewonnen stad. Door den H. Hermagorus, leerling van den H. Marcus, afgevaardigd, plantten zij den verwinningen standaard van het Kruis niet slechts te Pavia, maar

1) Zie *Lettres sur l'Italie*, door de Chateauxvieux, blz. 380.

ook in de omliggende steden 1). Doch, om wortel te schieten en zijne takken beschuttend en beschaduwend te kunnen uitstrekker, vergde de boom der ware vrijheid een offer van bloed, en dat offer werd er ruimschoots aan toegebracht. Ter spitse van Pavia's martelaars treden de III. bisschoppen Damasus en Felix, wier heldenmoed, op al hunne navolgers onverlet overgegaan, niet minder schitterend stand hield in de woedende, alhoewel niet bloedige worsteling der waarheid met de dwaling. Veertien bisschoppen, hun waardig evenbeeld, en, even als zij, op de altaren der christenwereld verheven, zijn de hoofden en aanvoerders van dat roemruchtig leger, welks beleidvolle dapperheid voor Pavia den schat van het geloof te behouden wist.

De kunsten en de wetenschappen schitteren mede om strijd in de hoofdstad der Lombarden. Koning Luitprand, krijgsheld, wetgever, medestander van Karel Martel bij de verdediging der europesche beschaving tegen de Sarrazenen; Boëtius, staatsdienaar van Theodorik, een geleerde, redenaar, wijsgeer, dichter, martelaar voor het algemeen welzijn, hebben hier hunne onsterflijke namen achtergelaten; maar de toren, waarin Boëtius gevangen zat en zijn boek over *de Verstroosting* schreef, bestaat niet meer. — De in 1560 door de opperherders van Rome gestichte hoogeschool van Pavia heeft zich in haren alouden wetenschaplijken roem steeds glansrijk weten te handhaven. De christen-reiziger herinnert zich onder hare doorluchtige kweekelingen met aandoening den naam van den H. Franciscus van Sales.

Het voorkomen van Pavia levert niets merkwaardigs op; de straten zijn, over het algemeen, naauw en morsig; de openbare gebouwen zijn, op weinige uitzonderingen na, vrij

1) Bar. *Annot. ad Martyr.* 12 Sept.

onsierlijk, en alleen de Strada Nuova verdient te worden bezocht. Zij is breed, heeft ter wederzijde magazijnen, loopt de gansche stad door, en komt aan de fraaije Tessino-brug uit. Dit monument der XIV. eeuw getuigt luide voor het kunstvermogen en de majesteit der openbare bouwwerken, in een tijdvak, dat langen tijd voor barbaarsch gehouden werd. Die brug is 300 voet lang en 12 breed. Honderd granietkolommen schragen het bevallige dak, dat haar overdekt, alsmede de kleine bidkapel, die op het midden staat.

Onder de kerken levert Sint-Michiel merkwaardige overblijfsels van romaansch beitelwerk op. Ten gevolge van meer dan ééne kwalijk-begrepen restauratie, heeft de kathedraal haar gothisch karakter maar zeer gebrekkig behouden; doch, zij bezit verscheiden goede schilderijen van Sacchi, van Zingaro en van Antonio Rossi. De *Sint-Syrus* van laatsgenoemde is een grootsch tafereel; doch de eigenlijke schat van dezen tempel, het edel voorwerp van des reizigers belangstelling en vrome nieuwsgierigheid, is de tombe van den H. Augustinus.

De doorluchtige bisschop van Hippona rust in het hoogaltaar. De meestal zoo poëtische kunst der XIV. eeuw heeft zich zelve eenigermate overtroffen bij de versiering van des onsterflijken kerkleeraars graf. De beschrijving van dit marmere mausoleum zou ons al te ver heenvoeren, en dus zal ik mij enkel bij de opmerking hier bepalen, dat de wanden van dit welsprekend-dichterlijk grafgesticht met vier honderd tachtig uitmuntend gebeitelde beelden zijn versierd.

Wat een katholiek priester moet gevoelen bij het opdragen der onbloedige offerande op de asch van den H. Augustinus; de denkbeelden, die in hem opkomen bij de herinnering aan Monica's zoon; de gewaarwordingen, welke hij ondervindt in de nabijheid, ja, als 't ware bij de aanraking van dien reuzenstrijder voor het geloof, van dien alomvattenden genie, doch

die tevens was het liefderijkste gemoed, dat ooit de Kerk en de menschheid vereerd heeft, — ja, dat alles laat zich niet uitdrukken, zóó groot is het geluk, dat zich daarbij ontwaren doet.

Maar, hoe nu is deze kostbare schat te Pavia gekomen? Sinds elf eeuwen heeft de geschiedenis op die vraag steeds hetzelfde antwoord gegeven. Tegen het einde der V. eeuw werd de Kerk van Afrika door Trasamond, koning der Vandalen, woedend vervolgd. Al de door het zwaard gespaarde bisschoppen werden naar Sardinië uitgewezen. In ballingschap gaande, voerden de edele geloofsbelijders met zich mede het gebeente der martelaren, en in het bijzonder het gewijde ligchaam van Augustinus, hun voorbeeld en hun vader; men schreef toen het jaar 403, onder de regering van paus Symmachus. Drie honderd jaren later, omstreeks 774, deed de vrees voor de Sarrazenen den kostbaren schat naar Pavia overbrengen, waar al de opvolgende christen-geslachten niet een enkel oogenblik hebben opgehouden, er het offer van hunnen vromen eerbied aan te komen toebrengen 1). En,

1) Vid. S. Fulgent. ep. Rusp.; Oldrad. ep. Mediol. *Epist. ad Car. Magn.*; Francis. Fara. *de Rebus Sard.*, etc., etc.; Bar. *Ann.* t. IX, an. 723; Paul. diacon. *de Gestis Longobard.* lib. VI, c. 14; Sigonius, *de Reg. Italiae*; Ado Vieuanens. *In chronic.* an. 717. Twee beroemde getuigen, tijdgenooten bij de tweede verplaatsing, drukken zich aldus uit: « Luitprandus audiens quod Sarraceni, depopulata »Sardinia, etiam loca foedarent illa ubi ossa sancti Augustini episcopi propter vastationem Barbarorum oliu translata et honorifice »fuerunt condita, misit, et, dato magno pretio, accepit, et transtulit »ea in Ticinum, ibique cum debito Patri honore recondidit. » Beda, *lib. de Sex. atat.* in fine. — Het door den Eerwaardigen Beda in korte woorden vermelde feit, wordt door Oldradus, aartsbisschop van Milaan, in zijnen brief aan Karel den Groote, uitvoerig beschreven. Dit hoogst belangrijk stuk, hetwelk mij leed doet, niet te kunnen mededeelen, staat in zijn geheel bij Baronius, *Ann.* t. IX, an. 723,

weet gij nu in welke bewoordingen een fransch schrijver, wiens werk zich in 't bezit der meeste, ook christen-reizigers door Italië bevindt, over dit onweerspreeklijk en tevens onweersproken feit zich uitdrukt? Hoor dan hier: « Onder die menigte van verdichtfels, waarvan het in Italië wemelt, levert Pavia er twee op van de schitterendste soort, en die te gelijk uiterst goed verzonnen zijn: vooreerst het zoogenoemd, en in de daad grootsch grafgesticht van den H. Augustinus 1). » Men ziet, een openbaar feit wordt hier voor een fabel uitgemaakt; alle gelijktijdige schrijvers treft de beschuldiging van bedrog of onwetendheid; elf eeuwen klaagt men aan van bijgeloof, de pausen van kwakzalverstreken; en met zulke gidsen s men, tot heden ten dage toe, door Italië op reis gegaan, met mannen, die in ééne zinsnede zooveel gif hebben uitgestort, als noodig is, om voor altoos de goede trouw eens geschiedschrijvers, ja, van ieder fatsoenlijk man te doen betwijfelen!

Na ons een weinig verfrischt en versterkt te hebben, bragten wij een bezoek aan de hoogeschool, een grootsch gesticht, in de Nieuwstraat, *Strada Nuova*, gelegen, en welks rijke gevel, even als de drie, met eene galerij van dubbele kolommen omgeven binnenplaatsen, de aandacht en bewondering van den vreemdeling tot zich trekken en gaande maken. Hare boekerij telt ongeveer vijftig duizend deelen; voorts heeft men er een rijk kabinet van natuurkunde en natuurlijke historie, benevens verscheiden fraaije zalen, waar-

n. 2 en volg.; men vindt daar vermeld en den luisterrijken ontvangst, door Luitprand en zijn volk aan het lijk van den H. Augustinus bereid, en de mirakelen, waarmee de H. kerkvader al die teedere vroomheid beloonde; zoo mede, eindelijk, het bijzetten van zijn gewijd overschot in de Sint-Pieters-kerk, *in-cielo d'oro*, in den gouden hemel.

1) Die schrijver is Valeri in zijne, naar het heet, *geschiedkundige* togten door Italië: *Voyages historiques en Italië*.

in het onderrigt gegeven wordt. De studievakken zijn er even veelsoortig als in Frankrijk, en worden er met even veel goed gevolg beoefend, wanneer zelfs ook al niet beter, ten gevolge der volkomen vrijheid van het onderwijs. Het blijft er niet alleen bij Grieksch en Latijn, maar er wordt zóó onderwezen, dat de wetenschap in het algemeen er de beste vruchten van plukt.

Het Borromei's-Collegie, naast de universiteit gelegen, is eene der heerlijke inrigtingen, welke men aan den H. Carolus verschuldigd is. De beroemde aartsbisschop begeerde, dat Milaan's adellijke jeugd zich zou kunnen laven aan zuivere wetenschapsbronnen, waardoor nuttige burgers worden gekweekt, terwijl te gelijk één-zelfde tucht, in één-zelfde provincie en in één-zelfde gesticht, bevorderlijk zou wezen niet alleen aan echt-christlijke zeden, maar ook meê mogt werken tot behoud van een waarlijk nationalen geest, een kostbaar erfgoed in alle familiën, gelijk niet minder een waarborg voor de eer en de welvaart van iederen Staat. Met de diepe kennis en den warmen ijver, die groote en heilige mannen kenmerkt, sloeg ook de doorluchtige kardinaal de hand aan het door hem beoogde werk, dat, door zijne ernstige wilskracht, gelijk ook door zijne edele goedaardigheid, binnen weinige jaren geheel was voltooid; en zoo dan zag zich Pavia begiftigd en verrijkt met een monument, op welks indrukwekkenden gevel, sierlijke bouwtrant, uitgestrekte galerijen, schitterende fresco's en luistervolle kapel zich de stad teregt verheft, en daarop wijst, als op den onsterflijken roem des stichters. Getrouw aan den geest en de bedoeling van den heiligen kardinaal, gaat, nog heden ten dage, de familie Borromeo voort met, op hare kosten, het collegie te onderhouden, ten behoeve der dertig kweekelingen, waarvoor het is ingerigt.

Gedurende onze wandeling naar het karthuizer-klooster, op ongeveer zes mijlen afstands van Pavia gelegen, hielden wij ons in levendig gesprek bezig met de weldaden, door de Heiligen aan de wereld bewezen. Halverwege, op de linkerhand, toont men de plek, waar Frans I. den vermaarden veldslag zou verloren hebben, en welke plaats nog altijd den naam van *Repentita* draagt; in het karthuizer-park gaf de fransche monarch zijn edel zwaard af, en verklaarde men hem krijgsgevangen. Naar luid der overlevering, werd de vorst allereerst getroffen door een opschrift, dat daar te lezen stond: *Bonum mihi quia humiliasti me, ut discam justificationes tuas*: « Het is mij goed Heere, dat gij mij vernederd hebt, opdat ik uwe aanbiddelijke raadsbesluiten leere kennen. » Op het zien van dezen godlijken tekst, knielde de koning neder, herhaalde die woorden met een ootmoedig hart, en schreef aan zijne moeder: « Mevrouw, alles, maar niet de eer, is verloren: *Tout est perdu, Madame, fors l'honneur.* » Op twintig minuten afstands van de heirbaan, vertoont zich het karthuizer-klooster, te midden eener met vruchtboomen dicht bezette vlakte. En wat nu valt er van dit wonderoord te zeggen, als alleen, dat het de waardige tegenhanger van Napels' karthuizer-klooster is. Op den sierlijken gevel, met keurig schilderwerk, heerlijke bas-reliefs, medaljons en kolommen van carrarisch marmer getooid, schittert reeds van verre het met groote gulden letteren ingegrifte: « *Virgini Mariæ, Filiæ, Matri et Sponsæ Dei,* » den reiziger in het oog: « Aan de Maagd Maria, de Dochter, de Moeder en de Bruid van God. » Galeas Visconti moge vergiffenis en ontferming gevonden hebben bij den hemel, hij, wiens berouw dit grootsche heiligdom heeft gesticht.

De kerk, een mengsel van gothischen en griekschen stijl, heeft den vorm van een latijnsch kruis, ongeveer twee

honderd-vijf-en-dertig voet lang en honderd vijf en zestig voet breed. Zij bestaat uit drie beuken, en telt veertien kapellen, zeven aan iedere zij, zonder het hoogaltaar en de twee altaren van den transept meê te tellen. Al de buitenmuren zijn met beitelwerk en kolommen van wit marmer versierd, even zoo als de Dom, wiens vorm allerbevalligst is, terwijl het binnenste van den tempel in allen deele met het buitenste overeenstemt. Van af den bodem tot hoog in het gewelf ziet men niets dan goud, marmer en schilderwerk. Elk altaar, met een schilderstuk er boven, vertoont aan het verbaasd gezigt de keurigste vereeniging van de zeldzaamste marmersoorten, en deze meestal met fijne edelgesteenten te zamen ingelegd. De voornaamste fresco's zijn van Cesar en Camillus Procaccini, van Macrino d'Alba, van Antonio Busca en van Daniel Crespi. De H. Maagd met den Zaligmaker, benevens de HH. Petrus en Paulus, door Guerschini, en de H. Maagd, van engelen omringd, die het kind-Jesus aanbidden, door Perugini, zijn twee overschoone meesterstukken van bevalligheid en uitdrukking. De vermaarde beitel van Amedei en andere beroemde beeldhouwers heeft het geheele gebouw door, keur van standbeelden geplaatst, wier schoonheid met die der penseelgewrochten schijnt te wedijveren. Het ijzeren koorhek, met zijne marmeren en verguld brouzen ornamenten en figuren, is welligt het schoonste, dat ergens gevonden wordt. In den kruisarm staat de marmeren grafstede van Galeas Visconti, die de kerk heeft gesticht. Dit monument is met keur van beeldhouwwerk als overdekt, voorstellende de hoofdtrekken uit het leven van hem, wiens asch echter nimmer gerust heeft in het prachtig graf, dat eerst honderd-zestig jaren na zijnen dood is opgericht geworden. Die het koor en hoogaltaar niet gezien heeft, kan zich den luister er van niet verbeelden: waar men het oog ook

slaat, overal zijn het schitterende mosaïken van de edelste soort, albast, dat gebeiteld en gesneden is als kantwerk van de fijnste fabriek; brons, dat leeft door Brambilla's genie; voorts lapis lazuli, in allerlei bekoorlijke figuren zich voordoende, met een zee van fijne gesteenten op zijn lazuren grond, uitgezaaid, als 't ware, gelijk sterren, die flonkeren aan 's hemels gewelf. De *Lavabo*, der kloosterlingen, en de twee sacristijen, zijn ware pronkjuweelen: de groote marmerkuip, met haar waterspuitend beeldwerk, en de marmeren gootsteen getuigen van eene kunst, wier bevalligheid en fijnheid hare weërgade moeilijk vinden zal; terwijl de beide sacristijen in grootschheid en rijkdom waardig overeenstemmen met al het schoon, dat zich hier reeds overal aan het oog heeft vertoond. De nieuwe sacristij is een museum van schilderkunst; en de oude bezit eene zeldzaamheid, éénig ter wereld, en van onschatbare waarde, te weten, een koffer, versierd met uit nijlpaardtanden gebeitelde bas-reliefs, voorstellende geheel de geschiedenis van het Oude en Nieuwe Verbond.

Van uit de kerk begaven wij ons naar de fontein-galerij, die aan het Atrium der Ouden herinnert. Te midden in springt een kristal heldere waterstraal sierlijk omhoog, en rondom loopt een fraai portaal of galerij, uit gebakken steen opgetrokken, en met een zoldering of gewelf, beschilderd in lazuur en goud, terwijl het daaraan toegebragte beeldhouwwerk met het schoonste vrij mag wedijveren. Vandaar gingen wij naar een ander gedeelte van het klooster, niet minder uitgestrekt en rijk, namelijk, naar het kerkhof der karthuizers, een fraai grasperk, omringd door de cellen der kloosterlingen, die geplaatst zijn op de galerij, als waarvan zij eigenlijk het dak uitmaken. Ziedaar de gebrekkige schets van een bouwwerk, dat teregt voor een wonderstuk van kunst gehouden wordt. Het berouw van een vorst gaf er het ontstaan aan;

het sober en ingetogen leven der karthuizers bragt het tot een luistervol einde; een scheurziek keizer, Joseph II., roofde het leëg, waarna het fransche directoire er den volkomen ondergang van voorbereidde, door het wegnemen van al het lood, waarmee het was belegd. Liefde en bewondering, afgrijzen en medelijden, ziedaar de gewaarwordingen, welke de geschiedenis en de aanblik van dit karthuizer-klooster in den beschouwer wekt 1).

19 April.

Eene leerrede. — Bibliotheek. — Galerij. — Ambrosiaansche boekerij. — Leonardo da Vinci. — De H. Maria van Genade. — Fresco van het H. Avondmaal. — De Vredeboog. — Renperk. — Groot seminarie. — Aartsbisschoplijk paleis. — Eerste weeshuis. — Groot Hospitaal. — Broeders van Sint-Jan-van-God. — Zoogenaamde *Asilen*. — Het Oratorium van den H. Carolus. — Vrome stichting der Lieve-Vrouw-van-Vrede. — Militair Collegie. — De godshuizen Martinelli, — van Santa-Maria-della-Stella, — di Loreto, — della Vergine Addolorata. — *Pia casa d'industria*.

Bij het langs gaan der kerk van den H. Fidelis, werden wij genoopt, om er binnen te treden, op het vernemen der luide stem van een predikant, die, ik weet niet voor welke

1) De middeleeuwen, met haar geloof, hare zwakheden en hare heldhaftige boetepleging, vertoonen zich in den stichtingsbrief algeheel. « Den achtsten October van het jaar der menschwording duizend, drie honderd, zes-en-negentig, legde Joan Galeas Visconti den eersten steen van het gebouw, en drie jaren daarna kwamen er zich vijf-entwintig karthuizers vestigen. De hertog wees hun, bij schenking, verschillende omliggende plaatsen toe, waaruit zij eene aanzienlijke inkomst trokken, die door de bebouwing nog merklijk vermeerderde. Joan Galeas legde, bij zijn testament, den 21. Augustus, 1402, te Miligno gemaakt, aan de kloosterlingen de verpligting op, om eene bepaalde

feestgelegenheid, daar het woord voerde over de H. Maagd. Zijne toehoorders waren talrijk en zeer gesticht. Volgens italiaansch gebruik, bewoog de gewijde spreker zich op het *Palco* vrij heen en weër, onder milde uitstorting van de rijke gaven zijner vrome en sierlijke rede. Zijn levendig en beeldrijk woord, de zalvende toon zijner stem, zijne schilderachtige gebaren, de ongekunstelde gang zijner denkbeelden en gewaarwordingen stemden volkomen met het karakter der vergaderde schare overeen. In 't algemeen, heb ik bij de italiaansche predikanten veel meer ongedwongenheid en natuurlijkheid van voordragt waargenomen, dan bij de onzen. De italiaansche kansel is verre verwijderd van die afgemeten en eng beperkte methode, die ijskoude eenheid, met een woord van al die strenge kunstregelen, welke wij, gedeeltelijk aan onze klassieke opvoeding verschuldigd zijn; maar daardoor bereikt zij ook beter haar doel, dat wil zeggen, is zij over het geheel meer populair en sticht zodoende ook meer nut.

Uit de kerk begaven wij ons naar de bibliotheek. Hier, even als in de meeste groote steden van Italië, is de boekerij te gelijk een schatkamer en een paleis. Langs twee schoone marmetrappen stegen wij omhoog naar de grootsche zalen, waar tal van keurige boeken in fraai betimmerde kassen staan

en jaarlijksche som tot het volledig en algeheel voltoojen van dezen bouw te besteden; waarna die zelfde som, ieder jaar, onder de armen moest worden verdeeld, hetgeen echter niet kon plaats hebben vóór het jaar 1542, als wanneer alles eerst geheel volbouwd was. Daar er evenwel jaarlijks van het bebouwen al meer en meer overschoot, zoo stelde dit de kloosterlingen in staat, om, behalve de versiering en verrijking van hun grootsch gesticht, ook het voorgeschreven liefde-werk aan de armen te kunnen blijven voortzetten.» Caval. Malespina di Sannazaro, *Descriz. della Certosa di Pavia*.

geborgen, ongeveer honderd-zestig-duizend deelen en duizend handschriften, met daarenboven een rijk penning-kabinet en een observatorium, dat voor een der merkwaardigste van Europa gehouden wordt, en waar de abbé Oriconi, gedurende vijftig jaren, zich door zijne waarnemingen wereldberoemd heeft gemaakt. Deze even nederige als vrome geestelijke, die in der tijd Napoleon niet als senator verkoos te dienen, stierf in 1832. In datzelfde gebouw bevindt zich ook eene kostbare schilderijverzameling, waar wij ons mogten vergasten aan een der schoonste tafereelen van den jeugdigen Raphaël, te weten, *het Huwelijk van de H. Maagd, en Hagar, door Abraham weggezonden*, een meesterstuk van Guerschini's penseel, *de H. Petrus en Paulus*, door Guido Reni; *Sint-Marcus, te Alexandrië predikende*, van Gentile Belini; *Magdalena, aan des Zaligmakers voeten*, benevens *eene H. Familie*, beiden door Albano gemaakt. Nog verscheiden andere stukken, zoo als van Gaudenzio Ferrari, van Bernardino Luini, van Bramantino enzv. zijn zoovele keurtafereelen, meesterstukken van smaak, van oorspronkelijkheid, van uitdrukking en van perspectief.

Wanneer de galerij van Milaan onder de kunstkabinetten van Europa eene eerste plaats bekleedt, dan prijkt de Ambrosiaansche Bibliotheek als een hoofdjuweel onder de letterschatten van Italië. Zij is gedeeltelijk voortgevloeid uit de onbekrompen offers van den H. Carolus-Borromeus, en telt ongeveer zestig-duizend boekdeelen en meer dan tienduizend handschriften. Wij zagen er eenige *Palimpsesten* van uiterst veel gewigt, onder anderen, Cicero's pleitredenen voor Scaurus en Flaccus, waarover men de verzen van Sedulius, een christen poëet uit de VI. eeuw, heengeschreven had; de brieven van Marcus-Aurelius en van Fronto, onder eene geschiedenis der kerkvergadering van Chalcedonië teruggevonden, en welke

tweeledige ontdekking men te danken heeft aan den kardinaal Maï, wiens roeping 't, naar het schijnt, geweest is, om, ten aanzien der oude handschriften hetzelfde te verrigten, wat Cuvier met betrekking tot de beenderen der voorwereld heeft gedaan. De werken van Josephus, op papyrus geschreven, behooren tot de kostbaarste handschriften, welke men tot dusverre kent, en heugen minstens van twaalf eeuwen. In eene prachtige zaal bevinden zich verscheiden meesterstukken van schilderkunst, zoo als een *Christus* van Guido Reni, en de *School van Athene*, het werk van Raphaël.

Leonardo da Vinci mag hier niet vergeten worden. Schilder, letter- en werktuigkundige, ingenieur en architect, hij, de vriend van Frans I., muntte uit in al, wat kunst heet, en in al, wat hij behandelde, schitterde zijn groot vernuft helderblinkend door. De groote beschermheer der kunsten en letteren bewonderde niet slechts dien grooten man, maar vereerde hem ook met zijne standvastige vriendschap, zoodanig, dat, toen de koning vernomen had, dat Leonardo da Vinci te Fontainebleau stervende was, hij hem terstond daar ging bezoeken, en den kranke in zijnen arm een kop bouillon toediende. Een der hovelingen, door dit blijk van 's vorsten goedheid voor den kunstenaar getroffen en verrast, bekwam van den koning daarover dit welwillend verwijt: « Gij moet weten, dat ik alle dagen groote heeren maken kan, maar God alléén vermag een man te scheppen, zoo als hij, dien ik hier verlies. »

Het Laatste Avondmaal wordt voor het meesterstuk van Leonardo da Vinci gehouden. De schilder vervaardigde het voor de eetzaal der Dominicanen van O. L. Vrouwe-van-Gratie, en men verhaalde ons, dat alleen het hoofd des Zaligmakers den schilder drie jaren lang bezig hield. Dit overschoon fresco ging ongelukkigerwijze nagenoeg geheel verloren. Toen, in

1796, de Franschen Milaan vermeesterden, sloegen zij ook aan de preekheeren-kerk eene schendige hand, en maakten van de spijszaal een stal. De vochtigheid en de salpeter, die zich aan de wanden meêdeelden, bragten weldra het onschatbaar meesterstuk in den jammerlijken toestand, zoo als wij het mogten zien, en er zou zelfs geen spoor van zijn overgebleven, wanneer niet een jong officier, bij het bezoek der kazerne, er onmiddelijk de paarden uit had laten halen, en nog, zooveel mogelijk, had gezorgd voor het behoud van het overkostbaar tafereel.

Na het verlaten van de kerk, wierpen wij een blik op den Vredehoog, *Arco della Pace*, door Napoleon aangevangen, en op den circus, of renbaan, door denzelfden veroveraar voltooid, en die volmaakt met soortgelijke oude worstelplaatsen overeenkomt, als bestemd, even gelijk deze, voor renspeleu met wagens, als ook voor *Naumachiën* of scheeps-evolutiën; er kunnen dertig duizend toeschouwers in geplaatst worden. Men zou zeggen, dat in het schoone Italië de monumenten als uit den grond opstijgen, en geen geld kosten, om ze te bouwen, zóó ontzettend groot is hun getal. De bruggen, de kerken, de paleizen, de standbeelden, de zegebogen, de galerijen, de fonteinen, welke men tot in de minste steden aantreft, zijn allen even wonderschoon als volmaakt, en tevens zoo hecht, dat ze de eeuwen trotseren. Liefde voor de kunst is den Italiaan ingeschapen en maakt zijne glorie uit, eene glorie, die tenminste met geene droevige tranen gekocht wordt of betaald.

Het groot Seminarie en het aarstbisschoplijk Paleis zijn twee andere monumenten, die de stad vereeren, in wier bezit ze zijn, èn den grooten Heilige, die ze heeft gesticht. De edele, strenge stijl, waarin ze gebouwd zijn, weerspiegelen den genie des doorluchtigen kardinaals, en duiden bij den

eersten oogopslag het verheven doel aan, waarvoor ze zijn bestemd. De ruïne zalen der aartsbisschoplijke woning, vroeger met kostbare behangselstoffen (tapijtwerken) versierd, werden daarvan door den H. Carolus ontdaan, om er de armen meê te kleeden, gedurende het woeden der pest; sedert zijn de wanden naakt gebleven, en spreken zij u, als 't ware, roepend toe, wanneer men ze beschouwt bij de herinnering aan het menschlievend feit, waarvan ik zoo even gewaagde.

Die geest van christlijke liefde, eenmaal door den H. Carolus ontwikkeld en aangevuurd, heeft sedert de Milanesen steeds bezield, en men moet het tot hunnen roem getuigen, dat het eerste gesticht, eigenlijk en ordelijk voor verlaten kinderen ingerigt, in hunne stad werd tot stand gebragt, en wel door een priester, met name Datheus, en die verbonden was aan de kerk van Milaan. Ziehier de acte van stichting, welk merkwaardig stuk van het jaar 787 dagteekent: « Ik, Datheus, tot welzijn mijner ziele en tot heil mijner medeburgers, beveel, dat men van het huis, hetwelk ik gekocht heb, en hetgeen naast aan de kerk staat, een gesticht voor vondelingen make. Ik wil, dat, zoodra er een kind in de kerk zal zijn neêrgelegd, men het daar opneme, om het vervolgens toe te vertrouwen aan de bewaring en goede zorgen van voedsters, die daarvoor in betaling zullen ontvangen.... Die kinderen zullen voorts een ambacht leeren, en, wanneer zij den ouderdom van achttien jaren bereikt hebben, zoo verlang ik, dat ze van alle dienstverplichting ontslagen en vrij gelaten zullen worden, om te gaan en om te blijven, daar, waar het hun gelieven zal 1). »

1) Muratori, *Antich. ital.* t. IV, 37. — Het grafscript van dezen heiligen priester is eenvoudig en verheven even als zijn leven het was:

Sancte, memento, Deus, quia condidit iste Dathæus
Hanc aulam miseris auxilio pueris.

Aangenaam, voorwaar, zou het zijn, door der eeuwen loop heen, die lange keten van weldaden, aan de menschheid bewezen, te volgen, waaraan Dalheus' gesticht als de eerste en schittrendste schakel kan worden beschouwd. Wanneer een reistogt ook al niet toelaat, om zich tot een zoo wijden kring van beschouwingen uit te breiden, zoo is het den opmerksamen reiziger ten minste toch vergund, om er een vlugtigen blik op te werpen, ja, ik zou bijna zeggen, dat dit aan te merken is als een heilige plicht, vooral, daar Italië, uit het oogpunt van christlijke liefdewerken, maar al te weinig bekend is. En toch, ik vraag het u, met het oog gevestigd op het pauperismus, waardoor de verschillende staten van het tegenwoordig Europa ten gronde gerigt worden, en voor welk verschrikkelijk raadsel de hedendaagsche beschaving geen sleutel weet te vinden; — ik vraag het u, in allen ernst, met het oog op dat wegwijnen en op die gisting, waaraan de mindere klassen der maatschappij zoo schrikbarend lijden, en waaruit, op één oogenblik zou kunnen geboren worden een woedende tweestrijd, op leven en dood, tusschen de vermogenden en tusschen hen, die niets ter wereld bezitten, en alzoo ook niets te verliezen hebben; — ik vraag het u, plegtig, en na overweging van dat alles, of het geen gebiedende plicht is, na te vorschen, hoe de oudste en volmaaktste aller maatschappijen, namelijk, de katholieke Kerk, heeft weten te voorkomen de oorzaak, en dus wist weg te nemen de gevolgen van dien ontzettenden, alles met den ondergang dreigenden worstelstrijd? Welnu, nergens welligt heeft zich te dien opzichte haar weldadige geest levendiger doen gevoelen dan in Italië; en de reiziger, die voor zijn land eenige dier heil- en hulpbronnen weet te ontdekken en aan te toonen, heeft, om zoo te zeggen, eene burgerkroon verdiend: duizendwerf beter toch is het, een goed werk,

dan een fraai standbeeld te beschrijven; maar, daarenboven eischt de billijkheid, dat wij ook voor Milaan doen, wat wij voor het overige van Italië hebben gedaan; en ziedaar dan de reden, waarom wij, eeniger mate tegen ons voornemen in, ons vertrek vandaar vier-en-twintig uren verschoven.

Ons eerste bezoek bragten wij aan het groot-hospitaal, het schoonste paleis van de stad, waaraan geen marmer, kolommen, of architectonische sieraden van welken aard ook zijn gespaard. De hertog Francesco Sforza was er de oorspronkelijke stichter van, doch, sedert werd het aanmerkelijk uitgebreid, en bevat nu acht-honderd legersteden, voor arme zieken, zonder onderscheid, toegereed. Behalve de gewone geneesheeren en heelmeesters komen er ook nog professoren in de geneeskunst onderrigt geven aan talrijke leerlingen, die de praktijk steeds vereenigen met de theorie. Er ontbreekt slechts één ding: de dienst onzer Liefdezusters: mogen zij, zoo als eerst van Genua naar Piacenza, ook weldra naar Milaan overkomen. — Intusschen zij het met eere vermeld, dat daar ter plaatse de zorg voor de lijdens zoo volmaakt en zoo groot is, gelijk men die van betaalde oppassers en oppassters slechts eenigermate wenschen en verwachten kan. In weêrwil der betrekkelijk weinige ruimte voor het groot aantal zieken, valt er over de zindelijkheid, geheel het gebouw door, niet te klagen; en evenmin over de geestlijke hulp, waarvan in 't algemeen, de hospitalen van Italië een nooit genoeg na te volgen voorbeeld opleveren.

De liefdadigheid der Milanezen heeft ook nog voor den armen kranke een tweede paleis gebouwd, minder prachtig dan het eerste, maar dat, zoo mogelijk, met meerder en verhevener zorg bestuurd wordt. In de straat, genaamd *Falaben-Fratelli*, ziet men een groot gesticht, in welks portaal een schoon standbeeld van Sint-Jan-van-God in wit marmer

prijkt; het is daar, dat de waardige volgers van den H. Vincentius van Paulo, in Spanje en in Italië, negentig kranken met vaderlijke liefde verzorgen. De harten dier edele geestelijken zijn, even als de deuren van hun liefdegesticht, altijd voor den lijder geopend: wie hij ook zij, een kranke hulpbehoevende mag zeker zijn, dat hij er met de hartelijkste welwillendheid zal worden ontvangen en opgenomen.

Ziedaar, voor wat de zieken betreft, maar ook de zorg behoevende jeugd, de arme, de grijze noodlijdende, allen vinden te Milaan liefderijken steun en hulpe; hier, even als alomme, waar het katholicismus heerscht, verrigt het wonderen, en omvat aan zijnen boezem geheel de lijdende menschheid, van de wieg af, tot aan het graf. Behalve een groot aantal gratis-scholen, telt Milaan, op eene bevolking van 148,000 zielen, zeven of acht toevlugts-plaatsen, of zoogenaamde *Asilen*, door den weldadigen abt Aporti gesticht, en die even als in Frankrijk zijn ingerigt; zij laten in geen opzigt iets te wenschen overig. Het Oratorio van den H. Carolus ontvangt, op zon- en feestdagen, jonge werkgasten, die zich aldaar deels met godsdienstoefeningen, deels met gepaste uitspanningen bezig houden. In het Instituut der H. Moeder-Gods-van-Vrede worden verwaarloosde kinderen van tien tot veertien jaar in tucht gehouden, waarbij vooral als een krachtig hulpmiddel valt op te merken, dat geen hunner gedurende den arbeid een enkel woord spreken mag. Deze inrigting, tijdens ons bezoek, eerst even tot stand gebragt, telde toch reeds een vrij groot aantal bewoners, en de bekwame directeur deelde er ons de beste uitkomsten van mede.

Lodewijk XIV. was de stichter van het Invaliden-Hôtel, waar oude krijgslieden verpleegd en verkwikt worden op kosten van den staat, waarvoor zij hun bloed stortten en hunne ledematen zagen verminken. Napoleon legde den grondslag

van het keizerlijk gesticht te Saint-Denis, voor de dochters van ridders van het cere-legioen en geheel Europa juichte die edele stichtingen luide toe; maar toch ontbrak er nog eene, en de keizer van Oostenrijk heeft in die behoefte voorzien: Milaan bezit een militair collegie, voor de kinderen van de soldaten der acht italiaansche regimenten bestemd, en waar wij drie honderd kweekelingen aantreffen. De bewezen diensten, de bekomen wonden of de dood der vaders op het slagveld, verschaffen den kinderen toegang tot het gesticht. Men zeide ons, dat er vijftig gelijksoortige inrigtingen voor de overige regimenten van het oostenrijksche leger bestaan. Het valt ligt te begrijpen, hoezeer deze welbegrepen liefdadige inrigtingen den onderofficier en den soldaat aan zijn krijgsstandaard verbinden, bij de bewustheid, dat, wanneer hij voor de zijnen niet meer zou kunnen zorgen, evenwel zijn kroost nooit zal worden vergeten of ten prooi gegeven aan het gebrek.

En wat nu staat het kroost te wachten van den eenvoudigen burger, wanneer de dood hem aan zijn gezin ontrukkt? De liefde opent voor zijne kinderen hare armen, en verschaft hun aan haren moederlijken boezem eene teedere plaats, in het weeshuis, dat, naar den naam zijns stichters, *Martinetti*, genoemd wordt, en in welke schoone en ruime stichting wij nagenoeg twee honderd kinderen aantreffen, allen met den blos der gezondheid en der vreugde op het gelaat. Zij worden er van zeven tot dertien jaren opgenomen en blijven er tot hun achttiende jaar in opvoeding, omer bekwame ambachtlieden van te vormen, waartoe men ze bij de beste meesters in de leer zendt, even als zulks door het uitmuntend gesticht van *Tata-Giovanni*, te Rome, bewerkstelligd wordt. Het is vooral aan de goede keus der leermeesters toe te schrijven, dat dit gesticht zulke schoone

uitkomsten oplevert. Wat voor de weesjongens het huis van Martinetti is, is voor de weesmeisjes de inrigting van *Santa-Maria-della-Stella*, tegenover de kerk van O. L. Vrouw-van-Gratie. De kardinaal Borromeo was er de stichter van, en er kunnen van drie tot vier honderd weesmeisjes in worden opgenomen, en wel van zeven tot tien jaren oud, om er tot het 21. jaar te blijven. Ten aanzien van godsdienst, zeden en arbeid, is hare opvoeding allervolmaaktst, zoodat de *Stelline* of kweekelingen *della-Stella* door den fatsoenlijken ambachtsman tot echtgenooten zeer worden gezocht. Wanneer zij zich in huishouding vestigen, dan ontvangen zij honderd-vijftig gulden als uitzet; doch is dit niet het geval, dan kunnen zij in het gesticht van *Santa-Maria-di-Loreto* in onschuld en in vrede haar leven gaan slijten. Tijdens ons bezoek telde de *Stella* drie-honderd-veertig weesmeisjes, terwijl wij er in *Loreto* honderd twintig vonden. Men ziet, te Milaan, even als in de meeste overige steden van Italië, is eene tweeledige verzorging der weesmeisjes in gebruik: men leidt ze op tot huismoeders, of wel men neemt ze levenslang in bescherming; uit een zedelijk, even als uit een staathuishoudkundig oogpunt is er wel niets beters in dat opzigt te bedenken; doch, daar ik reeds elders betrekkelijk dit punt het noodige heb gezegd, zoo kan ik hier volstaan, met derwaarts te verwijzen.

Milaan onderscheidt zich overigens ook nog door andere middelen van weldadigheid boven wat van dien aard te Rome geschiedt: uit de opbrengsten van talrijke schenkingen, worden er jaarlijks meer dan duizend uitzetten aan echtparen toegedeeld, en voorts wekelijks voor meer dan dertig-duizend livres italiaansche munt aan aalmoezen besteed. De liefderijke Congregatie-van-*Santa-Corona* zorgt voor de kostelooze verpleging der huiszieken. De vrome *Unione* bezoekt de zieken

van het groot-hospitaal, neemt vrouwen en jonge dochters, wier deugd gevaar loopt, in hare hoede, door ze uit te huwelijken of behoorlijk te plaatsen; zij bestuurt het gesticht der *Beata-Vergine-Addolorata*, waar huwbare dochters van minstens twintig jaren tot haar 26. jaar worden opgenomen en verpleegd, en, bij het verlaten van het huis, ook nog een huwelijks-uitzet ontvangen. Overigens neemt diezelfde inrigting nog meisjes van vijf tot twaalf jaren onder bescherming, die er tot haar 20. jaar blijven, als wanneer zij geplaatst worden, hetzij in fatsoenlijke diensten, of wel in schoolonderwijs; ingeval van huwelijk, ontvangen zij een uitzet van honderd guldens. Behalve al de genoemde liefdadigheids-gestichten, bestaan er te Milaan nog verscheidene meer, zoo als tot opleiding voor geneeskundigen, voor toonkunstenaars, voor boekdrukkers en voor hoedenmakers; en het is op deze wijze, dat er in katholieke landen alomme getracht wordt, om, door *vrome en liefdadige* vereenigingen, het egoïsmus of de zelfzucht te bestrijden, waaruit het schrikwekkend pauperismus zijn noodlottigen oorsprong neemt. Doch, om nuttig, dat wil zeggen, om zedelijk en duurzaam te wezen, moeten alle vereenigingen zaamgehecht worden door den dubbelen band van tijdelijk en van eeuwig belang: met andere woorden, ze zijn onbestaanbaar, tenzij er een christlijk karakter aan gegeven wordt.

Doch, het gloriepunt van Milaan's christlijke liefdadigheid is de *Pia Casa d'Industria*. Het bezoek van dit voorbeeldig schoon gesticht besloot dezen voor ons zoo belangrijken dag. De christen-staatshuishoudkundige stelt zich het groote vraagstuk der uitroeiing van de bedelarij onder dit gezigtspunt voor: den armen het bedelen te beletten, zonder hun evenwel de vrijheid te benemen; en de *Pia casa* brengt dit stelsel in volle praktijk, door hun te zeggen: of, gij zijt in staat,

om te werken, of wel, gij kunt dat niet; wanneer gij het kunt, zoo werkt dan, hetzij ten uwent, of wel bij anderen; maar als het u aan arbeid mangelt, komt dan in de *Pia casa*, die u werk zal verschaffen, al naar gelang van uw ouderdom, kunne, of kracht; en zoodra gij wederom, hetzij ten uwent of bij anderen, arbeid kunt erlangen, dan moogt gij dien in volkomen vrijheid wederom op u nemen. Zijt gij evenwel tot werken ongeschikt, dan zal men u ten uwent komen verplegen; doch in geen geval zal u het bedelen geoorloofd zijn; en wanneer gij, desniettegenstaande, het deedt, zoo zoudt gij u vergrijpen te gelijk aan het Evangelie, dat hem, die weigert te werken, het brood onwaardig keurt, — en aan de maatschappelijke wet, die het ledigloopen, als de bron van alle kwaad, streng beteugelen moet. Maakt gij u dus daaraan schuldig, zoo zult gij gestraft worden met opsluiting, hetzij in eene gevangenis, hetzij in een bedelaarsgesticht.

Ziedaar hoe de *Pia casa* er voor zorgt, dat de arme geene behoefte heeft te lijden, door, namelijk, hem, zijne vrouw en zijne kinderen werk te verschaffen, waarvoor hem niet alleen het verschuldigde loon, tot onderhoud van zijn gezin, verstrekt wordt, maar tevens zijne vrijheid onaangerand blijft. De behoefte komt 's morgens op zijn werk; men verkoopt hem, des verkiezende, eene uitmuntende soep tot den prijs van vier centen de portie van acht en twintig oncen, of eene halve portie voor twee cents. Voorts kan hij buiten af ook nog aankopen, wat hij er verder bij verlangen mogt, en staat het hem vrij, het maal te gaan nemen in zijne woning met zijn gezin, waartoe hem, iederen dag, even als den gewonen ambachtsman, 's morgens en 's middags een vrij uur ter beschikking wordt gesteld. Na volbragt dagwerk, keert hij tot vrouw en kinderen terug, en staat alzoo

in alles met iederen ambachtsman volkomen gelijk. Welk een verschil tusschen de *Pia casa* en de fransche werkgestichten, inaar vooral tusschen de *Work-houses* van Engeland, waar de vrijheid van den arme en de genoegens van het huisgezin zoo barbaarsch miskend, ja, geheel vernietigd zijn! Doch, welk een verschil ook van uitkomsten en gevolgen: hier zegent de arme beweldadigde het gezag der maatschappij en den rijke, die beiden zich zijner aantrekken; en dáár, daar spreekt hij den vloek er over uit; hier bewaart de behoeftige zijne waardigheid en zijne eer als mensch, door het behoud zijner persoonlijke vrijheid, maar dáár gaan waardigheid en eer, beiden, in den verdierlijkten menschen gronde; hier zou het moeite kosten, om den arme tegen den rijke te doen opstaan, terwijl dáár slechts naar eene geschikte gelegenheid wordt uitgezien, om bloedige weêrwraak te nemen, die de maatschappij met volslagen ondergang dreigt.

De *Casa d'Industria*, in 1784, onder de benaming van *Huis van vrijen arbeid*, opgericht, kreeg in 1815 een nevengesticht, nabij de Sint-Marcus-kerk, aan het andere einde der stad. Het gesticht neemt *internen* op, onder den titel van *recoverati*, en *externen*, die *intervenienti* worden genoemd. Eerstbedoelden wonen er in, doch hebben de vrijheid, om het huis te verlaten, wanneer zij het goed vinden, en zonder verplicht te zijn, om van hunne middelen van bestaan rekening te geven. Zij werken bij den dag of op het stuk, en hun loon is twintig cents voor de mannen, en vijftien voor de vrouwen. De *externen* ontvangen slechts, de mannen achtien cents, de vrouwen twaalf cents daags, zonderdat daarin begrepen is het loon, hetgeen door hen met overwerken te verdienen valt; en dusdoende hebben zij een vrij goed daggeld. Er zijn er zelfs, die, met op stuk te werken, daags tot een gulden toe verdienen. Kinderen ontvangen geen loon, maar

arbeiten voor hunne voeding, die uit soep, brood en vleesch bestaat; tweemaal ter week krijgen zij ook wijn.

Mannen en vrouwen arbeiden in afzonderlijke zalen, en er is werk voor iedereen. Er wordt allerlei stof geweven en voorts die stof gebleekt, geverwd enz.; daarenboven, vlecht men er matwerk, dat in het Milanesche een groot vertier heeft, en met de weverij het hoofdfabrikaat der *Pia casa* uitmaakt. Het getal der *internen* bedraagt ongeveer vijf-honderd, terwijl dat der *externen* afwisselt van vijf-honderd tot duizend toe, naar gelang der jaargetijden, van de duurte der levensmiddelen, of de behoefte aan fabrikaat. « Men voege daarbij, dat het gesticht, nagenoeg ieder jaar, veertien duizend personen aan huis werk verschaft, en, daarenboven, uithoofde van den aard van zijne fabrikaten, noch den vrijen werkmán, noch de privaát-industrie den minsten afbreuk doet; en het is op deze wijze, dat het milaansche stelsel het grootte vraagstuk der uitroeiing van de bedelarij oplost, en tevens de belangen van allen beschermt, namelijk, die van de maatschappij, door het ontwortelen van de plaag der vagabondage, en die van den arme, door hem een toevlugtsoord te openen, waar hij, met behoud van eer en vrijheid, kan voorzien in de behoefte van zijn gezin; eindelijk, ook die van den vrijen ambachtsman, door het werk van het liefdadigheidsgesticht zóódanig in te rigten en te leiden, dat er niemands vrije nijverheid in het minst, bij concurrentie, door wordt gedeerd. Na de *Pia casa* bezocht en naauwkeurig in oogenschouw genomen te hebben, kan men niet anders, dan aan de staats-huishoudkundigen onzer dagen te berhalen, wat Baco aan de schoolgeleerden van zijnen tijd heeft gezegd: « Gij zoekt naar een opvoedingsstelsel: let op de scholen der Jesuiten; iets beters is er niet te vinden 1). »

1) Consule Jesuitarum scholas; his enim quod in usum venit nihil melius. *De aug. scient.*

20 April.

Vertrek uit Milaan. — Stelsel van waterleiding. — Tessino-brug. — Anecdote. — Novara. — Consuls-Dipticon. — Doopkapel. — Sint-Gaudentius. — Herinneringen. — Sint-Laurens. — Piëmont. — Vercelli. — Herinnering aan Marius en aan den H. Eusebius. — Cathedralen. — Grafstede van den welgelukz. Amedeus, — van den H. Eusebius. — Handschrift van den H. Marcus. — Sint-Andreas-kerk. — Graf van Thomas Gallo.

Wij verlieten de hoofdstad van Lombardije op een schoonen lentedag. De landlieden waren overal in het veld, hier met het zaaijen van rijst, daar met het maaijen van klaver bezig. Het gevogelte, van heinde en verre toegesnel, vervrolijkte de noeste arbeiders met zijn schaterend gezang, terwijl gansche driften van hoornvee het frissche landschap ziel en leven bijzetten, en, van alle kanten met beleid gegraven sloten het vruchtwekkend water alomme de akkers rond voerden. Men kan zich geen denkbeeld maken, hoe, in deze fraaije en welige landouwen de kunst haar meesterstuk heeft weten af te leggen in het doelmatig besproeijen van het uit zich-zelf reeds zoo vruchtbare veld. Van verre, aan de glooijing der bergen staan groote vergaërbakken geplaatst, die steeds voor eene gelijkmatige toestrooming van het water over de uitgestrekte bouwvlakte zorgen; terwijl dan verder, bij middel van kleine kanalen, het vocht, in alle rigtingen, de velden wordt rondgevoerd. Hier en daar is de bodem opgehoogd, al naar mate men het water meer of minder over den akker-zelven wil laten heenvloeijen; en zodoende deelt geheel de oppervlakte evenredig en gelijkmatig in de weldaad van het onmisbare vocht. Leonardo da Vinci is niet, zoo als men beweerd heeft, de uitvinder dezer kanalen, maar wel schrijft men hem te regt de uitvinding der sluizen toe.

Behalve deze grachten, welke men, wegens hare zilverachtige kleur, zou kunnen aanzien voor mazen in een over de groene grasweide uitgespreid net, heeft Milaan nog twee groote kanalen, waarvan de eigenlijke welvaart der stad geheel afhankelijk is: te weten het in 1271 voltooide Tessino-kanaal, en dat der Adda, in 1437 gegraven. Ofschoon uit van elkander tegenovergestelde punten uitgaande, vereenigen zij zich in de stad, welke zij verfraaijen en verfrisschen; zij maken hare tuinen vruchtbaar, verbinden haar met de Adriatische zee, wier koophandel zij er heen voeren, en brengen haar in aanraking met het naburige land en met de valleijen van het Lago-Maggiore, vanwaar, tegen zeer matigen prijs, aangevoerd worden levensmiddelen, honig, brand- en timmerhout, bouwmaterialen van allerlei soort, doch, voornamelijk, de *miarolo*, een prachtig graniet, waaruit de vijf of zes duizend kolommen vervaardigd zijn, die tot sieraad strekken der koninklijke stad.

Wij brengen Milaan den afscheidsgroet toe, en zeggen vaarwel aan de heerlijke wateren, die zoo vruchtbaar haren grond besproeijen, vaarwel aan al dat christlijk goede, dat zich vandaar ook in het Cis-Alpijnsche Gallië heeft overgeplant; en weldra zal het zijn vaarwel aan Italië in 't geheel. Reeds hadden wij *Magenta*, het *Maxentia* der Romeinen, achter den rug, een fraai gehucht, te midden der welige landouwen, als een schitterende oase, gelegen: en zie, daar bevonden wij ons reeds aan de oevers van den Tessino. Aan het andere uiteinde der brug, de schoonste van Italië, zagen wij, als door het oog der verbeelding, Hannibal met zijne olifanten, van de Alpen komende, en hoe hij zich gereed maakt, om, in weêrwil der verdediging van het romeinsche leger, de rivier over te trekken; — maar, wat wij er in werkelijkheid zagen, waren de piëmontesche douanen, die zich,

te onzer ontvangst, als in slagorde hadden geschaard. Wij moesten hun onze *passaporti* toonen, en voor de honderdste maal al de formaliteiten ondergaan, die bij een dergelijk onderzoek aan de grenzen onvermijdelijk zijn. Men was zoo beleefd, onze papieren in orde te bevinden en kregen schriftelijk verlof, om naar Novara heen te kunnen gaan.

Onze koetsier nam hier een zanger van Bergamo in zijn rijtuig bij ons op; hij kwam van Turin, en verlangde niets vuriger, dan met ons de Alpen over te trekken, teneinde voorts Parijs te gaan bezoeken. Ik heb daar, — zeide hij — een landgenoot, en het zou mij aangenaam zijn, hem te mogen wedervinden. — Hoe heet hij? — Hoe, kent gij hem niet, en gansch Europa kent hem wel: Rubini. — Is hij van Bergamo? — Zeker, en wij zijn in dezelfde straat geboren. De goede jongen was niet rijk, maar hij had eene fraaije stem, en om nu zijne oude moeder te ondersteunen, werd hij koorzanger, en voegde tevens daar nog het meer winstgevend ambacht van kleêrmakersgezel bij. Op zekeren dag ging hij bij Nozari eens een kleedingstuk passen, toen die uitstekende *Virtuoso* hem naauwkeurig opnam, en vriendelijk tot hem zeide: — Ik geloof, jongelief, dat ik u nóg eens ergens gezien heb? — 't Is wel mogelijk, mijnheer, en wel waarschijnlijk op het tooneel, waar ik in de koren meêzing. — Hebt gij eene goede stem? — Niet al te zeer, mijnheer: met moeite zing ik *g*. — Laat ons dat eens hooren, zeide Nozari, terwijl hij zich aan de piano plaatste: zing mij uwe *gamme* eens voor: en de jonge koorist gehoorzaamde; doch tot de *g* genaderd, bleef hem de toon in de keel steken. — Kom aan, zing dan maar de *a*.... Maar mijnheer, dat is mij onmogelijk. — Ik zeg u, zing *a*! — *a*, *a*, *a*! — Nu *b*. — Maar, mijnheer.... — Ik zeg u, zing *b*, of ik.... — Word maar niet boos, mijnheer, ik zal het beproe-

ven: *a, b, a, b — c!* — Ziet gij het nu wel, zeide Nozari, op zegevierenden toon: jongelief, slechts dit woord alleen heb ik u te zeggen; studeer, en gij zult de eerste tenor van Italië worden. Nozari heeft zich niet bedrogen: de arme koorist, die, voor zijn levensonderhoud en tot hulp zijner moeder, schaar en naald op de snijderstafel hanteerde, bezit thans meer dan een miljoen francs, en heet Rubini 1).»

Dat mag heeten, naam te maken! Onze, op zijn stadgenoot niet weinig hoovaardige zanger, begon nu achterevolgens op te halen van Donzelli, Crivelli, Leodaro, Bianchi, Mari, Dolci en van nog een gansche vlugt nachtegalen, uit Bergamo heengetogen, en « wier toonen beurtelings al de hoofdsteden van Europa hebben meêgesleept en verrukt. »

Bij het ten einde loopen van dit kunstenaars-gesprek, bespeurden wij, Novara reeds genaderd te zijn, in eene grazige vlakte gelegen, door de Terdoppio en het kanaal van Sforzesca in tweeën verdeeld. De grijze stad vertoont zich op hare berghoogte, met een oud kasteel, met wallen en zware poorten, in eene allezins dreigende gedaante, zoodat men haar van verre ligtelijk voor een middeleeuwsch slot houden kon. Het *Novaria* der Romeinen heeft nog verscheiden merkwaardige gedenkteeken en uit den tijd hunner overheersching bewaard. Onder de oude voorgalerij der kathedraal vindt men bijv. een aantal altaren *ex voto* bij elkander, als een overblijfsel der godsdienstoefening van het eenmaal geheel de wereld geregeerd hebbende volk, en welks zucht tevens voor openbare spelen ons herinnerd wordt door een consulaire dipticon, in de sacristij der Sint-Gaudens-kerk voorhanden. Op dit ivoren libretto zijn twee consuls uitgesneden, die het

1) Deze anecdote, sedert oneindige malen herhaald, wordt, onder anderen, ook door Fiorentino meêgedeeld.

teeken geven, om de spelen te beginnen. Al die verschillende reliquiën der heidensche oudheid, vormen, met nog een aantal grafsteenen, urnen en romeinsche opschriften, eene, in de daad, merkwaardige verzameling van oudheden; doch, het hoofdvoorwerp onzer aandacht was het schoone *columbarium*, dat in een doopkapel werd herschapen: een heidensch graf, de wieg der geloovigen geworden, ziedaar een dier treffende en luidsprekende contrasten, waarvan Italië zich zoo krachtig weet te bedienen, en wier gezigt altijd een even levendigen als diepen indruk maakt. De hoofdkerk bezit eenige goede schilderijen, en in de kapittelarchiven wordt een der oudste manuscripten van geheel Italië bewaard, namelijk, het leven van den H. Gaudens en van nog andere Heiligen van Novara, ten jare 700 beschreven. De aan den heiligen bisschop toegewijde basiliek is het schoonste gebouw der stad. Heerlijke en bevallige tafereelen, door Moncalvo, Brandi, Gaudens Ferrari, Stephano Legnani, en andere eerste meesters der milanesche school gemaald, luisteren den koepel en de verschillende kapellen op, terwijl het hoogaltaar van brons en marmer schittert. En toch moet de luister der kerk onderdoen voor dien van het praalgraf, het prachtigste van geheel Italië, dat zich daarin vertoont. Doch, wie nu zal men vragen, is de kerkvoogd, wiens ligchaam omringd werd met zooveel glans?

Daar verhief zich het Arianismus, door de magt eens keizers gesteund, en stak het hoofd op als een woedende storm, gereed, om den nog jongen boom des geloofs met wortel en tak uit te rukken en weg te vagen, alomme, waar hij zoo even eerst in frisschen bodem zich gevestigd had. Reeds is Afrika, Azië, ja, zelfs een gedeelte van Europa, tot diep in zijne grondvesten geschokt: alomme ontwaart het oog bloedige puinen, of stuit af op de tastbre duisternis der dwaling, die zich in onheilspellende wolken over de nog zoo even hel

schittrende christengemeente als een grafkleed uitspreidt; en van stap tot stap ziet men de wereld den nacht te gemoet treden, die niet meer zou op klaren dan in den gruweldag van het oude heidendom: maar, de Voorzienigheid houdt over haar werk het wakend oog. Athanasius in het Oosten, Hilarius, Martinus en Ambrosius in het Westen, voeren, in naam der volken, tegen den razenden orkaan moedig en standvastig krijg; zij redden de Kerk, en met haar het geloof, de beschaving, de vrijheid der wereld; en van geslachten tot geslacht brengen vijftien eeuwen reeds erkentlijk hulde aan hunnen heldenmoed en aan hunne deugd. Op dienzelfden titel ontvangt ook de H. Gaudens, Novara's bisschop, de schatting van eerbied en liefde, hem door zijn volk toegebracht. Als leerling van den H. martelaar Laurentius, en zulk een meester volkomen waardig, werd Gaudens door den H. Symplicianus van Milaan tot bisschop van Novara gewijd. Eene liefde sterker dan de dood hechte hem aan den H. Martinus van Tours, de kolom der waarheid in het Westen; en toen hij den H. Eusebius van Vercelli, zijn ambtgenoot en nabuur, zich naar het Oosten zag begeven, toog ook hij in ballingschap derwaarts heen en onderwierp zich gelaten aan al de wreede kwellingen, hem door den keizer berokkend, maar wist hij in zijn hart en in dat zijner kinderen getrouw te bewaren den schat des geloofs 1).

Eere den kinderen, die hunnen vader nimmer hebben vergeten! In ééne-zelfde hulde vereenigen zij den H. Gaudens en Laurentius, den heiligen martelaar, mede eene glorie hunner stad. Laurentius was een priester van Novara, die zich aan de opvoeding der jeugd had gewijd. De heidenen uit den omtrek, over het goed gevolg zijner pogingen verbitterd,

1) Bar. An. 397, t. V. n. 52.

overvallen plotseling den vromen onderwijzer, en slagten hem (in den waren zin van het woord), tegelijk met de jonge christenen, welke hij in zijne school had opgenomen, en wier bloed nu met het zijne den grond bevruchtte tot het geloof: nog heden ten dage stort Novara een dankbaar gebed op de gewijde asch zijner groote weldoeners, tot wier eeuwige eer de God der martelaren van uit hun graf een balsem leken doet, den kranken tot genezing 1). Na ook onze hulde aan de asch dier waarlijk groote mannen, — wier tegenwoordigheid het harte meer verkwikt dan het gezigt van bouwvallen, of van alle meesterstukken der kunst, — eerbiedig te hebben toegebracht, begaven wij ons naar Vercelli op weg.

En zoo dan daagde Piëmont ons daar op voor het oog, met zijne rijstvelden, weiden en bergen, in alles het beeld van een vruchtbaren grond, door een kalm en gelukkig volk bewoond. En, in de daad, dit kleine koninkrijk is een toonbeeld, een Eden van vrede en rust, te midden van het zoozeer geschokte Europa, en waar de godsdienst, als de hoogste schat van Staat, vereerd, geliefd en beoefend, haren hemelschen invloed ook zegenend gevoelen doet 2). De koning-zelf is een ijverig christen; en o, mogten allen, die hem ter zijde staan, zijn opregt geloof en zijnen eerbied voor de Kerk

1) Ziehier het aloude opschrift, dat de marmeren tombe versiert, waarin hunne beenderen rusten:

ASPICIS HOC MARMOR TUMULI DE MORE CAVATVM,
 ID SOLIDVM EST INTVS, RIMA NEC VLLA PATET,
 VNDE QVEAT TELLVS OCCVLTAS MITTERE LYMPHAS:
 MANAT AB INGESTIS OSSIBVS ISTE LIQVOR.
 SI DVBITAS, MEDIO QVANTES TOLLE SEPVLCHRO
 RELLIQVIAS, DISCES VNDA SALVBRIS VBI EST.

2) Men houde hier in het oog, dat deze regelen geschreven zijn vóór 1848, doch sedert dien tijd eene allernoodzaaklijkste wijziging zouden moeten ondergaan. — *De Vertaler in 1836.* —

deelen! Men wil evenwel, dat, hier en daar, eenig onkruid tusschen de tarwe zou zijn opgeschoten, en, ten spijt der strenge grensbewaking, toch eenige voortbrengselen eener verdorven pers het koningrijk, nu en dan, wisten binnen te sluipen, zoodat er de revolutiegeest mede sommige hoofden duizelen doet. Hoe kan 't zijn, want, wat toch ontbreekt er in Piëmont aan 's volks geluk? De wetten zijn er wijs en vaderlijk, de inrigtingen van liefdadigheid talrijk en uitgestrekt, de belastingen bijna niet noemenswaardig, de wetenschappen met elkaër in theoretisch en practisch verband, de kunsten zelfs in eere gesteld, terwijl eene der gevaarlijkste wonden, door ons burgerlijk wetboek geopend, dáár gesloten is: immers, men weet, welke vreeslijke uitwerkselen de even ongerijmde als noodlottige wet gehad heeft alomme, waar een leek geregtigd is tot het uitspreken dezer hoog ernstige woorden: Ik vereenig u, in naam van de wet. — In Piëmont kan men geen huwelijk sluiten dan voor den priester, die in dit geval met kerklijk en tegelijk burgerlijk gezag is bekleed.

Moge de naijver, die tusschen Genua en Turijn bestaat, nimmer tot een twistappel worden, en de zucht naar nieuwigheden geene heillooze hersenschimmen in de plaats willen stellen van een gouvernements-stelsel, dat door de ondervinding beproefd en bekrachtigd is door de goedkeuring van verstandige mannen, wier hoofd en hart vrij bleef van alle tuimelzucht en eigenbaat!

Middelerwijl wij over het rijk van zijne Sardinische Majesteit alzoo voortredeneerden, kregen wij Vercelli in het gezigt, het oude *Vercellæ*, 306 jaren vóór Christus, door den Galliër Bellovese gesticht, en op een vrolijken heuvel, aan de zamenvloeiing van den Cervo en de Sesia, gelegen. In de naburige vlakke vertoont zich de schim van Marius, niet droevig

en vernederd, zoo als te Minturnum, maar indrukwekkend en zegehaftig: daar hoort men het gekletter der wapenen, de kreet der stervenden; het is hier ter plaatse, dat de groote veldheer de benden dier duizenden van Kimbren en Teutonen vernietigde, gereed, om, als een lawine, van der Alpen kruin neêrgestoven, geheel Italië te overdelven. Wanneer de reiziger, dit slagveld langs komende, nogmaals de romeinsche dapperheid bewonderend huldigt, o, moge hij zich dan tevens eerbiedig nederbuigen onder de almachtige hand Gods, die alle menschlijke hinderpalen wist weg te ruimen, waardoor de eeuwige stad in hare volledige ontwikkeling zou kunnen belemmerd zijn geworden of gestuit. Uit dit oogpunt beschouwd, bekleedt de vlakte van Vercelli in het algemeen plan der geschiedenis van het vroegere christendom eene hoogst merkwaardige plaats.

En wanneer nu na den strijd der wapenen steeds een veel gewigtiger strijd van denkbeelden volgt, dan vertoont zich ook in dat opzigt Vercelli in een niet minder schitterend licht: immers, binnen de muren dier aloude stad, zie, daar drijft een andere krijgsheld, mede uit Rome opgedaagd, de schrikbre ketterleer van Arius beslissend op de vlugt; en die tweede zege is niet minder dan de eerste het werk der Voorzienigheid. Vurig haakten wij naar den oogenblik, wanneer het ons vergund zou zijn, de knie te buigen op het graf van den held, die deze zege bevocht, op de asch van den H. Eusebius, bisschop van Vercelli, den vriend van den H. Ambrosius, den verdediger van den H. Athanasius, den schrik van Constanz, den roemvollen martelaar van het vleeschgeworden Woord, die, van kerker tot kerker voortgesleurd, eerst aan Vercelli, en voorts in Palestina, in Cappadocië, en in Egypte's woestijn, aan geheel de wereld het onafgebroken schouwspel eener standvastigheid, alleen den christenheld eigen, opleverde.

Ons eerste bezoek werd dan ook gebragt aan de kathedraal, waar de asch rust van den onsterflijken prelaat. De *Duomo* is een prachtig geheel, in de VI. eeuw, naar het plan van den beroemden Pellegrini van Bologna, herbouwd. Twee kapellen trekken vooral de aandacht tot zich. De eerste is aan den gelukzaligen Amedeus van Savoye gewijd. Het ligchaam van dezen vorst, die zijne aardsche kroon met eene hemelsche verwisselde, rust in eene zilveren grafstede, voor hem, door een zijner opvolgers, koning Carlo Felice, gesticht. Van uit deze tombe schijnt ons nog het echt koninklijk woord van den welgelukzalige toe te spreken, wiens heldenmoed met alle christlijke deugden, en vooral met eene vaderlijke teederheid voor de armen, innig ging gepaard: « Uwe aalmoezen, — zeide hem eens zijn intendant — putten uwe schatkist geheel uit. — Welnu dan — antwoordde de vorst — ziehier de keten mijner Orde: men verkoope haar en verkwikke uit de opbrengst daarvan mijn volk. » De tweede kapel, eerwaardiger nog dan de eerste, is die van den H. Eusebius. Bij het gezigt van den luister, die des martelaars gebeente omgeeft, en bij de herinnering aan de talrijke mirakelen, daardoor uitgewerkt, zweefde onwillekeurig ons de verheven weeklagt des profetees van de ontroerde lippen: *Heere, dat is voor uwe vrienden al te veel eere en al te veel kracht.*

Na onze hulde aan een met zooveel heete tranen besproeid, maar vooral door den geur van zoovele en zoo verdienstlijke gebeden, bewierookt graf toegebragt te hebben, begaven wij ons naar de schatkamer der kathedraal. Die Vercelli bezoekt, moet noodwendig ook het beroemde handschrift zien van Sint-Marcus Evangelie, door de hand van den H. Eusebius gekopieerd. Wat is er geworden van de zilverplaten, waarmee koning Beringarius, voor nagenoeg negen eeuwen, het beleggen deed? Men vrage dit aan het moderne Vandalismus.

Het was uit vrees voor een nieuwen roof, dat men het kostbaar beitelwerk van het houten koorgestoelte, eenige jaren verleden, zoodanig heeft weten in te rigten, dat het, in geval van nood, op éénen dag, weggenomen en geborgen worden kan.

De ruime Sint-Andries-kerk, met hare vier torens, brengt een ander groot feit in herinnering: ten jare 1250, in den oogenblik, als de H. Thomas de universiteiten van Napels en van Parijs door zijn onderwijs opluisterde, verklaarde Thomas Gallo, met verbazenden bijval, de mystieke godgeleerdheid te Vercelli in het klooster van Sint-Andries. Onder zijne leerlingen schaarde zich ook een jonge Franciscaner, die met zijnen naam, gelijk niet minder met den glans zijner mirakelen, de wereld zou vervullen: Antonius van Padua. Een fresco uit dat tijdvak-zelf, op het graf van Gallo geplaatst, stelt dezen voor in zijnen leerstoel gezeten, en onder zijne leerlingen ziet men den H. Antonius van Padua, met een stralenkrans om het hoofd. Een bas-relief, onder aan het mausoleum geplaatst, duidt de bron aan, waaruit de groote godgeleerde zijne bewonderenswaardige wetenschap putte: Thomas ligt, namelijk, voor den Zaligmaker en voor de H. Maagd geknield, terwijl de H. Dionysius, de Areopagiter, wiens volgeling hij was, achter hem staande, liefderijk de hand op zijn hoofd legt. In de daad, het zou moeite kosten, om, uit het tweeledig oogpunt van vroomheid en van kunst, iets belangrijkers te vinden, dan dit echt monumentaal grafgesticht.

21 April.

Blik op Turijn. — Pinacothek. — Bibliotheek. — Grieksch en Romeinsch Museum. — De Isis-tafel. — Egyptisch Museum. — Akkergereedschap. Wapenen. — Standbeelden. — De HH. Martelaren Octavus, Solutor, Adventor. — De H. Maximus. — Kathedraal. — Kapel van den H. Zweetdoek. — 's Konings Paleis. — Gehoor ten Hove.

Na een gedeelte van den nacht doorgereisd te hebben, kregen wij, tegen het krieken van den morgen, Turijn in het gezigt. De Po, die statig door de ruime vlakke stroomt, de domkoepels en kerkspitsen, schittrende in de eerste stralen der morgenzon, de aloude hoofdstad-zelve van Ligurië, met hare breede, regtlijnige straten, met hare prachtige, ofschoon onvoltooide pleinen, en hare met overschoone gevels prijkende gebouwen; en dan voorts het naburig gebergte, omkronkeld aan zijn voet met bekoorlijke villa's, terwijl zijn top de luistervolle kerk der *Superga*, als ten hemel, omhoog heft: dat alles vormt een zoo grootsch geheel, dat de toeschouwer, zelfs na geheel Italië gezien te hebben, er nog door wordt verrukt. Te midden van het kasteelsplein (*Piazza Castello*) geniet men een indrukwekkend gezigt, op vier, zich in een regten hoek snijdende straten, die geheel de stad regelmatig verdeelen, zoodat men van uit ieders middelpunt naar de vier uithoeken heen ziet. Teneinde noodelooze herhalingen te vermijden, zal ik mij niet ophouden bij het beschrijven van tallooze en merkwaardige schilderijen uit de vlaamsche en hollandsche school, welke wij in de *Pinacotheca* van het kasteel vonden; de aquarellen van Bagetti worden voor meesterstukken gehouden, even als dit het geval is met den Sint-Jan Nepomucenus, van Murillo. De Heilige zit in zijn biechtgestoelte, terwijl zich, aan den eenen kant, de keizerin

bevindt, en aan de andere zijde een boer, als ten teeken der evangelische gelijkheid, ten overstaan van zulke vierscharen, als waar zij, die zich-zelven aanklagen, vrijspraak en vergiffenis erlangen. Onder de handschriften der bibliotheek zijn merkwaardig het *Epitome* van Lactantius, éénig in Europa, en eene *Navolging van Christus*, welke men houdt voor uit de XIV. eeuw.

Het Grieksch en Romeensch Museum kan, na die van Rome en Napels, slechts weinig belangstelling inboezemen; de vermaarde Isis-tafel heeft er zelfs al hare archeologische waarde moeten verliezen, nadat de geleerden haar ontstaan slechts tot de regering van keizer Hadriaan hebben teruggebracht. Onder de galerijen der universiteit vindt men, bij andere bas-reliefs, ook het zoogenaamde Votum van Quintus Visquasius, namelijk, een man, die een wagen voert met twee muilezels bespannen, en waarop een vat ligt. De wagen en het vat zijn volmaakt gelijk aan die, waarvan men zich nog heden ten dage in het land bedient 1). In het Museum van Napels hadden wij uit twintig en méér verschillende voorwerpen reeds geleerd, hoe sommige dingen bij een volk onuitroeibaar erfelijk zich weten te handhaven.

Doch de roem van Turijn is gelegen in het Egyptisch Museum, het eerste van Europa. Het laat zich niet uitdrukken, wat men gewaar wordt te midden eener wereld, die reeds drie of vier duizend jaren heeft opgehouden, te bestaan. Die standbeelden van koningen en van goden; die fresco's en ander schilderwerk op de grafsteden, voorstellende zeden en gebruiken uit het huislijk leven, den krijgsmans- en landbouwers-stand; die akkergereedschappen, ploegen en

1) Het is bekend, dat de Galliërs aan de Romeinen vaten leerden maken.

jukken, die boogpijlen, die helm, en dat kromzwaard van brons, die twee ivoren hondjes, waarvan het een nog de koord om heeft, waarmee het met het andere, dertig eeuwen verleden, vereenigd was; die mummies van priesters, van koningen en van vorsten, waaraan, om te leven niets ontbreekt dan de warmte en de beweging: dat alles te zamen wekt bewondering voor de wetenschap van een volk, dat geen weêrgâ had in de kunst van op zijne werken, hoe gering, of hoe reusachtig ze ook waren, het zegel der onsterfelijkheid in te drukken.

Maar ach, hoe spoedig maakt deze gewaarwording voor die van diep medelijden plaats, bij het gezicht der godheden, waarvoor zich de geleerdste van alle natiën in het stof vernederde! Daar liggen zij, even als hunne aanbidders ingebalsemd, en wel zijn het dieren van allerlei soort: de vogel Ibis, sjakals, katten, visschen, crocodillen, jonge stieren, met het kenmerkend teeken van den Os-Apis voor den kop. Men ziet, wat er wordt van den aan zich-zelfen overgelaten mensch! — De fraaiste der tallooze hier vergaderde standbeelden, zijn die van Osymandias, meer dan vijftien voet hoog, en van den zes of zeven voet grooten Sesostris, welke laatste, uit zwart basalt met witte vlekken gebeiteld, doorgaat voor een meesterstuk van egyptische kunst. De koning is voorgesteld in krijgsgewaad, gezeten op zijn troon, en met een scepter in de hand. Zijn gelaat is zacht, maar fier van uitdrukking; zijne houding teekent waardigheid; de handen zijn volmaakt en de voeten in juiste verhouding. Turijn heeft dien wetenschaplijken schat aan een zijner telgen te danken, namelijk, aan den ridder Drovetti, die langen tijd consul te Caïro was, en wegens zijne verlichte en edelaardige vaderlandsliefde aller hulde waardig is.

Men kan dit egyptisch museum niet verlaten, zonder

zich de hoogst-ernstige opmerking eens reizigers te herinneren, die gezegd heeft: « Wanneer men, aan den voet der Alpen, al die bestoven of verminkte overblijfsels van de oudste beschaving der wereld bij elkander vindt getast, dan komt ligtelijk de gedachte op in den geest, of welligt ook niet eenmaal het overschot onzer marmeren en bronzen monumenten, of niet al die grootsche getuigen onzer magt en van onzen roem, eveneens ten toon zullen staan in het museum van een of ander volk, dat thans nog woest en onbeschaafd voortleeft, in deze of gene wildernis, bij een onbekend meir, in het hart van een ondoordringbaar dicht woud, of op de spits van een tot dusver nog niet ontdekten berg. De Sacy's, de Akerblad's, de Young's, de Champollion's de Salt's, de Syffharten en de Pfaffen eener andere wereldbeschaving zullen, op hunne beurt, daarover geleerde vertoogen schrijven, en met wetenschappelijke hardnekkigheid ieder hun verschillend stelsel en gevoelen verdedigen: dan zal Lodewijk XIV., met zijne schitterende eeuw en zijne grootsche bouwwerken, worden, wat nu Ramses en Sesostris uit de vroegere eeuwen voor ons zijn; terwijl onze hedendaagsche verwinningen, snel en vlugtig als ze waren, slechts fabelen zullen schijnen te wezen, in eene latere wereldgeschiedenis. »

Turijn's bevolking moge, bij het bezoeken van haar museum, toch niet al haar medelijden op de Egyptenaren over doen gaan, maar ook een weinig er van voor zich-zelve besparen, bij de herinnering aan de goden, waarvoor haar voorgelacht de knie gebogen heeft; ja, die-zelfde gewaarwording moge iederen reiziger bezielen, onverschillig tot welke beschaafde natie hij ook behoort. Doch, hoe nu is Turijn aan het juk der afgoden ontkomen, en wie zijn de mannen, ten koste van wier bloed het oude Ligurië is gewonnen voor het geloof, dat de vruchtbare moeder der beschaving is? En

door welke handen is die heilfakkel gestadig brandend gehouden in dat godsdienstige land, ten spijt der stormen van afval en vervolging? De jaarboeken van Turijn melden ons de geschiedenis dier echte vaders van hun volk, te gelijk met de erkentlijke vroomheid hunner kinderen.

Het oude *Bodincomagus*, door de Galliërs gesticht, wier wreede goden het aanbad, werd door Hannibal verdelgd, terwijl de Romeinen aan dat wingewest den naam van *Colonia Julia* gaven; Augustus verfraaide het, en zoo nam het, als een gloriëtitel, den bijnaam aan van *Augusta Taurinorum*. Te gelijk met het juk der overwinnaars, werden er ook de afgoden van dezen heengebragt, en dus kreeg Jupiter daar zijn tempel, naast dien van Teutates, en beiden werden er nog gehuldigd, toen de H. Barnabas, weldra door de heilige apostelen van Ligurië, Celsus en Nazairus gevolgd, het licht der waarheid er kwam verkondigen. Turijn nam het Evangelie aan, en het zaad des godlijken woords bloeide weldra welig op, zoo in dezen vruchtbaren bodem, als alomme in al de overige deelen van Cis-Alpijusch Gallië 1). Om het uitgestrooide zaad echter tot volkomen rijpheid te brengen, waren twee dingen noodzaaklijk: het vuur der vervolging en de dauw van het bloed: beiden bleven niet uit. Op last van Maximianus, ondergingen Octavus, Solutor en Adventor, alle drie soldaten uit het Thebaansch legioen, den marteldood te Turijn, en waren alzoo de eerstelingen van den rijken oogst, dien de *Augusta Taurinorum* voor den vader des huisgezins bereiden mogt 2).

1) De H. Barnabas, Bar. 32-34; Ughelli, t. IV., 830.

2) Taurini ejusdem legionis nobilissimi milites Octavius, Solutor et Adventor, glorioso martyrio crexere trophæa victoriæ. — Bar. *An.* 297, t. II., n. 13.

De hoede van den kostbaren erfschat werd in den loop der eeuwen aan bekwame en edele handen toevertrouwd. Aan de spits dier rij, schittert de H. Maximus, de glorie niet slechts van Turijn, maar van geheel de Kerk. Die groote bisschop was tegenwoordig op de kerkvergaderingen van Milaan in 451, en van Rome in 463; hij ijverde krachtig voor het zuivere geloof, verrijkte de wereld met keur van geschriften, en wist zijne kudde te onderhouden in den vollen gloed der eerste christenheid. Vol vertrouwen op de drie martelaren, in wier bloed de grondvesten zijner kerk waren gelegd, zeide hij tot zijn volk: « Eere aan alle bloedgetuigen, maar, eere bovenal aan de martelaren, wier reliquiën zich bevinden in ons bezit! Zij staan met hunne gebeden ons bij, zij beschermen ons door hunne tegenwoordigheid, gedurende dit leven, en ontvangen ons in hunne geopende armen, wanner wij afreizen naar de eeuwigheid. » De godvruchtige stad heeft voor al die door haar, als hare vaders, weldoeners en beschermers, beminde en vereerde Heiligen honderd-tien kerken gebouwd, en wel zoo, gelijk men in Italië gewoon is, kerken te bouwen.

De merkwaardigste van allen is de *Duomo* aan den H. Joannes-den-Dooper toegewijd. De kunstvorseher vindt er een *H. Maagd* van Albrecht Durer, de standbeelden van de H. Christina en de H. Theresia door Legros, prachtig marmer beeldhouwwerk aan het hoogaltaar, en de rijk-vergulde, groote orgeltribune. Doch, dat alles wordt in het duister gesteld door de schitterende kapel van den H. Zweetdoek, die zich achter het hoogaltaar bevindt. Men stelle zich voor eene zeer rijzige rotonde, door gegroepete kolommen van gepolijst zwart marmer omgeven, wier basementen en kapiteelen van verguld marmer zijn. Op die kolommen rusten zes groote hooggewelven, waardoor de vensters gevormd worden, en op

wier taflement de koepel rust. Deze bestaat uit verscheiden marmerbogen, die echter zoodanig doorzigtig zijn, dat het oog, omhoog schouwende, er boven uit eene starrenkroon ziet schitteren, die als schijnt te zweven in de lucht. Op het zwart marmeren altaar staat een zilveren tabernakel, met goud en diamanten versierd, en waarin de H. Zweedoek bewaard ligt. Deze kostbare relik, tijdens de kruistogten, door den ridder Godfried van Charny uit het Oosten aangebragt, herinnert ons de gelofte, door Frans I., vóór den slag van Marignano gedaan. Na de overwinning zag men den vorst zich te voet van Lyon begeven naar Chambery, waar destijds de H. Zweedoek was, om er de hulde zijner zegepraal aan den God der heirscharen te gaan brengen. Voegt men daar nu bij, dat boven het altaar een groot kristallen kruis schittert, door een engelen-groep geschraagd, en dat de vloer der kapel, met violetkleurig marmer is ingelegd, waar tusschen gouden starren flonkeren, dan zal men zich een denkbeeld kunnen vormen van een heiligdom, ernstig schoon van aanleg en bouw, maar vooral grootsch en in volkomen harmonie met het doel, waarvoor het is bestemd.

De kapel is naast het paleis des konings gelegen: eene deur van gemeenschap werd geopend, en zoo bevonden wij ons in de apartementen van den Souverein. Verscheiden personen stonden in eene ruime zaal te wachten: het was audientiedag. Twee malen ter week, en eenige uren lang, worden rijken en armen vrij bij den vorst toegelaten, om voor hem uit te storten al, wat hun op het harte ligt, hunne beden, hunne rampen, hunne plannen, met een woord, alles, wat er in het openbaar of huislijk leven van iedereen omgaat. De koning hoort en moedigt hen aan, troost, helpt, beschermt allen, die hem naderen, of, beter gezegd, hij vervult, met verstand en hart, aan ieder in het bijzonder, al de pligten

van een vader. En, wat wonder, of is niet Carlo-Alberto de ijverigste christen van zijn rijk, is hij niet de H. Lodewijk der XIX. eeuw? Iederen ochtend hoort hij de H. Mis, en elken zondag, heeft hij het geluk, de H. Tafel te naderen.

Van diepen eerbied doordrongen voor een koning, die waardig is den troon, door hem bekleed, begaven wij ons naar de *Consolata*, de schoonste kloosterkerk, waar de katholieke reiziger wordt heengetrokken door het wonderdoende beeld der H. Maagd. Men moet in het van goud en marmer schitterende heiligdom der *Consolata* ooggetuige zijn van de duizenden huldeblijken, daar, vol vertrouwen en liefde, aan de Koningin aller Genade toegebracht, om zich een juist denkbeeld te kunnen vormen van de godvrucht, die de bewoners van Turijn bezielt: morgen zullen wij zien, welke gezegende vruchten die godvrucht onder hen rijpen deed.

22 April.

De kerk *della-gran-Madre-di-Dio*. — Het kasteel van Stupinigi. — De Superga. — Het Groot Hospitaal. — Asilen. — Het werk van den H. Aloysius van Gonzaga. — Het hospitaal *della Carità*. — Gestichten voor weesjongens en weesmeisjes. — De *Rosinen*. — Het kleine Huis der Voorzienigheid. — Silvio Pellico. — Vertrek uit Turijn. — De Waldenzen. — Suza.

De omstreken van Turijn leveren drie monumenten op, die niet mogen vergeten worden. Vroeg in den morgen reeds, kwamen wij door eene schoone, met galerijen omringde straat en langs een grootsch rond plein, aan den voet van een bekoorlijken heuvel, prikkende in het eerste frissche lentegroen, en met schitterend-witte villa's als bezaaid. En zie, daar ver-
toonde zich aan ons oog de indrukwekkende, prachtige tempel *della-gran-Madre-di-Dio*. Men wordt niet moede in de be-

schouwing van dit naar het Pantheon gevolgd gebouw, welks edele vormen en kolossale proportiën aan de romeinsche monumenten herinneren, terwijl de stichting er van luide getuigt, hoe echt christlijk-dankbaar zich de stad Turijn aan de H. Maagd betoont. Deze kerk is een *ex-voto* der regering van de stad, uit dankbaarheid wegens de terugkomst van koning Victor-Emmanuel.

Onze aandacht werd nu naar een ander punt heengetrokken, te weten, naar het kasteel van Stupinigi, met zijn pittoreske dak, door een groot bronzen hert gekroond, en welk jagtslot van het Turijnsch hof, in zijne soort, voor het prachtigste in gansch Europa gehouden wordt. — In de verte verheft zich, op het plat van een hoogen berg, de koninklijke *Superga*, eene achtkante kerk, door statige marmerzuilen geschraagd, en met prachtige kapellen verrijkt. Toen, in 1706, koning Victor-Amedeus en prins Eugenius, op dezen berg, in gesprek waren en de beweging van het fransche leger, dat Turijn aantastte, gadesloegen, wanhoopte de koning aan het behoud zijner hoofdstad, en, nederknielende, wendde hij zich vol vertrouwen tot de H. Moedermaagd, haar belovende, wanneer het beleg mogt worden opgebroken, dat hij alsdan, te harer eere eene kerk zou doen bouwen, ter plaatse-zelve, waar hij thans biddende lag gekniel. De *Superga* is derhalve een *ex-voto*, of kerk van belofte, en tevens het Saint-Denis der koningen van Piëmont, wier grafsteden misschien prachtiger zijn dan die der fransche vorsten, doch die mij daarom ook minder indrukwekkend voorkomen, bij gebrek aan het ernstig-treurige van een graf.

In de stad teruggekeerd, besteedden wij het overige van den dag aan het bezigtigen van nog andere monumenten, bij den reiziger minder bekend, en nochtans roemvoller, en zijne aandacht zelfs méér waardig. Uithoofde der nabuurschap van

Frankrijk, bezit Turijn ook de Dames van Sacré-Cœur, alsmede de zoo bewonderenswaardige Zusters van den H. Vincentius van Paula. De eersten zijn opvoedsters der jeugd; de laatsten verzorgen de zieken: kunnen aan edeler handen worden toevertrouwd de belangen van een opkomend geslacht, dat zich tot het leven voorbereidt, en de belangen van hen, die dit tranendal verlaten, om zich heen te begeven naar beter vaderland? Het Groot-Hospitaal van Sint-Jan telt vijf honderd bedstellen. Sedert de laatste revoluties, wordt een groot gedeelte van het daartoe noodige onderhoud door de algemeene weldadigheid verstrekt. Het is overbodig, te zeggen, dat orde en zindelijkheid hier alomme heerschen, even als groote zorgvuldigheid en spaarzaamheid in het beheer, eene lofspraak, welke alle hospitalen zich verwerven, die door deze voortreffelijke ziekenzusters worden waargenomen. In 1794 werd door een vroom priester, met name Barucchi, pastoor der citadel, het hospitaal van den H. Lodewijk gesticht, een model van bouworde, zindelijkheid, doelmatigheid en goeden smaak. Turijn bezit ook een groot krankzinnigenhuis, eene doofstommenschool en verscheiden asilen, die hun ontstaan te danken hebben aan eene fransche dame, wier woning-zelve tot een dergelijk oogmerk is ingerigt, en bij wie wij ontvangen werden met eene beleefdheid en goedheid, die den naam der marquise de Bar..... voor altijd in ons geheugen heeft gegrift.

Hoe genoeglijk is het voor fransche reizigers, de broeders der christlijke scholen hier op de wandeling te ontmoeten! Hunne gestichten zijn te Turijn, even als overal elders, in vollen bloei. Zij onderhouden, bovendien, op kosten der stad, eene middelbare school, waar de eerste beginselen, in de lagere klassen aangevangen, worden voortgezet, en men de fransche taal onderwijst. Bij het verlaten der school, leggen de arme kinderen een examen af, ten gevolge waarvan de

bekwaamste overgaan naar het instituut, waar zij, op 's konings kosten, gratis tot een of ander ambacht verder worden opgeleid.

Het christendom stond steeds de ware verlichting voor, en zoo ook is het openbaar onderwijs eene der gloriepunten der Piëmontesche regering. Intusschen, wanneer het katholicismus eene godsdienst van waarheid is, dan is het ook tevens eene godsdienst van liefde; God toch is beide tegelijk. Een geheel boekdeel zou niet kunnen bevatten al de werken van barmhartigheid, welke de christlijke liefde verspreid heeft over het land, waar wij ons thans bevinden, en waar tallooze vereenigingen, zoo van mannen als van vrouwen, zich vooral beijveren, die klassen van armen aan huis te gaan bezoeken, welke het moeite kost, om op te sporen, en waaraan het werk der liefde toch wel het best is besteed, te weten de noodlijdenden uit den meer fatsoenlijken stand. De congregatie van den H. Paulus belast twaalf harer leden met de opsporing er van, en verder met hunne verzorging in de verschillende wijken der stad. Ook de arme zieken gaan zij aan huis verplegen. De vereeniging van den H. Aloysius van Gonzaga, gelijk ook onderscheiden Dames-vereenigingen, houden zich bezig met de verzorging van behoeftigen, die, uithoofde van een of ander gebrek, niet in hun levensonderhoud kunnen voorzien; terwijl zij, die werken kunnen, en wier getal meer dan duizend bedraagt, daartoe gelegenheid vinden in het groot Liefdegesticht, waar verschillende takken van nijverheid beoefend worden, als katoen-, linnen-, wollen- en lakenweverij, tapijtfabriek, enz., terwijl daar ook tevens een muzikschool wordt gehouden, die de koninklijke kapel van toonkunstenaars voorziet. Wij vonden overal de grootste orde, op aller gelaat de uitdrukking van tevredenheid, en voorts eene behoorlijke scheiding, in achtgenomen, zoowel tusschen de beide sexen, als ten aanzien van den verschillenden ouderdom.

Doch hoe nu te beschrijven dat alles, wat de christlijke liefde in Piëmont bewerkstelligt voor het hulp-behoevende kind? Het Vondelingengesticht, dat in plaats van het oude Sint-Michiels-klooster gekomen is, neemt de kinderen op, die in het zoogenaamde Moederhuis worden geboren, of wel te vinden zijn gelegd. Piëmont telt twee-en-dertig gestichten van dien aard, waar de pas geborenen gekoesterd worden met al de zorg, welke de moederliefde aan eigen kroost besteden kan. Een gelijk getal liefdehuizen is voor weezen van beide geslachten geopend; de kosten daarvan worden gevonden uit de liefdegiften en fondsen, door de geloovigen hiervoor ten beste bestemd. De *Albergo Regio di Virtù* leverde ons het schouwspel op van honderd-vijftig kinderen, uit arme huisgezinnen opgenomen, en die hier tot een nuttig ambacht worden opgeleid. Dit voortreffelijk gesticht levert, sedert twee eeuwen, aan Piëmont de bekwaamste en tevens de geschikteste en braafste handwerklieden op.

Wat betreft de arme meisjes, die in hare familie tegen het gevaar van zedebederf geen genoegzamen waarborg mogten hebben, deze vinden in de *Casa del Soccorso* een veilig toevlugtsoord. Hebben zij hare ouders verloren, dan worden ze, in den ouderdom van acht tot twaalf jaren, opgenomen in het Huis der arme weesmeisjes, in het midden der XVI. eeuw gesticht. Vijf-en-twintig jaren oud geworden, zoo staat het haar vrij, het gesticht te verlaten, hetzij om te huwen, of wel om den sluijer aan te nemen. Zij, die in de wereld terugkeeren, genieten het voorregt eener tweede adoptie, namelijk, door den waarborg, dien brave lieden haar geven, zoo ten aanzien van haar levensonderhoud, als met betrekking tot het toezigt over haar gedrag. Dit patronaat levert door het bij uitnemendheid christlijk beginsel, waaruit het voortvloeit, ook de schoonste vruchten op: over het algemeen strekken

deze weesmeisjes hare adoptive ouderen zeer tot eer, zoo door haren werkzamen aard, als door hare geschiktheid voor allerlei bezigheden, door hare ingetogenheid, zedigheit en, met een woord, haar uitmuntend gedrag, zoodat ze ook in de eerste familiën met graagte worden ontvangen en opgenomen.

Onder de liefdadigheidsgestichten, die dezen naam werkelijk in hooge mate waardig zijn, vindt men er hier twee, welke men vooral niet vergeten mag: ik bedoel dat der *Rosinen* en het *kleine huis der Voorzienigheid*. Ik geloof niet, dat ergens elders door het christendom grooter wonderen van liefde zijn verrigt dan hier. Ten jare 1716, werd, te Mondovi, een meisje geboren, met name Rosa Gorona, van der jeugd af eene wees, zonder steun of tijdelijke goederen, maar rijk in meêwarigheid voor het ongeluk, en die alzoo geheel haar leven en geheel haar hart toe wilde wijden aan lotgenooten, deelende in dezelfde ramp. God-alléén weet het, welk een strijd in haar harte te strijden viel, maar heel de wereld mag en kan bewonderen en zegenen de vruchten, die het gevolg waren van dien strijd: acht gestichten in Piëmont, allen geopend voor meisjes van dertien tot twintig jaar, strekken ten blijke van wat hare volhardende liefde tot stand heeft gebragt, en zoo dan ook voeren de daarin opgenomen beweldadigden allen den naam van *Rosine*, naar dien der stichteres; sinds eene eeuw reeds ziet men ze allen, door werkzaamheid en godvrucht waardiglijk beantwoorden aan de voorschriften en de voorbeelden, haar door Rosa Gorona achter gelaten. Allen dragen dezelfde kleeding, paars van kleur, en het hoofd met een mutsje gedekt, alles zeer eenvoudig, maar toch vol smaak. Zij kunnen haar leven lang in het gesticht blijven, en komen nooit in de stad, tenzij met bepaald verlot, en dan altijd voor zaken.

Het huis van Turijn alleen telt drie honderd meisjes. Het

is daar , dat de goede Rosa rust. Haar nederig graf wordt door een opschrift aangeduid , dat hare roerende levensgeschiedenis , en tegelijk de teedere liefde harer beschermelingen uitdrukt :

QUI GIACE
 ROSA GORONA DI MONDOVI ,
 CHE DALLA GIOVINEZZA DEDICATASI A DIO ,
 PER LA DI LUI GLORIA
 INSTITUI , ERESSE
 IN PATRIA , QUI E IN ALTRE CITTA
 RITIRI DI ABBANDONATE FANCIULLE
 PER FARLE SERVIRE A DIO
 CON DAR LORO OTTIME REGOLE
 PER CUI S'IMPIEGANO NELLA PIETA , E NEI LAVORI .
 NEL SUO GOVERNO DI ANNI PIU DI TRENTA
 DIEDE PROVE COSTANTI
 D'ESIMIA CARITA E D'INVITTA FORTEZZA ,
 PASSO ALL' ETERNO RIPOSO AL DI 28 FEBBRAIO
 L'ANNO 1776 , DELL' ETA SUA 60 .
 LE FIGLIE GRATE ALLA BENEFICA MADRE
 HAN POSTO QUESTO MONUMENTO .

Het andere door mij bedoelde liefdegesticht van Turijn is het *kleine huis der Voorzienigheid*. Hoe komen de grootste dingen dikwerf niet uit de kleinste oorzaken tot stand! Een diaken van Rome zag , toen hij de markt overkwam , eenige slaven te koop staan , wier goed uiterlijk hem zoodanig trof , dat hij er zich over ontfermde ; en zie , de bekeering van Groot-Brittanje is het gevolg dezer met bliksem-snelheid ontwikkelde gedachte . Schoon in eene andere rigting , komt de geschiedenis van bedoeld gesticht toch met hetzelfde beginsel en met hetzelfde gevolg vrij wel overeen .

In het begin van den winter van 1828 , trok eene fransche vrouw , door haren echtgenoot en vijf kinderen vergezeld ,

door Turijn naar Lyon. Sedert zeven maanden zwanger, werd die vrouw plotseling ernstig krank, doch niet een enkel liefdegesticht of gasthuis verkoos haar op te nemen, aangezien zij in een toestand verkeerde, bij geen der huisreglementen voorzien. Teruggekeerd in de kleine herberg, waar zij was afgestegen, stierf de arme vrouw in de armen eens priesters, die haar de laatste HH. Sacramenten had toegediend. Die priester was de kanonik Cottolengo. Eene moeder des huisgezins, eene vreemdelinge, eene zieke, afgewezen door al de liefdadigheidsgestichten der stad, en gestorven, welligt bij mangel van tijdig haar verstrekte hulpe, — o, dat schouwspel roerde den goeden priester diep het meëwarig hart, en, op hetzelfde oogenblik, werd het denkbeeld bij hem geboren, om een huis te stichten, waardoor voortaan dergelijke ongelukken niet meer zouden kunnen plaats hebben: niemand zal daar uitgesloten zijn, en genoeg zal het wezen, dat men overal is afgewezen geworden, om hier eene liefderijke ontvangst te vinden. Maar, hij heeft niet de minste middelen. Doch, voedt dan niet de Voorzienigheid den kleinsten vogel in het woud? Rijk in liefde en in vertrouwen op God, plaatst hij vier armelijke sponden in de kleine kamers van een gering huis, maar dat in een der volkrijkste kwartieren van de stad gelegen is. Het aantal verpleegden neemt snel toe; twee vrome vrouwen belasten zich met de zorg er van; de liefde breidt weldra haren kring meer en meer uit, en ziedaar dan den grond gelegd voor eene congregatie, den H. Vincentius van Paulo waardig.

Tijdens het woeden der cholera verpligtte men den kanonik Cottolengo, om zijn gesticht te verplaatsen, en, na lang zoekens, vond hij in eene der voorsteden, eindelijk, een lokaal. Zulk eene verplaatsing zou ligtelijk het pas begonnen werk ten gronde hebben kunnen rigten, doch werd, integendeel, de oorzaak der ontwikkeling er van: de christlijke liefde trekt

zich het werk vurig aan, en komt den vromen priester zoo krachtig ter hulpe, dat de stichting, die, in 1829 slechts vier zieken opnam, thans veertien honderd verpleegden telt, en zich nog dagelijks uitbreidt, want niemand wordt er afgewezen, en ieder, die in de overige liefdehuizen geen schuilplaats vinden kan, ziet zich regtens opgenomen in het *kleine huis der Voorzienigheid*. De wees, het verlaten kind, de doofstomme, de krankzinnige, zieken van allerlei aard, geneeslijk of ongeneeslijk, het arme meisje, met een woord elke behoeftige, hetzij inboorling, hetzij vreemdeling, allen, zonder onderscheid, ja, tot zelfs de rampzalige stagtoffers der losbandigheid toe, kunnen zeker zijn, dat hun, wanneer zij hier aankloppen, de deur geopend worden zal.

Doch, wie nu geeft al deze monden spijs, al deze kranken medicijn? In de daad, men mag het een ongehoord mirakel noemen, eenerzijds van onwrikbaar vertrouwen op de Voorzienigheid, en anderzijds van hooge bescherming Gods: immers, dit kolossaal gesticht heeft noch vaste goederen, noch renten, noch schenkingen op regelmatig vasten voet: het wendt zich allereerst tot God, om vervolgens op de algemeene weldadigheid zich te beroepen, ter verkrijging van het daaglijkse brood, dat er dan ook nooit aan heeft ontbroken, terwijl evenwel de liefdegaven, altijd toereikend voor de behoefte van het oogenblik, toch nimmer méér bedroegen, dan er vereischt werd voor het noodige van iederen dag. Op die wijze laat de Voorzienigheid dit menschlievend werk steeds in een toestand van niet genoegzame zekerheid, maar toch altijd te gelijk in een staat van toereikend vermogen, om zich glansrijk te kunnen staande houden in zijn wezenlijk bovenaardsch karakter, waardoor het zich dan nu ook vertoont als eene stichting, zonder anderen grondslag of steun, dan dien de Hemel er aan gegeven heeft, maar welken men

terstond zou zien ophouden, zoodra de hand Gods er zich aan onttrok. Juist daarom, evenwel, weërgalmt het, nacht en dag, in de nederige kerk dezer liefdadige stichting, van vurige smeekgebeden, die, uur op uur, om beurten, door elk der verschillende afdeelingen van het huis, aan den voet van het altaar worden gestort.

En wáár nu houdt men het noviciaat der broeders en zusters, met de zorg van zooveel armen en zieken belast? In het huis-zelf. En waaruit worden ze getrokken? Uit de weesjongens en weesmeisjes, die er in opgenomen zijn; want, behalve dat men ze voor allerlei ambachten en maatschappelijke betrekkingen opleidt, worden zij er ook in de edele roeping der ziekenverzorging geoefend. De weesmeisjes leggen zich toe op de verpleging der zieken, en eenigen worden zelfs zusters van Liefde; terwijl een gedeelte der weesjongens zich mede aan dit verdienstelijk werk wijdt, of wel de arme kinderen, die den dag in het gesticht komen doorbrengen, onderwijzen en verzorgen. Langs dien weg wordt het middel gevonden, om uit een beweldadigd geslacht de kiem te doen ontspruiten, die, in vervolg van tijd, nieuwe weldoeners der menschheid geboren worden doet 1). Italië had ons aan mirakelen gewend, maar, ik moet bekennen, dat zij het grootste ons voor 't laatst had bespaard.

Na het bezoek der stichting, waar zich de ware christenliefde op het heerlijkst vertoont, levendig, zuiver en treffend, als in de schoonste dagen der Kerk, begaven wij ons naar mevrouw de marquise de B...., de beminnenswaardige en vrome beschermster van den bij haar inwonenden Silvio Pellico, den doorluchtigen gevangene van den Spielberg, wien wij aanbevolen waren, en die ons op het hartlijkst

1) Zie *Instituti di beneficenza à Torino*, door Sacchi.

ontving. Wanneer men spreekt van een *zamenzweerder*, van een *carbonaro*, van iemand, die zich aan de misdaad van *majesteitsschennis* heeft schuldig gemaakt, dan stelt men zich onwillekeurig iemand voor den geest met norske trekken, woesten blik, een duisterzinnig en boos voorkomen, min of meerforsch van gestel, en met eene schelle of barsche stem: — hoe groot was dus niet onze verbazing, om niet te zeggen, onze verontwaardiging, toen wij daar iemand te zien kregen van naauwlijks vier-en-een-half voet, teer van gestalte, met een zacht en lagchend wezen, vriendelijke manieren, en in alles even eenvoudig als zedig van doen; iemand, die van zijnen kerker niet spreekt, dan alleen om de Voorzienigheid er voor te loven, en hen te verontschuldigen, aan wier marteling hij was blootgesteld; iemand, die den ootmoed van een kind met de vroomheid eener christin en het heldhaftig geduld van een kluizenaar in zich vereenigt. Om in zoo iemand een staats-misdadiger te ontdekken, den *carcere duro* waardig, wordt het oog der oostenrijksche politie vereischt: ten minste dit was het oordeel, dat door ieder onzer, bij het verlaten zijner woning, als uit éénen mond geveld werd.

Het nur van ons vertrek was nu daar, en met genoegen namen wij plaats in het rijtuig, dat ons weldra op franschen bodem terug voeren zou. Bij het verlaten van Turijn, wierpen wij, aan de Suza-poort, nog een blik op de schoone pyramide van Beccaria, om vervolgens daar buiten, in de rijk bebouwde vlakte, Pignerol en Venestrella links van ons te laten liggen. Eerstgenoemde herinnert den reiziger aan het geheimzinnige ijzeren masker, aan Fouquet en Lauzun, staatsgevangenen van Lodewijk XIV., en aan den eerbiedwaardigen kardinaal Pacea, den gevangene van Napoleon. Laatstgenoemde brengt den overtocht van het fransche leger, ten jare 1816, in her-

innering, als het roemrijk voorspel, in lateren tijd, van een gelijksoortigen togt, door dat-zelfde leger, over den Grooten-Sint-Bernard bewerkstelligd. — Sedert zeven eeuwen huist het nakroost der Waldenzen in het hart der aangrenzende vallei, waar zij, ten getale van nagenoeg twintig-duizend zielen, eene op zich-zelve staande maatschappij en godsdienstsecte vormen, terwijl zij, over het algemeen, boeren en herders zijn, die hun bestaan vinden in het bebouwen hunner dalen en uit de opbrengst van hun vee. Hunne kerken worden bediend door voorgangers, die den naam dragen van Baarden, of ook wel Moderateurs; zij hebben weinig gemeenschap met het naburig land en betoonen zich aan hunne dwaalleer zeer gehecht.

Op deze baan doet zich Rivoli aan ons voor, welks slot aan Victor-Amedeus II. tot kerker strekte; en verder op ontdekten wij tusschen het dicht opeen geplante moerbeziëngeboomte, Avigliano, een bevallig dorp, door zijne zijdeteelt vermaard; terwijl twee mijlen vandaar, bij het gehucht Sant-Ambrosio, op den pyramidalen top van Sint-Michiel, zich een Benedictijner-klooster aan het oog voordoet, als ware het een dreigend ridderslot uit middeleeuwschen tijd. En nu, al zoo langs de steile oevers der Dora voortgaande, kwamen wij, na eerst nog voor 't laatst het oog over het weelderig omwingerd olmenplantsoen te hebben laten weiden, te Suza aan, en begroetten met welgevallen die lieve, kleine stad, wier bergpas in de jaarboeken onzer oorlogsfeiten niet weinig is vermaard, terwijl haar marineren zegeboog, aan Augustus toegewijd, hoog in de lucht, op zijne fries, eene drievoudige offerande in fraai beitelwerk vertoont: alomme, waar het wereldveroverend Rome gedenkteekenen van zijne magt achterliet, bragt het daarop immer aan de godsdienst hulde toe. — Het duister begon ons in deze Thermopylen van

Italië te overvallen, doch zonder dat wij daardoor in onzen togt werden gestuit. Terwijl wij ons een korte poos rond een goed verwarmden haard al koutende nederzetten, nam men onzen reiswagen van het onderstel af, en zette hem op eene sleë, als zijnde dit het eenige middel, om onze reis door de sneeuw te kunnen voortzetten.

23 April.

Afscheidsgroet aan Italië. — Het bergplat van Mont-Cenis. — Het Pelgrimsgesticht. — Lans-le-Bourg. — De baan over de Alpen. — Saint-Jean-de-Maurienne. — Aiguebelle. — Chambéry. — De Echelles. — Pont-de-Beauvoisin. — Lyon. — Terugkomst te Nevers.

Het weifelend licht onzer lantaarns veroorloofde ons niet, de ligging van het fort Brunette te aanschouwen, doch een fransch christen-reiziger kan den dapperen ridder van Belle-Isle niet vergeten, den vader van den uitstekenden veldmaarschalk, die hier, in 1747, viel als het offer van zijn onbezweken moed. Gewis, wáár men in Italië den voet ook zet, men kan, van de Alpen af, tot de Abruzzo toe, geen schrede doen, zonder zich over de asch van fransche helden te bewegen. Genie, goud, bloed, volhardende dapperheid, met een woord, alles hebben wij ten beste gegeven en besteed, om een land te overwinnen, waar wij evenwel ons gezag nimmer hebben kunnen staande houden, en waar ons thans geen duim breed gronds meer overbleef: welk een raadsel!

Bij het eerste morgenkrieken, waren wij de herberg van het Grootte-Kruis genaderd, en wierpen, bij het verplicht oponthoud der sleden, een laatsten blik op Italië, waaraan wij, met den teedersten afscheidsgroet, onze beste wenschen vurig toebagten. — Ik weet het niet, maar het komt mij voor, dat,

op den top der Alpen, zes-duizend voet boven de oppervlakte der zee, bij het plegtig zwijgen der natuur, de toeschouwer zich veel gemaklijker van zijne vooroordeelen ontdoet, terwijl zijn blik dieper doordringt en zijn oordeel kalmer is: de geest breidt zich daar met den gezigteinder uit, het hart verruimt, alle gewaarwordingen doen zich levendiger en zuiverder voor; dáár vertoonen zich de menschen beter in hunne echte grootheid of kleinte; dáár doorschouwt men de dingen in hunne werkelijkheid of in hun onbeduidend niet; dáár vermag men, als 't ware, goed en kwaad te schiften, en naar juiste maatstaf te bepalen, onder welke voorwaarde een volk waarlijk beroemd of gelukkig is.

Schittrend Ausonië, gij, die daar prijkt onder de volken, gelijk de diamant in der vorsten diadeem, gij waart de onvergelyklijke moeder der groote veldheeren, der groote dichters, der groote zeebouwers, der groote kunstenaars: *Alma Patrens, magna virum*. Het marmer, het brons, alle edele metalen, door den adem van uwen genie beziel, rijzen op in standbeelden, in tempels, in paleizen, in fonteinen, in zegebogen, in obeliskken, in monumenten van allerlei aard, en overdekken uwen bevoorregten grond, even luistervol en talrijk, als die eeuwen heugende stammen, in wier looverkroon de kruinen der Alpen en der Appenijnen zich verlustigen, hoog aan der hemelen trans. Voor u schijnt de bodem aan den vloek om Adams schuld ontkomen, en onder uwe hand dubbel vruchtbaar geworden te zijn, niet slechts in overvloed van 't levenvoedend brood, maar ook van den wijn, die 's menschen hart verheugt, van zijdeteelt, die hem kleedt in vorstelijk gewaad; voorts in vruchten, rijk van blos en lieflijk van smaak, en in bloemen, wier balsemgeur en kleurenpracht de zinnen boeit en streelt.

Vol bekoorlijkheid, als de bruidsgordel der jonge maagd 1), zweeft zij te midden eener, haar omkronkelende, lazuren zee, op wier golving haar de kostbaarste schatten der verst afgelegen volken toestroomen, terwijl onder haren gelukkigen hemel duizenden van zieken, uit alle oorden der wereld de genezing komen zoeken, en het bijna altijd dáár onbewolkte uitspansel er een wellust in schijnt te vinden, om zooveel bekoorlijkheden en een zoo verrukkend schoon onophoudlijk te doen dartelen in den onbenevelde glans eener nimmer tanende zon. Schitterend Ausonië, verheug er u in, dat, terwijl andere scepters voor u kunnen verloren gaan, ja, welligt reeds verloren gingen, nochtans, — zoo lang er liefde voor de wonderen der natuur en der kunst in 's menschen boezem zal blaken — gij het hoofdvoorwerp zijner brandende nieuwsgierigheid, het slotpunt zijner eerbiedige bewondering zult zijn en blijven.

Evenwel moet ik vragen, of, bedaard en diep doorgezien, in al die voorregten wel voor Italië het ware beginsel van roem en geluk gelegen is? Helaas, al dat schijnbaar goede is veeleer een middel tot ondergang, dan eene welvaarts-bron! Immers, is het niet bekend, dat de rijkdom van bodem meestal met weinig-strengte zeden gepaard gaat, een gebrek, dat weldra in bederf der gemoederen ontaardt, welk euvel wederom, meer of min snel, maar toch altijd onfeilbaar, op de algeheele vernietiging der maatschappij uitloopt. Bovendien, wat kan er meer geschikt zijn, om de begeerlijkheid van naburen uit te lokken, dan het gezigt van zooveel schoons, vereenigd in een zoo bekoorlijk oord? Met de geschiedboeken van drie eeuwen in de hand, voelt men zich gedwongen, om, het oog op het Schiereiland vestigende, Italië toe

1) Jeremias, VI. 11, 32.

te roepen: « ó Gij ongelukkige, die, eeuw op eeuw, door uw schoon, alle barbaren te uwer veroveringszucht hebt ontstoken! » — De godsdienst is haar levensbeginsel, de ziel van haar glorie, en zulks reeds vóór het Evangelie; de godsdienst onderwierp de wereld aan haar gezag: *Nulla unquam (civitas) nec major, nec sanctor.* Sedert de verkondiging van het Evangelie, plaatste de godsdienst haar op den troon der wetenschap, en doet haar regeren over de volken, gelijk de zon over de starren van het firmament, als waaraan zij het licht meêdeelt, wier bewegingen zij regelt, en welke zij in harmonisch verband bewaart, door ze meê te voeren in hare sfeer.

Dat levensbeginsel nu na te sporen, en het bloot te leggen voor de oogen van hen, die na ons komen zullen, ziedaar het doel, door ons, bij het aanvaarden dezer lange reize, beoogd. Wij hebben dat beginsel bespeurd in het bijzonder raadsbesluit der Voorzienigheid, die Italië verkoor tot middelpunt van het geloof; wij hebben het bespeurd in de grafsteden der martelaars, wier bloed nog steeds dezen grond bevrucht, na er, tot in de uiterste diepte toe, door heen te zijn gedrongen; wij bespeurden het in de basilieken der Heiligen, welke het vrome Italië zoo luisterrijk, zoo kinderlijkteeder vereert en huldigt; wij bespeurden het in de tallooze pelgrimages, in de zoo roerend eenvoudige vereering, toegebracht aan de H. Maagd en Moeder Gods, als beschermster der onschuld en der zondaren toevlugt en troost; wij bespeurden het in die oneindige liefdadigheids-instellingen, wier gezegende werking, door al de aderen van het maatschappelijk ligchaam heen, een stroom van geluk en welvaart aanvoert, duizendwerf rijker dan al die kanalen, wier wateren de vlakke van Toskanen of van Lombardije zoo weelderig besproeijen; wij bespeurden het in de daar steeds heerschende eerbiediging

van het vaderlijk gezag, in de algemeene gehoorzaamheid aan magistraten en souvereinen; wij bespeurden het er in Italië's onverwikt geloof aan God, aan de Kerk, aan den Opperherder en aan zijn beslissend woord.

De uitwendige glorie van Italië is slechts de weërkaatsing van dat inwendig glorend licht, de veelvuldige uiting van dat éénige levensbeginsel. Mogen alle reizigers dat wèl begrijpen, en niet langer, door hunne valsche oordeelvellingen hoon- en spotredenen, Italië's bevolking tot miskennis en verachting der éénige en waarachtige steunsels van haar bestaan en van hare welvaart uittarten! Moge Italië-zelve, als den gevaarlijksten valstrik, verre van zich afweren dien, heden ten dage vooral, zoo innig getroetelden droom eener republiek, eener confederatie, of, weet ik van welk eene hersenschimmige eenheid, als waardoor alle hare provinciën onder één-zelfden scepter zouden vereenigd moeten worden! — een denkbeeld, in de duistere schuilhoeken van het carbonarismus geboren, verbreid door den boozen geest, wiens adem thans de wereld verpest, en vurig begeerd en nagejaagd door hen, die slechts van verre de gewaande vrijheid, de gewaande grootheid, de gewaande welvaart der gewone wereldstaten hebben gadegeslagen. Voor Italië zou zulk een luchtkasteel niets anders te voorschijn brengen dan burgeroorlog, volkomen verlies van vrijheid, en verderf van den H. Stoel.

Burgeroorlog. Welke zal de hoofdstad van het nieuwe gemeenebest zijn? Was Italië wel ooit door een homogeen volk bewoond, of is haar geschiedenis niet het onafgebroken verhaal der bloedigste oorlogen, om de bovenhand gevoerd tusschen Etrusken en Samnieten, Volsken en Latijnen, Grieken en Galliërs, gevestigd op haren grond? En heeft niet de Toskaner en de Piëmontees, de Lombarder en de Venetiaan, de Genuees en de Parmezaan, de Romein en de Napolitaan,

van zijne voorouderen, ieder voor zich, zijne antipathie en de aanspraken op een streng vermeend regt overgeërfd? Zooveel met elkander strijdige elementen tot een vast zamenhangend geheel te willen vereenigen; dergelijke, uit verschil van ras en stam voortvloeiende, weêrstandsbegrippen opgeofferd te willen hebben aan staatkundig belang, en van vijf italiaansche hoofdsteden er vier te willen verplichten, om al hare aanspraken te laten varen, en het oppergezag van eene harer mededingsters eerbiedig te erkennen, — ziedaar een ijdel pogen, in zich-zelf onmogelijk, en waaruit weldra een bloedige worstelstrijd noodwendig geboren worden zou.

Volkomen verlies van vrijheid. Wanneer vrijheid geen bandeloosheid is; wanneer het denkbeeld van vrijheid het werkelijk-praktisch regt insluit, om, zonder eenig beletsel, te handelen binnen den kring, waarin de Voorzienigheid elke stad, iedere provincie, elk individu geplaatst heeft: het regt van zijne gedachten, als ze goed, edel en nuttig zijn, te mogen uiten; het regt van te bekleeden alle waardigheden en eereposten, waarop werkzaamheid, wetenschap, deugd en genie aanspraak geven; het regt van te doen herstellen alle aangedaan ongelijk, als waarvan men in zijn persoon, in zijne eer, of in zijn fortuin slagtoffer zou kunnen worden; met een woord, het regt voor elk en een iegelijk, om, onbelet en onbevreesd, de dubbele pligten van Kerk en Staat te vervullen, — dan is de geschiedenis, zoowel wat het verledene, als het tegenwoordige aangaat, daar, om te staven, dat Italië, maar vooral Rome, méér vrijheid geniet, dan eenig ander land ter wereld. En wat nu zou er van die vrijheid worden, in de vooronderstelling, dat er ooit eene stoflijke eenheid, eene centralisatie en een vertegenwoordigende regeringsvorm hier tot stand ware te brengen? Of gaat er niet van uit den boezem der volken, die er de proef van genomen hebben, een

algemeene kreet op tegen een stelsel, dat aan een ideaal, hetgeen, als kollektief wezen, (of men het Staat, Gouvernement, Kamer, of hoe ook noeme) noodwendig onverantwoordelijk moet zijn, kennis, opvoeding, fortuin en vrijheid der in automaten herschappen steden, provinciën en particulieren geheel en voor goed ten offer brengt?

Verderf van den H. Stoel. Ziedaar het laatste woord der revolutie, niet slechts in Italië, maar ook geheel het overige Europa door. En ik vraag u, wie zou gelooven, dat de apostelen van het jong Ausonië er op doelen, om den scepter van het Schiereiland te geven in handen van den paus? En zelfs, al ware dit hun doel, zoo zou de verwezenlijking ook daarvan mede een ramp voor Italië zijn: want, ofschoon de stedehouder van Christus op aarde, staatkundig gesproken, onafhankelijk moet zijn, evenzeer zou hem de souvereiniteit van een groot rijk kwalijk passen. In de onstuimige dagen, welke wij beleven, zou een wereldsche rijkskroon voor het hoofd der Kerk niet anders dan een gedurige hinderpaal voor de vrije uitoefening van zijn geestelijk gezag wezen: de ijverzucht der mogendheden, de kuiperijen der diplomatie, het wantrouwen der volken, ja, welligt nationale haat, ziedaar het alles en nog meer, waaraan hij, nacht en dag, ten doel zou staan en tot speelbal er van verstrekken, om, zoo mogelijk, de vader der christenheid en de opperpriester der Kerk te doen verdwijnen en oplossen in het mismaakt beeld van een monarch. Doch waartoe langer stilgestaan bij eene hersenschim, die nooit tot verwezenlijking zou zijn te brengen. In het plan eener werkelijke toekomstige republiek, zou de Kerklijke Staat slechts eene provincie van den tweeden rang uitmaken, zoo als, bij voorbeeld, Lombardije en Toskanen; dusdoende, ware de Heilige Vader niet anders

dan een schatplichtige onderhoorige van den Staat. Doch wat wordt er dan van de stoflijke onafhankelijkheid van het opperhoofd der Kerk, ja, wat wordt er van de Kerk-zelve, wat van het godsdienstig onderwijs, wat van het geloof der volken, wat van het bestuur dier tot aan de vier hoeken der wereld uitgestrekte groote maatschappij? Ten slotte, wat zou er worden van de vrijheid en de beschaving in het algemeen? Hetzelfde, als wat er zou worden van de harmonie tusschen hemel en aarde, wanneer men er in slagen mogt, de zon in banden te slaan.

Bij het werpen van onzen laatsten blik op Italië, kwamen al die denkbeelden in menigte voor mijnen geest, als het gevolg van wat een opmerkzamen reiziger, bij het doorkruisen der verschillende deelen van dit gelukkig land, hier en daar soms ter ooren komt: een onderaardsch vuur doorwoelt Italië's ingewand, en tracht, vroeg of laat, naar buiten uit te slaan. Mogt de Algoede, die Italië zoo klaarblijkelijk beschermt, den vulkaan dooven; maar, zou het Schiereiland gestraft moeten worden, zoo geschiede dit door het verliezen zijner tijdelijke goederen, doch blijve het geloof en de godsvrucht er ongekreukt bestaan, daar toch, al ging ook het overige geheel te loor, in dien dubbelen schat volkomen ligt opgesloten voor ieder volk rijkdom, magt en geluk. Italië zal daarin bezitten het onsterfelijk beginsel, dat Rome gemaakt heeft tot de eeuwige wereld-koningin, wier bij voorkeur en uitnemendheid geliefkoosde dochter het schitterend Ausonië is: *Nulla unquam civitas nec major, nec sanctor, nec bonis exemplis ditior fuit.*

Nadat de ekwipaadge zich behoorlijk gewarmd had, trok men wederom op weg, en weldra bevonden wij ons op het bergvlak van den Mont-Cenis. Het grastapijt, waarmee hij,

gedureude den zomer, overdekt is, de narcissen, de renonkels, de viooltjes, met een woord, de duizenden van bloemen, die hem sieren en omgeuren, waren verdwenen onder berga van sneeuw. Intusschen had men hier toch behoorlijk zorg gedragen voor een, alhoewel smal, maar toch zeer bruikbaar pad, heenslingerende tusschen twee torenhooge muren, maar wier hechtheid enkel afhing van een paar graden meer of minder warmte in de atmospheer. Wij troffen het nogtans gunstig, want droog was het weêr en helder de lucht: dooi- of stormweêr zou ons, zoo goed als anderen, onder de sneeuwstorting hebben kunnen begraven, voor altoos! De katholieke liefde heeft evenwel te midden dezer vreeslijke vlakte den reiziger niet aan zijn lot alléén overgelaten, maar reikt hem, zoo noodig, onder het woeden van den orkaan, eene hulprijke hand weldadig toe. Drie kwart-mijl van het Pelgrims-hospitaal verwijderd, vangt de afrid aan, en snelt men, als van afgrond tot afgrond, in tallooze slingerbogten, tot Lans-le-Bourg naar onder, waar men, bij het ontkomen aan zoo schrikbre wildernis, aangenaam verrast wordt door het aantreffen van het zoo even genoemde, zeer levendige kleine dorp, waar de reizigers uit Italië en uit Savoye elkander, over en weêr, gestadig ontmoeten, en tot wier ontvangst alles er ook vrij goed is ingerigt, blijkens, onder anderen, het maal, dat ons in den *Lion d'or* werd voorgezet en genoten met een etenslust en smaak, die door den grooten kok van 't oord hooglijk geprikkeld was, namelijk, door de fijne lucht der Alpen gekruid.

En zoo nu trok onze karavaan langs het bogtig slingerpad al verder naar beneden, terwijl de Arqua (Arc) ons in haren loop, tusschen twee rotsketenen door, gedurig begeleidde. Onpeilbre afgronden, digte pijnboomwouden, donderende

bergstroomen, graniet-pyramiden, zich opwelvende tot boven des reizigers hoofd, rotsblokken van hunne reuzenpijlers afgeknot en neêrgestort, gapende spelonken, waar de grijnzende vorsten dezer streek, beer en wolf, in huizen: — ziedaar het schouwtooneel, dat zich, op kleine uitzonderingen na, dertien mijlen lang, van Lans-le-Bourg tot Saint-Jean-de-Maurienne toe, opdoet aan het verbaasd gezigt.

Intusschen, mag men de geschiedenis gelooven, dan is, langs dezen, thans oneindig minder lastigen weg dan vóór eene eeuw, Hannibal de Alpen overgetrokken, met olifanten, paarden, en geheel den verderen loggen sleep, die bij een veroveringsleger behoort. Het zou een fraai onderwerp voor eene genootschaps-verhandeling zijn, om te onderzoeken, of Napoleons togt over den Grooten-Sint-Bernard roemrijker is geweest.

Te Saint-Jean-de-Maurienne begint het dal zich te openen, en vertoont zich reeds hier en daar eenige akkergrond. Het is hier, dat men zich Karel den Kale herinnert, door zijn geneesheer, een jood, vergiftigd. De aanblik der talrijke krommenschen, of zoogenaamde *cretins*, ontlokt ons hier menige zucht. Het vermoedelijke slagveld, waar Hannibal de Allobrogen vernietigde, doch tevens zijne achterhoede verloor, zou op deze plek geweest zijn. Een weinig verder ontdekt het oog Aigubelle, een dorpje, met eene fraaije Trappistenkerk, die wel nergens gepaster kon staan dan dáár. Weldra is men het Maurienne-dal door, waarvan Aigubelle de sleutel is. Hoe arm de bevolking dezer eenzame bergen ook zijn moge, toch is zij werkzaam en braaf. Van al de provinciën van Piëmont en van Savoye, bezit de Maurienne-alleen géén vondelinghuis, als hebbende het niet noodig.

En zoo nu bereikten wij de half-savooische, half-fransche

Iser, en vervolgens Montmelian, met zijne welige wijngaarden en in puinen liggende vestingwerken, die eenmaal Lodewijk XIII. en zijn dapper leger stuitten in hunne vaart. Eindelijk bereikten wij Savoye's hoofdplaats, Chambery, waar des pelgrims oor over de graauwe keijen harer enge straten nog den afgemeten stap meent te hooren van Cesars legioenen, als hij daar, tot Gallië's verovering, van de Alpen komt; en dan, binnen de wanden der statige kathedraal, de geliefkooode stem van den H. Franciscus van Sales, den apostel dezer bergen. Op slechts geringen afstand vandaar stond de wieg van twee beroemde mannen, van den graaf De Maistre, en van den generaal De Boigne. Eeuwige lof en eere aan den genie, wiens magtige hand Voltaire aangreep, en dien kolos op leemen voet tot stof vergruizelde; onsterflijke lof den verheven geest, wiens blik zich tot bovenaardsche aanschouwing wist te verheffen, de duisterzinnige raadsbesluiten der Voorzienigheid, te gelijk met de verste toekomst, doorschouwde, en wiens nooit gehoorde taal zich in de harten grift, zoo als de graveernaald in koper of in staal. — Roem en eere den dubbel edelen krijgsman, die, na, ten koste van zijn bloed, de vijanden zijns vaderlands verwonnen te hebben, eene nog edeler zege behaalde, door het storten van zijn onmeetlijk vermogen in der armen schoot.

Voorzeker, 's menschen vernuft verdient bewondering, wanneer men ziet, hoe hij, stout en hardnekkig, eene baan opende, als waarop wij ons thans bevinden, door, eene halve mijl lang, rotsen te doen springen, wier reuzengevaarte het oog verbaast en ontzet. Het is niet van van daag of gister, dat het onmogelijke hem aanlokt, en dat hij er naar haakt, om er zijne krachten tegen te meten: reeds voor twintig

eeuwen, is het Horatius, die den mensch het dichterlijk verwijt toevoegt:

't Vermetel Japets kroost durfde alles te onderwinden 1)!

Wanneer men deze uit elkaër geslagen rotsblokken kon ondervragen naar de oorzaak, waardoor ze hunne tegenwoordige gedaante verkregen hebben, dan zouden zij u antwoorden, dat dit door Hannibal, bij middel van kokenden azijndamp bewerkstelligd werd. Evenwel, de geschiedenis boekt daarvan geen woord, doch men beweert, dat het thans minder dan ooit moeite zou kosten, om zich nopens de al of niet waarheid daarvan volkomen te vergewissen.

Na het gehucht de Echelles door te zijn gekomen, gaat men de Giers over, een bergstroom, die zijne schuimende wateren langs eene steile helling bulderend naar den afgrond henenstuwt, om vervolgens, onder de gedaante van eene kleine, kalme rivier, op nieuw zich te vertoonen als de zwakké grens, die Frankrijk van Savoye scheidt: wij bevinden ons te Pont-de-Beauvoisin. En nu, vaarwel, Savoyaardsch, Italiaansch, Napolitaansch en Oostenrijksch kostuum, vaarwel, *dogana*, vaarwel *passaporti*, vaarwel *buona mano*. Dat alles is voorbij, en de fransche uniform daagt nu op, groen met blaauw afgezet, de bekende grenswacht, de gewone reispas en het *plomberen* in naam van den Staat, welk laatste ons, na een naauwkeurig, maar toch hoogst vriendelijk en bescheiden onderzoek onzer bagaadje, op niet meer dan vijftig centimes te staan kwam. Ettelijke uren later zette de diligence van Bonafous ons te Lyon af. Onze pelgrims-togt was ten einde.

1) Nil intentatum reliquit audax Japeti genus.

Wij besteedden drie dagen, om uit te rusten en tevens ook nog een naauwkeurigen blik te werpen op de hoogst-belangrijke stichtingen, die den roem van de *stad der aalmoezen* uitmaken: Fourvières, met zijne vermaarde pelgrimaadje, Sint-Jan, gelukkig door het bezit van het hart des H. Vincentius van Paulo; de Karthuizers, met hunne schoone kerk, Sint-Irenea, de gevangenis van den H. Pothinus en de H. Blandina, en het gebeente der negentien-duizend martelaars; Ainay, weleer bij dichters en redenaars befaamd; de vrome begraafplaats van Sint-Just; de Charité, met geheel eene bevolking van grijsaards, en beroemd vooral door het liefderijk onthaal, dáár voor arme vondelingen bereid; en voorts nog eene reeks van kerken en liefdegestichten, die ieder op zich-zelve en allen te zamen een schouwspel opleveren van katholiek geloof, en van onbekrompen katholieke liefde en menschenmin, als waardoor in ons gemoed wederom innig verlevendigd werd menige dieproerende indruk, aan gene zijde der bergen zoo treffend ondervonden; — en, ja, des te aangener waren ons die gewaarwordingen, daar, van af deze grenzen, naar Frankrijk heen, de kruizen, de Lieve-Vrouw-beelden en de bidkapellen, die als zoovele merkteekenen van geloovigen zin op het gebergte prijken en Italië's wegen alomme versieren, van lieverlede geheel verdwenen: geen poëzij meer voor het hart, geen hemelsche bekoorlijkheid meer voor die den pelgrimsstaf heeft opgenomen: alomme, werwaarts zich het oog ook wendt, alomme, niets dan 't ijskoud en eentoonig beeld van enkel stoflijk belang.

Te middag van den 27. April kwamen wij behouden terug, dáár, vanwaar wij waren uitgegaan. Onnoodig zal het zijn, te zeggen, hoe het gezigt van Nevers ons gemoed

aangenaam aandeel en onzen lippen de bede ontlokte, door ons, zes maanden vroeger, gestort, bij het aanvaarden van onzen togt: « ò God, Gij, die de kinderen Israëls droogvoets te midden door de wateren der zee hebt heengevoerd, en de drie Wijzen door uwe ster den weg tot U voorlichttet: verleen ons, wij smeeken het U, een voorspoedigen togt, en de kalnte op ons pad, teneinde wij, door uwe heilige Engelen geleid, gelukkig den eindpaal onzer reize bereiken mogen, behouden ter plaatse wederkeeren, vanwaar wij zijn uitgegaan, en, ten slotte van oaze aardse baan, gelukkig mogen aanlanden in de haven des eeuwigen heils. Amen. » Moge dit zoo zijn!

EINDE VAN HET DERDE DEEL.

INHOUDSTAFEL

VOOR HET DERDE DEEL.

- 26 *Februarij*. Reis naar Mugnano. Cemetino. Catacomben. Kerk. Het crucifix van Constantijn. Martelwerktuigen. Grot van den H. Felix. Bergpassen. Mugnano. Blz. 1
- 27 — Het slagveld van Cannæ. Tocht van Hannibal. Nola. De H. Paulinus. Augustus. De klokken. Terugkomst te Napels. Blz. 10
- 28 — Een woord vooraf. Anekdote betrekkelijk Alphonso de Liguori. Nocera. Frater Philippus. De kamer van den H. Alphonso de Liguori: Bijzonderheden betrekkelijk zijnen dood. Zijne afbeelding. Lacava. De Bibliotheek. Terugkomst te Napels. Predikers in de straten. Blz. 19
- 1 *Maart*. Procida. Siciliaansche vespers. Lazuurgrot. Capri. Herinneringen aan Tiberius. Monte Solaro. Fransche herinneringen. Salerno. Grafsteden van den H. Mattheus, en van den H. Gregorius VII. Amalfi. Kathedraal. Historische herinneringen. Atrani. De deuren van San-Salvatore. Sorrento. Tasso. Quisisana. Castellamare. De L. Vrouw van Pozzano. Een koopvaardijschip. Godvruchtig gebruik. Blz. 33
- 2 — Vertrek uit Napels. Denkbeelden nopens de Napelsche bevolking. Capua. Anekdote. Calvi. Ponte-Storto. Blz. 44
- 3 — San Germano. Bouwvallen. Monte-Cassino. De kerk. De bibliotheek. Herinnering. Anekdote. Het hôtel dell'Amalfi. Blz. 50
- 4 — Arce. Arpino. Herinnering aan Cicero en Marius. Aquino. Herinnering aan den H. Thomas. Rocca-Secca en Pater San-Germano. Ceprano. Frosinone. Ferentino. Ongewijde herinneringen. Kerker van den H. Ambrosius. De avond-angelus. De herberg *della fontana*. Blz. 64
- 5 — Anagni. Villa van Cicero. De kathedraal. De crypt. Het graf van den H. Magnus en der H. Oliva. Het kapittelarchief. Handschriften. Charter van Bonifacius VIII. Herinneringen. Valmontone. Slagveld van den Consul Fabius Ambustus. Het Regilla-meer. Terugkomst te Rome. Blz. 71

- 6 *Maart*. Ceremonie der gouden Roos. Rome's liefdadigheid ten aanzien der volksopvoeding. Catechismus. Aartsbroederschap der H. Maria-del-Pianto. Het keizersfeest. Retraites der eerste H. Communie. Sinte-Lucie-in-Trastevere. Sint-Vitus op den Esquilijn. Blz. 76
- 7 — Bezoek bij Overbeck ; bijzonderheden, dezen kunstenaar betreffende. Hoe Rome zich tot het Paaschfeest voorbereidt. Predikaties. Statiën. Catechismus. Retraites. Kerklijke plegtigheden. Opmerkingen van een protestant. Blz. 84
- 8 — Wat Rome alle zondagen verrigt ter schraging van het zedelijk leven. Parochiaal en particulier godsdienstig onder- rigt. De *Missio Urbana*. Oefeningen van Sint-Vitus en van de H. Maria-in-Cappella. Verklaring der H. Schrift. Kruisweg in het Colosseum. Het lof van het H. Sacrament. Dagelijksch onderrigt en godsdienstoefening ter eere des Verlossers en van de H. Maagd. Eene begrafenis. Blz. 100
- 9 — Sinte Francisca Romana. Avondgebeden. Caravita. Avond- scholen. Blz. 107
- 10 — Voortdurende uitstelling en aanbidding van het allerheiligste Sacrament. Voortdurende vereering der H. Maagd. Blz. 115
- 11 — Novene van den H. Jozef. Voorbereiding tot de verschillende kerkfeesten. Wat Rome elken dag der week te werk stelt ter aankweeking van het zedelijk leven des volks. Prediking voor de joden. Blz. 123
- 12 — Mis in Sint Nicolaas in-Carcere. Vereeniging van den H. Aloysius van Gonzagua. Het werk *delle-Pericolanti*. Aan- merkingen. Zede-statistiek. Blz. 131
- 13 — Mis in Sint-Stanislaus-Kostka. Rome's liefdadigheid ten opzichte van het zedelijk leven. Gevangenen. Bezoek op den Engelenburgt, op het Capitoel, in de Thermeu van Diocletiaan. Aartsbroederschap van den H. Hiëronymus. Gevangenis der *Via-Giulia*. Blz. 139
- 14 — San-Pietro-in-Montorio. Bezoek in het Boetegesticht der jeug- dige gevangenen. Broederschap *della Pietà der gevangenen*. Sint-Michel. Andere goede werken ten voordeele der gevan- genen. De Ieren in Sint-Agatha-*alla-Suburra*. Blz. 147
- 15 — Bezoek in de kerk van den H. Augustinus. Bibliotheca Angelica. Refugiën van het kruis van Loretto, der H. Maria- in-Trastevere, en der godlijke barmhartigheid. Opmerkingen. Blz. 153

- 16 *Maart*. Een feest in het paleis Massimi. De Sint-Apollinaris-kerk. De Universiteit. Het Romeinsch Collegie. De bibliotheken. Blz. 162
- 17 — De Villa's. Villa-Albani. Het instituut-Campa. Villa-Ludovisi, -Borghese, -Pamphili. Blz. 172
- 18 — De Pyramide van Cestius. Archeologische toelichting van dit monument. Eene verklarende lijst der *Siglen* voor den reiziger in Italië van het hoogste belang. Blz. 180
- 19 — Porta-Trigemina. De Afscheidskapel. Sint-Paul-*buiten-de-muren*. De HH. Vincentius en Anastasius. Sint-Paul-*der-drie-fonteinen*. Blz. 191
- 20 — Palmzondag; anecdote. Drusus' zegeboog. Romeinsche wegen. Via Appia. Basiliek van Sint Sebastiaan. Herinneringen. Opschrift. Villa van Maxentius. Tempel en renperk van Romulus. Graf van Cæcilia Metella. Kerk van *Domine, quo vadis?* (Heer waar gaat gij heen?) Woorden van den H. Ambrosius en van Suarez. Blz. 204
- 21 — Frascati. Villa's. De kardinaal Micara. Tusculum. Grotta Ferrata. Blz. 223
- 22 — Palestrina. Herinnering aan Pius VI. Subiaco. Tivoli. De kathedralen. Herinnering aan de H. Symphorosa. Tempel van Vesta, der Sibille. Villa van Mecenas. De Cascatellen. Villa van Varrus of *Madonna del Quintigliolo*. Grot der Sirenen. Villa d'Este. Villa van Hadriaan. Grafstede der familie Plautia. De Solphatara. Ponte-Mammolo. Terugkomst te Rome. Blz. 231
- 23 — De Magdalena-kerk. De H. Camillus de Lellis. De donkere metten in de Sixtjnsche kapel. Bezwaar, om daarbij tegenwoordig te zijn. Algemeen begrip der kerkdienst. Schilderwerk in de kapel. Gezang der psalmen en weeklagten. Het *Miserere* van Bainsi, van Bai, van Allegri. Oordeel van Mgr. Wiseman. Blz. 243
- 24 — Mis in de Sixtjnsche kapel. Palestrina's Offertorium. Processie in de Paulijnsche kapel. Voetwassing. Avondmaals-disch. De verrigtingen van den groot-penitencier. *Tenebrae*. Zuivering van Sint-Pieters altaar. Graf-altaren. Lijdenspreek in Sint-Andreas-*della-Valle*. Blz. 259
- 25 — Goede Vrijdag. Blik op Rome. Vereering der reliquiën in de kerk van het H.-Kruis-in-Jerusalem. Dienst in de Sixtjnsche kapel. Aanbidding van het H. Kruis. Koningk-

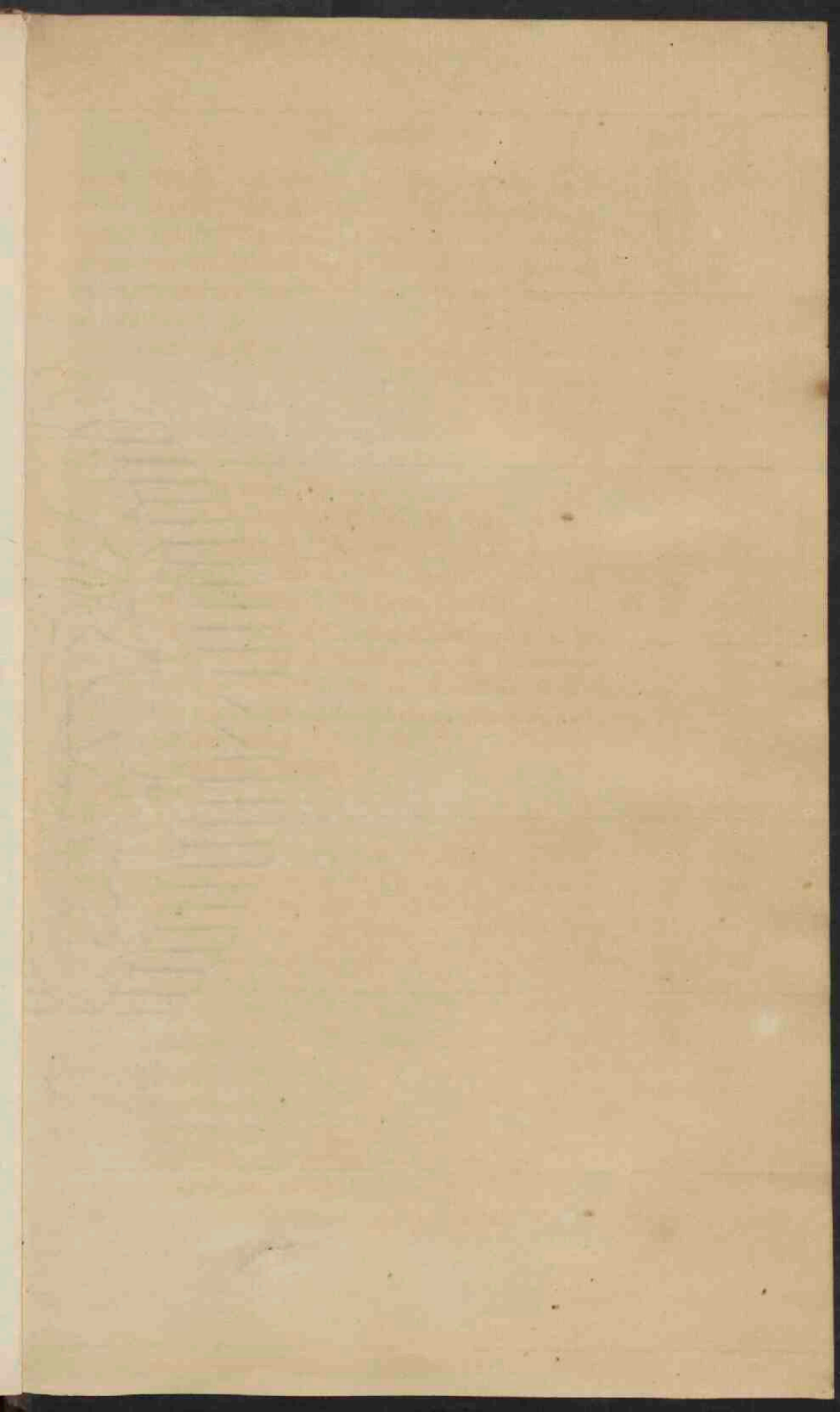
- lijke schatting. Tentoonstelling van het echte Kruis. *Tenebrae*. Vereering der Reliquiën in Sint-Pieter. De drie stonden van Christus' doodstrijd. De Kruisweg. Christus' troosteloze Moeder. De grieksche kerkdienst. De Akademie der Arcaden. Blz. 268
- 26 *Muart*. Sixtijsche kapel. Het gezang van 't *Excultet*, der Profetiën en der Litaniën. Mis van paus Marcellus. Schets van Palestrina's leven. Het *Gloria in excelsis*. Het *Alleluja*. Bezoek bij Palestrina's graf. Rome's voorkomen. Arme-nische Mis. Krooning der H. Maagd. De *Trinità* der pel-grims. Het Colosseum, bij maanlicht. Blz. 275
- 27 — Paschen. Blik op Rome en op Sint-Pieter. Binnenkomen van den paus. Mis. Aanblik van het Sint-Pieters-plein. Plegtige zegen. Familiefeesten. Verlichting van het Va-ticaan. Blz. 289
- 28 — Afscheid van het heidensche Rome. Vuurwerk van het kasteel San-Angelo. Terugblik op de plegtigheden der Goede Week en van het Paaschfeest te Rome. Blz. 296
- 29 — Afscheid van het christlijk en onderaardsch Rome. Kluisters van den H. Paulus, in Sint-Paul-*buiten-de-muren*. Kluisters van den H. Petrus, in Sint-Pieter-*in-Fincoli* (in handen). Woorden van den H. Chrysostomus. Blz. 305
- 30 — Kamer van den H. Aloysius van Gonzagua. Afscheid van Sint-Pieter en van Sint-Paul. De afbeelding der beide apostelen. Slotvaarwel. Blz. 314
- 31 — Vertrek van Rome. Cività-Castellana. Herinnering aan Mac-donald. Otricoli. Narni. Kathedraal. Grafplaats van den H. Cassius. Herinnering aan keizer Nerva. Terni. Herinnering aan Tacitus. Gevecht van den generaal Lemoine. Martelaren. De waterval *delle-Marmore*. La Somma. Spoleto. Hei-densche en christlijke herinneringen. Foligno. Casa-Pia. Kathedrale. De H. Martelaar Felicianus. Blz. 323
- 1 *April*. De H. Franciscus van Assisi. Spello. De H. Maria der Engelen. Aflaat van Porziuncula. Feestviering. Assisi. Kerk en klooster van den H. Franciscus van Assisi. Te-rugkomst te Foligno. Blz. 331
- 2 — Tolentino. Sint-Nicolaas. Napoleon. Marat. Macerata.

- Recanati. Loreto. Stadspoort. Straat. Marktplein. Geschiedenis van het H. Huis van Nazareth. Blz. 341
- 3 April. Indruk. Mis in de H. Kapel. Beschrijving der kerk. Het monument, dat de H. Kapel omgeeft. De H. Kapel. De sacristij. De schatkamer. Het apostolisch paleis. De Pharmacie. De dames van het H. Hart. Blz. 356
- 4 — Misofferande aan het altaar der Boodschapping. Aankomst der pelgrims. De Dalmatiërs en hunne gebeden. Een nieuwe Vetturino. Verdrag met hem. Vertrek van Loreto. Ancona. Trajanus' zegeboog. Kathedrale. Grafmonument van Corconius. Geschiedenis en bekeering der jeugdige Annina Costantini. Blz. 374
- 5 — Sinigaglia, zijne jaarmarkt. Fano. Fossombrone. Herinnering aan Asdrubal. Pesaro. Kathedrale. Herinnering aan Rossini, aan Raphaël, en aan Bramante. Republiek van San-Marino. Burgerlijke en gereglijke inrigting van den Kerklijken Staat. La Cattolica. Herinnering aan de Vaders van Rimini. Rimini. Zegeboog van Augustus. Kerken. Marteldood van den H. Gaudens. Schilderij van Paolo Veronese. Blz. 385
- 6 — Cesars spreekgestoelte. Mirakelkapel. De H. Antonius van Padua, zijne toespraak tot de visschen. Bekeering van Bonvillo. Sint-Juliaans-poort. De brug van Augustus. De togt over den Rubicon. Cervia. La Pignata. Klooster genaamd *Classis*. Mosaik. De H. Romualdus. Keizer Otto. Ravenna. Blz. 397
- 7 — Ravenna. Santa-Maria-della-Rotonda. Mausoleum van Theodorik. Graf van Dante. Kerk van den H. Vitalis. Graf van Galla Placidia. Kerk van den H. Romualdus. Kathedrale. Cyclus Papalis (Paaschberekening). Zetel van den H. Maximinus. Bibliotheek. Herinneringen. Sint-Germain van Auxerre. Kolom der Franschen. Anecdote. Toestand der Romagna. Blz. 410
- 8 — Ferrara. Kasteel. Kathedrale. Santa-Maria-del-Vado. Hymnus: *o Gloriosa Domina*. Bibliotheek. Handschriften van Tasso, Ariosto en Guarini. Tasso's kerker. Hospitaal. Oostenrijksche Douane. Verhouding van Oostenrijk tot den H. Stoel. Rovigo. Blz. 423

- 9 April. Padua. Geschiedenis. Universiteit. Paleis van Justitie. Il Salone. De schandsteen, Engelenval. Het koffijhuis van Pedrocchie. Prato-*della-Valle*. Huis van den graaf Luigi Cornaro. Herinneringen hem betreffende. Blz. 433
- 10 — Sint-Sophie. De welgelukzalige Helena Enselmini. De kathedraal. De Madonna van Giotto. De H. Daniël. De welgelukzalige Gregorius Barbarigo. De Doopkapel. Dyp-ticon. Het ligchaam van den H. Matthias. Crypt van den H. Prodocimus. Byzantijnsche Madonna. De *Annunziata*. Schilderwerk van Giotto. Sint-Justina. Geschiedkundige bijzonderheden. Sint-Antonius. Kapel van dien Heilige. Populariteit van dien Heilige. Schatkamer. Gothisch wierook-vat en scheepje. De tong van den H. Antonius. Het glas van Aloardino. De schriften van den H. Antonius. Standbeeld van Guatta Melata. Oevers der Brenta. Venetië. Blz. 441
- 11 — De Sint Marcus-toren. Gezigt en geschiedenis van Venetië. De Sint Marcus-kerk. Overbrenging van het ligchaam van den H. Marcus. Zijn *Tesoro*. Het Sint-Marcus-plein. De paarden. De leeuw. Het paleis der Dogen. Gevangenissen. Opschriften. Blz. 459
- 12 — Het paleis van den Doge (vervolg). Schilderwerk. Biblio-theek. Het paleis der schoone kunsten. Venetiaansche school. Paleis-Barbarigo. Grimani. Borstbeeld van Beatrix. Tuig-huis. De Bucentauro. Blz. 471
- 13 — De kerken *della Salute, dei Frari*, van Sint-Pieter. Herinnering aan Sint-Laurens-Justiniaan. Blik op het gon-vernement van Venetië. De III. Joannes en Paulus. Monu-ment van Marco-Antonio-Bragadino. Sint-Georgius Major. Hoogaltaar. Opschrift betrekkelijk eene aflaat. Herinnering aan Pius VII. Monument van den Doge Micheli. Kapel der Franciscanen. Herinnering aan den H. Marcus. Blz. 477
- 14 — Venetiaansche liefdadigheid. De *Pietà. Spedaletto*. San-Hiëronimo-Emiliani. Casa di Ricovero. Casa d'Industria. Jaarlijksche aalmoezen. Het Murano-eiland. Spiegels, paarlen. Kruisnagel. Sint-Lazarus-eiland. Mechitaristen. Vertrek van Venetië. Het phosphoriseren der zee. Laatste schemering van Venetië's glorie. Vloot en slag van Lepanto. Namen der vaartuigen. Blz. 488

- 13 April. Treviso. Herinnering aan Benedictus XI. en aan Totila. Vicenza: Olympisch theater. Madonna-del-Monte. Montebello. Arcole: Herinneringen. Anecdote. Verona: Amphitheater. Herinneringen aan keizer Philippus en aan Pius VI. Groote mannen. Kathedrale. De H. Zeno. Mirakel. San Firmo. Het Garda-meer. Rivoli: Herinnering. Een trek van heldenmoed. Peschiera, Attila, de H. Leo. Desenzano, de gelukzalige Angela Merici. Brescia: het standbeeld der Overwinning. Kathedrale. Twee reliquiën. Martelaren. De H. Gaudens. Fontein. Herinnering aan Bayard. Bergamo: het kermisgebouw. De H. Alexander. De H. Asteria. De H. Eusebia. De H. Grata. Groote mannen: Tasso, Colleoni, Calepinus. Overtogt der Adda. Vaprio. Blz. 503
- 16 — Milaan. Opmerkingen. De kathedraal. Een blik in het algemeen op Milaan. Stuksgewijs bezoek. De Sacristij van Sint-Satyrus. Wonderbeeld der H. Maagd. De H. Nazairus. Grafsteden der Trivulcen. Sint-Laurens. Bijzonderheden met betrekking tot de Architectuur. Sint-Alexander. Schatten van het Hoogaltaar. Sint-Eustorgus. Zetel van Sint-Pieter den Martelaar. Zijn graf, zijne reliquiën, zijne geschiedenis. Blz. 522
- 17 — Sint-Ambrosius. Herinnering aan Theodosius. Graf van Stilico. Mosaïk. Het ligchaam van den H. Ambrosius, der HH. Gervasius en Protasius, der H. Marcellina. Legerstede van den H. Satyrus. Crucifix van den H. Carolus. Baptisterium (doopkapel). Herinnering aan den H. Augustinus. Herinnering aan de pest van Milaan. De H. Carolus en Calvin. Ambrosiaansche Ritus. School van den H. Ambrosius. Lazaret. Monza. Kerk. Schilderwerk. *Tesoro* (Schatkamer). IJzeren kroon. Anecdote. Filosofen-seminarie. Terugkomst te Milaan. Blz. 534
- 18 — Rijstvelden. Pavia. Brug. Het ligchaam van den H. Augustinus. Universiteit. Collegio-Borromeo. Slagveld. Karthuizer-klooster. Blz. 549
- 19 — Eene leerrede. Bibliotheek. Galerij. Ambrosiaansche boekerij. Leonardo da Vinci. De H. Maria van Genade. Fresco van het H. Avondmaal. De Vredeboog. Renperk. Groot seminarie. Aartsbisschoplijk paleis. Eerste weeshuis.

- Groot Hospitaal. Broeders van Sint-Jan-van-God. Zoogenaamde *Asilen*. Het Oratorium van den H. Carolus. Vrome stichting der Lieve-Vrouw-van-Vrede. Militair Collegie. De godsluizen Martinelli, van Santa-Maria *della-Stella, di Loreto, della Virgine Addolorata. Pia casa d'industria.*
Blz. 560
- 20 April. Vertrek uit Milaan. Stelsel van waterleiding. Tessino-brug. Anecdote. Novara. Consuls-Dipticon. Dooptkapel. Sint-Gaudentius. Herinneringen. Sint-Laurens. Piëmont. Vercelli. Herinnering aan Marius en aan den H. Eusebius. Kathedralen. Grafstede van den welgelukz. Amedeus, van den H. Eusebius. Handschrift van den H. Marcus. Sint-Andreas-kerk. Graf van Thomas Gallo. Blz. 573
- 21 — Blik op Turijn. Pinacothek. Bibliotheek. Grieksch en Romeinsch Museum. De Isis-tafel. Egyptisch Museum. Akkergereedschap. Wapenen. Standbeelden. De HH. Martelaren Octavus, Solutor, Adventor. De H. Maximus. Kathedraal. Kapel van den H. Zweetdoek. 's Konings Paleis. Gehoor ten Hove. Blz. 586
- 22 — De kerk *della-gran-Madre-di Dio*. Het kasteel van Stupinigi. De Superga. Het groot hospitaal. *Asilen*. Het werk van den H. Aloysius van Gonzagua. Het Hospitaal *della Carità*. Gestichten voor weesjongens en weesmeisjes. De *Rosinen*. Het kleine Huis der Voorzienigheid. Silvio Pellico. Vertrek uit Turijn. De Waldenzen. Suza. Blz. 593
- 23 — Afscheidsgroet aan Italië. Het bergplat van Mont-Cenis. Het Pelgrimsgezicht. Lans-le-Bourg. De baan over de Alpen. Saint-Jean-de-Maurienne. Aiguebelle. Chambéry. De Echelles. Pont-de-Beauvoisin. Lyon. Terugkomst te Nevers. Blz. 605

70096

IKONOLOGISCH
INSTITUUT DER
RIJKSUNIVERSITEIT
UTRECHT

